

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Disertační práce

PhDr. Štěpánka Konečná Kopřiva

**Přítomné a mlčící? Analýza feministických aktivit
československých poslankyň mezi lety 1948–1989**

**Present and silent? Analysis of feminist activities of Czechoslovak female parliament
member's between 1948-1989**

Vedoucí práce prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Praha 2024

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně za použití uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 6. 3. 2024

Štěpánka Konečná Kopřiva

Poděkování

Předně bych ráda poděkovala všem, bez jejichž pomoci by tato práce nemohla vzniknout. Především patří velký dík panu Prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. za trpělivost, odborné vedení této dizertační práce, četné konzultace, připomínky a čas, který mé práci věnoval. Dále bych ráda poděkovala archivářkám a archivářům z Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Velký dík patří Národnímu archivu, Archivu bezpečnostních složek, Archivu hlavního města Prahy a Národní knihovně jejichž efektivním fungováním je práce historiků značně usnadněna. Všem kolegům z Ústavu hospodářských a sociálních dějin bych tímto chtěla poděkovat za podnětné rozhovory, diskuse a komentáře k výzkumu, jehož výsledkem je překládaný text. V neposlední řadě náleží poděkování také mému drahému manželovi Ing. Františkovi Konečnému za každodenní pomoc a podporu a mému drahému synovi za všechno to pochopení, které jen může roční dítě pracující matce poskytnout.

Abstrakt

Předkládaná disertační práce je analýzou a vyhodnocením role, motivací, práce a postavení žen ve vrcholné politice v Československu v letech 1948–1989. Pro práci je stěžejní analýza stenografických záznamů z NS a FS, parlamentních tisků, legislativních návrhů a dobového (nejen)ženského tisku. Práce odpovídá na otázku, zda a do jaké míry byly komunistické poslankyně nástrojem komunistické strany při výchově „nových socialistických žen“ a při produkci genderu. Práce se zabývá genderově performativním potenciálem poslankyně, jako osobnosti dosazované na daný post striktně účelově a z vůle autorit. Autorka sleduje vývoj státní politiky vůči ženám a možnosti prosazování „ženských zájmů“ ve specifickém prostředí socialistického parlamentu. Práce charakterizuje úlohu poslankyně československého parlamentu v komplexu státní politiky komunistické strany vůči ženám. Disertační práce zachycuje vývojové trendy i kontinuity v parlamentní agendě přiřazované poslankyním a míru genderování jednotlivých společenských témat či celých resortů.

Klíčová slova:

Československo, gender, poslankyně, parlament, socialismus, žena

Abstract

The presented dissertation is an analysis and evaluation of the role, motivations, work, and status of women in top-level politics in Czechoslovakia from 1948 to 1989. The cornerstone of this work lies in the analysis of stenographic records from the National Assembly and Federal Assembly, parliamentary publications, legislative proposals, and contemporary (not only) women's press. The dissertation addresses the question of whether and to what extent communist female representatives served as instruments for the Communist Party in shaping "new socialist women" and in gender production. The study explores the gender-performative potential of female representatives, considering them as personalities strategically placed in their roles by authority. The author tracks the evolution of state policy towards women and the possibilities for advocating "women's interests" within the specific context of the socialist parliament. The dissertation characterizes the role of female members of the Czechoslovak parliament within the complex framework of the Communist Party's state policy towards women. It captures developmental trends and continuities in the parliamentary agenda assigned to female representatives and the degree of gendering individual societal issues or entire ministries.

Keywords

Czechoslovakia, female representatives, gender, Parliament, socialism, women

Obsah

ÚVOD	9
1. CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ A STAV BĀDÁNÍ	13
2. TEORETICKÉ UKOTVENÍ PRÁCE	22
3. ŽENA V SOCIALISTICKÉ IDEOLOGII	40
4. ŽENSKÉ ORGANIZACE	52
5. IDEÁLNĚ TYPICKÁ POSLANKYNĚ ČESKOSLOVENSKÉHO PARLAMENTU MEZI LETY 1948 A 1989	70
5.1 Jak se stát poslankyní? Proměny požadavků na socialistickou poslankyni	70
5.2 Přítomnost žen v politice a vrcholných funkcích	81
5.3 Volení a znovuzvolení	85
5.4 Práce žen v Poslanecké sněmovně	86
5.5 Existence a řešení ženské otázky	92
5.6 Vnímání a sebezprezentace političek	93
5.7 Strategie genderové performance, aneb poslankyně jako nástroj genderové disciplinace	95
6. ŽÁDOUCÍ VLASTNOSTI PŘÍKLADNÝCH ŽEN	102
7. ČESKOSLOVENSKÉ POSLANKYNĚ V JEDNOTLIVÝCH VOLEBNÍCH OBDOBÍCH	112
7.1.1 1948–1954	112
7.1.2 1954–1960	139
7.1.3 1960–1964	152
7.1.4 1964–1968	165
7.1.5 1969–1971	184
7.1.6 1971–1976	198
7.1.7 1976–1980	210
7.1.8 1981–1986	221

7.1.9	1986–1990	230
7.1.10	Poslankyně v listopadu 1989 a po něm	239
8.	MDŽ JAKO PLATFORMA GENDEROVÉ PERFORMATIVITY V LETECH 1948–1989	269
9.	POTRATOVÁ POLITIKA.....	293
10.	FEMINISMUS V ČESKOSLOVENSKU	316
11.	POSLANKYNĚ A POLITICKÉ PROCESY	325
12.	ZÁVĚR	334
13.	ZDROJE	351

ÚVOD

„Mamko považ – budu asi Poslankyní.“ Radostné provolání co do práce v Národním shromáždění velmi nevýrazné poslankyně Jany Mičkovské uveřejněné v časopise Vlasta se při prvním čtení může jevit zcela banální a nezajímavé. Při čtení druhém však vzbuzuje řadu otázek. Proč reaguje na své zvolení právě takto a proč je její reakce uveřejněna právě v této podobě? Kdo to je ta poslankyně? Jak se do oné funkce dostala? Co pro ni a pro veřejnost ona funkce znamená? Co je náplní její práce? Jaké má reálné pravomoce? Jaké má osobnostní charakteristiky? Koho reprezentuje a jak jej reprezentuje? Proč je takový projev vůbec publikován nejčtenějším ženským časopisem? Na tyto a další otázky směřující k charakteristikám fenoménu ideálně typické československé poslankyně odpovídá předkládaný text. Autorka usiluje o komplexní vykreslení profilu žen, které se mezi lety 1948 a 1990 stávaly poslankyněmi Národního a později Federálního shromáždění.

Disertační práce spadá svým zaměřením do oblasti sociálních dějin. Témata, se kterými pracuje, jsou součástí výzkumů z oblasti genderhistory, antropologie a politologie. Práce částečně chronologicky navazuje na výzkum realizovaný autorkou v rámci její diplomové práce. Disertační práce tedy představuje pokus o analýzu a vyhodnocení role, práce a postavení žen ve vrcholné politice v Československu v letech 1948–1989. Práce se věnuje motivacím, okolnostem a životním příběhům žen působících v Národním a Federálním shromáždění ve sledovaném období. Cílem je stanovit možnosti prosazování ženských témat ve specifickém prostředí socialistického parlamentu a charakterizovat úlohu poslankyně československého parlamentu v komplexu státní politiky komunistické strany vůči ženám.

Jednou z klíčových výchozích tezí práce je rozpor mezi skutečným vysokým zastoupením žen v československé politice a jejich velmi omezenou schopností či mizivými možnostmi prosazovat ženské zájmy. Tato nesrovnalost vychází ze specifické povahy komunistického parlamentu a dobové poslancecké funkce, které budou v práci také blíže charakterizovány. Poslankyně neměly primárně efektivně reprezentovat to, co ony samy, a především tehdejší ženské organizace označovaly jako „ženské zájmy“.

Autorka rovněž předpokládá, že role komunistické poslankyně byla nebo přinejmenším měla být důležitým nástrojem komunistické strany při výchově „nových socialistických žen“ a prostředkem se značným genderově performativním potenciálem. V kontextu komunistického Československa byla funkce poslankyně Národního shromáždění vyhrazena ženám, které splňovaly ideologicky jasně definovaný profil. Národní shromáždění bylo vnímáno jako klíčový reprezentativní orgán, jehož členové měli spoluutvářet a reprezentovat genderové předobrazy správného socialistického muže a ženy. Vizuální prezentace, rodinný

život, třídní původ, osobnostní a charakterové vlastnosti, profesní a politické zařazení a témata, kterým se poslankyně ve Sněmovně věnovaly, to všechno bylo součástí tohoto ideologicky definovaného genderového profilu ideální nové socialistické ženy a profilu československé poslankyně. Požadavky na tento profil se během let měnily, což mělo za následek i proměny v ženské části parlamentu. Práce se rovněž táže po rozsahu genderově performativního potenciálu poslankyně, jako osobnosti dosazované na daný post striktně účelově a z vůle autorit.

Práce také usiluje o konkrétní rekonstrukci vývojových trendů v agendě poslankyň. Právě analýza jednotlivých projevů přednesených na půdě NS a FS, parlamentních tisků a vyjádření poskytnutých mediím je stěžejní pro celou práci. Můžeme na základě ní rekonstruovat míru genderování jednotlivých témat a odhalit mnohé patriarchální rysy komunistického parlamentního prostředí. Na základě analýzy poslanecké agendy a dobového tisku sleduje práce i případnou provázanost změny v postavení ženy ve společnosti s ohledem na její profesní růst, pracovní zařazení, rodinné poměry a každodenní problémy. Zmíněné prameny poskytují i ucelený vhled do parlamentního diskurzu. Mimo jiné ukazují, čemu se poslankyně věnovaly nebo naopak nevěnovaly, jak aktivní na půdě parlamentu byly, jaký jazyk používaly a jakým nepsaným normám podléhaly.

V centru pozornosti je rovněž strategie a program stranické a státní politiky v kontextu ženské emancipace, pro kterou je osobnost poslankyně stěžejním nástrojem komunistických autorit. S tím souvisí i otázka po způsobu prezentování úlohy československých žen a ženských společenských problémů ve veřejném prostoru socialistického Československa. V pozadí nezůstane ani úsilí o zachycení dynamického vývoje společenského vnímání tzv. „ženské otázky“. Časové vymezení roky 1948–1989 bylo zvoleno jako dva reprezentativní mezníky československých dějin. Na jedné straně je to komunistický převrat v únoru roku 1948 a na straně druhé Sametová revoluce a komplexní celospolečenská transformace směrem k pluralitnímu politickému systému, demokracii a tržní ekonomice.

Práce je členěna do celkem devíti kapitol. V první kapitole po úvodu autorka obsírně shrnula existující domácí i zahraniční odborné práce relevantní pro danou problematiku. Otázka participace žen na politickém dění je tématem zpracovávaným napříč humanitními vědami. Ženské angažmá na tomto poli moci zaměstnává historiky, politology, sociology i antropology, a nabízí širokou škálu dílčích badatelských témat. Téma československých žen v politice po roce 1948 však zůstalo dosud v české historiografii spíše opomíjené. Autorka usiluje mimo jiné o částečné vyplnění zmíněného badatelského prostoru. Předkládaný text by se měl stát svého druhu příspěvkem k bádání o ženách v československé politice. Kapitola zohledňuje

nejen publikace věnující se ženám v politice, ale i řadu historických analýz zabývajících se komunistickým parlamentem jako institucí a také sociologické a historické analýzy postavení žen v socialistickém bloku. Součástí první kapitoly je charakteristika pramenné základny a archivních materiálů, z nichž autorka čerpala.

Kapitola s číslem tři shrnuje metodologická východiska a základní teoretické koncepty práce. Zaměřuje se především na teoretické koncepce analyzující participaci žen v politice a způsoby, jakými jsou ženské otázky a perspektivy začleněny do politického diskurzu.

Ve čtvrté kapitole se autorka pokouší v adekvátním rozsahu uchopit zvláštní a v čase proměnlivý vztah socialistické ideologie k ženám. Emancipace žen byla v socialistické ideologii chápána jako nevyhnutelný výsledek vývoje socialistické společnosti. Také ženská otázka byla prezentována jako součást boje mezi socialismem a kapitalismem a důležitý aspekt třídního boje. Klíčovým tvrzením bylo, že pouze v podmínkách socialismu je možné skutečně zrovnoprávnit a osvobodit ženu. Praxe však ukázala, že samotné odstranění třídní společnosti nevede k odstranění genderových nerovností. V kapitole jsou proto zohledněny jak koncepty marxistických klasiků a přístupy českých a rakouských socialistických politických stran k ženám, tak i revizionistické přístupy západních marxistických feministek.

Pátá kapitola se zaměřuje na vývoj a proměny československých ženských organizací v čase, zejména v kontextu politických a společenských změn v Československu. Stěžejní je při tom období mezi lety 1948 a 1990.

Šestá a sedmá kapitola a jejich 7 podkapitol mají za cíl charakterizovat ideálně typické poslankyně československého parlamentu v letech 1948 až 1989. Autorku zajímá nejen původ a osobnost těchto žen, ale i způsob, jakým byly tyto ženy prezentovány veřejnosti a kontext ve kterém se tak děje. Jednotlivé části pod názvy Jak se stát poslankyní? Proměny požadavků na socialistickou poslankyni, Přítomnost žen v politice a vrcholných funkcích, Volení a znovuzvolení, Práce žen v Poslanecké sněmovně, Existence a řešení ženské otázky, Vnímání a sebe prezentace političek, Strategie genderové performance, aneb poslankyně jako nástroj genderové disciplinace a kapitola Žádoucí vlastnosti příkladných žen, mají za cíl předložit strukturovaný a z mnoha úhlů nahlížený obraz ženy ve vrcholné československé politice.

Kapitola osmá je stěžejním výstupem z výzkumu poměrně rozsáhlého materiálu Archivu poslanecké sněmovny. Jedná se o analýzu stenoprotokolů, usnesení, vyhlášek a tisků z celkem 260 mnohdy vícedenních schůzí Národního a Federálního shromáždění. Tato část disertační práce je členěna do podkapitol dle jednotlivých funkčních období (od voleb do voleb). V každém volebním období pak autorka zvlášť mapuje vývoj agendy přidělované československým poslankyním, témata projevů, které na půdě parlamentu ženy přednášejí,

počty nově zvolených a znovuzvolených poslankyň, obsazování funkcí v předsednictvu, rozložení mužů a žen ve výborech, aktivitu žen v NS a FS, vývoj parlamentního diskurzu atd. Primární důraz je však kladen na zájem žen v reprezentačních sborech o tzv. „ženskou otázku“. Jinak řečeno – jak se poslankyně zasazovaly nebo nezasazovaly o řešení ženských problémů a genderové nerovnosti. Autorku také zajímá, do jaké míry rezonovala v různých volebních obdobích ženská otázka na parlamentní půdě. Práce pokouší také poukázat na některé výjimečně aktivní, kritické nebo jinak z šedého parlamentního diskurzu vybočující poslankyně.

Devátá kapitola věnuje pozornost Dni žen, jako platformě pro prezentování komunistickou stranou nastavených ženských předobrazů. Analýza průběhu státních a podnikových oslav tohoto svátku poskytuje náhled do procesu produkce v prostředí komunistickou stranou řízené ženské emancipace. Kapitola rovněž sleduje, jakým způsobem byly do organizace a podoby svátku zapojeny samy ženy, zejména s ohledem na roli československých poslankyň.

Desátá kapitola je svého druhu exkurzem a podrobnějším náhledem na výsostně ženské politické téma – potratovou politiku. Právo na potrat patří do kategorií témat, která se bezprostředně týkají specifík biologické podstaty ženy. Jedná se veskrze o to, do jaké míry může stát, zaštiťující se společenskými zájmy, zasahovat do práva každé ženy rozhodovat o reprodukčním potenciálu svého těla. Práce se zaměřuje na to, jakým způsobem se na implementaci v dobovém srovnání relativně liberální potratové politiky podílely ženy v politice a jaký ohlas měly interrupční zákony v ženském tisku.

Kapitola jedenáctá shrnuje v širším kontextu vývoj feminismu jako sociopolitického hnutí a jeho odraz v československém prostředí. Kapitola se věnuje tomu, jak byl feminismus v socialistickém Československu prezentován, chápán, vnímán a jak se vyvíjel v rámci československé společnosti. Zároveň se autorka snaží najít některé výjimečné „průsaky“ feministických děl a myšlenek do Československa.

Poslední, dvanáctá kapitola byla zařazena jako doplnění k tématu působení žen ve vrcholné politice v Československu mezi lety 1948 a 1990. V průběhu padesátých let se totiž některé poslankyně z Národního shromáždění staly účastnicemi mašinerie politických procesů. Objevovaly se jak na pozici vyšetřovatelů, tak mezi odsouzenými. Autorka se věnuje ženám odsouzeným v procesu s Miladou Horákovou a rolím Marie Švermové, Jarmily Taussigové-Potůčkové a Anny Baramové.

Výstupy ze stěžejních částí práce a v těchto kapitolách popsané odpovědi na v úvodu stanovené otázky pak uceluje závěr disertační práce.

1. CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ A STAV BĀDÁNÍ

Výběrový přehled relevantní sekundární literatury

Pokud jde o badatelský zájem o ženy v československé politice mezi lety 1948 a 1989, můžeme mluvit o příslovečném „poli (téměř) neoraném“. Pozornost byla věnována především výjimečným osobnostem, které se uplatnily v aparátu strany. Dosavadní bádání o pozici a roli žen v československém Národním a Federálním shromáždění se omezovalo pouze na deskriptivní zprávy o jejich počtech, případně jejich aktivitách ve výjimečně dynamických historických momentech, a i v takových momentech se historické práce nesoustředily na poslankyně, ale spíše na ženy v aparátu strany. Jako součást komunistického parlamentu se poslankyně objevují také v politologických a historických pracích věnujících pozornost této instituci. Jejich specifická role a pozice jako genderově odlišené skupiny však nebývá nijak akcentována. Ženy v parlamentní politice byly především optikou „velkých dějin“ politického vývoje socialistického Československa stereotypně považovány za „nedůležité“. Jelikož neměl komunistický parlament reálnou politickou moc, byl spolu s jeho osazenstvem odsunut „na druhou kolej“ i v zájmu historiků. Nebyl dosud komplexně analyzován profil ideálně typické socialistické poslankyně ani dynamická proměna tohoto ideálního typu v čase. Oba fenomény si přitom zaslouží detailnější vhléd, neboť se v proměnách složení ženské části parlamentu do jisté míry odrážel vývoj představ režimu o jím konstruované ideální socialistické ženě. Zcela opomenut zůstal symbolický význam poslanecké pozice. Využití genderové analýzy ke studiu jejich společenské role je dosud mimo zájem historiků doma i ve světě. Disciplinační potenciál symbolického působení poslankyň a poslanců na muže a ženy v Československu se rovněž jako badatelské pole v publikacích české ani zahraniční produkce neobjevil.

Naprostá většina relevantních historických analýz věnujících se komunistickému parlamentu jako instituci je zaměřena na dění konce 80. a začátku 90. let. Československý komunistický parlament, jeho kontinuity a transformace po listopadu 1989 byly nejkompexněji zpracovány v publikacích politoložky Adély Gjuričové a historika Petra Roubala. Nejnovějším příspěvkem k dějinám parlamentu od roku 1968 je sborník příspěvků z konference *Kořeny a tváře národního parlamentu: Česká národní rada 1968–2018* editovaný Adélou Gjuričovou a Tomášem Zahradníčkem.¹ Analýzu činnosti parlamentu v období transformace po roce 1989 přináší kniha z roku 2018 *Návrat parlamentu: Češi a Slováci*

¹ GJURIČOVÁ, Adéla, ed. – ZAHRADNÍČEK, Tomáš, ed. *Kořeny a tváře národního parlamentu: Česká národní rada 1968–2018: sborník z konference konané 17.–18. května 2018 v Poslanecké sněmovně parlamentu České republiky*. Praha, 2019.

ve *Federálním shromáždění 1989–1992* z pera Adély Gjuričové.² Historickou analýzu revolučního dění na sklonku roku 1989 přináší např. kniha historika Jiřího Suka *Konstituční, nebo existenciální revoluce?: Václav Havel a Federální shromáždění 1989–1990: studie a dokumenty* z roku 2014.³ Velmi cennou analýzou procesu kooptací ve Federálním shromáždění a změny zapříčiněné v parlamentu listopadem 1989 je kniha Petra Roubala z roku 2013 *Starý pes, nové kousky: kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*.⁴

Téma československých žen v politice po roce 1948 zůstává na poli české historiografie spíše upozaděné. Budeme-li se soustředit na historické práce, které se tematicky zaměřily na poslankyně komunistického parlamentu nacházíme jen několik málo odborných textů a to zejména nepublikovaných akademických prací.⁵ Jedinou dosud publikovanou odbornou analýzou je politologická studie Jany Kočiškové *Ženy v politice: role a postavení vrcholných političek v Československu 1948–1968*.⁶ Jedná se však o práci, která se téměř výlučně zaměřuje na statistické údaje a pouhý popis práce poslankyň bez hlubších snah o interpretaci těchto dat ve vztahu k profilu a společenské roli poslankyně. Navzdory tomu se jedná o průkopnickou studii zprostředkovávající řadu cenných dat ze zdrojů Archivu Poslanecké sněmovny. Pro období první republiky je výběr adekvátních monografií o něco širší. Jistý náhled na danou problematiku přináší práce Dany Musilové *Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939. Z ženského pohledu*⁷, která se ovšem omezuje pouze na období první republiky. Analýzu vstupu žen do politiky, a jejich postavení na tomto poli moci, poskytuje práce Jany Malínské s názvem *Do politiky prý ženy nesmí – proč?* Určité dílčí informace o členkách českých parlamentních stran jsou obsaženy rovněž v některých

² GJURIČOVÁ, Adéla – ZÁHRADNÍČEK, Tomáš. *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992*. Praha, 2018.

³ SUK, Jiří. *Konstituční, nebo existenciální revoluce?: Václav Havel a Federální shromáždění 1989–1990: studie a dokumenty*. Praha, 2014.

⁴ ROUBAL, Petr. *Starý pes, nové kousky: kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha, 2013.

⁵ NOVÁČKOVÁ, Barbora. *Politická participace žen v období státního socialismu: Ženy v Národním shromáždění v letech 1964–1968* [online]. Brno, 2022 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/t3vii/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Denisa NEČASOVÁ.; KOČIŠKOVÁ, Jana. *Postavení žen ve vrcholné politice na konci šedesátých let 20. století a jejich postoje k sovětské okupaci ČSSR*. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav politologie. Vedoucí práce Kocian, Jiří.

⁶ KOČIŠKOVÁ, Jana. *Ženy v politice: role a postavení vrcholných političek v Československu 1948–1968*. Praha, 2021.

⁷ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky*, Hradec Králové 2007.

monografiích přibližujících otázky československého politického stranictví.⁸ Z oblasti nepublikovaných akademických prací je možné zmínit např. disertační práci Andrei Baršové z roku 2015 *Emancipace žen, první světová válka a československá národní revoluce 1918/1919*.⁹

Tematicky blízké jsou publikace věnující se postavení žen v socialistickém Československu. Ze starších textů je vhodné zmínit sociologické analýzy zahraničních autorek. V Čechách nejlépe známou je v zahraničí žijící Alena Wagnerová. Její práce *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*, jejíž první verze vyšla již roku 1974 v německém originálu jako *Die Frau im Sozialismus, Beispiel ČSSR*¹⁰ vyšla s komentářem a jistou aktualizací i v češtině. 70. letech byla publikována také kniha *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union & Czechoslovakia* od Aleny Heitlinger, která se ženám v Československu věnovala i ve svých dalších statích.¹¹ Emancipaci žen uvnitř socialistických totalitních režimů se věnovala Hilda Scott v knize *Does Socialism Liberate Women? Experiences from Eastern Europe* z roku 1979.¹² Za patrně nejoriginálnější zahraniční práci posledních let věnující se otázce genderové rovnosti a reprezentace práv žen v Československu ve 20. století je považována kniha americké historičky Melissy Feinberg *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*.¹³ Svého druhu unikátním souborem cenných genderových analýz situace československých žen za socialismu je kniha *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989* sestavená Hanou Havelkovou a Liborou Oates-Indruchovou.¹⁴ Ženám za normalizace je věnováno i několik kapitol v souborné publikaci Tomáše Vilímka a Oldřicha Tůmy *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*.¹⁵ V další

⁸ MALÍŘ, Jiří – Pavel, MAREK. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, Brno, 2005.; KOCIAN, Jiří. *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: organizace, program, politika*. Brno, 2002.; RYNEŠ, Václav, *České politické stranictví a jeho vývoj od 19. století*, Praha, 2013.

⁹ Např.: Disertační práce (PhDr), BARŠOVÁ, Andrea. *Emancipace žen, první světová válka a československá národní revoluce 1918/1919*, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav politologie, Praha 2015. Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ing. Ondřej Císař, PhD.

¹⁰ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha, 2021.

¹¹ HEITLINGER, Aleny. *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union & Czechoslovakia*. McGill-Queen's University Press, 1979.

¹² SCOTT, Hilda. *Does Socialism Liberate Women? Experiences from Eastern Europe*. Boston, 1973.

¹³ FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh, 2006.

¹⁴ HANÁKOVÁ, Petra et al. *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Vydání první. Praha, 2015.

¹⁵ TŮMA, Oldřich, ed. – VILÍMEK, Tomáš, ed. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha, 2012. Konkrétně se jedná o kapitoly z pera Květy Jechové *Postavení žen v Československu v období normalizace*, s. 176–246.

publikaci, o jejíž edici se zasloužila táž dvojice historiků, najdeme rovněž studii analyzující postavení československých žen v druhé polovině 20. století.¹⁶ Pro bádání o ženách v disentu a protirežimních aktivitách je velmi cennou práce *Bytová revolta: jak ženy dělaly disent* editovaná Marcelou Linkovou a Nad'ou Strakovou.¹⁷ Ženám stojícím proti komunistické totalitě se věnuje i kniha Tomáše Bursíka *Ztratily jsme mnoho času– Ale ne sebe!: životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*.¹⁸ Dobrou shrnující prací zabývající se ženskými spolky v letech 1945–1952 je práce Denisy Nečasové *Buduj vlast, posilíš mír!* či další studie od této autorky.¹⁹ Ženským organizacím se věnovaly rovněž Eva Uhrová v článku *Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948*²⁰ a Dana Musilová s příspěvkem *Ženské hnutí 1945–1948: naděje a zklamání*.²¹ Pro úplnost je třeba zmínit i do jisté míry kontroverzní publikaci Jiřího Pernese *Komunistky s fanatismem v srdci*.²² V posledních patnácti letech se objevilo i několik dosud nepublikovaných akademických prací věnujících se výjimečným veřejně aktivním ženám v Československu²³ nebo socialistickým ženským organizacím.²⁴

¹⁶ JECHOVÁ, Květa. *Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému*. In: TŮMA, Oldřich –VILÍMEK, Tomáš (eds.), *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*, Praha 2008, s. 69–130.

¹⁷ LINKOVÁ, Marcela, ed. – STRAKOVÁ, Nad'a, ed. *Bytová revolta: jak ženy dělaly disent*. Praha, 2017.

¹⁸ BURSÍK, Tomáš. *Ztratily jsme mnoho času- Ale ne sebe!: životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století*. Praha, 2006.

¹⁹ NEČASOVÁ, Denisa. *Proměny obrazů ženy po únoru 1948 (na příkladu ženského hnutí)*. In: Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti. Praha, 2011; či NEČASOVÁ, Denisa. *Rok 1948 a jeho vliv na české ženské hnutí*. In: České, slovenské a československé dějiny 20. století: Osudové osmičky v našich dějinách. Ústí nad Orlicí, 2008.

²⁰ UHROVÁ, Eva. *Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948*, In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus*, sv. IV, Praha, 2005, s. 88–113.

²¹ MUSILOVÁ, Dana. *Ženské hnutí 1945–1948: naděje a zklamání*, In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIÁN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (eds.), *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*, Praha, 2005, s. 339–345.

²² Kniha čelí kritice zejména pro její nereflektovaný a stereotypní předpoklad existence fanatismu mezi ženami v komunistické straně. PERNES, Jiří. *Komunistky s fanatismem v srdci*. Praha, 2006.

²³ ELIÁŠOVÁ, Anežka. *Mediální obraz Anežky Hodinové Spurné*. 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. Vedoucí práce Suk, Pavel.

²⁴ POČÁROVSKÁ, Petra. *Československý svaz žen v letech 1965 – 1975*. 2018. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce Havlůjová, Hana.; ŠEVČÍKOVÁ, Tereza. *Tři etapy vývoje časopisu Vlasta – reflexe společensko-politické situace*. Praha, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Studium humanitní vzdělanosti – Společenskovědní modul. Vedoucí práce Turková, Miloslava.; PEJCHALOVÁ, Jana. *Ženské organizace a společenské postavení žen v českém prostředí v letech 1945 – 1989* [online]. Brno, 2006 [cit. 2022-11-02]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/daesy/>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Libor VYKOUPIĚL.

Výrazně bohatší a širší je po stránce literatury oblast československé gender historie potažmo historie žen. Souhrn významnějších českých publikací z oblasti dějin žen a gender history do roku 2005 shrnula nejpřehledněji Jana Ratajová v článku *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*²⁵ O kontinuální zkoumání této problematiky se výrazně zasadila Milena Lenderová, jak sama svou historickou prací, tak vytvořením platformy ke spolupráci badatelů o zmíněné problematice. Věnuje se ovšem téměř výhradně dějinám žen v 19. století.²⁶ Neopomenutelné jsou příspěvky Daniely Tinkové.²⁷ Pro širší povědomí o otázce genderu jako historické kategorie je i v češtině přístupná celá řada monografií světového významu, ovšem překlady některých dalších zásadních prací stále chybí. Klíčovými osobnostmi pro ustálení, vymezení, etablování a specifikaci metodologie genderhistorie jsou jistě Ann Oakley²⁸, Laura L. Downs²⁹, Judith Butler³⁰ a Joan W. Scott.³¹ Ke zkoumání konkrétní historické problematiky oddělených sfér moci, genderových rolí muže a ženy a přístupu žen na pole moci jsou stěžejní např. díla Lynn Abrams *Zrození moderní ženy*³², Joan B. Landes (ed.) *Feminism, the Public and the Private*³³, či Leonore Davidoff *Gender and the Great Divide*³⁴. Z prací středoevropského prostoru bych zmínila např. Hanu Havelkovou a článek *Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry*.³⁵

²⁵ RATAJOVÁ, Jana. *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, in: Kuděj 2005, 1–2, s. 159–174.

²⁶ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha, 1999; PTÁČKOVÁ, Kateřina, ed. – LENDEROVÁ, Milena, ed. – STRÁNÍKOVÁ, Jana, ed. *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*, Pardubice, 2006.

²⁷ TINKOVÁ, Daniela. „Oddělené sféry“ – tradiční polarita nebo dědictví 19. století?, In: ŘEPA, Milan (ed.), *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha, 2008, s. 458–470. TINKOVÁ, Daniela. *Tělo – věda – historie. K formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě*, In: NODL Martin – TINKOVÁ Daniela (eds.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha, 2007, s. 13–53. TINKOVÁ, Daniela. „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, In: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice, 2006.

²⁸ OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender, společnost*, Praha, 2000.

²⁹ DOWNS, Laura. *Writing Gender History*, London, 2004.

³⁰ BUTLER, Judith. *Trampoty s rodem. Feminismus a podryvání identity*, Bratislava, 2003.; BUTLER, Judith – SCOTT, Joan W. (eds.), *Feminists Theorize the Political*, New York, 1992.

³¹ SCOTT, Joan W. *Feminism and History*, New York 1996.; SCOTT, Joan W. *Gender and the Politics of History*, New York, 1999.

³² ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*, Brno, 2005.

³³ LANDES, Joan B. (ed.), *Feminism, the Public and the Private*, Oxford, 1998.

³⁴ DAVIDOFF, Leonore. *Gender and the Great Divide: Public and the Private in British Gender History*, *Journal of Women's History* 15, 2003, s. 11–27.

³⁵ HAVELKOVÁ, Hana. *Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry*, *Sociologický časopis* 31, 1995, s. 25–38.

Vzhledem k delší tradici je genderová analýza etablována v zahraniční historiografii výrazně pevněji než v České republice. Šíře témat zpracovávaných touto optikou je značná. Jen málo prostoru však bylo věnováno východnímu bloku a jen minimum prací zohledňuje specificky situaci v Československu. Z prací věnujících se společnosti zemí východní Evropy bych ráda uvedla chronologicky řazený výčet několika odborných publikací užívajících gender jako kategorii historické analýzy. Socioložka Peggy Watson, působící v současnosti na univerzitě v Cambridge je autorkou řady článků zaměřujících se na emancipaci žen ve východní Evropě. Jako jeden z nich ráda uvedla text publikovaný v časopise *Sociology* pod názvem *Eastern Europe's silent revolution: Gender*.³⁶

Po roce 2000 bylo vydáno několik souborných prací amerických a britských autorů, případně autorů ze zemí bývalého východního bloku působících na Západě. Pod patronátem profesorky Rebecky Kay vyšla roku 2007 edice textů věnujících se rovnosti žen a mužů za železnou oponou pod názvem *Gender, Equality and Difference During And After State Socialism*.³⁷ Celé dvacáté století, a především bývalý Sovětský svaz, analyzuje z genderového hlediska Catherine Baker působící na univerzitě v Hull v knize *Gender in Twentieth-Century Eastern Europe and the USSR* z roku 2007.³⁸ O dva roky později vyšla v New Yorku kniha textů sestavených Shanu Penn a Jill Massimo *Gender Politics and Everyday Life in State Socialist Eastern and Central Europe*. Jedná se o soubor odborných studií zaměřených zejména na socialistické Maďarsko, Bulharsko a Rumunsko. Rumunské ženy jsou tématem také pro profesorku Ionela Băluță působící na univerzitě v Bukurešti. Její anglicky psaný článek *(Re)Constructing Democracy without Women. Gender and Politics in Post-Communist Romania* je dostupný na [jstor.org](http://www.jstor.org).³⁹ Československý prostor nevynechává obsáhlá publikace *The Politics of Authenticity: Countercultures and Radical Movements across the Iron Curtain* sestavená Joachimem Häberlenem z univerzity ve Warwicku.⁴⁰ Ženské emancipaci a feminizmu je zde však věnován jen text Zsófiie Lóránd s názvem *New Feminism, Women's Subjectivity, and Feminist Politics: Conceptual Transfers and Activist Inspirations in Yugoslavia in the 1970s and 1980s* zaměřující, jak název napovídá, na ženy v Jugoslávii.⁴¹ Československu

³⁶ WATSON, Peggy. *Eastern Europe's silent revolution: Gender*. In: *Sociology* 1993, roč. 27, č. 3, s. 471–87.

³⁷ KAY, Rebecca ed. *Gender, Equality and Difference During And After State Socialism*. London, 2007.

³⁸ BAKER, Catherine. *Gender in Twentieth-Century Eastern Europe and the USSR*. London, 2007.

³⁹ BALUTA, Ionela. *(Re)Constructing Democracy without Women. Gender and Politics in Post-Communist Romania*. In: *Clio. Women, Gender, History* 2015, roč. č. 41, s. 172–84. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/26273637>

⁴⁰ HÄBERLEN, Joachim C., et al., editors. *The Politics of Authenticity: Countercultures and Radical Movements across the Iron Curtain, 1968–1989*. New York, 2019.

⁴¹ LÓRÁND, Zsófia. *New Feminism, Women's Subjectivity, and Feminist Politics: Conceptual Transfers and Activist Inspirations in Yugoslavia in the 1970s and 1980s*. In: HÄBERLEN, Joachim C.,

je věnován článek *Without Tradition and Without Female Generation? The Case of Czech Artist Ester Krumbachová* v souborné publikaci Anny Artwinske a Angnieszky Mrozik z roku 2020.⁴² Autorkami této v New Yorku publikované analýzy jsou české historičky Libuše Heczková a Kateřina Svatoňová. Další knihou českých autorek, která byla publikována v zahraničí, je Ivetou Justovou a Jiřinou Šiklovou sestavený soubor *Czech feminisms: perspectives on gender in East Central Europe*.⁴³ V neposlední řadě bych ráda zmínila knihu socioložky Kristen Ghodsee *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence*, které byla věnována velká mediální pozornost a dočkala se i audio zpracování.⁴⁴

Vzhledem k tématu práce je vhodné zohlednit i některé texty věnované genderovým analýzám politické participace žen. Naprosté minimum těchto analýz je však zaměřeno na východní blok. Pokud už jsou politologické studie věnovány východní Evropě, jedná se vždy o ryze současné práce mapující období od poloviny 90. let dál do současnosti. Výjimkou je práce Marilyn Rueschemeyer, konkrétně sborník *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*, který částečně zohledňuje i období před rokem 90.⁴⁵ Většina významných politologických prací se věnuje demokratickým politickým systémům s fungujícím procesem svobodných voleb. Vhodnosti jednotlivých volebních systémů pro prosazení žen a ženských témat v politice a překážkám ženské politické participace se dlouhodobě věnuje často citovaná politoložka Pippa Norris.⁴⁶ Profesorka Melanie S. Gustafson z Univerzity ve Vermontu sestavila sborník pod názvem *We have come to stay. American Women and Political Parties 1880–1960*. Jednotlivé texty se věnují podmínkám politické participace žen různého sociálního a etnického původu v USA, přičemž sleduje relativně dlouhé období v dějinách spojených států. Americkým ženám se dlouhodobě věnuje i Alana Jeydel z univerzity v Oregonu.⁴⁷ Z oblasti britské politologie bych ráda uvedla práci

et al., editors. *The Politics of Authenticity: Countercultures and Radical Movements across the Iron Curtain, 1968–1989*. New York, 2019, s. 110–30.

⁴² ARTWIŃSKA, Anna – MROZIK, Agnieszka ed. *Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond*. New York, 2020.

⁴³ JUSOVÁ, Iveta, ed. a ŠIKLOVÁ, Jiřina, ed. *Czech feminisms: perspectives on gender in East Central Europe*. Bloomington, 2016.

⁴⁴ GHODSEE, Kristen Rogheh. *Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic Independence*. First ed. New York, 2018.

⁴⁵ RUESCHEMEYER, Marilyn, *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*. New York, 1998.

⁴⁶ NORRIS, Pippa. *Electoral Engineering-Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, 2000.

⁴⁷ GUSTAFSON, Melanie ed. *We Have Come to Stay: American Women and Political Parties, 1880–1960*. Albuquerque, 1999.

Sarah Richardson *The Political Worlds of Women*, která je genderovou analýzou politické participace britských žen v 19. století.⁴⁸

Pramenná základna

Předkládaná práce je z hlediska zpracování především komparací a interpretací archivních pramenů. Pro účely práce byly analyzovány v první řadě prameny z Archivu Poslanecké sněmovny České republiky. Jedná se konkrétně o věcné rejstříky k obsahům jednání a jmenné rejstříky poslanců československého Národního a Federálního shromáždění, stenoprotokolové záznamy z jednání Národního a Federálního shromáždění a ze schůzí výborů a tisky legislativních návrhů. Rozsáhlý soubor pramenů skýtá materiál k rekonstrukci obrazu Národního a Federálního shromáždění jako instituce. Pro ilustraci – během každého volebního období se konalo 20 až 30 společných schůzí Národního a Federálního shromáždění. Odhadem to činí téměř 250 záznamů celodenních mnohahodinových jednání. Podobně rozsáhlý je archiv výborů. Obrovský vzorek zkoumaného materiálu napomáhá poznání nejen toho, o čem se ve Sněmovně jednalo, ale je možné si povšimnout také užívaného jazyka, rétoriky, nasazení a emocí. Z konkrétních výpovědí historických aktérů a akterek lze rekonstruovat jejich ideologické vzory a akcentovaná témata. Zvláště reprezentativně také vystupují do popředí jisté genderové determinace a rozdíly v práci a chování mužů a žen na parlamentní půdě. Patrná je rovněž dynamika vývoje poslanecké práce poslankyň v čase. Výzkum se bude zajímat o případnou reflexi tehdejších poměrů a stavu společnosti ze strany poslanců, ať už byla autenticky kladná, stranické ideologii poplatná či naopak kritická. Ze zápisů projevů je možné aspoň částečně usuzovat o vzájemných vztazích ve Sněmovně a její nepsané (nejen) genderové hierarchii. Stenografické záznamy v některých případech zpravují čtenáře také o konkrétních motivacích jednotlivých poslanců, které je vedly k politickým aktivitám. Ačkoli (nebo právě proto), že se jedná o prameny oficiálního charakteru, je třeba k nim přistupovat se znalostí dobového kontextu. Značná část tohoto fondu je dostupná online na <https://www.psp.cz/eknih/>, ale není možné opominout ani tištěný papírový fond Archivu Poslanecké sněmovny v Praze, kde jsou uloženy záznamy ze schůzí předsednictva NS a FS či jednotlivých výborů, osobní karty všech poslanců a další dokumenty a fotografické materiály. Zcela nezbytným zdrojem informací je pak Národní archiv v Praze, především fondy věnované ÚV KSČ 1945–1989, předsednictvu a politbyru ÚV KSČ, Národní frontě, Organizačnímu oddělení Marie Švermové a další. Velmi důležitou součástí pramenné základny práce jsou dobová periodika (především Rudé právo a časopis Vlasta), která jsou chápána jako prostředky „autoritativního diskurzu“.

⁴⁸ HAWKESWORTH, Mary. *Political Worlds of Women: Activism, Advocacy, and Governance in the Twenty-First Century*. Routledge, 2012.

Komunistická ideologie se snažila na ženy výchovně působit i prostřednictvím ženských časopisů, jako byla *Vlasta* či *Praktická žena*, které obsahovaly v každém čísle nejnovější informace o státní politice vůči ženám, o povinnostech a roli československé ženy v socialistické společnosti. Časopis sám byl prostředkem politické agitace ženských organizací mezi ženami. Svým obsahem a tematickým zaměřením odráží *Vlasta* dobový diskurz o ženách. Zároveň byly ve *Vlastě* publikovány rozhovory s poslankyněmi a zprávy o politických aktivitách československých žen. Pro potřeby práce byl důležitý Archiv Českého rozhlasu a Archiv a programové fondy České televize. Rozhlas a televize zprostředkovávaly vizuální zvukový obraz poslankyň a sněmovních jednání. Pro kapitolu věnující se poslankyním politických procesech 50. let byly nezbytné fondy Archiv bezpečnostních složek a Archiv ÚV KSČ.

Autorka využila rovněž ve sledovaném období publikované sociologické a politologické studie, brožurky Svazu žen a tištěná statistická šetření uložená v Národní knihovně.⁴⁹ Vzhledem k tematickému zaměření práce byla naprosto nezbytná i analýza socialistické legislativy, zejména zákonů věnujících se rodinné problematice, potratům, práci zastupitelských sborů a sociálnímu zabezpečení. Zákonné úpravy, které vedení komunistické strany připravovalo, a které parlament formálně schvaloval, ilustrují dimenzi úsilí režimu o disciplinaci, komplexní organizaci života společnosti a legitimizaci těchto zákroků. Zajímavý je rovněž jejich odraz v rovině socialistické každodennosti a případná míra účinnosti těchto opatření, kterou je možné sledovat na dalších legislativních úpravách a novelizacích v čase.

Specifický zdroj informací nabízí orálně historický projekt z roku 1997–*Paměť žen*. Ten metodou oral history sbírá životní zkušenosti žen východního bloku. Výpovědi žen se věnují primárně tomu, co ony samy považovaly ve svém životě za relevantní a dokreslují tak mentalitu doby. Respondentky tedy nereflektují striktně politické či, z našeho pohledu, závažné společenské problémy. Záznamy jsou nosné zejména pro rekonstrukci habitů socialistických žen, jejich pracovní a rodinnou každodennost a žitou realitu socialismu. Z oblasti memoárů a vzpomínek byly dosud publikovány např. vzpomínky Marie Švermové, kterých bylo v práci užito zejména pro komparaci s dalším archivním materiálem.⁵⁰

⁴⁹ Např. BAUEROVÁ, Jaroslava aj. *Postavení ženy v rodině, práci a ve veřejném životě socialistické společnosti*. Praha, 1988.; MATES, Pavel a kol. *Žena a paragrafy: Právní postavení ženy v Československu*. Praha, 1988.; BAUEROVÁ, Jaroslava. *Žena a současnost*. Praha, 1987.; *Rok ženy UNESCO 1975: podkladové materiály*. Praha, 1975.; BAUEROVÁ, Jaroslava a kol. *Problémy zaměstnaných žen*. Pardubice, 1971.; *Brožura činnost a úkoly výborů žen*. Praha, 1954.

⁵⁰ ŠVERMOVÁ, Marie. *Vzpomínky*. Praha, 2008.

2. TEORETICKÉ UKOTVENÍ PRÁCE

Teoretické ukotvení práce vychází z několika základních konceptů. Centrálním teoretickým východiskem předkládaného textu je vedle genderové teorie Joan Scott a konceptu genderové performativity Judith Butler, také teorie reprezentace.

V domácím prostředí dobře známá a často citovaná práce americké historičky Joan Scott je stále jednou z nejužívanějších forem implementace genderové teorie do historické práce. Manifest z roku 1986 nastavil historické vědě ve své době zcela novou metodickou koncepci.⁵¹ Joan Scott chápala gender především jako celospolečenskou analytickou kategorii. Její kritika dosavadních převažujících empirických „dějin žen“ volala po hlubší analýze konstrukce a významu genderových identit vymezených jako „muž“ a „žena“. Místo esencialistického pojetí těchto základních kategorií apelovala na potřebu zohlednit jejich kulturní a historickou podmíněnost. Vnímání maskulinity a feminity je determinováno kulturně a v čase se zásadním způsobem proměňuje. Právě tyto proměny dělají z genderu onu užitečnou kategorii analýzy jakéhokoli sociálně historického problému.⁵² V nastíněných intencích chápe gender i předkládaná práce, a to zejména s ohledem na vliv proměn politických institucí a ideologií na změny v obsahu genderových kategorií. Gender je dle Joan Scottové jednak primárním stavebním prvkem konstrukce sociálních vztahů a rovněž prvotní způsob označování mocenských vztahů. V obou případech je gender chápán jako kulturně vnímaná odlišnost pohlaví. Nazírání této difference je dle Joan Scott ovlivněno symboly genderových rozdílů mezi muži a ženami. Tyto symboly mohou i v rámci jednoho genderu produkovat zdánlivě protichůdné reprezentace genderových ideálů. Příkladem může být rozdílná prezentace žen v Bibli, kde se čtenář setkává s kladnými příklady žen spojovaných především s kultem mateřství (např. Panna Marie) i žen představujících ideální esenci všech nežádoucích vlastností a hříchu (např. Eva). V obou případech se však jedná o osobnosti rozpoznatelné jako ženy a nesoucí právě ony ženské vlastnosti. Kulturně determinován je dle Joan Scott i výklad těchto symbolů, přičemž jeho limity a metaforické možnosti definuje věda, náboženství, politické ideologie atd.⁵³ Nastíněné pojetí genderu z 80. let pracuje s dnes již revidovanou dualitou pohlaví a genderu.

⁵¹ SCOTT, Joan W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In: *The American Historical Review* 1986, roč. 91, č. 5, s. 1053–1075.

⁵² SCOTT, Joan W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In: *The American Historical Review* 1986, roč. 91, č. 5, s. 1058–1072.

⁵³ Tamtéž.

Judith Butler oproti tomu ve své nejznámější genderové teorii zpochybňuje přirozenost kategorie pohlaví i běžně chápanou dichotomii pohlaví a genderu. Pohlavní diference dokládáné „vědeckými fakty“ a „přírodní daností“ neakceptuje. Vědu chápe jako producenta heteronormativního diskursu⁵⁴ a spolutvořitele domnělé biologické podstaty pohlaví. Základním pilířem její teorie je tvrzení, že pohlaví vždy bylo i genderem a je tzv. genderováno. Neexistuje tedy faktický rozdíl mezi genderem a pohlavím a obojí je kulturně podmíněno.⁵⁵ Existence pohlaví není dle Judith Butler prediskurzivní a i samotná binarita pohlaví a rodu jsou produktem diskursivního utváření.

Genderová identita je dle Butler konstituována kulturně, a to prostřednictvím vzájemného působení a stabilním vztahem pojmů pohlaví, rod, touha a sexuální praktika. Genderová identita tedy obsahuje jak pohlavní (tj. biologické) charakteristiky, tak sociální role či vlastnosti. Jako „ženy“ jsou tedy kulturně přijatelní takoví jedinci, kteří vykazují ženské pohlavní znaky, jsou nositeli příslušných chromozomů, naplňují kulturní představy o jejich úloze ve společnosti a mají femininní vystupování. Nezbytná je pro „ženy“ a „muže“, kteří mají odpovídat bez výhrad jejich genderovému zařazení, také heterosexuální orientace vedoucí k heterosexuálním vztahům s jedinci opačného pohlaví a následné produkci dalších jedinců jednoho či druhého pohlaví. Je tedy nezbytné, aby byly feminita a maskulinita „uměle“ definovány vzájemně nezaměnitelnými charakteristikami, rolemi a vlastnostmi. Výše nastíněná genderová dichotomie a genderová identita nejsou podmíněny volbou jedince. V případě přebírání genderových rolí uvažuje Butler především o svobodné vůli subjektu a jeho možnostech či širí akčního radiu jeho chování. Podle Butler je aktérství paradoxně umožněno právě vnuceným „nabytím“ genderu v momentu narození do konkrétní společnosti. Aktérství je praktika opakování norem, která vzniká mezi strukturou a performancemi.⁵⁶

Termín performance se stal po roce 2000 extrémně populárním snad ve všech společenských vědách. Spolu s nárůstem frekvence užívání tohoto termínu a této analytické kategorie rostla i širší přístupů k tomu, jak vlastně pojem performance chápat a jak s ní pracovat. Dlouhá řada teoretických prací o performanci a performativitě se shoduje snad jen na tom, že performance se komplexní definici vzpírá. Existuje však všeobecně

⁵⁴ Termín diskurz je pro potřeby práce využíván jako teoretický koncept Michela Foucaulta. Autorka tedy diskurz pojímá jako uspořádaný soubor výroků a souhrnnou podobu vědění o konkrétním tématu typickou pro konkrétní epistémé. Diskurz je svého druhu sociální praxe spjatá s konkrétní podobou a užíváním jazyka a znakových systémů. Více např. FOUCAULT, Michel. *The archaeology of knowledge*. London, 1974.; FOUCAULT, Michel. *Diskurs; Autor; Genealogie: tři studie*, Praha, 1994.; FOUCAULT, Michel. *Rád diskurzu*. Bratislava, 2006.

⁵⁵ BUTLER, Judith. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York & Londýn, 1997, s. 23.

⁵⁶ BUTLEROVÁ, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“*. Praha, 2016, s. 30–31.

akceptovaný názor, že performance, ať už je zkoumána v kontextu jakékoli vědy a jakýmkoli přístupem, je aktivitou vztahující se k jistému již existujícímu nebo již definovanému modelu, scénáři nebo vzoru jednání. Performance je v nejširším chápání akceptována jako určitý druh svébytné praxe analyzovatelné prostřednictvím prostoru, času a přístupu.⁵⁷

Všeobecně se teoretické práce tážou zejména po tom, co přesně performance uskutečňuje a jakým způsobem a jakými strategiemi to uskutečňuje.⁵⁸ Jak již bylo zmíněno, práce využívá zejména konceptuální rámec performativní teorie genderu. Podle Butler je genderová performance inscenací identifikačních kategorií žena/muž. Gender je pojímán jako hra navenek spíše než pravda o sobě. Ženskost znamená vypadat tak, jak má v mém kulturním prostoru vypadat žena, chovat se tak, jak se má chovat žena a plnit role, které má naplňovat žena. Genderová performance je tedy opakovaná série aktů, kterými osobnost v kultuře inscenuje ženskost nebo mužnost, aby vytvořil efekt maskulinity a feminity jako trvalé esence. Genderová performance je tedy hraní genderu, úhrn aktů a chování podle genderu. Jde o rozmanité akty, které budou rozpoznány jako ženské, či mužské, jako vycházející z jejich identity.⁵⁹ Předobraz toho, co je a co není „žena“ je vytvořen širokou škálou vlivových struktur v kontextu tradic kulturního okruhu, společenských apelů, náboženství a ideologie. Subjekt si nevolí, který gender bude performovat a nevybírá si ani onu genderovou identitu. Ta jej naopak konstituuje. Rozsah autonomie v aktérství je velmi omezen majoritním heterosexuálním modelem společnosti. Další omezení pak vychází z povahy společnosti, její rigidnosti a případného totalitního pojetí řízení. Performativita genderu je tedy společně s dalším lidským performativním jednáním „pod tlakem“ autoritativního diskurzu, což činí produkované genderové modely ještě vyhraněnější a jasněji definované.⁶⁰

Dle Butler se jedinci a jejich identity utvářejí ztělesňováním kulturních předpisů a performací, dle jasně stanovených kulturních apelů. Každý jedinec však v procesu ztělesňování také akty a významy zakládá a reprodukuje. Konstituce genderu tedy není jednosměrná. Děje se tak z hlediska kulturně-historické práce nejznatěji v případě festivalů, je ale také integrální součástí všední každodennosti. To dělá z performativity genderu nikdy

⁵⁷ CARLSON, Marvin. *Performance: A Critical Introduction*. Londýn, 2004, s. 6–12.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ BUTLER, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York & Londýn, 2007, s. 184–186.

⁶⁰ Práce chápe termín „autoritativní diskurz“ jako soubor výpovědí a jevů udržujících konsenzus mezi panujícími a ovládanými. Ten přímo vymezuje nejen šíři akcentovaných témat a interpretaci dané problematiky ale i jazyk, jímž je o těchto tématech referováno. Více např. vic. FOUCAULT, Michel. *Rád diskurzu*. Bratislava, 2006, s. 9.

nekončící a neustálý proces geneze a reprodukce. Genderové projevy a role se tím naturalizují, jeví se jako „přirozené“ a existují do té míry, do jaké jsou performovány.

Gender se vytváří interpretací norem maskulinity a femininity a jejich následováním na veřejnosti i soukromí. Veškeré lidské jednání a řečové akty pak posilují domněnku, že jsou buď „muži“ nebo „ženy“.⁶¹ V socialistické společnosti jsou tyto kategorie naplněné i dalšími obsahy. Např. obraz socialistické ženy v Československu procházel v období státního socialismu jistými proměnami, které šly ruku v ruce s tím, „na co“ režim ženu potřeboval. Konstrukce masové společné ženskosti, a toho co má být vnímáno jako femininní, nebyly jen kulturním apelem utvářeným uvnitř společenské každodennosti. V socialistickém Československu do podoby toho, co bude označeno za „ženské“ nebo toho, kdo bude označen za „ženu“ znatelně zasahovala státní politika.

Gender je tedy dle Judith Butler spoluutvářen diskurzem, a to vždy s ideou o jeho přirozenosti, což odporuje jeho skutečné performativnímu charakteru a kulturní závislosti.⁶² Ona myšlená přirozenost má formy genderu kontrolovat a nedovoluje jejich redefinici.⁶³ Diskurz zásadně ovlivňuje to, co se v určitém období a na určitém místě dá nebo nedá o konkrétním tématu říct, a o čem se mluví nebo naopak nemluví. V případě práce se jedná zejména o podoby promluv nebo podoby mlčení o ženské otázce. Souvisí s tím rovněž škála problémů, které ženy v parlamentu akcentovaly, a to jaký jazyk ve svých projevech používaly

Další využití Foucaultových konceptů se jako vhodný analytický nástroj nabízí zejména při práci se záznamy z jednání Národního a Federálního shromáždění, projevy prezidentů a významných politiků, analýze stanov a textů z produkce ženských organizací a článků z dobových periodik. Autoritativní diskurz zprostředkovávaný mimo jiné i skrze režimní sdělovací prostředky je ústředním faktorem stabilizace a legitimizace systému.⁶⁴

Jelikož se v případě socialistického Československa do tvorby oněch genderových norem zásadně promítala autoritativní politická ideologie je vhodné teoreticky zohlednit také Althusserův koncept ideologie.⁶⁵ Dle Althussera je ideologie „*imaginárním vztahem individuí k jejich reálným podmínkám existence*“. Ideologie je systémem idejí

⁶¹ BUTLER, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York & Londýn, 2007, s. 2–8.

⁶² BUTLER, Judith. *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. Theatre Journal 1988, roč. 40, č. 4, s. 526–528.

⁶³ BUTLEROVÁ, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“*. Praha, 2016, s. 17.

⁶⁴ YURCHAK, Alexei. *Everything was forever until it was no more: The last soviet generation*. Princeton, 2005, s. 25.

⁶⁵ Srovnej: ALTHUSSER, Louis. *Idéologie et Appareils Idéologiques d'État*. In: ALTHUSSER, Louis. *Positions, Édition Social*. Paris, 1976.

a reprezentací, které ovládají myšlení jedince nebo sociálních skupin. Ideologie jsou ve svých konceptech zpředmětněny v jednání subjektu, v jeho aktivitách. Podle Althussera není žádné lidské jednání bez ideologické podstaty. Veškeré lidské akty jsou svého druhu rituály a jsou určovány a korigovány ideologickými státními aparáty. Jejich funkcí je podrobit jedince ideologii a učinit z něj subjekt ideologie. Stane se tak po podřízení se tzv. „ideologické výzvě“.⁶⁶ Jedinec pak přijímá komplexní ideologický řád, který zahrnuje i genderové definice.

Strategie totalitních a autoritativních režimů ve vztahu k ženám lze nejlépe uchopit skrze teoretický koncept biomoci. Biomoc je pojmenováním takových technologií vlády, kterých užívá moderní stát za účelem řízení života lidského těla a maximalizace jeho výkonnosti.⁶⁷ Biopolitika tedy usiluje o regulaci zdraví a reprodukce mužů a žen ve státě za účelem zajištění co nejdelšího aktivního života a co nejefektivnějšího podílení se na rozvoji ekonomiky a populace.⁶⁸ Skrze zajištění lékařské péče, sociálního zabezpečení, různé formy regulace všech aspektů života legislativou a rozličné formy disciplinace a motivace utváří lidské bytosti odpovídající představám autorit o nejlepší podobě občana státu. Socialistické Československo si po vzoru Sovětského svazu kladlo za cíl vytvořit „nového socialistického člověka“⁶⁹, který se svou produktivní prací v duchu socialistické morálky bude podílet na budování komunistického státu a společnosti. Takový člověk musel vykazovat specifické rysy chování a charakteru a jednání takového jedince muselo odpovídat ideologicky nastaveným vzorům. Disciplinace se tak promítala do všech vrstev lidského života již od narození. Socialistické Československo svým občanům také předkládalo vzory hodné následování. Těmito předobrazy ideálních Čechoslováků byli poslanci Národního a Federálního shromáždění.

Československá socialistická republika byla, jako socialistický stát dle Ústavy z roku 1960, založena na svazku dělníků, rolníků a pracujících inteligence. Tataž Ústava⁷⁰ stejně jako předcházející květnová Ústava z roku 1948 zaručovaly, že Československý stát byl lidově demokratickou republikou, v jejímž v čele stála dělnická třída. Právě třídní princip zásadním způsobem ovlivnil způsob smýšlení o ženské otázce.⁷¹ Předkládaný text předpokládá,

⁶⁶ ALTHUSSER, Louis. *Idéologie et Appareils Idéologiques d'État*. In: ALTHUSSER, Louis. *Positions, Édition Social*. Paris, 1976, s. 110–115.

⁶⁷ FOUCAULT, Michel. *The Will to Knowledge. The History of Sexuality*. London, 1990, s. 143.

⁶⁸ FOUCAULT, Michel. *The Will to Knowledge. The History of Sexuality*. London, 1990, s. 143–144.

⁶⁹ Více k analýze pojmu: NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*. Brno, 2018.

⁷⁰ https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html

⁷¹ Třídy chápe práce v intencích Marxovy a Leninovy definice jako velké skupiny lidí, které jsou vymezené společným vztahem k výrobním prostředkům, mají podobnou úlohou v organizaci práce

že uvažování v intencích třídně stratifikované společnosti de facto neumožňovalo chápání žen jako v jistých aspektech života homogenní svébytné skupiny vymykající se třídnímu zařazení. Jednotící princip nebo myšlené společné zájmy žen dělnických a buržoazních tak ustoupily do pozadí a byly fakticky vyřazeny z veřejné diskuse.

Autorka věří, že právě ono mlčení o „všeženské“ otázce (tj. zahrnující všechny ženy bez ohledu na třídní původ) vedlo k rozpornému stavu reprezentace žen a ženských zájmů na politickém hřišti. Předkládaný text pracuje s tezí, že faktická přítomnost žen v reprezentačních sborech a zejména v Národním a Federálním shromáždění nevedly k adekvátní artikulaci ženských problémů. Ony reprezentační sbory se tak staly především platformou pro již zmíněnou re-representaci příkladných socialistických žen.

Jak již bylo zmíněno výše, pro korektní uchopení komplexního problému politické reprezentace je třeba zohlednit teorii reprezentace. Termín reprezentace chápe autorka v intencích kulturních studií jako „zobrazení věcí, tříd, vztahů, zkušeností a jiných jevů prostředky, jako jsou znaky, obrázky, modely, vzorce a příběhy“. Pokud re-representujeme nějaký jev, prezentujeme jej znovu skrze specifické kulturní symbolické kódy.⁷² Je-li jedinec reprezentantem nějaké skupiny lidí, je vnímán jako nositel vnímaných společných znaků této skupiny nebo odráží prvky seberepresentace této skupiny.

Pro účely práce jsou zejména důležité koncepty definující přístupy a pojmový aparát pro analýzu politické reprezentace. Termín politická reprezentace, tak jak s ním pracuje předkládaný text, je v politologii i každodenním užívání ve veřejném prostoru úzce spojen s demokratickými principy moderního státu. Samotná existence fenoménu politické reprezentace však spadá už do středověké Anglie. Šlechta tehdy vyžadovala, aby byly její zájmy zohledňovány při politickém rozhodování o vnitrostátních financích, zejména pokud šlo o výběr daní. Tlak na zaručení reprezentace zájmů šlechty na úkor královské moci vedl ke vzniku parlamentu. Reprezentace zde však neměla nic společného s demokratickými principy nebo s volbami. Být reprezentován bylo výsadou aristokracie, tj. šlo o zastupování pozemkových vlastníků.⁷³ K jistému posunu došlo v 18. století, kdy se parlament stal platformou pro reprezentování zájmů majetných vrstev, bez ohledu na pozemkové vlastnictví.

a podobnou ekonomickou úroveň. Mezi těmito skupinami lidí existuje dle třídní teorie antagonický vztah a nerovnost, projevující se vykořisťováním jedné třídy druhou. (MARX, Karl – ENGELS, Friedrich. *Komunistický manifest*. Praha, 1898, s. 15.; BOUDON, Raymond – BESNARD, Philippe. *Sociologický slovník*. Olomouc, 2004.)

⁷² Dle: HALL, Stuart (ed.). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage Publications. London, 1997.

⁷³ Více např. DAHL, Robert Adam. *Democracy and Its Critics*. Yale, 1989.; WILLIAMS, Melissa. *Voice, Trust, and Memory: Marginalized Groups and the Failings of Liberal Representation*. Princeton, 1998.

Až masová hnutí za volební právo pro všechny muže a později i ženy, a s tím spojený vznik politického stranictví, přinesly nové pojetí reprezentace. Politická reprezentace se stala nástrojem demokracie a cestou ke každodennímu zpřítomňování ideologických perspektiv a zájmů voličů.⁷⁴ Voličům měla být jejich reprezentace rovněž odpovědná. V důsledku nastíněného historického vývoje, který přisuzoval vznik a obměny politických reprezentací v moderní společnosti volbám, se následně i zájem empirické politické vědy v oblasti reprezentace soustředil zejména na charakter fenoménu voleb. Věda se tázala, jak různé druhy volebních systémů, různé přepočty hlasů na mandáty atd. ovlivňují podoby politické reprezentace.⁷⁵

Současný výzkum problematiky politické reprezentace nabízí celou řadu kategorizací tohoto fenoménu a široký pojmový aparát. Zcela ústřední roli v konceptualizaci teorie reprezentace sehrál Tomas Hobbes, který tento termín etabloval na poli právního a politického myšlení. Zabývá se zejména vztahem reprezentace a panovnické suverenity.⁷⁶ Tomas Hobbes se zcela odchýlil od do té doby majoritního odvozování suverenity panovníka od boha či boží vůle. Podle konceptu reprezentace vyvinutého Hobbesem je lid na základě společenské smlouvy reprezentován svým vladařem jako absolutním vládcem. Jeho jednání je vždy v zájmu lidu a je lidem rovněž předem schváleno. Hobbes ospravedlňuje absolutní moc suveréna a tvrdí, že jediná práva lidu jsou ta, která uděluje suverén. Ve své teorii definuje Hobbes i vznik oné reprezentované skupiny. Lid jako kolektivní entita v jeho myšlení neexistoval, dokud nebyl jako celek panovníkem reprezentován. Ačkoli je tedy většinou reprezentace chápána jako proces delegování, Hobbes věří, že až reprezentováním je zastupovaný ustanoven. Reprezentant zde tedy druhotně až svou existencí utváří reprezentovanou skupinu, která byla do té doby jen shlukem jednotlivců. Místo toho, aby byl představitel odrazem lidu, dává dle Hobbese lidu jeho obraz a formuje lid.⁷⁷

Podobně smýšlel i Pierre Bourdieu, který vycházel především ze studia vztahů mezi dělnickou třídou a jejími mluvčími a definoval několik charakteristických aspektů jejich vzájemných vztahů.⁷⁸ Podle Pierra Bourdieu je reprezentant tím, kdo reprezentované utváří, zejména pokud se jedná o skupiny ovládané. Bourdieu mluví o „aktu symbolizace“, kdy mluvčí

⁷⁴ SQUIRES, Judith. *Gender in Political Theory*. Cambridge, 1999, s. 200–203.

⁷⁵ MIZERA, Matěj. *Politická reprezentace v demokracii: „konstruktivistický obrat“*. Brno, 2019. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Doc. Mgr. Pavel Dufek, Ph.D., s. 18.

⁷⁶ HOBBS, Thomas – MALCOLM, Noel (ed.). *Leviathan*. Oxford, 2014.

⁷⁷ Více např. SKINNER, Quentin. *Hobbes on representation*. In: *European Journal of Philosophy* 2005, roč. 13, č. 2, s. 155–184.

⁷⁸ Více: BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha, 1998.

vzniká spolu se vznikem skupiny reprezentovaných. V okamžiku, kdy je konstituován mluvčí, dochází současně i ke konstituování „hnutí“. To mluvčímu dle Pierre Bourdieu umožňuje jednat za skupinu a mluvit za zastupované. Moc, kterou má zástupce k vytvoření skupiny, determinuje i jeho moc definovat skupinu po stránce sociálních charakteristik, zájmů a symbolů, které ji jako skupinu tvoří. Na Pierra Bourdie navazoval krom jiných i Michael Saward, který ústřední význam pro vznik reprezentovaných i reprezentantů přikládal lingvistické rovině tohoto fenoménu. Jinak řečeno – až pojmenováním reprezentované skupiny dochází k její faktické existenci.⁷⁹

Sociologové Bruno Latour a Luc Boltanski vypracovali rovněž dvě velmi vlivné koncepce reprezentace. Společný je jejich přístup revidující předchozí majoritní vliv reprezentanta na utváření zastupované skupiny. Reprezentovaní zde získávají pravomoc jaksi zpětně posuzovat zastoupení, která se jich týkají. Bruno Latour vypracoval model tzv. „kruhu reprezentace“: Existence reprezentanta sice vede ke vzniku reprezentovaných tím, že jejich ideje a zájmy sjednocuje ve svých politických výrocích. Činí tak vždy s ohledem na heterogenitu reprezentovaných, která zpětně vede k zhodnocení adekvátnosti jednání reprezentanta a k různé míře sjednocení s reprezentantem vyřčenými stanovisky a závěry o reprezentované skupině.⁸⁰ Luc Boltanský v tomto kontextu používá model tzv. „hermeneutického rozporu“, který zachází s reprezentací jako s „propozicí“. Luc Boltanský tvrdí, že reprezentace zájmů sociálních skupin skrze instituce je stabilizátorem reálného světa, zejména diskurzem rozpoznávaných sociálních skupin. Tyto instituce dle jeho teorie existují pouze prostřednictvím mluvčích. Rovnocennost mezi institucí a jejími mluvčími navíc není nikdy jednoznačně a nezvratně definována a jde vždy o tzv. reprezentativní nárok.⁸¹ U Bruna Latoura a Luca Boltanského mohou zástupci vždy nechat otestovat svá reprezentativní tvrzení těmi, kdo jsou zastoupeni.

S termínem „politická reprezentace žen“ autorka pracuje jako s popisem situace, kdy se zástupci žen či ženy v politice soustředí na feministickou agendu a obhajují zájmy žen jako genderově rozlišené zájmové skupiny. Termín politická reprezentace ale může označovat jak prostou přítomnost zástupce v politice, tak účel přítomnosti reprezentanta v politice. Naproti tomu „politická participace“ je chápána jako paritní přístup pro muže i ženy ke komplexní politické agendě bez genderové determinace. Možnosti politické participace

⁷⁹ Více: SAWARD, Michael. *The Representative Claim*. New York, 2010.

⁸⁰ Více: LATOUR, Bruno. *Stopovat a skládat světy s Brunem Latourem: výběr z textů 1998–2013*. Praha, 2016.

⁸¹ Více např.: BOLTANSKI, Luc. *De la critique. Précis de sociologie de l'émancipation*. Paris, 2009.; SAWARD, Michael. *The Representative Claim*. In: *Contemporary Political Theory* 2006, roč. 5, s. 297–318.

mužů i žen v socialistickém Československu byly zásadním způsobem omezeny totalitní vládou komunistické strany, která si osobovala téměř veškerou legislativní a reformní iniciativu. Ženy stejně jako např. dělnická třída patřily v Československu k režimem preferovaným skupinám, skrze jejichž podporu docházelo ke zpětné legitimizaci režimu. Navzdory tomu ale byly možnosti reprezentace zájmů (nejen) těchto skupin a na politické úrovni a jejich reálná politická participace značně omezené. V kontextu překládaného textu je třeba tyto specifické z totalitního charakteru společnosti vyplývající limity reprezentace ženských zájmů a politické participace žen v Československu zohlednit.

Většina analýz politických reprezentací se soustředí na 5 základních komponent. Je vždy třeba věnovat pozornost a) reprezentovaným lidem, b) reprezentantům, c) reprezentovaným ideám, zájmům nebo reprezentovanému diskurzivnímu pojetí skutečnosti, d) geopolitickému a sociopolitickému kontextu, ve kterém aktivita reprezentace probíhá, e) ideám, zájmům apod., které jsou vynechány (tzv. exkluze z reprezentace).⁸² Jednou ze stěžejních otázek teorie reprezentace je to, jak se má reprezentant chovat. Má reprezentant pouze tlumočit stanoviska zastupovaných, nebo byl zastupovanými pověřen k samostatnému jednání a rozhodování na základě svého rozumu a postojů?⁸³ Podle toho, co je v politice reprezentováno (zda se jedná o ideje, zájmy, identitu nebo volební obvody) je možné rovněž vymezit několik typů reprezentace. Mluvíme pak o ideologické (reprezentace hodnot a názorů), funkcionální (reprezentace zájmů), sociální (reprezentace sociální identity) nebo geografické reprezentaci (volební obvod).⁸⁴

Vhodné konceptuální uchopení problematiky politické reprezentace přináší také politoložka Hannah Pitkin, která ji definuje „jednoduše“ jako „zosobňování přítomnosti za někoho nepřítomného“.⁸⁵ Pro účely práce je zajímavý zejména její náhled na osobnost reprezentanta. Pitkin kategorizuje několik typů reprezentantů. Reprezentant deskriptivní je dle jejího soudu zbaven osobní zodpovědnosti, jelikož jedná zcela z pověření a dle vůle skupiny, kterou zastupuje. Reprezentant se tak stává jen prostředníkem, který je přenáší, přičemž jeho charakter, osobnost nebo vlastní názory se nepromítají do jeho politické agendy.⁸⁶ Dalším typem reprezentace je reprezentace formalistická, která naopak separuje reprezentanta od skupiny, kterou má zastupovat. Takový reprezentant je pouze symbolickým zosobněním participace jeho voličů na moci a fakticky jeho agenda neprosazuje zájmy skupin jím

⁸² Např. PITKIN, Hannah. *The concept of representation*. Berkeley, 1972.

⁸³ Více např.: DOVI, Suzanne. *Political Representation*. Stanford Encyclopedia of Philosophy 2018. Dostupné online na: <https://plato.stanford.edu/entries/political-representation>.

⁸⁴ SQUIRES, Judith. *Gender in Political Theory*. Cambridge, 1999, s. 201–203.

⁸⁵ PITKIN, Hannah. *The concept of representation*. Berkeley, 1972, s. 8–9.

⁸⁶ Tamtéž, s. 63.

reprezentovaných. Naproti tomu reprezentace substantivní je reprezentací z hlediska účelu. Reprezentant jedná v zájmu skupin, které zastupuje, ale do jeho jednání se zároveň zásadním způsobem promítají i jeho osobní postoje, což generuje u reprezentanta pocit osobní zodpovědnosti za jeho jednání.⁸⁷ Mluvíme o jeho aktivitě („*acting for*“) v zájmu reprezentovaného a také o symbolickém významu, který přítomnost reprezentanta na politickém hřišti má („*stands for*“). Tato symbolická a deskriptivní forma reprezentace vyžaduje, aby reprezentant sdílel nějaké společné deskriptivní znaky. Např. zájmy etnické skupiny by měl zastupovat příslušník tohoto etnika, stejně jako zájmy žen by měla reprezentovat žena. Z hlediska toho, co a jak je v politice reprezentováno, vycházejí argumenty za reprezentaci žen ženami zejména z pojetí substantivní a sociální reprezentace.⁸⁸ Reprezentace ženských zájmů v komunistických režimech se však těmito principy řídila jen okrajově. Jak bude hlouběji popsáno později, jejím výchozím kritériem byla důvěra strany k vytipovaným "reprezentantkám, nikoliv však jejich demokratický výběr "zdola".

Zabýváme-li se politickou reprezentací žen, je třeba si uvědomit, že samotná existence tzv. „ženského zájmu“ jako specificky ženských požadavků a potřeb společných všem nebo aspoň většině žen, byla a je historicky spornou. Ženský zájem jako genderově determinovaný fenomén bývá vykládán jako důsledek dělby práce mezi muži a ženami. S dělbou práce souvisí rozdílná společenská pozice žen vůči mužům, která přináší všem ženám bez rozdílu řadu problémů a generuje jejich specifické zájmy.⁸⁹ Upoutání ženy do domácí sféry a její jisté odloučení v každodennosti od sféry veřejné (tj. mužské) vedlo historicky ke vzniku odlišných priorit a „zodpovědností“. I v současném západním světě stále spadá většina neplacené práce jako je péče o rodinu, výchova dětí, péče o domácnost atd. na ženy. Muži navíc drží a drželi v rukou většinu světového materiálního jmění a politická moc rovněž není rozdělena poměrně. I v rovině každodennosti jsou ženy znevýhodněny na pracovním trhu, mají obecně nižší platy a průměrně nižší pozice z hlediska karierního postupu.⁹⁰

Pohledem sociálních věd je nejednoznačná i kategorizace žen jako svébytné zájmové skupiny. Budeme-li vycházet z často používané Allemanovy definice zájmové skupiny⁹¹

⁸⁷ Tamtéž, s. 210–212.

⁸⁸ SQUIRES, Judith. *Gender in Political Theory*. Cambridge, 1999.

⁸⁹ SAPIRO, Virginia. *When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women*. In: PHILLIPS, Anne. (eds.). *Feminism and Politics*. Oxford, 1998.

⁹⁰ SAPIRO, Virginia. *When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women*. In: PHILLIPS, Anne. (eds.). *Feminism and Politics*. Oxford, 1998, s. 166–167.

⁹¹ „Zájmové skupiny jsou dobrovolně utvářené sociální jednotky s určitými cíli a určitým –na dělbu práce spočívajícím– vnitřním členěním, které se snaží uskutečnit individuální, materiální či ideové zájmy ve smyslu potřeb, užitku a ospravedlnění, přičemž to dělají uvnitř sociální jednotky a/nebo vůči jiným skupinám, organizacím či institucím.“ ALEMANN, Ulrich von. *Organisierte Interessen in der Bundesrepublik*. Oplanden, 1987, s. 30.

je třeba si jasně definovat především ony cíle a společné zájmy, které by z žen zájmovou skupinu udělaly. Při snaze o vymezení ženských zájmů narážíme na problematický aspekt široké škály dalších mnohdy protichůdných zájmů vycházejících ze sociálního štěpení uvnitř obrovské genderově vymezené skupiny žen. Dále je třeba zohlednit i vztah mezi subjektivními a objektivními zájmy. Jako plodné se jeví vymezení akcentující především antagonismus mezi muži a ženami. V tomto kontextu lze ženské zájmy chápat jako soubor takových politických otázek, v nichž spolu muži a ženy nesouhlasí, nebo jsou zájmy těchto dvou skupin přímo protichůdné.

Tento obraz ženského zájmu však explicitně nereflexuje rozdíl mezi specifickým ženským přístupem k politickým otázkám a zájmy žen jako sociální skupiny. Jinak řečeno - dochází ke směšování těch otázek, které se na jedné straně přímo týkají ženských práv a na straně druhé potřeb a agendy, která se sice přímo nedotýká jen žen, ale ženy na ni pohlíží jinou optikou než muži. Konceptuálně výhodnější je tedy rozlišovat mezi „ženskými otázkami“ (issues) a „ženským náhledem“ (perspective). Britská politoložka Joni Lovendusky chápe ženské otázky jako taková politická témata, která přímo ovlivňují ženy, protože jsou biologicky a sociálně odlišné od mužů (např. potratová politika, volební právo žen, genderová diskriminace, pay gap). Ženské perspektivy vidí jako svébytný náhled žen na ostatní politické záležitosti (např. zbrojení, sociální politika, environmentální otázky).⁹²

Ve světle nastíněného problematického uchopení ženského zájmu je pochopitelné, že nebyla historicky nijak intuitivně akceptována ani potřeba reprezentace žen jako sociální skupiny. Dokud žila žena v plné ekonomické závislosti na manželovi, neplatila daně a nebyla výdělečně činnou, byla její prezentace rovněž svázána s manželem. Hlas a názor manžela byl de facto i hlasem a názorem jejím.⁹³ Právě „hlas“, konkrétněji hlas volební, se stal symbolickým dovršením formálního zrovnoprávnění mužů a žen, o které usilovala celá první vlna feministického hnutí. Zisk pasivního a aktivního volebního práva pro ženy měl být cestou k nejefektivnějšímu nástroji změny postavení žen ve společnosti. Feministky věřily, že díky právu volit a být voleny mohou ženy dosáhnout odstranění zbytků nerovnoprávnosti v rodině i ve veřejném životě a docílit tak zkvalitnění života žen. I když ženy historicky nabyly práva disponovat vlastním majetkem, staly se výdělečně činnými, jejich ekonomická závislost na muži už nebyla zcela určující a získaly volební právo, stále se potýkaly se s genderově determinovaným přístupem k právu na politické zastoupení jejich zájmů. Ptáme-li se, proč

⁹² LOVENDUSKI, Joni. *Women and politics: Minority Representation or Critical Mass?* In: *Parliamentary Affairs* 2001, roč. 54, č. 4, s. 743–758.

⁹³ SAPIRO, Virginia. *When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women.* In: PHILLIPS, Anne. (eds.). *Feminism and Politics.* Oxford, 1998, s. 161.

se v politice záhy neobjevilo více žen, když v populaci je žen přinejmenším polovina, můžeme využít řady odborných analýz dané problematiky a teoretických konceptů.

Nejzásadnější překážkou politické reprezentace žen je, dle americké politoložky Virginie Sapiro, problematický a rozporný přístup státu k ženským reprodukčním schopnostem jako k věci veřejné a celospolečenskému či celostátnímu zájmu. Dělo se tak hned na dvou úrovních.⁹⁴ Jednak bylo veřejné angažování žen a kariéra považovány za nevhodné, jelikož odvádí ženy od jejich ústřední mateřské úlohy. Ve druhé řadě byly některé požadavky žen, zejména požadavky svázané s právem na svobodné nakládání s jejich tělem a reprodukčním potenciálem (např. právo na potrat), chápány jako společensky nežádoucí a zcela v rozporu se zájmy státu. Z toho plynou i mnohé dosud platné společensky vnímané stereotypy – tedy komplexní představy určité skupiny o sobě nebo o jiné společensky definované skupině.⁹⁵ Ty jsou součástí reprezentace každé sociální skupiny. Tato ustálená, zjednodušující a zobecňující charakteristika funguje v případě politické reprezentace. Poslankyně se stávaly reprezentací – tj. obrazem stereotypů o ženách její doby.

Také politoložka Pippa Norris definuje několik rovin komplexního vysvětlení nepoměru v počtu mužů a žen v politice, přičemž různé vlivy chápe jako různě silný determinant v závislosti na konkrétním zkoumaném čase a prostoru. Vedle prostého nezájmu žen o politiku, tj. různými příčinami motivované nízké míry pozornosti věnované politickému dění,⁹⁶ vidí příčinu gender gapu v politice také ve společensky nerovném rozdělení zdrojů a ekonomické síly. Dále zdůrazňuje skutečnost, že politické hřiště se konstruovalo jako ryze mužský prostor, a tvrdí, že jako takový více vyhovuje mužům.⁹⁷ Kulturní vlivy nízkého počtu žen v politice charakterizuje jakési „tradiční“ spojování žen s domácí sférou. Historicky nebyly ženy ve veřejné sféře aktivní a nyní se potýkají s jistou kontinuitou tohoto vnímání jejich společenské úlohy. Mezi tzv. institucionální bariéry řadí především míru demokracie v dané společnosti a užívaný volební systém. Je statisticky prokázáno, že ženám jsou více nakloněny volební systémy poměrné než volební systémy většinové, především pro jejich snadnější prosazení na kandidátních listinách.⁹⁸ Pro účely práce je primárně zajímavá ona bariéra tvořená úrovní demokracie. Ta totiž ovlivňuje nejen míru poptávky po přítomnosti žen v politice,

⁹⁴ SAPIRO, Virginia. *When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women*. In: PHILLIPS, Anne. (eds.). *Feminism and Politics*. Oxford, 1998, s. 184.

⁹⁵ HYHLÍK, František. 2018. *Stereotyp*. In: NEŠPOR, Zdeňek (ed.) *Sociologická encyklopedie*, Sociologický ústav, 2018. Dostupné z: [https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Stereotyp_\(MSgS\)](https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Stereotyp_(MSgS))

⁹⁶ ZALLER, John. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Los Angeles, 1992, s. 18–20.

⁹⁷ RAKUŠANOVÁ, Petra – VÁCLAVÍKOVÁ-HELŠUSOVÁ, Lenka. *Ženy v mužské politice*. In: HAŠKOVÁ, Hana – KRÍŽKOVÁ, Alena – LINKOVÁ, Marcela (eds.). *Mnohohlasem. Vydávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha, 2006, s. 43–60.

⁹⁸ NORRIS, Pippa. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour*. Cambridge, 2004.

ale i možnost prosazovat ženské zájmy. Norris předpokládá, že čím demokratičtější je daná společnost, tím vyšší bude personální zastoupení žen v parlamentu, a v důsledku toho bude do politické agendy zařazeno více ženských témat. Mluvíme tedy o dvou oddělených problémech charakterizovatelných jako „Jak dostat ženy do politiky“ a „Jak dostat do politické diskuse ženské problémy“.

Pippa Norris ve své studii z roku 1989 ukazuje, že ve chvíli, kdy jsou ženy v politice zastoupeny v dostatečném počtu reprezentantek mají vyšší potenciál dostat otázky týkající se postavení žen do politické agendy a potenciálně prosadit jejich řešení.⁹⁹ Panuje také představa, že reprezentace ženských zájmů mužem je nutně neautentická a v důsledku toho nepřesvědčivá a odsouzená k neúspěchu.¹⁰⁰ Ovšem i v případě, že by za zájmy žen na politickém hřišti lobovalo dostatečné množství žen reprezentantek, není problém zdaleka vyřešen. Pokud mají ženy v politice efektivně zastávat ženské zájmy a problémy, které ženy pocítují palčivěji než muži, musí disponovat politickým mandátem uděleným ženami. Na základě toho pověření by reprezentantky byly ženám rovněž odpovědné. To není, v systému politických stran založeném zejména na ideologické reprezentaci, kde jsou politici bez genderového rozlišení odpovědní voličům a politické straně, proveditelné. Navíc neexistují mechanismy, které by upravovaly odpovědnost reprezentantek voličkám a kontrolovaly, zda ženy v politice svou politickou prací působí v zájmu žen. Voličky se ženami v politice nemusí cítit reprezentovány i proto, že se s nimi v dalších otázkách stranické agendy neztotožňují.

Ačkoli po roce 1948 došlo k bezprecedentnímu navýšení přítomnosti žen v československém parlamentu (tj. vyřešení první z otázek) nevedlo to k vyřešení otázky druhé.¹⁰¹ Formalistické zastoupení žen v autoritativních režimech nevede tedy nutně k navýšení jejich efektivního funkcionálního zastoupení (tj. zastoupení ženských zájmů). Možnosti žen v politice ovlivnit postavení žen ve společnosti úzce souvisí s mírou demokracie dané společnosti především v tom směru, že v režimech vykazujících totalitní rysy nemohou (nejen) ženy svobodně artikulovat své požadavky a fakticky tak využít svých legislativou formálně zaručených práv nebo vysokých počtů žen v parlamentu přítomných.¹⁰² Funkční reprezentace zájmů žen vyžaduje kromě adekvátně nastavené demokratické platformy, také vhodně zvolené

⁹⁹ Více např.: DELAP, Lucy. *Feminismy: globální dějiny*. Brno, 2022.

¹⁰⁰ PHILLIPS, Anne. *Feminism and Politics*. Oxford, 1998, s. 232–235.

¹⁰¹ RAKUŠANOVÁ, Petra. *Česká politika: Ženy v labyrintu mužů?* Praha, 2006.

¹⁰² ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina – HAVELKOVÁ, Barbara – ŠPONDROVÁ, Pavla, ed. *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?* Praha, 2020, s. 23.

reprezentantky, tj. osobnosti usilující o prosazování feministických témat.¹⁰³ To předpokládá silnou míru primárně genderové (nikoli třídní) identifikace a značnou vnitřní motivaci.

Geneze legislativy ovlivňující životy žen však není výlučně spojena s aktivní participací žen na politice. V oblastech existence tradičního demokratického feminizmu (tj. na geopolitickém Západě) se ženy politicky a veřejně angažovaly za skutečnou rovnoprávnost žen. V době, kdy západní feministky lobovaly za právo na interrupci, rovný přístup ke vzdělání a rovné platy, ženy žijící v socialistickém bloku se nemusely za tyto výdobytky veřejně angažovat.¹⁰⁴ Tuto „modernizaci sociálního statu“, iniciovala sama komunistická strana. Mluvíme o tzv. státním feminizmu, který je definovatelný jako integrování feministických témat do komplexní státní politiky bez účasti vlivové skupiny žen. Zejména v nedemokratických společnostech je takové počínání aspektem monopolizace společenského vlivu a státní biopolitiky. Jinými slovy, jde na jedné straně o snahu převzít iniciativu společenských změn a legitimizovat režim jako takový. Na straně druhé jde o krok vedoucí k posílení kontroly státu nad občany.¹⁰⁵

Reprezentace žen a ženských zájmů na půdě československého socialistického parlamentu se uskutečňovala v diametrálně odlišných podmínkách a je zcela nesrovnatelná se zkušeností politicky a veřejně aktivních žen na Západě. Tkví v povaze Národního a Federálního shromáždění ve sledovaném období. Specifikům prostředí a charakteristikám fungování socialistického parlamentu se text blíže věnuje ve specializovaných kapitolách. Na tomto místě je jen třeba podotknout, že podmínkou faktické reprezentativnosti parlamentu jako demokratické politické instituce jsou svobodné volby. Poslanec socialistického parlamentu fakticky nebyl odpovědný voliči, který by jej na tento post svým hlasem dostal. Delegát byl odpovědný totalitnímu systému, neboť to byly komunistické authority, kdo jej na poslaneckou lavici dosadil. Rovněž úloha takového poslance byla diametrálně odlišná od té, kterou měli naplňovat poslanci demokraticky zvolení. Volby v socialistickém Československu nebyly určeny k tomu, aby volič skrze výběr strany či kandidáta prezentoval své postoje a zájmy. Volič, který se s dogmaticky nastavenou jednotnou státní politikou neztotožňoval, neměl možnost být v parlamentu reprezentován a nemohl ani aktivně prosazovat a prezentovat

¹⁰³ GELNAROVÁ, Jitka. *Reprezentace žen v politice z pohledu politické teorie aneb „Co všechno znamená, když se řekne, že ženy jsou v politice podreprezentovány?“*. In: *Acta Politologica* 2010, roč. 2, č. 2, s. 120–135.

¹⁰⁴ Více např. HAVELKOVÁ, Hana. *První a druhá vlna feminizmu: podobnosti a rozdíly*. In: *Abc feminizmu*. Brno, 2004, s. 172–174.

¹⁰⁵ Více k tématu státního feminizmu např.: BADRAN, Margot. *Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences*. Oxford, 2009.; McBRIDE, Dorothy E.– MAZUR, Amy G. *The Politics of State Feminism: Innovation in Comparative Research*. Philadelphia, 2010.

své opoziční preference. Názory, hodnoty a postoje, které se neshodovaly s komunistickou stranou nastaveným politickým kurzem byly umlčovány a nebyly na půdě parlamentu zastoupeny.¹⁰⁶ Dostávaly se tak automaticky do pozice protistátní opozice. Tak tomu bylo i s feministickým demokratickým přístupem k řešení tzv. ženské otázky. Samotná existence oddělené třídně nedefinované ženské otázky byla přinejmenším na konci 40. a během 50. let 20. století pro komunistickou stranu nepřijatelná. Až zkušenost žité praxe vedla k uznání, že marxisticky definované třídy nejsou ve svých zájmech zcela homogenní. Strana došla názoru, že není možné dlouhodobě nezohledňovat specifika ženské existence a že není žádný „socialistický člověk“ ale spíše „socialistický muž“ a „socialistická žena“. Tato „socialistická žena“ byla jako genderová kategorie konstruována především státním feminismem a komunistickou ideologií. Dělo se tak v oficiální rovině zcela bez účasti opozičních nebo jinak definovaných náhledů na feminitu a potřeby žen. Strana kolonizovala pozici reprezentanta ženských zájmů, ženy jako zájmovou skupinu tím utvářela a jejich zájmy konstruovala.¹⁰⁷ Ačkoli svou roli na utváření komplexního obrazu feminity v Československu měly i neoficiální vlivy západního kulturního okruhu, na genezi ženskosti měla (přinejmenším z počátku) komunistická strana zásadní vliv. Práce pracuje s tezí, že právě parlamenty v zemích východního bloku se na zmíněné genderové performanci nemalou měrou podílely.

Osazenstvo Národního a Federálního shromáždění ČSSR se, zejména během svých televizí a rozhlasem přenášených zasedání, stávalo metaforicky řečeno divadelním ansámblem v jasně strukturované divadelní hře, jejímž autorem bylo ÚV KSČ. Poslanci jednohlasně a jen čistě formálně schvalovali zákony a přednášeli předem schválené projevy. Jevišťem jim byl řečnický pult a celá schůze byla svého druhu rituálem. Každé setkání mělo mít slavnostní charakter a svým obsahem mělo odpovídat jasně stanoveným postupům. Televizní přenosy měly zprostředkovat tuto specifickou festivity veřejnosti. Ačkoli se Čechoslováci u televizních obrazovek slavnosti přímo neúčastnili, plnili z antropologického hlediska společenské schůze parlamentu základní funkce tradičních festivit – oslavovaly, upevňovaly a legitimizovaly režim. Budeme-li o parlamentních jednáních uvažovat jako o svébytné komunistické festivitě, je vhodné nastínit konceptuální rámec pro bádání o těchto slavnostech. Společným znakem všech velkých komunistických festivit byla explicitní snaha oslavit

¹⁰⁶ Více např. DAHL, Robert Alan. (ed.). *Regimes and Oppositions*. New Haven, 1973.; VILÍMEK, Tomáš. *Solidarita napříč hranicemi: opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*. Praha, 2010.

¹⁰⁷ DUTOYA, Virginie – HAYAT, Samuel. *Making representative claims: The social construction of political representatio*. In: *Revue française de science politique (English Edition)*, roč. 66, č. 1, s. 1–18. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/90005788>

a legitimizovat komunistické zřízení a ideologii.¹⁰⁸ Dělo se tak nejen v případě svátků zavedených pro politické účely (např. Vítězný únor, Den osvobození, výročí Říjnové revoluce), ale i v situaci, kdy svátek neměl svou podstatou s politickou agendou nic společného. Totalitní slavnostní akce spojuje rovněž maximální míra organizovanosti jejich průběhu, která neodvratně vedla k absenci jakýchkoli projevů spontánnosti. Slavnostní rituály měly rovněž disciplinační funkci.¹⁰⁹ Prezentování ideálních socialistických vzorů chování, nalézání a pojmenovávání nepřátel a odsuzování ideologii neodpovídajících jevů či rysů chování bylo silně obsaženo jak v agendě probírané na schůzích NS a FS, tak během projevů na Svátek práce.

Další z často zmiňovaných charakteristik společných všem komunistickým slavnostem je jejich postupné obsahové vyprázdnění.¹¹⁰ Pod termínem „vyprázdnění“ chápeme postupné odcizení od ideálu, který za slavností stojí, stagnaci vnější podoby rituálu, která už neodpovídá požadavkům veřejnosti, formalizaci a ztrátu autenticity slavnosti. Docházelo k zastínění pravé vnitřní podstaty oslavy její vnější propagandou.

Pro pochopení široké škály způsobů recepce komunistických slavností si je třeba uvědomit, že každý rituál je specifickou formou symbolické komunikace. Práce se symboly je integrální součástí všech slavností.¹¹¹ Můžeme mluvit nejen o konkrétních hmatatelných artefaktech, jimiž jsou transparenty, alegorické vozy, vlajky, slavnostní oděv či karafiát. Funkci symbolů zastupují i nejrůznější řečové akty, proslovy, deklarace přátelství, manifestace cílů či společenských hodnot.¹¹² Během rituálu pak dochází na jedné straně k ukotvování a opětovnému definování významu těchto performativních aktů, na druhé straně k jejich dekódování.¹¹³ Ačkoli rituály v období státního socialismu byly bezpochyby jednostrannou formalizovanou reprodukcí společenského řádu, nelze je chápat jako společensky homogenně recipované. Užití symboly v tom nejširším slova smyslu mohou u jednotlivých účastníků vyvolávat nejrůznější asociace. Každý z participantů a diváků slavnosti může nejen jednotlivým užitým artefaktům a řečovým aktům, ale i celému rituálu,

¹⁰⁸ RATAJOVÁ, Jana. *Pražské májové oslavy 1948–1989. Příspěvek k dějinám komunistické propagandy*. In: Kuděj: časopis pro kulturní dějiny, Dolní Břežany, 2000, roč. 2, č. 1, s. 52.

¹⁰⁹ VOSÁHLO, Jiří. *Splněný závazek*. Praha, 1954, s. 7.

¹¹⁰ Srovnej: CHRISTEL, Lane. *The Rites of Rules. Ritual in Industrial Society–The Soviet Case*. Cambridge, 1981; BINNS, Christopher A.P. *Ritual and conformity in Soviet society*. In: *Journal of Communist Studies* 1989 roč. 5, č. 2, s. 211–219.; MALČÍK, Petr – ŠLOSAR, Dušan. *Totalitní jazyk v československé publicistice na konci roku 1989*. In: *Časopis Matice moravské* 2014, roč. 133, č. 1, s. 140.

¹¹¹ Srov. KUPER, Adam. *Culture: The Anthropologists' Account*. Harvard, 1999.

¹¹² Srovnej AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*. Praha, 2000, s. 105.

¹¹³ BUTLER, Judith. *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. In: *Theatre Journal*. 1988, roč. 40, č. 4, s. 520–524.

přikládat nejrůznější významy. Motivací k přímé účasti na společenských akcích typu MDŽ je tak bezpochyby celá řada. Stejně jako v běžném a neslavnostním každodenním životě (nejen) v období státního socialismu pracuje každý člověk s různými zájmy a rolemi. Okolnosti participace široké veřejnosti na rituálech státního socialismu tvoří složitou výzkumnou otázku. Pro analýzu motivací k participaci na akcích tohoto typu je možné plodně využít konceptu řečových aktů Johna Austina.¹¹⁴ Austin přikládá každému výroku performativní charakter a tvrdí, že slovo má nejen funkci popisu skutečnosti, ale i schopnost skutečnost fakticky tvořit. Z hlediska výkladu Alexeje Yurchaka, na Austina navazujícího amerického antropologa, pak lze takto pojaté řečové akty analogicky převést na veškeré lidské jednání.¹¹⁵ Svým jednáním dle Emile Durkheima netvoří rituál jen aktivně působící a rituál provádějící jedinci. Nepominutelnou funkci mají i diváci, a v případě rituálů totalitních režimů obzvlášť. Diváci rituálu svou prostou a pasivní přítomností a sledováním produkce legitimizují stávající režim. Takové ritualizované chování je především opakovanou redukcí společenských rolí a manifestací sounáležitosti se společností.¹¹⁶ Pro komunistický režim byla masová participace na akcích veřejnou manifestací kolektivního souhlasu s vývojem, zřízením i s ideologií v nejširším slova smyslu. Jak ukáží ve zvláštní kapitole, lze v případě MDŽ mluvit o tom, že prostou participací na svátku muži a ženy jasně prezentovali také svou příslušnost ke společnosti a genderovému řádu, v němž žili.¹¹⁷ Jak již bylo uvedeno výše, komunistické svátky se, především v období normalizace, vyznačovaly značnou mírou obsahové vyprázdněnosti a absencí slavnostní spontaneity. Jednání tak nebylo zcela autentické. Soudě dle vyjádření v anketách a rozhovorech publikovaných zejména ve druhé polovině 60. a v 80. letech v časopisu *Vlasta*, nevycházely davy lidí do ulic z vlastních autentických pohnutek a muži většinou neobdarovávali každý rok 8. 3. květinami své drahé polovičky a spolupracovnice ze svého hlubokého přesvědčení.¹¹⁸

¹¹⁴ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*. Praha, 2000.

¹¹⁵ Srov. YURCHAK, Alexei. *Everything was forever, until it was no more: The last Soviet generation*. Princeton, 2006, s. 22.

¹¹⁶ DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života: Systém totemismu v Austrálii*. Praha, 2002, s. 400–401.

¹¹⁷ BUTLER, Judith. *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. *Theatre Journal*, 1988, roč. 40, č. 4, s. 519–531.

¹¹⁸ Toto tvrzení dokládají mimo jiné i mnohé z rozhovorů uchovávaných v Digitální sbírce Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i. Např. ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory. Rozhovor s Františkem Lukešem vedla Jana Nosková*, 22. 2. 2007.; ÚSD, COH, sbírka *Rozhovory. Rozhovor s Alenou Růžičkovou vedl Miroslav Vaněk*, 25. 8. 2007.; Srov. SOBOTKOVÁ, Jitka. *Slavnosti a oslavy v komunistickém Československu*. In: VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha, 2009, s. 398–429.

Masovost přijetí takového „divadelního“ chování, při němž široká veřejnost manifestuje svou příslušnost k něčemu, v čem nevidí reálný obsah, se však jeví jako těžko pochopitelná. Americký sociolog Jeffrey Alexander¹¹⁹ předkládá definici několika podmínek, jejichž splnění má vést k širokému společenskému přijetí konkrétní sociální performance – tj. rituálu. Mezi nejrelevantnější patří jakýsi mocenský monopol vládnoucích elit, široká divácká i aktérská participace a čitelná symbolická základna rituálu.¹²⁰ Převáděno na praktiky komunistického režimu mluvíme o aspektech, jakými byly masová mediální propagace svátku, účast významných osobností, stabilní symbolický a jazykový systém, všeobecnost jeho prosazování na všech úrovních života společnosti a v případě, kdy byla žádoucí přímá účast, také neopomenutelná latentní obava účastníků z možné represe. V kontextu těchto konceptů je možné pojímat komunistický parlament jako platformu pro pravidelnou festivitu. Jednání ztratila svůj původní „všední“ ráz specifického pracovního prostředí a stala se dějištěm komunistického rituálu.

¹¹⁹ Srov. ALEXANDER, Jeffrey C. *Performance and Power*. Cambridge, 2013.

¹²⁰ ALEXANDER, Jeffrey – GIESEN, Bernhard – MAST, Jason I. *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics*. New York, 2006, s. 29–30.

3. ŽENA V SOCIALISTICKÉ IDEOLOGII

„Budoucnost náleží socialismu, totiž především dělníku a ženě!“¹²¹ Tento ilustrativní citát trefně shrnuje vnímání pozice žen v myšlenkách prvních komunistických ideologů. Podle Louise Althussera je každá ideologie vnitřně koherentním systémem idejí, hodnot a reprezentací, které ovládají myšlenkový svět jednotlivce a skrze jednotný diskurz udržují společnost v chodu. Ideologie je nezbytným nástrojem pro existenci každé lidské společnosti. Zároveň je ideologie vykládána jako forma myšleného vztahu jedinců k žitým podmínkám jejich existence. Hegemonní vládnoucí ideologie je produkována státním aparátem, který je ideologií udržován na svých pozicích.¹²²

Socialismus hlásal úplnou rovnost všech lidí, a to bez ohledu na gender.¹²³ Marxistická třídní teorie nepracuje s genderovým rozlišením ve společnosti a eliminuje sociální vztahy na úroveň ekonomického determinismu založeného na diferenciaci dle vlastnictví výrobních prostředků. Ženy jako sociální skupina se specifickými zájmy pak nejsou v tomto třídním systému samostatně vyčleněny.¹²⁴ Navzdory tomu byla nějaká forma zrovnoprávnění a emancipace žen od samých počátků, aspoň formálně, integrální součástí ideologie a politických programů socialistických stran. Samostatně jsou ženy zmiňovány už před první světovou válkou v programech rakouské i české sociální demokracie. Pozice žen v těchto programech i v socialistické společnosti byla derivována především z pozice třídní. To je v nezměněné podobě typické jak pro pozici zakladatelů komunistické ideologie, tak pro ideology socialistického Československa ve sledovaném období. Emancipace žen měla vyrůstat uvnitř socialistické společnosti jako dějinná nevyhnutelnost. Nebyla chápána samoučelně ani jako marginální módní záležitosti. Ženská otázka figurovala v socialistické ideologii jako součást nesmiřitelného boje mezi socialismem a kapitalismem a významný aspekt třídního boje. Klíčovou tezí zůstávalo tvrzení, že pouze v podmínkách socialismu je možné skutečně zrovnoprávnit a osvobodit ženu.¹²⁵ Tato teze neprocházela v oficiálním diskurzu socialistického Československa žádnou revizí, zpochybněním

¹²¹ BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Praha, 1962, s. 453.

¹²² ALTHUSSER, Louis. *Ideology and Ideological State Apparatuses*. In: *Lenin and Philosophy and other Essays*. New York, 1971, s. 127–186 [cit. 2022-01-08]. Dostupné z [www: http://www.marx2mao.com/Other/LPOE70ii.html#s5](http://www.marx2mao.com/Other/LPOE70ii.html#s5;); KUŽEL, Petr. *Filosofie Louise Althussera: o filosofii, která chtěla změnit svět*. Praha, 2014.

¹²³ MACEK, Josef. *Socialismus*. Praha, 1925.

¹²⁴ MARCUSE, Herbert. *Marxism and Feminism*. San Diego, 1974, s. 280.

¹²⁵ BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Praha, 1962, s. 453.

či transformací. Ještě v roce 1985 premiér Štrougal zdůrazňoval přímou souvislost a vzájemnou závislost ženské emancipace a boje za vládu dělnické třídy.¹²⁶

V hledáčku ústředních komunistických ideologů se objevovaly téměř výlučně jen ženy z nejnižších společenských tříd. Autoři intuitivně předpokládali sounáležitost těchto žen s muži stejného třídního zařazení.¹²⁷ S ženami pohybujícími se v měšťanském prostředí nebo ve vyšších vrstvách společnosti nepracovali. Výjimku tvořily ženy z tzv. pracující inteligence (např. lékařky a učitelky), ale i na ně bylo pamatováno vždy až ve druhé řadě a práce zakladatelské generace komunistických ideologů o nich mnohdy nehovořily vůbec. Jejich nerovnoprávné postavení vůči mužům ideologie neakcentovala a jejich společenská pozice nebyla pro dobový diskurz tématem. Rovný vztah mezi mužem a ženou byl i přes tento koncepční nedostatek považován za nezbytný atribut socialistické společnosti. Filozofie spojující emancipaci žen s cestou k sociálně spravedlivější společnosti byla přítomná např. už v díle utopického socialisty Charlese Fouriera.¹²⁸ Jako ideální pak byl chápán stav, kdy se ženy na všech úrovních vyrovnají mužům. Budou pracovat na též pozicích, budou stejně vzdělané, budou dosahovat vědeckých úspěchů a budou se s muži dělit i o výchovu potomků. Pro tvorbu nového socialistického státu bylo nezbytné aktivní zapojení ženské pracovní síly do výroby a do ekonomicky produktivních činností.¹²⁹ I proto se socialistické strany v masové osvětové práci soustředily na šíření socialistických myšlenek nejen mezi muži proletáři, ale také mezi ženami. Po roce 1900 se ve větší míře začaly žen uplatňovat i jako aktivní účastnice socialistického hnutí a autorky teoretických textů. Takových marxistických teoretiček najdeme jen pomálu. Zároveň jen některé z nich bychom vedle toho mohly označit za teoretičky „ženské otázky“. Ženské otázce uvnitř socialistické ideologie se teoreticky dlouhodobě věnovala např. i pozdější vůdčí osobnost internacionálního ženského hnutí za volební hlas – Klára Zetkinová.¹³⁰ Ženy aktivní v socialistickém hnutí se tradičně rekrutovaly z řad manželek či partnerek mužů zapojených do socialisticky smýšlejících uskupení a stran. Příkladem za všechny budiž manželka pozdějšího komunistického diktátora

¹²⁶ RP 1985, roč. 65, č. 57, s. 1.

¹²⁷ BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Praha, 1962.

¹²⁸ FOURIER, Charles a VOZKA, Jaroslav. ed. *Výbor z díla*. Praha, 1950.

¹²⁹ Línii sledující maximální vytěžení žen jako pracovní síly sledovalo i socialistické československo. Prezident Klement Gottwald spolu se svou ženou Martou Gottwaldovou akcentovali potřebu zapojení žen do výroby pravidelně např. v roce 1949 (RP 1949, roč. 29, č. 57, s. 1 projev prezidenta)

¹³⁰ ZETKIN, Clara – ŠTVERÁK, Vladimír. *Klára Zetkinová – revolucionářka a pedagožka*. Praha, 1979.

a ideologa – Naděžda Krupská¹³¹, která ve svém díle teoreticky rozebírala roli ženy zejména jako vychovatelky nové komunistické mládeže.¹³²

Ideologický postoj komunistického režimu k ženám vychází primárně z myšlenek Bedřicha Engelse, který z hlediska celistvosti výkladu nejkonzistentněji shrnul marxistický náhled na vývoj rodiny a postavení ženy v rodině a společnosti v práci *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* z roku 1884.¹³³ Bedřich Engels vidí v zotročení ženy v manželství a v její podřízené pozici v patriarchální společnosti jakýsi prvotní třídní boj. Důraz na rovnost všech lidí zahrnoval i ideu mezipohlavní rovnosti. Engels předkládá tezi, v níž považuje cestu k podřízenému postavení ženy za analogickou k celospolečenské teorii třídního boje. Stejně jako celé lidstvo směřuje k pomyslnému konci dějin ve stádiu komunistické společnosti, je i emancipace žen jakousi dějinnou nevyhnutelností úzce navázanou na vznik socialistické společnosti.¹³⁴

Na celospolečenské úrovni dochází dle marxistické teorie během lidských dějin k transformaci z primitivní kolektivistické společnosti v třídně rozdělenou společnost soukromého vlastnictví. Analogicky vymezuje několik typů rodinných uspořádání, které jako pomyslné vývojové stupně vedou až k současné monogamní rodině. První a „přirozenou“ formou rodiny v primitivní společnosti je mateřský rod. Přírodní primitivní společnost je kolektivistická a není rozdělená do tříd vykořisťovatelů a vykořisťovaných. Všichni se bez ohledu na gender rovným dílem dle svých možností podíleli na chodu společnosti. Představa, že žena byla otrokyní muže už od počátku vzniku fenoménu lidské společnosti, je podle něj zcela absurdní. Ve vztazích mužů a žen dle Engelse zprvu neexistovalo ženino podřízení. Porobení ženy je dáno kulturou a historicky generovanými okolnostmi a může opět vymizet spolu s odstraněním oněch kulturních determinantů. Soudí, že první dělbou práce bylo právě ono biologickým posláním ženy determinované rozdělení činností mezi muži a ženami. Žena, která rodí děti a stará se o ně, byla zcela závislá na muži, jehož úkolem bylo obstarávat potravu.¹³⁵

Engelsova přírodní primitivní společnost ještě není rozdělena na sféru domácí a veřejnou. Zásadní moment přerodu spojuje autor s rozvojem obchodu a tržních vztahů. Nahromaděný majetek vyžadoval institut monogamní rodiny, který umožnil akt dědění. Otcovství bylo v primitivní společnosti nejistým fenoménem, neboť ženy zpravidla žily s více

¹³¹ JEŽEK, Alexandr. *Naděžda Konstantinovna Krupská*. Praha, 1983. 179 s.

¹³² BEDNÁŘOVÁ, Tetjana – FIŠER, Jiří – ŠTVERÁK, Vladimír. *Naděžda Konstantinovna Krupská – pedagogické dílo: určeno pro posl. pedagog. fakult.* Praha, 1985, s. 18–23.

¹³³ ENGELS, Friedrich. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Praha, 1950.

¹³⁴ Tamtéž s. 23–30.

¹³⁵ Tamtéž, s. 30–50.

muži a děti byly vychovávány společně. Vynucená monogamie ženy měla zajistit, že potenciální dědic bude skutečným pokrevním potomkem otce rodiny. Spolu s rozvojem monogamie ženy v tzv. polygamní rodině se objevuje i kult panenství. V důsledku toho uvrhla tržní společnost ženu do „otroctví“, zavřela jí do nevýdělečné domácí sféry a učinila jí tak existenčně zcela závislou na muži. Engels důsledně podporoval zaměstnanost žen, protože ekonomická soběstačnost ženy byla v jeho interpretacích prvním krokem k jejímu komplexnímu osvobození. Zároveň si však všímá i těžkého postavení pracujících žen, zejména dělnic. Ty charakterizuje jako „dvakrát vykořisťované“, a to jak zaměstnavatelem v systému tržní ekonomiky, tak jejím mužem v mikrokosmu domácnosti. Neplacená práce ženy v domácnosti je pak interpretována jako prototyp kapitalistického vykořisťování v mikrokosmu rodiny. Ženská práce byla navíc všeobecně hůře placená a samotná pracovní pozice ženy byla vždy výrazně nejistější než pozice muže. Ženská práce byla chápána jen jako podpůrný příjem domácnosti a např. v případě snižování stavu zaměstnanců, to byly právě ženy, kdo o práci přišel jako první. Žena bez vlastního zajištění a bez ekonomické soběstačnosti pak byla nucena přistoupit k dohodnutému sňatku. V Engelsově interpretaci bylo s nevěstou v buržoazní společnosti běžně zacházeno jako s komoditou a subjektem tržních vztahů. Pro Engelse se pak dohodnuté manželství stává jistou formou prostituce, kdy žena nabízí muži své reprodukční schopnosti výměnou za obživu, přičemž je na svém živiteli zcela závislá. Takové manželství je dle Engelse patologickým jevem společnosti, který je třeba překonat. Oba manželé by do svazku měli vstupovat na základě vzájemné náklonosti, nikoli tlaceni ekonomickou nutností. Stejně tak by manželství mělo být institucí zrušitelnou a rozvod se má v moderní společnosti stát běžnou cestou ze vztahu, kde se muž a žena vzájemně odcizili.¹³⁶

Svou významnou úlohu sehrála v procesu konstrukce pozice socialismu vůči ženám kniha představitel mezinárodního dělnického hnutí Augusta Bebela – *Žena a socialismus* (1878).¹³⁷ Bebel klade důraz na aktivní zasahování žen do všech oblastí veřejné sféry, včetně politiky. Politické hřiště je platformou pro konstruování podmínek, v nichž vedle mužů žijí i ženy a měly by zde tedy mít své výhradní zastoupení. Bebel rovněž předpokládá, že nejlepším státním zřízením pro ženy je socialismus, v jehož podmínkách může být žena skutečně svobodná a s mužem rovnoprávná. Proto by se ženy ve svém vlastním zájmu měly aktivně podílet na boji za socialismus a participovat na jeho budování.¹³⁸ Feministická hnutí a měšťanské emancipistické ženské spolky v tomto kontextu nepředstavují správnou

¹³⁶ Tamtéž, s. 167–170.; BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Praha, 1962, s. 123

¹³⁷ BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Praha, 1962.

¹³⁸ BEBEL, August. *Žena a socialismus*. Praha, 1962, s. 421–423.

a efektivní cestu k ženské rovnoprávnosti, neboť ve svých ideologických pozicích neuvažují pro Babela nezbytnou fázi přechodu k plánované ekonomice bez tržních vztahů a k socialismu. Novou etapu v řešení tohoto problému představují názory V. I. Lenina¹³⁹. Jeho rozbor vychází již z teoreticky rozpracovaných zásad K. Marxe a B. Engelse v této oblasti. Lenin se orientuje již konkrétněji na vytváření nové komunistické morálky, jejíž nezbytnou a podstatnou součástí je i nové postavení ženy ve společnosti a nové vztahy mezi mužem a ženou.¹⁴⁰ K budování tohoto nového postavení a redefinici úlohy ženy má komunistická společnost poskytnout nezbytnou infrastrukturu veřejných jídelen, prádelen, úklidových služeb, školek, jeslí, atd., které zbaví ženu neproduktivních pracovních povinností v domácnosti a dají jí příležitost věnovat vedle výchovy dětí čas i výdělečné činnosti. Práce v domácnosti je komunistickou ideologií pojímána jako „neproduktivní“, jelikož nevytváří žádné nové hodnoty, pouze udržuje ženu v koloběhu rutinních úkonů, které společnosti jako celku nic nepřinášejí.¹⁴¹

Pozoruhodnou kapitolou vývoje socialistické ideologie ve vztahu k ženám je koncept tzv. Nového socialistického člověka. Tento nový člověk měl být ideální loajální součástí socialistické společnosti, měl vyznávat socialistické hodnoty a měl být osobností nesoucí všechny charakterové vlastnosti, které byly nezbytné pro úspěšné budování takové společnosti. Tato osobnost se přitom v klíčových pracích jeví zprvu jako genderově nerozlišená, až přibližně od druhé poloviny 20. let 20. století se do její definice propisovaly genderové aspekty. Od prvotního modelu socialistického člověka, který vykazoval jasně maskulinní rysy a byl intuitivně koncipován jako vzor muže, byly následně odvozovány nové socialistické ženy příznačně jako „ty druhé“. Nová žena byla koncipována jako „poddruh“ socialistického člověka. Jako druhá byla vnímána i socialistickou ideologií. Měla jí být socialismem a socialistickou revolucí (o kterých se vždy uvažovalo jako o muži řízených a uskutečňovaných fenoménech) dána svoboda a rovnost. Podíl nových žen na socialistické společnosti je akcentován až v průběhu následného budování této společnosti a v kontextu práce pro její hospodářský rozvoj, reprodukci a výchovu dětí.¹⁴² V průběhu 20. století pak konkrétní ideologické vymezení této „nové ženy“ udržuje koncept budovatelky socialismu jako centrální myšlenou podstatu její osobnosti, ale zároveň vedle toho vyzdvihuje v průběhu času různé její další role od hospodyně, přes maskulinními znaky oplývající dělnici,

¹³⁹ LENIN, Vladimír Il'jič. *Vybrané spisy v pěti svazcích*. Sv. 1–5, 2. Praha, 1975.

¹⁴⁰ BAUEROVÁ, Jaroslava. *Marxismus-leninismus a ženská otázka*. In: Sociologický Časopis / Czech Sociological Review 1976, roč. 12, č. 1, s. 16–30.

¹⁴¹ Vis. např. LENIN, Vladimír Il'jič. *Spisy*, sv. 29. Praha, 1955, s. 423.

¹⁴² ATTWOOD, Lynne. *The New Soviet Man and Woman. Sex-Role Socialization in the USSR*. Birmingham, 1990, s. 185–202.

až po matku nebo vzdělanou a veřejně angažovanou ženu. Mnohé ze stále přítomných charakteristik socialistických mužů a žen zůstávaly věrné tradičním sociálním rolím daného pohlaví. Na rozdíl od mužů však přibraly nové socialistické ženy do konstrukce jejich ideologické podstaty mnohé z ryze maskulinních rolí a charakteristik. Proto se ony role žen stávají ideologicky vnitřně nekoherentní, v mnohém rozporné, protichůdné a v praxi jen obtížně realizovatelné.

Jistá specifika ve vztahu k ženám vykazovala v politických programech se odrážející ideologie sociálně demokratických politických stran. Samotné zapojení žen do volební agitace nebo zpřístupnění politického hřiště ženám bylo zpočátku doménou především levicových politických uskupení. Rakouská sociální demokracie začleňovala ženy do svých struktur již po roce 1900. Na poli československé politiky to byla Sociálně demokratická strana, kdo jako první zahrnul do svého politického programu rovný přístup ke vzdělání pro muže i ženy, a žádal také pohlavně nerozlišená politická práva.¹⁴³ V roce 1901 pak rakouská sociální demokracie oficiálně odmítla veškeré výsady mužů a žádala revizi veškeré legislativy na jejímž základě je žena podřizována muži nebo na základě pohlaví jinak diskriminována.¹⁴⁴

Ačkoli tradičně patřily jak rakouská, tak česká sociální demokracie ke stranám s nejširším okruhem politicky angažovaných žen a z hlediska ženské emancipace k nejvelkorysejším stranám, nepostupovaly v této věci nijak radikálně. Obávaly se zejména přílivu hlasů pro klerikálně zaměřené politické strany, jelikož chápaly většinu žen jako skupinu přirozeně inklinující k těmto uskupením. I v teoretických pracích sociálně demokratických žen, jakými byly např. již zmíněná Clara Josephine Zetkin nebo o málo mladší Lili Braun¹⁴⁵, se požadavky ženské emancipace a genderové rovnosti vždy objevovaly až jako druhořadé a podmíněné prvotní emancipací třídní.¹⁴⁶ V důsledku toho se také v ideologii sociální demokracie ženy chápou primárně jako třídně identifikované osobnosti a genderová identifikace je zde buď zcela popírána nebo významně marginalizována. Specificky ženské problémy a potřeby společně všem ženám bez ohledu na třídní zařazení v diskurzu sociálně demokratické ideologie neexistovaly, stejně jako nebyla brána v potaz možnost mezitřídní sounáležitosti žen dělnic se ženami buržoazními.

Z této představy vyplýval i problém případné spolupráce socialistických ženských spolků se spolky „buržoazních žen“, o nichž bych se v otázce ideologie chtěla aspoň okrajově

¹⁴³ SOUKUP, František. *Revoluce práce: dějinný vývoj socialismu a Československé sociálně demokratické strany dělnické*. Praha, 1938, s. 646.

¹⁴⁴ MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. České Budějovice, 2007, s. 20–21.

¹⁴⁵ Rozená Amelie von Kretschmann.

¹⁴⁶ BRAUN, Lily. *Ženská otázka, její dějinný vývoj a její hospodářská stránka*. Praha, 1902.

zmínit. Existence ženských organizací byla „otci zakladateli“ v mnoha ohledech vnímána negativně nebo aspoň velmi rozporuplně. Lenin ani Babel nevěřili v možnost emancipace ženy skrze tyto organizace. Poukazovali naopak na „tříštění sil“ v okamžiku, kdy buržoazní ženské spolky hlásaly, dle jejich soudu falešnou, specificky ženskou solidaritu a odváděly dělnické ženy od třídní identifikace a od boje za socialismus. Navzdory tomuto rezervovanému postoji socialismu ke spolčování žen začaly vznikat ženské spolky přímo napojené na socialistické strany nebo dokonce specificky ženské sekce těchto strany už záhy po legislativním otevření spolkového života pro ženy. August Babel ve svých textech přiznával vydělenému spolčování socialistických žen na poli ženské emancipace úlohu jakéhosi hlídacího psa ženských práv, proti jejichž prosazování by někteří muži (dělníci) mohli z neznalosti vystupovat.¹⁴⁷ Byl si tedy aspoň latentně vědom existence rozporu mezi požadavky mužů a žen, i když jim intuitivně přiřazoval druhořadou důležitost. Stejně chápaly potřeby žen i ideologie sociálně demokratických stran první poloviny 20. století ve střední Evropě, v jejichž programech sice bylo zrovnoprávnění mužů a žen zahrnuto, ale nikdy nepatřilo k ústředním motivům.

V prostředí československých levicových stran před rokem 1938 se teoretickému zpracování pozice ženy v socialistické ideologii komplexněji věnovaly především Luisa Landová Štychová, Marie Jurnečková-Vorlová a Betty Karpíšková. Nelze však hovořit o širší prezentaci uceleného proženského socialistického programu např. formou rozsáhlejší publikace. Názorové ukotvení těchto žen také nebylo zcela v souladu s oficiálními postoji stran, jichž byly poslankyněmi. Skutečnost, že tyto ženy promýšlely danou problematiku hlouběji, je doložitelné především z jejich projevů na plénech Sněmovny nebo se odráží v textech tematicky zaměřených brožurek jakými je např. dvacetistránková brožura *Žena a socialism*¹⁴⁸ z pera Betty Karpíškové nebo práce *Žena v manželství*¹⁴⁹ od Luisy Landové-Štychové. Ústředním a nejakcentovanějším tématem již zmíněných socialistických političek byla emancipace těla ženy a potvrzení práva ženy na svobodné nakládání s jejími reprodukčními schopnostmi. Jejich v kontextu dobového diskurzu radikální náhled na tuto problematiku nebyl uvnitř politických stran, jichž byly příslušnicemi, přijat. Přesto však stojí jejich pojetí emancipace ženského těla za zmínku.¹⁵⁰

Pokud se pozastavíme nad jistou dynamikou recepce postavení ženy v socialistické ideologii, narážíme na zajímavý vývoj, zejména v otázce změn v československém

¹⁴⁷ ROWBOTHAM, Sheila. *Woman's Consciousness, Man's World*. London, 1973, s. 81.

¹⁴⁸ KARPÍŠKOVÁ, Betty. *Žena a socialism*. Praha, 1922.

¹⁴⁹ LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, Luisa. *Žena v manželství: právní postavení čl. občanek v manželství podle dosud plat. občan. zákonů rakouských*. Praha, 1923.

¹⁵⁰ Např. KARPÍŠKOVÁ, Betty – JURNEČKOVÁ-VORLOVÁ, Marie. *Novelisace trestního zákona: potratové paragrafy*, Praha, 1933.

ideologickém podkladu státní politiky vůči ženám. Mezi lety 1948 a 1989 jsme schopni vymezit tři období, v nichž rozeznáváme jisté typické znaky či změny v diskurzu vnímání ženy. Prvním období je rámováno lety 1948–1960. Zde jsou z ideologického hlediska zcela stěžejní díla komunistických klasiků. K jejich uplatňování v praxi je přistupováno nereflexivně, jako k dogmatu hodnému následování. Oproti tomu zejména na konci 60. let se objevují slova kritiky. I v takovém periodiku, jakým byla *Vlasta*, se poměrně frekventovaně setkáváme s kritikou nejen faktických poměrů, ale i myšlenek, které vedou počinání československých zákonodárců.¹⁵¹ Radikální obrat směrem k revizi těchto kritických prohlášení přichází spolu s normalizací a tento úzus v téměř nezměněné podobě trvá až do vrcholných perestrojkových let.¹⁵² Radiální vymezení se vůči nepřátelům a pochybovačům spolu s opětovnou adorací socialismu jako nejlepšího režimu pro ženskou emancipaci se prosadí s obdivuhodnou rychlostí i ve vědeckých kruzích.¹⁵³ Období normalizace a pozdního socialismu je pak z hlediska možné revize ideologického podkladu řešení ženské otázky označitelné za čas stagnace. Od 70. do konce 80. let nedochází ani na poli sociálních věd k otevřené diskusi na toto téma a mnoho se nezměnilo ani v perestrojkových letech. Program přestavby a otevřenosti nevnese do komplexní ženské problematiky žádný zásadnější „čerstvý vítr“.¹⁵⁴

V období normalizace se setkáváme se snahou podkládat relevantnost socialistické ideologie i vědecky. K tomu prorežimním sociálním vědcům sloužily mimo jiné i práce evolucionistických antropologů. Je příznačné, že v polovině 70. let se v Československu využívají antropologické práce, jejichž závěry jsou na Západě několik desetiletí považovány za překonané. Esencialistický a evropocentrický, evolucionistický proud sociální antropologie, spojený s osobnostmi, jakými jsou Johann Jakob Bachofen¹⁵⁵ nebo Lewis Henry Morgan¹⁵⁶, je v Československu prezentován jako revoluční a inspirativní. Tento fakt ilustruje nejen dogmatickost a konzervativnost socialistické ideologie v Československu, ale především

¹⁵¹ Např. DUBSKÁ, Irena. *Kdo je žena? (Simone de Beauvoir: Druhé pohlaví)*. Sociologický časopis 1967, roč. 3, č. 3, s. 307–315.

¹⁵² Např. ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Praha, 1976, s. 87–125.; ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Postavení ženy v socialistické společnosti*. Praha, 1984.; RENDLOVÁ, Eliška. *Vědecká konference „Žena a rodina naší současnosti“*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 1984, roč. 20, č. 4, s. 441–445.

¹⁵³ Např. KABRHELOVÁ, Marie. *Rok 1975 — Mezinárodní rok ženy — Součást světového evolučního procesu*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 1976, roč. 12, č. 1, s. 1–4.; ERGEJEVOVÁ, G. P., *Účast žen ve společenské produktivní práci v soudobé etapě budování socialismu*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 1976, roč. 12, č. 1, s. 31–35.; BAUEROVÁ, Jaroslava, *Marxismus-Leninismus a ženská otázka*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 1976, roč. 12, č. 1, s. 16–30.

¹⁵⁴ Jistou výjimkou je novela potratového zákona, které se blíže věnuji v příslušné kapitole.

¹⁵⁵ Např. BACHOFEN, Johann Jakob. *Das Mutterrecht: eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*. Stuttgart 1861.

¹⁵⁶ Např. MORGAN, Lewis Henry – NAHODIL, Otakar, ed. *Pravěká společnost*. Praha, 1954.

vědeckou izolovanost a zaostalost, která vyústila ve fatální stagnaci ve vědách pro recepci společenských formací tak klíčových.

Četná vyjádření nespokojenosti ze strany československých žen se stavem genderové rovnosti v Československu vyplouvala napovrch v ženském tisku, v proslovech poslankyň i různých dotazováních nejen v období pražského jara, ale více či méně otevřeně se objevovala po celé sledované období. Navzdory prokazatelně existující a ženami vnímané diskriminaci žen v československé společnosti se odborná literatura socialistického Československa kritice postavení ženy ve společnosti nijak hlouběji nevěnuje. Články s touto tematikou jsou veskrze jen souhrnem základních tezí Engelse, Marxe a Lenina, bez hlubší reflexe či snahy o novou interpretaci. Socioložka Jaroslava Bauerová¹⁵⁷ v textu věnovaném „ženské otázce“ vcelku reprezentativně shrnuje názory, které jsou v ženském tisku po celé sledované období předkládány jako axiom odpovídající potřebám socialistické ideologie. Texty věnované ženské problematice zcela opomíjely západní vědecké podněty a feministické hnutí jako celek. I Jaroslava Bauerová se omezuje jen na vymezení proti závěrům sociologů a filozofů předválečného období nebo na zcela neaktuální kritiku misogyniích výroků významných osobností 19. století. Argumentace přitom zůstávala veskrze povrchní a neobjevná. Soustředila se výlučně na popření podřízenosti ženy na základě jejích reprodukčních schopností a fyzické odlišnosti. Příkladem budiž kritika prvorepublikové autorky Albíny Dratvové¹⁵⁸ publikovaná v roce 1976: „V české buržoazní sociologii to byla A. Dratvová, která roztrídila ženy z hlediska nadání, zájmů a práce na jednotlivé typy. Z biologické teorie převzala první typ pykničky, ženy pasivní, neprůbojné, pečlivé, povrchní a málo cílevědomé, která patří zcela do domácnosti. Druhým typem jsou podle ní organizátorky, které sice mají mnoho mužské průbojnosti a myšlení, jsou však povrchní a roztržité. Třetím, zcela vzácným typem jsou tzv. ženy tvůrčí, které se vyrovnají mužům i v nejvyšších činnostech, jako je činnost zákonodárná, spisovatelská, řízení velkých podniků apod. Avšak bez ohledu na typ dospěla Dratvová k závěru, že pravým posláním ženy je mateřství, péče o domácnost a manžela. Průměr žen je podle ní typický nelogickým myšlením, které bývá vlastně jakýmsi asociativním vázáním myšlenek, ovládaných citem. Žena má podle Dratvové menší schopnost abstrakce než muž, její myšlení je intuitivní a rozhodování se řídí mocným citem. Na prvním místě je u ženy touha provdat se. Má se ovšem vzdělávat, neboť vzdělání ji zjemňuje a kultivuje. Koncepce Dratvové

¹⁵⁷ BAUEROVÁ, Jaroslava. *Marxismus-leninismus a ženská otázka*. Sociologický Časopis / Czech Sociological Review 1976, roč. 12, č. 1, s. 16–30.

¹⁵⁸ Docentka filozofie Albína Dratvová (1892–1969) byla za první republiky činná v ženském hnutí. Zároveň byla jednou z prvních žen, které se habilitovaly na Karlově Univerzitě. Např. DRATVOVÁ, Albína. *Duše dnešní ženy*. Praha, 1947.

směřovala k obhajobě jednou provždy daných kvalit žen, které nelze změnit.¹⁵⁹ Vymezila se vůči domnělé intelektuální prioritizaci muže, která byla vnímána jako svého druhu přírodní danost stejně jako inferiorita ženy. Bauerová kritizuje teze o limitech ženského intelektu a na přírodních danostech založenou podřízenost žen muži. Na stránkách ženského tisku i u Bauerové je pranýřován katolický kněz, filozof a pedagog Karel Černocký¹⁶⁰, který spojoval specifické reprodukční vybavení ženy s přirozeně nižším intelektem, necílevědomostí a menšími vůdcovskými schopnostmi. Nejen Bauerová je zásadně proti dělení činností na práce vhodné pro muže a práce vhodné pro ženy. Zejména pak zcela v duchu snah Československého svazu žen nesouhlasí s představou vratké biologicko-psychologické základny žen, která jim má bránit v efektivním působení na vedoucích pozicích.

Historicko-materialistický pohled vévodil socialistické sociologii po celé sledované období. Veškerou bývalou podřízenost ženy vykládal jako důsledek tržních vztahů a v zaměstnanosti žen viděl jedinou cestu k jejich rovnoprávnému postavení. Ideální zaměstnaná a ekonomicky samostatná žena měla profitovat ze společenské změny v každém okamžiku jejího života. O výchovu se měla dělit s partnerem, měla mít možnost rozvodu a rovnoprávného nakládání s rodinným rozpočtem, domácí práce delegovala na veřejné služby a ani v době, kdy by dítě skutečně vyžadovalo její pozornost se nemusela uvazovat doma a mohla jej uložit do jeslí. S ekonomickou aktivitou žen se pojilo i rozšiřování jejich vzdělání, působení v politice a čím dál častější pronikání do pozic stereotypně chápaných jako čistě mužské. Pokud se tak nedělo, bylo to, viděno optikou autoritativního diskurzu, jen vlivem dosud přežívající buržoazní morálky.¹⁶¹

Po prvních překotných poválečných emancipačních změnách v legislativě a společenském nastavení, kdy socialistická emancipační politika přinesla ženám zejména ekonomickou nezávislost, se míra „rovnosti“ mezi muži a ženami ve srovnání s dosud velmi tradičním Západem začala narovnávat. Zatímco na Západě spolu s rostoucím společenským vlivem feministických skupin pozvolna pronikaly emancipační myšlenky do demokratického společenského diskurzu, zůstávala komunistická ideologie stabilním a stagnujícím systémem. Vyjma již zmíněných 60. let nereagoval na reálný život a potřeby ženské části populace. Kritika marxismu a potažmo i státního socialismu zaznívala z ideologických pozic Marxových oponentů již od vydání prvních ideologických manifestů. Marxistický revizionismus jako

¹⁵⁹ BAUEROVÁ, Jaroslava. *Marxismus-leninismus a ženská otázka*. Sociologický Časopis / Czech Sociological Review 1976, roč. 12, č. 1, s. 16–30.

¹⁶⁰ Např. ČERNOCKÝ, Karel. *Práce úděl člověka: psychologie práce*. Olomouc, 1947.

¹⁶¹ BAUEROVÁ, Jaroslava. *Marxismus-leninismus a ženská otázka*. Sociologický Časopis / Czech Sociological Review 1976, roč. 12, č. 1, s. 20–21.

soubor myšlenkových směrů „opravujících“ Marxe měl tradici stejně dlouhou jako marxismus sám.¹⁶² Z mnoha významných autorů revidujících marxismus jako metodu i jako ideologii je vhodné zmínit vedle jednoho z nejznámějších kritiků Marxe – Karla Raimunda Poppera¹⁶³ také příslušníka tzv. frankfurtské školy Herberta Marcuse.¹⁶⁴ Herbert Marcuse především kritizoval čistě materialistické chápání společnosti a s tím spojený patriarchální výklad světa. Ve světě vedeném čistě ekonomickými zájmy všech tříd nemůže nikdy dojít k plné emancipaci ženy, neboť dle Marcuse je skutečná emancipace právem na svobodu ve výkladu světa. Tuto myšlenku Marcuse sdílí i se západním levicovým feministickým hnutím. Důraz na neustálý vývoj, hospodářský růst, produktivitu a efektivitu, který je žitému socialismu vlastní, je dle Marcuse v rozporu s ženským světem a ženskými vlastnostmi, a proto se ani v socialistické společnosti nemůže uskutečnit plné ženino zrovnoprávnění.¹⁶⁵

Z řad ženských feministických teoretiček vystoupili s empirickou kritikou marxismu např., Nancy Frazer¹⁶⁶, Iris Young¹⁶⁷ nebo Alison Jaggar¹⁶⁸, která zpochybnila tezi o osvobození a rovnoprávnosti žen v beztřídní společnosti. Svou argumentaci zakládala na situaci žen ze socialistického východního bloku. Navzdory odstranění institutu soukromého vlastnictví se narovnání vztahů mezi muži a ženami neodehrálo. Tvrdila, že sama marxistická revoluce k osvobození ženy nestačí a je třeba doplnit ji o revoluci feministickou, specificky zaměřenou na osvobození ženy. Beztřídní společnost tedy negarantuje genderovou rovnost. Rovněž se vymezuje vůči přímé analogii mezi vztahem zaměstnanec—zaměstnavatel a muž—žena. Alison Jaggar také argumentuje proti genderové neutralitě (tj. proti cestě k rovnosti

¹⁶² Více např. KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha, 2009.

¹⁶³ Popper Marxovi vytýká nevědecký axiomatický přístup postavený na nefalzifikovatelném tvrzení, že dějiny jsou dějinami třídního boje. Marxův předpoklad je součástí komplexu dogmatického výkladu světa, který Popper označuje jako historismus. Jedná se o společenskovední teorie, podle kterých existují takové zákony historického vývoje, na jejichž základě je možné činit předpovědi o budoucnosti a také ji utvářet. Za stejně nevědecký pak pokládá předpoklad, že vyústění v beztřídní společnost je jakousi dějinnou nutností. Marx rovněž zcela upozadil lidskou individualitu a jeho teorie opomíjí další společenské diference – vedle genderu např. etnicitu. Např. POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. Praha 2015.

¹⁶⁴ Např. MARCUSE, Herbert. *Marxism and Feminism*. In: *Women's Studies*, 1974, roč. 2, č. 3, s. 279–288. Dostupné online: http://platypus1917.org/wp-content/uploads/archive/rgroups/2006-chicago/marcuse_marxismfeminism.pdf

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 283

¹⁶⁶ Např. FRASER, Nancy. *Unruly practices: power, discourse, and gender in contemporary social theory*. Minneapolis, 1989.; FRASER, Nancy. *Justice interruptus: critical reflections on the "postsocialist" condition*. New York, 1997.

¹⁶⁷ Např. YOUNG, IRIS Marion – DiQUINZIO, Patrice. *Feminist ethics and social policy*. Bloomington 1997.

¹⁶⁸ Např. JAGGAR, Alison – ROTHENBERG, Paula. *Feminist frameworks: alternative theoretical accounts of the relations between women and men*. New York, 1978.; JAGGAR, Alison. *Feminist politics and human nature*. New Jersey, 1983.

skrze přibližování žen k mužskému vzoru). Volá po uznání a zhodnocení rozdílnosti, ale vymezuje se vůči emancipačním programům, kde měřítkem emancipovanosti je muž.¹⁶⁹

Marxistické feministky později zpochybnily i ústřední myšlenku Engelsovy teorie, která příkládá v zotročování žen primární úlohu ekonomickým vlivům. Útlak žen je dle jejich závěrů uložen hluboko v lidské psychice. Podřízen postavení ženy přímo souvisí s patriarchálním nahlížením na ženu jako na "doplněk muže" - manželku, milenku, pečovatelku.¹⁷⁰ Juliet Mitchell¹⁷¹ odmítá nadřazení třídního útlaku nad útlak genderový a relativizuje i jeho vzájemnou podmíněnost. Sociální reformy a zapojení žen do pracovního procesu i veřejného života samo o sobě ženu z podřízeného postavení neosvobodí.

Současné marxistické feministky považují původní eurocentrické a evolucionistické Engelsovy generalizace za překonané. Součástí jejich koncepcí je i důraz na relativizaci dialektického vnímání společnosti, neboť binární výklad světa jako systému protikladů je vlastní jen západní kultuře.¹⁷² Marxistický feminismus klade sice důraz na spojitost mezi kapitalismem a útlakem žen, ale na rozdíl od Engelse se vyvaruje ekonomického determinismu a zohledňuje i další aspekty a příčiny podřízenosti žen mužům. Zároveň akcentuje i mnohé další společenské stratifikační linie jako je vedle genderu a třídy např. etnicita, náboženství, věk, vzdělání atd.¹⁷³

¹⁶⁹ JAGGAR, Alison. *Sexual Difference and Sexual Equality*. In: RHODE, D. L. (ed.) *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*. New Haven, 1990.

¹⁷⁰ Více např. HAVELKOVÁ, Barbara. *Feminismus, gender a právo*, s. 41–58. In: ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina, ed.– HAVELKOVÁ, Barbara, ed. – ŠPONDROVÁ, Pavla, ed. *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?*. Praha, 2020.

¹⁷¹ MITCHELL, Juliet. *Woman's estate. First american edition*. New York, 1971.

¹⁷² Např. POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítel. II, Vzvednutí prorocství: Hegel, Marx a co následovalo*. Praha, 2015, s. 82–90.

¹⁷³ SNYDER, R. Claire. *What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay*. In: *Signs*, 2008, roč. 34, č. 1, s. 175–196. Dostupné z: JSTOR, www.jstor.org/stable/10.1086/588436.

4. ŽENSKÉ ORGANIZACE

Historie českého ženského hnutí je širokou a historiograficky poměrně rozsáhle zmapovanou oblastí. Počátky spolkových a dalších veřejných aktivit českých žen mimo domácnosti, jsou ukotvené ve druhé polovině devatenáctého století.¹⁷⁴ Na ojedinělé příklady ženského angažmá na poli veřejného života bychom ale bezesporu narazili již ve třicátých letech, či dokonce mnohem dříve. Tradice ženského „spolčování“ vyrůstala především z prostředí střední a vyšší třídy. České ženské spolky vznikaly tradičně za účelem výkonu dobročinných aktivit nebo byly přímo spojeny se zřizováním dívčích škol a vzdělávacích ústavů či platformem pro pořádání přednášek a kurzů.¹⁷⁵ Právě dobročinnost a charita patřily tradičně k ženským společensky akceptovaným činnostem vykonávaným mimo dům. Péče o dívčí vzdělávání, kvalifikaci a životní podmínky žen se později stala hlavní náplní agendy těchto uskupení. Neopominutelná je i úloha profesních ženských spolků např. spolků učitelek, telegrafistek, atd, které usilovaly o co nejrovnoprávnější pozici žen v zaměstnání.¹⁷⁶ Pro české i německé ženské hnutí byla v prvopočátcích typická jak čilá spolupráce s muži (např. Vojta Náprstek), tak výrazná nacionálně vlastenecká orientace.¹⁷⁷ Tzv. emancipistky v českém prostředí k prosazování svých zájmů nikdy neutilizovaly hladovek, masových demonstrací či jiných postupů typických např. pro britské sufražetky.¹⁷⁸ Veřejné manifestace, hladovky ani jiné formy nátlaku nebyly v české ženské společnosti považovány za důstojné. České ženské hnutí postupovalo zprvu ruku v ruce s muži v práci na národní emancipaci.¹⁷⁹ V 90. letech se úsilí žen přesunulo z čistě spolkových aktivit do prostředí politiky.¹⁸⁰ Spolu

¹⁷⁴ Více např. RAAB, Inge. *Antonie Reis – Bohuslava Rajská-Celakovská (1817–1852): ein Frauenleben zur Zeit der tschechischen nationalen Wiedergeburt*. Berlin, 2007.

¹⁷⁵ Více např. KODAJOVÁ, Daniela. *Vzdelanie dievčat — možnosti a limity uplatnenia*. In: PTÁČKOVÁ Kateřina, ed. – LENDEROVÁ Milena, ed. – STRÁNÍKOVÁ Jana, ed. *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*. Pardubice, 2006, s. 291–302.

¹⁷⁶ Více např. BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha, 2005.; BAHENSKÁ, Marie. *Pan učitel a slečna učitelka. Genderové aspekty učitelské profese v českých zemích v 19. století*. In: Rodový aspekt v interdisciplinárním diskurzu, Košice 2015, s. 83–97.; HORSKÁ, Pavla. *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí)*. In: Československý časopis historický 31, 1983, s. 711–743.

¹⁷⁷ Více např. NEUDORFOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha, 1999.; HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha, 1999.; MALÍNSKÁ, Jana. *"My byly, jsme a budeme!": české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa*. Praha, 2013.; LENDEROVÁ, Milen. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha, 1999.

¹⁷⁸ Např. WOLLSTONECRAFT, Mary. *Obrana práv žen*. Praha, 1904.; HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*, s. 90–100.

¹⁷⁹ Více např. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha, 1999.

¹⁸⁰ Více např. KOŘALKA, Jiří. *Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912. Žena v dějinách Prahy*. Praha, 1996.

s růstem počtu zaměstnaných žen rostl i tlak na získání volebního práva pro ženy. Ženské hnutí v 19. a na počátku 20. století zůstávalo nacionálně, třídně, zájmově i ideologicky poměrně roztržité a jediným společným jmenovatelem byla právě otázka zastupování ženy v jejich právech. Ono silné ukotvení tradičního ženského hnutí v řadách buržoazie je jedním z klíčových momentů pro vysvětlení zcela odlišného vývoje poválečných ženských organizací po roce 1945. Čelní představitelky hlavního „buržoazního“ proudu ženského hnutí se po roce 1918 prosadily v politice v řadách sociální demokracie, národní demokracie, národních socialistů a v menší míře také jako poslankyně lidovců a agrárníků.¹⁸¹

Svou specifickou pozici má v historii českých proženských organizací hnutí dělnické. Žen angažujících se na tomto poli bylo výrazně méně než veřejně činných žen v měšťanském prostředí. Jednalo se vesměs o manželky spolkově aktivních dělníků a dosah jejich působení byl jen velmi omezený.¹⁸² Průkopníkem aktivit ve prospěch českých dělnických žen byl Svépomocný spolek Oul založený Františkem Ladislavem Chleborádem.¹⁸³ Aktivní dělnické ženy se právě i v důsledku malé nebo téměř neexistující platformy pro prosazování jejich požadavků dříve zapojily do spolků po boku mužů. Po roce 1874 se organizovaly většinou po boku svých partnerů v Rakouské dělnické straně a od roku 1878 v Československé sociálně demokratické straně. Jak bude detailněji popsáno v následujících kapitolách, postupovaly následně ženy v československé politice v otázkách „proženské“ parlamentní agendy ruku v ruce bez rozdílu třídní nebo stranické příslušnosti. Ženské hnutí v předválečném Československu zůstávalo oproti jednotnému postupu poslankyň v parlamentu velmi roztržité. Štěpilo se na otázkách nacionálních, náboženských i ideologických. Komunistky se nepodílely na ženském hnutí uvnitř ženských spolků a organizovaly se jako zvláštní uskupení uvnitř strany. Náplň práce komunistických ženských odborů byla od počátku velmi odlišná. Na první místo v programu nestavěly „práci pro ženy“ ale spíše „práci se ženami“.¹⁸⁴ Na místo feministických aktivit se věnovaly ideologické osvětě a politické agitaci mezi zejména dělnickými ženami.¹⁸⁵ Jedinou organizací s ambicemi sjednotit, koordinovat a reprezentovat všechny československé ženské spolky byla Ženská národní rada spojená

¹⁸¹ Více např. MUSILOVÁ, Dana. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. České Budějovice, 2007.; KONEČNÁ KOPŘIVA, Štěpánka. *Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948*. Moderní dějiny, 2021, roč. 29, č. 2, s. 9–52.

¹⁸² NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století*, s. 299–317.

¹⁸³ Průkopník družstevnictví, národohospodář František Ladislav Chleborád se dělnickým poměrům věnoval např. v krátké stati: CHLEBORÁD, František Ladislav. *Pomoc chudým dělníkům! jak se dá za nynějších poměrů nejsnadněji zjednatí?*. Praha, 1868.

¹⁸⁴ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*. Praha, 1993, s. 76.

¹⁸⁵ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*. Praha, 1993, s. 63.

s osobností Františky Plamínkové. První skutečně úspěšné společné akce zástupkyň ženských spolků napříč ideologickým spektrem však můžeme spojovat až s ilegálním působením těchto organizací během druhé světové války. Jednotlivé zástupkyně zcela odlišných proudů ženského hnutí v tomto období spolupracovaly na platformách, jakou bylo např. Revoluční hnutí žen¹⁸⁶, společně proti jasnému nepříteli – nacistickému Německu. Ihned po druhé světové válce došlo k opětovnému roztržštění ženského hnutí do mnoha obnovených ženských spolků. Na tradici ŽNR navázal poválečný ženský spolek – Rada československých žen. Milada Horáková se z pozice předsedkyně spolku hlásila jak k tradici demokratického prvorepublikového ženského hnutí, tak k feministickému programu stojícímu na úsilí o rovnoprávnost žen na všech úrovních.¹⁸⁷ Rada československých žen se měla stát centrem koordinace veškerých ženských spolků v Československu. Zároveň měla reprezentovat české ženské hnutí v zahraničí. Od počátku se musela vypořádávat s narůstajícím vlivem komunistické strany a představitelk ženské komise KSČ. Komise žen KSČ se jako přímá součást strany řídila stranickým programem a pro stranu také pracovala.¹⁸⁸ V rámci Organizačního oddělení Komunistické strany také roku 1946 vznikl zvláštní odbor pro práci se ženami. Celý odbor byl „dítětem“ vrcholné komunistické funkcionářky Marie Švermové. Odbor měl, kromě agitačních akcí pro nástup žen do zaměstnání a ideologické práce s matkami a mládeží, také podporovat co nejširší zapojení žen do politické práce.¹⁸⁹ Odbor byl nakonec roku 1955 definitivně začleněn do Odboru pro masové organizace s tím, že ženská otázka v socialistické společnosti neexistuje a není tedy třeba ji řešit samostatně.¹⁹⁰ Ani poměr ÚV KSČ k ženám ve vedení Ústřední komise žen KSČ nebyl dle dobových materiálů nijak kladný. Ženy si stěžovaly na malou informovanost o plánu a na nízké kompetence. Postavení komise žen jistě nepřispěly ani politické procesy spojené s čelními osobnostmi tohoto odboru např. Marií Švermovou.

Dle dobového programu KSČ nebyla existence silné ženské organizace žádoucí. Tento postoj vyplývá z ústředního ideologického konceptu I.V. Lenina, který se vůči existenci samostatné masové ženské organizace vymezoval. Ženská otázka měla být vyřešena v rámci

¹⁸⁶ Revoluční hnutí žen stmelovalo komunistky, členky ŽNR, ženy z Ženského klubu českého, Jednoty žen a dívek a mnoha profesních ženských spolků. Archiv hl. m. Prahy, f. Sbírká výročních zpráv (č. 409), sign. 1660, Jednatelská zpráva Rady československých žen 1945–1946.

¹⁸⁷ Více k tématu např. UHROVÁ, Eva. *Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948*. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Praha, 2005, s. 88–113.

¹⁸⁸ *Zpráva o činnosti ústřední komise žen KSČ ke III. ústřední konferenci konané 22. a 23. listopadu 1947 v Praze*. Praha, 1947.

¹⁸⁹ NA Praha, f. č. 100/4 – Organizační oddělení Marie Švermová 1945 – 1951, sv. 74, a. j.408., l. 375.

¹⁹⁰ KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968: studie a dokumenty*. Praha, 1993, s. 91

nástupu socialismus a organizovat ženy samostatně mimo KSČ tak nebylo nutné.¹⁹¹ KSČ se po únoru 1948 k jisté omezené podpoře existence ženské organizace přiklonila patrně jen jako k přechodnému nutnému zlu. Strana si byla vědoma toho, že je třeba onu ženskou polovinu populace adekvátně ideologicky vzdělávat a indoktrinovat. Kontrola dosud neangažované ženské masy byla zásadním benefitem, který měla státem řízená ženská organizace režimu přinést.¹⁹²

Komunistky zapojené do činnosti Rady československých žen prokazatelně usilovaly o její ovládnutí, k němuž nakonec po únoru roku 1948 skutečně došlo. Komunistky shledávaly v RČŽ nositele buržoazní tradice a ideologicky nevhodných myšlenek meziválečného liberálního ženského hnutí. Vedle RČŽ fungovala v Československu v poválečném období ještě Národní fronta žen, v níž měly komunistky od počátku silnější pozici. Národní fronta žen byla formálně založena 1. června 1945 jako uskupení žen sdružující představitelky všech čtyř politických stran Národní fronty. Vedle parlamentní NFŽ vznikaly postupně i menší k národním výborům připojené „odnože“ organizující ženy z různých politických uskupení na místní úrovni. Národní fronta žen neměla spolkové stanovy ani jasně stanovený program. Byla jakousi platformou pro společné jednání političek, přičemž žádná ze stran Národní fronty si uvnitř NFŽ neměla osobovat převahu.¹⁹³ Navzdory této zásadě se však ještě razantněji a dříve než v RČŽ, projevil uvnitř NFŽ růst vlivu komunistek, které údajně vyvolávaly řadu konfliktů s ženami z ostatních zapojených stran.¹⁹⁴

NFŽ a RČŽ byly personálně propojeny. Navzdory tomu si však v mnoha ohledech na mocenském hřišti konkurovaly.¹⁹⁵ Situace se zásadně změnila po únoru 1948. Po únoru roku 1948 byla NFŽ přivtělena k Národní frontě. Komunistická strana se samostatnou ani státem řízenou masovou ženskou organizací v Československu nepočítala.¹⁹⁶ Nasvědčují tomu zápisy ze schůzí komisí žen při KSČ i některá prohlášení vrcholných politiků.¹⁹⁷ Například prezident Antonín Zápotocký považoval celé spolčování žen za buržoazní přežitek.¹⁹⁸ V jakékoli

¹⁹¹ NEČASOVÁ, Denisa. *"Bez žen nic nevybojujeme". Lenin a ženská otázka.* In: HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.), *Lenin: kontinuita a/nebo diskontinuita ruských dějin?* Brno, 2013, s. 107–117.

¹⁹² FLEMINGOVÁ, Zdenka. *Organizace žen do února 1948.* In: *Nová mysl* 1978, roč. 32, č. 5, s. 127

¹⁹³ NA Praha, f. 22, Securitas imperii č. 48, Zpráva o ustanovení výboru Národní fronty žen.

¹⁹⁴ UHROVÁ, Eva. *Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948.* In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. IV. Praha, 2005, s. 103.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Vice např. NEČASOVÁ, Denisa. *Organizace žen v letech 1948–1989 v historické perspektivě.* In: HANÁKOVÁ, Petra et al. *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989.* Praha, 2015, s. 169–206.

¹⁹⁷ NA Praha, f. 22, Securitas imperii č. 2, *Zápisy z porad ústřední komise žen KSČ.*

¹⁹⁸ Tvar 1998, roč. 8, č. 1, s. 12.

spolkové činnosti spatřovala strana potenciální platformu pro šíření a organizování hnutí odporu. V průběhu prvních let po komunistickém puči došlo k zrušení řady spolků nebo jejich násilnému přidružení k některé z nově vzniklých státem řízených organizací volného času. Cílem KSCČ bylo kolonizovat volný čas jako prostor pro výchovu a formování nového socialistického člověka.¹⁹⁹ Legislativně bylo stranické nakládání se spolky ukotveno v Zákoně o dobrovolných organizacích, který veškeré „povolené“ dobrovolné organizace podřizoval ÚV KSCČ a činil existenci této organizace závislou na jeho vůli.²⁰⁰ Zmíněné organizace zaměřené na volnočasové aktivity byly tedy vždy centrálně řízené státem a stranou. Podobný osud jako většinu zájmových spolků potkal i RČŽ. Uvnitř RČŽ podobně jako uvnitř dalších veřejných organizací a spolků vznikl tzv. akční výbor Národní fronty.²⁰¹ Od 26. února 1948 se tento revoluční orgán pokoušel o podřízení RČŽ Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty jako centrálnímu mocensko-politickému orgánu revolučních dní. Navzdory setrvalému odporu předsedkyně spolku Milady Horákové došlo do konce února k definitivnímu ovládnutí ženské organizace komunistkami organizovanými uvnitř zmíněného akčního výboru.²⁰² Právě tímto okamžikem dochází k razantní reorganizaci československého ženského hnutí jako celku. Po roce 1948 se zásadním způsobem negovala více než stoletá tradice českých ženských spolků s jejich liberálně demokratickým proženským programem. O únorových událostech referoval časopis *Vlasta*, který byl tiskovým orgánem RČŽ již zcela v duchu nových pořádků a dle představ nového vedení tak, že "Určitá část vedení i někteří význační funkcionáři a jednotlivci, s nimi i některé ženy a přední politické pracovnice, staly se brzdou v provádění budovatelských úkolů v republice a ohrozili tak jednotu národa".²⁰³ V této době se také zásadně změnil diskurz nejčtenějšího ženského časopisu. Periodikum se posunulo od genderově vymezeného ženského časopisu věnovaného všem československým ženám bez třídního rozlišení do podoby časopisu pro jasně třídně i ideologicky charakterizované „nové socialistické ženy“.

Mezi lety 1948 a 1989 fungovaly v Československu postupně 4 různé centrálně řízené státní ženské organizace – Rada československých žen, Národní fronta žen, Československý svaz žen a Výbor československých žen. Jejich fungování odráželo aktuální poměr strany

¹⁹⁹ Více např.: FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. *Volný čas 1957–1967: dobové diskuse a vymezení*. In: *Dějiny-teorie-kritika* 2012, roč. 9, č. 1, s. 33–68.; FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha, 2013.

²⁰⁰ Zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010-2022 [cit. 6. 9. 2022]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-68>

²⁰¹ NA Praha, f. 357/2, k. 81, *Směrnice pro činnost AV NF*.

²⁰² NA Praha, f. 22, *Securitas imperii* č. 65, *Zápisy ze schůzí Rady československých žen*.

²⁰³ *Vlasta* 1948, roč. 2, č. 9, s. 15.

k myšlence ženského hnutí i ženám jako celku. Svým programem naplňovaly vůli a představy strany. Všechny 4 byly přímo podřízené ústřední komisi žen KSČ a oddělení masových organizací ÚV KSČ.

Samotná rada československých žen, jako nejstarší ze 4 uvedených organizací prošla zásadní čistkou a kompletní výměnou vedení. Novou předsedkyní Rady žen se stala Anežka Hodinová-Spurná. O těchto změnách byly čtenářky časopisu *Vlasta* informovány v čísle z 4.3.1948. Redakce konstatovala, že „Národní fronta žen ani Rada československých žen v této době neplnily do všech důsledků své pokrokové poslání vrcholných orgánů žen v republice.“ Akční výbor, který převzal vedení měl zastupovat nikoli všechny ženy, ale všechny „lidově demokratické ženy“. V tomto svolání se zavázal „říditi práci žen ve výstavbě republiky“, což předznamenalo celou další historii ženských organizací v Československu.²⁰⁴

19. 6. roku 1948 oficiálně skončilo provizorium, kdy ve vedení Rady československých žen stál akční výbor. Nově ustanovené vedení představilo program organizace. V plné důvěře ve „státnickou moudrost prezidenta Klementa Gottwalda“ přislíbilo, že se budou aktivně podílet na rozkvětu Československa. Rovněž podporovalo veškerá opatření podniknutá za účelem reorganizace republiky. Rada žen na sebe v manifestu také vzala odpovědnost za plnění dvouletého plánu a zavázala se, že bude „působiti ke zvýšení pracovní morálky a jako matky a vychovatelky dětí dbáti toho, aby počet pracujícího dorostu (...) se zvyšoval.“²⁰⁵ V celém manifestu však není ani slovo o programu Rady žen v zájmu žen. To potvrdila Rada ve *Vlastě* z poloviny července, kdy za hlavní otázky, jimiž se zabývá označila 1. boj za světový mír a 2. spolupráci žen na budování státu.²⁰⁶ Od 1. července opětovně přijímala organizace nové členky.²⁰⁷

Zatímco reorganizovaná Rada československých žen zaujímala primát v české části republiky na Slovensku paralelně vznikl Slovenský svaz žen (Svaz slovenských žien).

K sjednocení těchto dvou ideologicky velmi podobných organizací došlo na slavnostním slučovacím sjezdu Rady žen a Svazu slovenských žen ve dnech 31.3 - 2. 4. 1950 v Praze.²⁰⁸ Tímto spojením vznikla zcela nová celostátní ženská masová organizace – Československý svaz žen. Jeho působení bylo rozšířeno na celou ČSR a spolu s tím se proměnil i program ženské organizace. Svaz se měl stát první ženskou organizací

²⁰⁴ *Vlasta* 1948, roč. 2, č. 9, s. 15.

²⁰⁵ *Vlasta* 1948, roč. 2, č. 26, s. 15.

²⁰⁶ *Vlasta* 1948, roč. 2, č. 28, s. 15.

²⁰⁷ NA Praha, f. 1261/2/5, *Securitas imperii* č. 75, Plán práce komisi žen ÚV KSČ.

²⁰⁸ *Vlasta* 1950, roč. 4, č. 13, s. 2.

„nové doby“. Především se změnou názvu měl definitivně odpoutat od všech zbývajících návazností na tradici československého předúnorového ženského hnutí. Z protokolů schůzí ústřední komise žen KSČ je patrné, že strana nebyla dosud s přerodem ženské organizace zcela spokojená a vyžadovala hlubší sepětí programu organizace s potřebami strany. Už z svolání k ustanovení Československého svazu žen jasně vyplývá, jakým směrem se měla ubírat jeho agenda. Svaz volal všechny pracující československé ženy a matky k ještě usilovnějším zapojování do práce na budování republiky. Po vzoru sovětských žen se měly ženy v Československu svými pracovními závazky podílet na udržování míru ve světě. Z projevu prezidenta Klementa Gottwalda proneseného směrem ke Svazu žen jasně vyplývá, čím se měly československé ženy stát a k čemu Československý svaz žen napomáhal. Svaz se měl především zasadit o to, aby se ženská polovina obyvatelstva republiky stala loajálními pracovníky ve prospěch státu a socialismu. Svaz si kladl za cíl aktivně zapojit prostřednictvím místních poboček do své činnosti co nejvíce žen. Ženy a jejich potřeby neměly napříště být předmětem zájmu ženských organizací. Ženy se staly objektem, k němuž měla svazová politická a ideologická výchovná činnost směřovat. Místo práce pro ženy mluvíme spíše o „práci se ženami“.²⁰⁹ Programové prohlášení Svazu československých žen se de facto stalo popřením existence specifické ženské otázky. Veškerá práva žen a skutečná rovnoprávnost byly dle programu Svazu už zaručeny květnovou ústavou. Tato teze byla platná a určující pro většinu sledovaného období. Československému svazu žen jako ústřednímu nositeli této myšlenky však nebyla dopřána zdaleka tak dlouhá existence. K zániku masové ženské organizace došlo již dva roky od jejího založení. Zánik Československého svazu žen znamenal de facto i ukončení existence jakékoli ženské organizace v pravém slova smyslu v Československu. Svaz po roce 1952 v důsledku definitivního upuštění od svébytné československé cesty k socialismu následováním sovětských vzorů už neodpovídal představám o ideální podobě práce se ženami.²¹⁰ V Sovětském svazu rovněž žádná široká ženská organizace neexistovala.²¹¹ S dlouhodobým přinejmenším rezervovaným postojem předních osobností komunistické strany vůči Svazu žen se potýkalo vedení Svazu již od samotného vzniku této organizace. Mnohým soudruhům byl trnem o oku už samotný masový charakter ženské organizace.²¹² Nejsilnější vlna kritiky se točila kolem neplnění úlohy, kterou měl Svaz

²⁰⁹ HANÁKOVÁ, Petra et al. *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha, 2015, s. 194.

²¹⁰ NA Praha, f. 357/2, k. 69, Zpráva o práci výborů žen při MNV.

²¹¹ PICKARD, Jen. *Women in the Soviet Union*. 1988, Dostupné online: <https://www.marxist.com/women-in-the-soviet-union.htm>; WOOD, Elizabeth. *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia*. Michigan, 1997.

²¹² NA Praha, f. 22, Securitas imperii č. 109.

ve struktuře centrálně řízených organizací plnit. Svaz nedokázal „zapojit“ dosud neaktivní ženy a nedařilo se mu dostatečně popularizovat závěry sjezdů a politickou linii ÚV KSČ. Samotné vedení Svazu žen vnímalo jako problematickou i rozbujelou byrokracií a neefektivní řízení místních organizací.²¹³ Přesto se v závěrečných zprávách o činnosti ČSZ dočteme, že Svaz československý žen splnil své poslání v plnění budovatelských a mírových úkolů. Za stávajících podmínek však byl označován za organizaci, která formami práce už nepostačovala. Proto bylo nutné přejít k nové organizaci práce mezi ženami a dosud nejmarkantnější revizi podoby instituce pro práci se ženami v Československu. Aby bylo možné organizovat ženy v “mohutné hnutí na široké základně”, měly být od roku 1952 při každém MNV ustanovovány po vzoru Sovětského svazu tzv. výbory žen. Komunistický režim chápal výbory žen jako nástroj efektivního uplatňování vlastní politiky. Návrh zákona o zřizování výborů žen mimo jiné zmiňuje, že „výbory žen při MNV, umožňují ženám uplatnit v národním výboru vliv na řešení otázek, souvisejících s jejich účastí na výstavbě socialismu, a mobilizují ženy pro nejdůležitější budovatelské úkoly.²¹⁴ Bylo odstraněno individuální členství a výbory žen se staly orgánem voleným všemi ženami v místě působení výboru vždy na jeden rok. Výbory žen se měly především starat o práci s „neaktivními ženami“, dohlížet na podíl místních žen na úspěšném plnění usnesení strany a vlády a přímo participovat na správě obce. Realita byla ovšem značně odlišná. Místo podílu na řízení byla členkám těchto výborů přiřazena tradiční ženská agenda, sestávající se z organizací dobročinných akcí a dobrovolných pracovních brigád. Vliv na to měla i neochota mužů připustit ženy k spolupodílení na rozhodování v Národních výborech. Dle vyjádření poslankyň Národního shromáždění to vedlo k pasivitě žen ve většině výborů. V rozpravách Národního shromáždění se objevuje i popis reálné agendy, kterou tyto organizace řešily. „Výbory žen mají vlastně velké možnosti rozšiřovat svůj vliv na všechny ženy v obci. Jako příklad uvádím výbor žen při MNV v Humpolci, který se přičinil o přemístění jeslí do vily bývalého boháče Závodského, kterou během krátké doby za pomoci MNV ženy tak upravily, že se dnes tyto jesle mohou počítat za nejlepší v Jihlavském kraji. Zásluhou členek výborů žen se také zlepšila péče o přestárlé v domě odpočinku. Ve spolupráci s MNV zařídily útulné a čisté obývací místnosti, lůžka pro přestárlé opatřily novým ložním prádlem atd. Podobných příkladů přirozeně by se dalo uvést sta a tisíce. Ženy jsou praktické a přicházejí i s dobrou iniciativou. Výbory žen organisují zdravotnické přednášky, získávají ženy do Červeného kříže, sbírají léčivé byliny, získávají dárce krve. Starají se o to, aby pracovala dobře sdružení rodičů a přátel

²¹³ NA Praha, f. 22, Securitas imperii č. 67, *Vyjádření sekretariátu ÚV KSČ k ČSZ*.

²¹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/082schuz/s082007.htm>

školy, a aby výchova dětí ve škole byla sladěna s výchovou v rodině. Dělají mnoho drobné, všední, zdánlivě bezvýznamné práce. A přece právě z této drobné každodenní práce roste naše veliké socialistické díky“.²¹⁵ Tuto „drobnou“ práci vnímaly poslankyně jako pro ženy zcela ideální. Skutečnost, že jim tato agenda byla jako ženám autoritami intuitivně přiřazena, neshledávaly nikterak omezující nebo problematickou.

Výbory žen měly vznikat při každém Národním výboru. Zmíněná idea ovšem narazila na malý zájem žen zakládat tyto výbory. Do roku 1953 vznikly jen v 70 % obcí, a to až po velkých nátlakových akcích ze strany místních složek KSČ.²¹⁶ Mezi výbory neexistovala žádná vazba a jejich činnost nebyla nijak koordinována. Členská základna výborů žen měla být tvořena výhradně komunistkami nebo ženami „uvědomělými“. Stejně jako v případě poslankyň Národního shromáždění byl u členek výborů žen kladen důraz na jejich vhodný třídní původ. Problematická byla rovněž kontrola činnosti výborů. Mnohé výbory vykazovaly dlouhodobě nulovou aktivitu nebo pracovaly jen nárazově. Postupem času upadala aktivita i vliv výborů žen při MNV až nakonec tento nástroj komunistické propagandy roku 1967 definitivně ztratil na důležitosti, když byl oficiálně zcela zrušen ve městech a v menších obcích přestal postupně vykazovat činnost.²¹⁷

Po zrušení Svazu žen se zahraniční reprezentací československých žen se měl stát Výbor československých žen zvolený 20.4 roku 1952.²¹⁸ Ten měl kromě internacionální spolupráce a propagace obrazu nové ženy v socialistickém Československu také působit na možné delegátky do Národního shromáždění a vhodné delegátky aktivně hledat prostřednictvím místních výborů žen.

Vývoj mezi lety 1952 a 1967 prokázal potřebu jednotné masové ženské organizace. Již XIII. sjezd KSČ, který se sešel mezi 31.5 a 4. 6. 1966 v Praze, uznal benefity takového dobrovolného uskupení žen.²¹⁹ Nepřímo tím strana doznala i existenci nevyřešené specifické ženské otázky. Reorganizace Výboru československých žen, která proběhla v roce 1967, naopak soustředila ženy zpět do celostátní organizace, která podléhala oficiální státní moci a znovu se profilovala jen jako zájmová společenská organizace. Výbor československých žen

²¹⁵ Tamtéž.

²¹⁶ NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast – posílíš mír!: ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno, 2011, s. 247.

²¹⁷ Více k výborům žen při MNV např.: NEČASOVÁ, Denisa. *Výbor československých žen a výbory žen při MNV 1952–1955*. In: *Buduj vlast, posílíš mír!*, s. 266–348.

²¹⁸ *Vlasta* 1952, roč. 6, č. 17, s. 2.

²¹⁹ *Vlasta* 1965, roč. 19, č. 49, s. 3.

ustanovení Československého svazu žen jako masové organizace vznikající na principech „demokratického centralismu“ projednal na schůzi konané ve dnech 19.10 a 20.10. 1966.²²⁰

Předsedkyně Výboru československých žen Helena Leflerová k dosavadní činnosti výborů žen řekla, že jejich organizační výstavba nedovolovala, aby Výbor československých žen řídil a ovlivňoval práci komisí a výborů žen. Svaz měl nově fungovat jako jediná celorepubliková ženská masová dobrovolná organizace bez členských příspěvků a vázaného členství. Mezi zásadami nově vznikající ženské organizace uvedla, že Svaz žen bude vycházet z marxisticko-leninské koncepce řešení ženské otázky, bude organizovat politickovýchovnou práci mezi všemi skupinami žen, získávat ženy k uskutečňování vůle strany a podporovat co nejširší zapojení žen do pracovních iniciativ v průmyslu a zemědělství. Zcela novou iniciativou byl závazek svazu zasahovat do legislativy týkající se "rodin a dětí", tj. do oblastí a politické agendy chápaných dobovým diskurzem jako čistě ženské.²²¹ Zároveň tím Svaz deklaroval své politické ambice, které měl vykonávat z pozice člena Národní fronty.²²² ČSSŘ měl mít svou zástupkyni také v členstvu ÚV KSČ. Zároveň se svaz zavazoval "rozpracovávat ve spolupráci s příslušnými státními orgány problematiku postavení a úkolů žen v socialistické společnosti". Na těchto otázkách měl spolupracovat také s vědeckými výzkumnými pracovišti, což je zcela v souladu s trendem tzv. expertních skupin a širokého růstu prestiže vědy jako celku.²²³ Československý svaz žen vznikl na slavnostním celorepublikovém sjezdu konaném 5. – 7. července 1967 ve Smetanově síni v Praze.²²⁴ Stal se novou celostátní a státem podporovanou ženskou organizací. Na rozdíl od všech předchozích ženských organizací od počátku pracoval s premisou, že socialismus svou prostou existencí ženskou otázku nevyřešil. Svaz žen také zpočátku nepřímou a v roce 1968 i zcela otevřeně přiznával existenci jistých forem diskriminace československých žen i jejich nerovné postavení ve společnosti. Socialismus byl v dobovém diskurzu stále jediným režimem, který umožňoval skutečnou rovnoprávnost mužů a žen, ale byl vnímán spíše jako ideální platforma pro dosažení tohoto cíle než jako univerzální řešení. Ženskou otázku označila předsedkyně svazu žen Helena Leflerová na ustavujícím sjezdu nejen za záležitost rovnosti práv, ale také za úkol, který je možno řešit jen rozsáhlými změnami ve společnosti. Mluvila také o tom, že ženy tvoří zvláštní sociální

²²⁰ Vlasta 1966, roč. 20, č. 44, s. 2.

²²¹ Vlasta 1966, roč. 20, č. 44, s. 2–3.

²²² Nutno poznamenat, že vzhledem k časté kumulaci funkcí byla velká část neaktivějších poslankyň Národního a později Federálního shromáždění vždy také členkami buď Výboru československých žen nebo Svazu Československých žen.

²²³ K problematice expertních skupin více např.: SOMMER, Vítězslav a kol. *Řídit socialismus jako firmu: Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*. Praha, 2019.; KOPEČEK, Michal (ed.). *Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu v Československu*. Praha, 2019.

²²⁴ Vlasta 1967, roč. 21, č. 23, s. 3.

skupinu se specifickými potřebami, což je v kontextu vyjádření z období předcházejících zcela revoluční. Ženská organizace tuto zvláštní sociální skupinu definovala „nejen zvláštní biologickou odlišností ženy a její mateřskou funkcí“, ale i tím, jak její mateřská úloha zasahuje do jejího pracovního života. Svaz žen ústy své předsedkyně feminitu intuitivně a neoddelitelně spojoval s mateřstvím. Nastíněný přístup zbavoval bezdětné ženy významné části jejich feminity a činil je z hlediska naplnění společenské úlohy i jejich genderového profilu jaksi neúplnými a nedostatečně ženskými. Tato definice československé ženy prakticky vytěsnila bezdětné z diskuse o ženské otázce.

Leflerová rovněž nepopírala nerovnoprávné postavení ženy ve společenských vztazích. Jeho příčinu však shledávala čistě v přežívajících “tradičních názorech na ženy”. V celém čísle věnovaném ustanovujícímu sjezdu se mezi tématy, kterým se svaz hodlá věnovat objevovaly nejen úkoly, jež mají československé ženy plnit, ale i problémy, která má Svaz žen řešit. Jednalo se o nedostatek žen ve vedoucích pozicích, složité sladění osobního a pracovního života, klesající porodnost nebo nízký počet žen ve veřejných funkcích a v politice. Svaz se zavazoval motivovat ženy ke vstupu do politiky a pracovat na tom, aby podmínky k takovým ženským iniciativám a angažování byly co nejlepší.²²⁵

Vedoucím orgánem ČSSŽ se stal celostátní sjezd scházející se pravidelně vždy jednou za 6 let. Vůdčí osobností svazu žen byla předsedkyně ČSSŽ. Na tomto postu se postupem času vystřídal Helena Leflerová, Miluše Fischerová, Gusta Fučíková a Marie Kabrhelová. Všechny tyto ženy byly zároveň poslankyněmi Národního a později Federálního shromáždění a zastávaly i další politické funkce. Helenu Leflerovou vystřídala Miluše Fischerová v důsledku nástupu nových demokratizačních tendencí v období pražského jara.

Miluše Fischerová se stala svého druhu symbolem reformního dění a ve vedení svazu setrvala jen mezi lety 1968–1969. Nejhmataelnější reakcí ženské organizace na reformní hnutí pražského jara byla snaha o separaci organizace od závislosti na státu. Pod vedením Miluše Fischerové svaz směřoval k existenci ve formě samostatné autonomní ženské organizace. Uvnitř organizace v oficiální rovině nedocházelo k programovým změnám. Zásadně se však proměnila komunikace svazu skrze jeho periodikum směrem ke čtenářkám i skrze vedení směrem k představitelům státu. Svaz nově užíval termíny jako „diskriminace žen“²²⁶ a publikoval myšlenky zahraničních feministických autorek jako např. Simone de Beauvoir. V některých svých vyjádřeních otevřeně odmítal čistě „zaměstnávací“ emancipační strategie režimu a v jistém smyslu rehabilitoval i metody předválečného ženského hnutí.²²⁷ Usiloval

²²⁵ Vlasta 1967, roč. 21, č. 29, s. 4–5.

²²⁶ Vlasta 1968, roč. 22, č. 20, s. 7.

²²⁷ Vlasta 1968, roč. 22, č. 1, s. 3.

o prosazování práv žen a otevřeně hovořil o nerovných mzdách, vysokém pracovním zatížení žen, nevhodných pracovních podmínkách pro ženy i o nečinnosti žen v Národním shromáždění. Kritizoval ženy v nejvyšších patrech politiky, za opomíjení žen a jejich problémů.²²⁸ Pod vedením šéfredaktorky Heleny Sajnerové se časopis *Vlasta* vymezil i vůči vlastnímu vedení a požadoval, aby se ženská organizace stala především hlasem žen a zástupkyní jejich potřeb. Kritizovala předsedkyni a poslankyni Národního shromáždění Helenu Leflerovou za nečinnost a nechuť k řešení ženské otázky. Za nezájem o ženy a jejich problémy kritizovala *Vlasta* i jedinou ženu ve vládě, ministryni Machačovou Dostálovou. Napříště neměl být svaz politicky výchovným nástrojem státu formujícím ženy do podoby loajálních pracovníků.²²⁹ Z textů publikovaných ve *Vlastě* je patrné, že uvnitř ženské organizace nepanovala úplná shoda na tom, jak má svaz v atmosféře pražského jara postupovat. Tajemnice ÚV ČSSŽ Anna Karlovská dle slov redaktorek progresivní a reformní články v časopisu tvrdě cenzurovala a hrozila redakci dokonce ztrátou zaměstnání v případě dalších textů podporujících demokratizační tendence.²³⁰

Z textů publikovaných v časopisu *Vlasta* je zřejmé, že svaz v prvních týdnech po invazi zůstával věrný Dubčekovu programu i myšlenkám. V zářijových číslech publikovala *Vlasta* mnohá z vyjádření svazu žen a všechny jasně směřovaly buď k odmítnutí invaze jako protiprávního násilného kroku nebo k vyjádření důvěry a věrnosti ideám jara roku 1968.²³¹ Podobně se delší dobu neměnila ani „feministická“ agenda časopisu a v prvních několika měsících po invazi zůstával časopis věrný jazyku roku 1968, kritice a otevřené diskusi o problémech československých žen.²³² V čísle z 11. září *Vlasta* mluví o statečném postoji, který v krizových srpnových dnech zaujaly např. Ludmila Jankovcová, Marie Miková a také dříve kritizovaná Božena Machačová-Dostálová. V témže článku se dokonce ani nebrání tvrzení, že 21. srpen odhalil mnohé zrádce jak v řadách KSČ, tak v řadách žen. Zrádci stáli v opozici vůči statečným hlasatelkám, redaktorkám a ženám pracujícím proti okupantům.²³³ Ještě v listopadu téhož roku se Svaz žen prezentoval jako zcela samostatná organizace fungující ve prospěch všech žen bez rozdílu národnosti a politického či náboženského přesvědčení. Mezi cíli organizace stále zůstával zejména boj za práva žen uvnitř československé společnosti.²³⁴

²²⁸ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 3, s. 4.

²²⁹ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 21, s. 11.

²³⁰ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 14, s. 2

²³¹ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 36, s. 2.

²³² Např. *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 36, s. 7.

²³³ *Vlasta* 1968, roč. 22., č. 36, s. 15.

²³⁴ NA ČR, fond ÚV ČSSŽ, k. 37, *Podklady pro vystoupení členek ÚV ČSSŽ ze schůze předsednictva ÚV ČSSŽ z 5. listopadu 1968*, s. 1.

Co se týče personálního složení svazu, setrvalo předsrpnové předsednictvo v nezměněné podobě na svých pozicích. V popředí svazu se v krizových měsících objevovaly tytéž ženy, které podporovaly změny prováděné během pražského jara. Mluvíme zejména o předsedkyni a poslankyni Miluši Fischerové a členkách předsednictva a poslankyních např. Gertudě Sekaninové-Čakrtové a místopředsedkyni Poslanecké sněmovny Marii Mikové. Před koncem roku 1968 ještě předseda vlády Oldřich Černík schválil předsrpnový seznam členek ČSSŽ, které měly jako představitelky československé ženské organizace zasedat ve Federálních shromáždění a české a slovenské Národní radě.²³⁵

Podobně jako na půdě Federálního shromáždění, i ve svazu žen se normalizační potlačení myšlenek pražského jara začalo projevovat až na podzim roku 1969. Už v září se svaz distancoval od podpory 2000 slov.²³⁶ Kompletní přerod v zásadách práce, škále činností, vlivu i cílů organizace provázela široká obměna personální. Z organizace bylo odvoláno mnoho funkcionářek. V průběhu 70. let se zasáhla tato „čistka“ i pozice žen ve vedení okresních organizací. Předsedkyně Miluše Fischerová rezignovala dne 26. listopadu 1969 na plenárním zasedání ÚV ČSŽ. Spolu s ní odešly z funkcí ve svazu i další členky aktivně zapojené do předsrpnové „feministické“ politiky organizace mimo jiné i zmíněné Gertuda Sekaninová-Čakrtová a Marie Miková. Na téže schůzi nové předsednictvo odmítlo všech 23 dokumentů vydaných ve dnech 21.8–28.8. 1968, na jejichž základě se koncipoval postoj samostatné ženské organizace vůči invazi vojsk Varšavské smlouvy a deklaroval program organizace. V dobovém diskurzu šlo o návrat ke konzervativní roli svazu, jako instituce plně podřízené vůli strany. Svaz měl znovu usilovat ne o práci „pro ženy“, ale především o naplňování politiky strany, plnění plánu, rozvoj socialismu, osvětu a politicko-výchovnou práci mezi ženami. Organizace žen se měla stát důležitým pomocníkem v procesu upevnování vedoucí úlohy strany, prosazování marxisticko-leninských principů a konsolidaci společnosti. Nové vedení negativně hodnotilo „živelný postup svazu, který prosazoval především zájmy žen a nedoceňoval tradiční politicko-výchovnou práci mezi ženami“. Působení „funkcionářek intelektuálek“ bylo označeno za příčinu protistranické, antisovětské a nacionalistické orientace svazu.²³⁷ Svaz zaujal pod novým vedením předsedkyně ÚV ČSŽ Marie Jarošové a předsedkyně Gusty Fučíkové jednoznačně podřízenou pozici uvnitř Národní fronty a přihlásil se k normalizačnímu programu od „pravcového oportunistu“ očištěného KSČ.²³⁸ Svaz neměl

²³⁵ NA ČR, fond ÚV ČSSŽ, k. 37, *Zápis ze schůze české části předsednictva ÚV ČSSŽ z 19. prosince 1968.*

²³⁶ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 46, s. 2.

²³⁷ *Vlasta* 1969, roč. 23, č. 46, s. 2–5.

²³⁸ NA ČR, fond ÚV ČSST, k. 20, *Usnesení ČSSŽ, schválené na plenárním zasedání ÚV ČSSŽ dne 26. listopadu 1968.*

napříště v Národní frontě volat po svých právech, ale především měl myslet na své povinnosti vůči této instituci.²³⁹ Změny ve svazu se bezprostředně projevíly i v tiskovém orgánu organizace. První velký názorový obrat je patrný v čísle z 19.11.1969. Šéfredaktorka Helena Sajnerová byla pro své „feministické postoje“ odvolána z vedení časopisu a spolu s ní odešla i dosavadní otevřená diskuse o ženské diskriminaci. Na její místo nastoupila o poznání konzervativnější Marie Sulková, která se zasloužila o přerod časopisu do jeho normalizační podoby.²⁴⁰ Časopis se měl držet linie schválené v roce 1967. Měl politicky výchovně působit a objasňovat marxisticko-leninskou koncepci řešení ženské otázky. Posláním časopisu nebylo stát za ženskými zájmy, ale vychovávat ženy k proletářskému internacionalismu a formovat jejich socialistický způsob myšlení.²⁴¹ Tyto změny znamenaly také první kroky k ustanovení relativně stabilního vedení Svazu žen. Po roce 1974, kdy byla předsedkyní svazu zvolena Marie Kabrhelová, se až do roku 1989 ženy ve vedoucích funkcích obměňovaly jen minimálně. Sama Kabrhelová na postu předsedkyně setrvala až do listopadu roku 1989. Stejně stabilní byl i jazyk, program, metody a činnost svazu. Organizace se de facto zřekla úsilí o zkvalitňování života žen v Československu. Veškerá agenda týkající se života žen byla dle dobového diskurzu zcela v rukou ÚV KSČ a Svaz žen si nekladal za cíl do ní jakkoli zasahovat. Úloha svazu žen tak byla stejně jako úloha žen ve Federálním shromáždění čistě reprezentativní. V průběhu 70 a 80. let se zástupkyně svazu pravidelně objevovaly na všech komunistických festivitech. Svou účastí měly symbolicky prezentovat souhlas všech československých žen s nastaveným režimem a politikou KSČ. Svaz svou loajální pozici prokazoval i během přípravy voleb do reprezentačních sborů. Aktivní podíl na předvolebních kampaních a „mravenčí práce“ spojená s volbami byly součástí působení žen v politických stranách už před vznikem republiky. Organizace a propagace voleb v 70. a 80. letech spočívala z velké části právě v rukou Československého svazu žen. Veškeré akce ženských organizací byly předem schválené a mnohdy iniciované přímo z ÚV KSČ. Z dochovaných materiálů a z prezentace svazu v tisku jasně vyplývá, že vedení svazu o větší autonomii nebo samostatnou existenci neusilovalo až do roku 1990. Od roku 1975 se až do začátku 90. let svaz řídil neměnnými stanovami schválenými na první celostátním sjezdu konaném ve dnech 19.4 a 20.4 roku 1975 v Obecním domě.²⁴² Stanovy ukotvily hlavní část agendy svazu ve výchovně-politické činnosti a napomáhání naplňování programu strany. Svaz měl usilovat o co nejširší zapojení

²³⁹ Vlasta 1969, roč. 23, č. 46, s. 2–5.

²⁴⁰ NA ČR, fond ÚV ČSSZ, k. 21, *Obsah a zaměření časopisů vydávaných Československým svazem žen*.

²⁴¹ Vlasta 1969, roč. 23, č. 46, s. 2–5.

²⁴² Vlasta 1974, roč. 38, č. 19, s. 2–3.; NA ČR, fond ÚV ČSSZ, k. 118, *Základní stanovy Československého svazu žen*, 1975.

žen do budování socialismu a utužování internacionální solidarity. Zavazoval se pečovat i o pracovní i životní podmínky žen, ovšem jako součást Národní fronty tak činil pouze v mezích jejího programu. Oproti programovému prohlášení z roku 1967 přibyly svazu starost o mládež a výchovu dorostu v duchu socialistických ideálů, což zcela koresponduje s intuitivním a jaksi automatickým spojením ženy s mateřskou rolí.²⁴³ Stejně jako fakticky neexistovala samostatná a na straně nezávislá činnost svazu, nebyla ústředním dobovým narrativem ani samostatná existence a činnost žen jako individuí. V tiskovém orgánu svazu - časopise *Vlasta* – se v mnohem menší míře než v letech 50 a 60. můžeme setkat s rozhovory s političkami, vědkyněmi nebo jinými ženskými osobnostmi. Mnohem častěji jsou čtenáři předkládány životní osudy a rozhovory s manželkami významných mužů nebo ženami, které žijí po boku mužů v klíčových zaměstnáních a oborech. Tyto ženy o své partnery pečují a napomáhají jim ve výkonu jejich povolání. Činí tak zejména budováním rodinného zázemí, výchovou dětí a chápavým postojem vůči jejich povinnostem, případně podporou některé z “ženských“ veřejných aktivit a účastí na akcích svazu žen. V centru pozornosti byly až do naprostého závěru 80. let manželky politiků, herců, vědců, vojáků, pohraničnicků nebo horníků a nápomocná role těchto žen jako vedlejších postav v příbězích významných mužů.²⁴⁴

Zmíněnou stabilitu a stagnaci uvnitř ženské organizace nutně provázelo i stárnutí jejího vedení. Jistou snahu o změnu poměrů a omlazení na čelních pozicích svazu žen zaznamenáváme až v perestrojkové atmosféře roku 1989. Program reform směřujících k větší efektivitě, flexibilitě, decentralizaci, eliminaci byrokratických procesů a otevřenosti měl zasáhnout i společenské organizace. Nejhmatalelněji se vliv změn ve společnosti na ženskou organizaci odrazil na průběhu svazového sjezdu. *Vlasta* o programu sjezdu referovala jako o „reformním“. Uvedla, že ubylo „tradičních příspěvků“ s prostým výčtem zpráv o činnosti svazu. Oproti tomu zdůraznila posun k realistickým, konkrétním, praktickým a kritickým příspěvkům. Poprvé od roku 1969 se otevřeně mluvilo o problémech československých žen. Změnil se i praktický průběh diskuse. Mikrofon byl nově umístěn přímo mezi posluchačkami. K projednávaným tématům se tak mohly vyjádřit i řadové delegátky. I předsedkyně Marie Kabrhelová, která byla svého druhu symbolem konzervativní politiky organizace, zdůraznila potřebu usilovat o zrovnoprávnění žen ve všech oblastech života. Svaz se zavázal podniknout i další nebyvalé kroky. Dle vedení měla ženská organizace v úmyslu zasahovat do tvorby nového zákona o rodině, a dokonce postoupit návrh tohoto zákona k diskusi a široké konzultaci s členskou základnou. Svaz se měl také aktivně zasazovat o novou koncepci rodinné politiky

²⁴³ *Vlasta* 1974, roč. 28, č. 20, s. 2–3.

²⁴⁴ Např. *Vlasta* 1977, roč. 31, č. 28, s. 15.

v připravované ústavě. Ke všem politickým krokům jim měla napomáhat aktivní spolupráce s ženami ve Federálním shromáždění.²⁴⁵ Tím se de facto měly do „proženské“ politiky zapojit i poslankyně. Svaz tímto krokem nominoval poslankyně do role zástupkyň a symbolického hlasu sociální skupiny československých žen na úrovni vyšších pater politiky. V duchu perestrojkových reforem si svaz kladl za cíl více se otevřít ženám a lépe reagovat na jejich skutečné potřeby. Problémů československých žen bylo během sjezdu zmíněno mnoho. Od pracovního zatížení, nevhodných pracovních podmínek, nedoceňování jejich profesních úspěchů, nevěle poskytovat jim zkrácené úvazky, přes chybně nastavené mužské pracovní normy až po nedostatek žen ve vedoucích pozicích. Zcela se proměnil i jazyk sjezdu. Znatelně ubylo floskulí o budování socialismu a internacionální ženské solidaritě. Žena se během sjezdu z adresátky a objektu zájmu sjezdu, stala aktivním subjektem ženské politiky.²⁴⁶

Svaz se jako organizace potýkal nejen se zmíněným stárnutím vedení a členské základny, ale také s nízkou prestiží a autoritou mezi ženami a mizivou aktivitou řadových členek. Ty jej právem nevnímaly jako reprezentanta svých zájmů.²⁴⁷ Řešení této situace měla napomocet obměna vedení. Vlasta přinesla rozhovor s jednou z reprezentantek „nového kurzu“ ženské organizace – Hanou Entlerovou novou tajemnicí ÚV ČSSŽ pro mezinárodní záležitosti. Tato změna ve vedení svazu žen vedla k omlazení a přílivu nové krve i myšlenek. Hana Entlerová v rozhovoru mluví o potřebě dialogu, spolupráce zejména se studenty a posílení politického vlivu svazu žen. Zásadně se změnila i rétorika. Hana Entlerová třeba mluví o aktivním „boji“ proti tomu, co ženy trápí. Na první schůzi nového vedení schůzi ČSSŽ se jednalo zejména o porušování práv spotřebitele, byla vznesena kritika kvality a objemu spotřebního zboží.

Ačkoli nová koncepce práce ženská organizace neměla po sjezdu konaném v dubnu roku 1989 čas se plně projevit, je jistá změna patrná na jazyku i tématech článků v jejím tiskovém orgánu. Vlasta přinášela mnoho rozhovorů se ženami aktivními ve vedení svazu i článků o životě žen v zahraničí. Časopis celkově nabyl podobu více „lifestyle“ periodika a méně prostoru věnoval ideologicky motivovaným reportážím s odkazy na socialistickou tradici. Už od ledna časopis věnoval zvýšenou pozornost také ekonomickým změnám ve státě, environmentálním problémům republiky, a dokonce přinesl článek k tématu lidských práv.²⁴⁸ Navzdory všem výše zmíněným změnám rozhodně nelze ČSSŽ vnímat jako protirežimní nebo od oficiální politik se odklánějící organizaci. Všechny reformy byly inspirovány, řízeny

²⁴⁵ Vlasta 1989, roč. 43, č. 21, s. 6.

²⁴⁶ Vlasta 1989, roč. 43, č. 20, s. 7.

²⁴⁷ Vlasta 1989, roč. 43, č. 17, s. 4–5.

²⁴⁸ Vlasta 1989, roč. 43, č. 3, s. 2.

a předem schváleny z ÚV KSČ. Veškeré změny se děly ruku v ruce se snahami o reformu socialismu jako celku a probíhaly v přímé závislosti na perestrojovém programu strany. Svaz setrval pevně na pozicích podpory politiky strany a vlády, což se odráželo i v jeho postojích vůči protirežimním iniciativám. Ústy Vlasty tak svaz odmítal např. červnovou petici Několik vět i umělce, kteří dokument svými podpisy podpořili.²⁴⁹

Zajímavé je sledovat pozici svazu vůči dění kolem listopadových demonstrací a následujících událostí sametové revoluce. Zatímco k Palachovu týdnu v lednu roku 1989, srpnovým demonstracím a svatováclavským manifestacím v září nevydal svaz žádné vyjádření a ani ve Vlastě se o demonstracích nedočteme, listopadové dění už se bez jasného stanoviska a reakce neobešlo. Podobně jako v srpnu 1968 reagovala Vlasta na aktuální dění se zpožděním způsobeným redakčním procesem. Poprvé se událostem na Národní třídě věnovala v reportáži z mimořádné schůze vedení organizace. Až na samém konci reportáže se dozvídáme, že na téže schůzi přijaly členky ústředního výboru rovněž svolání k událostem 17. listopadu. Toto svolání se setkalo se zásadním odmítnutím ze strany veřejnosti a řadových členek ČSSZ. V dalším článku reakci veřejnosti na ono prohlášení ilustruje Vlasta citací “Copak ženy v plénu ÚV ČSSZ, když zvedaly ruku, aby odhlasovaly text prohlášení, opravdu nevěděly, proč jsme seděli se svíčkami na Národní třídě?”²⁵⁰ Vlasta v kritické atmosféře listopadových dní otevřeně připouštěla stagnaci ekonomiky, problematické řízení hospodářství a nečekaně otevřeně mluvila i o tristním postavení žen uvnitř československé společnosti. Ženskou otázku označila za stejně vyhrcovanou, jako otázku environmentální. Pracovní zatížení žen srovnávala redakce Vlasty s nasazením japonských dělníků. Explicitně zmínila také časté respirační problémy dětí, riziková těhotenství, fronty v obchodech, nekvalitní potraviny, nemoci z povolání, a to vše v kontextu environmentální krize.²⁵¹ Ženský časopis se v průběhu podzimu také začal vyjadřovat k širšímu politickému dění. Vlasta psala, že od 17. listopadu na sebe všichni občané vzali odpovědnost za věci příští. Hovořila o “neschopné vládě”, za kterou si “můžeme sami”, protože jsme si ji zvolili. Rovněž zveřejnila druhé prohlášení ÚV ČSSZ ze dne 29.11.1989, které dodatečně odsoudilo zásah pořádkových sil na demonstracích 17.11. Ženská organizace ústy Vlasty podpořila například iniciativu matek, které vyšly do ulic 27.11. na podporu nenásilného postupu revolučního dění. Svaz zpočátku důsledně odmítal jakýkoli politický převrat a změnu vedení. Věřil ve schopnosti vlády Ladislava Adamce a podporoval ji. Obával se destabilizace, kterou by revoluční změny přinesly.²⁵² Ještě před

²⁴⁹ Vlasta 1989, roč. 43, č. 35, s. 3.

²⁵⁰ Vlasta 1989, roč. 43, č. 50, s. 6.

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² Vlasta 1989, roč. 43, č. 50, s. 7.

koncem roku se řadové členky svazu i redakce *Vlasty* v otevřeném dopise jasně vymezily vůči nejednoznačnému postoji ÚV ČSSŽ vůči událostem konce listopadu. Přinejmenším od prosince existoval uvnitř svazu intenzivní tlak na rezignaci stávajícího vedení, kompletní rekonstrukci personálního složení ústředního výboru a přehodnocení role ženské organizace v nově nastavených pořádcích. Revoluční události definitivně zlikvidovaly reminiscence starého konzervativního vedení a přežitky ve fungování ženské organizace. Zásadním způsobem se promítly i do ideologického ukotvení svazu. První lednové číslo roku 1990 nejčtenějšího ženského časopisu přineslo náhled do nově vypracovaných zásad práce a myšlenkového podkladu svazu žen. Ten měl nyní především “konečně” pracovat v zájmu žen a v duchu všeobecné pluralizace politické scény i veřejného života. Neměl vystupovat jako jediný mluvčí všech žen. Ženská organizace se v nové podobě již nepodřizovala marxistickému svět názoru a jeho emancipačním zásadám. Rovnoprávnost žen neměla vycházet jen z její ekonomické samostatnosti, společenské výchovy dětí a vytržení ženy z domácnosti. Rovnoprávná měla být i žena nezaměstnaná, pracující v domácnosti a vychovávající své děti individuálně. Redakce kritizovala dřívější vedení ČSSŽ za nejednoznačný přístup k listopadovým událostem, nečinnost a neschopnost prosazovat ženské zájmy. Svaz otevřeně přiznával, že byl v minulosti plně podřízen vůli strany a nemohl tak prosazovat vlastní nezávislou proženskou politiku.²⁵³ Československá ženská organizace měla na úsvitu „nové doby“ široké politické ambice. Ilustruje to i třeba delegování vlastní kandidátky do boje o prezidentskou funkci. Jednalo se o poslankyni Federálního shromáždění prof. MUDR. Valju Stýblovou.²⁵⁴ Tento krok byl však historicky poslední větší iniciativou a snahou o zásah do politického dění. Svaz se nestal aktivním a vlivným politickým hráčem. Ve jménu svazu nejednaly ani ženy v kooptacemi pozměněném parlamentu. Naděje, které svaz před koncem roku 1989 vkládal do žen v politice se nenaplnily. Ženy v Poslanecké sněmovně nepůsobily ani jako prodloužená ruka ženské organizace ani jako výhradní reprezentantky ženských zájmů v politice. Potom, co byl dne 7. 2. 1990 oficiálně zlikvidován systém Národní fronty, byl na 10. 3 svolán mimořádný sjezd, který zrušil i Československý svaz žen. ČSSŽ svou činnost oficiálně ukončil k 7. 4. téhož roku.²⁵⁵ Nástupcem této ženské organizace se stal nově založený Český svaz žen. Ten byl ustanoven jako samostatná organizace a registrován jako občanské sdružení. Po roce 2014 se v důsledku legislativních změn transformoval v zapsaný spolek působící do dnešních dní.²⁵⁶

²⁵³ *Vlasta* 1990, roč. 44, č. 1, s. 6–7.

²⁵⁴ *Vlasta* 1990, roč. 44, č. 1, s. 7.

²⁵⁵ BARTOŇ, Jiří. *Ženy a Český svaz žen*. Praha, 2012, s. 40–49.

²⁵⁶ Český svaz žen. *O svazu* [online]. [cit. 2022-09-22]. Dostupné z: <https://csz.cz/o-nas/o-csz/>

5. IDEÁLNĚ TYPICKÁ POSLANKYNĚ ČESKOSLOVENSKÉHO PARLAMENTU MEZI LETY 1948 A 1989

Funkce poslankyně Národního shromáždění byla bezesporu pozicí, kterou obsazovaly pouze ženy splňující ideologicky jasně a striktně definovaný profil. Národní shromáždění bylo především důležitým reprezentativním orgánem. Jeho osazenstvo mimo jiné spoluutvářelo a reprezentovalo genderový předobraz toho, jak má vypadat správný socialistický muž a správná socialistická žena. To se odráželo na vizuálu poslankyň, na jejich rodinném životě, jejich původu (zejména třídním), preferovaných osobnostních a charakterových vlastnostech, na profesním a politickém zařazení i na tématech, jimž se ve Sněmovně věnovaly. Požadavky na profil poslance se během sledovaného období měnily a spolu s nimi se měnilo i složení ženské části parlamentu. Poslankyně a jejich aktivity na politickém hřišti komunistického Československa je možné charakterizovat hned na několika úrovních.

Ve srovnání s prvorepublikovým parlamentem bylo Národní shromáždění po únoru roku 1948 na první pohled výrazně feminizovanější, aspoň co do počtu zvolených žen.²⁵⁷ Jak práce později ukáže, je třeba jasně oddělit fenomén růstu prostého počtu žen v parlamentu od míry toho, čemu samy aktérky říkají „ženské zastoupení“ či „zastoupení žen“.

5.1 Jak se stát poslankyní? Proměny požadavků na socialistickou poslankyni

Poslanec prvorepublikového Národního shromáždění měl být především loajálním zastáncem hodnot a cílů strany, kterou v parlamentu zastupoval. Vyžadovala se od něj práce na aktivní tvorbě takových zákonných úprav, které měly napomoci dosažení vytyčeného cíle. U mužů i u žen se kladně hodnotila síla osobnosti a schopnost tvrdě argumentovat, nebát se sporů a vést diskusi. Každý poslanec či poslankyně se museli o svou pozici dlouhodobě ucházet a propracovat se kandidátní listinou na volitelné místo. Museli prokázat své schopnosti často nejprve na lokální úrovni v nejnižších patrech politiky nebo soustavnou mravenčí prací na propagaci strany. To zahrnovalo všechno od mnohahodinového besedování s voliči a roznosu letáků až po politické diskuse s oponenty. Jejich post jim nebyl udělen za zásluhy o stát, podnik, nebo stavbu nového teletníku. Politická práce se pak stala jejich povoláním. Předválečné československé poslankyně byly bezesporu úzkou a velmi specifickou skupinou

²⁵⁷ Počty poslanců dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/index.htm>

žen. Většina žen v předválečné Poslanecké sněmovně měla středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání a pocházela z měšťanských nebo intelektuálních kruhů. Již z povahy jejich práce je není možné označit za typické československé ženy. Navzdory tomu se však v období mezi lety 1918–1938 samy chápaly především jako zástupkyně a reprezentantky všech československých žen a jejich zájmy považovaly za třídně nerozlišené a jednotné. Poslankyně v Národním shromáždění neutvořily žádný oficiální ženský blok. Navzdory tomu se k té problematice, kterou považovaly za „ženský zájem“, vyjadřovaly jako celek a spolupracovaly napříč politickým spektrem. Předpokladem jejich jednoty bylo dle jejich slov, přinejmenším u těch nejvýraznějších poslankyň, silné přesvědčení, že zastupují všechny československé ženy jako veskrze homogenní sociální skupinu. Strany, které poslankyně v Poslanecké sněmovně zastupovaly, jim často byly především bránou na politické hřiště. Byly hlasem československých žen v legislativním procesu a jejich agenda se převážně sestávala ze snahy o co nejdůslednější odstranění genderové diskriminace. Na zákonech, které měly napomoci ženám, spolupracovaly meziválečné poslankyně napříč politickým spektrem, a samy otevřeně tvrdily, že se cítí být zástupkyněmi všech československých žen, nikoli primárně jako národní demokratky nebo národní socialistky.^[1] Reálný zájem o komplexní stranický program shledáváme u političek až od druhé poloviny 20. let, a to jen u některých výjimečně činných osobností. Je možné identifikovat hned několik příčin výlučného zájmu o takto jasně genderově vymezenou agendu. První generace československých poslankyň většinou vstupovala do politiky po zkušenosti z některé z emancipistických ženských organizací. Měly tedy jistou zkušenost s prací pro ženy, a chápaly politiku jako místo, kde mohou dál efektivně pracovat v ženském zájmu. O tom, co je ten „ženský zájem“, podle nich nebylo třeba diskutovat. Poslankyním byla náplň proženského programu jaksi intuitivně jasná, a až na výjimky (např. potratová politika) na něm panovala mezi ženami v parlamentu shoda. Program první generace československých poslankyň se v mnoha bodech shodoval s požadavky předválečných ženských organizací. Ženy byly v jejich podání oslyšenou částí společnosti s nerovnými právy a mizivým zastoupením, protože muži (nejen) v politice na ženské potřeby buď vůbec nemysleli, nebo je účelově upozadovali. Bylo proto třeba, aby ženy v politice, bez ohledu na jejich stranickou příslušnost, spolupracovaly. V tomto bodě je vhodné upozornit na jistou asymetrii a odlišnou motivaci u žen a u mužů pro zapojení do politické práce. Ženy v předválečném parlamentu kategorizovaly společnost genderově, muži ve většině případů nikoli. Muži poslanci hájily své stranické programové návrhy jako výhodné a potřebné pro jejich voliče bez ohledu na gender. Návrhy žen poslankyň oproti tomu směřovaly k ženám nezávisle na jejich volebních preferencích. Ženy v prvorepublikovém parlamentu většinou

nezastávaly vyšší stranické funkce. Až s postupem času se zvyšoval zájem žen o větší participaci na komplexním stranickém programu a činnosti strany. Společně s tímto trendem se rovněž zvyšoval i počet žen ve stranických funkcích.²⁵⁸ Tyto charakteristiky však neplatí pro členky komunistické strany. Rozdílů je tu hned několik. Na rozdíl od většiny poslankyň, které nabyly první zkušenosti s politickou praxí v srdci měšťanských nebo profesních ženských spolků, působily komunistky spíše v dělnických organizacích a odborech. Svou primární identifikaci viděly mezi dělníky jako třídou a v zájmu této sociální skupiny také intervenovaly. Pověstinou se jednalo o ženy z nižších příjmových skupin a tradičně dosahovaly nižšího vzdělání než ostatní poslankyně. Svou identifikaci vymezovaly nejen genderově, ale i třídně. Nepřítelem komunistek nebyl patriarchát zhmotněný v pohlavně diskriminační legislativě, ale buržoazní zřízení a vrstvy vykořisťující dělnickou třídu. Své oponenty tedy rovněž neklasifikovaly genderově. Zcela jiné bylo i jejich chování ve Sněmovně. Komunistky ve svých vystoupeních, i z lavic Poslanecké sněmovny, tradičně narušovaly zaběhlé pořádky parlamentní kultury. Od vstupu KSČ do parlamentu držely komunistky mezi ženami prvenství v počtu situací, kdy byly během jednání napomínány, nebo bylo jednáno o jejich vydání k trestnímu stíhání. Svá vyjádření adresovaly téměř výhradně „pracujícím ženám“ nebo „dělnickým ženám“, přičemž k buržoazním ženám nechovaly žádné sympatie. Jejich stranická identifikace byla mnohem silnější a loajalita vůči straně také nesrovnatelně pevnější než u ostatních žen v parlamentu.²⁵⁹ Mnohé z toho, co bylo typické pro předválečné komunistky, charakterizovalo i poslankyně po roce 1948.

Poslanec v socialistickém Československu plnil velmi odlišnou úlohu a musel naplňovat diametrálně odlišné charakteristiky. Ačkoli se např. rétorické schopnosti u jednotlivých poslanců rovněž oceňovaly, nebylo v žádném případě třeba, aby byl dotyčný zdatným diskutérem a aby byl schopen argumentovat. Byla mu udělena funkce a skrze ni se měl stát figurou formálně schvalující zadání ÚV KSČ a reprezentací živoucího ideálu „nového socialistického člověka“. Poslanecká zákonodárná iniciativa nebyla po roce 1948 až na výjimky využívána.²⁶⁰ Od delegátů se očekávalo, že budou především inspirací

²⁵⁸ Více např.: KOPŘIVOVÁ, Štěpánka, *Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin.

²⁵⁹ KONEČNÁ KOPŘIVA, Štěpánka, *Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948*. Moderní dějiny, 2021, roč. 29, č. 2, s. 9–52.

²⁶⁰ Pouze přibližně od poloviny roku 1964 do konce pražského jara se v národním shromáždění setkáváme s širším využíváním pravomocí, které ústava poslancům NS dávala. Na plénu Sněmovny tento stav kritizovala např. poslankyně Kubešová. (Vlasta 1968, roč. 22, č. 29, s. 11.) Ve Vlastě se setkáváme s reflexí vývoje úlohu NS od dubna roku 1964. NS se má na příště stát “institucí pracovní”. Funkce poslance NS by neměla být ekvivalentem vyznamenání a čestného uznání strany a vlády. Měla by mít čím dál tím větší ráz běžného zaměstnání. (Vlasta 1964, roč. 18, č. 18, s. 2.)

a vzorem pro celou společnost. Měl reprezentovat hodnoty a charakteristiky, které má příkladný socialistický člověk vykazovat. Kladný poměr ke straně, předválečná zkušenost s prací v KSČ nebo komunistickém odboji byly stejně důležité pro komunistické poslankyně jako pro jejich mužské kolegy.²⁶¹ Navzdory tomu zejména v období do roku 1960 valná část poslanců Národního shromáždění neměla vůbec žádné předchozí zkušenosti s politikou nebo veřejnými funkcemi.²⁶² Poslankyně měla být rovněž především loajálním článkem státního zřízení. Na rozdíl od poslankyň prvorepublikových se, soudě dle jejich jednání a jejich publikovaných vyjádření, členky komunistického parlamentu necítily být žádnými vyslankyněmi žen jako oslyšené sociální skupiny.

Dámské osazenstvo Sněmovny prošlo po volbách v květnu roku 1948 velkými změnami. Velmi se proměnilo sociální složení ženské části Národního shromáždění. V porovnání s předválečným parlamentem se rapidně zvýšil počet žen dělnického či rolnického původu.²⁶³ Pro komunistický režim zcela klíčová orientace na třídní původ delegátek zásadním způsobem transformovala Národní shromáždění jako instituci. Jak již bylo zmíněno, dělnický původ, typicky spojený s nižším vzděláním a velmi malou aktivitou ve Sněmovně, byl v prvorepublikovém parlamentu charakteristický jen pro komunistické poslankyně.²⁶⁴ Razantně se také snížil průměrný věk poslankyň a setrvale se snižoval až do voleb roku 1960. Po druhé světové válce se v poslaneckých lavicích objevovaly převážně ženy s delší politickou zkušeností nejčastěji ve věku od 35 do 50. let.²⁶⁵ Významným faktorem, ovlivňujícím jejich případné umístění na kandidátku, byla jak zkušenost z předválečné Poslanecké sněmovny, tak případná aktivní odbojová činnost během druhé světové války. Po únoru 1948 mnoho nekomunistických poslankyň symbolicky reprezentujících tradici předválečného Československa a předválečného ženského hnutí z parlamentních lavic zmizelo. Bylo tedy třeba doplnit Národní shromáždění o osobnosti symbolizující nový kurz republiky.

Snaha najít nové tváře „obrozeného“ lidově-demokratického parlamentu měla za následek příchod poslankyň sotva dvacetiletých. Jejich příběhy a dojmy pravidelně zprostředkovával veřejnosti časopis *Vlasta*. O svém zvolení měla historicky nejmladší zvolená poslankyně Janka Mičková – hrdinka dobového diskurzu a prototyp nového socialistického

²⁶¹ Celostátní přehled o politickém, sociálním, národnostním a věkovém složení navržených kandidátů Národní fronty na poslance NS. NA Praha, f. 02/2, sv. 256, a. j. 340.

²⁶² Tamtéž; Srovnání dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

²⁶³ NA Praha, f.100/4, sv.9, a. j.44, l.124–126; více k ženám v prvorepublikovém parlamentu např.: KOPŘIVOVÁ, Štěpánka, *Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 47–99.

²⁶⁵ <https://www.psp.cz/eknih/index.htm>

člověka – referovat takto: „Mamko považ – budu asi Poslankyní. Víš, v Národním shromáždění v Praze. U nás v závodě mě navrhli“. Její cesta do funkce byla pro nově nastolené pořádky velmi typická. Oděvní závod Viliama Širokého v Trenčíně získal díky aktivnímu soutěžení na počest X. sjezdu strany příležitost, vybrat ze svého středu kandidáta do NS, volba padla právě na 21 let starou, v svazácké organizaci aktivní dělnici Janku Mičkovskou.²⁶⁶ Poslankyně Mičkovská, zastávající funkci poslankyně v parlamentu po jedno volební období v letech 1954–1960, byla však co do svého působení zcela nevýrazná a v rozpravě nevystoupila ani jedinkrát.²⁶⁷ První dvě volební období mezi lety 1948–1954 a 1954–1960 byla celkově na mladé poslankyně nejbohatší. Ženy do 30 let věku tvořily vždy více než čtvrtinu všech poslankyň. Po volbách roku 1960 začala ženská část parlamentu „stárnout“ a nezměnilo se to až do roku 1989.

Funkce poslance komunistického Národního shromáždění byla interpretována jako svého druhu ocenění, i tak ale práce spojená s touto funkcí, stejně jako její časová náročnost, mnohé ženy odrazovala. Zároveň ženy samotné často pochybovaly o tom, zda jsou se svým vzděláním a nulovou praxí v politice pro danou pozici vhodné. Z dostupných pramenů je patrné, že přesvědčit delegátku, aby se funkce ujala, nebylo nic jednoduchého a tento problém přetrval až do roku 1989. „Shora můžeme vytvořit určité klima ve smyslu kvót a kandidátek. Ale kolik žen bude v zastupitelských orgánech, o tom musí rozhodnout tam, kde se volba koná. Ženy na pracovištích musí samy projevat více zájmu, aktivity, rozhodnosti a také se více vzájemně podporovat.“²⁶⁸ V průzkumu provedeném v polovině 60. let 82,3 % poslankyň uvedlo jako hlavní překážky ve výkonu funkce poslankyně rodinné povinnosti, 62,7 % zmínilo také pracovní zatížení a téměř 30 % si stěžovalo na nepochopení rodiny. Z výzkumu prováděného roku 1964 Dr. Libuší Hákovou ze Sociologického ústavu ČSAV ve východočeském kraji také vyplývá, že se výrazně liší náhled poslanců a poslankyň na nedostatek žen ve veřejných funkcích. Za největší překážky pro ženy na poslaneckých postech muži považovaly vedle pracovních povinností, také nedostatek předpokladů a nezáměr žen samých. Celá čtvrtina mužských kolegů se tedy domnívala, že ženy nejsou pro práci poslance dostatečně kvalifikované, nebo nejsou pro veřejné angažování vhodné z hlediska jejich osobnostních rysů.²⁶⁹

²⁶⁶ RP 1954, roč. 34–35, č. 15, s. 2.

²⁶⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/rejstrik/jmenny/m.htm>

²⁶⁸ Vlasta 1989, roč. 40, č. 25, s. 6.

²⁶⁹ Vlasta 1968, roč. 22, č. 3, s. 4.

Výběr poslankyň měly na starosti především organizace pro práci se ženami.²⁷⁰ Tyto organizace si ve svých stanovách a plánech opakovaně dávaly za úkol “najít” ženy, které by byly ochotné vykonávat funkci poslankyně, připravit je na tuto funkci a zasadit se o jejich kandidaturu.

Ženská organizace měla nejlépe vědět, které ženy se na pozice členek Národních výborů a na poslancecké posty hodí. Zároveň se měly všechny ženy ve funkcích podporovat, a v případě, že by kandidátka nechtěla funkci přijmout, měly ji k zapojení přesvědčit. Podle průzkumu časopisu *Vlasta* z roku 1968 je onou příčinou nezájmu žen o funkce v NV především nedostatek času. Z dotazovaných poslankyň jich 87,3 % pečovalo minimálně o jedno dítě do 15 let a 93 % poslankyň trávilo v práci aspoň 7 h denně (přičemž čtvrtina poslankyň dokonce déle než 8 h). Polovina poslankyň rovněž uvedla, že jim práce v domácnosti zabírala aspoň 5 h denně. To už skutečně mnoho času na působení ve veřejných funkcích nezbývalo.²⁷¹ Navzdory primární úloze ženských organizací mohl delegátku navrhnout např. místní Národní výbor, podnik oceněný za aktivitu v údernickém hnutí, odborová organizace, svaz mládeže atd. Široká škála institucí, které mohly zasahovat do složení Národního shromáždění, měla ideologicky odpovídat vizi nového řízení státu „obyčejným člověkem“. Nutno podotknout, že všechny uvedené organizace a skupiny navrhovatelů byly integrální součástí komunistického systému řízení.

Pro povzbuzení zájmu žen o veřejné funkce pořádal Československý svaz žen rozličné osvětové a agitační akce. Poslankyně v nich byla prezentována jako vzor ženy hodný následování, protože nezhálí a pro blaho celé společnosti a svých dětí pracuje usilovně ve své zodpovědné funkci. Zajímavý je popis agitace mezi ženami v časopisu *Vlasta* např. před volbami 1971. Zmiňuje mnohé konkrétní události jako např. setkání s kosmonautkou a předsedkyní Svazu sovětských žen Valentinou Tereškovovou, mírové manifestace a jiná shromáždění žen po celé republice. Z každého setkání si měly účastnice vzít nové podněty a motivaci ke vstupu do některé z veřejných funkcí. Každá z akcí měla být završena shromážděním kandidátek, kde jim byly vysvětleny závěry příslušného sjezdu KSČ, především pak mírová a předvolební tematika, u níž se předpokládalo, že se jí ženy budou v NS věnovat.²⁷² Již v této „přípravné“ fázi tedy dochází ke genderování a vytyčování hřišť na mužské a ženské.

²⁷⁰ Jak je nastíněno v kapitole věnující se ženským organizacím, jednalo se postupně o Radu žen, Československý svaz žen, Výbory žen a následně obnovený Československý svaz žen. viz. *Ženské organizace*

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² *Vlasta* 1971, roč. 25, č. 44, s. 8.

Kromě charakteristik genderově nerozlišených a společných pro muže i ženy směřující do Národního shromáždění, měly poslankyně splňovat i mnohé další předpoklady, které u jejich mužských kolegů vyžadovány nebyly. Poslankyně musely vždy vést spořádaný rodinný život. Na rozdíl od jejich mužských kolegů byl kladen důraz také na to, jaké jsou hospodyně a jak svědomitě se věnují výchově svých dětí. Aférka nebo rozpad rodiny mohl být důvodem pro vyřazení ženy z kandidátní listiny.²⁷³ V některých případech se také vyzdvihovala volba zaměstnání manžela a případných odrostlých dětí. V 50. letech se setkáváme se zasloužilými matkami synů havířů, v normalizačních letech se naopak kladně hodnotí vysokoškolské ambice dětí.²⁷⁴ Mezi klady podporující vhodnost delegáta na pozici poslance se zařazovaly i osudy a okolnosti životů jeho rodinných příslušníků. Např. v případě poslankyně Heleny Leflerové se explicitně zmiňuje, že se narodila do dělnické rodiny a za dělníka se rovněž provdala. Následně byl vyzdvižen tragický osud, který potkal její mladší sestru, která zahynula spolu s dalšími Lidickými dětmi.²⁷⁵

Od poslankyně se vyžadovalo, aby byla ženou příkladnou ve svém zaměstnání. Přednost se dávala ženám údernickým a inovátorkám zavádějícím nové revoluční postupy, zkvalitňující a zefektivňující výrobu nebo ženám inspirujícím své kolegyně k lepším výkonům. Dobrým předpokladem pro nominování do pozice poslankyně byla i předchozí zkušenost s organizací činností Svazu žen nebo mládežnické organizace či z místního národního výboru. Poslankyně nemusela být aktivní členkou strany, ale rozhodně musela (aspoň na venek) mít k politice strany a k socialistickému zřízení kladný vztah. Zcela nevhodné byly ženy s neadekvátním kádrovým profilem, ženy buržoazního, aristokratického nebo kulackého původu. Poslankyně také nemohly být aktivními členkami církví nebo jiných náboženských uskupení. Důraz na reprezentativní třídní původ se ilustrativně odráží v dotaznících vyplňovaných poslankyněmi před vstupem do funkce. V kolonce zaměstnání se již neobjevují konkrétní povolání jako textilní dělnice, cukrářka, pracovnice v kovovýrobě, malířka porcelánu nebo kuchařka. Naproti tomu se setkáváme s třídním označením dělnice, případně členka JZD. Pro specifikaci pak někdy sloužila upozornění na ocenění, které dotyčná poslankyně obdržela.²⁷⁶ Pečlivě se dbalo na poměrné zastoupení Čechů, Slováků, příslušníků inteligence, nestraníků, dělníků a rolníků, jejichž počty byly vždy předem stanovené volenými směrnici.²⁷⁷ Vedle zkušeností, které měly poslankyně nashromáždit v průběhu života,

²⁷³ APS Praha, inv. č. 130, k. 8.

²⁷⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016001.htm>

²⁷⁵ Vlasta 1964, roč. 18, č. 21, s. 3.

²⁷⁶ Např. RP 1954, roč. 34–35, č. 308, s. 2.

²⁷⁷ Směrnice pro politickou a organizační přípravu voleb do Národního shromáždění v krajích, okresech a v místech. NA Praha, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv. 417, a. j. 2468, l. 120

at' už vzděláváním nebo praxí, byly neopominutelné i předpoklady vrozené a charakteristiky povahové. Vyzdvihované povahové rysy jsou pak shodné s těmi, které jsou v dobovém diskurzu interpretovány jako „přirozeně ženské“. Poslankyně byly reprezentantkami československých žen a zároveň se měly stát vzory a genderovými předobrazy pro tyto ženy. Jako takové musely vykazovat rysy dobově vnímané feminity. Patřily k nim zejména pečlivost, zodpovědnost, pracovitost, důslednost a cosi, čemu autorky říkaly „ženský cit“. Ten se projevoval především v situacích, kdy měly ženy rozhodovat o kontroverzních či sporných otázkách jakými byly třeba potraty či obtíže sociální.²⁷⁸ To platilo pro členky NV i pro poslankyně ve Sněmovně. Např. členka ONV na Praze 6 Věra Zintová byla ve Vlastě představena jako žena, která má „starostlivé srdce, obětavou povahu a starosti lidí, jsou i starostmi jejími.“²⁷⁹

Pokud už bylo dotyčné delegátce oznámeno, že byla vybrána pro funkci poslance Národního shromáždění, bylo třeba přesvědčit k angažování nejen ji, ale také její rodinu. Manželé nebyli pro pracující ženy nebo pro ženy ve funkcích vždy podporou. Dle dobových dotazníkových šetření byla (překvapivě stabilně) práce žen ze strany jejich manželů tolerována jako nutná, byla-li potřebná pro finanční zajištění domácnosti. Naopak v případě, že by muž zvládl uživit rodinu sám, preferovala by většina mužů tradiční uspořádání, při němž žena nechodila do zaměstnání a plně se věnovala starosti o domácnost a rodinu.²⁸⁰ Ještě podstatně rezervovanější a odmítavější vztah měli muži po celé sledované období k aktivitám jejich žen ve veřejných funkcích. Velmi intenzivně tento problém vnímaly funkcionářky Svazu žen. „Chtěla bych přesvědčit všechny ženy, které budou v příštích týdnech navrhovány do Národních výborů, aby se té funkce nebály. Chtěli bychom přesvědčit jejich muže, aby je spíš podporovali, než zrazovali. A jejich závody se spolupracovníky a spolupracovnicemi, aby jim pak co nejvíc plnění poslanceckých úkolů umožňovali. Ale jak?“²⁸¹ Ačkoli byly s funkcí poslankyně spojené jisté benefity a patrně i jistá společenská prestiž, nebyly tyto pro ženy dostatečnou motivací, a zásadně nezměnily ani vnímání funkce poslankyně ze strany mužů. Na rozdíl od dotazníkových šetření se muži obecně do sdělovacích prostředků k veřejným aktivitám žen nevyjadřovali nijak negativně. Nejednalo-li se o anonymizovaný průzkum, podléhala aspoň navenek většina mužů dobovému diskurzu. Ženy si oproti tomu na malou nebo zcela scházející podporu ze strany manželů stěžovaly

²⁷⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/015schuz/s015011.htm>

²⁷⁹ Vlasta 1973, roč. 27, č. 29 s. 16.

²⁸⁰ Tento model je dotazovanými muži jako preferovaný vyhodnocován např. v sociologickém šetření Aleny Wagnerové. WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha, 2017, s. 95–97.

²⁸¹ Vlasta 1964, roč. 18, č. 10, s. 2.

pravidelně.²⁸² Např. Vlasta z bezprostředně po volbách roku 1971 zmiňuje, že: „Vyskytli se manželé, kteří bránili ženě přijmout poslaneckou funkci, i funkcionáři, kteří nedůvěřovali práci žen. Někde se podařilo odpor překonat, někde ne. S projevy zpátečnictví se ještě setkáváme.”²⁸³ Odpor mužů vůči angažování žen na všech úrovních státního řízení byl patrný nejen v případě rodinných příslušníků, ale objevoval se i ze strany mužských členů Národních výborů. Časopis Vlasta na takové nešvary často upozorňoval a obsírně se jim věnoval třeba v roce 1971 na příkladu Pardubic, kde se opakovaně nedařilo na funkci náměstka předsedy okresního výboru prosadit žádnou ženu. Všech šest volných pozic tak obsazovali muži, ačkoli kvalifikaci i adekvátní vzdělání prý poslankyně měly.²⁸⁴ Odpor mužů k ženám ve veřejných funkcích byl nejvíce akcentován během roku 1968. V předvolebních rozhovorech poslankyně primárně upozorňovaly na ve společnosti přetrvávající přesvědčení, že žena do veřejných funkcí a řídicích pozic nepatří. Tento názor nezastávali jen muži, ale i mnohé ženy.²⁸⁵ Je s podivem, jak silně zakořeněné bylo v československé společnosti tradiční vnímání mužské veřejné a ženské domácí role. S poukazováním na problematiku tohoto typu se setkáváme až do roku 1989 nečekaně často. Svůj vliv na to měla nesporně i skutečnost, že maskulinita na rozdíl od feminity neprodělávala tak zásadní transformaci. Přinejmenším ne takovou transformaci, která by radikálně ovlivňovala rozdělení povinností v domácnosti nebo zapříčinila nutnou reorganizaci dělení „pracovního“ času. Zatímco ženy přebíraly některé z mužských atributů a povinností, muži v dobové prezentaci jejich ideálu (nikoli v praxi) žádných ženských nenabývali.

Z dokumentů Svazu žen se dočítáme, že mnohé potenciální poslankyně své nominace z rozličných důvodů odmítaly, nejčastěji z nedostatku času. Známy je případ Josefy Šmejkalové, která proti svému zařazení na kandidátku Národní fronty v okrese Brno několikrát písemně protestovala a před volbami psala Marii Švermové „Vážená soudružko! Tak jste mě přece neposlechli, ani těch protestních hlasů. Vyjímám se mezi těmi všemi jmény poslanců, jako bílá vrána. S. Šling je velmi přísný na členy strany a nedbá nic na prosbu ženy, která nechce být poslancem. Mě takové vyznamenání nemuselo postihnout, já bych to přála každému jinému...Nu uvidím, jak budu cítit, že nestačím, hned Vám uteku.“²⁸⁶ Svého mandátu se po volbách obratem vzdala.²⁸⁷ Rezignace na post poslankyně nebyly výjimečným jevem. Národní shromáždění často přicházelo o své poslankyně zejména v případě, kdy dotyčná

²⁸² Např.: Vyjádření poslankyně Soni Penningerové. Vlasta 1967, č. 22, s. 6.

²⁸³ Vlasta 1971, roč. 26, č. 48, s. 3

²⁸⁴ Vlasta 1972, roč. 27, č. 8, s. 7.

²⁸⁵ Vlasta 1968, roč. 22, č. 12, s. 4.

²⁸⁶ NA Praha, f.100/4 (ÚV KSČ), sv. 94, a. j. 504, l. 15–16.

²⁸⁷ <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=285&id=3852&l=cz>

zastávala více funkcí např. v ČSŽ, vládě nebo v UV KSČ a nemohla tak kvůli svému vytížení všechny posty adekvátně zastávat. Národní shromáždění bylo institucí s jednoznačně nejnižší prestiží a nejmenším vlivem. Proto bývala funkce poslankyně ze seznamu zastávaných funkcí vyškrtávána jako první. K velkým obměnám poslankyň a poslanců nedošlo jen po převratu v roce 1948, ale také v průběhu let 1969–1971, kdy byli pro svůj negativní postoj vůči sovětské okupaci zástupci lidu postupně odvoláváni, nebo se sami své funkce vzdali.²⁸⁸

Před volbami byla každá poslankyně i poslanec představováni při různých předvolebních schůzích např. v jednotlivých podnicích či továrnách.²⁸⁹ Za tímto účelem vznikaly obšírnější profily poslanců, které obsahovaly širší spektrum informací. Profil delegáta obsahoval veškerou argumentaci v dobovém diskurzu relevantní a ospravedlňující jeho kandidaturu. Především v 50. letech si byly oficiální životopisy poslankyň až nápadně podobné a u všech se zdůrazňovaly naprosto totožné motivy. Typická poslankyně 50. let pocházela vždy z nuzných poměrů a z mnoha dětí. Ačkoli byla na základní škole vzornou žačkou, nemohla pro nedostatek prostředků v rodině dále studovat. Posléze musela těžce pracovat v nevyhovujících podmínkách. Následně buď sama nebo přes partnera nahlédla do myšlenek komunismu a stala se jeho věrnou zastávkyní.²⁹⁰ Součástí rozhovorů s novými poslankyněmi publikovaných v Rudém právu nebo ve Vlastě, bylo, především v 50. letech, téměř vždy také vyjádření víry v lepší zítřky pod baldachýnem komunistické ideologie a pod ochranou rukou Sovětského svazu či Stalina osobně. Leitmotiv ženy, která se za pomoci strany či socialistického zřízení navzdory nuzným poměrům vypracovala až do pozice „volené“ zástupkyně lidu, se udržel až do roku 1989, i když v poněkud pozměněné podobě. Nuzné poměry byly nahrazeny narativem výjimečně výkonné pracovnice a veřejně aktivní ženy. Její „vypracování“ zde působí spíše jako svého druhu postup po karierním žebříčku, kde jednotlivé příčky tvořily stále se hromadící funkce, které dotyčná zastávala. Ostatně kumulace funkcí je jedním z typických jevů spojených s funkcí československé poslankyně. Byl přítomen u výjimečných poslankyň 50. let a v nejširší míře projevoval po roce 1969.²⁹¹ Pro ilustraci, před volbami 1968 přinesl časopis Vlasta životopis jedné z nevýraznějších osobností reformního křídla KSČ, poslankyně Marie Mikové.²⁹² Marie Miková se do strany dostala přes svého

²⁸⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/index.htm>;

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sn/index.htm>

²⁸⁹ Vlasta 1964, roč. 18, č. 21, s. 3.

²⁹⁰ Např. Vlasta 1950, roč. 4, č. 20, s. 10; RP 1954, roč. 34–35, č. 317, s. 2.; Vlasta 1968, roč. 22, č. 50, s. 4; RP 1979, roč. 59–60, č. 51, s. 2.

²⁹¹ „Manžel je filatelista a filumenista a naši dva kluci po něm sběratelskou vášeň podědili. Už to tak vypadá, že abych i já do rodiny zapadla, sbírám funkce.“ Vlasta 1986, roč. 40, č. 15, s. 21–22.

²⁹² Vlasta 1969, roč. 23, č. 21, s. 2.

partnera a postupně se do stranického života (a širokého výčtu funkcí všech úrovní) zapojovala velice intenzivně. Její vizuál i životní okolnosti odpovídaly ideálu emancipované socialistické ženy. Marie Miková měla tři děti, které všechny řádně studovaly, pilně pracovala a její největší zálibou byly domácí práce, u nichž si prý pravidelně dokázala odpočinout.²⁹³

Jisté změny ve vnímání ideální poslankyně zaznamenáváme přibližně od voleb roku 1964. V dotaznících u profilů poslankyň i v rozpravách ve Sněmovně začínal být častěji zdůrazňován argument vzdělání jako doklad kvalifikace k řešení té či oné problematiky.²⁹⁴ Titul měl náhle i v socialistickém Československu váhu a odkazoval na způsobilost poslankyně k rozhodování o záležitostech, které souvisely s jejím oborem. Autorky článků měly tendenci absenci titulu u poslankyň omlouvat narativem o nedostatku peněz v rodině poslankyně. V jejich těžkém dětství jim tak nebylo dopřáno další vzdělání navzdory tomu, že byly bez výjimky ve škole těmi nejlepšími a nejpilnějšími žačkami.²⁹⁵ Stejně pozitivně byla hodnocena i pracovní zkušenost dělnických poslankyň, přičemž čím dál častěji se v 60. a 70. letech objevovaly odkazy na jejich přirozenou inteligenci, nahrazující nedostatečné vzdělání.

Právě ve druhé polovině 60. let se požadavky na profil poslankyně poněkud modifikovaly. Oproti novým tvářím byly preferované ženy s delší politickou zkušeností. Zároveň se výrazně vyzdvihovalo již zmíněné vzdělání, jazyková vybavenost kvalifikace žen pro práci spojenou s poslaneckým postem. To vše mělo směřovat k jisté profesionalizaci poslanecké funkce. Nedostatečnou kvalifikovanost některých svých kolegyň vnímaly na konci 60. let i samy poslankyně. Např. poslankyně Miková, která také stála za zmíněnou kritikou nevhodnosti některých žen pro politické funkce, zdůrazňovala, že ona se “nestala poslankyní ani náhle, ani najednou ani to nebylo otázkou štěstí”²⁹⁶ Kvalifikace poslanců pro výkon jejich funkce se nejotevřeněji řešila před volbami roku 1968. Plánované rozšíření pravomocí a reálného vlivu a v důsledku toho i zvýšení prestiže parlamentu mělo být provázeno rovněž profesionalizací celé instituce. Právě poslankyně byly nejhlasitějšími kritičkami přezíravého přístupu strany vůči shromáždění a jeho opomíjení v zákonodárném procesu.²⁹⁷ Po příchodu sovětských vojsk se spolu s veškerou dosavadní kritikou vytratila i kritika poslankyň. Zejména čelní osobnosti Svazu žen při každé příležitosti zarytě tvrdily, že v zákonodárných orgánech jsou všechny ženy ke své funkci způsobilé a v minulých volebních obdobích

²⁹³ Vlasta 1968, roč. 22, č. 50, s. 4–5.

²⁹⁴ Např.: <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003001.htm>; Vlasta 1989, roč. 43, č. 36, s. 4–6.

²⁹⁵ Vlasta 1968, roč. 22, č. 50, s. 4–5.

²⁹⁶ Vlasta 1968, roč. 22, č. 50, s. 4–5.

²⁹⁷ Více k roku 1968 a volebnímu období 1964–1968 ve specializované kapitole.

se osvědčily.²⁹⁸ V letech 70. a 80. se stalo tradicí obměňovat ženskou část Federálního Shromáždění jen zcela minimálně. Aktivní poslankyně si své posty držely mnohdy od voleb roku 1971 až do konce roku 1989. Při hledání nových tváří se Svaz žen soustředil zejména na zjišťování postoje poslankyň k událostem roku 1968. Za nejdůležitější charakteristiku by bylo možné označit věrnost stranické linii nastolené Poučením z krizového vývoje. Ženy navrhované do poslaneckých pozic nesměly být napříště jakýmkoli způsobem spojené s Dubčekovskou demokratizační politikou.

Pokud jde o jistý genderově performativní potenciál poslanecké funkce, sledujeme přinejmenším od roku 1970 slábnoucí sílu této role, kterou měla osobnost poslankyně sehrávat. V 50. letech mělo Národní shromáždění jako instituce poměrně značnou prestiž. Jeho vnímání bylo ovlivněno jednak tradicí silného prvorepublikového parlamentu, jednak auroou nové obrozené instituce symbolizující svou personální obměnou lidově demokratické zítřky. Národnímu shromáždění a jeho členům bylo také věnováno více prostoru ve sdělovacích prostředcích. Bezprecedentní společenský kredit získalo NS v roce 1968, kdy působilo jako symbolický reprezentant demokratizačního kurzu československé politiky. Zásadně jiný trend nastoupilo NS po invazi sovětských vojsk. Bylo tomu tak jistě i v důsledku jistého zklamání z postoje československé politické reprezentace po srpnu roku 1968. Svůj vliv měla i mediální prezentace FS jako „šedé“ a nezajímavé skupiny jednotně hlasujících nevýrazných osobností. Stárnoucí skupina československých poslankyň a konzervativní názorové ukotvení FS nebyly pro československé ženy dostatečně atraktivní ani nijak mobilizující. V FS se nevyprofilovala žádná nová výrazná ženská tvář. Jistými ženskými symboly Federálního shromáždění pozdního socialismu se staly Gusta Fučíková a Marie Kabrhelová – poslankyně reprezentující československý normalizační kurz. Na rozdíl od poslankyň konce 60. let nezastávaly političky 70. a 80. let nijak aktivní proženskou politickou pozici. Stále více se orientovaly na reprezentaci československých žen v zahraničí a na veřejnost nepůsobily jako zástupkyně ženských zájmů.

5.2 Přítomnost žen v politice a vrcholných funkcích

Po únorovém převratu zůstalo na svých funkcích jen 12 poslankyň z celkového počtu 27 žen zvolených ve volbách roku 1946. Jmenovitě si své pozice udržely poslankyně Anežka Hodinová-Spurná, Božena Macháčová-Dostálová, Matylda Synková, Marie Syrovátková-Palečková, Pavla Šimonková, Barbora Škrlantová, Marie Švermová, Marie Trojanová a Helena

²⁹⁸ Vlasta 1989, roč. 43, č. 25, s. 6.

Zimáková za komunistické strany a tři poslankyně za ČSSD – Ludmila Jankovcová, Anna Jungwirthová a Běla Pažoutová. Mnozí další poslanci o setrvání uvnitř „obrozené“ pounorové Národní fronty usilovali skrze písemná prohlášení o podpoře vlády Klementa Gottwalda. Mezi nimi byla i národně socialistická poslankyně a bývalá spolupracovnice Milady Horákové Antonie Kleinerová.²⁹⁹ Navzdory jejímu deklarování kladného poměru k novému parlamentu, nebyla zařazena mezi poslance, kteří ve svých funkcích po převratu setrvali. Následně byla v roce 1949 zatčena a v politickém procesu s Miladou Horákovou odsouzena na doživotí. Propuštěna byla až na amnestii v roce 1960.³⁰⁰ Místo poslankyně Kleinerové a některých dalších jejích kolegyně bylo ve volbách roku 1948 zvoleno 37 nových poslankyň.³⁰¹

V parlamentu byly ženy po květnových volbách v roce 1948 zastoupeny 12,3 %. Z počátku počet poslankyň konstantně rostl. V průběhu prvního volebního období se pak v komunistickém národním shromáždění vystřídal dalších 14 žen, které vesměs nastupovaly jako náhradnice.³⁰² Celkově se až do voleb roku 1954 vystříдалo v Poslanecké sněmovně 52 žen. Po volbách roku 1954 přišlo do Sněmovny 63 žen (17 %)³⁰³. Mezi lety 1960 a 1964 prošlo Sněmovnou celých 69 poslankyň (23 %)³⁰⁴. První pokles počtu poslankyň ve Sněmovně pozorujeme až v roce 1964, kdy bylo do Národního shromáždění zvoleno jen 60 žen (20%).³⁰⁵ Tuto skutečnost hlasitě akcentoval např. časopis *Vlasta* a kritizoval snižování počtu žen především před volbami roku 1968.³⁰⁶ Po federalizaci Československa v roce 1969, a s tím souvisejícími změnami politického systému, se celkový počet poslanců zvýšil z 300 na 350.³⁰⁷ Mezi lety 1969 a 1971 bylo do svých funkcí kooptováno 93 žen a ve volbách roku 1971 bylo zvoleno 92 žen. V průběhu posledních tří sledovaných období prošlo Sněmovnou 103, 106 a 105 žen.³⁰⁸ Počet poslankyň se rapidně snížil po Sametové revoluci a v období 1990–1994 prošlo Sněmovnou 34 žen.³⁰⁹

²⁹⁹ <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2043&org=286>

³⁰⁰ APS, fond Spisy kanceláře, inv. č. 67, Akční výbor parlamentní Národní fronty. Dopis Antonie Kleinerové.

³⁰¹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

³⁰² Jmenovitě Belokostolská Mária, Klímová Miluše, Koyšvá Elena, Křížová Marie, Helena Leflerová, Müllerová Marie, Sedláčková Marie, Sklenářová Marie, Sukupová Anděla, Svarovská Vopičková Anna, Šachová Marie, Šmehlíková Ludmila, Šplíchalová Marie, Zahradková Růžena.

³⁰³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

³⁰⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

³⁰⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

³⁰⁶ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 3, s. 4.

³⁰⁷ Zákon č. 56/1969 Sb. Zákon o jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16. 6. 1969, částka 21.

³⁰⁸ Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/>

³⁰⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

Ačkoli se počty žen v Národním shromáždění po celé sledované období udržovaly na poměrně vysoké úrovni, nebylo tomu tak v oblasti skutečné řídicí a rozhodovací moci. Komunistické Československo tak vykazuje rysy striktně patriarchálního řízení, neboť tam, kde skutečně „o něco šlo“, se ženy vyskytovaly jen velice sporadicky. Zabýváme-li se obdobím mezi lety 1948 a 1989, nemůžeme mluvit o reálném podílu žen na vládě. Do nejvyšších pater UV KSČ se za celou dobu dostaly pouze dvě ženy. Na VIII. sjezdu byla zvolena do předsednictva UV KSČ jen Marie Švermová a od 27. 6. 1948 po sloučení KSČ s ČSSD byla do předsednictva kooptována ještě Ludmila Jankovcová.³¹⁰

Na IX. sjezdu v roce 1949 byly opět zvoleny Švermová a Jankovcová, přičemž Švermová byla ze svého postu v důsledku politických procesů odvolána k 21. 2. 1951.³¹¹

Po sjezdu z roku 1954 se Ludmila Jankovcová objevuje už jen v pozici kandidáta politického byra KSČ. Na této pozici setrvala i po sjezdu z roku 1958 a 1962.³¹² Na sjezdu roku 1966 nebyla do předsednictva zvolena žádná žena.³¹³ Po mimořádném sjezdu strany, konaném 22. 8. 1968 na Vysočanech, se v předsednictvu objevila Libuše Hrdinová, která na své pozici vydržela do dubna roku 1969.³¹⁴ Až po XV. sjezdu z dubna roku 1976 se v nejvyšších patrech UV KSČ opět objevuje žena. Je jí členka sekretariátu Marie Kabrhelová, která byla do této funkce byla opakovaně volena i na sjezdech z let 1981 a 1986.³¹⁵

Pokud jde o počty žen ve vládě, opět nemůžeme mluvit o poměrném zastoupení. Historicky první ministryní Československa se stala roku 1947 Ludmila Jankovcová za ČSSD. Mezi lety 1947 a 1948 zastávala post ministryně průmyslu.³¹⁶ Po komunistickém převratu v únoru roku 1948 a po sloučení ČSSD s komunistickou stranou byla jmenována ministryní výživy a zůstala ve své funkci až do roku 1954.³¹⁷ Téhož roku byla zvolena místopředsdkyní vlády a tento post držela v obou vládách Viliama Širokého až do roku 1963. Před volbami roku 1964 své působení ve vládě ukončila a plně se věnovala práci v UV KSČ.³¹⁸ Historicky druhou ženou ve vládě se roku 1954 stala Božena Macháčová – Dostálová. Ta se stala ministryní

³¹⁰ Dostupné z: <https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/>

³¹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmenny/sb.htm>; Více k procesu např.: LÓŽI, Marián. *Hledání nepřátel uvnitř KSČ Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace v regionální perspektivě (podzim 1950–jaro 1951)*. In: *Securitas imperii 2018* svazek 32/1.

³¹² <https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/vysledky-vyhľadavania/?priezvisko=Jankovcov%C3%A1&meno=Ludmila>

³¹³ <https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/zobraz/zjazd?id=6>

³¹⁴ K sjezdu více např. CVRČEK, Lukáš. *Vysočany 1968: mimořádný XIV. sjezd KSČ*. In: *Securitas imperii 2009*, sv. 15/1, s. 138–183.

³¹⁵ <https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/zobraz/zjazd?id=8>

³¹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/rejstrik/vlada.htm>

³¹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/vlada.htm>; APS, fond Spisy Kanceláře, inv. č. 58, Vláda. Sdělení Klementa Gottwalda předsednictvu Ústavodárného NS.

³¹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/rejstrik/jmenny/j.htm>

výkupu a v následujícím volebním období pak ministryní spotřebního průmyslu.³¹⁹ Po roce 1968 se ve vládě neobjevila žádná žena, a to až do 3. 12. 1989, kdy se na pozici předsedy Výboru lidové kontroly ČSSR objevila členka OF Květoslava Kořínková.³²⁰

Bez ohledu na příčiny bylo např. v roce 1950 z celkového počtu 154 349 členů MNV jen 3741 žen. Tvořily tedy pouhá 2,3 %. Na okresní úrovni pak ženy tvořily 6,3 %. Z 278 členek všech okresních výborů v republice jich 222 bylo komunistek. V zemských národních výborech bylo 8,3 % žen. Tato čísla postupně rostla, ale až do roku 1989 na regionální úrovni nedosáhl poměr mužů a žen takových hodnot, jakých nabýval ve Sněmovně.

Zajímavou reflexi práce poslankyň v Národním shromáždění podává delegace funkcionářek Českého svazu žen. Ty se v říjnu roku 1968 obrací na Národní shromáždění s požadavkem, aby žádný zákon, který se bude týkat žen, nebyl projednáván “bez ženského zastoupení”. “Už se bez reprezentace žen projednalo dost zákonů a vždy to byla chyba”. Vzhledem k faktu, že v Národním shromáždění tvořily ženu čtvrtinu a později dokonce třetinu všech poslanců, by se tvrzení, že ženy nebyly v NS zastoupeny, mohlo jevit jako neopodstatněné. Ženy zde jistě přítomny byly. Byly ale zastoupeny ženské zájmy a ženy jako zájmová a sociální skupina? Fyzicky se v parlamentu ženy jako bytosti vykazující od mužů odlišné pohlavní znaky bezesporu nacházely. Jejich činnost se ovšem (nejen) v očích funkcionářek ženského svazu nedostatečně věnovala potřebám žen.³²¹

V období první republiky je potřeba přítomnosti žen v politice zdůvodňována především opomíjením potřeb žen ze strany mužů. Pocit, že „se na ženy nemyslí“ přetrval a byl stále přítomen i po únorovém převratu. V podobném duchu se často apeluje na potřebu efektivního ženského zastoupení ve všech stupních politiky např. před volbami roku 1964 „Víme dobře, jak nesnadnou situaci mívají ženy jako poslankyně místních národních výborů na vesnicích a v malých městech, do nichž se dostane jedna nanejvýše dvě. Jsou v Národním výboru ztraceny, protože nestačí ostatní poslance přesvědčit o tom, co je jim cizí, protože mnohé problémy neznají a ani nemohou tak dobře znát jako ženy, kterých se neustále dotýkají.“³²²

Volání po tom, aby se poslankyně věnovaly ženské agendě, vycházely na povrch především v uvolněné atmosféře roku 1968 a povětšinou ze struktur ČSŽ. „Ženy mají do politiky vstupovat, aby se aktivně podílely na řízení společnosti. Svou účastí pak mohou

³¹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/rejstrik/jmenny/m.htm>

³²⁰ <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=221&o=2>

³²¹ Vlasta 1968, roč. 22, č. 40, s. 2.

³²² Vlasta 1964, roč. 18, č. 10, s. 2.

výrazně ovlivnit kvalitu života jich samých. Poslankyně mohou přispívat ke zlepšení poměrů československých žen. Právě poslankyně nejvíce pomýšlí a nejlépe prosadí takové změny, které budou ženám ku prospěchu.“³²³ Podobný apel pak směřoval i k budoucím členkám Národních výborů: „Vůbec si nemyslím, že by se ženy v NV měly zabývat jen záležitostmi žen. Dovedou se zabývat všemi problémy, které k NV patří, ale pravda je, že o záležitosti žen se nikdo nebude starat tak důkladně, jako ženy samy.“³²⁴

5.3 Volení a znovuzvolení

Jelikož v Československu neexistovaly v období po únorovém převratu v roce 1948 ani svobodné volby, ani skutečná soutěž politických stran, nečelily ženy v socialistickém Československu na cestě do vyšších pater politiky stejným překážkám jako ženy v západní společnosti.³²⁵ Množství žen v Národním shromáždění se řídilo sovětským vzorem, ačkoli pro konkrétní počty žen neexistovala žádná oficiální směrnice. Politbyro vydávalo od voleb roku 1954 pravidelně svá „doporučení“ týkající složení kandidátů. Ačkoli panuje všeobecná představa o trvalém třetinovém podílu žen v parlamentu, nebylo tomu tak.³²⁶ I samotné doporučení přisuzovalo ženám jen 20 % křesel a např. po volbách roku 1954 tvořily ženy v NS jen 17 % členů. V následujících letech počty žen v NS kolísaly mezi 20 % a 25 %, přičemž oné magické třetiny dosáhly ženy až v 70. letech. Samotné volby a konkrétní hlasování voličů už mohly zvolení poslance ovlivnit jen zcela minimálně. U urny mohl volič vhodit pouze jednotnou kandidátku Národní fronty a účast na volbách se vždy pohybovala vysoko nad 90 %.³²⁷

Pokud jde o pravděpodobnost znovuzvolení poslankyně narážíme ve sledovaném období na několik zdánlivě protichůdných jevů. Po druhé světové válce se až do poloviny 60. let vyprofilovala několikačlenná skupina „starých“ komunistických političek, které byly periodicky volené vždy ve všech volebních obdobích, a byly jim svěřovány rovněž ty nejvyšší funkce. Často také zastávaly posty ve vládě nebo přímo v ÚV KSČ. Jednalo se vesměs o ženy s předválečnou politickou zkušeností nebo se zkušeností z druhoválečného odboje. Takové poslankyně často setrvaly ve funkci (aspoň formálně) až do své smrti. Do této skupiny

³²³ Vlasta 1968, roč. 22, č. 12, s. 3.

³²⁴ Vlasta 1964, roč. 18, č. 10, s. 2.

³²⁵ Více např.: NORRIS, Pippa. *Electoral Engineering-Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, 2000.

³²⁶ Směrnice pro politickou a organizační přípravu voleb do Národního shromáždění v krajích, okresech a v místech. NA Praha, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv. 417, a. j. 2468, l. 119.

³²⁷ Více k tématu např. VILÍMEK, Tomáš. *"Všichni komunisté do urn!": volby v Československu v letech 1971–1989 jako společenský, politický a státně-bezpečnostní fenomén*. Praha, 2016.

řadíme zasloužilé komunistky, jakými byly Anežka Hodinová Spurná, Božena Macháčová-Dostálová, Julie Prokopová, Anna Karlovská, Ladislava Kleňhová-Besserová nebo třeba Marie Švermová.³²⁸

Až do voleb 1964 však kromě této úzké poslanecké elity nebylo zvykem, aby poslankyně setrvaly na svých postech více než jedno volební období. To se negativně projevovalo na jejich aktivitě. Platilo, že pokud žena strávila v Národním shromáždění jen předepsané čtyři roky, zpravidla se rozpravy nezúčastnila ani jednou. Až v přípravách voleb roku 1964 se setkáváme s požadavkem na výběr kandidátek primárně z poslankyň, které už v parlamentu zasedaly a jsou již znalé prostředí.³²⁹ Jak již bylo zmíněno, po roce 1971 se příliv nových tváří výrazně omezil, a v důsledku toho ženská část shromáždění stárla. Mnohé poslankyně držely své posty stabilně a stávaly se tak symboly normalizační strnulosti. Tyto poslankyně reprezentovaly i v perestrojkových letech to nejkonzervativnější křídlo parlamentu. Z onoho malého procenta nově přichozích poslankyň ve věku od třiceti let se nevyprofilovala žádná výraznější osobnost, a tak byla skupina poslankyň reprezentována zejména prominentními normalizačními zasloužilými funkcionářkami strany a Svazu žen.

5.4 Práce žen v Poslanecké sněmovně

Charakter práce československých poslankyň po únoru 1948 je v mnohém odlišný jak od parlamentní činnosti jejich mužských kolegů, tak od působení jejich předchůdkyň v meziválečné republice.

Poslanec Národního shromáždění po roce 1948 měl být také především osobností loajální vůči komunistickému vedení a měl ve své pozici plnit zcela odlišnou úlohu. Poslanecká funkce přestala být prací na plný úvazek. Funkční plat v Národním a později Federálním shromáždění náležel jen předsedovi a místopředsedům Federálního shromáždění, předsedovi a místopředsedům obou Sněmoven. Jeho výši určovalo předsednictvo Národního/Federálního shromáždění. Funkční plat pobírali čelní představitelé parlamentu ještě po dobu tří měsíců po skončení jejich funkce. Řadoví poslanci mohli bezplatně užívat hromadných dopravních prostředků. Pro cesty spojené s výkonem jejich funkce doma nebo v zahraničí mohli včetně cest zpátečních používat bezplatně také letadla.³³⁰ Finanční ohodnocení veřejné politické činnosti nebylo v případě členek NV vůbec žádné nebo jen velmi malé, a v očích mnoha mužů byla

³²⁸ Dostupné z: <https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/>

³²⁹ Směrnice pro politickou a organizační přípravu voleb do Národního shromáždění v krajích, okresech a v místech. NA Praha, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv. 417, a. j. 2468, l. 119.

³³⁰ Zákon č. 56/1969 Sb. Zákon o jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16.6.1969, částka 21.

i funkce poslankyně jen ztrátou času, který by měla žena věnovat rodině. Poslanec Národního shromáždění měl dle zákona č. 62 z roku 1954 nárok na náhrady za výdaje souvisící s výkonem poslaneckého mandátu do výše až 1200 Kčs měsíčně. Byl-li poslanec Národního shromáždění současně poslancem Slovenské národní rady, obdržel příslušnou částku pouze jednou. Předsedovi Národního shromáždění pak náležel funkční plat 5000 Kčs, místopředsedům 3300 Kčs měsíčně.³³¹ Pro srovnání – průměrná měsíční mzda zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství byla v roce 1955 asi 1 192 Kč.³³² Dle zákona o jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky náležela poslanci po dobu pracovního volna, nutného k výkonu povinností poslance, náhrada ušlého výdělku z běžného zaměstnání. Náhrada ušlého výdělku měl být hrazena prostřednictvím organizace, u níž je poslanec v pracovním poměru, z rozpočtu Federálního shromáždění.

Většina jednání o zákonech, jejichž předložení členům Shromáždění k projednání bylo v procesu direktivního komunistického řízení jen formalitou, probíhala ve výborech. Jednání Sněmoven nebylo určeno k názorovým výměnám a diskusi. Projevy na plénu Sněmovny sloužily k přednesení závěrů výborů. Zároveň bylo plénum platformou pro ideologicky motivované projevy vyjadřující loajalitu straně, státu a socialistickému bloku. Práce prvorepublikových političek ve sněmovních výborech se většinou omezovala jen na působení v resortech s „tradičně ženskými“ konotacemi (školství, zdravotnictví, kultura). Ženy zastávaly po celé sledované období v Národním a Federálním shromáždění pozice ve většině ze sněmovních výborů. Byly součástí i těch výborů, jejichž agendu bychom neoznačili v dobovém kontextu za „ženskou“ – průmysl, zahraniční politika, energetika. Naprostou ženskou doménou pak byl až do roku 1990 výbor zdravotnický a sociální.³³³ Samy poúnorové poslankyně tento fakt interpretovaly jako „přirozený“, neboť se ženy díky svým vrozeným vlastnostem a „ženskému citu“ mohly v těchto resortech nejlépe uplatnit. „Koneckonců sociální politika a ženy, to k sobě patří. Kdo, jiný než žena, by měl lépe pochopit a posoudit třeba zákon o pěstounské péči nebo chystaný průzkum péče o staré lidi! (...) Na úseku péče o ženy je ještě spousta nevyužitého prostoru.“³³⁴

Na rozdíl od poslanců předválečných, trávili poslanci poúnorová velkou část výkonu své funkce mimo Sněmovnu. Měli se zajímat o život lidí ve svém volebním obvodu a podílet se na popularizaci stranických závěrů a nových zákonných úprav mezi Čechoslováky. Ženy

³³¹ Zákon č. 62/1954 Sb. Zákon o náhradách poslanců Národního shromáždění, 1. 12. 1954, částka 39.

³³² Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/35067255/1100251539.pdf/afd4b303-aa1d-42f6-a1e8-8bab1b3f58ae?version=1.1>

³³³ Seznamy členů výborů dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/index.htm>

³³⁴ Vlasta 1973, roč. 27, č. 33, s. 7.

častěji v náplni své poslanecké práce akcentovaly spíše práci v obvodu než práci ve Sněmovně. Více než tvorba zákonů a produkce komplexních řešení na celostátní úrovni pro ně byla zajímavá příležitost pomoci při konkrétních problémech – stavby jídelen, školek, hřišť a např. náprava nevyhovujících podmínek v podnicích v jejich obvodech. Mnohé ženy věřily, že se jim z pozice poslance povede např. zlepšit poměry v podniku ve kterém pracují, nebo že se skutečně budou moci věnovat řešení potíží jejich regionů.³³⁵ Nedílnou součástí poslanecké funkce byla u žen také reprezentace československých žen v zahraničí. Poslankyně, zejména ty, které zastávaly nějakou stranickou funkci nebo byly funkcionářkami Svazu žen, vyjížděly pravidelně na setkání MFDŽ a zastávaly zde i některé z vrcholných funkcí. Např. Helena Leflerová (poslankyně Národního shromáždění, místopředsedkyně Mezinárodní fronty demokratických žen a zastupitelka Československa při OSN) na otázku, proč se rozhodla veřejně angažovat nejen v domácím, ale i mezinárodním ženském hnutí, odpovídala: „Z války a všech těch hrůz jsme získali vůli měnit a změnit svět, aby lidstvo už nikdy nic podobného nezažilo. Dnes není situace jiná, i když není válka. A to že není, je výsledkem naší práce.³³⁶ V podobném smyslu chápe úlohou poslankyně také „národní vdova“ a funkcionářka ČSŽ Gusta Fučíková. Poslankyně má dle jejího soudu především vyjadřovat mezinárodní solidaritu se Sovětským svazem a bojem za mír. Jelikož je poslankyně také ženou – a být ženou v dobovém diskurzu znamená také být matkou – je jejím posláním napomáhat, aby mládež vyrůstala jako socialisticky přesvědčení dobří lidé, budoucí pevní komunisté.³³⁷

Aktivita jednotlivých poslankyň na plénu Národního a Federálního shromáždění byla po celé sledované období nevyrovnaná. Mnohé z žen, zejména v 50. letech, nevykazovaly vůbec žádnou činnost. Především poslankyně bez předchozích politických zkušeností se jen velmi zřídka objevovaly jako řečnice v plénu. Dokonce i Helena Leflerová, která v době, kdy do Národního shromáždění vstoupila, byla již několik let členkou Národního výboru v Lidicích, o svých prvních letech v pozici poslankyně říká: „Že by to pro mne bylo jednoduché, to nemohu říct. Bývala jsem velmi unavena, zejména zpočátku, kdy jsem neměla zkušenosti, chtělo se mi postěžovat si. Vzpomněla jsem si na doby z lágru, kdy jsem byla tak slabá, že jsem neunesla kabát, ale ne zas tak slabá, abych tu hrůzu nevydržela. (...) Když jsem šla v osmačtyřicátém roce poprvé jako poslankyně do Národního shromáždění, byla ve mě malá dušička. Říkala jsem si: Zde se rozhoduje o celostátních problémech, je to čest, štěstí, ale i odpovědnost. Když soudruh Štětka viděl, jak nesměle sedím v poslanecké lavici,

³³⁵ Vlasta 1989, roč. 43, č. 21, s. 4.

³³⁶ Vlasta 1964, roč. 18, č. 21, s. 3.

³³⁷ Vlasta 1977, roč. 31, č. 6, s. 7.

přistoupil ke mně a snažil se mě povzbudit “Přihlas se a mluv o zkušenostech z práce v Národním výboru, to je ti přece blízké. Poslouchala jsem poslance, jak v diskusi hovoří a pomyslela jsem si: Takovou řečí umím mluvit také.”³³⁸

Naproti tomu poslankyně ve vysokých stranických a svazových funkcích se mohly v čase stráveném u řečnického pultíku rovnat těm nejaktivnějším mužům. Často jim byla na plénu v Národním a Federálním shromáždění svěřována povinnost přednést závěry jednání jednotlivých výborů, a to zejména k takovým tématům, která se měla přímo odrazit na kvalitě života československých žen. Poslankyně ve sledovaném období mezi potřeby a požadavky společné všem ženám počítaly zejména zlepšení infrastruktury služeb a později rovněž prodlužování mateřské dovolené. Problém diskriminace žen v Československu nestál po většinu období 1948–1989 v centru zájmu poslankyň, jelikož se tento problém vymykal dobovému diskurzu o ženách. Popřením existence ženské otázky došlo i k jejímu vymizení z poslancecké agendy. Naproti tomu v krátkém období konce 60. let, kdy byla faktická přítomnost genderové nerovnosti ve společnosti připuštěna, se ženská otázka dostala i do centra zájmu žen v Národním shromáždění. Vinu na nerovné pozici žen vůči československým mužům však dle poslankyň nenesli muži, ale další ženy v politických funkcích, které dostatečně nepůsobily v zájmu československých žen. Jednalo se však jen o krátkou kapitolu a spíše o výjimku potvrzující nastíněné charakteristiky práce socialistických poslankyň.

Na politickou kariéru mnohých poslankyň mělo zcela zásadní vliv utrpení, které je postihlo mezi lety 1939 a 1945. Právě hrůzy války se odráží v poslankyněmi nejčastěji akcentovaném tématu – světovém míru. Všechny pracující československé ženy měly být hrdými obránkyněmi glorifikovaného světa bez válek. Mír interpretovaný jako “ženské téma” se tak stal jednotícím principem ženské spolupráce, a to nejen na půdě Národního a Federálního shromáždění. Byl rovněž pojímán jako společný zájem všech žen bez ohledu na národnost. Mírovou politiku je v důsledku toho možné označit za specificky ženskou oblast činnosti v Národním shromáždění. Boj za mír a deklarování internacionální spolupráce za tímto účelem vyplňovalo značnou část agendy československých poslankyň obzvlášť v případě, že byly zároveň funkcionářkami ČSŽ nebo členkami ÚV KSČ. Ze stenoprotokolových záznamů schůzí Sněmoven je převaha mírových projevů nad všemi ostatními tématy u poslankyň zcela evidentní.³³⁹ Boj za mír se stal atributem každé socialistické ženy a matky, a proto bylo nezbytné, aby se poslankyně mírovým aktivitám věnovaly

³³⁸ Vlasta 1964, roč. 18, č. 21, s. 3.

³³⁹ Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/>

a aby tato jejich práce byla s patřičným důrazem sledována a prezentována ženským tiskem. Hlavní překážkou rovnoprávnosti žen měly být, dle slov jedné z poslankyň, především závody ve zbrojení a ohrožení míru. Boj za práva žen byl chápán jako neoddelitelný od boje za mír a od řešení globálních otázek.³⁴⁰

Ačkoli neměly být poslanecké funkce regulérním zaměstnáním, zabírala všem členům Shromáždění poměrně hodně času. To platilo i pro regionální političky. Výrazné pracovní vytížení regionálních poslankyň ilustruje ve Vlastě publikovaný výběr z diáře poslankyně ONV na Praze 7. Na každý uvedený květnový den má Věra Zintlová s funkcí spojené povinnosti jako jsou např. besedy uličních výborů nebo další, volební komise nebo brigádu v ONV. „Její poslanecký den trvá celý měsíc, protože voliči za ní chodí i domů.“³⁴¹ „Pracovní den dr. Havlínové probíhá v samém studování a zkoumání. Večery rozděluje mezi rodinu, funkce a čas musí mít i na přednášky mimo Prahu.“³⁴² Např. program členky ČNR se sestávala z povinné účasti na schůzi každého národního výboru z jejího poslaneckého obvodu aspoň dvakrát do roka, účasti na zasedání ONV a KNV a jednou měsíčně zasedání výboru, jehož je v ČNR členkou.³⁴³ Pokud měly samy aktérky popsat, co vlastně ve Sněmovně dělají, jednalo povětšinou o obšírný výčet schůzí a jednání. Část práce poslance se odehrávala i mimo Sněmovnu. Poslankyně se zúčastňovaly různých besed, přednášek, volebních zasedání atd. Do krajů byly poslankyně často vysílány také, aby vedly některý ze slavnostních projevů u příležitosti MDŽ. Jelikož poslankyně často vykonávaly svou funkci vedle běžného zaměstnání, docházelo nezdědka ke kolizi pracovních povinností s povinnostmi vyplývajícími z funkce. Musela-li žena absentovat na pracovišti, a místo běžné pracovní doby se věnovat práci poslankyně, byla sice ze zaměstnání uvolněna, ovšem na popularitě mezi kolegy jí to nepřidávalo. Poslankyně si stěžovaly, že jsou v kolektivu považovány za „ulejváky“ a ani vedení nemá pro výkon jejich veřejné funkce vždy pochopení. Zlá krev na pracovišti byla jedním z často uváděných důvodů k odchodu z funkce.³⁴⁴ Tento postoj vedení a kolegů ostatně ilustruje i smýšlení většiny Čechoslováků, kteří pramálo věřili v důležitost poslanecké práce pro fungování republiky.

Ke konci sledovaného období se v časopisech Vlasta poskytuje prostor obhajobám důležitosti Národního shromáždění jako instituce a snahám o vyvrácení různých „pomluv“, které tvrdily, že poslanci jen zdvihají ruce, a žádný vliv buď nemají nebo jej neuplatňují.

³⁴⁰ Vlasta 1986, roč. 40, č. 2, s. 5.

³⁴¹ Vlasta 1973, roč. 27, č. 29, s. 16.

³⁴² Vlasta 1973, roč. 27, č. 29, s. 16.

³⁴³ Vlasta 1989, roč. 43, č. 21, s. 4.

³⁴⁴ Vlasta 1968, roč. 22, č. 2, s. 3.

Poslankyně samy o své práci referují tak, že „zkoumají, zda zákony odpovídají dnešnímu životu, jak se osvědčily a nemají-li nějaká „bílá“ místa, která je třeba doplnit.“³⁴⁵ Pro práci volených zástupců lidu měly být zásadní průzkumy prováděné v jejich regionech a podnicích. Poslankyně rovněž tvrdily, že podněty pro jednání jim poskytovala i kritika v tisku, která byla pro poslance signálem, co lidé potřebovali ještě dořešit.³⁴⁶ O tom, že nemělo Federální shromáždění ve společnosti velkou prestiž, svědčí značný počet článků, v nichž se musí poslankyně hájit. „Dnes se říká, že se za posledních 20 let nic pořádného neudělalo. Nesouhlasím s tím. Protože to, co se dělo nahoře a odkud se také deformace zrodily, to se nedá ztotožnit s tou drobnou a obětavou prací lidí.“³⁴⁷ K otázkám pouhé formálnosti hlasování poslankyně oponují, že každý zákon se „protřepe“ ve výborech a někdy se „dokonce“ vrátí k přepracování. Jen v období Pražského jara se setkáváme s ojedinělou kritikou fungování státního aparátu. Postoj žen z vyšších pater politiky na dosavadní fungování strany a státu byl v některých případech velmi kritický. Pověštinou byly ony nedostatky zmiňovány v kontextu demokratizačních změn proběhlých nebo plánovaných během uvolňování roku 1968. Např. Marie Míková hodnotila pozitivně přenesení více povinností, práv i zodpovědnosti na nižší stupně řízení.³⁴⁸ Samy aktérky se vždy velmi jasně vymezovaly vůči kritice činnosti Národního shromáždění. Práci, kterou odváděl parlament, chápaly jako užitečnou. Jinak už je tomu se zhodnocením pravomocí a vlivu poslance jako jednotlivce i Shromáždění jako celku. V krátkém období Pražského jara, kdy Národní shromáždění získalo větší vliv na dění v zemi, chápali všichni v parlamentu tyto změny jednoznačně pozitivně. Toto částečné nabytí důležitosti bylo důsledkem stranou plánované diverzifikace rozhodovacích pravomocí mezi více složek. Větší samostatnost mělo získat nejen Národní shromáždění, ale také Národní fronta, odbory a místní samosprávy.³⁴⁹

Např. poslankyně Kubešová na schůzi kritizovala nejen způsob, jakým byla veřejnost informována o chystaných zákonech (neúplně a nepravdivě), ale i způsob, jakým jsou zákony projednávány. Pro ilustraci – v případě sociálních opatření, čítajících prodloužení mateřské dovolené a zvýšení přídatku na děti za cenu zrušení dotací na dětské zboží a odpisů z daně, se po projednání na vládě v tisku mluvilo o zákonu jako o přijatém, ačkoli nebyl ještě poskytnut Sněmovně k projednání a ke schválení. Tento případ jasně ilustruje úlohu a pravomoci NS v československém zákonodárství. Opomíjení NS v zákonodárném procesu

³⁴⁵ Vlasta 1973, roč. 27, č. 29, s. 16.

³⁴⁶ Tamtéž.

³⁴⁷ Vlasta 1968 roč. 22, č. 3, s. 14.

³⁴⁸ Vlasta 1968, roč. 22, č. 50, s. 4–5.

³⁴⁹ Akční program KSČ. 1968, 5. duben, Praha. Dostupné z: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf

ukazuje na v roce 1968 kritizované direktivní řízení a je zajímavé, že se této kritiky na plénech i v rozhovorech poskytovaných tisku a rozhlasu ujímaly především ženy.³⁵⁰ Až do roku 1989 se Federální shromáždění nestalo respektovanou institucí a ani nebylo vnímáno jako relevantní politický hráč. Ilustruje to mimo jiné i přístup politické opozice po listopadových událostech. OF ani další nezávislé iniciativy neusilovaly o jednání s reprezentací Federálního shromáždění a ani nezvaly zástupce této instituce na „kulaté stoly“. Ačkoli požadovaly takové změny, k jejichž uskutečnění bylo dle Ústavy třeba souhlasu Federálního shromáždění, nevnímaly parlament jako svého primárního nepřítele ani jako rovnocenného soupeře. S vědomím, že parlament je pouhým vykonavatelem vůle strany, se o jeho formální a nutný souhlas začali zajímat až v té poslední řadě a jen proto, že chtěli dostat Ústavním pořádkům.³⁵¹

5.5 Existence a řešení ženské otázky

Stav kýžené mezipohlavní rovnosti ve sledovaném období ilustruje povzdech poslankyně z roku 1989 „Takzvaná „ženská otázka“, která dnes obsahuje v podstatě rozpor mezi mateřskou a ekonomickou funkcí ženy, je teprve na počátku řešení“. Táž přitom také věřila, že demokratizace a „obrodný“ proces mohou přinést snadnější prosazování ženských zájmů a více prostoru pro řešení problémů ženské poloviny obyvatelstva.³⁵² Dlouhodobým popíráním diskriminace žen Československu a faktickým vytěsněním existence ženské otázky z jazyka československé společnosti se na většinu sledovaného období zamezilo jejímu dynamickému řešení. Genderová nerovnost měla být vyřešena už samotným odstraněním třídní diskriminace. Ženská otázka v socialistickém státě nemohla dle tehdejšího mínění existovat.

Poslankyně po roce 1948 zcela ustoupily od ofenzivní ženské agendy. Ani v jednom z četných rozhovorů, poskytovaných poslankyněmi časopisu *Vlasta*, se nedočteme, že na pozici poslankyně nastupovaly s cílem zaměřit se více na problémy a zájmy opomíjených československých žen. Poslankyně explicitně nezmiňovaly, že by do politiky vstupovaly jako zástupkyně žen jako zájmové skupiny. Častěji se chtěly zabývat otázkami spojenými s jejich regionem nebo zaměstnáním. Pokud se dotyčná přeci jen hodlá věnovat některému z „ženských problémů“ chápe pod tímto termínem něco zcela jiného než poslankyně předválečná nebo feministická aktivistka západního stříhu. Z obsahu úsloví „ženské problémy“ vymizela otázka diskriminace žen, problémy spojené se specifickým postavením československých žen i ona neustále přítomná každodenní nerovnost mužů a žen v Československu. Po roce

³⁵⁰ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 29, s. 11.

³⁵¹ Více k událostem roku 1989 v příslušné kapitole.

³⁵² *Vlasta* 1989, roč. 50, č. 43, s. 6.

1948 řadí poslankyně do této kategorie spíše nedostatečné zásobování některým spotřebním zbožím, nedostupnost služeb nebo třeba nevybavenost sídlišť obchody. Starost o nákupy, péče o domácnost, děti a ošacení jsou v očích poslankyň po celé sledované období záležitostmi čistě ženskou.

Ve společnosti však jisté vnímání nedostatečnosti komunistické verze emancipace a nerovného postavení žen vůči mužům bezesporu existovalo. V časech bez tvrdé cenzury mohla tato problematika na krátký čas vstoupit do otevřené (nejen) parlamentní diskuse.

Jak jsem již zmínila, jsou v období Pražského jara ženy v politice hlasitě kritizovány za to, jak opomíjely problémy žen a jak málo se o rovnoprávnost žen staraly. Blíže se tomuto tématu věnuji v kapitole věnované příslušnému volebnímu období. Vedle Národního shromáždění se otevření těchto otázek zrcadlilo i v tisku. Stalo se tak přinejmenším na stránkách Literárních novin, kde poskytlo jistý impuls k přehodnocení této problematiky publikování knihy Druhé pohlaví do Simone de Beauvoir, která svým feministickým laděním naprosto nezapadala do myšlenkového světa socialistického Československa. Vedle četných odborníků z oblasti sociálních věd to byli i čtenáři Literárních novin, kdo hojně přispívali svými názory do redakce. Ve zhodnocení celé této široké diskuse se dočteme, že čtenáři cítí naprostou nedostatečnost koncepce ženské otázky v Československu. Všechny tyto diskuse však umlkly spolu s nástupem normalizace. Nejčtenější ženský časopis Vlasta začal společenskou kritiku na své stránky opětovně pomalu vpouštět až po roce 1988. Ve srovnání se snahou medií o otevřenější referování o nedostatcích v zásobování, zastaralém průmyslu, pomalé bytové výstavbě a nevyhovujících pracovních podmínkách, přichází artikulace ženské diskriminace se značným zpožděním.

5.6 Vnímání a sebeprezentace političek

Zajímavým pramenem pro rekonstruování sebepojetí poslankyň jsou jak životopisy publikované v ženských časopisech, tak oficiální životopisy přikládání k profilům poslankyň.³⁵³ Z rozhovorů poskytovaných poslankyněmi tisku je možné abstrahovat i jejich vztah k funkci, kterou zastávaly. Být poslankyní pro ně není životním naplněním nebo prací v pravém slova smyslu. Jedná se primárně o funkci ve smyslu jistého vyznamenání, kterého se jim dostalo za jinou jejich činnost nebo úspěchy.

³⁵³ APS Praha, fond č. 35, Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění 1918–1992, složky jednotlivých poslankyň.

Ženský tisk po volbách vždy uveřejňoval profily a rozhovory s vybranými poslankyněmi. Leitmotivem všech vyjádření nově zvolených žen, v průběhu celého sledovaného období, je údiv nad tím, že zrovna ony byly vybrány. Následně jsou popisovány rozpaky, s nimiž onu pozici přijímaly a odvaha, kterou musely delegátky k nastoupení do funkce posbírat. Skrze tyto příběhy měla být čtenáři předložena funkce poslance jako záslužná, obtížná, ale zvládnutelná každým občanem bez rozdílu a bez ohledu na jeho pohlaví, vzdělání či předchozí zkušenosti. Každý takový úvodníček dnes působí spíše jako děkovaná řeč z předávání cen akademie. Nemá nic společného s pro první republiku typickým racionálním vyjádřením k cílům a specifikacím konkrétních úprav, za které hodlala zástupkyně československého lidu v Národním shromáždění bojovat.

Jako jednu za všechny poctěné a překvapené poslankyně je vhodné uvést třeba Helenu Flösslerovou, která byla skladnicí ve výdejně náradí nábytkářského podniku UP Rousínov. Byla oceněna jako vzorný pracovník, založila brigádu BSP, byla předsedkyní komise žen na závodě funkcionářkou svazu žen a členkou předsednictva ČVOS pracovníků dřevoprůmyslu, lesního a vodního hospodářství. Sama explicitně říká, že brala svou novou funkci spíše jako ocenění než jako příležitost k seberealizaci. Do pozice poslankyně Federálního shromáždění nešla s žádným jasným cílem. „Když jsem se tenkrát o prázdninách dozvěděla, za jakým účelem mám vyplnit dotazník, vyrazilo mi to dech. Já, obyčejná bezpartijní dělnice, se mám vyjadřovat k zákonům a záležitostem, které se týkají celé republiky? Kdekdo se mi zdál povolanejší a schopnější – lidé s vysokoškolským vzděláním, s větším rozhledem, profesionální politici.“³⁵⁴ Ještě roku 1989 jedna poslankyně České národní rady o svém zvolení referuje: „Pak mě najednou z okresního výboru KSČ doporučili na poslankyni ČNR. Ze dne na den. Nevěděla jsem, co dělat. Malé dítě, a rychle se rozhodnout. Po poradě s rodinou, získání dědečka a babičky a pochopitelně manžela, jsem to vzala. Netušila jsem, co však tahle funkce obnáší.“³⁵⁵

Náhled na fungování Národního shromáždění ze strany poslanců je možné ilustrovat na případu popisovaném jednou z poslankyň v rozhovoru ve Vlastě. Na její dotaz k nedostatkovým náhradním dílům k mrazničkám jí bylo dvakrát odpovězeno, že žádný nedostatek dílů neexistuje a vše je na trhu dostupné v adekvátním množství. Celé připomínkování se táhlo tak dlouho, že nakonec vyústilo ke komplexnímu zastavení dodávek nikoli jen náhradních dílů, ale celých mrazniček na trh.³⁵⁶ Pokud jde o faktický vliv poslanců Národního shromáždění je jistě velmi výmluvný povzdech poslankyně: „Zažila jsem něco,

³⁵⁴ Vlasta 1986, roč. 40, č. 15, s. 8–9.

³⁵⁵ Vlasta 1989, roč. 43, č. 21, s. 4.

³⁵⁶ Vlasta 1989, roč. 43, č. 40, s. 7.

co zažil víckrát každý z nás. Měla jsem snahu něco zlepšit. Druhý měl stejnou snahu, ale prý to není v jeho moci. Stejně tak přitom všichni víme, že by se věc zlepšit měla. Čím to asi je? Ovládají nás jakési neviditelné mechanismy, říkáme tomu byrokracie, směrnice, struktury. Proto tak fandím zákonu o státním podniku. Měl by tohle vyřešit.“³⁵⁷ Nejčastěji vnímaným nedostatkem je jakási procesní zkosnatělost a přemíra byrokracie. Poslankyně popisují jakési blíže neurčené vyšší síly, které brání rychlému řešení každodenních potíží občanů.³⁵⁸ Z dostupných pramenů vyplývá, že mnohé ženy vstupující do Národního shromáždění měly o reálném vlivu i o poli působnosti poslance značně zkreslené představy. Není divu, neboť především bezprostředně po roce 1948 i z ženského tisku čtenář nabyt dojmu, že se jedná o velmi jednoduchou práci. Stejně tak byl i zákonodárný proces představován jako velice rychlý a operativní. Vlasta vyzývala své čtenářky, aby přejí-li si jakékoli další reformy, se obrátily přímo na paní poslankyně, které jistě rády přijmou podnětné návrhy a neprodleně je projednají a začnou řešit.³⁵⁹

5.7 Strategie genderové performance, aneb poslankyně jako nástroj genderové disciplinace

Skrze osobnosti poslankyň, tj. těch nejpříkladnějších žen, se komunistický režim snažil konstruovat nové zásady genderového řádu a nový ženský předobraz. Obraz socialistické ženy procházel ve sledovaném období jistými proměnami. Důraz na pracovní zapojení ženy byl však zcela konstantním motivem. Definice ženy byla jasně derivována od jejího přínosu pro společnost, přičemž jako hodnotná byla chápána pouze práce ekonomicky produktivní. Dalším přínosnou úlohou ženy byla role matky zahrnující ženský reprodukční potenciál a následnou výchovu dítěte. Režim tedy konstruoval dva jasně definované a akceptované typy žen – pracující a matky, případně kombinaci obojího. Nezaměstnané, bezdětné ženy v domácnosti tak zcela zmizely z diskurzu Mezinárodního dne žen. Jedná se o zcela typický fenomén, který zájem o ženu redukuje na zájem o „společensky přínosnou ženu“ (v kontextu dobového vnímání), která naplňuje představy o poslání socialistické ženy, případně ženu, který již má tuto službu společnosti za sebou. Rovněž role ženy manželky, která byla ještě v předválečné republice chápána jako společensky významná, ztratila na důležitosti a v ženském tisku nebyla nikterak skloňována. Socialistická péče o rodinu, zejména o ty mladé, se rovněž vždy omezovala jen na rodiny s dětmi, případně na bezdětné manželské páry, které

³⁵⁷ Vlasta 1989, roč. 43, č. 21, s. 4.

³⁵⁸ Vlasta 1989, roč. 43, č. 40, s. 7.

³⁵⁹ Vlasta 1948, roč. 2, č. 24, s. 12.

měly potenciál naplnit reprodukční úlohu rodiny. Toto tvrzení lze podložit nejen na základě jednotlivých odůvodnění legislativních změn a novel v otázkách péče o rodinu, ale i skrze analýzu projevů poslankyň k dané problematice. Rodina byla vždy striktně spojována s reprodukcí. Mít děti bylo společenskou povinností manželů a bezdětná manželství se tak vymykala normálu i diskurzu dobové normotvorby. V 50. letech byla zcela dominujícím narativem žena pracovnice. Údernice bojující za mír socialistickým závazkem a žena přebírající práci za muže, kteří jsou potřební jinde.³⁶⁰ Taková žena byla do jisté míry zbavena feminity. Brala na sebe nejen tradičně mužskou práci, ale i tradičně mužskou vizualitu. Navzdory tomu však nikdy nebyla odloučena od její „přirozené“ úlohy mateřské. I údernice na traktoru v montérkách a se staženými vlasy nepřestávala být zároveň matkou a bez naplnění mateřské úlohy by nikdy nedostála všem svým genderovým rolím. Příkladem budiž řečnická otázka z projevu v roce 1952 „Která matka miluje své děti a svou rodinu více než právě ta, která jde dělat traktory, tkát plátno, pěstovat obilí, aby svýma rukama a hlavou znásobila sílu mírového tábora proti nepřátelům lidského štěstí?“³⁶¹ Je příznačné, jak dokonale odpovídá popis ideální ženy, ať už jde o popis vizuálu nebo charakteru a osobnosti, popisu poslankyň. V 50. letech se většina poslankyň rekrutovala z dělnických a rolnických profesí a z prostředí v němž nahrazovaly muže. Jestliže za vrchol jisté maskulinizace ženského ideálu označíme období do roku cca 1960, můžeme následně mluvit o setrvalé feminizaci ženských předobrazů. Traktoristky a „jezd'áčky“ aspoň do jisté míry ustoupily mladým, a co do vizuality velmi femininním, ženám. Druhá polovina let šedesátých je v mnoha ohledech unikátní, jak nastíním v konkrétních kapitolách. Období normalizace přináší jistý návrat narativů 50. let obohacených o bezprecedentní sakralizaci mateřské role. Dle dochovaných materiálů z režimních médií (tj. prostředků autoritativního diskurzu) lze soudit, že závěr 80. let se nesl v duchu jistého snad až nostalgického adorování „domova“ v němž je neustále přítomna „ženská ruka“. Je jistě možné nalézt v dobové populární kultuře i ženy, jejichž primárním zájmem nebyla péče o domácnost, ale jejich často velmi náročné zaměstnání (např. v seriálech z lékařského prostředí). Nutno podotknout, že se i zde setkáváme se ženami pracujícími v oborech dobovým diskurzem označovaných jako ženské nebo pro ženy vhodné (školství, zdravotnictví atd.). I tyto hrdinky, které byly zobrazovány především v pracovním prostředí, však vždy byly vedle skvělých pracovnic rovněž bezchybnými matkami a manželkami pečujícími u tepla domova. Obraz upravené maminky, která vyváří, uklízí a stará se o děti byl komparován s opozitním profilem udřené emancipované ženy. Patrně s ohledem na nastíněnou „blbou náladu“ kolem

³⁶⁰ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Božena Hladíková, Proč jsem se stala údernicí, list 188, a. j. 22.

³⁶¹ RP 1951, roč. 31, č. 30, s. 1.

tématu přílišného zatížení žen se režim soustavně snažil předkládat čtenářům a posluchačům právě poslankyně jako vzory těch ryze femininních žen, které díky geniálnímu time managementu zvládají všechny své úlohy.

Poslankyně k tomu byly ideálním médiem hned z několika důvodů. Jejich pozice volených zástupců evokovala dojem demokratického výběru těchto žen jako reprezentantů československých občanů. Jejich funkce měla minimálně v počátku sledovaného období velkou prestiž, společenskou váhu a nesporný kredit. Diskurz, v němž byla poslanecká funkce vykládána jako nesporně záslužná a zároveň byla udělována jako svého druhu vyznamenání, rovněž přidělovala poslankyním auru osobností hodných následování.

Komunistické autority k tomu užívaly hned několik strategií a režim sám působil skrze poslankyně hned v několika rovinách. Předně měla komunistická strana naprostý monopol na samotný výběr poslankyň. Mohla tak zcela zásadním způsobem ovlivnit, jaké ženy se do Národního a Federálního shromáždění dostanou. Nedostanou se tam ženy se zájmem o politiku ani ženy, které by si své místo tvrdě vybojovaly ve volbách.

Komunistická autorita měla skrze monopol na sdělovací prostředky pochopitelně vliv i na prezentování dalších případných ženských předobrazů – hereček, zpěvaček, sportovkyň (zejména gymnastek a krasobruslařek), válečných hrdinek apod. Tyto osobnosti ovšem mohly jako genderové předobrazy působit jen do té míry, nakolik se jejich profil hodil a nakolik bylo možné je v intencích vhodnosti prezentovat. Jinak řečeno – autority musely v tomto případě pracovat s tím, co mají a nemohly si danou herečku, gymnastku, hrdinku či zpěvačku tak říkajíc vybrat od začátku a nebylo vždy pravidlem, že taková osobnost naplňovala všechny charakteristiky ideální socialistické ženy. Pro ilustraci – tyto mediálně prezentované ženy často nevedly příkladný rodinný život, neměly děti, nebyly z dělnických kruhů, neangažovaly se v údernickém hnutí atd. Ze širokého spektra mediálně známých žen odpovídala celistvému obrazu ideální socialistické ženy jen hrstka. Jen výjimečně mezi nimi byla identifikována žena, která se mohla stát vhodným předobrazem ideální nové socialistické ženy. Také samotné sdělovací prostředky přitom od druhé poloviny šedesátých let až do konce sledovaného období nebyly co do reprezentací žen zcela v souladu s oficiálním ideologicky žádoucím obrazem ženy. I ve všeobecně konzervativní a v mnoha ohledech represemi utažené atmosféře normalizace podléhala oficiální media ve snaze oslovit čtenáře a diváka do jisté míry poptávce veřejnosti. Zejména v závěru 80. let ženu vizuálně prezentovala částečně ve shodě se západní estetikou, západním životním stylem a módními trendy.³⁶² ÚV KSČ tedy, ač byla faktickým

³⁶² Příkladem za všechny může být vizuální a částečně také obsahová stránka časopisu *Mladý svět*. *Mladý svět: týdeník*. Praha, 1959–1989.

mocenským hegemonelem, mohla skrze režimní media svůj vliv na utváření ideální socialistické ženy využívat jen v omezené míře. Západní trendy, jejichž „průsaky“ na československou společnost působily v čase čím dál tím zdatněji, byly pro komunistickou stranu (nejen v tomto ohledu) silným ideologickým konkurentem. Zmíněné vizuální trendy pronikaly k Českoslovákům jak neoficiálními cestami skrze šíření podomácku množených desek, kazet a kopírovaných časopisů, tak cestou oficiální a režimem akceptovanou. V rámci politiky vzájemné kulturní výměny mezi západním a východním blokem, se k občanům Československa dostávala skrze kina a rozhlas i např. ideologicky nezávadná západní filmová tvorba a hudba, které zprostředkovávaly alternativní obrazy ženského ideálu.³⁶³

Druhou rovinou byla již zmíněná mediální prezentace poslankyně. Poslancům bylo nejvíce prostoru věnováno mezi lety 1948 a 1960. Frekvence článků o těchto ženách i rozhovorů s nimi setrvale klesala až do roku 1989. Později se v tisku objevovaly především v období voleb nebo některých významných výročí. V tisku, který nebyl určen speciálně ženám, se s muži-poslanci setkáváme řádově častěji než se ženami. Poslanci v rozhovorech mluví výhradně o práci Národního nebo Federálního shromáždění a často se vyjadřují i k jednotlivým legislativním úpravám. Poslankyně byly komunistickým režimem a dobovými periodiky vnímány především jako ženy a až v druhé řadě jako funkcionářky. Proto se s nimi setkáváme zejména v časopisech určených ženám. V tisku se tyto ženy objevovaly v zásadě ve dvou narativních linkách.

A) Vystupují v rozhovoru či článku jako zcela běžné ženy s příkladným rodinným životem a následování hodným intenzivním zapojením do budování státu. Důraz je přitom kladen na jejich povahové vlastnosti a popis vizuality. Časopis *Vlasta* potom prezentoval zejména některé konkrétní rysy političek, které jasně odpovídaly dobovým požadavkům na ideální ženu. Jak již bylo zmíněno a jak následně ukážu, tyto požadavky nebyly zcela stabilní a dynamicky následovaly potřeby státu.

B) Poslankyně je prezentována jako v první řadě aktivní funkcionářka, která je oddaná své politické práci a podílí se na řízení státu. Rozhovor či článek byl zaměřen na konkrétní legislativní úpravy nebo byl laděn striktně ideologicky a deklaroval věrnost politice SSSR a KSČ. Pokud tomu tak bylo, jednalo se vždy o poslankyni, která byla zároveň funkcionářkou ÚV KSČ nebo členkou vlády. Je možné mluvit o zmiňovaném fenoménu „výjimečných poslankyň“. Jedná se o osobnosti, pro něž byla poslancecká funkce jaksí druhořadá, jelikož byly

³⁶³ Více k problematice populární kultury v Československu např.: BÍLEK, Petr A., ed. a ČINÁTLOVÁ, Blanka, ed. *Tesilová kavalérie: popkulturní obrazy normalizace*. Příbram, 2010.; KOPAL, Petr. *Jaká normalizace?: několik poznámek o (ne)normalizaci filmové a televizní tvorby*. In: Paměť a dějiny. *Revue pro studium totalitních režimů*. 2013, roč. 7, č. 3, s. 127–134.

profesionálními funkcionářkami KSČ a ženských organizací. V důsledku jejich práce v ÚV KSČ, tj. na „hřišti“, na němž probíhala tvorba legislativy a vyjednávala se strategická rozhodnutí, můžeme mluvit o jistém, ač velmi nevyrovnaném, podílu na moci ve státě. Jejich poslanecká funkce byla z pohledu reálné politické práce vedlejší. Zcela nepominutelná však byla pro jejich mediální prezentaci, jelikož formálně to byla paradoxně právě křesla v Národním shromáždění, z nichž měly tyto ženy spolupracovat na řízení státu. Národní shromáždění těžilo v padesátých letech z vysoké prestiže předválečného parlamentu a z obrazu obrozené všemocné instituce, který byl setrvale utvářen komunistickou propagandou. Pozice v ÚV KSČ nebyla prezentována jako významnější, ač fakticky jen díky ní měly tyto ženy své výsadní postavení. Výjimečné ženy jako např. Marie Švermová, Anežka Hodinová-Spurná, Julie Prokopová nebo Božena Macháčová-Dostálová ve Vlastě vysvětlovaly politiku strany, a dokonce se věnovaly i konkrétním legislativním úpravám. V padesátých letech byly také ženy aktivní v politice v mnohem užším kontaktu s redakcí časopisu Vlasta, samy do něj přispívaly a měly tak přímý vliv na mediální prezentaci poslankyň. Příkladem mohou být příspěvky články o zásobovací politice z pera Boženy Macháčové-Dostálové³⁶⁴, četné projevy, v nichž Anežka Hodinová-Spurná mluví za československé ženy a vyjadřuje věrnost nastolenému režimu nebo třeba texty poslankyně Patchové rodinné politice a o rozvodech podle zákona o právu rodinném.³⁶⁵ S jejich odchodem z politiky se už tato praxe neobnovila. S odchodem této první generace komunistických političek s předválečnou politickou zkušeností vymizel i do té doby preferovaný obraz poslankyň jako aktivních tvůrkyň legislativy. S touto generační obměnou souvisel i odchod žen z nejvyšších pater ÚV KSČ a de facto tím skončilo podílení žen na reálné moci v Československu.

C) Třetí rovinou prezentace poslankyň byla jejich práce v Národním a Federálním shromáždění. Poslankyně tedy nebyly jen jejich pasivními objekty, o nichž se psalo a s nimiž se vedly rozhovory. Byly zároveň herečkami ve hře podle předem sepsaného scénáře. Poslankyně na ženy působily i tím, co ve Federálním shromáždění dělaly. Jinak řečeno, komunistické autority ovlivňovaly i samotnou agendu, jíž se ženy v parlamentu věnovaly a témata, která akcentovaly. Tato témata byla prezentována téměř výhradně ženami a definovala tak soubor agendy, která ženám v Československu přísluší. Spektrum hodnot a názorů, které byly k přednesu na plénu prisouzeny ženám a které proto poslankyně přednášely, rovněž odpovídalo požadavkům na názorové ukotvení nových socialistických žen. ÚV KSČ de facto konstruovala maskulinitu a feminitu tím, že ženám a mužům přidělovala

³⁶⁴ Vlasta 1949, roč. 3, č. 37, s. 2.

³⁶⁵ Vlasta 1950, roč. 4, č. 35, s. 12.

odlišnou agendu a odlišnou prezentaci hodnot a názorů. Jako příklad může sloužit skutečnost, že muži v Národním a později Federálním shromáždění téměř nikdy neadresovali své projevy československým mužům. Ženy oproti tomu směřovaly svá slova explicitně k československým ženám/matkám velmi často. Dochází zde tedy k jisté disproporcii. Poslankyně také mnohem častěji mluvily o svých vlastních zážitcích a zkušenostech, či o praktických potížích každodenního života. To odkazuje na dobově akceptovaný a ženským tiskem široce prezentovaný model, v němž je žena bytostí praktickou se zájmem především o to, co se bezprostředně dotýká jí samé a její rodiny. Samy poslankyně ve svých projevech často zdůvodňovaly svůj zájem o tu či onu záležitost jednoduše tím, že jsou ženami a dané téma je především „ženskou záležitostí“. Ženskou agendu tvořila v jednotlivých volebních obdobích různá témata. Zdravotnictví, problémy v zásobování, školství, starost o mládež a mírová politika však zůstávaly po celé sledované období čistě záležitostmi žen v parlamentu. Tím pádem byly chápány jako starost žen a „ženská práce“ i mimo toto politické hřiště.³⁶⁶ Později, zejména ve druhé polovině 80. let, se k tradičním tématům ženské agendy přidala environmentální politika a zájem o životní prostředí. Spojení žen se starostí o environmentální politiku a přírodu jako myšlený celek bylo analyzováno i na antropologické úrovni. Dle anglické socioložky a ekofeministky Mary Mellor existuje spojení mezi využíváním přírodního prostředí, jeho špatným stavem a podřízeností a útlakem žen.³⁶⁷ Už Simone de Beauvoir poukazovala na analogické poměry ve vztazích žena–muž a příroda–kultura. Příroda je vnímaná jako ta „druhá“, nerovnoprávná a podřízená ve vztahu ke kultuře, stejně jako žena je „druhým pohlavím“ ve vztahu k muži.³⁶⁸ V intencích tzv. kulturního ekofeminismu lze konstatovat, že hodnoty a vlastnosti označované v dané kultuře jako femininní, tj. citlivost, empatie, altruismus, pečovatelský princip, starostlivost apod., generují ohleduplnější, pokornější a šetrnější vztah k životnímu prostředí a přírodnímu bohatství. Charakteristiky spojované s genderovým obrazem muže jako např. racionalita, ctižádostivost a průbojnost jsou vnímané jako přírodu spíše ohrožující.

Otázka vztahu k životnímu prostředí a vnímání přírody jako svébytné entity je jedním z ústředních motivů i v případě prezentace poslankyň v 80. letech. Porozumění přírodě a starost o ni jsou zde tematizovány jako především ženská záležitost. Např. v dokumentárním filmu o nejmladší poslankyni okresního výboru v Náchodě pod názvem Markéta z roku 1985 je poslankyně zobrazována jako bytost souznící a spjatá s přírodou. Markétu Dubnovou autorka Kateřina Lessenková v dokumentu prezentuje jako velmi éterickou bytost. Vedle

³⁶⁶ Vlasta 1971, roč. 3, č. 45, s. 15.

³⁶⁷ MELLOR, Mary. *Feminism & Ecology*. New York, 1997.

³⁶⁸ BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha, 1967.

sugestivních záběrů na mladou, bosou poslankyni, která s rozpuštěnými vlasy seče při západu slunce kosou trávu na louce je divák v dalším okamžiku vystaven pohledu na tutéž ženu se šátkem na hlavě sbírající v montérkách klestí v lese. Poslankyně o sobě mluví jako „horalovi“ žijícím v přírodě. Při práci v lese prý nalézala uspokojení v souznění s přírodou vnitřní klid. Intuitivní spojení ženské podstaty s přírodou je zde zcela evidentní. Starost žen o životní prostředí je v tomto kontextu interpretovatelná jako opozitní vůči působení mužského principu. Můžeme tedy mluvit o jisté, s největší pravděpodobností zcela nezávisle na sobě vzniklé, podobnosti mezi přístupem západních feministek a socialistických poslankyň k environmentálním otázkám. Až do očí bijící je naprosté přehlížení práce spojené s výkonem poslanecké funkce. Děje se tak navzdory skutečnosti, že dotyčná je filmována právě proto, že je poslankyní.

6. ŽÁDOUCÍ VLASTNOSTI PŘÍKLADNÝCH ŽEN

Velmi často se v tisku setkáváme s přirovnáváním některých osobnostních rysů a charakteristik poslankyň k atributům „pravých žen“, „skutečných žen“ nebo „československých žen“. Poslankyně tedy byla ztělesněním toho, co bychom mohli označit za ženskou podstatu. Označením té či oné vlastnosti za „ženskou“, dochází ke genderování dané charakteristiky. Poslankyně nebyly jen příkladnými občankami, ale především příkladnými ženami, tj. nositelkami genderových atributů příslušných ženskému genderu. Nejen ženský tisk, ale i časopis Tribuna s podtitulem Týdeník pro ideologii a politiku, který vycházel v letech 1969–1989, explicitně referuje o poslankyních jako o skutečných československých ženách a vzorech pro další ženy v Československu. Nic takového se neobjevuje v případě rozhovorů s poslanci (muži) ani ve člancích o nich.

V tisku je vždy referováno o komplexu jejich osobností. Mnohem častěji, než poslanecké agendě se rozhovory věnují podobě jejich běžného dne, jejich rodině a koníčkům, vizuálu a povahovým vlastnostem. Poslankyně se až na výjimky z let 1989 a 1990 v rozhovorech nevěnují konkrétním zákonným úpravám. Jejich práce ve Sněmovně je popisována jen velmi povšechně a zdá se být vedlejší. Například poslankyně Šmolková v rozhovoru o funkci poslance mluví jako o „práci pro stát“. Dál nic nekonkretizuje. Celý rozhovor se věnuje jejímu působení v JZD a rodinnému životu.³⁶⁹ Nezřídka je také poslanecká práce zastíňována aktivitami poslankyň v jejich volebních obvodech. Popis výkonu funkce pak vyznívá jako organizace akcí pro děti a mládež. Zaměření rozhovorů na pracovní a rodinný život mělo poslankyně přiblížit čtenářkám. Poslankyně byly prezentovány jako jedny z lidu, běžné a obyčejné ženy.³⁷⁰ Po celé sledované období bylo zdůrazňováno, že poslankyně žijí běžné životy a vymykají se snad jen množstvím vykonané práce a dokonalou organizací času. Této prezentaci napomáhaly i samy poslankyně. Často se setkáváme s vyjádřeními jako např. „Nehleďte v mém životě něco mimořádného. Nějaké napínavé momenty nebo vzrušující situace. Je to běžný život, jakých je všude dokola na miliony.“³⁷¹

Rozhovory s těmito ženami a texty o nich často ani nenesou jejich poslaneckou funkci v nadpisu. Autorka článku o mnohaleté poslankyni Anně Jungwirthové, která svou politickou kariéru zahájila ještě v předválečném parlamentu, ji v nadpisu tituluje jako „významnou pracovníci“.³⁷² Poslankyně jsou političkami až v druhé řadě. Ač se oficiální propaganda snažila

³⁶⁹ Tribuna 1971, roč. 3, č. 44, s. 4.

³⁷⁰ Např. Vlasta 1952, roč. 8, č. 41, s. 3.

³⁷¹ Tvorba 1976, roč. 8, č. 52, s. 5.

³⁷² Vlasta 1958, roč. 8, č. 41, s. 3.

prezentovat podíl žen na politické moci jako cíl politiky komunistické strany, nepropsala se tato idea do genderového obrazu ideální československé ženy. Zejména politika v předválečném slova smyslu, tj. politika stranická, konfrontační a dynamická, kterou časopis *Vlasta* zmiňuje zejména ve spojení s postavením žen na Západě, nebyla akceptována jako pole pro ženy. Práce poslankyně tedy nikdy nenesla konotace politického zápasu ani nebyla se slovem „politika“ nijak spojována. Role poslankyně se stala synonymem pro „práci pro lidi“ nebo „práci s lidmi“. V takové podobě byla v dobovém diskurzu pro ženy nejen přijatelnou aktivitou, ale dokonce byla chápána jako činnost, v níž byly ženy obzvláště platné. Díky jejich „přirozenosti“ měly ženy mít pro problémy běžných lidí pochopení a měly mít práci s lidmi rády. Vyjádření ve smyslu „Jako žena ráda pracuji s lidmi“³⁷³ byly nejčastějším komentářem v případě, že byla poslankyně dotazována na okolnosti jejího působení ve funkci. Ženy měly díky této své myšlené přirozenosti být také zvláště kvalifikované pro získávání Čechoslováků pro politiku strany. Tato schopnost vycházela z ženské role matky-vychovatelky, která v tomto duchu měla v rodinném měřítku působit zejména na děti a v měřítku širším (tj. politickém) na co nejširší okruh voličů.³⁷⁴

Poslankyně (s výjimkou „výjimečných poslankyň“ a poslankyň v závěru 80. let) vidáme v tisku a televizi nejčastěji v jejich rodinném nebo občanském pracovním prostředí. Rozhovory a články jsou doplněny fotografiemi političek v montérkách v továrně či v JZD, žen před tabulí a třídou dětí, žen v bílém plášti v nemocnici, za stolem v kuchyni s bábovkou apod. Až v průběhu roku 1989 dochází k obratu v chápání poslanecké funkce. Poslankyně se nyní v rozhovorech více soustředily na práci v parlamentu, odpovídaly na konkrétní otázky a popisovaly konkrétní problémy, které na půdě Federálního shromáždění řešily. Méně pozornosti bylo věnováno jejich osobnímu životu nebo občanskému zaměstnání. Poslankyně sice explicitně nezmiňují žádný politický zápas, ale v rozhovorech dokládají svou činnost a mluví o tom, čeho „dosáhly“.³⁷⁵ Poslankyně se postupně stávala politickým pracovníkem nikoli předobrazem femininního ideálu. V tomto kontextu můžeme hovořit i o svého druhu návratu k obrazu poslankyně jako politické osobnosti. Mladé poslankyně perestrojkových let usilovaly o stejný kredit, jehož nositelkami byly ony zmíněné „výjimečné poslankyně“ padesátých let. V roce 1989 se tedy prezentace poslankyň transformovala a představovala tyto ženy jako nositelky atributů silných žen se skutečnou politickou mocí. Po poměrně dlouhém období prezentace „nepolitických“, nevýrazných a nekonfliktních političek přichází na scénu „nová krev“, která měla symbolizovat onu celospolečenskou změnu tolik typickou pro závěr

³⁷³ *Vlasta* 1971, roč. 3, č. 45, s. 15.

³⁷⁴ Např. *Vlasta* 1979, roč. 32, č. 4, s. 22.

³⁷⁵ *Vlasta* 1989, roč. 43, č. 38, s. 3.

80. let. Poslankyně se objevují v nápadně podobném aranžmá jako Anežka Hodinová–Spurná nebo Božena Macháčová Dostálová. V obou případech je místo domácího či pracovního prostředí vidáme při projevech ve Sněmovně nebo na schůzích. Rozdílů mezi zasloužilými poslankyněmi 50. let a novou krví let 80. je navzdory této podobnosti celá řada. Předně - Anežka Hodinová a poslankyně jejího ražení čerpały svou autoritu zejména ze zkušeností, které získaly mnohaletým politickým působením a z pozice „žen zakladatelek“. Byly také pevně etablované ve strukturách strany. Nová generace poslankyň závěru 80. let byla vesměs souborem žen kolem třiceti let věku. Jejich politické zkušenosti byly při nástupu do poslaneckých lavic mizivé a nebyly ani aktivními členkami strany. Vzhledem k rychlému nástupu demokratizační polistopadové politiky a zásadnímu přerodu parlamentu jako instituce však nedostaly tyto poslankyně prostor pro realizaci jimi prezentovaných cílů a předsevzetí.

Navzdory nastíněným specifikům zůstávaly mnohé charakteristiky oněch „pravých žen“ po celé sledované období vesměs stabilní. Jak již bylo řečeno v kapitole o ideálním profilu poslankyně, jednalo se o ženy oddaně pracující, starostlivé matky, ženy vděčné režimu, obránkyně míru, neohrožené a odhodlané nepřátele západních imperialistů a osobnosti věrné linii strany. Na tomto poli nás bude zajímat spíše konstrukce toho, co je na poslankyních vnímáno jako „ženské“ či „femininní“. Z hlediska vnitřních charakteristik, jsou ony „pravé ženy“ z parlamentu vesměs prezentovány jako tiché, skromné a nevýrazné. Poslankyně stejně jako všechny československé ženy nemyslí na sebe a vlastní prospěch. Jelikož je žena zcela intuitivně vždy spojována s mateřstvím a úlohou matky, byly součástí femininních charakterových vlastností zejména charakteristiky spojené s touto úlohou. Explicitně jsou poslankyně označovány za vřelé, starostlivé, chápavé a trpělivé, a to nejen ke svým dětem, ale i k jejich pracovnímu kolektivu a vůbec všem, kdo potřebují jejich pomoc. V životopisech poslankyň se setkáváme rovněž s motivem sebeobětování pro druhé. Tato jejich schopnost bývá opět spojována s mateřskou láskou a mateřským pudem, který ženám káže upozadit se pro dobro dítěte. V případě poslankyň je tato vlastnost vyhrocena a poněkud rozšířena. Vztahuje se tedy nejen na vlastní děti, ale souvisí se solidaritou vůči kolektivu. Příkladem budiž provolání komunistické poslankyně Julie Prokopové „Dnes musí hladovět i moje dítě, aby se jednou měly všechny naše děti dobře.“ Tento její výrok byl v časopise *Vlasta* interpretován jako doklad její schopnosti se zcela upozadit pro dobro celku. Julie Prokopová svou starost o dobro všech dětí (tj. mateřskou roli rozšířenou o mateřskou starost o celou společnost) příkladně nadřadila sobeckým zájmům, do nichž by patrně spadal i „úzc“ pojatý individuální zájem pouze o dobro jejich dětí. Specificky ženskou vlastností pak bylo něco,

čemu autorky v ženském tisku říkaly „vnitřní opravdovost“.³⁷⁶ Dle kontextu lze soudit, že se jednalo o soubor vlastností zahrnující bezelstnost, upřímnost a empatii, který býval rovněž připisován pouze ženám.

Často je poukazováno na již zmíněnou obyčejnost, skromnost, nevýraznost a vystupování, které navzdory jejich četným úspěchům není nijak povýšené. Poslankyně ani ženy se neměly povyšovat ani jakkoli vyčnívat. Zdá se, že cílem bylo vychovat platné členy kolektivu se specifikou solidaritou vůči jejich okolí. Poslankyně jsou vždy ženami, o nichž kolegové soudí, že jsou „moc fajn“ plné životního elánu, optimismu a v kolektivu jsou vždy oblíbené.³⁷⁷ Přílišná průbojnost a výjimečná ctižádost nebyly žádoucí, ačkoli jsou právě tyto vlastnosti pro úspěšnou politickou kariéru v demokratické společnosti nezbytné. Poslankyně však neměly být úspěšnými reprezentantkami potřeb voličů, ale jak již bylo několikrát zmíněno, spíše předobrazy ideálních žen. To se mění až ve druhé polovině roku 1989, kdy jsou poslankyně spojovány s vlastnostmi jako je odhodlanost, pracovitost a průbojnost. To souvisí s již zmíněnou redefinicí poslanecké funkce. Takové charakterové vlastnosti však nesly dle dobového tisku i politické osobnosti začátku 50. let. Výjimečné poslankyně byly odhodlané, nezlomné a neúnavné bojovnice za „svou věc“. Stejně jako mladé poslankyně závěru sledovaného období usilovaly o „změnu“. V roce 1948 šlo sice o ideově úplně jinou revoluci, ale stále se jednalo o zásadní přerod, na němž chtěly tyto ženy participovat. V dynamických časech, bez ohledu na charakter doby, se prezentovaný profil poslankyň transformoval z nevýrazné, obyčejné a zcela neprůbojné pracovnice, matky a manželky v silnou odhodlanou ženu a nabýval atributů tradičně mužských. Je příznačné, že v krátkém období politického uvolňování roku 1968 se poslankyně stávají aktivními politickými subjekty hodnocenými jako „myslící osobnosti“ s nepopíratelnou vůlí dosáhnout svého cíle.³⁷⁸ Vždy, když si situace a režim žádaly silné ženy pracující pro společenskou změnu, byly to především poslankyně, kdo tento předobraz aspoň z větší části ztělesňoval.

Žena v socialistickém Československu musela vedle výše nastíněných femininních rysů, mít i řadu specifických schopností, aby byla společensky úspěšnou a zvládala všechny povinnosti přisouzené její genderové úloze. Již bylo zmíněno, že ženy se dle dobového povědomí a řady sociologických šetření potýkaly zejména s nedostatkem času, přílišným množstvím povinností a problematickým sladčováním svých „dvou směn“. Právě v této oblasti byly poslankyně přebornicemi a stávaly se pro ostatní ženy v Československu příkladem. Poslankyně svůj úděl snášely s nadhledem. Jejich schopnost být zároveň příkladnou pracovnicí,

³⁷⁶ Např. *Vlasta* 1950, roč. 4, č. 17, s. 2.

³⁷⁷ *Vlasta* 1986, roč. 40, č. 15, s. 21–22.

³⁷⁸ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 29, s. 11.

skvělou matkou, precizní hospodyní a funkcionářskou byla vždy hodnocena jako ta nejcennější. Ačkoli je v tomto kontextu často zmiňováno, že poslankyně je podporována rodinou a manžel i babičky jí s domácností pomáhají, mluvily poslankyně o domácích pracích a výchově dětí zcela v souladu s dobovým diskurzem, jako výhradně o svých povinnostech. Rodina poslankyně je vykládána vždy jako vděčná, chápavá, hrdá a nápomocná³⁷⁹, což je v zásadním rozporu s publikovanými rozhovory a články věnujícími se vztahu partnerů³⁸⁰ k veřejnému angažování jejich žen. Poslanecká funkce ženy nijak neodcizovala od tradiční role v domácnosti. „Matka musí být na rodinný život připravena, aby byla schopna sama vést domácnost a poradit si s překážkami, které přijdou.“ V průběhu celého sledovaného období ve Vlastě, Rudém právu a Tribuně nenajdeme jediný rozhovor s poslankyní, která by nebyla matkou. Jinak je tomu v případě funkcionářek SSM, ale zde je tento fakt poněkud determinován věkem. Poslankyně je vždy matkou a vždy je zdůrazněno, že navzdory všem svým povinnostem zvládá věnovat dětem dostatek času a pozornosti. Poslankyně se vymezují vůči údajnému nepravdivému vnímání poslanecké funkce jako aktivity vytrhávající ženu z domácích povinností. Nebylo prý pravdou, že „když žena veřejně pracuje zanedbává rodinu“³⁸¹. Velmi důležitá byla i úloha ženy hospodyně. Ačkoli oficiální politická ideologie chápala domácí práce jako neproduktivní a svého druhu podřadné, nesetkáváme s upozaděním důležitosti jejich perfektního zvládnání. Žádná z politicky aktivních žen se nezmiňuje o tom, že by delegovala domácí práce na „osvobozenou domácnost“, nechala vařit a péct manžela apod. „...její domov je příjemný, najdete v něm všechno: úsměvy nad prostřeným stolem, vůni kávy pro tiché chvílky, útulné teplo z ústředního topení a všechny ty inteligentní stroje, které ženám usnadňují práci.“³⁸² Pozoruhodným fenoménem pro komplexní definici obrazu těchto žen je časté zapojení manžela pro dokreslení profilu těchto žen. Zdá se, že u řadových poslankyň v průběhu celého sledovaného období, je velmi důležité zmínit, jaký poměr má její manžel k povinnostem spojeným s výkonem poslanecké funkce. Zároveň je zejména v 50., 60. a 70. letech často zmiňováno, jaké zaměstnání manžel vykonává a jaký je jeho poměr ke straně. To implikuje velmi tradiční fenomén důležitosti partnera pro definici ženy jako takové, vycházející z tradice 19. století.³⁸³ Pokud je ve spojitosti s rodinným životem poslankyň zmíněn vzájemný vztah partnerů je charakterizován jako harmonický a respektující. V případě, že se jedná o vzpomínkový text věnovaný jubilatce či zesnulé, můžeme se naopak

³⁷⁹ Např. Vlasta 1978, roč. 32, č. 14, s. 13.

³⁸⁰ Např. Vlasta 1956, roč. 10, č. 31, s. 10.

³⁸¹ Vlasta 1979, roč. 33, č. 14, s. 8.

³⁸² Vlasta 1979, roč. 33, č. 14, s. 7.

³⁸³ Např. Vlasta 1978, roč. 32, č. 10, s. 16.

dočist, že se dotyčná musela brzo vdát, aby ulevily rodičům v době, kdy sňatek nebyl ještě otázkou lásky, ale čistě pragmatický a formální krok, k němuž byly ženy dohnány nutností zajisti si vlastní existenci.³⁸⁴ Podobně důležitý jako manžel byl v mnoha případech i otec. Paradoxem je, že o matkách poslankyň se nezmiňuje jediný z analyzovaných pramenů. Otec naproti tomu je vždy prezentován jako „pokrokový“ a „uvědomělý“. Učil svou dceru lásce k Sovětskému svazu, učil jí rusky nebo jí zasvěcoval do socialistických myšlenek. Matka je v tomto kontextu zcela pominutelným aktérem a její působení na dceru není nijak akcentováno.

Zcela nepřijatelná byla pro socialistickou ženu marnivost, tolik spojovaná s buržoazní morálkou.³⁸⁵ Poslankyně bývaly charakterizovány jako dobré hospodářky a skromné ženy. S tím souvisí i otázka vizuality těchto žen. To, jak poslankyně v televizi či na fotografiích a z popisů jejich vzhledu působí, je značně determinován jejich věkem. Bez ohledu na stáří popisované, nikdy dané ženy nepotřebují vyčnívat vypadat ani vypadat honosně. Pokud je zmíněn nějaký z tradičních rysů ženské krásy, objevuje se vždy jakoby náhodou a přirozeně, přičemž bývá velmi často skrýván. Zaměříme-li se na tyto zmínky o vizuální ženskosti, narazíme na dynamickou proměnu toho, co je o vzhledu poslankyň zmiňováno. Popis mladých a krásných poslankyň kypících elánem je typický pro první polovinu 50. let a léta 70. V průběhu padesátých let se setkáváme se ženami urostlými a zdravě vypadajícími. Vždy je v tomto kontextu zmíněn vliv tvrdé fyzické práce, která se na jejich vzezření nějakým způsobem podepsala. Ať už to jsou upracované ruce nebo opálené tváře a větrem ošlehané líce. Tyto okolnosti u mladých poslankyň z pozdějších let vymizely. Explicitně jsou zmiňovány vlasy, které jsou vždy sepnuté tak, aby ve výkonu fyzické činnosti nevadily. Poslankyně jsou oblečeny buď „pracovně“, pokud se bavíme o fotodokumentaci v časopisech, nebo velmi skromně, pokud se bavíme o jejich televizních výstupech. Ostatně velmi strohé odění je typické pro poslankyně po celou existenci socialistického Československa. Podobně je tomu i se staženými vlasy. Navzdory měnícím se módním trendům je strohý drdol téměř definicí a stejnokrojem. Pokud má poslankyně vlasy rozpuštěné, nikdy nejsou delší než po ramena, a i takový účes je přísně korigován sponkami. Žádná „ženskost“ ve smyslu „vyzývavého oblečení“ nebo delších vlasů či účesu podle poslední módy nepřicházela u těchto žen v potaz. Ani v období tolik populárních „minisukní“ nenajdeme poslankyni, která by tento výstřelek oblékla, byť jen na zdokumentovanou neformální akci. Mnohé z poslankyň zejména v 50. a 70. letech bychom mohly vidět ve vyloženě mužském oblečení, a to dokonce

³⁸⁴ Vlasta 1979, roč. 33, č. 14, s. 7.

³⁸⁵ Vlasta 1950, roč. 4, č. 27, s. 3.

v činnostech tradičně připisovaných mužům. Prokazatelně i na konci 70. let bylo velice kladně hodnoceno především to, že se poslankyně nebojí obléct montérky a vzít do ruky i mužskou práci a zednickou lžici.³⁸⁶ Ženská krása se, hodnoceno dle prezentace poslankyň, stávala jaksi podružnou a nedůležitou. Je pozoruhodné, že ačkoli rozhodně nemůžeme mluvit o všeobecném upozadění tradiční ženské feminity u československých žen, měl fenomén žen „mužatek“ nesporný společenský ohlas. Právě toto rezignování na módu a ženskost bylo totiž československým ženám na konci 80.let muži v ženském tisku vytýkáno a v jisté opozici vůči němu stál akcent, který na ženskou sexualizaci kladla např. dobová televizní tvorba. Tam se spoře oděné tanečnice objevovaly během hudebních a estrádních pořadů zcela běžně.³⁸⁷ Převzetí mužského vizuálu je typické i pro feministky západního stříhu. Důsledným nošením kalhot a kouřením počínaje, zkracováním vlasů a odmítáním make-upu konče soustavně docházelo k přibližování veřejně aktivních žen mužskému vizuálnímu genderovému obrazu. Jisté intuitivní spojování vstupu žen do mužského prostředí (tj. politiky) s jejich „pomůžštěním“ se odrazilo i na ženách ve východním bloku. Navzdory nesporné rozdílnosti komunistické „emancipace shora“ a západního feminismu se stal tento konkrétní vizuální aspekt společným fenoménem objevujícím se jak u poslankyň a funkcionářek socialistického Československa tak u západních feministek. Nesporný vliv této vizuality na československou ženskou veřejnost dokládá obrazový materiál (např. z archivu České televize nebo dobových periodik), nebo právě ona zmiňovaná kritika z úst československých mužů.

Rezignace na vnější sexualizaci ženy je patrná i v definici „ženské krásy“ v kontextu s poslankyněmi. Jediná skutečně akceptovatelná ženská krása byly totiž ta vnitřní. Poslankyně byly v popisu jejich vnějšku označovány jako „ryzí typ naší ženy“. Jejich krása vyvěrala z nitra. Šlo zejména o „ženskou moudrost který tkví v sebeobětování, vřelosti“. Poslankyně a potažmo ani československá socialistická žena nemusela minimálně z hlediska režimem předkládaného dobového ideálu zásadním způsobem dbát o zevnějšek a přílišné zaujetí módními trendy by je spíše odvádělo od skutečně hodnotné práce. To platí i pro poslankyně závěru 80. let. Explicitně se setkáváme s charakteristikami spíše optimistických a vizuálně nevýrazných žen, než s osobnostmi kypícími ženskostí a sexappealem. Kladně hodnocená poslankyně zpovídána v roce 1989 si své šaty dokonce šila sama, což se dle kontextu kladně odrazilo na rozpočtu její rodiny.³⁸⁸ Ideální žena za sebe neutráčí. Schopnost ušetřit byla také jednou z nejvýraznějších dovedností, kterou poslankyně aktivně předávaly československým ženám. Pokud totiž

³⁸⁶ Vlasta 1979, roč. 33, č. 14, s. 7.

³⁸⁷ Více např. CYSARŮVÁ, Jarmila. *Československá televize v období zániku komunistického režimu a vítězství demokratické revoluce, 1985–1990*. Praha, 1999.

³⁸⁸ Vlasta 1989, roč. 43, č. 36, s. 4–5.

poslankyně dávaly ženám nějaký konkrétní návod na to, jak se vyrovnat s řadou potíží v jejich běžném životě, bylo to kromě organizace času právě šetření. Příkladem za všechny budiž projev Boženy Macháčové-Dostálové, v němž „jsme se dozvěděli, proč je pro nás důležité podporovat normální délku šatů, ani širokých ani dlouhých, takových, které se nám pracujícím ženám nejlépe hodí.“ Nehospodárná móda v 50. letech totiž navíc škodila nejen rodinným rozpočtům, ale i celostátní ekonomice.³⁸⁹ Podobné návody zmíněné však spíše mimoděk nejsou výjimkou ani později.

Tím se dostáváme k další z rovin působení československých poslankyň. Vedle jaksi pasivního předkládání osobností poslankyň jako následování hodných vzorů a práce žen na půdě parlamentu ovlivňovaly poslankyně československé ženy i takřkajíc vlastním příkladem a velmi konkrétně formulovanými požadavky. Redaktorky k tomu poslankyně motivovaly dotazy typu „Co byste řekla našim ženám?“³⁹⁰. Nešlo jen o šetření financí a dokonale efektivní organizaci času. V nejširší míře šly příkladem už jen tím, že se rozhodly aktivně podílet na řízení státu a vzaly na svá bedra tuto funkci a s ní spojené povinnosti. Poněkud konkrétněji šly příkladem zejména v jejich mnohdy zcela zásadním způsobem akcentovaných pracovních výkonech a údernických závazcích. Tyto konkrétní zásluhy poslankyň o stát se objevují u profilů politicky aktivních žen zejména v 50. letech, tj. v době, kdy je údernické hnutí zcela stěžejní pro československou ekonomiku. V téže době a později i v letech 70. šly poslankyně příkladem především v počtu dětí, které vychovaly a v ideálním případě je (zejména v období 50. let) přiměly vyučit se některým z potřebných řemesel, nebo je v kontextu let 70. dovedly až na vysokou školu.

Další konkrétní zapojení československých poslankyň do činností, v nichž by se očekávala participace žen, bychom našli ve starosti o budování školek, jeslí a zařízení pro děti. Svým způsobem unikátní byla „brigáda“ poslankyň v roce 1950, kdy se téměř celá ženská sekce Národní Shromáždění vydala bojovat proti mandelince bramborové.³⁹¹ Poslankyně se zapojovaly jako zástupkyně československých žen, které svým snažením motivovaly „všechny československé ženy–matky“ k týmž zásahům.

Lze předpokládat, že explikační potenciál genderově performativní role československých poslankyň měl v průběhu sledovaného období spíše klesavou tendenci. Autorita poslanecké funkce totiž v průběhu sledovaného období utřžila několik zásadních ran, které ji v očích veřejnosti prokazatelně degradovaly. Soudě dle frekvence vyjádření, v nichž musely poslankyně obhajovat Národní a Federální shromáždění a vyvracet tvrzení „zlých

³⁸⁹ Vlasta 1948, roč. 2, č. 25, s. 13.

³⁹⁰ Vlasta 1948, roč. 2, č. 32, s. 5.

³⁹¹ Vlasta 1950, roč. 4, č. 30, s. 10.

jazyků“, kteří jej pokládali za bezmocné, zbytečné a neproduktivní, existoval v československé veřejnosti jistý autoritu parlamentu snižující antinarativ přinejmenším od začátku 60. let. V průběhu roku 1968 poslankyně samy usilovaly o rozšíření vlivu Národního shromáždění a návrat moci do rukou poslanců. Uvědomovaly si diskrepanci mezi Ústavou deklarovanou teorií a praxí, která osazenstvu parlamentu přisuzovala jen roli bezmocného a podřízeného formálního schvalovatele předem přijatých norem. Právě v období pražského jara se parlament usilující o aspoň částečnou emancipaci těšil nejširší podpoře veřejnosti. Poslankyně tuto skutečnost vnímaly. Vážily si důvěry veřejnosti a soudě dle jejich projevů na plénu, usilovaly o co nejdůslednější jednání v zájmu svých voličů. Po srpnových událostech, ačkoli se v nejtěžších dnech parlament projevil jako nečekaně silná a funkční instituce, prošla veřejnost deziluzí zapříčiněnou finálním a definitivním podřízením této instituce sovětskému diktátu. Normalizační prezentace Federálního shromáždění jako výhradně jednotně hlasujícího uskupení nevýrazných osobností, parlamentu taktéž na kreditu nepřidala. Jistý vliv měla i skutečnost, že zejména od roku 1970 se průměrný věk poslankyň setrvale zvyšoval a příliv nové krve, která by měla pochopení pro skutečné a aktuální problémy, se jednoduše nekonal. Krátké perestrojkové období uplatňování vize reformy všeobecné hospodářské a společenské stagnace už nestihlo navrátit Federálnímu shromáždění ztracenou pozici. Výměna poslanců, která se projevila během polistopadových kooptací, sice vedla jak potřebnému omlazení parlamentu, tak k přílivu výrazných a charismatických osobností, ale zároveň nutně zapříčinila naprostou ztrátu kontroly komunistického aparátu nad složením Federálního shromáždění. V důsledku toho značně pokleslo procento žen zasedajících v poslaneckých lavicích. Komplexní přerod Federálního shromáždění jako instituce a profesionalizace role poslance již nebyly v souladu s do té doby živou praxí čistě formální role poslanců. S naplněním role poslance reálným vlivem na tvorbu legislativy definitivně ztratily poslankyně svůj genderově performativní vliv. Poslankyně se staly politickými osobnostmi a přestaly proto fungovat jako předobrazy ideálních žen. Napříště se měla ženy v československé politice angažovat jen za předpokladu, že přistoupí na pravidla konfrontačního mužského politického hřiště a stanou se mužům rovnocennými protivníky vykazujícími tytéž tradičně maskulinní charakteristiky, které jim umožní úspěšnou kariéru. Zatímco ve veřejném prostoru a atmosféře 90. let dominoval předobraz tradiční ženy v domácnosti vyhýbající se na jedné straně nevhodným západním feministickým trendům a na straně druhé „vynucené“ socialistické emancipační linii, objevovaly se mezi poslankyněmi pouze osobnosti charakteristikám tradiční ženy v domácnosti jednoznačně odporující. Politické hřiště v České republice zůstává dosud zcela nereflektovaně platformou ryze mužskou. Navzdory jednoznačnému nárůstu žen

ve vysoké politice se zdá, že se stále musí tyto ženy metaforicky řečeno „obléct do kalhot“, aby v daném prostředí uspěly a staly se respektovanými osobnostmi. Zdá se, že socialistický parlament po většinu své existence tento krok mimo genderovou roli nevyžadoval, jelikož ženy vstupující do Národního a Federálního shromáždění nebyly jako nositelky maskulinních charakteristik prezentovány a ani se tak neprojevovaly. Komunistické autority profil poslankyň a díky němu i zmíněnou genderovou roli záměrně cíleně konstruovaly jako „ženskou“, přičemž komplex charakteristik, které režim kategorizoval jako femininní byl jednoznačně determinován požadavky režimu. Socialistická poslankyně měla být především socialistickou ženou, kdežto polistopadová poslankyně musela být především politikem. Nejvyšší patra ÚV KSČ přitom, pokud jde o možnost politické participace žen, byla prostředím více než nápadně podobný západním politickým strukturám vykazujícím ryze patriarchální rysy. V obou případech byl vstup na politické hřiště a reálný podíl na moci ženám ztížen. Ona nastíněná nerovnost v nejvyšších patrech politiky přetrvává a bude eliminována až s důslednou reflexí nastavení neformálních norem parlamentů jako institucí.

7. ČESKOSLOVENSKÉ POSLANKYNĚ V JEDNOTLIVÝCH VOLEBNÍCH OBDOBÍCH

7.1.1 1948–1954

Již na dubnovém zasedání ústředního výboru KSČ byla Klementem Gottwaldem navržena „nová“ organizace voleb. Pro volby konané 30.5.1948 měla být sestavena pouze jedna jednotná kandidátka Národní fronty.³⁹² Kandidatura opozičních stran byla zakázána a volič tak mohl svůj nesouhlas s vývojem započatým po únorovém puči a potvrzovaným v květnových volbách vyjádřit jen vhozením neplatného nebo tzv. bílého lístku. V Československu byl systém voleb s jednotnou kandidátkou použit již v minulosti, konkrétně v pohraničních okresech po podepsání Mnichovské dohody.³⁹³ Jednotná kandidátka Národní fronty zaručovala komunistům v roce 1948 70 % všech mandátů.³⁹⁴

Ve volbách bylo rozděleno 300 mandátů. Za Čechy, Moravu a Slezsko bylo nominováno 228 kandidátů. Slovenská část republiky bylo zastoupena pouhými 71 mandáty. Celkově mělo svůj hlas jednotné kandidátce Národní fronty odevzdat 86,6 % voličů. Bílé lístky navzdory tvrdé manipulativní předvolení kampani použilo 13,4 % voličů.³⁹⁵ Na zmíněné volební kampani se značnou měrou podílely i komunistické poslankyně a ženské organizace. V časopise *Vlasta* se akční výbor Rady čs. žen jako vrcholná organizace žen vyjádřil k volbám ve prospěch jednotné kandidátky a „uvítala s nadšením rozhodnutí, že volby do Národního shromáždění budou v duchu budovatelského úsilí a jednoty národa vyjádřeny společnou kandidátkou a společnou oslavou Svátku práce 1. Máje. Vyzýváme všechny československé ženy, aby se manifestačně zúčastnily Svátku práce. Ve volebním období se přičiňte, aby všechny ženy odpovědně použily svého nejvyššího občanského práva ve prospěch vítězství kandidátky obrozené Národní fronty.“³⁹⁶ Výše uvedené celkové výsledky voleb lze ovšem číst i jinak, a to při sečtení počtu neplatných hlasů a bílých lístků. Pokud například sečteme oba

³⁹² CHYTILEK, Roman et al. *Volební systémy*. Praha, 2009, s. 287.

³⁹³ Vojenský historický ústav Praha. *Agitační leták k účasti na doplňovacích volbách do říšského sněmu, 1938* [online][cit. 11. 1. 2021]. Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/agitacni-letak-k-ucasti-na-doplnovacich-volbach-do-risskeho-snemu-1938/>; LILLA, Joachim. *Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland“ und des „Protektorats Böhmen und Mähren“ im Grossdeutschen Reichstag*. In: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, 1999, roč. 40, č. 2, s. 436–471.

³⁹⁴ Zákon č. 75/1948 Sb. Zákon o volbách do Národního shromáždění. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-75>; KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948–1953*. Praha, 1991, s. 41.

³⁹⁵ RP 1948, roč. 28, č. 132, s. 1.

³⁹⁶ *Vlasta* 1948, roč. 2, č. 17, s. 15.

protestní způsoby hlasování ve volebním kraji Pardubice, zjistíme, že celá jedna čtvrtina hlasů vystupovala proti jednotné kandidátce a zisk Národní fronty se tím v daném obvodu snížil na necelých 75 %.³⁹⁷

V obrozeném Národním shromáždění připadlo komunistům 160 mandátů v Čechách a 54 mandátů získala KSS. ČSSD, Česká strana lidová a Československá strana socialistická získaly shodně po 23 mandátech. 12 křesel získali poslanci Strany slovenské obrody. Spíše symbolické 4 mandáty obsadila Strana slobody a jeden mandát zůstal vyhrazen nestraníkům. Složení Národního shromáždění se zásadně změnilo po sloučení KSČ a ČSSD.

Mezi 300 poslanci bychom našli i 37 žen. 12 z těchto žen působilo v Národním shromáždění už před únorovým pučem. Jednalo se o 9 komunistek a 3 členky levého křídla sociální demokracie. Všechny tyto ženy měly za sebou dlouhou předválečnou politickou minulost a často působily ve stranických funkcích takřka od založení KSČ, případně je pojily s mužskými členy strany silné přátelské nebo rodinné vazby.³⁹⁸ Celkově tak po volbách přibýlo 10 poslankyň. Jen 7 poslankyň zvolených v květnových volbách pocházelo ze Slovenska a všechny byly komunistky. Mária Belokostolská byla dokonce členkou ÚV KSS. Opětovně zvolené sociální demokratky Ludmila Jankovcová, Běla Pažoutová a Anna Jungwirthová byly také jedinými sociálními demokratkami v obrozeném NS. Československá strana socialistická měla ve svém parlamentním kolektivu Boženu Pátkovou, Marii Sedláčkovou a Milenu Šmejcovou. Stranu lidovou reprezentovaly Anděla Sukupová a Marie Šachová.

Spolu s nárůstem ženského zastoupení pokleslo procento vysokoškolsky vzdělaných poslankyň. Mezi lety 1948 a 1954 zasedly v poslaneckých křeslech 4 právničky a 2 inženýrky. Mezi řadovými poslanci tvořily ženy asi 12 % z celkového počtu poslanců. Asi 11 % žen bychom v průběhu období 1948–1954 našli také mezi členy předsednictva NS.³⁹⁹ Celkem prošlo předsednictvem Národního shromáždění mezi lety 1948 a 1954 38 osob. Z toho dva předsedové a 12 místopředsedů. Mezi 26 řadovými členy předsednictva NS bychom přitom našli jen 3 ženy. Božena Machačová-Dostálová a Viera Mouralová-Úlehlová byly do předsednictva zvoleny již v roce 1948. V roce 1952 se k nim přidala ještě Julie Prokopová-Škrabálková. Na prominentním postu místopředsedkyně NS usedla vedle svých 11 kolegů jediná žena – Anežka Hodinová-Spurná.⁴⁰⁰ Ta za svou pozici nevděčila jen dlouhé politické

³⁹⁷<https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k021.pdf/35970c0a-987a-43fd-9415-50ea0ba8a89c?version=1>

³⁹⁸Hodinová-Spurná Anežka, Machačová-Dostálová Božena, Synková Matylda, Syrovátková-Palečková Marie, Šimonková Pavla, Škrlantová Barbora, Švermová Marie, Trojanová Marie, Ludmila Jankovcová, Anna Jungwirthová, Běla Pažoutová a Zimáková Helena.

³⁹⁹Božena Machačová-Dostálová, Viera Mouralová-Úlehlová, Julie Prokopová-Škrabálková.

⁴⁰⁰<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/predsedn.htm>

a stranické kariéře. Byla také loajální podporovatelkou stranické politiky Klementa Gottwalda. Mimo jiné je jako jediná žena uvedena mezi pisateli poslaneckého návrhu na zvolení Klementa Gottwalda prezidentem z června roku 1948.⁴⁰¹

V prvním sledovaném volebním období se složení Národním shromáždění poměrně dynamicky měnilo. Počet poslanců celkově klesl až na 285. Stalo se tak zejména díky sloučení ČSSD s KSČ, po němž se mnoho poslanců sociální demokracie vzdalo svých funkcí.⁴⁰² Kromě běžných rezignací z důvodu pracovního vyčerpání a nemoci, rezignovala (nebo byla zbavena funkcí) značná část poslanců kvůli jejich nevyhovujícím postojům nebo v důsledku politických procesů. Žen se v NS vystřídal celkem 52. Dvě poslankyně ve sledovaném období zemřely.⁴⁰³ Oběťmi politických procesů se z žen aktivních po únoru 1948 staly JUDr. Božena Pátková, Marie Švermová a Jarmila Taussigová-Potůčková.⁴⁰⁴ Celkem na svůj post do roku 1954 rezignovalo 12 žen.

Charakter a náplň práce poslankyně Národního shromáždění se po květnových volbách zásadním způsobem proměnily. Je třeba podotknout, že jisté kontinuity práce předúnorového a „obrozeného“ NS aspoň do roku 1954 přetrvaly. Jedná se především o počet schůzí a zasedání NS, který byl v následujících volebních obdobích zásadním způsobem redukován. Vzhledem k absolutnímu monopolu komunistické strany neodpovídalo právně zaručené postavení Národního shromáždění jeho skutečnému vlivu. Únorový převrat, nové složení a způsob práce Národního shromáždění přisoudili dané instituci pozici převodové páky, pohybující se dle not sekretariátu ÚV KSČ. NS se tak stalo velkým divadelním jevištěm prezentujícím všeobecný soulad uvnitř společnosti, úspěchy nového zřízení a příkladné občany lidově demokratické republiky. Dříve nejdůležitější zákonodárná úloha NS byla zásadním způsobem omezena. Ačkoli podle jednacího řádu NS z roku 1949 příslušela legislativní iniciativa vládě a poslancům, od využívání této pravomoci ze strany volených zástupců lidu bylo mezi lety 1948–1954 upuštěno. Poslanecký návrh by musel dle platné legislativy být podán písemně a být podepsán kolektivem alespoň dvou desítek členů NS. Návrhy zákonů přikazovalo Sněmovně k projednání především předsednictvo NS, čímž de facto utvářelo jeho agendu.⁴⁰⁵

⁴⁰¹APS, fond Volby prezidentů republiky, inv. č. 7/1, Volba prezidenta Gottwalda. Návrh poslanců na zvolení Klementa Gottwalda prezidentem.

⁴⁰²<https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k021.pdf/35970c0a-987a-43fd-9415-50ea0ba8a89c?version=1.0>

⁴⁰³ Matylda Synková (3. srpna 1949), Anna Jungwirthová (24. září 1954) .

⁴⁰⁴ Více k ženám v politických procesech v samostatné kapitole.

⁴⁰⁵ Předsednictvo NS se dle nového jednacího řádu Sněmovny těšilo o něco většímu vlivu a pravomocem, vzhledem k jeho přímé návaznosti na skutečné mocenské struktury uvnitř ÚV KSČ.

Zadání veškerých zákonných úprav vycházelo vždy z prostředí sekretariátu ÚV KSČ. Většina činnosti řadového poslance se tak přesunula do výborů a ani ve výborech většinou nedocházelo k zásadnějším revizím předložených legislativních návrhů. Projevy v plénu NS se již nevyužívaly k vyjádření podpory nebo odporu vůči dané zákonné úpravě nebo ke kritice poměrů, jak tomu bylo v parlamentu dříve.

Zapojení poslankyň do chodu Národního shromáždění bylo mezi lety 1948–1954 závislé na tom, zda měla daná žena dřívější politické zkušenosti s prací v NS nebo ve straně. Nárůst počtu žen ve Sněmovně rozhodně neznamenal úměrný nárůst jejich aktivity na plénu. Celkové počty vstoupení žen u řečnického pultu v obdobích 1945–1948 a 1948–1954 jsou téměř totožné. Pozice poslance díky již zmíněným zúženým kompetencím a ztrátě reálného vlivu nabyla nového obsahu a stala se mimo jiné platformou pro prezentování genderových předobrazů

O tom, jak poslankyně samy vnímaly v padesátých letech svou funkci, nejlépe vypovídají jejich projevy k projednávání zákonů upravujících finanční zajištění poslanců, platy a náhrady. Poslankyně Helena Leflerová, jako zpravodajka návrhu zákona o náhradách poslanců Národního shromáždění, jasně vymezila, čím je funkce poslance v systému lidové demokracie.

„Funkce poslance lidově demokratické republiky je čestná jako u členů národních výborů. Poslanec lidově demokratické země je povinen udržovat soustavný, živý a bezprostřední styk s voliči svého volebního obvodu.“ Požadavek, aby poslanec vedle výkonu funkce ještě soustavně setrval ve svém původním zaměstnání byl interpretován jako snaha přiblížit poslance lidem a nevytrhnout jej z běžného života, protože jedině poslanec pohybující se mezi lidmi může být skutečným zástupcem lidu.“ Poznámka, že se jedná o funkci čestnou je zcela v souladu s faktem, že skutečný vliv poslanců na normotvorbu a chod státu byl značně omezený.⁴⁰⁶

Role poslankyně v obrozené republice a nových pořádcích byla jako zcela nová vnímána i veřejností. Navzdory zanedbatelnému reálnému vlivu poslankyň na dění v republice, věřil ženský tisk, že nyní konečně začne Národní shromáždění sloužit lidu. Časopis *Vlasta* ženám například radil, aby se se svými dotazy, přáními a podněty obracely přímo na poslankyně, které jistě neprodleně pomohou. Poslankyně byla nyní ženou z lidu, reprezentantkou, která neměla být vyřazena z „běžného života obyčejných lidí.“⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/003schuz/s003003.htm>

⁴⁰⁷ *Vlasta* 1948, roč. 2, č. 24, s. 12.

Ženy po roce 1948 se na plénech Poslanecké sněmovny objevovaly buď v pozicích zpravodajek výborů informujících Shromáždění o konkrétní legislativní úpravě nebo pronášely ideologicky laděné projevy spojené s nějakou zvláštní nebo slavnostní příležitostí. Aspoň jednou vystoupila na plénu necelá polovina poslankyň, což v poměru znamenalo nižší aktivitu u žen než u mužů. Volba slovníku, témata i rétorika, které během svých projevů poslankyně používaly, byly od začátku prvního poúnorového volebního období značně odlišné od formy, které nabývaly projevy předúnorové. Specifický diskurz byl stejně závazný pro muže i pro ženy. Zásadně se však lišila agenda, která byla v parlamentu přisouzena ženám a agenda, jíž většinově věnovali muži. Politická práce žen a mužů v Národním shromáždění byla cíleně genderově determinována nejen při rozdělování poslanců do výborů, ale také např. během přidělování jednotlivých zpráv a proslovů, které měli poslanci přednést na plenárních zasedáních. Jazyk, v němž se vedly jednotlivé projevy poslankyň ve Sněmovně byl zcela identický pro poslankyně za kteroukoli stranu. Floskule a předepsaný slovník včetně témat, jimž se poslankyně věnovaly byly tedy zcela nezávislé na stranické příslušnosti dané političky. Vyplývá to ze skutečnosti, že navzdory formálně existujícím stranám, byla národní fronta totalitním systémem zřízeným homogenním celkem s jednotným ideologickým a názorovým ukotvením. Ačkoli poslankyně byly formálně zástupkyněmi lidové strany, jejich agenda dokládá jasnou kolaboraci s KSČ. Příkladem kolaborující poslankyně Lidové strany byla např. poslankyně Dolanská, která ve svém jediném vystoupení na plénu Sněmovny opakovaně deklaruje bezmeznou věrnost myšlenkám Lenina, Stalina a postupu Sovětského svazu.⁴⁰⁸

Velmi silné ideologické ladění bylo integrální součástí všech vystoupení poslanců Národního shromáždění bez rozdílu pohlaví. Je možné konstatovat, že řešení konkrétních problémů ve fungování institucí, podniků či praktické úpravy legislativního řádu a otevřené diskuse ustoupily do pozadí, či zcela vymizely. Mnohem častěji vyjadřovali poslanci i poslankyně v Národním shromáždění své politické postoje bezvýhradně podporující politiku strany. Projevy vždy obsahovaly poukázání na věrnost celého národa lidově-demokratickému zřízení a nadšení z únorového převratu, který přinesl vykoupení z hrůz buržoazního režimu. Rysem typickým pro projevy poslanců Národního shromáždění je explicitní zaštitování jejich prohlášení podporou zcela nekonkrétních veličin jako je „všechen lid“ nebo „dělníci a rolníci“. Můžeme mluvit o výchozím legitimizačním pravidle společném pro celou tuto instituci. Pokud poslanec vyjadřuje odpor nebo podporu k jakémukoli tématu, nikdy nemluví sám za sebe. Vystoupí-li poslankyně ve Sněmovně, prezentuje se jako člen výboru, jehož závěry zde prezentuje, nebo jako zástupce toho či onoho prání a potřeb „lidu“.

⁴⁰⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/059schuz/s059004.htm>

Co se týče tematického ukotvení projevů, lze vytyčit několik zásadních okruhů, jimž se běžné ženy po květnových volbách věnovaly.⁴⁰⁹ Genderová determinace ženami akcentovaných témat je přitom velmi zásadní, a to především u řadových poslankyň. Stejně častá jako již zmíněná vyjádření prosté podpory blíže nekonkretizovaným strategiím režimu, byla i varování před hrozbou ze strany imperialistického Západu, emigrantů i vyjadřování obav z vnitřního nepřítel. Poslankyně se vyjadřovaly zejména, ne však výlučně, k incidentům, kauzám a politickým procesům, v jejichž popředí se objevovaly ženy. Posl. Zimáková se v rozpravě nad návrhem zákona o ochraně státních hranic zmínila o incidentu z moravských Babic, kde byly třemi údajně ze zahraničí řízenými komplici zavražděni tři funkcionáři MNV.⁴¹⁰ Případ Babice byl záminkou ke spuštění vlny politických procesů, při nichž byly zatčeny desítky lidí především z řad rolníků a kněží. V celkem 15 téměř rok trvajících procesech bylo odsouzeno celkem 107 osob. Bylo uděleno 11 trestů smrti a více než 1375 let odnětí svobody. Vysoké tresty měly fungovat jako exemplární zastrasovací taktika komunistického režimu. Masová medializace procesu a jeho ideologické interpretace měly především zdiskreditovat katolickou církev a „vesnické boháče“ vzdorující kolektivizaci. Na seznamu obětí justičních vražd spojených s babickým případem jsou i tři katoličtí kněží.⁴¹¹

Zneužití případu k propagandistickým účelům jasně vyplývá i ze zmíněného projevu komunistické poslankyně Heleny Zimákové ve Sněmovně. Jejimi slovy: „Je totiž již naprosto přesně prokázáno, že v čele teroristické skupiny, která přepadení na Moravskobudějovicku provedla, byl agent západních imperialistů, který byl vycvičen v Bavorsku ve zvláštním táboře pro špiony a teroristy a s jasnými příkazy svých západních chleboďárců byl dopraven před nedávným na naše území. (...) K přepadení a vraždám došlo v našem kraji právě na moravskobudějovickém okresu, který je v našem kraji nejbohatším zemědělským okresem s poměrně velkým počtem vesnických boháčů a vyslovených kulaků. Na Moravskobudějovicku se také u nás nejsilněji projevovala zrádná činnost staré lidové strany a reakčních kněží. Pomahači teroristické skupiny byli vyloženi vesničtí boháči z Babic i jiných obcí v okolí. A samozřejmě ani oni neujdou zaslouženému trestu. Ale ještě více: je přesně prokázáno, že o záměrech teroristické skupiny věděli, je schvalovali a jim napomáhali někteří

⁴⁰⁹Toto vymezení neplatilo pro výjimečnou skupinu prominentních poslankyň, které spojovalo především dlouhodobé působení v některé z předních stranických funkcí.

⁴¹⁰<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056006.htm>

⁴¹¹Během 70. a 80. let se dostalo celému případu několika filmových a televizních zpracování. Babickému atentátu se věnoval např. 10. díl seriálu *Tricet případů majora Zemana* s názvem *Vrah se skrývá v poli*. Po převratu v roce 1989 se při opětovném vyšetřování případu vyskytly teorie, že celá akce byla dílem provokatéra SNB Ladislava Malého, který byl se všemi odsouzenými osobami v úzkém kontaktu bezprostředně před akcí. Více k případu např.: STEHLÍK, Michal. *Babické vraždy 1951*. Praha, 2016, s. 1938–1953.

proradní, protilidoví katoličtí kněží. Jejich nenávisť proti našemu lidu a našemu lidově demokratickému režimu šla dokonce tak daleko, že vrahům požehnali zbraně – vražedné nástroje a zavěsili jim na krky posvěcené růžence.“⁴¹²

Dalším vděčným a často akcentovaným nepřítelem byla „buržoazní republika“ spojovaná s personifikovanou sociální nerovností, chudobou a hladem. Nenáviděná doba minulá se stávala aktuálním problémem, zejména pokud bylo třeba poučovací režim bránit před zastánci starých pořádků. Poslankyně Kernerová věnovala své jediné vystoupení ve Sněmovně právě tématu srovnání „starého“ a „nového“ Československa. Na pomoc si vzala reportáže Julia Fučíka, z nichž hojně citovala. „Jak tomu bylo v kapitalistické republice. V r. 1933 píše J. Fučík v Halo novinách svou reportáž z Divoké šachty na severu. Na Chomutovsku, Mostecku a Teplicku byla propuštěna $\frac{1}{3}$ horníků. $\frac{2}{3}$ pracovaly tři směny v týdnu za 90 Kčs, ale také jen za 40 nebo 50 Kčs. To znamená, že měsíční příjem rodiny s třemi dětmi byl tehdy menší, než jsou dnes rodinné přídatky na tyto děti. Ti nezaměstnaní a polozaměstnaní vybírali tehdy uhlí na oprámech, spouštěli se do opuštěných šachet, tam vyhrabávali uhel a za pomoci žen a dětí uhlí rozváželi psími potahy a prodávali 1 q za 5–6 Kčs, ale i za 4 a 3 Kčs. Nasazovali životy, prchali před četníky, dřeli se, aby jejich děti a oni sami nezemřeli hladem.“⁴¹³ Poslankyně Karlovská rovněž věnovala značnou část všech svých vystoupení právě soustavnému tendenčnímu poukazování na hrůzy a nedokonalosti dob minulých. „Při pohledu tváří v tvář této skutečnosti umlčíme všechny sýčky, kteří jsou nespokojeni a roztrušují zprávy, že prý dříve se vedlo našemu lidu lépe. Lépe se žilo těm, kteří nikdy nepracovali a pro pracujícího člověka neměli nic jiného než ústrk a pohrdání.“⁴¹⁴

Představiteli starého řádu nebyla jen odosobněná buržoazie a elity. Zcela běžně se ve výčtu nepřátel lidu objevovala konkrétní jména, která se skrze tato vyjádření stávala symboly minulého režimu. Slovy Anežky Hodinové-Spurné: „Nemusíme otročit na fabrikanty, bankéře a statkáře, ale pracujeme pro sebe, pro svůj lepší život a blahobyť. Budujeme socialismus, společenský řád svobodných a šťastných lidí, a k tomu potřebujeme mír. Výstavba socialismu se již stala životním posláním dělnické třídy a pracujícího lidu. Proto dělníci tak rozhodně vystupují na obranu míru, proti válečným paličům, kteří by chtěli bořit to, co si lid vlastníma rukama vytvořil, kteří by chtěli vzít lidu svobodu a zotročit jej, kteří chtějí u nás obnovit panství Preissů, Petschků a Baťů, kteří chtějí uvrhnout lid znovu do bídý

⁴¹² Tamtéž.

⁴¹³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/031schuz/s031003.htm>

⁴¹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/004schuz/s004019.htm>

a nezaměstnanost.⁴¹⁵ Proti všem těmto vlivům může československý lid bránit podle Anežky Hodinové-Spurné jen Sovětský svaz a generalissimus Stalin osobně.

Jasně odmítnutí tradice a zásad první republiky bylo společné mužům i ženám v Národním shromáždění bez rozdílu. Oproti jejich mužským kolegům akcentovaly ženy ve sledovaném období navíc i novou koncepci v řešení ženské otázky. Komunistická „zaměstnávací“ emancipační politika se v jejich vyjádřeních stala jedinou správnou a pokrokovou. Předválečná republika byla spojována s útlakem žen a mezipohlavní nerovností. Za viníky nerovného postavení ženy byly mimo jiných označovány také prvorepublikové ženské organizace.

Z vyjádření poslankyň během prvního a druhého sledovaného období jasně vyplývá, že se dlouhodobě a důsledně snažily zcela distancovat od předválečného ženského hnutí. Prvorepublikové ženské spolky byly označovány za feministické a striktně buržoazní. Ženské hnutí byl interpretováno jako „pomahač“ buržoazní republiky. Poslankyně kritizovala prvorepublikové ženské organizace za údajnou nenávisť vůči mužům a opomíjení dělnických žen. Tato optika se promítla např. i do reorganizace Českého červeného kříže, který byl jako ženami řízená organizace úzce navázán na některé významné osobnosti ženského hnutí. Československý Červený kříž byl nově koncipován jako organizace na zcela jiných základech, než na kterých byl vystaven ten Červený kříž, který se nedostatečně staral o chudé, hladové, válkou trpící, nezaměstnané a napomáhal tak zcela zájmům buržoasie.

Poslankyně Sedláčková, která byla zpravodajkou vládního návrhu na reorganizaci Českého červeného kříže, ve svém výstupu mimo jiné řekla, že: „Československý červený kříž vyvíjel usilovnou propagační činnost, v níž za slovy o pěstování pravého bratrství a lidskosti v národě, za slovy o sbližování srdcí, byl obhajován prohnílý kapitalistický řád.“ Velmi ostře se také distancovala od předválečného vedení Červeného kříže, především od Alice Masarykové a Naděždy Kramářové.⁴¹⁶

V centru zájmu československých poslankyň stála nově definovaná verze feminity. Ta byla svým obsahem v příkrém rozporu s prvorepublikovou genderovou definicí ženy, na níž ženské spolky první republiky stavěly. V důsledku radikální změny genderové náplně termínu žena se razantně proměnila i ženina úloha. Poslankyně, které měly osobní zkušenost s odbojovou činností nebo prošly koncentračními tábory například bezprecedentně zdůrazňovaly zásluhy na vzniku republiky, které si Československé ženy mohly připsat. Nešlo přitom jen o věrnost republice a práci žen v „zázemi“, ale i o přímé zapojení do vojenských

⁴¹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/050schuz/s050002.htm>

⁴¹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/067schuz/s067009.htm>

odbojových akcí. „A byly to ženy, které, když jejich mužové, synové a bratři odcházeli bránit napadenou svoji vlast, zaujaly pohotově a bez rozmýšlení opuštěná pracovní místa, aby odchodem mužů žádný úkol nebyl narušen. (...) Máme příklady žen, které dovedly zásobovat partyzány a riskovat tím i bezpečnost svých rodin, ženy, které bojovaly po boku mužů ve Slovenském národním povstání i na barikádách v revolučních dnech květnových v Praze i v ostatních městech.“⁴¹⁷

„Nové ženy“ měly ve vidění poslankyň Národního shromáždění mnoho nových úkolů na budování republiky o jejíž vznik se samy zasadily. Poslankyně soustavně nabádaly ženy k aktivnímu podílení na růstu objemu výroby a zefektivňování práce ve všech průmyslových odvětvích. Během volebního období 1948–1954 byly nové zákonné úpravy, bez ohledu na jejich tematickou náplň, poslankyněmi interpretovány vždy jako zaměřené především na potřeby žen. Šlo nejen o praktické úpravy jako zvýšení přídatku na děti a snížení cen některých potravin a produktů, ale také o změny v legislativě týkající se soudnictví a trestního práva. Dle poslankyň mnoho z těchto změn ocenily především ženy. Postoj, který zaujímala socialistická společnost a který upravovaly projednávané zákony, měl motivovat ženu pracovat na budování socialismu na všech úrovních. Poslankyně soustavně zdůrazňovaly především benefity, které socialismus a pouze socialismus ženám přináší a může přinést. Následně referovaly o příkladných zástupech československých žen, které prý z vděčnosti uzavíraly socialistické pracovní závazky, rodily více dětí, vychovávaly je k lásce k socialismu a podílely se na veřejné činnosti.⁴¹⁸ Tato vyjádření měla především motivovat další ženy k naplňování všech aspektů jejich nové společenské role. Samy poslankyně byly těmi ženami, které svůj díl práce na transformaci společnosti směrem k socialismu vykonávaly příkladně. Bylo tomu tak zejména v případě poslankyň se zkušenostmi z práce ve straně. Těmto výjimečným ženám bývalo svěřeno přednesení zprávy o zákonných úpravách, které měly zásadní vliv právě na definitivní likvidaci zbytků demokracie a legalizovaly některé z ikonických represivních praktik komunistického režimu. Takovým byl kupříkladu zákon o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů, který zpětně zlegalizoval opatření prováděná na území Československa akčními výbory od 20. února 1948 do doby nabytí účinnosti nového zákona. Návrh tohoto zákona parlamentu přednesla Zdenka Patschová.⁴¹⁹

Poslankyně Pátková přednesla k tomuto zákonu zprávu výboru ústavně-právního. Její projev byl de facto manifestem oficiálního narrativu a mimo jiné řekla, že: „Předložený vládní návrh zákona o úpravě některých poměrů na ochranu veřejných zájmů upravuje velmi důležitý

⁴¹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/059schuz/s059004.htm>

⁴¹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/031schuz/s031004.htm>

⁴¹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/011schuz/s011008.htm>

úsek našeho života. Týká se totiž činnosti akčních výborů, které vznikly v pohnutých únorových dnech, v době, kdy vrcholila vládní krise. V té době počal náš lid tvořit spontánně akční výbory Národní fronty, jimiž vyjádřil svou nezlomnou odvalu a vůli bránit a ubránit lidově demokratické zřízení proti pokusu reakce o nastolení starých řádů.“⁴²⁰

Velmi významným krokem hospodářské transformace československé ekonomiky bylo také přijetí prvního pětiletého „hospodářského plánu“, jehož generální zpravodajkou byla další z prominentek JUDr. Mouralová⁴²¹ Plánovité řízení ekonomiky mělo být univerzálním všelékem na všechny funkční nedostatky známé z kapitalistického hospodářství. Dle zprávy přednesené 25.3.1952 bylo jen třeba plánovací proces v Československu ještě zdokonalit, neboť: „S nedostatkem plánovacej disciplíny je možné sa stretnúť nielen tam, kde sa plán zaisťuje a uskutočňuje, ale aj hore, kde sa plán tvorí, na pr. i na štátnom úrade plánovacom. S prehĺbením a spresnením štátneho národohospodárskeho plánu, zvlášť s upevňovaním bilančnej metódy v plánovaní – zvýšila sa autorita plánu, vzrástla jeho dôležitosť. No, činorodá, tvorčia, cieľavedomá plánovacia kázeň ani všetkým plánovačom ešte do krvi neprešla.“⁴²² Zárukou úspěšnosti plánu byl dle žen v NS jednak fakt, že plán roku 1952 už byl vypracován v úzké spolupráci se sovětskými poradci, jednak prostá skutečnost, že byl inspirován „Největšími učiteli a ekonomy světa – Leninem a Stalinem“.⁴²³

Poslankyně s dlouhodobou politickou zkušeností se opakovaně stávaly zpravodajkami i těch nejdůležitějších zákonných úprav. Pozdější ministryně výkupu Božena Macháčová Dostálová byla zpravodajkou k nenáviděnému zákonu o peněžní reformě v roce 1953. Návrh utajovaného zákona, jímž byla bez předchozího varování „ožebračena“ značná část obyvatel Československa⁴²⁴, navrhla Macháčová Dostálová ke schválení bez změny.⁴²⁵ Tvrdě dopadla peněžní reforma zejména na „spořivé“ rodiny a jejich úspory v bankách. Přitom právě k ukládání naspořených financí do peněžních ústavů byli českoslovenští občané poslankyněmi nejednou povzbuzováni. Jistou perličkou ilustrující starost poslankyň o zajištění fungujícího finančního a bankovního sektoru nové republiky byl příspěvek bývalé poslankyně za agrární stranu Anny Mrskošové k zákonu o zvláštní dani z úroků z úsporných vkladů. „Musíme budít

⁴²⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/011schuz/s011007.htm>

⁴²¹ <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/016schuz/s016001.htm>

⁴²² <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/062schuz/s062020.htm>

⁴²³ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/060schuz/s060005.htm>

⁴²⁴ Hotovost do 300 Kčs na osobu a peníze na bankovních účtech až do výše 5000 se přepočítávaly v poměru 5:1 u hotovosti vyšší než 300Kč šlo o poměr 50 Kčs starých peněz za 1 Kčs nových peněz. Většina veřejnosti vnímala dlouho utajovanou a zapíranou reformu jako zradu a krádež. Nejvíce byly zákonem zasaženy úspory na vkladních knížkách. Vklady do 10 000 Kčs byly znehodnoceny v kurzu 6,25:1, přičemž nevýhodnost kurz stoupala až do poměru 30:1 u vkladů nad 50 000Kč. Radikálně se tak snížilo množství oběživa i často celoživotní úspory občanů československého státu.

⁴²⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/076schuz/s076002.htm>

v našich lidech vědomí, že peníze uložené ve finančních ústavech dobře spravovaných slouží jedině potřebám a zájmům celku a usnadňují naše úsilí o zvýšení životní úrovně a blahobytu všeho obyvatelstva Československé republiky. (...) Bohužel dnes jsme ve všeobecném měřítku svědky toho, že naši lidé ve městech i na venkově nosí s sebou příliš mnoho peněz, anebo že je schovávají doma po různých skrýších, kde často dojdou zkázy. Vždyť známe z novin zprávu, že na př. kozy poškodily nebo úplně zničily papírové peníze zamotané v tašce hospodyně.“ Pozoruhodné je, že pro podporu svých argumentů nesahá k záštitě v osobnostech Lenina nebo Stalina, ale vztahuje se jako k inspiraci k prvnímu prezidentu Československa – Masarykovi. Jedná se o unikátní vybočení z charakteru poslaneckých vystoupení ve sledovaném období, patrně zapříčiněné agrárnickou minulostí této poslankyně. „Vždyť sám zesnulý prezident Masaryk určil úlohu peněz známým výrokem: „Chtějí-li lidé pracovat, nesmějí peníze zahálet.“⁴²⁶

Spolu s finanční likvidací vrstvy bývalých bohatých podnikatelů i vesnických boháčů, k níž měla sloužit zmíněná měnová reforma, bylo vedeno tažení i proti tradičnímu spotřebnímu družstevnictví. Zprávu o stavu družstevnictví přednesla v NS rovněž Božena Macháčová Dostálová. "V družstevních organizacích se leckde uchopili moci oportunisté a reformisté, kteří zastírali růst třídního uvědomění pracujících falešným heslem "Družstevnictvím k socialismu". Avšak uvědomělým družstevníkům, zejména pak pracovníkům proletářských družstev, bylo vždycky jasné, že k odstranění hladu a bídy může dojít jedině tehdy, až pracující lid, vedený dělnickou třídou, svrhne moc kapitalistů, smete do propadliště dějin všechny vykořisťovatele včetně reformistických vůdců, kteří se dopustili zrady na pracujícím lidu tím, že ho odvraceli od rozhodného boje za své sociální osvobození."⁴²⁷ Nově měla být spotřební družstva vedena spolehlivými osobnostmi s kladným poměrem k lidově demokratickému režimu. Družstva měla plnit především své dvě nové hlavní funkce – hospodářskou, tj. zásobování vesnice veškerým spotřebním, zejména průmyslovým zbožím pro domácnost i hospodářství, a masově-politickou, tedy získání rolnictva pro myšlenku družstevnictví, pro myšlenku socialismu."⁴²⁸

Jedním z transformačních fenoménů úzce spojených s obdobím 50. let byly konfiskace. Rozsáhlé změny ve vlastnictví podniků, hospodářských budov, půdy a dalších nemovitostí byly prováděny už bezprostředně po květnu 1945. Únorový puč pak odstartoval ještě rozsáhlejší sérii znárodnování, zejména na venkově. Zásahy režimu do vlastnictví nemovitostí nebyly na plénu Národního shromáždění ženami nijak řešeny. Poslankyně Netušilová se této otázky dotkla jako zpravodajka k vládnímu návrhu zákona o organizaci bytového majetku a o fondu

⁴²⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/020schuz/s020017.htm>

⁴²⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/085schuz/s085003.htm>.

⁴²⁸ Tamtéž.

bytového hospodářství. Za účelem využití všech bytových fondů měl být ministerstvem práce a sociální péče zabaven bytový majetek spolků, společností s ruč. omezeným a akciových společností. Tyto měly být následně převedeny na stát nebo zčásti na obecně prospěšná bytová družstva, která měly být sloučena v obecně prospěšná okresní bytová družstva.⁴²⁹

Poslankyně ve Sněmovně také referovaly o transformaci soudnictví. Únor 1948 měl slovy československých poslankyň „znamenat rozšíření zásady účasti lidu na úseku soudnictví“. Zlidovění soudnictví následovalo po změnách ve veřejné správě dál v linii „důsledného odstranění zastaralého formalismu soudního řízení, který upevňoval třídní výsady těch, kdož si mohli zaplatit advokáta“. Podle slov ministra spravedlnosti, měl nový právní řád být takový, aby mu každý rozuměl. Poslankyně Patsková byla zpravodajkou k vládnímu návrhu zákona o přísaze soudců. Přísahu nově ve stejném znění skládali vedle soudců z povolání také soudci z lidu. Změna znění soudcovské přísahy měla v nejhmatatelnější podobě značit přerod společnost jako celku, včetně jejího trestně právního systému.⁴³⁰

Další a ještě podstatnější právní úpravou, byla komplexní změna organizace soudnictví. Poslankyně Patschová ve svém výstupu k návrhu zákona vyzdvihla skutečnost, že zákon je rozvinutím zásady "lid si zákony nejen dává, nýbrž také provádí". Nový řád definitivně zrušil rozdělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní. Veškerou moc „vlozil do rukou lidu“. Novela měla odbyrokratizovat složitý a nespravedlivý buržoazní trestně právní systém. Vedle odborných právníků měli plnoprávně rozhodovat i zástupci lidu. Účast soudců z lidu byla odstupňována podle povahy věci a podle okolností případu, přičemž poměr odborníků vůči laikům se v různých stupních systému měnil. Zákon jasně stanovoval, kdo se mohl stát soudcem z lidu. Charakteristiky soudců z lidu se neomezovaly jen na omezení věkové, ale zahrnovaly i požadavek specifických osobních vlastností. Ty měly zajistit kvalitu soudců. Soudce z lidu měl být čestný, spravedlivý a lidové demokracii oddaný člověk. Měl být znalý místních poměrů i života běžných lidí a v neposlední řadě musel být „bohat vlastních životních zkušeností“.⁴³¹ Kolegyně poslankyně Patschové, poslankyně Leflerová, ve svém projevu obšírně popisovala rozdílný charakter socialistických a kapitalistických soudů, přičemž zvláště zdůraznila úlohu lidových soudců, zejména žen v jejich řadách. Ženy přitom chápala jako „svou

⁴²⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/047schuz/s047014.htm>

⁴³⁰ Nová přísaha v celé své podobě zněla: "Přisáhám na svou čest a svědomí, že budu věren Československé republice, jejímu lidově demokratickému zřízení, jejímu presidentu a její vládě, že jsa vázán jen právním řádem lidové demokracie budu zachovávatí zákony a nařízení Československé republiky a vykládati je v duchu ústavy i zásad lidově demokratického zřízení, že budu rozhodovati nestranně a podle svého nejlepšího přesvědčení, že od pilného a svědomitého plnění povinností soudcovského úřadu se ničím nedám odvrátiti a že budu přísně zachovávatí tajemství a při veškerém svém jednání budu míti vždy na zřeteli jen prospěch republiky a jejího lidu. Tak přísahám."

⁴³¹ [psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021002.htm](https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021002.htm)

přirozeností“ zvláště kvalifikované pro otázky deliktů mládeže. Lze obecně konstatovat, že výrazná stereotypizace žen jako „citlivých, chápavých bytostí“ a „milujících matek“ se objevuje nejen u poslankyně Leflerové ale i u mnohých jejích kolegyně.

Mezi lety 1948 a 1954 byla značná pozornost věnována rovněž otázkám trestního práva a jeho transformaci. Komunistická strana a dle interpretace poslanců celá lidově demokratická společnost, potřebovala účinný nástroj pro boj s reakcí a vnitřním nepřítelem. K tomu měl sloužit soubor legislativních úprav, které zásadním způsobem proměnily charakter trestního práva v ČSR. Mnohé z nich představily Sněmovně poslankyně NS.

Poslankyně Leflerová například zdůrazňovala funkci trestního práva jako výchovného nástroje nastaveného tak, aby chránil socialistickou společnost. Taková zákonnost byla, dle jejích slov, součástí třídního boje a byla zásadním způsobem odlišná od kapitalistických trestních zákonů. Dle interpretace Leflerové, byly kapitalistické zákony vytvářeny jedinci, kteří nenávidí dělnickou třídu a jsou zaměřeny proti dělnické třídě.⁴³² Nové trestní právo bylo naproti tomu zaměřeno proti každému, kdo by se pokusil škodit rodící se lidově-demokratické společnosti. „Je na bledni, že při socialistické výstavbě naší země jsou zde ještě kolísavé a zaostalé živly, dopouštějící se trestných činů pod vlivem přežitků kapitalismu ve vědomí a způsobu života. Socialistické trestní právo v boji proti takovým činům je nástrojem výchovy pracujících k nové kázi, kterou s. Lenin považoval za zvláštní formu třídního boje v období diktatury proletariátu.“ Udělení trestu za odpor vůči novým pořádkům bylo interpretováno jako akt socialistického demokratismu za účelem budování socialistické morálky. „Soudružky, soudruzi, přátelé! Vládní návrhy zákonů, o kterých dnes rokujeme, jsou prodchnuty socialistickým demokratismem, jsou zárukou ochrany společenských vztahů v naší zemi. Jsou to zákony socialistického humanismu, které vychovávají svými opatřeními a tresty ty, kdož narušují socialistické soužití se svými spoluobčany. Jejich provádění je v rukou lidí hájících zájmy svého lidu, z jehož řad vyšli.“ Je příznačné, že řeční-li poslankyně v otázkách trestního práva, vztahuje jeho pozitivní působnost obzvláště explicitně ve prospěch československých žen.⁴³³ Nejen v tomto případě je možné identifikovat jistou asymetričnost nebo lépe řečeno disproporci ve vztahu k přisuzování benefitů té či oné zákonné opravy konkrétním skupinám Čechoslováků. Zatím co poslankyně vždy viděly v nové legislativní úpravě přínos pro ženy v Československu, poslanci se nikdy o specifickém benefitu pro československé muže nezmiňovali. Genderová diferenciací témat přidělovaných poslancům a poslankyním byla jaksi silnější u žen. V uvažování komunistické strany existovaly ženy jako jistá zájmová skupina

⁴³² <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/015schuz/s015011.htm>

⁴³³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/031schuz/s031004.htm>

spadající do podobné kategorie jako např. různé profesní skupiny (horníci, učitelé, pracovníci v zemědělství atd), mládež nebo důchodci. Muži přitom jako analogická skupina nevystupovali. V diskurzu strany a vlády vystupovaly zájmy mužů jako zájmy všelidské. Jinými slovy – co bylo v zájmu mužů, bylo jednoduše totéž, co bylo dobré pro všechny Čechoslováky bez ohledu na gender. Specifické potřeby mužů tedy nebyly v parlamentním diskurzu brány v potaz, stejně jako nebyly až na naprosté výjimky vůbec zvažovány možné protichůdné zájmy mužů a žen v Československu.

V prvním volebním období byly ženy v NS zastoupeny v téměř všech 19 parlamentních výborech. Počty žen jednotlivých výborech se však velmi různily a vesměs kopírovaly dobový genderový řád a představy o tom, co je a co není tématem vhodným pro ženy. Ve výboru branném a bezpečnostním bychom například našli jen komunistickou poslankyni Šplíchalovou. Nejfeminizovanější byly výbory sociálně-politický, zdravotnický a kulturní. Ze všech výborů obsadila žena jen jedno předsednické křeslo. Ve výboru zásobovacím se předsedkyněmi staly Anna Jungwirthová a Božena Macháčová-Dostálová.

Pouze pěti ženám byla svěřena funkce místopředsedkyně, a to vždy jen ve výborech, kde byl místopředsedů zvolen větší počet. Macháčová-Dostálová byla místopředsedkyní výboru hospodářského, Zdena Patschová výboru iniciativního, Anděla Sukupová působila na tomto postu ve výboru kulturním, Marta Obuchová zastávala zmíněnou funkci ve výboru sociálně politickém a Božena Pátková v ústavněprávním.

Podobně genderově determinovaná byla i témata, k nimž se řadové poslankyně na plénech Sněmovny vyjadřovaly. Na rozdíl od dříve popisovaných aktivit komunistických prominentek byly běžným poslankyním k představování na plénech svěřovány především otázky řešené ve výborech tradičně spojovaných s činnostmi „vhodnými“ pro ženy. Poslankyně, které se nebyly vysoce postavenými členkami KSČ se stávaly zpravodajkami téměř výlučně v záležitostech sociální politiky, rodinného práva a vzdělávání. Bylo tomu tak i v předsednictvu NS. Mezi tradičně ženská témata patřilo v návaznosti na tradice prvorepublikového parlamentu i zdravotnictví. Kromě mnohých bezesporu pozitivních kroků směrem k zpřístupnění a zkvalitnění zdravotní péče byli dobovým diskurzem akcentovány i příčiny a viníci nedostatků v organizaci a zajišťování léčebných úkonů. Například poslankyně Janečková-Muríňová při rozpravě o zákonu o zestátnění léčebných a ošetrovacích ústavů a o organizaci státní ústavní léčebné péče vinila z nevalného zdraví pracujících a všech dalších neduhů občanů Československa především dřívějším systémem „buržoazního zdravotnictví“, který nedbal na běžné pracující tak, jako se staral o bohaté a privilegované. "Neprehlídně škody, napáchané kapitalistickým systémem na zdraví pracujících, sa obzvlášť zreteľne

odzrkadľujú na zdravotnej bilancii Slovenska. Naša smutne známa dojčenská úmrtnosť ešte aj dnes je reprezentovaná ročne 12.000 deťmi do jedného roku života, čo znamená odumretie každého siedmeho, v najlepšom prípade desiateho dieťaťa. Na Slovensku máme ešte aj dnes ročne na každých 10.000 obyvateľov 104 onemocnení tuberkulózou a veľkú úmrtnosť na rakovinu, na srdcové, reumatické, kožné a i rôzne sociálne choroby.”⁴³⁴ Detská úmrtnosť bola nejen na Slovensku ale i v ďalších periferných oblastiach poválečného Československa bolestivou skutočnosťou a v diskurzu poúnorové republiky bola vždy úzce spojovaná s chudobou a sociálnymi nerovnosťami. KSČ si zlepšenie dostupnosti porodníckej a zdravotníckej péče nejen pro novorozence za jeden z prvořadých cíľů. Je evidentní, že eliminace dětské úmrtnosti a zlepšenie dostupnosti zdravotníckej péče celkově měly značný potenciál legitimizovat vládu jedné strany. Ze stenoprotokolových záznamů Národního shromáždění vyplývá, že to byly výhradně ženy, kdo o problémech rodiček a novorozenců ve Sněmovně referoval. Tato agenda jaksí intuitivně spadala do okruhu zájmu československých žen a patrně i proto nebyla na půdě parlamentu přisouzena mužům.

V otázce reformy zdravotnictví řečnila také poslankyně Obuchová, která vyzdvihla především potřebu „vychovat“ a prevychovat zdravotní personál a lékařův, aby nadobudli nový, socialistický poměr k pracujícímu člověku, aby venovali pozornost především lidem produktivně pracujícím jako záruce zvyšování i své vlastní životní úrovně a aby starostlivost o zdraví pracujících převládala lidsky, aby se lékaři řídili svojimi zkušenostmi a dosaženým stupněm lékařské vedy a techniky.“ Nové lékařské kádry měly po vzoru lékařů ze Sovětského svazu navázat s pacienty přátelský vztah a neměly působit nadřazeně. „Je to velmi potřebné zvláště dnes, když přetrvává kapitalistický poměr mezi těmi, kteří prodávají léčebnou starostlivost, a těmi, kteří ji kupují. Často sme boli svedkami toho, ako náš pracujúci ľud neveril nemocenskej starostlivosti, ak tvrdil, že všetky nemoci liečia aspirínom, a keď bol skutočne chorý, hľadal pomoc u súkromných lekářův, kde bol vydaný na milosť a nemilosť, podľa toho, čo mohol lekář od pacienta očakávať.“ Zvláštní pozornost věnovaly poslankyně zajištění porodní a gynekologické péče a péče o novorozence. „Ženy z Ružomberka si pochvalujú, o koľko sa zlepšila služba gynekologicko-pôrodnického oddelenia i detského oddelenia tým, že bola na pôrodnickom oddelení zriadená zvláštna izba pre novorodencov a mliečna kuchyňa pre kojencov.“ Specifickým tématom bylo postavení porodních asistentek. Ty měly napříště být „spádově“ určeny do každého okresu jako integrální součást československého zdravotnického systému. Svě povolání mohly vykonávat jen na základě „oprávnění k výkonu pomocné praxe porodnícké“. Nová úprava měla vedle

⁴³⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/009schuz/s009006.htm>

dalšího eliminovat výskyt porodních asistentek, které prováděly ženám nezákonné potraty. Potrat byl na začátku 50. let poslankyněmi vnímán jako zločin. Ženské reprodukční schopnosti byly chápány jako státní zájem. Svobodné nakládání ženy s jejím tělem a jeho schopností rodit děti nebylo vnímáno jako akt emancipace, ale jako protistátní a protisocialistická činnost. Ve Sněmovně zazněla vyjádření jako např.: „nebude v budoucnu, a je to naším největším přáním, aby jich vůbec nebylo, takových osob ve stavu porodních asistentek, které by se daly svést z touhy po zisku na cestu zločinu, a tak proti zákonům lidským i proti pátému příkazu božímu, platnému po tisíce let, dopouštěly se tohoto největšího zločinu na celé národní budoucnosti.“⁴³⁵

Nesporné pokroky v péči o těhotné a novorozence zmínila ve svém projevu poslankyně Hradská. „Starostlivost' o matku a dieťa je u nás jedna z najpokrokovejších. Že máme dnes takmer najnižšiu dojčenskú úmrtnosť 31,4 promile že máme zdravé, krásne deti, je predovšetkým výsledkom stále sa zvyšujúcej zdravotnej starostlivosti o ženu. Dnes rodí v ústavoch 83 % žien, v tehotenstve sú pod stálou lekárskou kontrolou, majú nárok na 18 týždňov materskej dovolenky i na finančnú pomoc pri pôrode. Nový zákon o národnom poistení a dôchodkovom zabezpečení prináša rad zvýhodnení pre rodiny s viacerými deťmi, ako zvýšenie rodinných prídavkov od 4. dieťaťa o 220 Kčs.“⁴³⁶

Jak již bylo zmíněno, témata sociální péče a výchovy mládeže byla ve Sněmovně ve zcela majoritním poměru zastoupena ženami. Ty byly rovněž zpravodajkami návrhů zákonů. Např. poslankyně Vaverková z pozice ženy/matky mluví o návrhu zákona o sociálně-právní ochraně mládeže, jako o nejhlubším zájmu socialistické společnosti. Zákon byl interpretován jako dokument zajišťující rovnost příležitostí a cestu z chudoby pro všechny československé děti.⁴³⁷

Mimořádně aktivní poslankyně – Ladislava Kleňhová-Besserová – byla např. zpravodajkou výboru sociálně-politického a zdravotnického k vládnímu návrhu zákona o rodinných přídavcích. Nejpodstatnější změnou ukotvenou v zákoně bylo snížení věková hranice dítěte pro bezpodmínečný nárok na rodinné přídavky z dosavadních 18 na 16 let věku. Do 18 let pak byl rodič nucen dítě podporovat, pakliže vydělávalo méně než 1800 měsíčně, studovalo nebo se o sebe nedokázalo samostatně postarat. Dále měl zákon napravit některé nedostatky a chyby, ke kterým docházelo při vyplácení přídavků na dítě. Zejména se jednalo o případy, kdy byl příspěvek vyplácen automaticky otci dítěte, a to bez ohledu na to, kdo se o dítě skutečně staral. „A kolik stížností jsme slyšeli od matek ať z rozloučených nebo

⁴³⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/060schuz/s060016.htm>

⁴³⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016008.htm>

⁴³⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/067schuz/s067005.htm>

rozvedených manželství nebo od svobodných matek, které měly v opatrování dítě, že rodinný příspěvek je vyplácen otci."⁴³⁸ Zmíněná praxe vycházela k tradiční představě o muži jako o jediném disponentovi rodinných financí. Otec rodiny byl dle platné legislativy automatickým příjemcem všech příspěvků na chod domácnosti. Tato diskriminační praxe byla z větší části odstraněna souborem legislativních úprav z let 1949–1954, což nesporně vedlo k posílení postavení československých žen a z hlediska genderové rovnosti šlo o zásadní krok.

Za podobně feminizovanou oblast můžeme z hlediska obsazení sněmovních výborů označit i resort školství a vzdělávání. S komplexním přerodem „poúnorové“ republiky doznala zásadních změn i organizace vzdělávání, jeho cíle i obsah učiva. Novou úlohu socialistického školství charakterizovala na plénu Národního shromáždění poslankyně Křížová slovy: „Rozvoj našeho hospodářství vyžaduje, aby celý systém školství i školních soustav, organisovaných výrobními ministerstvy, byl v co nejširším měřítku zaměřen na potřeby výroby. Z tohoto hlediska je třeba, aby byla na školách zvýšena a prohloubena polytechnická výroba, zaměřená na nejdůležitější povolání v rozhodujících odvětvích našeho průmyslu.“ Zákon usiloval také o vybudování systému pracovních záloh formou vzdělávání a zapojování dorostu. Inicíoval rovněž zakládání večerních škol pro zvýšení kvalifikace pracujících.⁴³⁹ Vzdělávací soustava měla produkovat pouze jedince kvalifikované v oblastech prakticky využitelných v národním hospodářství. V kontextu doby se tedy bavíme zejména o vysokoškolských technických oborech a pro preferovaná průmyslová odvětví kvalifikovaných dělnických kádrech. Další z žen v Národním shromáždění – Anna Karlovská – akcentovala jiný z cílů socialistické vzdělávací soustavy. Výchova ve školách měla už od nejútlejšího věku působit na jedince v duchu socialistické ideologie a zásad nové socialistické morálky. Řečnice se explicitně odkazovala na citáty z Gottwaldových proslovů nebo na citáty Lenina a Stalina. „Naše školy, zejména střední a vyšší, musí lidově demokratické republice vychovávat lidi věrné a věci lidu a národu oddané. Pro reakci není ani na našich školách místa. Vedle prohloubení školení odborného musíme naši novou inteligenci v kursech i ve školách vychovávat v duchu nejpokrokovějšího světového názoru.“⁴⁴⁰ Školy se tedy měly stát institucemi, které budou vedle všudypřítomné propagandy působit jako formující element – instituce vychovávající nového člověka a nástroj budování socialismu. Tomu odpovídaly i výdaje státu určené k transformaci tohoto resortu. Celkem na celou vzdělávací soustavu směřovalo 9,5 % celého státního rozpočtu. Ve školách se měly avizované změny projevit co nejdříve. Oproti předválečným školám neměly vzdělávací instituce v socialistickém Československu sloužit „třídním zájmům

⁴³⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027009.htm>

⁴³⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/074schuz/s074021.htm>

⁴⁴⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/054schuz/s054009.htm>

buržoasie“. Obsah školních osnov první republiky byl chápán jako účelově plytký a nedostatečný. Měl sloužit vládnoucí třídě a umožňovat vykořisťování pracovní síly v podnicích kapitalistů. Je s podivem, že ani v jednom z četných projevů poslankyň neslyšíme o vzdělávání žen v minulosti. Ženské vzdělávání bylo v kontextu začátku 50. let spojováno téměř výhradně s potřebou zapojení žen do výroby, protože právě v lehkém průmyslu scházely nejvíce. Tam měly nahradit muže, jejichž potenciálu mělo být využito v rozvíjejícím se těžkém průmyslu. Další oblasti, v nichž se později ženy široce uplatnily (např. školství, zdravotnictví) a s tím spojené vzdělávání mladých žen, stály přinejmenším z hlediska aktivit československých poslankyň prozatím v pozadí za upřednostňovaným průmyslem.

Hlavním inspiračním vzorem pro nové osnovy i organizaci vzdělávání měl být Sovětský svaz. „V sovětských školách jsou vychováváni mladí lidé k úctě ke všem lidem práce, k jejich svobodě a nezávislosti. Práce, učení a život pro lid... to jsou slova z písně sovětských pionýrů, kterou nezná jen mladý pionýr, ale žije podle ní i každý dělník, inženýr, agronom, vědec a kolchozník.“⁴⁴¹

Zvláštní pozornost věnovaly poslankyně vysokým školám. V řadách vysokoškolských pedagogů došlo k nejvíce změnám. Mnoho oborů bylo zcela zrušeno. Osnovy všech ostatních byly obohaceny o výuku marxismu a leninismu. Studium na vysokých školách se na příštích 40 let stalo v mnoha případech zcela zapovězeným nebo jen složitě dosažitelným pro studenty s nevyhovujícím rodinným zázemím a kádrovým profilem. Přestavbu vysokého školství spolu s ideologickou přestavbou vědy a umění na základě dialektického a historického materialismu označovaly poslankyně za hlavní úkol první pětiletky. „Z vyšších škol musí dnes už vycházet nová inteligence, taková, která je třídně a ideologicky spjata s dělnickou třídou, která dá všechny své schopnosti a síly pracujícímu lidu pro výstavbu socialistické společnosti.“⁴⁴²

Vedle vzdělávání se dalším již zmíněným nástrojem budování socialismu měla stát kultura. Umění, dříve nezávislé, zahraničním vlivům otevřené a často také bezprostředně reflektující společenské dění, bylo po únoru 1948 zcela podřízeno kontrole a zájmům socialistické diktatury. Lze konstatovat, že zejména v první sledovaném volebním období byla oblast kultury a umění degradována na nástroj propagandy. Novou úlohou „pracovníků v kultuře“ bylo mobilizovat a vychovávat společnost k naplňování stranou stanovených cílů. Mnohé z osobností československé kulturní a umělecké scény byly jako nepohodlné komunistickým režimem persekvovány a umlčeny, emigrovaly nebo se staly obětmi politických procesů. Komunistický režim skrze své představitele usiloval o definování atributů

⁴⁴¹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/054schuz/s054008.htm>

⁴⁴² <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/054schuz/s054009.htm>

nové „socialistické kultury“ a osoboval si monopolní právo na posouzení hodnoty umění ve všech jeho směrech. Centrální propagovanou ideou se stal po vzoru Sovětského svazu tzv. socialistický realismus, který byl jediným státem povoleným uměleckým směrem odrážejícím novou socialistickou morálku a socialistický světový názor. Kulturní tvorba sloužila komunistickému režimu k definování autoritativního diskurzu a byla jedním z hlavních toků komunistické propagandy. Z knižní, filmové a divadelní tvorby sledovaného období můžeme extrahovat mimo jiné i specifický náhled na ženu, který byl zcela v souladu se státem propagovanou emancipační ideologií a poslankyněmi prezentovaným modelem „nové ženy“.⁴⁴³

Z poslankyň Národního shromáždění se kulturním otázkám věnovala především poslankyně Holečková. Zasedala v kulturním výboru, který svou činností usiloval o stanovení legislativního rámce postátnění kultury. Spolu s likvidací staré buržoazní kultury a jejích představitelů, byl ustanoven i systém odměňování protagonistů nového kulturního proudu. Umělci, kteří se zvláště zasloužili o umění v lidově-demokratickém Československu, měli být odměňováni titulem „národní umělec“, ke kterému se vázal i doživotní čestný důchod ve výši platu vysokoškolského profesora na nejvyšším platovém stupni. Příslušet mu měl bez ohledu na majetkové poměry, na plat, který dostával z titulu svého povolání nebo na výši autorských honorářů.⁴⁴⁴ Poslankyně Holečková byla zpravodajkou zákonných úprav legalizujících postátnění všech divadel. Jedním z argumentů pro postátnění divadel bylo neplnění jejich nově stanovené funkce. Stará divadelní tvorba byla v projevech na plénu Národního shromáždění spojována se službou buržoazii a jejím záměrům. O nově znárodněném ostravské divadle řekla poslankyně na plénu Národního shromáždění mimo jiné, že: „Přes tyto veliké klady nelze říci o ostravském divadle, že by bylo za kapitalistické republiky plnilo náležitě svou sociální funkci a své poslání. Toto divadlo bylo vlastně majetkem vládnoucí ostravské buržoasie, která se skládala z horních a hutních ředitelů a inženýrů, bohatých velkoobchodníků, několika velkostatkářů a ředitelů bank a pojišťoven. Ti do divadla chodili a vedení divadla silně ovlivňovali.“⁴⁴⁵

⁴⁴³ Více např. EISMAN, Šimon. *Film a kulturní politika 1945 – 1952*. Praha, 1999.; KRÓLAK, Joanna. *Žena v české literatuře socialistického realismu*. In: *Žena v české a slovenské literatuře. Sborník z literárněvědné konference konané v Opavě 14. a 15. září 2004*. Opava, 2006, s. 111–122.; SCHMARC, Vítek. In: WIENDL, Jan (ed.). *Obráz člověka v literatuře*. Praha, 2010, s. 127–135.; SLAVÍKOVÁ, Aneta. *Femme fatale, matka, budovatelka nebo...? Obráz ženy v literatuře československého socialistického realismu*. 2013. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky. Vedoucí práce Bílek, Petr.

⁴⁴⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/079schuz/s079001.htm>

⁴⁴⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/010schuz/s010012.htm>

Ke kulturní linii budování socialismu mělo přispět i zřízení Národní galerie. Ve svém výstupu na podporu schválení návrhu zákona řekla jeho zpravodajka poslankyně Pažoutová, že veškeré nové zákonné úpravy týkající se kultury pečují o duchovní růst národa. Měly být zároveň harmonickým doplněním zákonů hospodářských a sociálních a ukázat jasně všem nepřátelům lidově demokratického režimu, že i v kultuře byl socialistický blok daleko před nimi. Kompetitivnost mezi západní a socialistickou uměleckou tvorbou byla obecně častým motivem využívaným i v ženském tisku. Naprostá izolace od vnějších vlivů, které byly dříve pro umělecký rozvoj nezbytné, měla dle slov poslankyň zajistit samostatný vývoj nového „neinfikovaného“ socialistického umění. Slovy poslankyně Pažoutové: „(...) jdeme zdravě vpřed, nepodléhající žádnému zvrácenému, nezdravému a nesrozumitelnému existencialismu, strukturalismu a surrealismu, pakultuře, která rozkládá buržoasní umění západních zemí, ovládaných imperialismem, největším nepřítelem veškerého pokroku“.⁴⁴⁶ Národní galerie měla být dokladem upřímné snahy vybudovat „zdravou“ českou kulturu, naplněnou socialistickým obsahem. Měla být rovněž řešením potřeby reprezentační státní sbírky jak starého, tak i nového umění, a to nejen domácího, nýbrž i cizího. Národní galerie byla nově státním ústavem, který stmeloval nově nabyté i tradiční umělecké sbírky pod jednu instituci i jednu střechu v nově budovaném objektu Národní galerie na Letné. Základ Národní galerie tvořil fond obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách a sbírky bývalé Moderní galerie. V názvu instituce měl zásadní význam slovo „národní“. Symbolika tohoto slova je v dobovém diskurzu velmi široká a má odhalovat poslání nově vznikající instituce, a to především „přiblížení výtvarného umění pracujícím lidu tak, aby mu rozuměl a našel v něm potěšení, osvěžení i povzbuzení ke své denní práci“.⁴⁴⁷ Pod epitetem „národní“ tedy nelze hledat odkaz k národním tradicím či národní tvorbě, ale zahrnuje spíše demokratizační tendence.

Nejen první pětiletka ale celá 50. léta v Československu se nesla v duchu nezbytné mobilizace nových pracovních sil a zvýšení produktivity práce, zejména v průmyslu. Každodenní docházení do zaměstnání přestalo v dobovém diskurzu figurovat ve spojení se zajištěním obživy. Práce se stala morální povinností a budování takřka sakralizovanou činností. Práce vedoucí k rozvoji národního hospodářství byla integrálním atributem nové socialistické morálky. Postupně se měl zavést i poměrně tvrdý postup vůči těm, kdo by se snad na budování nového socialistického státu svou prací nedostatečně podíleli. „Doposud jsme nepoužívali zákonných předpisů o pracovní povinnosti, které by tvrdě postihly ty, kteří se práci

⁴⁴⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/029schuz/s029004.htm>

⁴⁴⁷ Tamtéž.

vyhýbají, upozornujeme však, že ke zbytku povalečů a šmelinářů nebudeme tak blahovolní, zvláště ne v pětiletce, a že se postaráme, aby si každý svůj krajíc chleba opravdu zasloužil."⁴⁴⁸ Příživnictví, jako morální pochybení bylo reliktem dob minulých a jako takové se stávalo odsouditelným nejen společensky, ale i právně jako zločin proti státu a společnosti.

Poslankyně Šimůnková v rozpravě o státním rozpočtu na rok 1953 mimo jiné řekla, že: „Jakékoli porušování státní a pracovní kázně je třeba vidět a posuzovat tak, že každý takový rušitel se stává, ať chce nebo nechce, spojencem našich třídních nepřátel, protože fakticky brzdí usilovnou snahu všeho pracujícího lidu o vybudování socialismu a tím oslabuje obranyschopnost naší země."⁴⁴⁹ Poslankyně v NS byly do řešení problémů zaměstnanosti široce zapojeny. Československé ženy představovaly nejširší pole dosud nevyužitého potenciálu pracovní síly. Agitace mezi ženami za nástup do zaměstnání byla jedním z hlavních úkolů československých poslankyň. Pro profil akceptovatelné socialistické ženy bylo její zapojení do zaměstnání zcela nezbytným předpokladem. Také Anežka Hodinová Spurná spatřovala hlavní rezervoár pracovních sil v ženách v domácnosti: „Zkušenosti z dvouletého plánu nám ukázaly, že ženy jsou nejdůležitějším zdrojem pracovních sil. Díky pochopení našich žen podařilo se nám v rámci dvouletého hospodářského plánu zařadit nově do práce jen v českých zemích 188.000 žen. Je to 57,2 % z celkového počtu. Z nich je 107.800 přímo z domácnosti, 59.000 mladistvých dívek, 14.800 těch, které do této doby vůbec nepracovaly. Chceme-li však splnit pětiletý hospodářský plán, musíme získat znovu 482.000 osob."⁴⁵⁰

Poslankyně Durná-Hercková své jediné vystoupení na plénu NS věnovala klíčovému nedostatku pracovních sil v průmyslu a jeho řešení. Zmiňuje, že stejně jako celá výstavba nové socialistické ekonomiky, měl by i nábor pracovníků probíhat dle sovětského vzoru. "Z výstavby socialismu v Sovietském sváze však vieme, že pri tak rýchľom raste socialistického priemyslu už nie je možné spoliehať sa na samovoľný príliv pracovných síl, ale ako nás učí súdruh Stalin, je treba prejsť k politike organizovaného získavania robotníkov do priemyslu."⁴⁵¹

Poslankyně spatřovaly značnou překážku v rozvoji domácí ekonomiky i v časté fluktuaci pracovních sil. Fluktuace ovšem nebyla jen čistě ženským problémem, na plénu Poslanecké sněmovny se řešila velmi často. Příčin tohoto jevu identifikovaly poslankyně hned několik. Vedle všeobecně nedostatečné péče o zaměstnance, špatné dostupnosti zaměstnání hromadnou dopravou, nevhodných pracovních podmínek a neflexibilního směnného provozu

⁴⁴⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/016schuz/s016008.htm>

⁴⁴⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/074schuz/s074015.htm>

⁴⁵⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/016schuz/s016009.htm>

⁴⁵¹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/062schuz/s062027.htm>

zmiňovaly ženy v Národním shromáždění také otázku platů. „Mzdové a platové podmínky pro tutéž pracovní pozici byly v jednotlivých závodech téhož zaměření často velmi různé. Stávalo se, že za stejnou práci dostal dělník v jednom závodech i o polovinu větší mzdu než jeho kolega v podniku vzdáleném jen 50 km.⁴⁵² Hlavním prostředkem proti fluktuaci měla dle závěrů poslankyň být masově politická práce. Podnik se měl pracovníkům stát druhým domovem. Zejména ženy měly mít ke svému pracovišti vztah a měly mít zájem nejen na pozitivní atmosféře uvnitř kolektivu, ale i na vizuální stránce prostředí na pracovišti. Stejně jako se svou ženskou rukou staraly o zútulnění domácnosti, měly se obdobně věnovat i pracovištím. Blíže nespecifikovaný ženský cit pro pořádek a útulno se jako ryze femininní rys měl promítat i do vztahu žen k pracovišti. Vedle příjemného pracovního prostředí se jedním z možných řešení problému fluktuace a v důsledku toho i snižování produktivity práce, měla dle poslankyně Šimonkové-Hrubé stát především podpora socialistického soutěžení: „Půjdeme-li důsledně po cestě, kterou nám ukázal náš první president s. Klement Gottwald, po cestě rozvoje socialistického soutěžení při neustálém zvyšování produktivity práce, po cestě důsledného boje proti všem těžkostem a nedostatkům, proti nevázanosti a nedisciplinovanosti, budeme-li důslední v kontrole prováděných úkolů, pak svého cíle dosáhneme.“⁴⁵³ Pracovníky měly k setrvání na jedné pracovní pozici motivovat i podniky a to skrze různé benefity určené striktně jen pro dlouholeté zaměstnance. Jednu z takových výhod měla zajistit výstavba rodinných domků. Ty měly podle plánu stavět národní podniky, komunální podniky a JZD a následně je mohly za rozumnou cenu svěřit zasloužilým pracovníkům do vlastnictví.⁴⁵⁴

Poslankyně Šimonková se stagnující produktivitě výroby věnovala dlouhodobě. Akcentovala rovněž otázku absencí zaměstnanců. Tvrdila, že v Československu absentuje v zaměstnání více než 200 000 zaměstnanců denně a zásadní škody páchá i absence neomluvená. V prvním pololetí roku 1952 bylo tak v průmyslu zameškáno 1 406 000 neomluvených směn. To představovalo zaměstnanost téměř 10 000 dělníků a ztrátu 2 miliard Kčs v hodnotě výroby.⁴⁵⁵

Pozoruhodná byla její kritika lékařů vydávajících posudky, které některé pracovníky ze zdravotních důvodů shledávaly nezpůsobilými pro práci v těžkém průmyslu. "V získávání nových pracovních sil narážame často na nepochopenie so strany funkcionárov a vedenia závodov. Vedenia závodov často uvoľňujú zamestnancov fyzicky neschopných pre výrobu, starých alebo so sniženou pracovnou schopnosťou. V tom je vidieť ich sebecko

⁴⁵² <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/074schuz/s074015.htm>

⁴⁵³ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/074schuz/s074015.htm>

⁴⁵⁴ Tamtéž.

⁴⁵⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/074schuz/s074015.htm>

a nepochopenie vzájomnej závislosti celej našej socialistickej výstavby a súvislosti jednotlivých odvetví ťažkého priemyslu a stavebníctva. No nedostatky vidíme aj u lekárov v posudkovej službe, ktorí neodôvodnené percento uznávajú za neschopné prechodu do dôležitých odvetví nášho priemyslu. Je na ministerstve zdravotníctva, aby previedlo prísny kádrový výber lekárov posudkovej služby a ich prácu dôkladne kontrolovalo.⁴⁵⁶ Nezájem o práci v ťažkom priemysle měly prolomit nejen přísnější posudky lékařů, ale také vysoké platy v tomto státem preferovaném odvětví. Noví zaměstnanci dolů, hutí a těžkého strojírenství, kteří se přihlásili natrvalo do nového zaměstnání, měli také získávat další výhody spojené třeba se snadným ziskem nově vystavěného rodinného domku. Dle slov poslankyně Nežilové „Při 3 % úmoru může stálý zaměstnanec, který vytrvá v zaměstnání, získat za 17 roků dům do vlastnictví za pouhou jednu třetinu stavebních nákladů.“⁴⁵⁷

Vedle ťažkého priemyslu byla značná pozornost Sněmovny věnována rovněž zemědělství. Nedostatečná efektivita zemědělské výroby a nízká produktivita československého zemědělství obecně, byla na plénech Národního shromáždění akcentována muži i ženami. Poslankyně Karlovská v tomto smyslu uvedla, že jednou z mnoha cest k lepším výsledkům je vedle socialistického soutěžení, také aktivní zapojení vědy. Lidé z vědeckých a intelektuálních kruhů mohou být své vlasti prospěšní pouze, pokud se jejich objevy a inovace pozitivně odrazí na životní úrovni všech obyvatel Československa. „Zemědělská věda nezbytně musí účinněji pomáhat při združstevňování rolnických hospodářství. To není pouze otázka boje za vyšší produktivitu v zemědělství, ale i otázka boje za ulehčení práce rolníků, zejména venkovských žen, za povznesení úrovně mechanizace. Na tomto úseku očekáváme od zemědělské vědy rychlejší pomoc než dosud. Znamená to, že armáda našich vědců a výzkumníků si má cílevědomě určovat úkoly, které vyplývají z našich národohospodářských plánů. Kromě toho je svatou povinností všech vědecko-výzkumných pracovníků, aby to, co je vědecky hotové a opracované, bylo s urychlením zaváděno do praxe na nejširší základně.“⁴⁵⁸

Dalším, kdo měl vedle vědy napomoci lepší organizaci a výnosnosti na obrozeném venkově byly československé ženy. Ty měly v předních liniích zasahovat proti zpátečnictví všech československých sedláků a proti sabotážím kulaků. Kulaci byli jako jasně definovaná skupina velmi konkrétně i na půdě Národního shromáždění označováni jako příčina veškerých nezdarů v rezortu zemědělství. Např. výkup zeleniny, který byl v roce 1950 splněn jen na 61 % byl zapříčiněn nejen jarními mrazy, ale i nedostatečným zajišťováním výroby a výkupu u kulaků.

⁴⁵⁶ Tamtéž.

⁴⁵⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/047schuz/s047014.htm>

⁴⁵⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/010schuz/s010015.htm>

Jako ilustrativní vádí poslankyně Šimonková příklad Roudnice nad Labem, kde nedodali kulaci na 30.000 kg zeleniny.⁴⁵⁹ Projevy poslankyň k otázkám boje s kulaky lze chápat jako součást propagace politiky třídního boje cílenou na československé ženy. Ty měly ve vesnickém boháči a sedlákovi vidět nejen nepřítele socialistického zřízení, ale i nepřítele jejich dětí, kterým svým počínáním ztrpčuje život.

Poslankyně Šimonková ve svém vystoupení k projednávání státního rozpočtu vyzdvihla také zásluhy československých žen na odstranění vlivu kulaků v JZD. Zatímco muži v JZD se, dle její interpretace, nedovedli se vši rozhodností postavit proti záškodnické práci vesnických boháčů, prosazovaly ženy vyloučení všech vesnických boháčů z družstev. S podporou prezidenta Gottwalda a soudruha posl. Slánského provedly přesvědčovací akci mezi rolníky až se následně celá vesnice postavila proti vesnickým boháčům. Ženy stály za vyloučením kulaků, a tak díky ženám mohla JZD přejít na třetí typ.⁴⁶⁰

Mezi oblasti práce Národního shromáždění, které bychom dle dobových kritérií zařadili do sféry čistě mužské, bezesporu patřila zahraniční politika. V otázkách zahraniční politiky se práce žen v NS omezovala veskrze jen na petice za mír či jiné protiválečné deklaratorní akce. Přednes návrhů zákonů nebo zpráv zahraničního výboru nebyl většinou ženám svěřován, jelikož se tematicky neslučoval s oblastmi, jimž by se socialistická žena měla věnovat. Výjimkou byla zasloužilá komunistka Anna Karlovská, která se jako členka zahraničního výboru stala zpravodajskou Úmluv mezi Československem a Bulharskem⁴⁶¹ a Československem a Albánskou lidovou republikou⁴⁶² o právní pomoci ve věcech občanských, rodinných, trestních a sociální politice. Promluvila také o konzulární úmluvě mezi Československou republikou a Maďarskem⁴⁶³ nebo o dohodě mezi Československem a Sovětským svazem o sociálním zabezpečení.⁴⁶⁴

Z žen v zahraničním výboru se u řečnického pultíku objevila jen Marie Synková. Ta však jen přednesla strohý, nekomentovaný souhlas s prozatímní platností Dodatkové dohody k obchodní úmluvě mezi republikou Československou a Francií ze dne 2. července 1928.⁴⁶⁵

Příčinou nižších počtů žen v resortu zahraniční politiky byla i jeho důležitost pro vnitropolitický vývoj státu a společenská prestiž. Jedná se o jeden z ilustrativních příkladů

⁴⁵⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/054schuz/s054002.htm>

⁴⁶⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/054schuz/s054003.htm>

⁴⁶¹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/018schuz/s018001.htm>

⁴⁶² <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/032schuz/s032009.htm>

⁴⁶³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033001.htm>

⁴⁶⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/038schuz/s038001.htm>

⁴⁶⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/015schuz/s015001.htm>

faktické nevěle patriarchálního systému komunistických autorit svěřovat ženám témata společensky vnímaná jako skutečně důležitá. Dynamický konec 40. a začátek 50. let byl v Evropě obdobím definice hranic a vztahů nejen přes linii železné opony, ale i uvnitř samotného socialistického bloku. Na plénech Národního shromáždění zcela dominovala vystoupení, jejichž cílem bylo na jedné straně deklarovat vděk a věrnost Sovětskému svazu jako ochránci a na straně druhé odhalit a definovat vnějšího nepřítele. Personifikovaný Západ byl pro poslankyně, jak je patrné z jednotlivých projevů, válečnickým provokatérem a příčinou všeho zlého. Západ rovněž usiloval o oslabení Československa a zotročení jeho nově osvobozeného lidu. Za tímto účelem zakládal aliance a spojení. Za kritický moment tohoto vývoje označili poslanci v zahraničním výboru Marshallův plán západní unie – severoatlantický pakt. Ten byl pro poslance důkazem, že USA žádá od evropských účastníků společenství, aby se plně podřídili jejímu komandu a aby byl vytvořen jediný generální štáb se sídlem ve Washingtonu.⁴⁶⁶ Předmětem rozpravy v zahraničním výboru bylo též temné dílo Vatikánu a reakční katolické hierarchie. Katolická církev byla označována za pátou kolonu americké politiky na území evropských států. Měla tvořit spojnici mezi odpůrci socialistického režimu, fašisty a Západem. Právě spojování Západu s hitlerovským Německem a jeho spojenci bylo častým motivem vykazujícím značnou mobilizační sílu. Zvláštní pozornost byla zahraničním výborem ve spojitosti s nekončícím nebezpečím fašismu věnována vývoji v poválečném Německu. S největším rozhořčením a rozhodností bylo odsouzeno počínání vládnoucích kruhů v západním Německu, kde se měl dle slov poslankyně Hodinové-Spurné, křísit znovu k životu poražený německý fašismus, aby sloužil zájmům amerického kapitálu proti mírumilovnému lidstvu. V rozpravě zahraničního výboru nezůstala opomenuta ani činnost československé zahraniční emigrace, která se měla především orientovat „na válku proti vlastnímu lidu“. Dle závěrů zahraničního výboru to byly četné emigrantské skupiny podporované fašisty a tajnými službami USA, kdo vysílal do Československa teroristy a zrádce. Zahraniční výbor ve svých závěrech pro rok 1950 neopomenul ani úlohu Titovských agentů a agentů amerických imperialistů. Ústy své zpravodajkyně jim sliboval „drtivou porážku všude, kde osud národů spočívá v rukou svobodného a nezávislého pracujícího lidu, vedeného dělnickou třídou a jejím předvojem, marx-leninskou stranou.“⁴⁶⁷

V opozici vůči vyčlenění žen z řešení zahraničně politických otázek držely ženy naprostý monopol ve věcech mírového hnutí a zahraniční pacifistické spolupráce. Poslankyně Pfeiferové, dlouholeté členice KSČ a předválečné senátorce, byl v tomto volebním období

⁴⁶⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/050schuz/s050001.htm>

⁴⁶⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/050schuz/s050002.htm>

svěřen úkol přednést na půdě NS společné provolání poslankyň k ženám v "imperialistickém světě". Prohlášení čtené Karlou Pfeiferovou ustanovilo svého druhu precedens, jelikož právě mírová problematika byla tím, co ženy ve Sněmovně spojovalo jako jasně definovanou skupinu. Až do roku 1990 poslankyňe dlouhodobě nespolupracovaly na žádné jiné problematice a nesetkáváme se ani se společnými prohlášeními k jiným společenským či politickým tématům.⁴⁶⁸ Ochránkyněmi míru, ale neměly být jen ženy funkcionářky a ženy aktivní v politické sféře. V dobovém diskurzu byly všechny ženy nadány specifickou schopností bránit válce a stát se tak jistým ztělesněním pacifistického smýšlení. V závěru jednoho z mnoha projevů s mírovou tematikou poslankyňe Hodinová-Spurná vyjádřila své přesvědčení, že: „Když ženy budou chtít, zabrání válce a ubrání mír. Také my české a slovenské ženy budeme pracovat ze všech svých sil za lepší a spravedlivý svět. Proto každá naše žena bude chránit to nejdražší – mír a bude za něj bojovat všude, kde se dá – v továrně, na poli, ve škole, v rodině. Proto my československé ženy obracíme se na ženy celého světa: Bojujme společně za mír, podejme si ruce a vytvořme hráz, již nikdo neprorazí.“⁴⁶⁹ Nová žena měla být bytostí míru a kooperace. Bytostí odstíněnou od sporů a konfrontací na všech úrovních. Jedinou společensky akceptovanou konfrontací byl onen boj za mír, který často zahrnoval i veskrze ofenzivní provolání a proslovy určené k zastrašení „válečných štváčů“. Tato vyjádření měla demonstrovat sílu a odhodlání československých žen postavit za mír pro dobro jejich dětí.

Ženy se také často ujímaly přednesení obsahu deklarácí mírové spolupráce s rozvojovými nebo spřátelenými státy. Při projednávání podpisu smlouvy o spolupráci s jemenským královstvím se Helena Leflerová věnovala aktuální vojenské krizi na hranicích britského protektorátu a jemenského království. Sama pak k vyjádření podpory podpisu smlouvy využila tradičního mandátu uděleného abstraktním „vším československým lidem“ slovy: „Náš lid vřele sympatisuje s lidem Jemenu proto, že sám nejlépe poznal, co jsou panské důtky, poznal je na vlastních zádech celá staletí.“⁴⁷⁰

Další výjimečně aktivní žena – Anežka Hodinová-Spurná byla zpravodajkou k přijetí více než 5000 mírových rezolucí z podniků a organizací. Organizace Rady žen v Praze schválila resoluci, v níž se praví: "V příliš živé paměti máme my, československé ženy, utrpení dvou světových válek, které obě mnohé z nás prožily. Mnohé z nás jsou dodnes nemocny, ba dokonce umírají pro škody na zdraví, utrpené v koncentračních táborech. Ještě dnes pláče matky a ženy nad ztrátou svých drahých, umučených ve vězeních a vyvražděných v Lidicích,

⁴⁶⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/050schuz/s050004.htm>

⁴⁶⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/040schuz/s040001.htm>

⁴⁷⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016012.htm>

Ležákách a mnoha jiných obcích.”⁴⁷¹ V takových situacích nebyla u poslankyň na plénu NS výjimečná ani různá velmi expresivní vyjádření nesouhlasu s politikou kapitalistického Západu. Příkladem budiž provolání: "Zmizte z Koreje, dokud máte čas, jinak s vámi korejský lid naloží tak, jako sovětský lid naložil před sedmi roky u Stalingradu s hitlerovskými vrahy a vetřelci!"⁴⁷²

Jedním z nejdůležitějších zákonů, jehož představením na plénu byly pověřeny vedle mužů také ženy, byla vedle již zmíněné měnové reformy, smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci socialistických republik. Vedle mužů poslanců se zpravodajkou úmluvy, jinak známé jako tzv. Varšavská smlouva, se stala poslankyně Helena Leflerová. Tento vojenský pakt uzavřený mezi osmi zeměmi tzv. východního bloku vznikl jako svého druhu protipól Severoatlantické aliance. Jeho cílem byla úzká koordinace zahraniční politiky zúčastněných států. Na základě smlouvy byl legalizován pobyt sovětských vojsk na území států východního bloku. Do čelních pozic ve vojenských strukturách byli dosazeni sovětsí velitelé pro společnou práci na vojenské obraně socialismu. Poslankyně Leflerová během svého výstupu mimo jiné poukázala na údajnou podporu, kterou smlouva nachází u všech dělníků, rolníků a pracujících inteligence v Československu. Ta byla vyjadřována v pracovních závazcích k dalšímu všeobecnému zvyšování výroby v naší zemi. Takováto forma manifestace souhlasu byla zejména v prvních dvou sledovaných volebních obdobích zvláště oceňovaná a velmi běžná. Zpravodajka dále uvedla, že: „Z dopisů, telegramů i schůzí našeho lidu vyzařují odhodlanost, klid a síla, které jsou s to proměnit smlouvu v činy. Náš lid je hrdý na to, že je součástí pevné hráze svobody, pokroku, bezpečnosti a míru ve světě. Nerozborná morálně politická jednota našeho lidu, další úsilí o všestranný růst průmyslové a zemědělské výroby, neustálé zvyšování obranyschopnosti naší země, to je odpověď našeho lidu k uzavřené Smlouvě o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci osmi států.“⁴⁷³

Tématem stejně častým a stejně mobilizujícím jako mír byla „chudoba“. Chudoba byla jakýmsi atributem minulosti a nepokrokovosti. Chudoba v dobovém diskurzu existovala vždy jen před zavedením socialismu. Chudoba měla co do charakteristiky blízko k nemoci. Na rozdíl od nemoci není nahodilá, nezáměrná a bez jasné příčiny. Jejimi původci byli již mnohokrát zmiňovaní nepřátelé socialismu, a především kapitalismus jako systém. Bojovat s kapitalismem znamenalo bojovat s chudobou. Poslankyně Karlovská úspěšný boj socialistického zřízení s chudobou shrnula na jednání o státním rozpočtu pro rok 1955 takto: „Za první desetiletí od druhé světové války jsme změnilí tvářnost naší země výstavbou nových

⁴⁷¹ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/040schuz/s040001.htm>

⁴⁷² <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/040schuz/s040005.htm>

⁴⁷³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/006schuz/s006003.htm>

závodů, sídlišť a přehrad. Změnili jsme i životní podmínky našeho lidu, a to díky tomu, že kapitalisté a kořistníci nejsou již u moci. S nimi jsme vyhnali z naší země i chudobu. Nikdy nechodil náš pracující člověk tak oblékán jako dnes, nikdy se mu nežílo tak dobře jako nyní.“⁴⁷⁴

7.1.2 1954–1960

Volby do Národního shromáždění roku 1954 probíhaly současně s volbami do všech reprezentačních sborů. Složení kandidátek bylo již od předcházejících voleb zcela v gesci ÚV KSČ. V každé z volených institucí měly různé explicitně specifikované skupiny obyvatelstva být zastoupeny poměrně. Ženy byly chápány jako zvlášť vymezená skupina vedle např. dělníků, družstevních rolníků a mládeže a měly zabírat 17–20 % křesel v každém novém zastupitelském sboru.⁴⁷⁵ Konkrétní procenta se různila dle úrovně daného sboru v pomyslném žebříčku řízení. Výsledná čísla povolebního obsazení postů však rozhodně neodpovídala instrukcím. Během celého roku příprav se místní ženské organizace potýkaly se soustavným nedostatkem zájmu o angažování ze strany československých žen.

Výběr kandidátů na poslanecké posty byl řízen přímo politickým byrem UV KSČ, které jej provádělo na základě návrhů zaslaných z jednotlivých krajů. Ženy měly tvořit min 20 % všech kandidátů. Z nově zvolených poslankyň jich jen 10 mělo politickou zkušenost z minulého volebního období. Svůj mandát obhájily jen ženy, které vedle poslaneckého postu zastávaly také funkci v některé ze stranických organizací nebo byly členkami UV KSČ a funkcionářkami Svazu československých žen. Znovuzvolené poslankyň tvořily jen 15 % z všech žen působících mezi lety 1954 a 1960 v Národním shromáždění. Při výběru kandidátek byly preferovány „nové tváře“. Široká obměna osazenstva Národního shromáždění byla zcela v souladu s obrazem parlamentu jako lidové instituce, jejímž členem/členkou se může stát každý, nehledě na vzdělání či kvalifikaci. Do parlamentu bylo zvoleno 45 žen za KSČ a KSS, 20 poslankyň bezpartijních, jedna zástupkyně ČSS a jedna za ČSL. Specifikem druhé poloviny 50. let je vysoký počet bezpartijních poslankyň, které v průběhu svého mandátu vstoupily do komunistické strany. Tento údaj je možné dohledat u 11 z 20 původně bezpartijních poslankyň. Poměrně vysoký počet bezpartijních žen mezi lety 1954–1960 v Národním shromáždění byl s největší pravděpodobností zapříčiněn faktickým nedostatkem vhodných kandidátek uvnitř KSČ. Celkem bylo do Národního shromáždění zvoleno 63 žen, přičemž během druhého volebního období jich v důsledku rezignací touto institucí prošlo

⁴⁷⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/004schuz/s004019.htm>

⁴⁷⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/003schuz/s003001.htm>

67. Poslankyně v tomto volební období na svůj mandát rezignovaly povětšinu z osobních důvodů, mezi něž patřily jak zdravotní a rodinné problémy, tak přílišné pracovní vytížení. Na své mandáty rezignovala jako první na konci roku 1956 Jarmila Glazarová. Později k ní přibýly další komunistické poslankyně. Postupně se své funkce vzdaly komunistky Marie Petrová a Mária Sziglová-Winklerová a bezpartijní poslankyně Júlia Šimudrová a Anna Nechybová.⁴⁷⁶

V důsledku několika rozsáhlých stranických prověrek motivovaných „čištěním strany“ a hledáním vnitřního nepřítele odešlo ze strany téměř 300 000 členů. První taková rozsáhlá čistka proběhla na konci roku 1948 a další pak v období největších politických procesů v letech 1950–1951. Je rovněž třeba započítat vysoké procento těch členů, kteří ze strany odešli ze své vlastní vůle, nebo straníky formálně zůstali ale byli zcela pasivní. Pasivita a nezájem o funkce ve veřejné správě byly typické zejména pro ženy. Poslankyně Černá se ve svém jediném vystoupení vyjádřila k zastoupení žen v Národních výborech. Jako „pracující žena a současně funkcionářka, která zná názory žen i jejich přání“, se podrobně věnovala příčinám nezájmu žen o politické funkce. Výsledky voleb v roce 1954 jasně ukázaly, že jen málo žen má o funkci zájem, a ještě méně žen ve funkci nakonec vydrželo, nemluvě o skutečnosti, že ani ženy, které se rozhodly funkce zastávat, nebyly nijak aktivní a platné členky zastupitelských orgánů. Žen ubývalo i během jejich funkčního období. Mnohé ženy v zastupitelských sborech ukončily svůj mandát předčasně a z funkce odešly. „Bohužel, ne všechny ženy vytrvaly ve svých funkcích. A za odstoupivší ženy nebyly již v doplňovacích volbách ženy voleny. Jen tak se mohlo stát, že počet členek národních výborů poklesl o 2 %. (...)“ Poukázala na potřebu zainteresovat na práci v národních výborů co nejvíce žen a také je pro ni vychovávat. „my, poslanci, se musíme přičinit o to, aby všechny ženy pochopily velký politický význam našich voleb. Aby je chápaly jako výraz jednoty našeho lidu, jako projev souhlasu s vnitřní i zahraniční politikou naší vlády NF, jako další zpevnění postavení Československa.“⁴⁷⁷

Vedle zmíněného vysokého počtu bezpartijních můžeme v tomto volebním období vysledovat ještě několik dalších specifíků ve složení ženské části NS. Předně měly po volbách roku 1954 poslankyně historicky nejnižší průměrný věk. Na křesla ve Sněmovně se tak dostávaly dívky jen lehce nad 20 let. Stejně jako v předcházejícím volebním období měla většina poslankyň jen nižší vzdělání. Ženskou sekci NS tak tvořily převážně dělnice a pracovnice JZD. Valná většina poslankyň rovněž neměla žádnou předchozí politickou

⁴⁷⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

⁴⁷⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016004.htm>

zkušenost, což se spolu s dalšími zmíněnými charakteristikami, projevilo na jejich aktivitě na půdě Národního shromáždění. Počet žen, které během svého působení na půdě Sněmovny vystoupily na plénu, se rapidně snížil. Z 67 žen se u řečnického pultu objevila jen slabá třetina. Podobně jako se snížila faktická aktivita žen v parlamentu, snížila se i frekvence schůzí NS. Zatímco v prvním sledovaném období proběhlo 85 schůzí, z nichž některé byly dokonce čtyřdenní, po roce 1954 se Sněmovna setkala jen 38krát.⁴⁷⁸ Mezi poslankyněmi se stále ostřeji profilyvaly výjimečně aktivní a na veřejnosti viditelné osobnosti. Na schůzích bývala těmto ženám přidělována stále důležitější agenda a problematika celostátního nebo mezinárodního významu. Tato skupina výjimečných žen se těšila respektu svých kolegů i stranického vedení. To je jasně viditelné na povaze jejich přijetí na plénech Sněmovny, z prostoru, který jim je věnován v médiích a z úkolů, které jim byly svěřovány.

Vedle Národního shromáždění bychom ženy našly, stejně jako po roce 1948, i ve vládě. Na první schůzi konané 13.12.1954 byla Božena Macháčová-Dostálová zvolena ministryní výkupu.

Nízký počet žen v předsednictvu NS zůstal zachován i po volbách roku 1954. Anežka Hodinová-Spurná byla opět zvolena do funkce místopředsedkyně Národního shromáždění, a kromě ní bychom v předsednictvu našly ještě 3 řadové členky – Marii Fišarovou, Ladislavu Kleňhovou-Besserovou a Vlastu Trpíkovou. Obecně bylo složení předsednictva ve druhém volebním období stabilnější než po volbách roku 1948. Členové předsednictva v naprosté většině zastávaly své funkce po celou dobu jejich poslaneckého mandátu. Všechny ženy byly na své posty zvoleny již na počátku volebního období a na křeslech vydržely až do roku 1960.⁴⁷⁹

Obsazení výborů a poměr mužů vůči ženám v jednotlivých výborech byl stejně jako v minulém volebním období genderově determinován. Lze obecně tvrdit, že ženám, které měly delší politickou či stranickou zkušenost, byly přidělovány pozice ve výborech označovaných jako tradičně mužské. Poslankyně působící v NS nově a těch byla naprostá většina, se uplatňovaly výhradně v rezortech dobově vnímaných jako „ženské“.

Nejvyšší počet žen byl zvolen do zdravotnického výboru, kde z devatenácti členů výboru obsadily poslankyně 6 míst. 5 pozic zastávaly ženy v dočasném výboru. 4 místa byla udělena ženám v devatenáctičlenném kulturním výboru. Výrazně genderově méně vyrovnaný byly výbory rozpočtový a hospodářský o celkem dvaceti pěti členech a jen třech ženách, výbor

⁴⁷⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/index.htm>

⁴⁷⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/rejstrik/predsedsn.htm>

zemědělský, kde zaujaly své pozice jen dvě ženy a výbor ústavně-právní, kde působila jen Božena Krejstová.

V tradičně mužském zahraničním výboru působily Anežka Hodinová-Spurná, Anna Karlovská, Helena Leflerová a Julie Prokopová, které všechny byly těmi nejvýznamnějšími stranickými funkcionářkami a neaktivnějšími poslankyněmi. Vedle těchto tří komunistických poslankyň patřily k vyjímečně aktivním také členky předsednictva NS zejména Marie Fišarová zvolená za Československou stranu socialistickou.

Z ideologické definice a z hlediska povahy práce zůstávala poslanecká pozice funkcí vykonávanou příkladnými muži a ženami „za odměnu“. Jak již bylo zmíněno, nejednalo se o „práci na plný úvazek“, ale o službu vyplňující jinak volný čas lidí, kteří byli vesměs zaměstnání jinde. Zpravodajkou zákona řešícího finanční odměny členů NS byla Helena Leflerová.⁴⁸⁰ Stejně jako v předcházejícím volebním období se jednalo o funkci neplacenou. Finanční ohodnocení náleželo jen předsednictvu.

Na výkon funkce se tak mohly dostatečně soustředit jen členové předsednictva NS, jelikož byly fakticky osvobozeni od vykonávání jiné pracovní povinnosti. Na pracovní vytiženost a nedostatek času na výkon poslanecké funkce si stěžovaly zejména ženy. Souvisela s tím i již zmíněná nízká aktivita většiny poslankyň. Ženy pracující vedle poslanecké funkce ve strukturách strany nebo v některé z ženských organizací vystupovaly na plénu Národního shromáždění nejčastěji.

Jedním z nejdůležitějších dokumentů projednávaných mezi lety 1954 a 1960 v NS byla nová Ústava. Vyjadřovaly se k ní i poslankyně. Marie Fišarová promluvila na 38. schůzi a v Ústavě dle jejího přesvědčení byla „zakotvena naše krásná budoucnost nejenom naše, ale i obraz budoucího uspořádání světa. Navzdory všem rušitelům míru, americkým militaristům a vládnoucím kruhům, německým revanšistům, japonským, španělským a portugalským fašistům, navzdory všem nepřátelům socialismu a v neposlední řadě i zbytkům naší utečenecké emigrace, projednáváme s nadšením a odpovědně návrh nové ústavy, jejíž vyhlášení bude znamenat socialistické Československo.“⁴⁸¹ Chápání socialismu jako vývojově vyšší fáze lidské společnosti a komunismu jako svého druhu konce dějin, bylo integrální součástí nejen většina projevů komunistických poslankyň. Hluboce prostupovalo i uvažování poslankyň oficiálně zastupujících ČSS.

Výlučně ženským tématem bylo stejně jako v předcházejícím volebním období zapojení žen do budování socialismu. Patrně nejobširněji o ženách v Československu a především

⁴⁸⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/003schuz/s003002.htm>

⁴⁸¹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/038schuz/s038003.htm>

o jejich úloze v národním hospodářství mluvila poslankyně Valérie Polachová. Pozitivně hodnotila zapojení žen do výroby a jejich vystoupení z „neproduktivní“ domácí sféry. Ve svém projevu upozornila na nízké zastoupení žen ve vedoucích funkcích a genderově diskriminační uvažování ve vedení podniků. „Vedoucí činitelé závodů a podniků musí přestat kalkulovat, koho při stejné pracovní schopnosti se vyplatí zaměstnat, zda muže nebo ženu.“ Tato svým způsobem feministicky laděná vyjádření jsou u československých poslankyň v 50. letech záležitostí velice výjimečnou. Vyzněním byl projev Valerie Polachové velmi blízký nejradikálnějšímu vyjádření konce 60. let. Je proto s podivem, že později, v době, kdy se projevy kritizující diskriminační poměry žen v Československu objevovaly častěji, již Valerie Polachová žádné podobné vystoupení nezopakovala. Polachová se v inkriminovaném proslovu nečekaně vymezila i vůči představám, v nichž žena matka měla být svou reprodukční schopností znevýhodňována v kariéřním postupu. Schopnost rodit děti, dle jejího uvážení nijak neumenšovala pracovní schopnosti žen. „Ani ta okolnost, že žena je nositelka života, nesmí být na újmu její pracovní možnosti. Vždyť být matkou je nejvznešenější poslání ženy.“⁴⁸² V dobovém diskurzu se jistá sakralizace mateřství objevovala po celé sledované období. Až do konce 60. let se však ideový důraz kladený na tento „přirozený“ životní úděl ženy neodrážel v úvahách nad sladěním profesního a rodinného života československých žen. Úvahy o možnostech zkrácených pracovních úvazků (polovičních či částečných) a prodloužení mateřské dovolené přišly mnohem později. Až do roku 1965 se veškerá snaha „usnadnit život ženám“ soustředila především na jejich odpoutání od domácnosti a potomků skrze instituce kolektivní péče o děti a vyvázání z domácích prací za pomoci veřejných prádelen, jídelen apod. Mateřská úloha je interpretována jako „najkrajšia úloha a radosť života, ale i zodpovednosť za budúcnosť nášho národa.“⁴⁸³ Nedílnou součástí mateřské role byla výchova nové generace prodchnuté socialistickou morálkou. Takové příkladné dítě nové generace popsala během rozpravy nad podpisem Varšavské smlouvy poslankyně Nechybová: „Přišel k mámě sedmiletý chlapec, žák první třídy národní školy a říkal: "Maminko, nás je teď tolik moc, naše armáda je nyní velice veliká, poněvadž je s ní i Sovětská armáda a maršál Koněv je velitelem." (*Potlesk.*) Ano, tak je tomu dnes, že i ti nejmenší už se učí chápat velikost a sílu našeho spolenectví a naší bezpečnosti. A natož pak ti dospělí, naše ženy a mámy. To, nechť si dobře zapíší za uši ti, kdož by si chtěli něco začít.“⁴⁸⁴

⁴⁸² <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/011schuz/s011011.htm>

⁴⁸³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016008.htm>

⁴⁸⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/006schuz/s006005.htm>

Přístup socialistické společnosti k mateřství se měl odrážet mimo jiné i v nově zavedeném oceňování vícečetných matek. Od března roku 1958 měly být pravidelně (vždy při oslavách MDŽ) oceňovány matky pěti a více dětí. Tento čestný odznak byl určen výlučně ženám. Uvažování o skutečnosti, že ony vychované děti měly jistě i otce, který by potenciálně mohl za své úsilí být rovněž oceněn, naprosto nezapadalo do dobového diskurzu. Výchova dětí byla úlohou žen a dostát této úloze znamenalo pro ženu využít svých reprodukčních schopností na maximum. To vše se nemělo dít čistě ze soukromých pohnutek dané ženy. Reprodukční schopnosti žen byly interpretovány jako služba společnosti, která si i skrze tento odznak de facto činila nárok na ovládání a hodnocení těchto ženských schopností, tj. ženského těla. V roce 1958 měl, dle poslankyně Hradské, připadnout odznak asi 495.000 ženám. „Započítány“ měly být všechny žijící děti starší 1 roku a zároveň ti potomci, kteří zahynuli „v bojích dělnické třídy nebo v bojích o osvobození nebo obranu vlasti.“ Matky měly ze svých dětí vychovávat plnohodnotné a uvědomělé občany. Zároveň měly své potomky také směřovat do těch rezortů, kde bylo jejich práce nejvíce třeba. Mezi příklady jsou uváděny matky, které se zasloužily o rozvoj státu tím, že přiměly své syny a dcery pracovat v důlním průmyslu. Patřila tam např. Jana Gavlasová z Karviné, matka 14 dětí z nichž 7 se stalo horníky, nebo Katarína Suchá se 4 syny horníky a dcerou provdanou za horníka. Zdá se, že Hradská mezi aspekty správné výchovy dcer počítá i vliv matky na výběr dceřina partnera. Explicitně totiž vyzdvihuje správně zvládnutou mateřskou úlohu Kataríny Suché. Katarínina dcera se sice nestala hornicí jako její bratři, ale aspoň se za horníka provdala, což je vykládáno jako pro ženy srovnatelně společensky hodnotný krok.⁴⁸⁵ Matkám mohl být čestný odznak odebrán, pokud se provinily proti zásadám socialistické morálky nebo pokud nevychovaly ze svých potomků „pocitivých a čestných občanů naší vlasti a uvedomělých vlastenců naší lidovodemokratické republiky.“⁴⁸⁶

Ačkoli měla žena dle komunistické ideologie být osvobozena od neproduktivních domácích prací, byla v Československu v polovině 50. let starost o domácnost bez debat a nereflktovaně stále čistě ženskou záležitostí. Až do konce 80. let se rovněž v relevantní míře neuvažuje o přenesení některých tradičně ženských povinností na muže v rodině. Feminita bezesporu došla jisté míry redefinice, ovšem maskulinita si v zásadě stále držela své pevné hranice. Poslankyně ve svých projevech vždy zmiňovaly výčet všech služeb, které ženám na pomoc v domácnosti poskytuje socialistické zřízení. Za doklad starosti státu o zvyšování životní úrovně a zkvalitňování života žen tak bylo pokládáno vedle prádelen a jeslí, třeba

⁴⁸⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016008.htm>

⁴⁸⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016008.htm>

i snížení cen základních potravin, rozšíření sortimentu dětského oblečení, zavedení samoobslužného prodeje nebo rozšíření nabídky polotovarů. Veškerá sociální opatření byla ve Sněmovně vždy schvalována jako úspěch národního hospodářství či dárek strany a vlády Československým občanům, zejména ženám. Poslankyně Kernerová na debatě k zákonu, kterým se měnil a doplňoval zákon o sociálním zabezpečení, mimo jiného uvedla, že: "Maminky si hned v neděli 8. března vypočítaly, že při snížených cenách při nákupu konfekce na 2 děti ošatí ještě třetí dítě a že úspory vzniklé snížením cen potravin budou tím vyšší, čím početnější je rodina."⁴⁸⁷ Snížení cen dětského zboží bylo všeobecně interpretováno jako dar ženám k MDŽ.⁴⁸⁸

Jedním z možných řešení složitého ladění práce a rodinného života bylo zkrácení pracovní doby. Za tímto účelem byl roku 1954 schválen zákon zkrácení pracovní doby všech pracujících na 46 hodin týdně. Zákon zároveň teoreticky umožňoval, aby po dohodě se zaměstnavatelem žena svou pracovní dobu přizpůsobila potřebám rodiny a kupříkladu omezila střídání směn, které bylo pro rodinný život devastující. V praxi ovšem zaměstnavatelé takové úvazky sjednávali jen s velkou nelibostí a velmi výjimečně. Možnost získat poloviční nebo částečný úvazek dle dobových statistik v podstatě neexistovala. K tomuto zákonu ve Sněmovně promluvila mezi dalšími i poslankyně Hrubá, která trefně shrnula situaci pracujících žen v polovině 50. let. Otevřeně poukazovala na rozdíly v pracovním vytížení mužů a žen. Podobně jako proslov poslankyně Polachové i toto vyjádření může být v jistých ohledech vykládáno jako feministickým diskurzem ovlivněné. Dle vyznění proslovu se však nezdá, že by poslankyně zaběhnuté pořádky jakkoli kritizovala. S nerovným postavením ženy pracuje spíše jako se svého druhu přirozeným údělem žen. „Umožní nám, abychom se mohly více věnovat své rodině, vzdělání, veřejnému a politickému životu. Vždyť ženě při sebelepších sociálních vymoženostech vždy zůstane té práce víc než mužovi. Nákupy, starost o výchovu dětí, vyprání drobného prádla, nažehlení šatiček pro svou pionýrku, přípravu dobrého jídla, to vše jsou samozřejmé starosti maminek. (...) Hřejivé teplo domova, klidnou a šťastnou rodinu dovede vytvořit žena-matka, uvědomělá pracovnice. Zákon o zkrácené pracovní době nám k tomu značně pomůže. Domácí práce, které pravidelně zůstávaly pro pracující ženu na neděli, bude moci při zkrácené pracovní době udělat v sobotu. Zmizí z našich dvorků a balkonů nedělní šňůry prádla, které hovořily o využití nedělního volna pracující ženou. Pro ženu každá ušetřená minuta znamená mnoho.“⁴⁸⁹ Poslankyně Hrubá si podobně jako západní feministky uvědomovala rozpor v postavení mužů a žen. Na rozdíl od postupů tradičních feministek však

⁴⁸⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/031schuz/s031003.htm>

⁴⁸⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/031schuz/s031003.htm>

⁴⁸⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/013schuz/s013003.htm>

tyto genderově nerovné podmínky nechtěla jakkoli měnit, nebyla zvolena, aby usilovala o jejich narovnání a chápala je jako přirozené. Navzdory vysoké zaměstnanosti žen to byl stále muž, kdo byl poslankyněmi vnímán jako živitel rodiny a nemohl být v dobovém diskurzu uvažován jako možná pomocná síla v domácnosti.⁴⁹⁰

Patrně nejdůležitější legislativní změnou přímo ovlivňující postavení žen v československé společnosti byla novela potratového zákona, jehož zpravodajkou byla poslankyně Šťastná. Zákonu se blíže věnuji v samostatné kapitole k potratové politice v socialistickém Československu.⁴⁹¹

Tradičně velmi feminizovanou částí agendy NS byla kultura, jako nástroj budování socialismu a šíření komunistické ideologie a osvěty. Kultura se dle poslankyň stala jedním, ne-li dokonce hlavním, mobilizačním prostředkem. Kultura měla obsahově a tematicky vyrůstat z lidu a lidu také sloužit. Celé volební období se tak neslo v duchu snahy o dosažení co nejkompexnější kontroly nad kulturní produkcí. Umění mělo být prosté, srozumitelné, výmluvné, motivující a strhující. Mělo vychovat nového socialistického člověka, odhodlaného bojovníka za socialismus a vášnivého obránce míru a vlasti.⁴⁹²

Na ideologizaci hudební tvorby se zásadním způsobem podepsal zákon o koncertní a jiné hudební činnosti, jehož zpravodajkou ve Sněmovně byla poslankyně Bernášková. Ta ve svém projevu kladla důraz na nově zavedené úpravy, které ukládají organizátorům i interpretům kulturních akcí zodpovědnost za ideovou hodnotu a nezávadnost všech vystoupení. Hudba měla odpovídat sovětským vzorům. Zároveň měla organizace všech akcí být v rukou národních výborů a měla být zcela oproštěna od "buržoazních přežitků" spočívajících především ve snaze hudebníků i zprostředkovatelů pokoutně vydělat.⁴⁹³

Vedle genderové determinace byla volba témat, o nichž poslankyně mluvily, ovlivněna také jejich zaměstnáním. Spisovatelka Jarmila Glazarová věnovala kultuře své jediné vystoupení na plénu Sněmovny. Předložila zde vizi dobově přijatelného kánonu literárního umění. Vyzdvihla díla československých autorů vypracována dle sovětských vzorů a představila dokonce i charakteristiku hrdiny, který se měl v ideologicky přijatelné literatuře objevovat a formovat čtenáře. „Postavy hrdinů se s jejich stránek odstěhovaly přímo do života a působí na mysl a skutky lidí jako živé osoby. Formují nový, soudružský a rovný poměr mezi mužem a ženou, dávají výraz kladnému a radostnému poměru k práci, ke kultuře a vzdělání, k přírodě, k dětem, k rodné zemi, k zemědělské práci a jejím novým formám.“

⁴⁹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023004.htm>

⁴⁹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023004.htm>

⁴⁹² <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/004schuz/s004024.htm>

⁴⁹³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023006.htm>

Umění, zejména básně a próza se měly nyní ve větší míře šířit i mezi dělnictvo. Pokud dělníci o besedy s poezií nestáli, přičítala Glazarová tento nešvar „nějakým destrukčním živlům“, které dělnictvo demoralizovaly. Konkrétně u Glazarové se v charakteru jejího vystoupení projevila její spisovatelská minulost. Svě vystoupení pojala jako příběh a Sněmovně odvyprávěla několik konkrétních příkladů hlubokého zaujetí Čechoslováků pro socialismus a pro jejich vlast. Celý výstup uvedla slovy: "Dovolte mi, prosím vás, vyprávět několik malých příběhů. Je to už takovým zvykem spisovatelů, že mluví raději o lidech nežli o abstraktních věcech. V těch drobných příbězích je však naše kulturní politika a náš poměr ke kultuře právě tak, jako jsou řeky a oblaka v krupěji deště."⁴⁹⁴

Další oblastí, která hrála i v tomto volebním období jako jistá ženská doména významnou úlohu, byla mírová politika. Příkladem může být dlouhá rozprava s pacifistickým akcentem nad smlouvou o vyslovení souhlasu s nezávislostí Rakouska. Anežka Hodinová Spurná referovala o čiré radosti, kterou pocítují všechny československé ženy, když vidí, že je možné žít s jejich jižním sousedem v míru. „Naše ženy i matky vědí dobře, co je to mír a co by znamenala válka. Nechtějí se dočkat toho, aby viděly rozbitá města a dědiny a v troskách budov své mrtvé děti. Proto zvláště ony s radostí vítají příznaky nové etapy mezinárodního vývoje, do níž patří na prvním místě uzavření Smlouvy o obnovení nezávislého a demokratického Rakouska.“⁴⁹⁵ Dosažení míru na jižní hranici bylo interpretováno jako veliké vítězství, které má zásadní vliv zejména na životy „pracujících a pokrokových“ československých žen. Poslankyně za všechny pracující ženy také slíbila, že vykonají vše, aby úsilí vlády o trvalý mír a bezpečnost vlasti co nejvíce podpořily. Za tímto účelem se měly starat, aby se kola továren točila co nejrychleji a vycházelo odtud co nejvíce dokonalých výrobků.⁴⁹⁶

Vedle tradičně ženských témat věnovaly, zejména služebně starší poslankyně, pozornost i dalším zákonným úpravám. Poslankyně Fišarová referovala o bytové nouzi, v níž se nacházelo především mnoho mladých rodin. Ve druhé polovině 50. let se s nedostatkem bytů a v důsledku této skutečnosti i s rostoucími nájmami potýkala většina Evropy. Bytová nedostatečnost se záhy projevila i v Československu. Ubytovací proces se stával neflexibilním a netransparentním zejména kvůli nejasné organizaci přidělování znárodněných bytů a složitému rozdělení kompetencí mezi podniky, institucemi disponujícími byty a místními národními výbory. Nový zákon, jehož zpravodajkou byla v Národním shromáždění poslankyně Fišarová, jasně vymezoval pravidla pro disponování s byty,

⁴⁹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/004schuz/s004025.htm>

⁴⁹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/008schuz/s008003.htm>

⁴⁹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/008schuz/s008001.htm>

zabavování nemovitostí i pro žadatele o ubytování. Přednostně měly být byty poskytnuty lidem, kteří zastávali společensky významné povolání. Žádost měla být prověřována i s ohledem na rodinnou situaci a na ideový poměr žadatele k lidově-demokratickému zřízení. Nově se zaváděl také poplatek pro občany, kteří obývali "nadměrný byt". Místní poplatek se měl platit jen z bytů, které přesahují výměru 12m² pro každého příslušníka domácnosti. Podle plánu nové výstavby mělo být letech 1956 až 1966 také vystavěno nejméně 250.000 nových bytů a současně měla být umožněna individuální výstavba až 50.000 rodinných domků.⁴⁹⁷

Podobně jako v otázce bydlení způsoboval amaterismus ve vedení a organizaci potíže i v resortu zemědělství. Poslankyně Garažičová se vyjádřila k nedostatku pracovních sil a kvalifikovaného vedení v zemědělství. Poukázala však především na pozitiva, která existence a rozvoj JZD československému venkovu přinesly. Místo souhrnné kritiky soustavně klesající efektivity zemědělské výroby se věnovala srovnání předválečné a dobové péče o pracovníky JZD. „Nikdo se tehdy o zemědělce nestaral, jak budou pro stáří zabezpečeni. Kulturní život pro ně neexistoval, na to měli čas a peníze jen statkáři, kteří prostřednictvím svých hospodářských družstev, cukrovarů, lihovarů, mlýnů a bank utlačovali drobné a střední zemědělce na všech stranách. Sama jsem poznala dobře život drobného zemědělce."⁴⁹⁸

Situacím v JZD se ve svém projevu k rozpočtu na rok 1958 vyjádřila poslankyně Hejlová. Ta zmiňovala především úspěchy, kterých dosáhla některá družstva v jejím kraji. Vedle toho, že se úspěšně vypořádala s nešvarem příliš velkých záhumenků, se jim podařilo i zlepšit odměňování pracujících tak, aby bylo spravedlivější a motivovalo k výkonům. Zvláštní pozornost věnovala fondům, které bývaly při JZD zakládány a do nichž členové JZD pravidelně přispívali. Z fondu se hradily investice, sociální dávky pro nemocné členy JZD a např. kulturní akce. „Nemoc se dříve na vesnici buď přechodila a člověk předčasně umíral, neb se léčil a pak často přišla i chalupa na buben. Nyní má družstevník léky a ošetření i ústavní zdarma, a ještě slušný příjem ze sociálního fondu JZD. Čím lépe je dotován, tím spokojenější je život družstevníků. Ani na mateřství nezapomínáme. Každá družstevnice, která odpracuje určený počet pracovních jednotek, dostane porodné ve výši 1.200 Kčs." Ženám v zemědělství věnovala i závěr svého projevu s poukázáním na fakt, že ženy tvořily více než 50 % pracovníků v zemědělské výrobě a zároveň dovedly nejlépe ocenit „nový radostnější“ život na vesnici. „Chápou však také, že zvyšováním výroby zvyšují nejen svou životní úroveň, ale zároveň že jsou aktivními bojovníky za mír. Ženy milují život, své děti, pro jejich štěstí

⁴⁹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/015schuz/s015016.htm>

⁴⁹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033023.htm>

udělají vše, vždyť mír a život patří k sobě. Ženy představují v našem zemědělství velkou sílu. A podaří-li se nám je všechny pro nové a velké úkoly v našem zemědělství zainteresovat, pak bude o úspěchu rozhodnuto a všechny úkoly v zemědělství čestně splníme.“⁴⁹⁹ Intuitivní spojování žen s mateřstvím a roli matky s mírovou politikou bylo dlouhodobě klíčovým aspektem genderové definice ženy.

Na půdě Národního shromáždění nezaznívaly z úst poslankyň jen projevy pozitivního vyznění slova chvály. Násilná kolektivizace, stagnace ve výrobě, nedostatek spotřebního zboží na trhu a organizační nezvládnutí mnoha sektorů socialistického hospodářství společně s odmítáním komunistických represí ústilo v relativně silnou vlnu kritiky Čechoslováků vůči režimu. Je to jasně patrné na nárůstu zmínek o nutném boji proti „zlým jazykům a pomlouvačům“. Poslankyně povětšinou danou stížnost pouze přečetly, či zmínily, samy se ale k nutnosti řešení dané záležitosti nijak nevyjadřovaly. Konkrétních neřešených a dlouhodobých nedostatků, o nichž referovaly místní národní a výbory a podniky, byla ve Sněmovně uvedena celá řada a nešlo jen o nedostatky konkrétních produktů na trhu, ale spíše o vleklé systémové problémy. Cestou k řešení všech potíží měla být především osvěta pracujících, vyšší zapojování žen do výroby a socialistického soutěžení. Jasný plán konkrétních kroků směřujících k vyřešení situace nebyl poslankyněmi přednesen ani v jednom případě, kdy o potížích národního hospodářství ve Sněmovně mluvily. Za každým nastíněným problémem bylo vždy vyzdviženo několik příkladů kladného vývoje a pozitivních výsledků, třeba i ve zcela odlišném sektoru národního hospodářství. Kromě zkušeností z oborů a okresů, v nichž poslankyně působily, prosakovaly často do jejich projevů i zkušenosti ryze osobní. Při rozpravě o rozpočtu si poslankyně Hrubá postěžovala na kvalitu spotřebního zboží: "Koupila jsem si nedávno pánev na amolety. Měla jsem jen jednu a někdy je třeba rychle uvařit večeři, aby člověk mohl odejít s klidným svědomím na schůzi. Říkám si, na dvou to půjde rychleji. Dlouho jsem vybírala, která má nejrovnější dno, poněvadž je to velmi důležité, aby teplo bylo řádně využito. Jaké bylo moje překvapení, když amolety na této pánvi se nedají vůbec dělat, poněvadž po prvním použití se dno pokřivilo. Myslela jsem, že jen mně se to stalo. Ale při druhém nákupu, kde si taktéž vybírala jedna žena pánev, jakou jsem si koupila já, říká její přítelkyně, tu si nekupuj, ta je tak na zahození.“⁵⁰⁰

Pokud se na půdě Sněmovny v tomto volebním období objevila otevřenější kritika nastíněné situace a řízení státu a ekonomiky, jednalo se jen o zcela výjimečné případy a z pravidla byla kritika namířena na některé z neideologických témat. Jeden takový výjimečný

⁴⁹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/024schuz/s024020.htm>

⁵⁰⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/024schuz/s024018.htm>

příspěvek přednesla poslankyně Goppoldová, která shrnula nedostatky v rozvoji chemického průmyslu a zaostávání investiční výstavby oproti pětiletému plánu. Zároveň poukázala na špatnou organizaci výroby a distribuce papíru. Navrhovala intenzivnější propagaci sběru starého papíru, modernizaci výroby i výsadbu rychle rostoucích dřevin. Problematice chemického průmyslu se věnovala i v rozpravě o rozpočtu z roku 1958 a z bodů kritiky lze vyčíst, že se během roku téměř nic nezměnilo a stát stále trpí nedostatkem většiny chemických výrobků, jmenovitě papíru a hnojiv.⁵⁰¹

Velká část stížností zmiňovaná jak ženami v Národním shromáždění, tak ženami zcela běžnými, směřovala ke kvalitě a dostupnosti textilu, zejména oblečení. Kromě tradičně nedostatkového punčochového zboží se ve druhé polovině 50. let neustále nedostávalo také společenských oděvů, vlněného zboží a dětského oblečení. Četné reklamace musely ženy podstupovat i v případě nákupu obuvi, která byla často drahá a nekvalitní. Poslankyně opět mluvily z vlastní zkušenosti. „Koupila jsem si nedávno silonové punčochy, už se jich začíná objevovat trochu víc, hlavně těch silnějších na denní nošení. Stály třicet osm korun, myslím si, jsou drahé, budou alespoň pevnější, ale předčasně jsem se radovala. Hned první den jsem měla puštěné oko až nad koleno. Tak si říkám, přece jsou na tom ti muži lépe. Ti, když si koupí košili, kterou také denně potřebují a koupí ji alespoň o jedno číslo větší, aby ji mohli nosit i po vyprání, vydrží jim při denním nošení nejméně jeden rok, nám ty silonky sotva dva měsíce. My za ně rády zaplatíme těch třicet až padesát korun, ale ještě radši budeme, když nám vydrží alespoň rok jako ty košile.“ Je možné si povšimnout, že veškeré nákupy oděvů, včetně nákupů oblečení pro muže, opět tradičně zajišťovaly ženy.⁵⁰²

Mnohem širší prostor než samotným problémům byl ve Sněmovně věnován boji proti těm, kdo na problémy upozorňovali. Poslankyně Karlovská se vůči „zlým jazykům“, kteří kritizovali poměry v nové socialistické republice vymezila slovy: „umlčíme všechny sýčky, kteří jsou nespokojeni a roztrušují zprávy, že prý dříve se vedlo našemu lidu lépe. Lépe se žilo těm, kteří nikdy nepracovali a pro pracujícího člověka neměli nic jiného než ústrk a pohrdání.“⁵⁰³

Stejně cílevědomě jako proti nepřátelům v zahraničí bylo dle poslankyně Leflerové nutné postupovat i proti vnitřním nepřátelům a rozvracečům socialistické společnosti. V debatě k návrhu zákona o trestním řízení soudním uvedla, že: „Je na bíledni, že při socialistické výstavbě naší země jsou zde ještě kolísavé a zaostalé živly, dopouštějící se trestných činů pod vlivem přežitků kapitalismu ve vědomí a způsobu života. Socialistické trestní právo v boji

⁵⁰¹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/017schuz/s017014.htm>

⁵⁰² <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/024schuz/s024018.htm>

⁵⁰³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/004schuz/s004019.htm>

proti takovým činům je nástrojem výchovy pracujících k nové kázni, kterou s. Lenin považoval za zvláštní formu třídního boje v období diktatury proletariátu.“ Trestní právo v socialistické společnosti bylo po celou dobu její existence interpretováno jako integrální součást třídního boje. Zároveň však mělo naplňovat především nápravnou funkci. Jeho úkolem, stejně jako úkolem všeho pracujícího lidu bylo stálou výchovou vytvořit předpoklady k odstranění kapitalistických přežitků a k dalšímu vytváření nové socialistické morálky, do které sýčkování a nostalgické vzpomínání na doby dávno minulé nepatřilo. Úvahy tohoto typu zcela vybočovaly z dobového diskurzu a jako takové musely být radikálně odmítnuty a potlačeny⁵⁰⁴

Socialistické právo se přinejmenším už od roku 1948 v mnohém odlišovalo od trestních zákoníků západních států. Poslankyně Leflerová na prvním místě zmínila odlišnost vyplývající z přítomnosti tzv. soudců z lidu, a především z přítomnosti žen. Ženu chápala stejně jako v předcházejícím volebním období jako mateřský prvek, zajišťující shovívavý náhled na přestupky mladistvých a empatický citlivý přístup, který byl dle jejího soudu všem ženám vlastní. Soud v předmnichovské republice byl představován jako studená zasedací síň budící strach o holou existenci příchozích. Soudci z lidu, kteří do soudního rozhodování zasahovali v obrozeném lidově-demokratickém Československu, měli do šetření vnášet zkušenosti každodenního života a nejlepší souvislý pohled na každý z případů.⁵⁰⁵

Část agendy, která již tradičně náležela do okruhu mužských zájmů byla bezesporu zahraniční politika. Jediné dvě ženy, které se ve větší míře věnovaly zahraniční politice byly Anna Karlovská a Marie Leflerová. Leflerová byla např. zpravodajkou ke Smlouvě o přátelství s Mutavakilijským královstvím Jemen a věnovala se schválení stanov pro atomovou energii. Obě zmíněné se ke všem zahraničním akcím, deklaracím a smlouvám vyjadřovaly z pozice žen – ochránkyň míru. Ženský pacifismus prezentovaný v boji proti kapitalistickému útlaku byl v dobovém diskurzu jedinou vhodnou podobou ženského zájmu o zahraniční politiku. Leflerová dostala i příležitost přednést stanovisko zprávy zahraničního a ústavně-právního výboru k podepsání tzv. Varšavské smlouvy. Tento veledůležitý dokument stvrzující spolupráci mezi Albánií, Bulharskem, Československem, Maďarskem, NDR, Polskem, Rumunskem a SSSR vznikl na základě Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci podepsané 14. května 1955 ve Varšavě. Formálně byl reakcí na zřízení Západoevropské unie a Pařížské dohody umožňující vstup Západního Německa do NATO. Pozoruhodné je, jaký význam má dle Leflerové tento vojenský pakt pro československé ženy. Smlouva měla, dle jejího mínění, zajistit bezpečný rozvoj životní úrovně všech československých dětí.

⁵⁰⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/015schuz/s015011.htm>

⁵⁰⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/015schuz/s015011.htm>

Přistoupení k Varšavské smlouvě bylo tedy především ku prospěchu československých žen, jelikož v dobovém vnímání byly zájmy žen (tj. matek) neodmyslitelně spojeny se zájmy dětí.

7.1.3 1960–1964

Volby do Národního shromáždění pro léta 1961–1964 se konaly v neděli 12. června roku 1960. S volební účastí více než 99,6 % bylo zvoleno celkem 300 poslanců. Ženy tvořily celých 22,3% Sněmovny, což odpovídalo směrnicemi doporučeným 20 %. Z 300 členů Národního shromáždění zasedlo na začátku volebního období do poslaneckých lavic 67 žen. Národnostní složení Národního shromáždění bylo v tomto volebním období znatelně pestřejší. Mezi poslanci bychom kromě národnosti české a slovenské našli také, Maďary, Poláka, Němce a Ukrajince. Jedním ze dvou poslanců hlásících se k ukrajinské etnické příslušnosti byla i nově zvolená poslankyně Mária Turok-Heteš. Z hlediska zastoupení jednotlivých vrstev obyvatelstva měli podobně jako v minulosti naprostou převahu poslanci spadající do kategorie dělníků a rolníků.

Z předcházejícího volebního období zůstalo v Národním shromáždění jen 21 žen. Více než dvě třetiny poslankyň tak od roku 1960 zastávalo svou pozici prvním rokem a bez jakékoli politické zkušenosti. Druhou významnou i když početně výrazně menší skupinou poslankyň byly zasloužilé komunistky. Tyto ženy, nyní už většinou v pokročilém věku, byly ve své funkci již výrazně méně aktivní, méně účastnily zasedání i práce ve výborech a držely ji spíše jen jako čestný post. Většina těchto novopečených zástupkyň lidu byla v době vstupu do parlamentu ve věku mezi 35 a 50 lety.⁵⁰⁶ Jednalo se v naprosté většině o dělnice. Druhou nejčetnější, ačkoliv již podstatně méně významně zastoupenou oblastí, v níž nové poslankyně v občanském zaměstnání působily, bylo školství.

V předsednictvu Národního shromáždění zaujímaly ženy méně než jednu pětinu. Oproti dvěma předcházejícím volebním obdobím se navíc vytratilo ženské zastoupení z pozic místopředsedů NS, jelikož Anežka Hodinová Spurná tuto pozici již dále nezastávala. Členkami předsednictva byly, jako po roce 1954, Marie Fišarová, Anežka Hodinová – Spurná a Ladislava Kleňhová-Besserová. Připojily se k nim nově Helena Leflerová a Mária Vraniaková. Po smrti Anežky Hodinové-Spurné v roce 1963 nastoupila na uvolněnou pozici její stranická kolegyně Miluše Goppoldová.

Ve volebním období 1960–1964 se ženy uplatnily ve všech výborech. Nejvíce žen působilo, jako již tradičně, ve výboru zdravotním a kulturním, a to v počtu 15 a 16 členek.

⁵⁰⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

Výrazně nižší zastoupení měly ženy v mandátovém, zemědělském a ústavně právním výboru. Oproti předešlému volebnímu období vzrostl počet žen, které se staly členkami výboru zahraničního. Členství v tomto výboru však stále zůstávalo vysoce prominentní pozicí, určenou jen ženám s dlouhou politickou kariérou.

Přípravám na volby a jejich průběhu byla v roce 1960 věnována ještě větší pozornost než obvykle. Po 15 letech od konce světové války a od osvobození Československa sovětskými vojsky se měly volby stát manifestem všenárodního souhlasu s dosavadním vývojem a symbolickým vyjádřením úspěšného boje za socialistickou společnost. Odrazem společného zájmu všech Čechoslováků na budování komunismu se mělo stát všeobecné přijetí nové socialistické Ústavy. Do začátku funkčního období nového Národního shromáždění připadlo rovněž schválení třetí pětiletky a balíček organizačních změn určujících nové kompetence národních výborů. Vyznění a symbolická prezentace všech významných událostí roku 1960 byly velmi detailně připravovány a řízeny z nejvyšších pozic politbyra.

Návrh Ústavy byl projednáván na 2. schůzi NS. Celé jednání bylo veřejné a bylo živě vysíláno československou televizí a rozhlasem. Slavnostní a symbolický ráz zasedání byl podpořen i patřičně ideologickým laděním projevů. Z celkem 14 řečníků se ke slovu dostala jen jediná žena. V projevu poslankyně Pečené je možné vysledovat hned několik symbolických rovin. Řečnice jasně formulovala postavení a úlohu Národního shromáždění. Význam Národního shromáždění jako instituce viděla v jeho moci realizovat vůli a rozhodnutí strany. Úlohou poslanců bylo, dle nové Ústavy, vytvářet materiální a duchovní předpoklady pro přechod společnosti ke komunismu. Její představu konkrétní podoby kýžené komunistické společnosti však nenajdeme ani v jejím projevu, ani v žádném z dalších projevů přednesených v Národním shromáždění. Z jejích úst zaznělo: „Budoucností naší vlasti je komunismus. Je naší povinností, abychom již dnes ve vyspělé socialistické společnosti připravili také lidi, kteří budou komunistickou společnost vytvářet a v ní žít. (...) Právě naši mládež musíme vychovávat tak, aby z ní vyrostli nadšení budovatelé, kteří budou mít hluboké odborné a politické znalosti, kteří budou mít úctu a lásku k práci, k socialistické vlasti, ke komunistické straně a k cílům, za které bojuje celé dělnické hnutí.“ Poslankyně v duchu směrnic ÚV KSČ ve svém projevu zmínila všeobecný souhlas všeho československého lidu s nastavenou cestou a většinu svého vyměřeného času u řečnického pultu věnovala, v souladu s diskurzem a stereotypním vnímáním žen jako matek, popisu výchovy uvědomělých socialistických jedinců od mateřské školky až po jejich aktivní zapojení do práce.⁵⁰⁷ Žádný z mužů se k tomu tématu nevyjádřil. Přidělení této agendy žene bylo zcela záměrné. Poslankyně tak prezentovala agendu, která měla

⁵⁰⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002009.htm>

být na každodenní úrovni v socialistické společnosti záležitostí běžných československých žen. Role Národního shromáždění se na začátku 60. let v porovnání s předchozím volebním obdobím nijak zásadně nezměnila. Národní shromáždění, které bylo nejvyšším orgánem státní moci, mělo dbát, aby veškerou svojí činností i prací svých poslanců aktivně působilo k plnění úkolů rozvinuté socialistické společnosti. Samotné předsednictvo Národního shromáždění mělo dohlížet na práci Národního shromáždění, která měla vést k prohlubování a zpevňování socialistické demokracie. Předsednictvo bylo zodpovědné i za „důsledné plnění stěžejních hospodářských a kulturních úkolů výstavby našeho státu.“⁵⁰⁸

Ustavující schůze Národního shromáždění se odehrála 9. 7. 1960 ve Vladislavském sále na Pražském Hradě. Jako jediná žena se k řečnickému pultíku postavila členka předsednictva Národního shromáždění a tajemnice Ústředního výboru Národní fronty Ladislava Kleňhová-Besserová. Předložila plénu návrhy pro jmenování předsedy, místopředsedů a ostatních členů předsednictva NS, přičemž neopomněla vyzdvihnout úkoly a symbolický význam roku 1960 a nadcházejícího volebního období.⁵⁰⁹

Jedním z nejdůležitějších dokumentů přijatých v tomto volebním období byl nový občanský zákoník. Ten byl na plénu NS projednáván na 21. schůzi konané 25. září roku 1963. Poslankyně Litvajová, která se v Národním shromáždění etablovala už v předcházejícím volebním období, byla zpravodajkou návrhu nového občanského zákoníku. Sama charakter novelizace nevyhovujícího občanského zákoníku z roku 1950 shrnula takto: „Nový občiansky zákonník kladie oveľa väčší dôraz na to, že z občiansko právnych vzťahov nevznikajú len vzájomné práva a povinnosti medzi účastníkmi, ale že z nich vyplývajú i práva a povinnosti voči socialistickej spoločnosti. Nový občiansky zákonník ďalej zvyrazňuje, že občiansko-právne vzťahy sú preniknuté pravidlami socialistickeho súžitia. (...) Nový občiansky zákonník kladie oveľa väčší dôraz na to, že z občiansko právnych vzťahov nevznikajú len vzájomné práva a povinnosti medzi účastníkmi, ale že z nich vyplývajú i práva a povinnosti voči socialistickej spoločnosti. Nový občiansky zákonník ďalej zvyrazňuje, že občiansko-právne vzťahy sú preniknuté pravidlami socialistickeho súžitia.“ Ve svém projevu se hlouběji věnovala především problematice soukromého vlastnictví. Zvláštní pozornost věnovala vlastnickým poměrům v nově stavěných společných domech. Mluvila o řešení otázky soukromého vlastnictví v případě výstavby soukromých domků a v otázkách dědického řízení.⁵¹⁰ Problematika soukromého vlastnictví v socialistickém Československu je téměř hmatatelným dokladem rozporu mezi komunistickou teorií a žitou praxí. Dle Marxe

⁵⁰⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001003.htm>

⁵⁰⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/rejstrik/jmenny/k.htm>

⁵¹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024003.htm>

je odstranění institutu soukromého vlastnictví nezbytným předpokladem pro vznik komunistické společnosti. V tomto duchu bylo postupováno i po únoru 1948, kdyby byla naprostá většina dosud soukromého bytového fondu znárodněna a přešla formálně do vlastnictví státu. Původní majitelé nemovitostí, pokud nebyly vystěhováni či přesídleni, užívaly nemovitost i nadále, a to díky tzv. „právu trvalého užívání“. Další nakládání s byty již nebylo formálně v gesci uživatelů, ale spadalo do agendy jiných státem pověřených subjektů, tj. družstev, podniků, národních výborů apod. Vzhledem k nepominutelné kontinuitě ve smýšlení uživatelů (zejména rodin) o „jejich bytech“, docházelo postupně k neformálnímu reálnému přebírání veškeré zodpovědnosti za byt a dalších dispozičních práv k nemovitostem na uživatele. Prodej, užívání, výměny, renovace a stavební úpravy na vlastní náklady či dědění nájemních bytů byly v Československu běžnou praxí. V případě rodinných domků vystavěných svépomocí se legálně jednalo o tzv. osobní vlastnictví. Takové nemovitosti byly koncipovány a socialistickým právním systémem chápány jako výsledky vlastní práce, píle a úsilí jednotlivce. Měly sloužit výhradně rodině vlastníka k užívání a neměly se stát subjektem tržní směny či jiného zhodnocení.⁵¹¹

I po roce 1960 platilo, že naprostou většinu projevů vedly ženy, které v Poslanecké sněmovně zasedaly již několikáté volební období. Nejvíce prostoru bylo ženám věnováno při projednávání problematiky ženské účasti na budování socialismu a při jednání o otázkách kultury, vzdělávání a zdravotnictví. Často také referovaly o tématech přímo spojených s jejich pracovní zkušeností.

Poslankyně Benešová, která byla zaměstnána jako zootechnička, hovořila o potřebě vzdělanějších a pracovníků do řízení zemědělských podniků a o nedostatečné kvalitě absolventů vysokých zemědělských škol. Ačkoli problémům v zemědělství věnovala oba své výstupy ve Sněmovně, ani slovem se nezmínila o vyrovnaném poměru mužů a žen na vedoucích pozicích ani o pracovních podmínkách žen v zemědělství, přičemž právě v tomto sektoru tvořily ženy většinu zaměstnanců.⁵¹²

O situaci žen v zemědělství promluvila poslankyně Hejlová. Věnovala se znevýhodňování žen v zemědělství oproti ženám v jiných sektorech ekonomiky. Až změnou zákona o sociálním zabezpečení družstevních rolníků, přijatou roku 1960, se narovnal podmínky, za nichž stát poskytoval těmto ženám sociální zabezpečení. Šlo především

⁵¹¹ Více např. ŠMÍDOVÁ, Olga. *Byty za (post)totality. Osudy hrstky českých sociologů skrze jejich byty*. Sociológia 1993, roč. 24, č. 6, s. 573–583.; ŠMÍDOVÁ, Olga. *Vlastnictví a kvazi-vlastnictví bytů za socialismu a jejich postsocialistická mutace*. In: Původní a noví vlastníci. CEFRES, 2012, s. 115–136.

⁵¹² <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/019schuz/s019006.htm>

o vyplácení pomoci v mateřství, přiznání 22 týdnů mateřské dovolené a poskytování plných rodinných přídatků na děti. Dle slov poslankyně Hejlové si ženy v JZD natolik zvykly, že jsou z pohledu sociálního zabezpečení znevýhodněné oproti ostatním ženám, že jim osobně musela stále znovu vysvětlovat, že se opatření vztahují na všechny ženy ve všech družstvech a přídatky na děti také budou vypláceny pro všechny stejně ze státních prostředků. Zákon také upravoval věkové hranice žen pro nárok na starobní důchod z 60 na 53–57 let. Společně s opatřeními zaměřenými čistě na ženy došlo i k úpravám v poskytování nemocenské a důchodového zabezpečení.⁵¹³

Mezi lety 1960 a 1964 se v plné míře projevovaly nedostatky plánovitého a neodborného řízení zemědělského sektoru. Během projednávání zákona o veterinární péči poslankyně Hejlová upozornila na nevyhovující podmínky v kravínech, prasečárnách a stájích, a to jak pro zvířata, tak pro lidi. Ve vedení JZD byly často nezkušení jedinci, kteří nekladli důraz na hygienu a očkování. Využití nevhodných stavebních materiálů mělo často za následek hromadné úhyny zvířat. Zákon, který přenášel zodpovědnost za takové případy na vedení JZD i na veterináře, měl napříště tyto případy eliminovat.⁵¹⁴

Podobná situace, jasně ukazující na nedostatky a neodbornost vedení podniků, byla poslankyněmi projednávána i v otázkách vývoje různých průmyslových odvětví. Např. poslankyně Goppoldová, jakožto pracovnice v chemického průmyslu, poukázala ve svém příspěvku na to, že podobně jako v jiných oborech mám i chemický průmysl v technickém rozvoji značné množství rezerv. Zastaralý technický park, velká spotřeba materiálu a energií a nekompetentní řídicí složky vedly k zaostávání průmyslu daleko za jeho potenciálem.⁵¹⁵

Ačkoli se poukazování na potíže objevovalo na projevech poslankyň v řádově větší míře než v 50. letech, vždy byla veškerá kritika zaobalena dvojnásobným množstvím pochvalných odstavců o pozitivních změnách na tom či onom poli vývoje společnosti. Jediný čistě kritický příspěvek či dotaz podala poslankyně Litvajová. Poukazovala v něm na neuspokojivý vzhled a kvalitu dětské konfekce, která byla, dle jejího soudu, rok od roku horší. Dotazovala se Ministryně Macháčové-Dostálové, kdy bude možné oblékat československé děti do konfekce bez pocitu studu. Pocity jejích mužských kolegů nebo přinejmenším postoj předsedy Národního Shromáždění Zdeňka Fierlingera definoval předseda NS ve své bezprostřední reakci na dotaz poslankyně Litvajové slovy: „Nehodláme zde provádět módní přehlídku dětských úborů.“. Problém, akcentovaný ústy poslankyně, byl

⁵¹³ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/026schuz/s026001.htm>

⁵¹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/008schuz/s008010.htm>

⁵¹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/020schuz/s020009.htm>

touto poznámkou marginalizován. Odkaz na modní přehlídky, vnímaném v dobovém diskurzu jako čistě ženský rozmar jasně ukazuje, jak vážně byly připomínky žen v patriarchálním prostředí NS vnímány.

Stejně tak příkře ovšem svou kolegyni odbyla i ministryně Machačová-Dostálová, která sice okrajově přiznala určité limity v zásobování dětským oblečením, ale v merituu věci prosazovala tvrzení, že poslankyně Litvajová jednoduše neříká pravdu. „Pokud jde o hezké, kulturní, estetické odívání našich dětí, řekla bych, že zde s. poslankyně nemá pravdu, protože naše dětská konfekce v posledních letech je opravdu dětská, minuly doby, kdy se obleček pro dítě podobal zmenšenině obleku pro dospělé. Po symposiích, které každý rok děláme, jsme vzali v úvahu všechny připomínky našich žen a myslím, že nejlépe o tom svědčí situace dnes, kdy jsme otevřeli hranice s některými zeměmi, s Rakouskem, Maďarskem, že právě je to naše dětská konfekce, která jde na odbyt. Byla jsem na okresní konferenci v Trenčíně a tam si soudružky vesměs stěžovaly, že nestačí zásobovat své prodejny proto, že maďarští návštěvníci právě dětskou konfekci a obuv u nás vykupují. A právě proto, že je skutečně dětská.“ Rétorika paní ministryně vyvolala spontánní reakci z pléna a na obranu tazatelky vystoupil Poslanec Harus slovy: „Není vhodné, aby ministryně usvědčovala poslance z nepravdy!“. Celý konflikt vyústil do ztracena. Jednalo se však o patrně nejostřejší diskusi za celé volební období. I když v kontextu ostrých prvorepublikových názorových přestřelek vyznívá střet jako velmi umírněný, je možné konflikt poslankyň Litvajové a Machačové označit za do jisté míry revoluční. Od začátku sledovaného období se totiž v Národním shromáždění s vyjádřením otevřené kritiky nebo „nepříjemným dotazováním“ na citlivá témata jednoduše nesetkáváme.⁵¹⁶

Soudě dle stenoprotokolových záznamů z jednání Národního shromáždění lze tvrdit, že ženy byly na půdě komunistického parlamentu průkopnicemi v otázkách kritiky jistého druhu hospodářských nedostatků, obzvláště těch, které se jich osobně dotýkaly. Nedostatečné zásobování spotřebním zbožím, především potřebami pro domácnost a textilem se v projevech jejich mužských kolegů vůbec nevyskytuje. Můžeme tedy mluvit o genderově vymezené agendě, která je v přímém spojení s tím, co musely ženy v Československu řešit a co se mužů v Československu nijak nedotýkalo. V projevech poslankyň je často explicitně poukazováno na potíže, které nedostupnost toho či ono produktu ženám, nikoli Čechoslovákům, působí. Ženy v Národním shromáždění řešily to, co měly na úrovni každodennosti řešit československé ženy. Docházelo tak nejen ke genderování oné parlamentní agendy, ale i celého souboru každodenních činností a starostí. Pokud na půdě Národního shromáždění docházelo k reakcím

⁵¹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/025schuz/s025004.htm>

mužů na takovéto kritické projevy jejich ženských kolegyně jednalo se vždy o proslovy, které danou problematiku marginalizovali nebo ji rovnou odkázaly do pozice nedůležité a jejich zájmu zcela nehodné „ženské maličkosti“.

Již tradičně ženskou agendou bylo vzdělávání a kultura. Poslankyně Bernášková byla například zpravodajkou zákona, který zásadním způsobem pozměnil způsob práce Akademie věd i charakter této instituce. Kromě reorganizace jejích součástí došlo také k definování nové charakteristiky pracoviště ČSAV. Jejich posláním neměla být jen výzkumná činnost, ale i „práce koordinační, výchovná, vědeckopopularizační a kulturně politická.“ Z Akademie se tak i oficiálně stala stranou řízená instituce, která měla spolu s dalšími články socialistické společnosti napomáhat rozvoji směrem ke komunistické společnosti. Věda byla již od roku 1948 státním zájmem a podléhala zcela plánovitému řízení. Touto zákonnou úpravou se žitá praxe stala legislativně podloženou.⁵¹⁷

Poslankyně Bernášková také referovala o bídě kvalitě služeb příslušících k turistickému ruchu. Kromě špatných hygienických podmínek, unifikované a regiony nereflektující kuchyně bídě kvality, nevyhovujících ubytovacích kapacit a nedostatečného množství čerpacích stanic vyzdvihla také neochotný a nevlídný personál. Meziřečí se zmínila o dříve fungujících hospůdkách, penzionech a zájezdních hostincích, které zcela vymizely, přičemž příčinu, která je zcela zřejmá, nikterak nerozebírala. Apelovala na potřebu zlepšení služeb na všech úrovních především kvůli vzrůstajícímu trendu přeshraniční turistiky. Z vlastní zkušenosti kritizovala i špatnou organizaci letecké dopravy a zaostalé služby na palubě.⁵¹⁸

Jak jsem již zmínila, poslankyně se v mnohem větší míře věnovaly tradičně ženským tématům, třeba otázkám školství. Nejčastěji byly otázky vzdělávání na půdě Sněmovny akcentovány ve spojitosti s působením vzdělávací soustavy na výchovu uvědomělého socialistického člověka, nebo v kontextu zaměstnanosti žen jako infrastruktury umožňující zapojení žen do práce. Poslankyně Vraniaková například hovořila o potřebě reorganizace činnosti školních družin. Upozornila na skutečnost, že děti ve družinách často nemají dostatek vyžití a pohybu a přišla s návrhem výstavby sítě hřišť a sportovišť, kde by se děti pracujících matek mohly „vybít“.⁵¹⁹

V centru zájmu poslankyň ale stály zejména jesle a mateřské školy, které měly přirozeně plnit účel instituce, zajišťující brzký návrat matek do práce. Negativní vliv kolektivní výchovy dítěte v jeslích na jeho psychiku byl od začátku šedesátých let dětskými psychology nejen v odborném tisku kritizován a odhalován. Je proto paradoxní, že v Národním

⁵¹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/020schuz/s020005.htm>

⁵¹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/022schuz/s022018.htm>

⁵¹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/005schuz/s005005.htm>

shromáždění byly jesle vyzdvihovány jako výdobytek ještě v době, kdy mnoho československých dětských psychologů i pedagogů veřejnost otevřeně upozorňovalo na negativní dopady brzkého odtržení dítěte od matky. Poslankyně v NS naopak usilovaly o co největší rozšíření sítě jeslí a věnovaly značnou pozornost osvětě matek, které by vedla k nejšířšímu využívání této služby. „No, nie všetkým deťom dostáva sa tejto kolektívnej výchovy v najútlejšom veku. Musí sa stať záujmom celej verejnosti, aby sme nestratili príležitosť, ktorá sa už nenavrátí, a aby sa kolektívnej výchovy dostalo v budúcnosti všetkým deťom. očet miest v jasliach zvýši sa do roku 1965 o 48 % oproti doterajšiemu stavu. (..) materské školy s nočnou starostlivosťou, v ktorých sa starajú o deti po celý týždeň, čo je výhodné zvlášť pre matky, ktoré pracujú v doprave a v podnikoch, kde sa pracuje na smeny. (..) Doma sú deti obyčajne miláčkami rodičov, ktorí im splňujú všetky ich požiadavky, často i škodlivé a nerozumné a nevidia ich chyby. Život v materskej škole je iný, je kolektívny. Učiteľky správnym postupom vedú výchovu kolektívu, kde deti podriaďujú svoje požiadavky celku.“⁵²⁰

Od výstavby ďalších jeslí se mělo dle plánu začít ustupovat až ve druhé polovině 60. let, a to především proto, že další budování jeslí představovalo značné investiční náklady a bylo do nich třeba alokovat i značné počty pracovníků.⁵²¹

Československé ženy byly jako pracovní síla nenahraditelnou a neopominutelnou součástí socialistického hospodářství. Zásluhám žen o fungování národního hospodářství, a především spotřebního průmyslu, se věnovala poslankyně Fišarová, která v rozpravě o rozpočtovém zákoně pro rok 1963 podala obsáhlý výčet problémů a nedostatků tohoto odvětví. Zmiňované obtíže byly veskrze stále tytéž, se kterými se v Národním shromáždění setkáváme už od roku 1948 – nehospodárnost, špatné postupy, nízká kvalita zboží a mizerná efektivita práce, zastaralý technický park a nevyhovujících podmínky v závodech. Že navzdory tomu všemu spotřební průmysl z větší části plní závazky bylo, dle jejího soudu, zásluhou žen. Poslankyně Fišarová viděla spotřební průmysl jako ženský rezort, jelikož právě ženy tvořily většinu zaměstnanců v tomto sektoru a zároveň to byly opět ženy, kdo tyto produkty nakupoval a využíval. Ženy a jejich vysoká pracovní morálka byly předpokladem uspokojujících výsledků v těchto průmyslových odvětvích. Zároveň to, dle projevů poslankyň, byly ony, kdo soustavně usiloval a vlastními silami se snažil o zlepšení pracovních podmínek v závodech.⁵²²

Předpokladem plnohodnotného zapojení žen do všech odvětví národního hospodářství bylo vedle fungujících institucí pečujících o děti také vzdělání žen a jejich adekvátní

⁵²⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/005schuz/s005005.htm>

⁵²¹ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/025schuz/s025001.htm>

⁵²² <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/017schuz/s017014.htm>

kvalifikace. Poslankyně Dočkalová v rozpravě k vládnímu návrhu zákona o soustavě výchovy a vzdělávání přednesla příspěvek zaměřený na úpravy organizace vzdělávání při zaměstnání. Kromě skutečnosti, že večerní školy, byly často zřizovány improvizovaně v nevyhovujících podmínkách, poukázala i na problém přílišného vytížení žen. Do večerních škol docházelo řádově méně žen než mužů. Dle poslankyně by si československé ženy rády rozšiřovaly svou kvalifikaci, ale jednoduše na to nemají čas. Starost o děti a domácnost je plně vytěžuje a pokud nemají doma babičku, je jejich studium v podstatě nemožné. Ženy tento fakt údajně těžce nesly. Prý se cítily ostrčené od možností uplatnit se v rozhodující činnosti pro společnost. Podle poslankyně Dočkalové bylo Národní shromáždění povinno ženám: „tyto úkoly ulehčit takovými opatřeními, která by účinně pomohla a zajistila jim právo účasti na všech vymoženostech zaručených jim naší socialistickou ústavou.“⁵²³

Poslankyním, které byly zároveň funkcionářkami Svazu žen, byla svěřována povinnost zpravit Sněmovnu o dohodách a smlouvách mezinárodního charakteru, které podporovaly postavení žen v zahraničí a vyjadřovaly internacionální solidaritu s pokrokovými ženskými organizacemi. Takovým opatřením, které mělo mít zásadní vliv na rovnoprávnost žen v otázkách občanství, byla úmluva, o státním občanství vdaných žen, která byla dojednána 20. února roku 1957 v New Yorku. Zpravodajkou k její ratifikaci byla poslankyně Danielová. Úmluva zavazovala státy k rovnému přístupu k mužům a ženám v otázkách občanství. Nově měla žena možnost ponechat si státní občanství i pokud přijme její manžel jiné státní občanství, nebo se státního občanství zřekne. Každý smluvní stát musel navíc souhlasit s tím, že cizinka provdaná za jeho státního příslušníka, může na vlastní žádost získat státní občanství svého manžela. Napříště už tak nemělo být občanství ženy automaticky závislé na občanství jejího manžela, jak tomu bylo doposud.⁵²⁴

Rok 1964 je revoluční ve smyslu kritického přehodnocení poměru státu k československým ženám. Ona zásadní změna přístupu byla s největší pravděpodobností zapříčiněna novými úkoly, které Národnímu shromáždění a celé společnosti uložil XII. sjezd KSČ. Tento svým způsobem revoluční sjezd KSČ se konal v prosinci roku 1962 v Praze. Jednalo se o první Sjezd od přijetí nové Ústavy z roku 1960, která interpretovala období výstavby socialismu za úspěšně uzavřené a změnila oficiální název státu na Československou socialistickou republiku. Dle usnesení Sjezdu bylo jedním z cílů strany vytvářet stále lepší podmínky pro pracující ženy a zvyšovat dosažitelnost a kvalitu péče o děti. Zároveň měly být ženy matky v sociálním systému zvýhodňovány oproti ženám bezdětným, a to za účelem

⁵²³ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/005schuz/s005007.htm>

⁵²⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/012schuz/s012022.htm>

zajištění dalšího růstu počtu obyvatel Československa a rozvoje společnosti.⁵²⁵ Ačkoli se Usnesení Národního shromáždění vztahující se k výsledkům Sjezdu k problémům žen přímo nevyjadřuje, spadal požadavek rozšíření péče o tuto skupinu Čechoslovenek do změn, které muselo dle závěrů Sjezdu Národní shromáždění v nadcházejícím volebním období uskutečnit.⁵²⁶

Ženy, které tvořili již od poloviny 50 let značnou část národního důchodu a v některých oborech dokonce i více než 75 % všech pracovníků, potřebovaly dle následných vyjádření poslanců soustavnější péči. Na rozdíl od jejich mužských kolegů je totiž kromě 8 hodin v práci čekala další směna v domácnosti. Jejich mimopracovní zatížení představovalo dle dobových statistik průměrně plných 40 % jejich pracovního času.

Jedním z opatření, které mělo ženám v jejich nelehké situaci usnadnit život, byl zákon o zvýšené péči o těhotné ženy a matky. Novela spočívala především v prodloužení mateřské dovolené z 18 týdnů na 22 týdnů. Po uplynutí této placené mateřské dovolené měla mít žena ještě právo na další neplacenou dovolenou až do jednoho roku dítěte. Po celý tento rok měla mít zajištěno své dosavadní pracovní místo. Výše peněžitých dávek v mateřství se měla podle odpracovaných let matky pohybovat od 75 % do 90 % čisté denní mzdy. Od 19. týdne mateřské dovolené měla být peněžité pomoci v mateřství odstupňována podle počtu porodů od 40 % do 60 % a pro osamělé matky byla stanovena sazbou 70 %. Zákon dále upravoval mateřskou dovolenou a peněžitou pomoc v mateřství pracovnícím, které převzaly do své trvalé péče dítě, které si chtěly osvojit. Na druhé straně zákon stanovoval možnost přerušování placené mateřské dovolené, jestliže dítě muselo být v průběhu mateřské dovolené ze zdravotních důvodů převzato do kojeneckého, nebo jiného zdravotního zařízení. Délka mateřské dovolené a poskytování peněžité pomoci v mateřství se mohla omezit, jestliže se matka přestala o dítě starat, dítě se narodilo mrtvé, nebo zemřelo v průběhu mateřské dovolené.⁵²⁷

Zákon prodlužující mateřskou dovolenou musel být v médiích československým ženám adekvátně „prodán“, jako doklad péče o ženu v socialistické společnosti. Poslankyně Marečková poměry československých žen shrnula slovy: „Nejdelší mateřská dovolená na světě, péče o těhotné ženy, zákonný nárok na přeřazení těhotných žen na lehčí práci, záruka, že se žena po skončení mateřské dovolené může vrátit na původní pracoviště a další opatření obsažená v zákoně, který dnes budeme schvalovat, jsou toho nejlepším dokladem.“

⁵²⁵ Komunistická strana Československa. Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od celostátní konference KSČ 1960 do 12. sjezdu KSČ, Sv. 2. Praha, 1962, s. 342. Dostupné také z: <https://digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:628f6df0-c21b-11e4-837c-001018b5eb5c>

⁵²⁶ Usnesení č. 182/1964 Sb.

⁵²⁷ Zákon č. 58/1964 Sb. Zákon o zvýšení péče o těhotné ženy a matky. In: Sběrka zákonů, 31. 3. 1964, částka 26.

Poslankyně Marečková ve svém příspěvku k projednávání zákona také upozornila na nesrovnalosti v partnerských poměrech mezi československými muži a ženami. Muži jednak většinou nenesli tíhu starostí o dítě v případě, že onemocnělo. Zpravidla zůstávala s nemocným doma matka, což jí mohlo na pracovišti působit potíže. Poslankyně Marečková také apelovala na muže, aby si prodloužení mateřské dovolené jejich partnerek nevykládali jako osvobození od „pro mnohé muže dnes ještě obtížné – pomoci v domácnosti. (...) Je třeba kus výchovné práce a jistě určitého času, aby žena byla opravdu rovnoprávná i v rodině.“ Apely na zapojení mužů do domácích nebyly dosud na půdě Národního shromáždění myslitelné.⁵²⁸

K tomuto zákonu se nevyjadřovaly jen ženy, ale i poslanec Macúch přednesl příspěvek, který se ovšem tolik nevěnoval starosti o ženy, jako spíše kladným dopadům zákona na zdravý vývin dětí. „Dlhšie ponechanie dieťaťa v priamej starostlivosti matky, ako to predpokladá návrh oboch dnes prerokovaných zákonov, sa nesporne prejaví na zdravotnom stave detí jak v priebehu prvého roku jeho života, tak i vo veku neskoršom.“⁵²⁹

Společně s plánovaným zastavení výstavby jeslí na konci roku 1964 byla na konci volebního období také stále častěji zmiňována nenahraditelnost ženy v její reprodukční úloze. „Žena je dárcem života, vychovatelkou, budovatelkou vlasti, hospodářem. Jsou to stejně důležité úkoly.“⁵³⁰ Vedle stále se opakujících čísel ilustrujících růst počtu zaměstnaných žen, se začínalo častěji mluvit o ženách v jejich tradiční úloze a neúnosné druhé směně.

Další ze série opatření, která se přímo dotýkaly postavení žen byl zákon o rodině. V socialistické společnosti byl sňatek chápán jako akt vyvrcholení vzájemných citů dvou lidí – muže a ženy. Jelikož socialismus v dobovém diskurzu zajišťoval všem Čechoslovákům bez rozdílu pohlaví spokojený a zaopatřený život, mělo být rozhodování sňatku zcela oproštěno od materiálních pohnutek a potřeby zajištění. Vybudování socialismu a s ním integrálně spojené zrovnoprávnění ženy, mělo vytvořit předpoklady, aby manželství se stalo trvalým životním společenstvím, založeným svobodnou volbou na vzájemné lásce, důvěře a úctě.

Socialistické manželství bylo vykládáno jako protiklad buržoazního předválečného manželského svazku. V něm šlo dle dobového podání především o peníze, pozemky, finanční transakce a touhu po hmotném zabezpečení. „Četná díla našich spisovatelů hovoří o tragediích, do nichž vháněly mladé lidi majetkové vztahy. Četné národní písně promlouvají o hoří milenců, kteří se stali obětmi těchto vztahů. Ty doby jsou za námi. Rozloučili jsme se s tím, že více než o vzájemné náklonnosti se hovořilo o zajištěných nebo nezajištěných existencích, o gruntech nebo statcích, kdy nevěsta byla mnohdy jen nemilou přítěží, bez které se výhodné

⁵²⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/025schuz/s025001.htm>

⁵²⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/025schuz/s025002.htm>

⁵³⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/025schuz/s025001.htm>

spojení majetku nedalo uskutečnit.⁵³¹ Navzdory všem opatřením napomáhajícím mladým lidem v počátcích jejich rodinného života se Československo již na začátku 60. let potýkalo se zcela novým negativním sociálním jevem – rozvodovostí. Již v roce 1962 se rozvedlo průměrně každé 6. manželství a $\frac{3}{4}$ rozvedených manželství bylo s nezletilými dětmi a z $\frac{1}{3}$ šlo o manželství, které netrvalo déle než 5 let.

Na upevňování manželství i na výchově dětí se podle nového zákona o rodině měli podílet nejen rodiče, ale také stát a státem řízené společenské organizace. Rodina však zůstávala prvotní společenskou buňkou, která nejlépe zaručovala žádoucí utváření nového jedince. Především spořádaná rodina mohla, ve vnímání žen ve Sněmovně, zajistit dítěti bezpečí a jistotu rodičovské náklonnosti a lásky. Zájem státu na upevňování manželství a snížení rozvodovosti souvisel také přímo s řešením narušenosti a trestnosti mládeže. Poslankyně předložila statistiku, která ukazovala, že mladí lidé, postavení před soud pro trestné činy, nebo tací, u nichž byla nařízena ochranná výchova, pocházeli z velké většiny z rozvrácených rodin.⁵³²

Tradičně se v případě jednání o otázkách trestního práva poslankyně zaměřovaly na trestnou činnost mladistvých. Poslankyně Faktorová viděla příčinu toho, že se mladí často „vydají na scestí“, v jejich nečinnosti a neorganizovanosti. Uvedla příklad ze svého volebního obvodu, kdy zřízením buňky ČSM byly odstraněny „skupiny postávající na ulici, kde mladí nevědí, co s volným časem.“ Dalším univerzálním lékem na trestnou činnost bylo působení lidových soudů a podnikových tribunálů, které měly k pachatelům rozmlouvat a působit na ně výchovně.⁵³³

Jak již bylo zmíněno, dlouholetým členkám KSČ, zasloužilým političkám a účastnicím protinacistického odboje byla rezervována prominentní místa v zahraničně politickém výboru. Anna Karlovská se po roce 1960 už věnovala téměř výhradně zahraniční politice a mimo jiné byla zpravodajkou také konzulární úmluvy mezi Československou republikou a Čínskou lidovou republikou.⁵³⁴ Další z žen, které se věnovaly zahraniční politice byla Helena Leflerová. Poslankyně Leflerová byla velmi aktivní řečnicí a výraznou osobností už v předešlém volebním období. Její projevy měly silně ideologický a jaksi „agresivně pacifistický“ charakter. Mezi lety 1961 a 1964 byla např. zpravodajkou k vládnímu protokolu o prodloužení platnosti Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Sovětským svazem. Přednesla prohlášení Národního shromáždění Československé

⁵³¹ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/022schuz/s022008.htm>

⁵³² <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/022schuz/s022008.htm>

⁵³³ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/010schuz/s010007.htm>

⁵³⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/rejstrik/jmenny/k.htm>

socialistické republiky k „rozpoutání agrese proti Kubě“ a z pověření komise přednesla návrh výzvy NS k parlamentům všech zemí k bezodkladnému uzavření mírové smlouvy s Německem.⁵³⁵ Hned na druhé schůzi nově zvoleného NS se v duchu mírové politiky Československa a Sovětského svazu vymezila vůči „provokačním akcím Spojených států amerických“. Ty měly předcházet přípravě pařížské konference, která měla řešit odstranění nenormální situace v Německu a Berlíně a podmínky všeobecného odzbrojení. Z pozice československé ženy – obránkyně míru řekla mimo jiné, že „Sovětská vláda však strhla jejich masku pokrytectví a lži a ukázala celému světu pravou tvář amerického imperialismu jako hlavního kazimíra ve světě, který s neslýchanou drzostí oficiálně vyhlásil špionáž za linii své zahraniční politiky. (...) Lid naší země, jehož vůle je výrazem naší zahraniční politiky bezvýhradně schvaluje energické potírání agresivních rejdu USA a podporuje stanovisko Sovětského svazu, který dal jasně na srozuměnou, že agresory a jejich pomahače je třeba držet v patřičné vzdálenosti od hranic socialistického tábora, kde svobodný člověk je svým hospodářem a státníkem. (Potlesk.)“⁵³⁶ Zvláštní symbolickou úlohu mělo i vystoupení poslankyně Litvajové k rezoluci o 25. výročí podepsání Mnichovské smlouvy. Poslankyně Litvajová hned v úvodu připomněla, že navzdory odtržení Slovenska v roce 1938 se slovenský lid ve své naprosté většině stavěl proti fašizujícím tendencím a vystupoval na obranu předválečné ČSR po boku Čechů. „Matky a ženy statočne posielali svojich najdrahších brániť plod stáročného boja našich národov – spoločný samostatný štát Čechov a Slovákov.“ Litvajová cítila potřebu uvést tuto oficiální (a z dnešního pohledu přinejmenším kontroverzní) interpretaci historických událostí hned v prvních větách svého projevu, snad aby umlčela případné „zlé jazyky“, kteří by si mohli na nedávné události pamatovat jinak. Ludácké převzetí moci interpretovala jako třídní zájem klerikálních a buržoazních elit. Jádro protifašistického odboje pak viděla v dělnické třídě, která dle jejích slov se nejvíce zasloužila o obnovu Československa. Jádrem sdělení poslankyně Litvajové byla spolupráce se socialistickým blokem, chápaná jako záruka, že se Mnichovská zrada už nebude nikdy opakovat. „Po ťažkých skúsenostiach z poroby, z vojny dosiahol ľud našej vlasti pod vedením Komunistickej strany Československa svoje najväčšie víťazstvo – socializmus, stal sa členom veľkej rodiny socialistických národov. Dosiahol situáciu, v ktorej návrat k Mníchovu v akejkoľvek forme nie je možný. (Potlesk.)“⁵³⁷ Ženy v politice byly pro přednášení projevů vlasteneckého a protiválečného rázu voleny častěji než jejich mužští kolegové. Symbolická rovina těchto vystoupení byla skutečností, že je veden ženou v dobovém diskurzu obohacena hned v několika

⁵³⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/rejstrik/jmenny/1.htm>

⁵³⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002023.htm>

⁵³⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/021schuz/s021005.htm>

směrech. Žena byla v diskurzu socialistického Československa vždy matkou a její jednání bylo tím pádem v zájmu dětí a budoucí generace. Žena byla také chápána jako svým způsobem bezbranná a mír byl vždy jejím hlavním zájmem. Vedle toho měla pozice silné ženy bojující za existenci státu upevňovat představu o rovnoprávnosti žen v Československu.

7.1.4 1964–1968

Volby do Národního shromáždění pro volební období 1964–1968 se uskutečnily 14. června roku 1964. Jednotná kandidátka Národní fronty obdržela hlas od více než 99,9 % voličů.⁵³⁸ Navzdory této skutečnosti, která veskrze věrně kopíruje praktiky přecházejících let, bylo již od voleb toto volební období v mnohém odlišné od předcházejících. V důsledku široké generační obměny na předních pozicích v sekretariátu strany, prošla už samotná organizace voleb a výběr kandidátů jistými změnami. Vedle tradičního apelu na poměrné zastoupení všech vrstev obyvatelstva a všech národností se ve směrnicích k organizaci a průběhu voleb do zastupitelských sborů objevují nová dosud neaplikovaná doporučení.⁵³⁹ Předně mělo být v potaz bráno vzdělání a kvalifikace kandidátů, včetně znalosti cizích jazyků. Dle kvalifikací v jednotlivých oblastech (zdravotnictví, školství, kultura) měli být poslanci také následně rozdělováni do sněmovních výborů. „Zadavatelé“ si dle pramenů prokazatelně uvědomovali nedostatečnou kvalifikovanost poslanců volených v 50. a v první polovině 60. let. Usnesení ÚV KSČ z 15. května roku 1964 doslova požadovalo „prohloubení činnosti parlamentu“.⁵⁴⁰ Role poslance se tak de facto měla aspoň částečně posunout z držitele jisté formy ocenění do specifické odborné pracovní pozice s nepominutelnou zodpovědností. Poslanec měl napříště aktivně působit ve všech kategoriích činností vyplývajících z jeho funkce. Měl převzít svou část zodpovědnosti za řízení státu a podílet se na dění v NS, a ne pasivně přihlížet schůzím. Velkou změnou, která zásadně ovlivnila chod NS a práci poslanců v NS do roku 1968, byla nově aplikovaná preference stávajících a osvědčených poslanců při výběru nových reprezentantů lidu. Oproti všem předchozím personálním složením Národních shromáždění tak po roce 1964 více než polovina poslanců z předcházejícího volebního období pokračovala ve svých mandátech. Do pozic v důsledku toho nastoupilo mnohem více jedinců s politickou zkušeností a znalostí povinností poslance i dobových legislativních procesů, než tomu bylo v letech předcházejících.⁵⁴¹ Tito poslanci měli tvořit skupinu „aklimatizovaných“,

⁵³⁸ RP 1964, roč. 44–45, č. 166, s. 1.

⁵³⁹ NA Praha, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv.417, a. j. 2468, l.119.

⁵⁴⁰ KORYCH, Lukáš. *Československý parlament 1945–1992*. Praha, 2012. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Katedra právních dějin. Vedoucí práce Kuklík, Jan, s. 148.

⁵⁴¹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

kvalifikovaných a osvědčených jedinců, kteří se díky již nabytým zkušenostem budou moci aktivněji zapojovat do dění v Národním shromáždění.⁵⁴²

Složení nové Sněmovny odpovídalo požadavkům směrnic na reprezentaci národnostních a sociálních skupin identifikovaných dobovým diskurzem uvnitř československé společnosti. Na rozdíl od voleb předcházejících však nebyly do procentuálních doporučení zahrnuty ženy jako specifická sociální skupina. Navzdory absenci explicitního požadavku na konkrétní počty žen se poměr mužů vůči ženám v NS nijak nezměnil.⁵⁴³ Ze 300 zvolených poslanců tvořily ženy v počtu 60 zástupkyň jednu pětinu Sněmovny. Znovuzvoleno bylo celkem 27 poslankyň, z nichž se po roce 1964 rekrutovaly z hlediska aktivit na plénu ty neaktivnější ženy v NS.⁵⁴⁴ Mezi poslankyněmi, které na půdě Sněmovny vystoupily po volbách roku 1964 poprvé, bylo znatelně více žen s vysokoškolským titulem než v letech předcházejících. Celkově se tak Sněmovna de facto profesionalizovala, což se zásadně odrazilo na charakteru práce a vyznění projevů jednotlivých poslanců. Ženy byly na půdě NS nesrovnatelně aktivnější než v letech předchozích. Místa u řečnického pultíku už nebyla „rezervována“ jen několika málo dámám, ale s nějakým příspěvkem vystoupily téměř tři čtvrtiny poslankyň. Razantně se proměnily i jazyk a okruh témat příspěvků. Obecně lze tvrdit, že ideologicky laděná nekonkrétní vyjádření do značné míry ustoupila kritickým a současným problémům se věnujícím projevům. Vůbec poprvé bylo využito práva poslance interpelovat a vyžadovat přepracování legislativních návrhů.⁵⁴⁵ Poprvé za sledované období také poslanci a poslankyně předkládaly Národnímu Shromáždění vlastní protinávry legislativních úprav.⁵⁴⁶ Zcela bezprecedentní prostor byl věnován rovněž stížnostem a peticím běžných občanů. Poslanci skrze intenzivní provázanost s veřejností usilovali o co nejreprezentativnější obraz instituce pracující „pro lidi“. Mluvíme tedy o dramatickém nárůstu počtu projevů a zároveň o proměně parlamentního diskurzu. Jen deset žen se zdrželo jakýchkoliv zaznamenaných parlamentních aktivit. Jednalo se opět o ženy s nižším vzděláním.⁵⁴⁷ Porovnáme-li aktivity mužů a žen ve Sněmovně, můžeme konstatovat, že se na chodu Sněmovny podíleli poměrně vzhledem k zastoupení. Přesto však se u žen ony kritické připomínky objevují častěji než u jejich mužských kolegů. Mnohdy vyznívají i radikálněji. Poslankyně kritizovaly především vleklé nedostatky v zásobování. Obecně

⁵⁴² Usnesení č. 182/1964 Sb.

⁵⁴³ Směrnice pro politickou a organizační přípravu voleb do Národního shromáždění v krajích, okresech a v místech. NA Praha, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv.417, a. j. 2468, l.119.

⁵⁴⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

⁵⁴⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/index.htm>

⁵⁴⁶ Tamtéž.

⁵⁴⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

se ženy v Národním shromáždění častěji orientovaly na již několikrát zmíněné praktické problémy běžného života (nejen)žen. Tam bezpochyby patřily spíše nedostupnost kvalitního textilu, obuvi, spotřebního zboží, dětské výživy a některých potravin než např. globální otázky z oblasti průmyslu, mezinárodního obchodu nebo zahraniční politiky. Mluvily tedy o tom, co se i jich dotýkalo na denní bázi. Domnívám se, že tato osobní zainteresovanost dlouhodobě vedla ke zmíněnému radikálnějšímu přístupu.

V předsednictvu Národního Shromáždění se vystříдалo celkem 6 žen. Vedle řadových členek Ladislavy Kleňhové-Besserové, Jarmily Bílkové, Olgy Malecké a po roce 1966 Antónie Petrusové, zasedaly na pozicích místopředsedkyň ještě zasloužilá Helena Leflerová a později i Marie Miková, která byla na tento post vyzdvihnuta až v doplňovacích volbách v dubnu roku 1968. Předsednictvo NS patřilo zejména po doplňovacích volbách roku 1968 k nejhlasitějším podporovatelům reformní politiky strany.

Zastoupení žen ve sněmovních výborech bylo stále jasně genderově determinované, i když je zde patrná snaha o rozmístění žen dle jejich kvalifikací a pracovních zkušeností. Nejvíce prostoru bylo dopřáno ženám ve výboru pro potravinářský a spotřební průmysl. Podobně široké zastoupení měly i ve výboru zdravotním a ve výboru kulturním.

S druhou polovinou 60. let jsou ve všech oblastech politické i veřejné diskuse spojeny demokratizační tendence požadující širší a skutečné zapojení obyvatel do správy země. K širokému politickému posunu přispěla i generační obměna a celkové omlazení vedení komunistické strany dokončené na XIII. sjezdu KSC⁵⁴⁸. První reformě orientované hlasy vycházely uvnitř NS především z prostředí kulturního a zahraničně politického výboru. Někteří poslanci intenzivně vnímali, že navzdory Ústavě nemělo NS fakticky žádnou skutečnou moc a nepodílelo se na řízení státu tak, jak mu dle zmíněného dokumentu příslušelo. Ještě na jaře roku 1968 komentoval Josef Smrkovský tehdejší stav distribuce moci slovy „Naše Národní shromáždění teprve musí dostat, co mu podle Ústavy patří.“⁵⁴⁹

Z celospolečenského apelu na vyšší podíl občanů na chodu státu vyrůstaly ony již zmíněné širší nároky na funkci poslance. Muži i ženy ve Sněmovna trávili výkonem své funkce řádově více času a konalo se i větší množství schůzí.⁵⁵⁰ Z ženského tisku je patrná i zvýšená aktivita poslankyň v jejich volebních obvodech a jejich častější účast na společenských akcích.⁵⁵¹ Zmíněná profesionalizace funkce poslance si vyžádala i úpravy

⁵⁴⁸ RP 1966, roč. 46–47, č. 153, s. 1–7.

⁵⁴⁹ Reportér, roč. 3, č. 8.

⁵⁵⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/index.htm>

⁵⁵¹ Např. Vlasta 1968, roč. 22, č. 50, s. 4.; Vlasta 1968, roč. 22, č. 50, s. 6.; Vlasta 1968, roč. 22 č. 16, s. 14.; Vlasta 1968, roč. 22, č. 40, s. 3.

v jednacím řádu NS a mnohem častější uvolňování poslanců z jejich zaměstnání za účelem výkonu povinností s funkcí spojených.⁵⁵²

Poslankyně Leflerová přednesla návrh zásad dalšího prohloubení činnosti Národního shromáždění, který ač notně zaobalen do mnoha ideologických floskulí jasně ukazuje na novou úlohu NS. Návrh zásad poukazoval mimo jiné i na nutnost úzké spolupráce Národního shromáždění s vládou, s níž mělo napříště projednávat zprávy vlády o její činnosti a mělo kontrolovat její činnost. Vedle kontroly mělo také aktivně spolupracovat při tvorbě plánu rozpočtu a zákony nejen schvalovat, ale i tvořit.⁵⁵³

Reformě naladění poslanci a předsednictvo NS usilovali o to vymanit se z osidel zažité totalitní praxe a domoci se práv deklarovaných Ústavou. Je však zcela příznačné, že vývoj v NS probíhal s jistým zpožděním za demokratizačním vývojem ve společnosti. Národní Shromáždění nebylo názorově jednotné a přístup k reformnímu vývoji uvnitř ÚV KSČ nebo ve veřejném prostoru reformní a konzervativní křídlo NS zásadním způsobem rozděloval. Významné a v jistém smyslu přelomové demonstrace na Strahově, akce umělců ani Sjezd spisovatelů neměly na chod NS zásadní vliv. Prvním impulzem k významnějším vnitro parlamentním změnám byla až aféra generála Šejny, která v dubnu roku 1968 vynesla do pozice předsedy parlamentu Josefa Smrkovského.⁵⁵⁴ Ten se následně z hlediska práce NS zasadil o zcela výjimečně aktivní období a několik měsíců dynamických změn v prosazování nároků NS na podíl na moci. S nebyvalou podporou veřejnosti postupovalo Shromáždění v duchu revizí a reforem. Onu zmiňovanou změnu diskurzu na všech frontách provázelo a do značné míry i podporovalo plošné zrušení předběžné cenzury včetně Ústřední publikační správy, tj. úřadu, který ji vykonával. Nově měla odpovědnost za obsah tiskovin padat přímo na redakci daného periodika. Zpravodajkou k tomuto návrhu zákona byla poslankyně Turečková, která mimo jiné řekla, že: „Tím vytváříme i právní předpoklady pro plné uplatnění a pro další rozvoj jednoho ze základních občanských práv, práva na svobodu projevu, slova a tisku. Naplníme slova ústavy, která zaručila tyto svobody občanům proto, aby jich mohli plně využívat jak v zájmu rozvoje své osobnosti a svého tvůrčího úsilí, tak i k uplatnění své aktivní účasti na správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě země.“⁵⁵⁵

⁵⁵² Zákon č. 183/1964 Sb., o jednacím a pracovním řádu Národního shromáždění, 24. září 1964), částka 77.

⁵⁵³ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/002schuz/s002005.htm>

⁵⁵⁴ Více k aféře generála Šejny např. MACÁK, Milan. *Dvoji tvář hazardního hráče: (Jan Šejna pod drobnohledem VKR)*. Praha, 2006.

⁵⁵⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024014.htm>

Jednou z příslušnic revoluční a společenské změny podporujícího křídla československých poslankyň byla Gertruda Sekaninová-Čakrtová⁵⁵⁶. Na 11. schůzi NS poukázala na to, že tisková svoboda patří mezi občanská práva a svobody a je zároveň strážcem a ochráncem všech občanských práv a svobod. Explicitně se pozastavila nad důležitostí tvůrčí svobody umělců a nad problematikou cenzury uměleckých děl. Jako příklad uvedla zveřejňování dříve zabavených a nepovolených prací Václava Havla a Ivana Klímy. Označila tyto a další práce za „hluboce lidské“ a osobně se velmi zasazovala za jejich volné šíření.⁵⁵⁷

Zvláštní kapitolou z kategorie zcela nových úkolů a činností Národního Shromáždění na konci 60. let byla snaha o revizi politických procesů a zločinů z 50. let. Společně se zrušením cenzury došlo na 24. schůzi ke schválení návrhu zákona o soudních rehabilitacích. Dny 25. a 26. června roku 1968 tak můžeme označit za patrně nejvýznamnější z hlediska podílu NS na vývoji pražského jara. Jednou z poslankyň, které s k revizím politických procesů a rehabilitaci nespravedlivě odsouzených nějak otevřeně vyjádřily, byla komunistická poslankyně Zdenka Závodská. Ta se při přijímání rezignace dr. Josefa Litery z funkce předsedy Nejvyššího soudu zdržela hlasování a následně navrhla, aby místo přijetí rezignace Národní shromáždění Josefa Literu exemplárně odvolalo, protože: „(...) v roce 1953, kdy byl ve funkci náměstka ministra spravedlnosti, věděl o nezákonných způsobech, které byly použity vůči některým občanům naší republiky, že se i do značné míry podílel, (...)“.⁵⁵⁸

Poslankyně vnímaly proces postupného otevírání temných kapitol nedávné historie komunistické strany a zločinů spojených s nástupem socialismu v Československu jako proces „očistění“ myšlenek a principů socialismu od nánosů nezákonnosti. Ve svých projevech se ke konkrétním zločinům vztahují vždy jako k jistému vyšínutí z normy. Ona čistá a správná idea budování socialistické společnosti se v dobovém nazírání stala obětí lidských pochybení a nesprávných kroků jednotlivců. Nyní, když socialistická společnost dospěla, bylo na čase postavit se kriticky k její vlastní minulosti a jasně deklarovat, že je schopna provést revizi vlastních zločinů. Bylo třeba zajistit, aby otevřenější komunikace o zločinech 50. let nespěla ke společenskému rozvratu nebo diskreditaci režimu. Přiznaná pochybení se snadno mohla stát zbraní, kterou by revizionistické a antisocialistické síly mohly proti režimu použít. Zároveň však měly rehabilitační akce se svým politickým a morálním obsahem mobilizační potenciál směřující dovnitř socialistické společnosti. Měly upevnit důvěru občanů v režim a společnost a jako takové musely být prováděny reprezentativně a důsledně.⁵⁵⁹ O čem se poslankyně

⁵⁵⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/rejstrik/jmenny/sa.htm>

⁵⁵⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024011.htm>

⁵⁵⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/022schuz/s022005.htm>

⁵⁵⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024011.htm>

už nezmiňují, je selektivní přístup k odhalování toho, co smí a nesmí být klasifikováno jako zločin. Rehabilitace probíhaly snáze u členů strany a u jedinců, jejichž politické přesvědčení nebylo režimu nebezpečné. Naproti tomu zločiny prováděné během násilné kolektivizace nebo kolektivizace a znárodnování samotné nespádaly do diskurzivní kategorie pochybení a nezapadaly do představy o podobě procesů vyžadující přezkoumání. Podobně tabu zůstávaly i události spojené s odsunem Němců a znovu osidlováním pohraničí.

Společně s procesem otevírání zločinných praktik komunistického režimu a s odstraňováním cenzury, rostly obavy konzervativnějšího křídla Sněmovny. Důsledky nastíněných společenských změn mohly dle mínění některých poslankyň rozvrátit socialismus jako celek a byly vodou na mlýn vnitřních a vnějších nepřátel. Poslankyně Karlovská hovořila o „soustředěném útoku imperialistů“, kteří se s pomocí vnitřních antisocialistických sil snaží vrazit klín do řad těch dosud věrných. Karlovská apelovala na potřebu, neustále připomínat při všem tom revizionismu, že místo Československa bylo a vždycky bude po boku sovětského lidu, který „v životě mnoho dal a mnoho postoupil, aby lidstvo mohlo lidsky žít.“⁵⁶⁰

Druhá polovina 60. let je charakteristická odhalováním chyb a nedostatků i v systému řízení československého hospodářství. Velmi nepříjemné, a přitom velmi často akcentované, byly otázky nedostatků sociální péče. V projevech poslankyň se nejčastěji objevovalo téma nízkých důchodů, které nerostly rovnoměrně s růstem cen a mezd. Poslankyně Procházková upozornila na tento problém několikrát a mimo jiné řekla: „Mluvím jménem celého zdravotního výboru a se vší odpovědností, když prohlašuji, že jsme tento úsek velmi zanedbali, neboť jsme vycházeli z mylné představy, že v socialistické společnosti sociální problémy neexistují. Hovořila již o tom jiná členka zdravotního výboru s. Solčanyová na plénu NS v červnu minulého roku, že naše sociální problémy nemají sice své kořeny v ekonomickém nedostatku jako dříve, ale že nicméně existují a že se neřeší komplexně, ale roztržštěně v mnoha resortech a že tedy nemalé prostředky, na tuto činnost stále vynakládané, nepřinášejí žádoucí výsledky.“⁵⁶¹

Poslankyně Marečková při projednávání zákona o některých důsledcích zanedbávání péče o děti promluvila o potřebě navýšení počtu sociálních pracovníků. Ty měly působit jako protagonistky cílené prevence negativních jevů mezi něž řadila rozvodovost, zanedbávání dětí, prostituci atd. Zároveň zdůraznila že vyšší počet sociálních pracovníků by vyřešil dva problémy najednou. Vedle účinné prevence negativních sociálních jevů by navýšením počtu pracovníků vzniklo i mnoho nových pracovních míst pro ženy. „Domnívám se, že není např. nutné,

⁵⁶⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/010schuz/s010009.htm>

⁵⁶¹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/018schuz/s018024.htm>

abychom u nás měli nedostatek sociálních pracovníků, když máme dobré sociálně právní školy, máme i dostatek děvčat, která by ráda tuto práci dělala. Přitom naříkáme na stránkách tisku, co s děvčaty.“⁵⁶² Podobně tristní situaci nastínila poslankyně Procházková i v případě péče o opuštěné děti. Věnovala se poměrům v dětských domovech a jako cíl dalšího modernizačního rozvoje vyzdvihla snahu o zakládání dětských domovů rodinného typu nebo tzv. SOS vesniček.⁵⁶³

Stále se opakujícím nešvarem bylo nedostatečné zásobování obchodů potravinami a spotřebním zbožím. Poslankyně Procházková se pozastavila také nad problematikou inventur. Inventury v obchodech mnohdy trvaly i 14 dní a při řídké síti prodejen mnohdy lidem zásadním způsobem znesnadňovaly život. Upozornila na skutečnost, že mnohá z vládních opatření týkajících se snížení cen, zvýšení kvality a zabezpečení dostupnosti sortimentu v obchodech působí jen jako formální propaganda a v praxi se nikterak neprojeví.⁵⁶⁴

Proti často kritizované nízké kvalitě spotřebního zboží měl zakročit nový zákon o státním zkušebnictví, který skrze kontroly produkovaného zboží bude udělovat podnikům značky jakosti a v případě pochybení bude výroby pokutovat.⁵⁶⁵ Z konstantě vysoké frekvence stížností v tisku upozorňujících na nevyhovující kvalitu zboží a na často zdouhavé a nutné reklamace, lze usuzovat, že ani toto zákonné opatření se v praxi nijak zásadně neprojeví.

Specifickou kapitolou, na níž je možné dobře dokumentovat radiální změnu v diskurzu Národního shromáždění, je zájem o soubor problémů pohraničních oblastí. Příhraniční oblasti republiky vykazovaly dlouhodobě řadu nežádoucích sociálních jevů, od nízké nabídky pracovních příležitostí, nefunkční infrastruktury sociálních služeb a nedostupnosti zdravotní péče přes nízkou kvalitu škol až po vyšší kriminalitu. Transparentnější referování o nedostatcích socialistického Československa, které je typické pro demokratizační proces roku 1968, dalo průchod četným projevům na toto téma. Poslankyně povětšinou mluvily o potížích přímo z jejich volebních obvodů. Až dosud se však problematika pohraničí navzdory setrvalé přítomnosti zástupců a zástupkyň z těchto regionů v parlamentu nijak nereflektovala. Po roce 1964 naopak např. poslankyně Závacká opakovaně a obšírně informovala o nedostatcích ve výstavbě, nutnosti inovací v průmyslových podnicích nebo nedostačujícím zajišťování služeb v děčínském okrese. Zároveň vytkla vládě dosavadní nezájem o pohraničí. „Při příležitosti, kdy nová vláda předstupuje před Národní shromáždění se svým programem,

⁵⁶² <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/013schuz/s013011.htm>

⁵⁶³ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/029schuz/s029031.htm>

⁵⁶⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/004schuz/s004016.htm>

⁵⁶⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/019schuz/s019008.htm>

považují za nutné informovat z této tribuny Národní shromáždění i vládu, jak vážné problémy se nahromadily za celé uplynulé období, za více než 20 let, při nesprávném uplatňování politiky vůči pohraničním oblastem, které se výrazně projeví i v našem děčínském okrese.“⁵⁶⁶ Poslankyně Pernická, která patřila k jedněm z předních kritiků situace v pohraničí kritizovala i jednostrannou preferenci těžkého průmyslu, která vedla k „deformaci naší ekonomiky“ a devastaci Moravy. Zmínila zejména situaci na jižní hranici Moravy. Ta v důsledku setrvalého nezájmu patřila v 60. letech, navzdory dlouhé historické tradici zemědělsky prosperujícího regionu, k těm nejzaostalejším částem republiky.⁵⁶⁷

Další novinkou bylo soustavné upozorňování na znečišťování ovzduší a likvidaci přírodního bohatství. I této tematice se ve Sněmovně věnovaly téměř výhradně ženy. Jejich opakující se dotazy a interpelace ovšem ukazují na malou vůli strany a vlády řešit environmentální otázky.⁵⁶⁸ Toto téma se do popředí veřejné diskuse dostalo až mnohem později a vrchol environmentálního hnutí uvnitř parlamentních struktur i mezi veřejností je možné situovat až do let 1987–1989.

Poslankyně se jako celek soustředily zejména na kritiku resortů, které jim z hlediska dobového obrazu ženy genderově příslušely, případně se věnovaly úloze žen jako sociální skupin v dalších „mužských“ rezortech. Poslankyně Bilková mluvila při projednávání zákona o péči o zdraví lidu o tom, co zdravotnictví poskytuje ženám a ženy poskytují zdravotnictví. Upozornila na skutečnost, že většinu zaměstnanců ve zdravotnictví tvoří ženy a reagovala na kritiku fluktuace zaměstnanců. Ve zdravotnictví k roku 1966 chybělo neustále 20 % pracovníků a z toho asi polovinu absencí tvořily mateřské dovolené. Ženy ve zdravotnictví si stěžovaly především na nepravidelnost služeb, noční služby a množství přesčasové práce. Často také odcházely sestry a laborantky ze svého zaměstnání, jakmile se provdaly a měly děti. Po ukončení mateřské dovolené raději volily jiné zaměstnání s lepšími pracovními podmínkami a lepším platem. Ani po novele provedené v roce 1956 totiž neodpovídaly platy ve zdravotnictví náročnosti práce. Bilková apelovala na ministerstvo zdravotnictví, aby vytvářelo ženám příznivější pracovní podmínky, protože bez participace žen by bylo celé zdravotnictví značně omezeno na svém fungování.⁵⁶⁹

V tomto volebním období se na půdě Sněmovny poprvé setkáváme s otevřeným konstatováním reálné existence specificky ženských společenských problémů. Závažnost těchto skutečností byla poslankyněmi akcentována v kontextu celospolečenské potřeby zajistit

⁵⁶⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023022.htm>

⁵⁶⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023028.htm>

⁵⁶⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/014schuz/s014030.htm>

⁵⁶⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/010schuz/s010049.htm>

ženám vhodné podmínky aby „(...) mohly dobře plnit nejen své úkoly na pracovištích, ale i své nenahraditelné poslání být dobrou ženou a matkou – vychovatelkou nové generace. Neboť děti jsou budoucností naší společnosti.“⁵⁷⁰

V roce 1968 byly na půdě Národního shromáždění také poprvé předneseny požadavky a výtky vzešlé z plenárních zasedání ČS Svazu žen. V úvodu ve Vlastě otisknutého projevu předneseného na plénu NS zaznělo několik do té doby nemyslitelných apelů jasně prezentujících zásadní obrat v náhledu na vztah socialismu a ženské otázky. Z projevu jasně vyplývá, že socialismus sám o sobě ženskou otázku nevyřešil a v tomto duchu se nesla i většina vyjádření žen v NS. „Mají-li však být řešeny problémy, které ztěžují život našim pracujícím ženám, pak je třeba mít na zřeteli, že dnes už nestačí jen na nedostatky poukazovat a mluvit o výhledových koncepcích, ale je nejvyšší čas nedostatky řešit.“ Mezi lety 1964 a 1968 poprvé a naposledy můžeme označit Svaz žen za politického hráče. Ústy poslankyň funkcionářky požadovaly „aby i Národní shromáždění při zpracovávání návrhů zákonných opatření týkajících se života žen a rodin úzce spolupracovalo a vyžadovalo si stanoviska Čs. svazu žen. Je také potřebí, aby uceleně celostátně se sledovala problematika žen.“⁵⁷¹ Projevy poslankyň a jejich četná vyjádření do médií dokládaly a svým způsobem také legitimizovaly zásadní obrat v diskurzu o ženách v Československu.

Konkrétně se nastíněným otázkám věnovala poslankyně Holatová. Vyzdvihla problém těžké práce žen v zemědělství a pozdního odcházení v zemědělství zaměstnaných žen do důchodu. Nejen na projevu poslankyně Holatové je možné dokumentovat transformaci jazyka užívaného na půdě Národního shromáždění. Poslankyně Holatová tvrdila, že „Zamyslíme-li se nad tímto stavem a existující skutečnosti, pak nelze jinak než doznat, že k těmto ženám chová se společnost téměř nelidsky, a je to o to horší, že je to společnost socialistická.“ Zároveň požadovala výrazné omezení směnného provozu v podnicích, kde většinu pracovníků tvořily ženy. Dalším závažným problémem, který chtěl Svaz žen řešit skrze poslankyně na půdě Národního shromáždění byla platová diskriminace žen. Už jen otevřené použití slova diskriminace je novinkou. Poukázání na porušování socialistické zásady „za stejnou práci stejná mzda.“ by ještě v předchozím volebním období bylo zcela nemyslitelné. Odvětví, ve kterých pracovaly převážně ženy, se mzdy dlouhodobě nacházely pod celostátním průměrem. Platová diskrepance mezi muži a ženami byla dokonce tak velká, že muži odmítali obsazovat i nadprůměrně placené „ženské pozice“, protože by pobírali na muže naprosto podprůměrný plat.

⁵⁷⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024037.htm>

⁵⁷¹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023015.htm>

Mezi příčiny nízkých platů žen patřila dle mínění poslankyň především nesprávná a jednostranná preference těžkého průmyslu oproti resortům, v nichž většinou působily ženy. Kromě školství a zdravotnictví tak šlo hlavně o služby a spotřebitelský průmysl. Vedle nízkých platů ženy kritizovaly i nevhodnou směnnou organizaci práce, které značně limitovala možnosti běžného manželského soužití a byla chápána jako jedna z příčin vysoké rozvodovosti.

Na zmiňované nízké platy a faktickou neuplatitelnost zákona stanovujícího možnost žen požadovat zkrácení nebo změnu pracovní doby upozornila i poslankyně Hejlová. Ta byla skvělým příkladem ženy „z oboru“, vstupující do Národního shromáždění, aby se věnovala především otázkám organizace práce v daném průmyslovém odvětví, konkrétně v pletářských závodech. Ačkoli se skutečně téměř každý její příspěvek nějak věnoval výrobě punčoch, poukázala v souvislosti s projednáváním státního rozpočtu na rok 1968 rovněž na potřeby žen v tomto odvětví. Pletářský průmysl, jako v drtivé většině feminizované odvětví, byl typický směnným provozem, který byl z pochopitelných důvodů zcela nevhodný pro výchovu dětí a pro rodinný život. Apelovala na to, aby bylo v zájmu snížení rozvodovosti počítáno při budování nových závodů s tím, že ženy budou i v pletářském průmyslu pracovat jen na běžnou pracovní dobu bez směnného provozu neboť: „Pracuje-li matka na směny, nemůže využít ani předškolní zařízení pro své děti, a to z toho důvodu, že tato zařízení se nemohou v žádném případě přizpůsobit svým provozem směnnosti v závodech. Za této situace jsou pak rodiče nuceni zajistit péči o děti střídáním na směny, a nelze přece mluvit o rodinném životě tam, kde se manželé celý týden nevidí a předávání směny domácnosti vyřizují písemně.“⁵⁷²

Čím dál častější dělení rodin přinášelo nové výzvy k legislativním úpravám.

Poslankyně Kenclová upozornila na to, že v případě rozvodu mnohdy vzniká naprosto neřešitelná bytová situace. Pokud rodina dosud přebývala v podnikovém bytě, zpravidla bylo ubytování závislé na práci muže. Nebylo běžné udělovat podnikové byty ženám. Ženy samy takové ubytování získávaly jen pokud se jednalo o byty přidělené samoživitelkám za podpory NV. V případě rozvodu zůstával byt muži. Ve valné většině případů připadlo dítě automaticky do péče matky bez ohledu na to, že v důsledku bytové nouze si tato část rodiny neměla, jak zajistit samostatné bydlení. Místní národní výbory rovněž neměly možnost v dohledné době přidělit ženě s dětmi náhradní byt, a proto bývalí manželé museli i s dětmi nadále bydlet ve společném bytě. Taková situace se mohla táhnout i několik let. Byly časté i případy, že rozvedení manželé uzavřeli nová manželství, a tak v bytě, který nebylo možné reálně

⁵⁷² <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/018schuz/s018011.htm>

rozdělit, bydleli dvě rodiny společně.⁵⁷³ Lze předpokládat že soužití tohoto typu nebývalo příliš idylické a na výchovu dětí mělo, jak zmiňuje poslankyně Kenclová, neblahý vliv. Ona rozvodovost, ač se nepochybně týkala zcela rovnocenně jak mužů, tak žen v Československu, zůstala na půdě NS zcela opomíjena poslanci (muži). Rozvod byl vnímán jako problém rodinný a spadal tak do agendy, která byla dobově vnímána nejen na parlamentní půdě jako ženská. Navzdory oficiální pozici socialistického Československa, které počítalo s „vyvázáním“ ženy z domácí sféry, byla žena v žité praxi stále chápána jako „duše domova“.

Hejlová byla také zpravodajkou k návrhu zákona o některých změnách v sociálním zabezpečení družstevních rolníků. Na prvním místě uvedla, že nově zákon stanovil, že vykonávala-li těhotná žena práci, která byla těhotným ženám zakázána, nebo která podle lékařského posudku ohrožovala její těhotenství, byla organizace povinna převést ji dočasně na pozici, která by pro ni byla vhodná a při níž mohla dosahovat stejného výdělku. To mělo platit obdobně i o matkách do konce devátého měsíce po porodu. V praxi dosahovaly ženy při práci, na niž byly převedeny, bez svého zavinění nižšího výdělku než na dosavadní pozici. To v mnohých domácnostech způsobovalo nežádoucí výpadek financí.

Za diskriminační byla označena také povinnost žen podstoupit před nástupem do zaměstnání lékařskou prohlídku, která měla odhalit případné těhotenství. Stav těhotenství pak fakticky znamenal, že žena nebyla přijata. Až do konce sledovaného období nebyla otázka profesního znevýhodňování žen na základě jejich reprodukčních schopností vyřešena.

Poprvé a naposledy ve sledovaném období tak bylo na konci 60. let extrémní zatížení žen v práci a v domácnosti chápáno jako celospolečenský problém vyžadující řešení. „Celých 20 let jsme hovořili o tom, že socialistická společnost má ulehčovat ženám práci, ale co jsme jim dali: nejvyšší směnnost, vysokou intenzitu práce a nejnižší mzdy. Nebojím se říci, že kdyby na místech žen pracovali muži, situace by byla docela jiná.“⁵⁷⁴ Důvodem častého nezájmu vedení o potřeby těhotných žen bylo dle projevu poslankyně Hejlové nedostatečné pochopení vedoucích pracovníků (mužů) k ženským potřebám. „Sami to známe. Jak předsedové, tak i členové představenstva jsou většinou muži, ženy nejsou v tak velkém procentu zastoupeny. Ne vždy mají správné pochopení pro ženské problémy, a ne vždy ve schůzích představenstva k nim zaujmou přímo stanovisko a ženám nevycházejí vstříc. Proto je velmi správné, že to bude zakotveno v zákoně a ženy na to budou mít zákonný nárok.“⁵⁷⁵ Nedostatek kvalifikovaných pracovníků a nedostatek žen v řídicích pozicích se do popředí zájmu Sněmovny dostal až během prvních pokusů o rozsáhlou reformu socialistického hospodářství.

⁵⁷³ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/006schuz/s006033.htm>

⁵⁷⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023015.htm>

⁵⁷⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/009schuz/s009020.htm>

V kontextu chystaných změn v organizaci národohospodářství upozornila poslankyně Fuková na podceňování vhodnosti kvalifikovaných žen pro zodpovědné vedoucí pozice.⁵⁷⁶ Vnímání žen jako příliš citlivých a emočně nestabilních bylo, jak nepřímo dokládají projevy na plénu NS, v každodenní praxi běžné.

Nesporně velice zajímavé jsou z veřejné diskuse vyplývající tendence revidovat pohled na společenskou prospěšnost a rentabilitu ženské emancipace. Poslankyně a funkcionářky Svazu žen musely náhle čelit „zpátečnickým“ tendencím ve společnosti. S ohledem na tristní stav národního hospodářství a s podporou postupného společenského uvolňování začali vedle žen také muži kritizovat emancipační koncept socialistické společnosti. Mnohé z projevů poslankyň vykazovaly feministické tendence a využívaly jazyk, který byl nápadně podobný jazyku západních feministek. Jejich vnímání a uvažování o vztazích mužů a žen v Československu bylo jedním z kroků k revizi státních strategií ženské emancipace v duchu požadavků a diskurzu západního feminismu. Jejich kritika však směřovala docela jiným směrem, než ženský feministický boj za rovné postavení československých žen. Muži kritizovali především vysoké a z jejich pohledu nerentabilní náklady státu na zajištění infrastruktury podporující ženskou zaměstnanost. Základním stavebním kamenem kritiky ženské zaměstnanosti byl stále převažující náhled na ženskou práci jako na přechodný doplněk k příjmu manžela. Z dobových průzkumů veřejného mínění vyplývá, že valná většina mužů skutečně chápala zaměstnání jejich partnerek jako nutné zlo, vyvolané potřebou materiálního zajištění rodiny. Na projednávání nového zákoníku práce se poslankyně Karlovská vůči takovým hlasům československých mužů vymezila a uvedla, že: „Dnes už u nás znějí jako odezva z dob dávno minulých názory, že pro ženy přece je ze všeho nejlepší domácnost a rodinný krb. Nechybějí ani ojedinělé názory, že s postupující mechanizací a automatizací stejně jednou dojde k tomu, že ženy pracovat nebudou. Ostatně slyšíme i takové hlasy, že se to prý ani nevyplácí, aby ženy pracovaly, jestliže se věnují takové částky na mateřskou dovolenou, na budování dětských zařízení, na rozvoj služeb a péči o pracující ženy.“ Poslankyně Peningerová na půdě Národního shromáždění mimo jiné řekla, že nesouhlasí se závěry sociologických šetření tvrdícími, že zaměstnání žen je nutnost doplnění rodinných příjmů. „Kdyby se pracovalo např. podobnou metodou výběru u mužů, tak by nám třeba vyšly závěry, že pracují proto, aby nebyli stíháni pro příživnictví.“⁵⁷⁷ Řečeno jazykem 21. století - celý průzkum a jeho metodiku označila za genderově diskriminační a zavádějící.

⁵⁷⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023043.htm>

⁵⁷⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/012schuz/s012018.htm>

Podobné otázky se řešily i na stránkách časopisu *Vlasta*. Poslankyně Penningerová se kupříkladu pozastavila nad nerovným přístupem k zaměstnaným ženám. Nechácala, proč jsou ženy dotazovány na jejich motivaci k docházení do zaměstnání a muži nikoli. Vymezila se vůči nutnosti obhajovat právo žen chodit do práce. “Ve vztahu k práci nemá nikdo oprávnění dělit pracující podle pohlaví. Diskriminace, byť cudně zahalená rouškou celospolečenských zájmů je zlořád, který musíme odsoudit.”⁵⁷⁸ Z četných reakcí poslankyň můžeme vyčíst nejedno společenské pnutí. Patřily tam nejspíš i šířící se „řeči“ spojující zaměstnanost žen s poklesem morálky. Ten se měl projevovat u žen samotných i při výchově jejich dětí. Poslankyně navrhovaly, aby se podobným způsobem společnost zamyslela nad tím, jak zhoršuje zaměstnanost morálku mužů.⁵⁷⁹ Ženská zaměstnanost začala být jako nevýhodný sociální jev chápána i z hlediska stále se snižující porodnosti. Jako příčina snižujícího se počtu narozených dětí bývala zmiňována „sobecká“ touha žen dosáhnout kariérního postupu a jejich nedostatečné soustředění na mateřskou úlohu. Poslankyně Penningerová v reakci na tato prohlášení označila za původce nízkého přírůstku nikoli zaměstnanost žen, ale nedostatečné fungování služeb. „V současné době, kdy máme populačně nejsilnější ročníky, porodnost klesá, stoupá počet uměle přerušovaných těhotenství. Protože mít děti, znamená také mít byt, jesle, dosažitelné služby, určité ekonomické zabezpečení a pak teprve—a to je objektivní fakt, o kterém se stále více přesvědčujeme—přichází vůle mít děti.”⁵⁸⁰ Stejně tak odmítla zařazení zaměstnání ženy mezi důvody vysoké rozvodovosti. Problémem dle jejího názoru nebyla skutečnost, že žena pracovala, ale že nepracoval muž. Respektive, že muž nepřebíral část ženinyh starostí v domácnosti. Soňa Penningerová celkově reflektovala produkci genderových rolí velice inovativním způsobem, když kritizovala nedostatečnou motivaci mužů k podílení se na domácnosti. Mezi příčinami nerovné dělby práce v domácnosti zmiňuje i reklamy hlásající třeba „Lednička je pomoc pracujícím ženám” nebo „Pračka je pomoc pracujícím ženám”.⁵⁸¹ Povšimla si, že produkce genderu ze strany médií zde jasně implikovala, že všechna starost o domácnost by měla i nadále padat jen na ženinu hlavu. Podobně tomu bylo i s výchovou dětí, kdy představu, že hlavním posláním ženy je výchova dětí, podporují dle jejího názoru opět především média. Za účelem dosažení kýženého rovného poměru partnerů se zasazovala o zvýraznění opomíjené výchovné funkce otců ve vztahu k dětem, která byla do té doby v Národním shromáždění zcela mimo diskusi.

⁵⁷⁸ *Vlasta* 1967, roč. 21, č. 22, s. 6.

⁵⁷⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/012schuz/s012019.htm>

⁵⁸⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/012schuz/s012018.htm>

⁵⁸¹ *Vlasta* 1967, roč. 22, č. 22, s. 6.

Ačkoli se přímo na půdě Sněmovny žádná diskuse o ženské zaměstnanosti mezi muži a ženami nesvedla, frekvence, s jakou poslankyně opakovaně vyvracely argumenty proti zaměstnanosti žen, ilustruje nesporné napětí a živý společenský dialog na toto téma. Soňa Penningerová si stěžovala, že mnozí muži byli dokonce ochotni vyčítat ženám, že v období mateřské dovolené byly mimo pracovní proces a jejich nepřítomnost vedla k nedostatku pracovníků. Mnohým zejména vadilo, že ženy na kvalifikovaných pozicích často absentují i kvůli nemocným dětem.⁵⁸² V tomto duchu se k řešení vysoké fluktuace a častým absencím žen vyjádřila i poslankyně Bilková. Mluvila o situaci ve zdravotnictví. Řešení neviděla v omezení přístupu žen na kvalifikované pozice ve zdravotnictví, ačkoli prý se takové hlasy ve společnosti ozývaly. Velmi často prý slychala a četla i na stránkách tisku, že by se měl omezit počet žen, které šly studovat na lékařské fakulty a střední zdravotnické školy. „(...) podle mého názoru je však třeba proti těmto tendencím ostře bojovat, a to i z tohoto místa, protože nemají nic společného s marxistickým světovým názorem, se socialismem a silně zavánějí buržoazním myšlením.“⁵⁸³

Zaměstnanost žen se na půdě Sněmovny řešila i s ohledem na nedostatek pracovních příležitostí pro ženy, chápaný jako důsledek soustavného upřednostňování těžkého průmyslu. Poslankyně Míková ve svém projevu viděla další příčinu především ve vymezení značného počtu pozic, které byly označovány za pro ženy nevhodné. Nově ženy nesměly např. pracovat na nočních směnách. Míková tlumočila názor některých zaměstnankyň, které byly na noční práci zvyklé. Tyto ženy už neměly ani malé děti ani jiné práci zamezující povinnosti a neviděly důvod, proč by neměly mít možnost pracovat na často dobře placených směnných provozech. Každá pracovnice by se měla sama rozhodnout, zda práci v noční směně je ochotna vykonávat.⁵⁸⁴

Specifickou otázkou bylo zaměstnávání mladých dívek ve věku od 15 let, které nebyly zařazené do dalšího studia ani učebních oborů. Tu zvedla v Národním shromáždění poslankyně Míšková vůbec poprvé. Žádala předně přehodnocení situace, proč právě děvčata hledají někdy marně zařazení do učebního poměru nebo na některé školy. Poukázala na to, že některé z oborů, ve kterých ženy dosud pracovaly se uzavírají a je tedy třeba najít dívkám možnost dosažení určité kvalifikace. De facto tak potvrzovala genderovou diferenciaci studijních oborů, které bylo pro dívky jednoznačně diskriminační. Jedním z řešení by dle jejího soudu bylo znovu zavedení škol pro dívky, kde by měly možnost se připravit pro rodinný život, případně pro určitý obor povolání. Míšková tak de facto navrhuje profesionalizaci ženy v její domácí

⁵⁸² Tamtéž.

⁵⁸³ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/010schuz/s010049.htm>

⁵⁸⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/018schuz/s018001.htm>

úloze. Tradice rodinných škol, které připravovaly budoucí matky, manželky a starostlivé hospodyně, byla přitom v 50. letech často odsuzována jako proti emancipační. Žena uplatněná pouze v domácnosti nebyla nikdy pro socialistickou společnost přijatelným vzorem. V tomto světle se jeví návrhy poslankyně Miškové jako revizionistické a zpátečnické.⁵⁸⁵

Odpovědí na celospolečenský otevřený příklon k tradičnímu vidění ženské role bylo vydání již zmíněného zákoníku práce, který mimo jiné řešil i specifické potřeby zaměstnaných žen. Obsahově zahrnoval potvrzení nejdelší placené mateřské dovolené na světě, rozšíření okruhu případů, kdy pracovník má nárok na podporu při ošetřování člena rodiny nebo stanovení zásad pro vydání konkrétních seznamů ženám zakázaných prací a oborů. Šlo zejména o práce zakázané těhotným ženám a matkám do určitého období po porodu, a to až do konce 9. měsíce po narození dítěte. V případě přerazení těhotné na lehčí práci, měl být případný pokles výdělku vyrovnáván příplatkem vypláceným z prostředků nemocenského pojištění. Výplata z jiných zdrojů by totiž, dle mínění poslankyně Karlovské, v praxi znamenala, že by podniky nechtěly nezařazovat ženy na místa lépe placená, aby v případě jejich těhotenství a přerazení na jinou práci nemusely doplácet vzniklý rozdíl na výdělků.⁵⁸⁶

Invaze vojska Varšavské smlouvy

Samostatnou dějinnou kapitolou spadající do volebního období 1964–1968 byla okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. V kontextu studia role a působení Národního shromáždění je nutné věnovat těmto několika krizovým týdnům a měsícům zvláštní pozornost. Právě v tomto období nabylo Národní shromáždění jako instituce dočasně na důležitosti a jeho činnost se těšila nebývalé pozornosti veřejnosti. Národní shromáždění se jako celek odmítlo jednoduše stát orgánem kolaborujícím s okupačními silami. Navzdory přítomnosti značné části konzervativních poslanců a poslankyň bylo NS oporou demokratizačního programu pražského jara a politiky Alexandra Dubčeka už před okupací. Za první z kroků NS směřujících proti konzervativním tendencím a tlaku ze strany Moskvy můžeme označit už odmítnutí vládního návrhu na použití mimořádných omezení vůči sdělovacím prostředkům a návrhu omezujícího svévolný vznik nových organizací. Stalo se tak ještě před parlamentními prázdninami, které měly následovat po 25. schůzi konané 26. června.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023033.htm>

⁵⁸⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/006schuz/s006009.htm>

⁵⁸⁷ CIGÁNEK, František – FELCMAN, Ondřej. *Národní shromáždění*. Sv. 2, 21.–28. srpna 1968. Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Praha, 1995, s. 9.

Ono krizové období započalo, když v úterý 20. srpna kolem 23:00 obsadila Československo vojska pěti zemí Varšavské smlouvy, jmenovitě SSSR, PLR, NDR, MLR a BLR.⁵⁸⁸ Alexandr Dubček, premiér Oldřich Černík, předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský, šéf Národní fronty František Kriegel a funkcionář a poslanec Josef Špaček byli okupačními silami odvezeni ze země. Hned po půlnoci následovalo prohlášení vedení ÚV KSČ, v němž informovali obyvatelstvo o probíhající invazi. Zároveň vyzvali Národní shromáždění k zasedání v této krizové situaci.

Předsednictvo NS se sešlo krátce po půl sedmé v budově kanceláří NS na dnešním Senovážném náměstí. V návaznosti na toto zasedání vyzval místopředseda NS Valo poslance ke shromáždění. Předsednictvo NS na schůzi schválilo první oficiální protiokupační protest adresovaný předsedům vlád a předsedům parlamentů států Varšavské smlouvy. Na první improvizované schůzi poslanci tento dokument podpořili. Celkem se na půdě Sněmovny sešli v počtu 96 přítomných. Na nadcházející schůzi zahájené ve čtvrtek 22. srpna v 9 hod se poslanců sešlo již 162. Během schůze byly v diskusi aktivní tři poslankyně⁵⁸⁹. Všechny tři patřily mezi ženy podporující politiku Pražského jara. Byla to právě poslankyně Jirásková, kdo v rozpravě jako první otevřel otázku, kdo vlastně okupační síly pozval. Vyžadovala, co nejrychlejší a nejdůkladnější prošetření toho „kdo to chtěl“⁵⁹⁰. Schůzi zahájené v 9 ráno dne 22.8 předsedala vedle Josefa Vala také Marie Miková.⁵⁹¹ Tématem schůze byly především problémy s nedostatkem informací a problematická komunikace s vládou. Sněmovna rozhodla vyslat delegace na jednotlivá vyslanectví zemí Varšavské smlouvy za účelem jednání a získání informací. Národní shromáždění také schválilo dokument, v němž jasně deklarovalo, že uznávalo jako jedinou vládu onu stávající vládu ČSSR s předsedajícím Oldřichem

⁵⁸⁸ Tato invaze byla odpovědí na výše popsany demokratizační a liberalizační vývoj známý jako pražské jaro. Okupaci Československa neodvrátily ani dvoustranné rozhovory vedené mezi 29. červencem a 1. srpnem v Čierne nad Tisou. Československá delegace, v níž byli mimo jiné i první tajemník ÚV KSČ Alexandr Dubček, prezident Ludvík Svoboda, předseda vlády Oldřich Černík a předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský, jednala s prvním tajemníkem ÚV KSSS Leonidem Brežněvem, předsedou Rady sovětů Alexeje Kosyginem a dalšími čelními reprezentanty SSSR o aktuálním vývoji v Československu. Ačkoli československá delegace deklarovala věrnost myšlenkám socialismu a závazkům Varšavské smlouvy, jejich jednání v konečném důsledku neuspělo. Během čtyř dnů v Čierne také patrně člen ÚV KSČ Antonín Kapek předal Leonidu Brežněvovi známý „zvací dopis“, členů ÚV KSČ, který sloužil jako záminka pro pozdější invazi. Dopis měl žádat pomoc od vojsk Varšavské smlouvy proti probíhající pravicové a nacionalistické kontrarevoluci. Více např. SKALA, Petr, ed. *Československé jaro 1968: naděje, sny, realita*. Praha, 2008.; KURAL, Václav et al. *Československo roku 1968. Obrodný proces*. Praha, 1993.; EMMERT, František. *Rok 1968 v Československu*. Brno, 2017.

⁵⁸⁹ Konkrétně poslankyně Miková, Turečková a Jirásková. <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026101.htm>

⁵⁹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026102.htm>

⁵⁹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026103.htm>

Černíkem. Součástí dokumentu byly i jasně definované požadavky vůči okupantům – zastavení bojových akcí, okamžitý odchod okupačních sil z Československa, obnovení normálního fungování spojů, hromadné dopravy a medií, propuštění Dubčeka, Kriegla, Černíka, Smrkovského a dalších internovaných představitelů Československa, a především umožnění běžného fungování NS a zaručení stabilní komunikace mezi parlamentem, jeho vedením a vládou.⁵⁹²

Na odpolední části téže schůze poslankyně Božena Fuková referovala o výsledcích, kterých dosáhli spolu s poslancem Jiránkem na bulharském velvyslanectví a na velvyslanectví NDR. Ani v jednom případě, nebyla delegace přípuštěna přímo k velvyslanci. Jejich požadavky sice byly pracovníky obou ambasád vyslechnuty, ale zůstaly zcela bez reakce. Dle slov poslankyně Fukové byla delegace žádána, aby neužívala slovo „okupace“, jelikož se mělo jednat o „přátelskou spojeneckou pomoc“, kterou poskytují státy Varšavské smlouvy Československu na žádost vládních a stranických činitelů. „Když jsme říkali, že žádný stranický činitel nepožádal, zůstávali bez argumentů.“⁵⁹³ Podobný scénář kopírovaly i všechny další pokusy o jednání se zahraničním zastoupením okupačních států.

Ze stenoprotokolových záznamů schůzí konaných v prvních dnech okupace je zřejmé, že ty poslankyně, které se na schůzi Národního shromáždění dostavily, patřily k nejradikálnějšímu odpůrcům invaze. Např. poslankyně Závodská ihned po zahájení navrhovala, aby parlament otevřeně podpořil generální stávkou všech pracujících v Československu. Mělo se tak stát prostřednictvím rozhlasu v případě, že nebudou internovaní představitelé strany a státu do 24 hodin propuštěni.⁵⁹⁴ Pro odpor jejich zejména mužských kolegů však tento postup nebyl schválen.⁵⁹⁵

Velmi aktivní zůstaly ženy i na dalších schůzích NS a živě reagovaly na měnící se politickou situaci. Když 23. srpna dopoledne odletěl do Sovětského svazu i prezident republiky Ludvík Svoboda, byla to poslankyně Míková, kdo měl největší obavy o to, co tato delegace ze Svazu přiveze. Poukázala na to, že Národní shromáždění nemělo v delegaci žádného zástupce a bylo tak zcela opomenuto v procesu vyjednávání. Zároveň poznamenala, že pokud se prezident vrátí s nově jmenovanou kolaborantskou vládou, nesmí jí NS uznat a poslanci musí parlament sami „rozpustit“, jinak se také stanou kolaboranty. Pokud by setrvali pod touto kolaborující vládou ve funkcích, jednali by v rozporu s přáním lidu.⁵⁹⁶ Právě soulad

⁵⁹² Tamtéž.

⁵⁹³ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026104.htm>

⁵⁹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026105.htm>

⁵⁹⁵ Tamtéž.

⁵⁹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026107.htm>

práce poslanců s vůlí veřejnosti byl pro poslankyně klíčový. Obávaly se toho, že budou označeny za zrádkyně a kolaborantky. Jejich strach nebyl neopodstatněný. V čase zjitřeném nejistotou a turbulentním dějinným vývojem stačilo, aby poslanec nebyl na zasedání parlamentu přítomen a už mohl čelit nelibosti davu.⁵⁹⁷ Poslankyně dle jejich slov čile komunikovaly s veřejností pod okny parlamentu. Jejich voliči volali po pravdivých informacích o průběhu jednání a apelovali na svědomí poslankyň.⁵⁹⁸ Poslankyně Miková doslova řekla „Než aby mne národ odsoudil za zradu, raději se nechám odsoudit okupanty“⁵⁹⁹. Úlohou NS nebylo jen deeskalovat konflikt a udržet Československo v chodu. parlament měl bránit zásady dosavadního vývoje, suverenitu státu a jednat s okupačními silami v zájmu lidu. Miková jasně deklarovala, že přijetí takových podmínek, které by legalizovaly invazi a uvedly Československo do stavu dobrovolné okupace nesmí poslanci přijmout. Postavila se také proti schválení Moskevského protokolu, který v Moskvě podepsali Dubček, Svoboda, Smrkovský a další internovaní.⁶⁰⁰ Jednání o tomto dokumentu bylo hlavní náplní parlamentního jednání v závěru srpna roku 1968. Miková, argumentovala tím, že běžní Čechoslováci takové podmínky nepřijmou, zvláště, když budou stále přítomná vojska do dění v Československu zasahovat. Rozhodně však nebyla jedinou ženou, která odmítla slepě následovat instrukce vlády. Poslankyně Malecká se s jejím stanoviskem ztotožnila a apelovala na kolegy, aby „jednali jako suverénní orgán v suverénním státě“. Navrhovala dále vyčkávat a najít cestu, která vyváže Národní shromáždění z „povinnosti“ dokument schválit.⁶⁰¹

Nakonec však bylo celé Národní shromáždění navzdory davům v ulicích a nelibosti veřejnosti donuceno k umírněnému postupu. Ten se projevil už na zasedání 25.8, jemuž předsedala poslankyně Miková. Národní shromáždění na něm deklarovalo kolektivní odmítnutí vyhlášení neutrality Československa. Požadavek neutrality patřil ke krokům nejčastěji zmiňovaným na veřejných manifestacích. Stanovisko NS však zůstalo v obavě o eskalaci konfliktu odmítavé. Celé Národní shromáždění navzdory odporu mnoha poslanců i poslankyň

⁵⁹⁷ Stalo se tak například v případě poslance Havlíčka. Celé Hlavní nádraží v Praze bylo prý v těch časech oblepeno plakáty, které jej pro jeho nečinnost označovaly za zrádce a kolaboranta. <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026118.htm>

⁵⁹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026134.htm>

⁵⁹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026132.htm>

⁶⁰⁰ Dokument, kterým zástupci Československa ideově popřeli program pražského jara a přijali bratrskou pomoc vojsk Varšavské smlouvy, byl definitivní tečkou za odporem československých institucí proti okupaci. Tzv. Moskevský protokol mimo jiné zneplatňoval Vysočanský sjezd, schvaloval pobyt vojska Varšavské smlouvy na území Československa, ukončil svobodu médií, upevnil hospodářskou i politickou závislost ČSSR na SSSR, odstranil z funkcí osobnosti spojené s předsrpnovým vývojem a zaručil ochranu kolaborantům. Text protokolu o jednání delegace ČSSR a SSSR (1968) je dostupný na: <https://vlada.gov.cz/scripts/detail.php?id=40051>

⁶⁰¹ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026133.htm>

nakonec schválilo i Moskevský protokol ve znění, v jakém byl Sněmovně předložen. Mnohé z poslankyň⁶⁰² se však s kroky Národního shromáždění neztotožnily a považovaly je za jednání prováděné v rozporu s vůlí veřejnosti. Slovy poslankyně Míkové: „Boji za svobodu není bráněno ani v kapitalistických zemích. Jestliže my zabráníme našim lidem, aby bojovali za svobodu, kde jsme?“⁶⁰³ Poslanci pochopitelně byli pod silným tlakem vlády a vedení strany, aby Moskevský protokol schválili. Velmi vážně však poslanci brali i názor veřejnosti. V rezolucích občanů zaslaných poslancům bylo na Národní shromáždění apelováno, aby nepodléhalo nátlaku a jednalo v zájmu lidu, který věřil i v sílu armády a podporoval předsrpnovou politiku strany a vlády. Poslankyně se postavily i proti vyjádřením některých svých kolegů, kteří jednali v souladu se zásadami, které Moskevský protokol obsahoval. Ženy v Národním shromáždění zejména odmítaly, aby každý, kdo měl ke klíčovému dokumentu připomínky, byl označován za kontrarevolucionáře nebo nepřítele republiky.⁶⁰⁴

Nejproblematictější bodem úmluvy bylo netermínované setrvání vojsk na území ČSSR. Obavy vyjádřila i poslankyně Sachsová. parlament se dle jejích slov usnášel se „svázanýma rukama“. Smlouva byla uzavírána v nerovnoprávných podmínkách a s vědomím, že vojska pěti zemí již fakticky jsou v republice a mohou kdykoli zakročit.⁶⁰⁵ Obavy z latentní hrozby násilí a nedůvěra vůči okupantům rezonovaly ve všech proslovech žen přednesených na jednání parlamentu. „Pokládám právě vzhledem k této vazbě za tak mimořádně důležité pro postupné obnovení nezbytné důvěry, aby bylo jednáno o dosažení dohody o úplném odchodu vojsk z naší země. Doporučuji proto a navrhuji, aby Národní shromáždění přijalo toto usnesení: Národní shromáždění žádá vládu, aby v brzké době zahájila se Sovětským svazem jednání o úplném odchodu sovětských vojsk z československého území.“⁶⁰⁶ Žádný z pozměňovacích návrhů však navzdory snahám poslankyň přijat nebyl. Všechny ženy, jejichž slova byla v krizových dnech zaznamenána ve stenoprotokolových záznamech jednání Národního shromáždění později rezignovaly na své funkce, nebo byly z pozic odvolány.⁶⁰⁷ Z 242 přítomných poslanců nakonec po nebývalé krátkém jednání hlasovali proti návrhu jen 4. Mezi nimi 2 ženy – Gertruda Sekaninová-Čakrtová a Božena Fuková. Obě byly nejen výrazné podporovatelky Dubčkovské politiky ale také iniciátorky reformního hnutí uvnitř ženské organizace. Jejich kariéra v politice a ženském hnutí byla tímto hlasováním ukončena.

⁶⁰² Např. poslankyně Fuková, Malecká, Míková, Sachsová, Sekaninová-Čakrtová, Závodska atd.

⁶⁰³ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026135.htm>

⁶⁰⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/027schuz/s027005.htm>

⁶⁰⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/027schuz/s027004.htm>

⁶⁰⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/027schuz/s027004.htm>

⁶⁰⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/index.htm>

Proč osazenstvo parlamentu, které se v průběhu srpna a září projevovalo jako veskrze autonomní těleso s vůlí aktivně se podílet na dynamickém dění v republice, nakonec většinově neprojevalo reálný odpor proti symbolickému začátku normalizace? Důvodů byla jistě celá řada. Národní shromáždění bylo nesporně poznamenáno dlouhými roky, kdy bylo zvyklé de facto jen formálně jednohlasně schvalovat předložené návrhy předem vyjednané v ÚV KSČ. Svým jednáním tedy následovaly léty zažitý úzus a plnily úlohu, která jim byla komunistickou stranou přisouzena. Svou roli nepochybně hrálo i zklamání a deziluze spojená se srpnovou okupací a následným postupem vlády a prezidenta. V neposlední řadě to mohl být i pocit bezmocnosti jak poslanců jako jednotlivců, tak parlamentu jako instituce. Návrat Národního shromáždění po krátkém období snahy o samostatné postavení úloze k podřízené hlasovací mašiny nebyl zapříčiněn jen odchodem reformních poslanců. Jistě by neprobíhal tak rychle, kdyby ti, kteří na půdě parlamentu setrvali, již při hlasování o zásadách Moskevského protokolu zcela nerezignovali na další snahy o emancipaci z područí strany a vlády.

7.1.5 1969–1971

První etapu působnosti nejvyššího parlamentního orgánu nově federalizované republiky je možné datovat od 1. ledna 1969. Dle ústavního zákona o československé federaci, přijatého Národním shromážděním na 28. schůzi schůzi konané 27. října 1968, byla Československá socialistická republika federalizována 1. ledna 1969 a formálně se stala uskupením dvou federativních republik – České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Federalizace Československa byla jediným reliktem období Pražského jara, který přetrval i přes normalizační proces započatý v parlamentu nejpozději na podzim roku 1969.

Nejvyšším zákonodárným orgánem nového státního celku se dle třetí hlavy federální Ústavy stalo Federální Shromáždění.⁶⁰⁸ Federální shromáždění bylo rozděleno na dvě komory a celkem v něm působilo 350 poslanců. Volební období obou komor bylo shodné a trvalo vždy 5 let. Sněmovna lidu měla 200 křesel, které obsazovali poslanci z Čech a Slovenska, přičemž Čechů bylo ve Sněmovně vždy více stejně jako v celkové populaci. Sněmovna národů měla celkem 150 křesel, které si rovným dílem (po 75 mandátech) rozdělili poslanci z České republiky a Slovenské republiky.⁶⁰⁹ V roce 1969 byli poslanci do svých funkcí kooptováni ze stávajících členů Národního shromáždění a České a Slovenské národní rady. Poslanci

⁶⁰⁸ Zákon 56/1969 Sb. O jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16.6.1969, částka 21.

⁶⁰⁹ https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.htm; Ústavní zákon č. 143/1968 Sb. Ústavní zákon o československé federaci, 01.01.1969, částka 41.

Národní shromáždění začali působit jako poslanci Sněmovny lidu. Poslanci Sněmovny národů byli následně nepřímo zvoleni ze zbývajících členů České a Slovenské národní rady, kteří nebyli zároveň poslanci Národního shromáždění. Ve funkci zůstalo i předsednictvo NS nově jako předsednictvo FS. V době od 1. ledna 1969 do 31. prosince 1971 přijalo kooptované Federální shromáždění celkem 66 zákonů.⁶¹⁰ Kooptované členstvo Federálního shromáždění zasedalo ve svých křeslech po dobu dvou let až do voleb roku 1971. Datum voleb bylo předsednictvem Federálního shromáždění stanoveno na 26. a 27. listopadu roku 1971.⁶¹¹

Dle jednacího řádu FS měly obě Sněmovny jednat samostatně. Společné schůze byly vyhrazeny slavnostním příležitostí, volbám předsedů a místopředsedů FS, nebo schůzím se speciálním symbolickým významem. Fakticky se však většina schůzí konala společně a fungování Federálního shromáždění se tak příliš nelišilo od praxe zrušeného Národního shromáždění.⁶¹² Dvoukomorovost parlamentu se během jednání prakticky neprojevovala. Federalizace byla krokem, který měl aspoň formálně zajistit rovný podíl Čechů a Slováků na řízení státu. Z hlediska prezentace jednání Sněmoven především před slovenskou veřejností bylo velmi důležitým opatřením zavedení zákazu majorizace. Jednalo se o princip zajišťující nepřehlasovatelnost slovenské menšiny v parlamentu. V praxi toto opatření znamenalo, že každý návrh zákona musel získat ke schválení jak většinu českých, tak většinu slovenských hlasů.⁶¹³ Vzhledem k tomu, že komunistický parlament mezi lety 1969 a 1989 fakticky schvaloval veškeré jemu předložené návrhy zákonů jednohlasně, nepůsobil tento princip jako překážka při jednání.

V nově vzniklém Federálním shromáždění měl stejně jako v Národním shromáždění poslanec nárok na náhradu ušlého výdělků v čase, kdy se místo práci ve svém běžném zaměstnání věnoval poslanceckým povinnostem. Stejně tak mu měly být hrazeny i další náklady spojené s výkonem funkce a mohl využívat různých benefitů jako např. bezplatného užívání MHD a vlaků. Na funkční plat měli nárok jen předsedové a místopředsedové Federálního shromáždění a představenstvo obou Sněmoven.⁶¹⁴ Výše platu byla pravidelně upravována předsednictvem Federálního shromáždění.

⁶¹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/tisky/index.htm>

⁶¹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003004.htm>; § 3. Ústavního zákona č. 117/1969 Sb. 15.10.1969, částka 38,

⁶¹² <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/index.htm>

⁶¹³ Ústavní zákon č. 143/1968 Sb. Ústavní zákon o československé federaci, 01.01.1969, částka 41.

⁶¹⁴ Zákon 56/1969 Sb. O jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16.6.1969, částka 21.

První ustavující společná schůze obou komor Federálního shromáždění se konala 30. a 31. ledna roku 1969.⁶¹⁵ Vzhledem k prvotnímu složení vedení Federálního shromáždění se zdálo, že nově vznikající instituce bude navazovat na ideologické ukotvení a program z období pražského jara. Na post předsedy Sněmovny lidu byl zvolen Josef Smrkovský a předsedou Sněmovny národů se stal prof. Dalibor Hanes. Josef Smrkovský jako bývalý předseda Národního shromáždění bezesporu patřil k osobnostem úzce spojeným s demokratizačním procesem. Podobně tomu bylo i v případě nově zvoleného čtyřicetičlenného předsednictva Federálního shromáždění, kde později také docházelo k četným obměnám. Ještě větší symbolický význam mělo zvolení ústřední tváře sovětskými vojsky přetrženého vývoje do funkce předsedy Federálního shromáždění. V prvních měsících tuto funkci zastával Peter Colotka. Ten ale na tento post rezignoval již k 28. dubnu téhož roku, jelikož byl zvolen předsedou vlády SSR.⁶¹⁶ Na jeho místo následně v dubnu nastoupil Alexander Dubček, který byl v očích veřejnosti i v očích svých kolegů v FS ztělesněním československé snahy o socialismus s lidskou tváří.⁶¹⁷

Hned na první schůzi Sněmoven se poslankyně pokusily navázat na trend otevřené kritiky poměrů a snahu o konstruktivní řešení konkrétních problémů na půdě shromáždění. Poslankyně Závacká se vyjádřila k tristní zdravotnické situaci na Děčínsku. Mluvila především o dlouhotrvajícím nedostatku lékařů v celém severočeském kraji.⁶¹⁸ Na základě záznamů projevů a jednání na půdě obou Sněmoven je v čase možné vypočítat značný posun v oficiálně přijímaném zhodnocení reformního vývoje roku 1968. Zatímco během zimy a brzy na jaře roku 1969 nebyl ze strany poslankyň a poslanců demokratizační vývoj nijak kritizován, nejpozději v květnu roku 1969 se karta zásadním způsobem obrátila. Změna v názorovém ukotvení projevů ve Sněmovně tak předchází výslednému ideologickému přerodu uvnitř KSČ. Ten vyvrcholil v září roku 1969. Proti vývoji před srpnovou okupací se Sněmovna vymezila na všech úrovních od revize demokratizačních právních úprav, rušení cenzury, navazování styku se Západem až po otázky, kultury, vědy a hospodářství. Protireformní vývoj byl definitivně zpečetěn 28. září, kdy byl na zasedání ÚV KSČ odvolán Alexandr Dubček z předsednictva strany. Zároveň Ústřední výbor rozhodl o jeho odstranění z předsednictva FS. Na 3. schůzi obou Sněmoven FS konané 15.10 roku 1969 bylo oznámeno odvolání Alexandra Dubčeka z funkce předsedy shromáždění a odvolání Josefa Smrkovského z funkce člena

⁶¹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/001schuz/s001001.htm>

⁶¹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/predsedn.htm>

⁶¹⁷ Více k osobnosti Alexandra Dubčeka např. LALUHA, Ivan. *Alexander Dubček: jeho doba a současnost*. Bratislava, 2014.

⁶¹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/001schuz/s001022.htm>

předsednictva Federálního shromáždění a prvního místopředsedy Federálního shromáždění. Obě tyto zásadní personální změny oznámil ve svém projevu místopředseda FS Neubert, přičemž zdůraznil, že o zbavení funkcí rozhodl ústřední výbor strany a je třeba novou linii loajality vůči KSČ v parlamentu následovat. Oba odvolaní – Dubček a Smrkovský – písemně souhlasili s rozhodnutím ústředního výboru Komunistické strany Československa a vzdali se uvedených funkcí.⁶¹⁹

Na téže schůzi došlo také k velmi rozsáhlé obměně celého předsednictva FS i řadových poslanců. Na funkci místopředsedkyně Sněmovny lidu rezignovala poslankyně Marie Miková, úzce spojená s činností Národního shromáždění v krizových dnech srpnové okupace i s dříve zmíněnou feminismem zavánějící rétorikou československých poslankyň. Společně s ní své pozice opustily i další členové předsednictva Ing. Antonín Bichler CSc., Josef Borůvka, akad. Viktor Knapp, MVDr. Jiří Lacina, Leopold Hofmann a Alois Poledňák. Na místa odvolaných byli zvoleni Biřák, Indra, Nový, Mandřák, Voleník, Korčák, Zavadil, Červenka, Ungrád, Mihálik a Soňa Pennigerová. Celkově se na pozicích řadových členů předsednictva Federálního shromáždění vystřídalo v tomto volebním období jen 7 žen a jedinou ženou na postu místopředsedkyně byla již zmiňovaná Soňa Pennigerová.⁶²⁰

Novým předsedou Federálního shromáždění byl na téže schůzi zvolen prof. Dalibor Hanes, předsedkyní Sněmovny lidu se stala MUDr. Soňa Pennigerová a předsedou Sněmovny národů byl zvolen zasloužilý umělec Vojtech Mihálik.⁶²¹ Pro MUDr. Soňu Pennigerovou hlasovalo 230 poslanců, 7 bylo proti jejímu zvolení a hlasování se zdrželo 6 poslanců. Zároveň poslanci zrušili 18 „chybných usnesení z loňského srpna“, vzniklých v atmosféře „emocí, hysterie a všestranného nátlaku“ a odsoudili „nacionalistickou a protisovětskou aktivitu pravicových, oportunistických a protisocialistických sil“ projevujících se v srpnu 1968 v Národním shromáždění.⁶²² Následující den (tj. 15. října 1969) bylo usnesením Federálního shromáždění č. 118/1969 Sb. schváleno zákonné opatření předsednictva FS č. 99/1969 Sb.⁶²³, o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku, které se stalo nástrojem hromadné perzekuce obrovského počtu občanů. Toto zákonné opatření, které reagovalo na rozsáhlé demonstrace proti nastolované „normalizaci“, bylo předsednictvem FS schváleno jednomyslně. Pro hlasoval také tehdejší předseda FS A. Dubček.⁶²⁴

⁶¹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003001.htm>

⁶²⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/predsedn.htm>

⁶²¹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003001.htm>

⁶²² <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003004.htm>

⁶²³ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/predsedn/tisky/index.htm>

⁶²⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003001.htm>

Další široká obměna složení FS přišla na 5., 7. a 8. schůzi obou Sněmoven. Mimo jiné své posty opustily výrazné osobnosti ženské části shromáždění – JUDr. Gertruda Sekaninová⁶²⁵, Zdena Kenclová⁶²⁶, Marie Miková Marie⁶²⁷, prom. pedagog Jiřina Turečková⁶²⁸ a PhDr. Hana Sachsová⁶²⁹, Ludmila Kopecká⁶³⁰, Olga Priehodová⁶³¹, Ing. Alena Pokorná⁶³², Štefánia Zemanová⁶³³ a Ing. Božena Fuková⁶³⁴. K jejich odvolání bylo v záznamu uvedeno, že vystupovaly v různých orgánech Federálního shromáždění způsobem, který jasně ukazoval, že nerespektují závěry ústředního výboru Komunistické strany Československa přijaté v dubnu, květnu a září roku 1969 a že nepodporují směrnice k zajištění konsolidace vnitřních poměrů a upevnění vztahů k Sovětskému svazu. Noví poslanci byli na jejich místa navrhováni "pro svůj jednoznačný politický postoj v minulém i v současném období." Zvolení soudruzi stáli v období pražského jara i v čase posrpnovém na pozicích marxismu-leninismu a proletářského internacionalismu a aktivně bojovali na různých úsecích politického života proti „pravcovému oportunistu.“⁶³⁵

Jedním z takových věrných politiků byla Soňa Penningerová. Stala se ženským ztělesněním fenoménu normalizace a zároveň i jejím produktem. Ačkoli byla veřejně známou a aktivní poslankyní již před okupací, na výsluní se dostala díky svým „pevným postojům“. Ačkoli již před srpnem 1968 vystupovala jako aktivní politička a bojovnice proti ženské diskriminaci, nikdy se otevřeně nepřihlásila k reformám pražského jara. To jí poskytlo pevnou startovní pozici pro její normalizační kariéru. Poslanec Plojhar na návrh Soni Penningerové do funkce reagoval mimo jiné slovy "Soudružka dr. Penningerová byla výbornou dětskou lékařkou a plně si zaslouhuje svého akademického postavení. Ale soudružka dr. Penningerová si zvláště získala naši úctu a naši lásku pro svůj jednoznačný, nekompromisní postoj loňského roku v srpnu a dodnes. /Potlesk. / Proto velmi vítám tento návrh a doporučuji její zvolení."⁶³⁶ V podobném duchu reagoval i poslanec Korčák, který zdůraznil, že i přes útoky „protisocialistických a pravcově oportunistických sil“ zůstala věrna idejím socialismu

⁶²⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/s.htm>

⁶²⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/k.htm>

⁶²⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/m.htm>

⁶²⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/t.htm>

⁶²⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/s.htm>

⁶³⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/k.htm>

⁶³¹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/p.htm>

⁶³² Tamtéž.

⁶³³ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/z.htm>

⁶³⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/f.htm>

⁶³⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/005schuz/s005001.htm>

⁶³⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/004schuz/s004001.htm>

a proletářského internacionalismu. Její pevné a jednoznačné politické postoje měly být dobrým předpokladem pro výkon této vysoké státní funkce.⁶³⁷

Ve svém prvním projevu ve funkci předsedkyně Sněmovny se Penningerová vymezila proti událostem roku 1968. Mluvila o něm jako čase devalvace hodnot, o rozvratném procesu a době, kdy bylo uplynulých 20 let označováno za období temna. Následně navrhla kroky, jimiž by mělo být proti případným podobným výstřelkům zasahováno. Zdůraznila, že „Došlo u nás k hlubokému poklesu kázně nejen pracovní, ale i společenské. Bude třeba zřejmě přijmout i zákonná opatření a zesílit kontrolní činnost. Ale i kázeň se musí začít upevňovat od shora, nejen od mistra, ale od ministra. Neděláme to proto, abychom postupovali tvrdě proti pracujícím, ale proto, že je to v jejich vlastním zájmu.”

Odmítla i „nacionalistickou a protisovětskou hysterii“, která ve společnosti bujela po srpnu roku 1968 „v souvislosti, jak dnes jasně víme, nevyhnutelného příchodu spojeneckých vojsk“. Vyjádřila se také k událostem týdne od 18. do 23. srpna 1969, kdy v Praze a dalších větších městech došlo k protiokupačním demonstracím. Označila tyto manifestace za „provokace ze strany protisocialistických a protisovětských sil spojených s deklasovanými živly“ a v zájmu zabezpečení klidu a zabránění pokusům o narušování konsolidace poměrů podpořila návrh zákonného opatření o „některých přechodných opatřeních proti všem účastníkům, organizátorům, podporovatelům nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku“. Zákon zásadně omezoval svobodu shromažďování a ukládal tresty všem účastníkům, organizátorům, informátorům o podporovatelům takových akcí. Podobně tvrdě mělo být postupováno i proti organizátorům a účastníkům nebo podporovatelům stávek. Ti měli být trestáni odnětím svobody až do tří měsíců nebo peněžitým trestem až do 5 000,- Kčs nebo oběma těmito tresty.⁶³⁸ Zákon také stanovil možnost odvolat z funkce, či z pozice v zaměstnání každého, „kdo svou činností narušuje socialistický společenský řád a ztrácí tím důvěru potřebnou k zastávání dosavadní své funkce nebo svého dosavadního pracovního místa“. Rovněž jim mohl být za protiokupační vyjádření nebo chování, které nebylo v souladu s nově nastaveným pořádkem, uložen trest zákazu pobytu na dobu až pěti let.⁶³⁹

V otázkách vypořádání se s podporovateli pražského jara a s odpůrci pobytu sovětských vojsk se poslankyně v „očištěném“ Federálním shromáždění shodly na poměrně tvrdém postupu. Všichni tito kriminálníci byli v dobovém diskurzu nepřáteli státu a socialismu. Události roku 1968 byly dle slov žen ve Sněmovně dávno připravovány v zahraničí zahraničními rozvědkami. Např. poslankyně Dohnalová se soustavně zasazovalo o důsledné

⁶³⁷ Tamtéž.

⁶³⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003006.htm>

⁶³⁹ <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1969-99>

potírání těchto jedinců a ptala se pléna: „Proč tedy nedošlo dosud k postihu těch, kteří s těmito rozvědkami prokazatelně spolupracovali nebo dále spolupracují, proč podle československých zákonů není dosud postižena činnost posrpnové emigrace, která ze zahraničí za peníze amerických a jiných rozvědek pokračuje v boji proti Československé socialistické republice i s jejími pomahači doma.“⁶⁴⁰

I proto si Poslankyně Penningerová dala pro své nové působení ve funkci předsevzetí a slíbila, že se zasadí o to „Abychom v duchu tradic února 1948 dovedli nejen slovně, ale i svou konkrétní činností jednoznačně odmítnout jakékoli tendence vnášet do obsahu naší práce pravicové, oportunistické, nesocialistické názory a zásady, které by nám svazoaly ruce a brzdily naši práci, jak tomu bylo v posledním období.“ Měla v úmyslu tvrdě postupovat i vůči novele tiskového zákona, která byla Národním shromážděním dle její interpretace neseriózně a politicky nesprávně vnucena. Většinu svého úsilí hodlala věnovat osvětové práci mezi veřejností a především mezi mládeží. Politická dezinformace byla dle jejího soudu u mládeže zvláště silná. Mladým lidem chyběly, ideály, někdo nebo něco, za čím by mohla jít a čemu by mohla věřit. „Není pro mladého člověka jistě jednoduché, jestliže jedna a táž ústa mu vychvalovala Pionýra a potom jej zostouzela. Vykládala mu o úspěších Sovětského svazu a potom o okupantech. Učila jej lásce k Sovětskému svazu a potom označovala 20 uplynulých let za období temna. Nebude lehké a snadné, aby naše mladá generace získala znovu nadšení a elán, víru a ideály nezbytné k tomu, aby mohla budovat socialismus v naší zemi.“⁶⁴¹

I u dalších poslankyň se v období mezi lety 1969 a 1971 setkáváme s explicitním odmítáním předsrpnového vývoje. Božena Macháčová Dostálová na 3. schůzi Federálního shromáždění vyjádřila potřebu jasně deklarovat souhlas s opatřeními, která vláda učinila k zajištění pořádku v zemi. Stejně tak měla v úmyslu podporovat i další tvrdší opatření vlády, která povedou k „další konsolidaci socialistického státu“ a utužení přátelských vztahů s bratrskými socialistickými zeměmi, především se Svazem sovětských socialistických republik, jehož pomoc vysoce ocenila.⁶⁴² Podobně dlouze mluvila o potřebě obnovení vřelých vztahů se SSSR také poslankyně Mikovcová. Mimo jiné zdůraznila jakousi dějinnou nutnost, kterou v udržování těchto kontaktů spatřovala. Benefity plynoucí z přátelství se SSSR byly v jejích očích nejen ekonomické, ale také bezpečnostní a zajišťovaly především nemožnost opakování mnichovské zrady. Motiv varování před opakováním zrady Západu při podpisu tzv. Mnichovské smlouvy se v repertoáru poslankyň objevoval velmi často v první polovině 50. let. Po roce 1969 se se značnou intenzitou vrátil a byl velmi frekventovaně užíván

⁶⁴⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/008schuz/s008006.htm>

⁶⁴¹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/004schuz/s004002.htm>

⁶⁴² <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003015.htm>

přínejmenším do začátku 80. let „História potvrdzuje, že bez Sovietskeho zväzu, bez nášho pevného priateľstva s ním a bez internacionálnej pomoci, ktorú nám poskytol vždy vo chvíľach najťažších, by nebolo ani nášho slobodného a suverénneho socialistického štátu.“⁶⁴³ Časopis Vlasta nejednou zmiňoval, že „Ženy vřele přijaly ujištění, že ČSSR je zase spolehlivým článkem socialistického tábora a že už jinou než marxisticko-leninskou politiku dělat nebudeme, že spojení se Sovětským svazem je pro nás svaté. Víme, komu vděčíme za pomoc v šedesátém osmém roce, za klid našich domovů – aby se už nemohl opakovat Mnichov a Lidice.“⁶⁴⁴

Poslankyně Kaňková měla stejně jako předsedkyně Penningerová obavy zejména o ideologicky „zmatenou“ mládež. V korektní socialistické výchově mládeže postavené na Leninských principech a kladném poměru vůči SSSR měla napomocť úzká spolupráce SSM se sovětskými komsomolci. V nadcházejících letech proto měl SSM pravidelně vysílat přes 1000 mládežnických funkcionářů do Sovětského svazu, aby navázali nové kontakty se sovětskou mládeží a aby získali zkušenosti ze života a práce jejich organizace.⁶⁴⁵

Poslankyně často vyjížděly za hledáním inspirace a návodu pro konsolidaci „rozvrácených poměrů“ přímo do Sovětského svazu. Poslankyně Kolářová se setkala přímo se soudruhem Brežněvem, který vzpomněl všechno to, co neblahého se v Československu v roce 1968 stalo a byl prý velmi otřesen tím, co se dělo s politikou a ekonomikou. Poslankyně se po návratu cítila pověřena přispět k narovnání poměrů a odstranit diverzi, která se dostala mimo jiné i do vědy. Ve snaze najít viníka, označit jej a odstranit se ve svém projevu ptala „Kdo to zavinil? Jeden Šik, nebo sto Šiků?“⁶⁴⁶ Šikova reforma se v diskurzu inkriminovaných let stala symbolem špatně zvoleného ekonomického vývoje. Cestu k normalizaci viděla (nejen) poslankyně Šmehlíková v znovuzavedení autority centrálního plánování. Plán se měl znovu stát nejdůležitějším nástrojem k řízení národního hospodářství. Postupně se měly likvidovat reminiscence časů, kdy byla socialistická ekonomika pod vlivem ekonomických nástrojů a samotný národohospodářský plán byl méně autoritativní orientační úvahou centra. Sněmovna na 6. schůzi v roce 1970 schválila na ekonomickém úseku takové přístupy k řešení problémů, které by byly opět v souladu s marxisticko-leninským pojetím rozvoje naší socialistické společnosti. Vládní návrh ekonomické strategie byl poslankyněmi ohajován především z pozice jeho politické důležitosti pro deklaraci odmítnutí experimentů závěru 60. let.⁶⁴⁷

⁶⁴³ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/004schuz/s004007.htm>

⁶⁴⁴ Vlasta 1971, roč. 25, č. 26, s. 14.

⁶⁴⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/004schuz/s004007.htm>

⁶⁴⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/004schuz/s004009.htm>

⁶⁴⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/006schuz/s006012.htm>

Obnovení vřelých vztahů měla zpečetit smlouva O přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci podepsaná zástupci československé a sovětské vlády spolu se zástupci komunistických stran obou států dne 6.5 roku 1970 ve Vladislavském sále. Ve vztahu k prestiži a reálnému vlivu FS je příznačné, že ve Federálním shromáždění byla smlouva projednávána až po jejím podepsání, a to ve dnech 27.5–29.5.

Dokument byl poslanci jednomyslně schválen. V rozpravě vystoupilo 14 poslanců. Projevy se shodovaly na závazné interpretaci a odmítnutí vývoje let 1968 a 1969. Poslankyně Litvajová spojovala smlouvu s válečnou smlouvou O přátelství podepsanou 12. prosince roku 1943. Nová smlouva byla dle její interpretace vyjádřením „cítienia prevažnej väčšiny nášho ľudu, ktoré nenarušili ani extrémny, ani deformácie minulého obdobia, pretože vzťahy našich pracujúcich k Sovietskemu zväzu, k sovietskemu ľudu a k jeho komunistickej strane majú nielen dávne, ale i pevné korene.“

Smlouva byla rovněž označována za záruku bezpečnosti před hrozbou rozpínajícího se západního imperialismu. Tento imperialismus sice v roce 1970 neznamenal pro ČSSR přímé vojenské ohrožení, ale poslankyně poukazovaly na nebezpečné užívání jemnějších prostředků ekonomického nadbíhání, ideologické diverze a výzev k politické diferenciaci. Nebezpečná byla i praktická americká politika stavění mostu vůči východní Evropě. Ostatně právě Československo se mělo dle mínění poslankyň stát v roce 1968 jakousi laboratoří pro vyzkoušení plánů Západu. Sovětský svaz tak vykonal v srpnu akt “nutné internacionální pomoci a zmařil plány kontrarevolučních sil”. Na jaře roku 1970 byla rovněž očista strany od protisocialistických a pravicových sil hodnocena jako úspěšná a společnost již plně pochopila správnost politického kurzu nastoupeného v dubnu 1969.⁶⁴⁸

Poslankyně se nevěnovaly jen diskreditaci myšlenek a diskurzu pražského jara. Specifickým tématem artikulovaným ve Sněmovně výlučně poslankyněmi bylo zhodnocení a pojmenování role žen v období Pražského jara a v následné tou dobou probíhající konsolidaci poměrů.

V mnoha ohledech revoluční vývoj nastavený redakcí časopisu Vlasta, mladými funkcionářkami Svazu žen i reformněji založenými poslankyněmi byl po zářijové chůzi ÚV KSČ samotnými poslankyněmi interpretován jako zcela chybný, nesocialistický a škodlivý jak pro veřejnost, tak pro ženy samotné. „Pravicově oportunistické“ vedení ženského hnutí, které bylo v čilém styku s poslankyněmi bylo na půdě FS radikálně odsouzeno. Delegátky Federálního shromáždění, které před rokem 1970 prosazovaly „revizionistické myšlenky“ o postavení ženy ve společnosti a zasazovaly se vystupování žen jako samostatného

⁶⁴⁸ Vlasta 1970, roč. 24, č. 23, s 2–3.

politického subjektu, byly z funkcí odstraněny. Požadavek pluralismu řešení ženské otázky byl v případě těchto žen interpretován jako „feministická nátlakovou politika“, která prosazovala zájmy žen vůči KSČ a socialistickému státu. Takovou politiku dle interpretace Olgy Vackové razily především některé intelektuálky, které neměly o potřebách žen žádné ponětí. Ženy neměly napříště být samostatnou zájmovou skupinou vyžadující speciální zacházení, ale měly se plně podílet na rozvoji socialistické společnosti.⁶⁴⁹

Na jedné straně byly tedy snahy funkcionářek a poslankyň odhalovat a řešit diskriminaci žen i jejich nerovné postavení v Československu souborně označovány za feministické. Na straně druhé se mnohá z vyjádření ve Sněmovně obracela ke konci 60. let jako k časům, kdy hrozilo úplné zatlačení žen do domácí sféry a ve společnosti údajně působily antiemancipační tendence nastíněné v předchozí kapitole. Přesto některé z reminiscencí ženských snah probíhajících v časech demokratizace a uvolňování přetrvaly relativně dlouho a byly rušeny až mezi roku 1970 a 1971. Příkladem může být i zvláštní komise, která se měla zabývat otázkami žen, jejich potřebami a celospolečenskými problémy. Po vzniku takového orgánu hlasitě volaly funkcionářky Svazu žen i redaktorky časopisu *Vlasta* zejména na jaře roku 1968. Komise vznikla přímo pod Sněmovnou lidu a byly v ní zastoupeny ženy z obou Sněmoven, odbornice a zástupkyně ČSŽ. Předsedkyní této komise byla Marie Miková, a to až do své rezignace na funkci poslance. Spolu s jejím odchodem ukončil tato komise svou činnost.⁶⁵⁰

Poslankyně, které z Federálního shromáždění neodešly, se v období bezprostředně po odsouzení Pražského jara snažily všemožně zdiskreditovat jak myšlenky onoho „feministického“ a „antisocialistického“ výstřelku tak, konkrétní ženy spojené s oním hnutím. Poslankyně z bývalého reformního křídla Národního shromáždění byly označeny za antisocialistické živly a nepřátele socialismu. Kritika velkého pracovního vytížení žen a jejich nerovného postavení v zaměstnání, která byla během roku 1968 tak hlasitá, se nyní interpretovala jako „snaha ukazovat naše ženy jako sedřené, utahané a snaha vrátit je zpět jen k vařečce.“ Navzdory tomu dle vyjádření poslankyň většina československých žen vytrvala a destruktivním silám se nepodařilo ženy odvrátit od pracovního úsilí. Rovněž diskuse o neúměrné zátěži žen, o jejich „přirozené“ roli matky a jisté nostalgické vzpomínání „na maminky v domácnosti“, tak jak se objevovalo v médiích, označily poslankyně za úmysl vytlačit ženy z veřejných funkcí a pracovišť. To mělo zamezit ženě podílet se na rozvoji socialistické společnosti a zpomalit celkový rozvoj této společnosti. Poslankyně svá tvrzení

⁶⁴⁹ *Vlasta* 1970, roč. 24, č. 25, s. 10–11.

⁶⁵⁰ *Vlasta* 1969, roč. 24, č. 21, s. 2.

dokládaly konkrétními čísly o úbytku žen funkcionářek v orgánech Revolučního odborového hnutí a národních výborech po roce 1968. Poslankyně Jarošová ve svém vystoupení rovněž vyzdvihla problém odlivu žen z veřejných funkcí. „My, ženy, se chceme na tomto úkolu plně podílet tím spíše, že KSČ na svém XIV. sjezdu vyzvala nás, československé ženy, abychom zvýšily politickou aktivitu a abychom se ve větším počtu zapojily zejména do veřejné politické činnosti a abychom tak pomáhaly řešit problémy a těžkosti žen, jejich rodin i celé společnosti. Podíváme-li se zpět na nedávné těžké období, kterým jsme prošli, vidíme, že právě v letech 1968–1969 poklesl podíl žen jak ve Federálním shromáždění, tak i národních výborech všech stupňů. Právě v té době, kdy bylo nejvíce křiku o demokracii a širokém uplatnění mas, dochází k oklešťování účasti zástupkyň celé poloviny našich národů.“⁶⁵¹ Ačkoli příklon společnosti k ideálu tradiční role ženy v domácí sféře nesporně mohl zapříčinit odchod některých žen z veřejných funkcí, je nesporné, že největší odliv funkcionářek nastal až s prvními normalizačními kroky. Mnohé ženy odešly, protože nebyly vnitřně v souladu s nově nastolenými pořádky. Značné procento žen také bylo z funkcí odvoláno pro jejich kladný poměr k reformní politice Alexandra Dubčeka.

Ženy ve Federálním shromáždění pak dle vlastních slov měly především „vyvíjet úsilí hlavně při ovlivňování našich žen, aby svým pracovním úsilím, dobrou výchovou dětí, péčí o rodinu, jakožto základ našeho státu, prací ve veřejném, politickém i kulturním životě, byly příkladem při politicko-ekonomické konsolidaci naší země.“⁶⁵²

Kritika činnosti ženského hnutí z roku 1968 se točila především kolem „zamlčování nebezpečí ze strany pravice“.⁶⁵³ Po období, kdy se Svaz žen orientoval především na odhalování reálných problémů žen vyplývajících z patriarchálního uspořádání československé společnosti a komplexních nedostatků socialistického zřízení, bylo třeba stanovit i nový „konsolidační“ program. Ten byl závazný nejen pro ženské organizace ale také pro ženy ve Federálním shromáždění. Poslankyně měly usilovat o to, aby se problémy při výchově dětí a mladé generace, zdokonalování služeb pro ženy a modernizace domácností staly závaznou součástí plánů i rozpočtů. Poslankyně Jarošová pak spatřovala hlavní úkol Svazu žen ve vyhledávání schopných kandidátek a jejich přesvědčování k účasti na politickém životě státu.⁶⁵⁴

Vedle zmíněného stanovení cílů a programu žen ve veřejném prostoru se poslankyně věnovaly také šíření narativu o ženách „věrných“ myšlenkám marxismu a leninismu.

⁶⁵¹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/008schuz/s008010.htm>

⁶⁵² <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/008schuz/obsah.htm>

⁶⁵³ Vlasta 1970, roč. 24, č. 24, s. 7.

⁶⁵⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/008schuz/s008010.htm>

Poslankyně budovaly příběh o československých ženách, které ve většině nepodlehly „zmatení“ složitých let 1968 a 1969. Konkrétní ženy, které zůstaly pevné ve svých názorech a nikdy nepřestaly „odhalovat skutečnou tvář pravice“, byly např. ve Vlastě během normalizačních let vyzdvihovány jako skutečné „statečné ženy“ a „věrné komunistky“.⁶⁵⁵ Poslankyně Marie Jarošová mluvila také o československé vesnici, která zůstala „pevná“. Přes snahu rozeštvat ji s dělnickou třídou a různé snahy o znovu vzkříšení soukromého hospodaření se družstva nerozpada a byla dle jejích slov v roce 1968 úsekem v našem národním hospodářství, kde se intenzivně pracovalo, nedemonstrovalo ani nelajdačilo.⁶⁵⁶

Poslankyně Ludmila Šmehlíková tvrdila, že v roce 1968 a 1969 „skutečné československé ženy“ prokázaly, že socialismus je jejich touhou a že svou prací napomáhaly k jeho úspěchům a vítězství. Právě vztah žen k zaměstnání a práci jako takové byl častým tématem diskusí roku 1968. Pro socialistický emancipační diskurz zcela nezbytné spojení emancipace s nástupem do zaměstnání měl být rehabilitován. Dle poslankyně Šmehlíkové postoj žen svědčil o tom, že nepracují jen pro peníze, jak se v posledních letech zdůrazňovalo, ale že práce se stala pro většinu žen denní potřebou u vědomí, že je to práce, která je osvobozuje.

Časopis Vlasta se v rozhovorech soustředil na vyzdvihování aktivit žen z lidových milic, které vždy příchod vojsk hodnotily jako včasný a správný. Invaze byla interpretována v duchu záchrany před antisocialistickým bujením a neschopností stranického vedení. Zvláště negativně tyto ženy pak vnímaly zakládání spolků a sdružení, jmenovitě spolek KAN považovaly za vyloženě nežádoucí.⁶⁵⁷

Podobně byly uveřejňovány příběhy žen, které „zůstaly věrny“ a nepodlehly pravicovým tendencím a byly „utlačovány“ v období pražského jara. Např. poslankyně ONV „Je napadána za to, že svou práci dělá příliš dlouho. Je jí doporučeno, aby odešla z ONV (...) V té době marně přivolává spánek, který nepřichází; ale když přijíždějí spojenecká vojska pomoci překonat krizi v naší zemi, která hrozí vypuknout v kontrarevoluci, i Božence Houžvičkové nastávají opět dny naděje na lepší budoucnost (...) Soudružka Houžvičková nemá ráda velká slova, a proto by se divila, kdyby někdo spojoval její postoj s hrdinstvím. Vždyť takových byly stovky, kteří nezklamali, kteří nezradili marx-leninskou cestu socialismu a kteří zůstali pevným jádrem strany. Ale cožpak to nebylo hrdinství odolávat urážkám ponižování a celé té hysterii vyvolené proti čestným komunistům?“⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Vlasta 1970, roč. 24, č. 24, s. 7.

⁶⁵⁶ Vlasta 1980, roč. 34, č. 5, s. 8.

⁶⁵⁷ Vlasta 1970 roč. 24, č. 10, s. 2.

⁶⁵⁸ Vlasta 1971, roč. 25, č. 25, s. 6.

Československým ženám celkově a zejména sociální politice s nimi spojené se poslankyně věnovaly mezi lety 1969 a 1971 řádově více než jiným tematickým okruhům. Naprostá většina těchto vystoupení podporovala pronatalitní politiku státu typickou pro období 1970–1976. Soubor zákonných opatření zahrnující příspěvky v mateřství, prodloužení mateřské dovolené a balíček výhod pro mladá manželství byl jako zpravodajkám ve Sněmovně svěřován v naprosté většině ženám.

Poslankyně Kubešová mluvila o návrhu na zvýšení jednorázové podpory při narození dítěte a rozšíření mateřského příspěvku. Zvláště v řadách mladých manželství mělo mít toto opatření velmi příznivé ohlasy. Zároveň byly veškeré tyto úpravy interpretovány jako důkaz, „že jen socialistická společnost může tak rozsáhle mladá manželství podporovat.“ Podle poslankyně Ševčíková byl návrh zákona o mateřském příspěvku „konkrétnym prejavom politickej a ekonomickej sily socializmu a jeho schopnosti riešiť problémy samotného organizmu rodiny úmerne s tempom jej demokratizačnej premeny a snaží sa stále viac vytvoriť z rodiny skupinu rovnocenných partnerov.“⁶⁵⁹

Zákon navazoval na základy propopulačních opatření, jakými byly zákon z 1. 7. 1968 č. 88/1968 Sb., kterým byla prodloužena placená mateřská dovolená z 22 na 26 týdnů a zvýšena podpora při narození dítěte ze 650 na 1000 Kčs nebo navýšeny přídatky na děti. Mateřský příspěvek se vztahoval pouze na ekonomicky činné ženy, za které se považovaly ženy, které byly zaměstnány nebo byly jinak pracovně činné v rozsahu nejméně 270 dní v posledních 2 letech před porodem a jejichž pracovní činnost nebo aspoň ochranná doba z ní trvá ke dni porodu. Dále musela žena pečovat aspoň o 2 děti, z nichž jedno je ve věku do 1 roku a další dítě nebo děti jsou ve věku do skončení povinné školní docházky, nebo ve věku do 26 let, jde-li o dítě invalidní a vyžadující stálé péče. Výše mateřského příspěvku byla stanovena podle ekonomických možností na 500 Kčs na jedno dítě, 700 Kčs na dvě děti (např. dvojčata) a 900 Kčs na tři a více dětí do jednoho roku. Dle očekávání o příspěvek měly žádat zejména ženy s nízkými příjmy, u nichž měl být mateřský příspěvek ve výši 500 Kčs měsíčně do určité míry náhradou mzdy.⁶⁶⁰

Je příznačné, že nárok na tento příspěvek mohl vznikat pouze ženám (matkám) nikoli mužům (otcům), u nichž se možnost dlouhodobé péče o dítě vůbec nebrala v potaz. Poslankyně Dutková v závěru svého projevu zákon podpořila s tím, že „mateřství je nejčestnějším úkolem socialistické ženy a je proto třeba dát mu vše, co současný hospodářský a politický vývoj našeho státu dovoluje.“⁶⁶¹ Podle poslankyně Lapárová samotné matky, „matky v pravom slova

⁶⁵⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009023.htm>

⁶⁶⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/007schuz/s007024.htm>

⁶⁶¹ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009026.htm>

zmysle, ženy s rozvinutým materinským citom“ novelu, která jim umožnila věnovat se dítěti po delší dobu a intenzivněji velmi oceňovaly. „Ona im totiž umožňuje venovať sa priamo výchove dieťaťa aj po dovŕšení prvého roku jeho veku, neopustiť ho teda, keď je im zvlášť blízke, keď obzvlášť potrebuje ich starostlivú opateru.“⁶⁶² Vedle příspěvků na děti se rozsáhle probíralo i prodloužení mateřské dovolené. Dva roky mateřské dovolené měly mít dle interpretace poslankyně Ševčíkové nesmírný význam pro utužení pouta mezi matkou a dítětem. Zároveň však neměl ženám zabraňovat plně se účastnit „na produktivních alebo inak spoločensky potrebných a užitočných prácach“⁶⁶³

Z jejího navýšení ovšem plynuly nejen nároky na výdaje ze státního rozpočtu, ale i četné organizační potíže pro jednotlivé podniky. Resorty práce a sociálních věcí, národní výbory a plánovací orgány měly zajistit, aby prodloužení mateřské dovolené nezpůsobilo nedostatek pracovních sil, zvláště ve službách, obchodě, zdravotnictví a ve školství, kde převážně pracovaly ženy.⁶⁶⁴

Vzhledem k průměrnému příjmu rodiny a cenám základních potravin a spotřebního zboží, byly pro rodinný rozpočet příspěvky na děti záležitostí nesporně velice nápomocnou. Jak zmínila poslankyně Miková ještě před svým odstoupením, na výživu a výchovu jednoho dítěte bylo třeba do 18. roku věku dítěte vynaložit asi 145 tisíc Kčs, což představovalo v průměru 670 Kčs měsíčně. Ještě v roce 1965 činil průměrný čistý měsíční příjem rodin s dvěma dětmi 658 Kčs na hlavu, příjem rodiny s 3 dětmi 542 Kčs a příjem rodiny se 4 dětmi 472 Kčs. Poslankyně Kubešová pro změnu vypočetla, že stát celkem vynakládal na zdravotní a školní péči a přídavky na děti kolem 25 mld Kčs ročně, což se rovnalo téměř 14 % užitého národního důchodu. Na dítě tak stát ročně přispíval asi 6500, – Kčs.⁶⁶⁵

Ženy ve Federálním shromáždění se věnovaly i dalším tématům nejen z oblasti sociální politiky. Poslankyně Kaňková upozornila na trvalý nedostatek pracovních sil a stále stoupající požadavky na růst výroby obuvi pro vnitřní i zahraniční trh. Plnění těchto náročných úkolů bylo třeba řešit tlakem na růst produktivity práce a také neoblíbenou přesčasovou prací zaměstnanců. Jako obvyklý nástroj řešení neplnění požadovaných norem se uplatňovaly mimořádné sobotní směny. Víkendové přesčasy podle poslankyně Kaňové tížily zejména ženy, které chtěly své soboty věnovat domácnosti. Tato kolize se evidentně u mužů nepředpokládala. Řečnice varovala také před komplikacemi, které způsobí plánované vyšší zdanění podniků především v rozpočtu podniků spotřebního průmyslu. Nevěřila, že by vyšší odvody mohly

⁶⁶² <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009025.htm>

⁶⁶³ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009023.htm>

⁶⁶⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009023.htm>

⁶⁶⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009024.htm>

působit mobilizačně. Podobně zákon kritizovala i poslankyně Fílová, který vyzdvihla skutečnost, že vyšší zdanění zamezí podnikům v uvolnění prostředků k investicím do inovací, které by mohly odlehčit zaměstnancům.⁶⁶⁶

Poslankyně Vlasta Brabicová byla zpravodajkou ve Sněmovně lidu k novelizaci zákoníku práce. Změny byly nutné dle jejích slov především k tomu, aby byla upevněna pracovní kázeň a zvýšena autorita vedoucích pracovníků. Poznamenala, že současný stav pracovní disciplíny byl v roce 1969 opravdu neuspokojivý. K zamezení fluktuace způsobované mimo jiné také „přetahováním“ kvalifikovaných zaměstnanců za vyšším platem měly sloužit dvě zásadní úpravy. V § 270 bylo umožněno ukládání pokut organizacím za porušení povinností vyplývajících z pracovněprávních předpisů, včetně mzdových předpisů. Porušování kázně na úseku odměňování měl zabránit § 112 odst. 2, který rozšířil zákaz poskytování jiné mzdy, než odpovídá mzdovým nebo jiným předpisům, i na poskytování jakýchkoliv jiných plnění v souvislosti s výkonem práce. Další nová úprava § 143 a § 227 umožňovala pokutovat zaměstnance, kterým bylo podnikem dovoleno zvýšení kvalifikace a on následně nesetřval v organizaci v pracovním poměru po sjednanou dobu.⁶⁶⁷ Specificky se v novém zákoníku práce pracovní situaci žen věnoval jen § 157 odst. 2, který umožňoval pracujícím matkám žádat o prodloužení neplacené mateřské dovolené místo do jednoho roku věku dítěte až do věku dvou let a organizaci ukládal povinnost této žádosti vyhovět.⁶⁶⁸ V tomto paragrafu se odráží jistá kontinuita s legislativními úpravami druhé poloviny 60. let. Programově totiž naprosto vyhovoval pronatalitní politice Husákovské éry. Celkově měly však novelizace zákoníku práce podobu spíše represivních úprav, které se nesly v duchu celospolečenských normalizačních změn započatých v roce 1969.

7.1.6 1971–1976

První volby do všech zastupitelských orgánů Československa od invaze vojsk Varšavské smlouvy se konaly ve dnech 26. a 27. listopadu roku 1971. Volby do Federálního shromáždění v roce 1971, se konaly podle volebního zákona č. 44/1971 Sb. který se vrátil k volebnímu systému z let 1954–1964 a negoval tak vývoj roku 1968.⁶⁶⁹ Heslem voleb se stalo provolání „Jednotni ve volbách–jednotni v budování socialistické společnosti.“ Celé předvolební období dle Rudého práva charakterizovala široká občanská angažovanost a stále

⁶⁶⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009016.htm>

⁶⁶⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/007schuz/s007014.htm>

⁶⁶⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/007schuz/s007014.htm>

⁶⁶⁹ Zákon č. 44/1971 Sb. *Zákon o volbách do Federálního shromáždění*, 01.08.1971, částka 14.

rostoucí efektivita pracujících. Stejně jako v 50. letech i v tomto případě bylo o volbách hojně referováno jako o slavnostním a celospolečenském vyjádření souhlasu s politikou KSČ. Tisk, televize či rozhlas prezentovaly Čechoslováky jako voliče, kteří měli plnou důvěru v navržené a zvolené poslance.⁶⁷⁰

Právě tento velký symbolický kapitál, který strana volbám přikládala vedl disidentskou skupinu shromážděnou kolem filozofů Ladislav Hejdánka, Rudolf Battěka, historika Jana Tesaře a odsunutého komunistického funkcionáře Jaroslava Šabatu k letákové akci upozorňující na právo občanů nevolit. Leták s názvem „Občané“ směřoval přímo do poštovních schránek tisíců Čechů a Slováků a informoval o nedemokratické a divadelní povaze celého komunistického volebního aktu. Akce byla však záhy prozrazena a StB pozatýkala mnoho z přímých účastníků i jejich rodinných příslušníků.⁶⁷¹ V následném soudním procesu padla řada nepodmíněných trestů odnětí svobody. Navzdory snahám disidentských skupin se voleb zúčastnilo 99,45 % voličů. Do Sněmovny lidu bylo zvoleno 200 a do Sněmovny národů 150 kandidátů. Do křesel ve Federálním shromáždění zasedlo také 90 žen z celkových 350 poslanců.⁶⁷² Je zřejmé, že minimálně v rovině veřejných prohlášení měla strana zájem na co nejširším početním zastoupení žen ve Sněmovně. Snahu navyšovat počty žen ve funkcích motivovalo především úsilí strany o co nejrepresentativnější obraz zastoupení jednotlivých sociálních skupin ve veřejných institucích. Bylo tomu tak ovšem jen v případě postů a funkcí bez reálné rozhodovací moci a vlivu. Právě Federální shromáždění bylo takovou platformou, na niž bylo navýšení počtu žen žádoucí. Prezident republiky Husák tak ve zprávě předsednictva ÚV KSČ výslovně apeloval na ženské organizace, aby přesvědčovaly další ženy k participaci. „Žen, poslanců je kolem 24 %. Je to málo. Ale považujeme to za začátek linie, kterou je třeba dále rozvíjet a rozpracovávat. Správné bylo, že jsme podporovali větší účast žen ve všech orgánech, že ji budeme dál podporovat a též věnovat pozornost novým kandidátkám, aby nám dorůstaly – řekl bych – v politické kádry z řad žen na všechny možné funkce.“⁶⁷³

První volby do Federálního shromáždění měly původně poslance uvést do funkcí na volební období trvající čtyři roky, stejně jako tomu bylo v předsrpnovém Československu. Po letní novelizaci ústavního zákona č. 43/1971 Sb. bylo nakonec, volební období obou

⁶⁷⁰ *Konečné výsledky voleb. RP 1971, roč. 52., čís. 282, s. 1.*

⁶⁷¹ REJCHRT, Miloš – PLZÁK, Michal – HÁJEK, Štěpán. *O něco svobodnější: rozhovory*. Praha, 2002, s. 64–102.

⁶⁷² *Konečné výsledky voleb. RP 1971, roč. 52., čís. 282, s. 1.*

⁶⁷³ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/002schuz/s002004.htm>

Sněmoven prodlouženo na pět let.⁶⁷⁴ Složení obou komor mělo obdobně jako v letech minulých reprezentativně odrážet skladbu společnosti a mezi poslanci měly být poměrně zastoupeny všechny sociální skupiny. Tato doporučení nebyla dodržena přinejmenším v případě ženského zastoupení, neboť ženy tvořily jen necelých 26 % všech poslanců ve Shromáždění. Mezi lety 1969 a 1971 došlo k „vyčištění“ obou Sněmoven od poslanců spojených s předsrpnovým obdobím a s myšlenkami pražského jara. Čistka byla definitivně završena právě volbami roku 1971. V prosinci roku 1971 zasedlo do lavic Federálního shromáždění pouze 46 bývalých členů Sněmovny lidu z přecházejícího volebního období. Ve Sněmovně národů byla obměna ještě širší a znovu se v lavicích potkalo pouze 14 spolehlivých poslanců. Většina z těchto skalních příznivců normalizace pak setrvala na svých pozicích až do roku 1990. „Jisté křeslo“ tak měli především konzervativní poslanci, jejichž přítomnost později určovala velmi rezervovaný vztah Sněmoven k pokusům o reformy na konci 80. let. Sněmovna byla jasnou oporou režimu i v průběhu roku 1989 a platilo to v podstatě až do událostí druhé poloviny listopadu.

Předsedou Federálního shromáždění byl opět zvolen Alois Indra. Na pozicích místopředsedů se vystřídalo celkem 7 poslanců a všichni byli muži. Mezi řadové členy předsednictva se za celé volební období dostalo jen 10 žen a tvořily tak méně než čtvrtinu ze všech funkcionářů. Mnohé z těchto 10 žen si pozici členky předsednictva podržely i v nadcházejících volebních obdobích.⁶⁷⁵

Federální shromáždění se v tomto volebním období sešlo celkem na 23 schůzích. Federální shromáždění bylo medií prezentováno jako instituce, skrze níž lid prosazuje své zájmy. Setkávání poslanců nebylo pojímáno jako běžná, rutinní a nezbytná součást výkonu funkce. Jednalo se vždy o schůzi společnou oběma Sněmovnám a měla vždy velmi slavnostní ráz, který pravidelně podtrhovala jak přítomnost médií, tak úvodní uvítací řeč. Na většině schůzí byl přítomen rovněž prezident republiky. Frekvence schůzí se ustálila na jednom setkání za čtvrt roku a jednalo se vesměs o schůze jedno nebo dvoudenní.⁶⁷⁶ První schůze Sněmovny se konala 9.12.1971.⁶⁷⁷

První ženou, která dostala příležitost promluvit na plénu Sněmovny byla „národní vdova“, Gusta Fučíková. Její projev svým způsobem určil a předznamenal povahu všech nadcházejících vystoupení žen ve Sněmovně. Některé z motivů a vyprávěcích postupů

⁶⁷⁴ Ústavní zákon č. 43/1971 Sb. Ústavní zákon, kterým se mění čl. 86 Ústavy a čl. 30 a 103 ústavního zákona o československé federaci, částka 14.

⁶⁷⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/rejstrik/predsedn.htm>

⁶⁷⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/index.htm>

⁶⁷⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/001schuz/s001001.htm>

pak je možné identifikovat skutečně ve všech ženských vyjádřeních. Napříště obsahovaly ženské projevy shrnutí všech benefitů socialismu, za které by měly být československé ženy vděčny komunistické straně. Dalším motivem bylo srovnání s bídým životem žen v předválečné republice nebo na kapitalistickém Západě. Téměř stejně nezbytným se stalo upozornění na poučení z krize roku 1968 a chyb provedených v průběhu pražského jara. Aspoň nepřímo poslankyně vyzdvihly správnost a podporu nového od pravicových zrádcovských tendencí očištěného kurzu strany a vlády, bez ohledu na téma, o kterém hovořily. Z úst Gusty Fučíkové tak zaznělo: „Nyní se československé ženy zásluhou nového vedení Komunistické strany Československa dočkaly toho, že do zastupitelských sborů byl navržen a nakonec zvolen, nejvyšší počet žen v historii našeho státu. Ano, je to jedinečné ocenění žen, jejich schopností i práce, z něhož se československé ženy opravdu radují. Nebylo jediné poslankyně, která by nebyla naplněna vděčností za důvěru, kterou jí projevila Komunistická strana Československa, Národní fronta a voliči.“⁶⁷⁸

Ženy, jejich vděčnost komunistické straně a jejich zásluhy na budování socialistického zřízení byly motivem vyskytujícím se v každém projevu Gusty Fučíkové. Poslankyně Fučíková se také jako jedna z mála vyjadřovala k zahraničně politickým otázkám. Dostala příležitost přednést projev referující o německém uznání nulity Mnichovské smlouvy. Ve zprávě ke smlouvě o vzájemných vztazích mezi Československou socialistickou republikou a Spolkovou republikou Německa neopomněla upozornit na trauma druhé světové války. Mluvila o svých zkušenostech z tří let v koncentračním táboře jako o zážitku upevňujícím její internacionální solidární citění s dalšími ženami z východního bloku. „Byla to obrovská zkušenost, také o významu internacionálního přátelství, potvrzení naší lásky k sovětským lidem a také přátelství k německým ženám, které bojovaly proti fašismu. Po nevýslovném utrpení a ponížení jsme byli osvobozeni Sovětským Svazem.“⁶⁷⁹ Zmiňovat koncentrační tábor v kontextu jakési životní zkušenosti se může zdát přinejmenším neobvyklé. Obecně platilo, že ženy, vězněné za druhé světové války o svých zážitcích do médií nebo na půdě parlamentu nijak detailně nehovořili. Na druhou stranu nebylo výjimkou, že poslankyně užily tuto svou životní zkušenost jako argument, potvrzující potřebu udržení míru a úzké spolupráce se Sovětským Svazem, aby se hrůzy světové války už nikdy nemusely opakovat.

Celkově měla velká část všech projevů poslankyň ve Sněmovně podobu deklaratorních vyjádření podpory režimu a Sovětskému svazu. Poslankyně vyjadřovaly kladný postoj k současné politice strany i k historickému vývoji po roce 1948. Velmi častá byla pochvalná

⁶⁷⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/002schuz/s002004.htm>

⁶⁷⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/013schuz/s013004.htm>

vyjádření k akcím budovatelských 50. let. Zejména údernické iniciativy a zásluhy na socializaci vesnice byly poslankyněmi interpretovány jako vzory hodné následování. Poslankyně Pilátová během projevu plného pochvalných vyjádření k činnosti VB a SNB vyzdvihla historické zásluhy pomocné stráže Veřejné bezpečnosti během kolektivizace v průběhu 50. let. „Nepřátelé socialistického zřízení“ dle jejích slov nesocialisticky působili na zemědělce a poškozovali a ničili společný majetek JZD. „Všichni víme, že socialistická zemědělská výroba vyloučila primitivní zemědělskou usedlost a hospodaření a že na její místo nastoupily moderní, technicky stále dokonaleji vybavované podniky, v nichž se charakter práce, organizace a řízení stále více přibližuje moderním průmyslovým závodům.“⁶⁸⁰ Vymezila se vůči kritice postupů VB, která byla běžná v období pražského jara. V těchto „krizových letech“ byla Pomocná stráž Veřejné bezpečnosti cílem politických útoků ze strany „pravicových sil a nepřátel socialismu“. Pomocná stráž VB, která byla po celou dobu pevnou součástí „zdravého jádra socialistického zřízení“ a nepodléhala tlakům pravicového křídla uvnitř socialistické společnosti se měla od roku 1971 opět rozšiřovat a její pravomoci měly být posíleny dle směrnice XIV. sjezdu strany.⁶⁸¹ Vedle posílení vlivu represivních složek probíhala v tomto období normalizace i skrze oceňování příkladných jedinců. V duchu deklarované věrnosti odkazu 50. let byl na 16. schůzi Sněmoven schválen zákon o opětovné udělování ceny Klementa Gottwalda. K ocenění určenému vědcům a spisovatelům promluvila poslankyně Sedilová. Cena měla být udělována těm vědcům, technikům, umělcům a novinářům, kteří „nezklamali v krizových letech“ a nepodlehli lživé západní antisocialistické propagandě. Jediným kritériem pro udělení ceny byla de facto věrnost straně a její politice neboť: „Ona vždy ukazovala naší inteligenci širokou, čestnou cestu, cestu spolu s lidem této země, cestu velkého rozmachu a možností vpravdě svobodné tvůrčí práce, práce osvobozené od honby za zisky, za živobytím, tvůrčí práce sloužící těm nejvyšším humanistickým cílům“.⁶⁸²

Opěvování pozitivních vlivů politiky KSČ na život žen se v agendě poslankyň stále objevovalo jako nejčastější motiv. Např. poslankyně Vacková ve Sněmovně referovala o semináři a setkání zástupkyň žen z různých oblastí Asie a Afriky konaném v Humpolci. Účastnice dle jejích slov nazvaly československé ženy svými „šťastnějšími sestrami“. Ženy v Československu si tento „titul“ vysloužily tím, že žijí v socialistické společnosti, která je pro ženy z delegací pouhým snem. Poslankyně Vacková nijak blíže nespecifikovala,

⁶⁸⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/011schuz/s011004.htm>

⁶⁸¹ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/011schuz/s011004.htm>

⁶⁸² <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/016schuz/s016023.htm>

co konkrétně ženám ona socialistická žitá skutečnost přinesla ani nijak neshrnula stav genderové rovnost uvnitř československé společnosti.⁶⁸³

Podobně nekonkrétně a bez výhrad mluvila o pozici žen v československé společnosti v projevu věnovaném akcím spojeným s Mezinárodním rokem ženy. Valné shromáždění OSN se rozhodlo věnovat ženám rok 1975 a v průběhu tohoto roku vydalo několik dokumentů zavazujících členské státy k odstranění diskriminace žen. Dle poslankyně Vackové se veškeré zásady obsažené v dokumentech a deklaracích OSN již dávno nachází v právním řádu Československé socialistické republiky. To byla v rovině formálních zásad pravda. Požadavky OSN byly dle jejího mínění nejen naplněny, ale dokonce dalece překročeny. Zcela v souladu s oficiálním hodnocením mezipohlavní rovnosti tvrdila, že dodržování takových zásad je součástí komplexní politiky socialistické společnosti a i v rovině žité praxe byla prý rovnost žen a mužů úplná.⁶⁸⁴ Zatímco na Západě a v rozvojových státech byl v očích poslankyň Mezinárodní rok ženy podnětem k zintenzivnění boje za ženská práva, v Československu a v ostatních socialistických státech poskytl především příležitost ukázat sobě i světu jakých úspěchů na tomto poli socialistická společnost dosáhla. U příležitosti této iniciativy se ČSSR připojila k ratifikaci Úmluvy Mezinárodní organizace práce o ochraně mateřství.⁶⁸⁵

Dle poslankyně Adamové byl onen boj za práva žen již dobojován. V dobovém diskurzu bylo dosažení ekonomické nezávislosti prvním krokem k faktickému zrovnoprávnění žen. Intenzivní „socialistická výstavba“ v letech bezprostředně po válce tak byla interpretována jako největší benefit právě pro československé ženy. Potřeba pracovních sil vedla k zpřístupnění pracovních pozic pro ženy, k jejich vysoké zaměstnanosti a v důsledku toho k jejich zrovnoprávnění. Faktická pracovní diskriminace žen a skutečnost, že platy žen byly po celou dobu fungování československé socialistické republiky výrazně nižší než platy mužů, zůstaly opomenuty.⁶⁸⁶

Úloha žen tak dle interpretace poslankyň spočívala především v jejich širokém podílu na budování socialismu. „Viac než 90 % žien v produktívnom veku je ekonomicky činných, výrazne prispievajú k plneniu úloh národného hospodárstva k naplňovaniu sociálneho programu, zvyšovaniu. (...) Mali by sme častejšie spomenúť prvé úderničky i tie, ktoré ich nasledovali v celom rade hnutí za vyšší výkon a kvalitu.“ Stabilní růst zaměstnanosti žen byl nejen zárukou dalšího rozvoje státu, ale současně měl být provázen i růstem vzdělanosti a kvalifikace mezi ženami. V duchu pronatalitní politiky 70. let bylo úlohou státu ve vztahu

⁶⁸³ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020011.htm>

⁶⁸⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020011.htm>

⁶⁸⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/016schuz/s016020.htm>

⁶⁸⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020011.htm>

k ženám zejména vytvářet takové pracovní a sociální podmínky, v nichž bude žena moct plnit i svou druhou neopominutelnou úlohu – rodit děti v zájmu dalšího rozvoje populace socialistického Československa.

Připomínání podílu žen na údernickém hnutí a akčních brigádách mělo československé pracovnice motivovat k podobným dobrovolným pracovním brigádám. Poslankyně na půdě Sněmovny vyzdvihovaly následování hodné příklady ze svých volebních obvodů. Náplň oněch pracovních brigád měla vést k nalezení rezerv ve výrobě, upevnění pracovní disciplíny a často také ke „zkrášlení pracovního prostředí“. Starost o příjemné a uklizené pracoviště ležela v dobové diskurzu na ženách zaměstnaných v podnicích. Tato skutečnost odkazuje k jistému přenášení povinností ženy v prostředí domácnosti do analogických povinností v prostředí podniku. Podnik byl pro ženy druhou domácností a ideální socialistická žena je dle platného genderového obrazu zodpovědná za úklid a útulnost obou prostorů.⁶⁸⁷ Ženy měly do podnikové kultury vnášet onen myšlený „ženský étos“ a budovat atmosféru pohody a bezpečí. O kolegy i podnik měly mateřsky pečovat a udržovat v kolektivu přátelské vztahy. Rovněž ona „ženská ruka“ měly být tím, co zútulní podnikové prostory a ty se tak stanou místem do něž budou zaměstnanci rádi docházet a budou se tam cítit „jako doma“. Pro všechny výše uvedené nadstavbové činnosti měly být ženy lépe uzpůsobené než muži, od nichž se takové jednání nijak neočekávalo ani nevyžadovalo.

Zvláštní zásluhy měly v očích poslankyň československé ženy také na již zmíněné socializaci zemědělství. Tento proces měl být dle oficiálního narativu podporován a prosazován intenzivněji zemědělskými ženami než muži. Zároveň tvořily ženy k roku 1975 celých 75 % pracovníků v živočišné výrobě. O kolektivizaci bylo na rozdíl od roku 1968 referováno jako o bezvýhradně pozitivní změně vylučující jakoukoli kritiku. Nerovné postavení žen v zemědělství a mizivý počet žen ve vedení zemědělských podniků byly tématem již od konce 60. let. Ženy zaměstnané v tomto sektoru přitom byly pro režim naprosto nenahraditelné. V generaci žen narozených od 60. let dál však zájem o práci v zemědělství upadal, a to patrně také kvůli nevyhovujícím pracovním podmínkám. Dle slov poslankyně Šmejkalové měla znevýhodnění žen pracujících v zemědělství odstranit právní úprava z roku 1975. Šlo zejména o úpravu délky pracovní doby a zajištění návratu k původní práci po skončení mateřské dovolené.⁶⁸⁸

Tradičně ženským tématem byla opět mírová a antidiskriminační politika, nově obohacená o boj proti rasismu a apartheidu.⁶⁸⁹ V dobovém diskurzu stále existovalo jisté

⁶⁸⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020014.htm>

⁶⁸⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020031.htm>

⁶⁸⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/021schuz/s021019.htm>

nezlomné spojenie žien a pacifizmu. „Ženy jsou nejen rozumem, ale i citem spojeny s mírovým životem. Nenávidí krutosti války. Proto vztah našich žen k mírové politice Sovětského svazu je tak hluboký a upřímný.“⁶⁹⁰

Zejména v projevech starších poslankyň spojených se Svazem žen byla velmi častým motivem rodinná politika. Úloha rodiny pro stát se nevyčerpávala v prosté produkci pracovních sil, ale stejně nezbytná byla i ideologická výchovná role rodiny. Zcela přirozeně se očekávalo, že to bude žena/matka, kdo tuto úlohu naplní. Mluvíme tak zejména o roli matky vychovatelky. Role otců zůstávala, aspoň rovinně veřejných vyjádření, zcela opomíjena. Rodiče, učitelé a sdělovací prostředky, měli věnovat mimořádnou pozornost výchově mladých rodičů tak, aby oba přistupovali k výchově svých dětí odpovědně. Celá ideologická fronta měla ideově ovlivňovat rodiny a výchovu dětí „tak, jak to od nás žádá strana“.⁶⁹¹

Stejně jako v předcházejícím volebním období plynuly značné finanční prostředky ze státní pokladny na realizaci řady propopulačních opatření. 70. léta byla zlatým věkem manželských půjček se státním příspěvkem určených především pro mladé rodiny.⁶⁹² Stát tak usiloval o otočení křivky porodnosti československých žen, která šla od poloviny 60. let poměrně strmě dolů a znamenala by do budoucna značný pokles počtu obyvatel Československa, tj. pokles počtu pracujících. V dobovém diskurzu byla za babyboomem 70. let právě ona prorodinná opatření. Jak řekla na 16. schůzi Sněmovny poslankyně Vacková „Sme hrdí na to, že sa nám v minulom roku narodilo takmer tristo tisíc detí. vysoký počet dôchodcov nesie so sebou i vysoké výdavky v tejto oblasti a kryť ich môžeme len z výsledkov, ktoré dosahujeme produktívnou prácou.“⁶⁹³ Ať už byla za růstem porodnosti ona pronatalitní opatření nebo spíše demografická křivka, je možné dle referátu listopadového pléna ÚV KSČ konstatovat, že Československo započalo požadovaný natalitní růst, jelikož se v roce 1974 narodilo přibližně o 60 tisíc dětí víc než v roce 1970 a celkově to byl nejvyšší počet novorozenců od roku 1947.

Dle zprávy poslankyně Kolářové dosahovaly k roku 1975 celkové náklady na společenskou pomoc rodinám s dětmi asi 25 mld Kč ročně. Největší položku z této částky tvořily výdaje na rodinné přídatky. Vzestupný trend měla rovněž křivka počtu dětí na jednu domácnost s tím, že konstantně narůstal zejména počet rodin se dvěma a třemi dětmi. Po krátkém období kritiky během roku 1968 se do popředí zájmu poslankyň opět dostaly jesle jako instituce umožňující ženám rychlý návrat do zaměstnání. Řešil se zejména nedostatek míst

⁶⁹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/002schuz/s002004.htm>

⁶⁹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/005schuz/s005029.htm>

⁶⁹² <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/010schuz/s010009.htm>

⁶⁹³ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/016schuz/s016020.htm>

v jeslích, případně jejich nedostupnost v některých regionech. O samotném z hlediska dětské psychologie kontroverzním charakteru tohoto dětského zařízení se na plénech Sněmovny poslankyně už nezmiňují. Poslankyně Kolářová by například považovala za plodné, zainteresovat do budování jeslí i mateřských škol závody a JZD a napomoci tak řešení akutního nedostatku míst pro děti předškolního věku. K těmto stavebním a zřizovacím iniciativám dosud ve větší míře nedocházelo, a to dle projevu poslankyně zejména kvůli nedostatku finančních prostředků a nepochopení ze strany funkcionářů národních výborů a řídicích hospodářských pracovníků. Dostavba jeslí a školek byla v tomto příspěvku interpretována jako zájem čistě ženský. Volná místa v mateřské školce měla v přeneseném významu naplnit jednu ze základních potřeb československých žen/matek bez ohledu na otcovskou povinnost vůči dítěti.⁶⁹⁴ Už jen označováním těchto služeb za služby „pro ženy“ se poslankyně na půdě parlamentu podílely na utváření společenského diskurzu o ženách i genderového obrazu československých žen jako takových. Genderováním této kategorie služeb vyřazovaly muže z „ženských“ rodinných povinností. Celospolečenské vnímání školek a jeslí jako benefitů jen a pouze pro ženy je jen jedním z mnoha dokladů širokého společenského problému. Nezapojení mužů do péče o děti a domácnost a v důsledku toho také přetěžování československých žen se vine jako červená nit celým sledovaným obdobím.

Poslankyně Vacková byla rovněž zpravodajkou k dalším úpravám stávajícího zákoníku práce. Explicitně se zmínila o rozšíření povinnosti podniku zabezpečit možnost návratu do práce všem těhotným ženám a ženám na mateřské dovolené, jejichž pracovní poměr byl zrušen bez jejich zavinění. Dále bylo organizacím zakázáno dát výpověď ženám, která se starají o dítě mladší 3 let. Rovněž se měly rozšířit možnosti ukládání flexibilních pracovních úvazků s různě dlouhou a různě organizovanou pracovní dobou.⁶⁹⁵ Snaha Národního shromáždění zajišťovat na úrovni legislativy co nejlepší podmínky pro sladění pracovního života a mateřských povinností Československých žen byla zcela v souladu s důrazem, který Strana a vláda v 70. letech kladly na zajištění stabilního růstu populace. Poslankyně stavěly rovnítko mezi zajištěním komfortních pracovních podmínek a množstvím vychovaných dětí. Ženy se dle jejich mínění do mnohačetného mateřství nepouštěly zejména kvůli velkému pracovnímu vytížení v zaměstnání a v domácnosti. Tato legislativa je tedy interpretovatelná jako nástroj autorit na podporu a kontrolu natality v Československu.

Z dalších typicky ženských bodů agendy Federálního shromáždění je možné jmenovat téma vzdělávání a školství. Otázky školství řešily ve Sněmovně stále téměř výhradně ženy.

⁶⁹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/015schuz/s015010.htm>

⁶⁹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/016schuz/s016020.htm>

Podobně tomu bylo v často akcentovaných otázkách tělesné výchovy, branné výchovy a sportu mládeže. Tělovýchovný proces měl vést k optimálnímu rozvoji fyzických sil a schopností občanů, stejně jako k upevnování jejich morálně politického profilu.⁶⁹⁶

Podle poslankyně Zapové se branná výchova stala neopominutelnou součástí komunistické výchovy všech občanů státu, a to zejména v časech přímého vojenského ohrožení. „Lenže v cieľoch brannej výchovy sa odrážajú nielen všeobecné črty socialistického človeka, ale aj jej špecifické potreby súčasného ozbrojeného boja, obstať v takýchto ťažkých podmienkach môžu len všestranne pripravení ľudia, a to morálno-politicky, technicky a fyzicky. Každý Čechoslovák měl díky branné výchově být odhodlán a schopen bránit nejen sebe, ale i celé socialistické zřízení.⁶⁹⁷ K tomu, jak by konkrétně měla branná výchova vypadat, se obšírně vyjádřila poslankyně Zapová na 8. schůzi Federálního shromáždění. Kromě sebeobrany a první pomoci si měli žáci především vytvářet uvědomělý vztah k vlasti a komunistické straně. Mělo se jim stát vlastním silné internacionální smýšlení a důležité bylo i rozvíjet jejich aktivní zájem o vojenství a podporovat vůli stát se příslušníky ozbrojených složek.

„Dobré by bolo zavádzať krúžky "Priateľ armády", a to u študentov a učňov, lebo príprava na prvoradú povinnosť občana brániť svoju socialistickú vlasť ešte ani zďaleka neprenikla do vedomia mladých ľudí, Sú skúsenosti, že niektorí nielen že ignorujú prípravu brancov, ale rôznymi cestami sa snažia vyhnúť vojenskej službe vôbec.“ Poněkud v rozporu s jinak věrně pacifistickou ženskou parlamentní politikou poukázala Zapová na vlašný postoj branců k vojenské povinnosti. V mládeži dle její interpretace bujely nežádoucí pacifistické iluze. Mládež prý dlouhodobě podceňovala hrozby neofašismu a revanšismu ve světě.⁶⁹⁸

Pozoruhodně eugenicky laděný projev vedla poslankyně Hollerová k tematice tělesné výchovy. Zvyšování fyzické zdatnosti obyvatelstva chápala jako nezbytný předpoklad aktivní tvorby zdravých a výkonných pracovníků. Kvalitní tělesná výchova měla napomoci při produkci nezbytné pracovní síly i zvyšování branné připravenosti. Zmínila se také o potřebě stále kvalitnější sportovní reprezentace státu. Výsledky sportovců jsou zájmem celé společnosti, protože v zahraničí prezentují obraz socialismu jako celku. Vítězství sportovců na mezinárodní úrovni posilovalo autoritu zemí socialistického tábora.⁶⁹⁹

V diskusích nad školstvím a vzděláváním se nepřímo odhalovaly hluboké sociální problémy některých regionů, zejména v pohraničí a na Slovensku. Poslankyně Regulyová

⁶⁹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/016schuz/s016011.htm>

⁶⁹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/008schuz/s008012.htm>

⁶⁹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/008schuz/s008012.htm>

⁶⁹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/010schuz/s010011.htm>

například poukázala na skutečnost, že ve Středoslovenském kraji končilo asi 24 % žáků povinnou školní docházku v nižších ročnících. V důsledku toho se celá čtvrtina žáků vzdalovala možnosti dalšího studia nebo rozšíření kvalifikace a hned po ukončení školní docházky nastupovali do zaměstnání. Tento jev připisovala poslankyně zejména vlivu neuvědomělých rodičů, kteří stejně jako v časech předválečných usilovali o co nejrychlejší zapojení svých dětí do pracovního procesu.⁷⁰⁰

Volba povolání mládeže byla v centru zájmu žen ve Federálním shromáždění po celé volební období. Školy a další mimoškolní mládežnické organizace měly dle přesvědčení těchto žen soustavně usilovat o propagaci profesí prioritních pro fungování československé společnosti. Jednalo se o hutnictví, strojírenství, stavebnictví a zemědělské profese. S postupem času se stále častěji objevovaly obavy o reputaci a dobré jméno dělnických profesí jako celku. Snižující se zájem žáků o působení v tomto pro Československo klíčovém rezortu se nedařilo zvrátit ani po roce 1990.⁷⁰¹ Stejně jako měla na studenty ideologicky působit škola, měly tak činit i instituce zajišťující aktivní trávení volného času. Dle mínění poslankyň bylo třeba skloubit subjektivní rozhodování jednotlivce o způsobu využívání svého volna a výchovou ke správnému a společnosti prospěšnému využívání volného času. Poslankyně reagovaly na veškeré v dobovém diskurzu nežádoucí jevy, jako zejména růstu zájmů mládeže o západní uměleckou tvorbu. Věřily, že za veškeré nesocialistické tendence nastupující generace může období „krizových let“, které otevřelo brány nežádoucí západní umělecké tvorbě a západnímu způsobu života zahrnujícímu maloměšťácké chápání zvyšování životní úrovně a tendence ke konzumnímu pojetí života.⁷⁰²

Stejně jako byla po roce 1969 programově intenzivně ideologizována úloha vzdělávacího systému, podléhaly těmto korekcím i věda a výzkum. Poslanci hovořili o naléhavé potřebě široké ideologické výchovy občanů se stejnou intenzitou jako na počátku 50. let. Poslankyně Seidlová navázala na definici úlohy vědy ve společnosti vypracovanou v předcházejícím volebním období v duchu doktríny 50. let. V kontextu vědy se pak po celé období 70. let často setkáváme s odkazy na osobnosti, jakými byli Zdeněk Nejedlý nebo Klement Gottwald. K prvním poválečným, a dokonce předválečným letem, se vracela i ve svém zpravodajském příspěvku. „Naše Komunistická strana Československa si vždycky těchto vědců nesmírně vážila. Vždyť u kolébky naší Československé akademie věd stáli tak významní představitelé Komunistické strany Československa jako byl Zdeněk Nejedlý, ale i nezapomenutelný Klement Gottwald. Náš socialistický stát dává našim vědcům velikou

⁷⁰⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/005schuz/s005025.htm>

⁷⁰¹ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/010schuz/s010025.htm>

⁷⁰² <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/010schuz/s010025.htm>

důvěru – dává jim tu nejkrásnější možnost, jakou skutečný zanícený vědec může mít: sloužit blahu svého národa, blahu lidstva, pokroku a míru. Pomoci budovat tu nejhumánnější společnost – komunistickou společnost.“⁷⁰³ Ačkoli bezesporu existovaly i jiné oficiální příklady úspěšných vědců, je výše zmíněný archaismus v pojetí vědy pro poslankyně 70. let zcela typický.

Na 10. schůzi Sněmovny se poslankyně poprvé zapojily do řešení problémů vznikuvších masivní změnou zákaznického ekonomického chování. Platy v Československu byly po celé sledované období v celoevropském srovnání velice nivelizované a rostly stabilně. Zejména ve státem preferovaných sektorech byla vysoká mzda využívána jako motivační faktor. Tento růst však nebyl zcela v souladu se stavem ekonomiky, která začala po roce 1975 stagnovat. Kupující neměli zájem o levné a nekvalitní zboží, které zůstávalo ve velkém množství ležet na pultech obchodů. Spolu s růstem příjmů a zvyšujícími se nároky bylo zákazníky stále častěji žádanější zboží z vyšší cenové kategorie. Československé výrobní podniky se bohužel nedokázaly pružně přizpůsobit poptávce. Bylo tomu tak z mnoha důvodů, mezi něž je třeba započítat neflexibilní systém vedení podniků a plánování, zastaralý strojový park, nemodernizované výrobní postupy a nevyhovující kvalitativní normy. Vývoj ekonomiky v normalizačních letech měl směřovat k prohloubení a posílení autority státního plánu a státního rozpočtu a k zdokonalení způsobu jejich uplatňování a provádění.⁷⁰⁴ Precizní a přesně dodržovaný plán měl být na místo dříve propagované větší samostatnosti podniků zárukou kvalitativních změn ve výrobě. Nové výrobní postupy často kladly největší nároky na pracovníky, což se projevovalo nejen v častých povinných přesčasech, ale i ve vyšších požadavcích na kvalitu a objem odvedené práce. V rámci agendy sociálního odboru se mezi tématy často objevovala i problematika bezpečnosti práce. Ačkoli se až do druhé poloviny 80. let v médiích ani na půdě Federálního shromáždění otevřeně nemluvilo o vysoké pracovní úrazovosti ani o zdraví škodlivém provozu mnoha podniků, některá z vystoupení poslankyň o těchto problémech nepřímo referují. Např. při projednávání textů úmluv a doporučení přijatých na 59. zasedání Mezinárodní konference práce v Ženevě v roce 1974 poslankyně Kocinová řekla, že vláda nemůže přijmout úmluvu Úmluvě č. 139 o předcházení ohrožení nemocí z povolání způsobeným karcinogenními látkami a činiteli a o jejich kontrole, s odvoláním na to, že v současné době neakceptuje Československo žádné mezinárodně platné seznamy karcinogenních látek, u nichž je zákaz použití a neomezuje tudíž užívání žádných takových látek.⁷⁰⁵

⁷⁰³ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/008schuz/s008006.htm>

⁷⁰⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/010schuz/s010010.htm>

⁷⁰⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/022schuz/s022018.htm>

S problémy v podnicích souvisela i problematika hospodářské kriminality. Vždy v úvodu zprávy o stavu kriminality poukázaly řečnice na oficiální tezi o odstranění příčin kriminality spolu s nástupem socialismu. Na rozdíl od kriminální jednání neproduktivního socialistického zřízení byla v dobovém diskurzu kriminalita za kapitalismu interpretována jako zákonitý a trvalý jev. Ačkoli měla v očích poslankyň kriminalita svoje kořeny v třídních a národnostních nerovnostech a „vo vlčej morálke vládnúcej buržoázie“⁷⁰⁶, najdeme v těchto zprávách širokou škálu kategorií kriminálního jednání. Od úplatkářství a jiných forem korupce a tvorbu nelegálních fondů, přes různé formy poškozování státních financí, spekulativní zisk jednotlivců i organizací až po škody způsobené technologickou a jinou nekázní. Čím dál častěji se na půdě Sněmovny řešila problematika rostoucího výskytu tzv. fušek a melouchů a černých nebo neúměrných mezd. Samy organizace mohly ukládat za porušení pracovní kázně vedle vlastního kárného opatření též jiný druh postihu např. krácení dovolené či odepření náhrady mzdy. Soudě dle jejich vyjádření na půdě parlamentu věřily poslankyně také v pozitivní vliv soustavné výchovné činnosti. „Na splnenie tohoto cieľa si však socialistická spoločnosť musí vytvárať podmienky cieľavedomou organizátorskou a výchovnou prácou. Sústavná výchovná práca, zameraná na posilňovanie socialistického právneho vedomia, výrazne ovplyvňuje formovanie socialisticky zmýšľajúceho a konajúceho občana.“⁷⁰⁷ Takové výroky jsou však bezesporu produktem závazného prefabrikovaného jazyka užívaného na půdě Národního shromáždění. Usuzujíc ze skutečnosti, že se upozornění na tento druh kriminality objevuje až do konce sledovaného období z nesnižující se frekvencí, nebyla tato kárná opatření využívána nebo nebyla ve svém důsledku nijak úspěšná. Je tedy otázkou, zda ona důvěra poslankyň v autoritami zvolné strategie řešení této problematiky byla autentická, nebo se jednalo jen o prosazování závazného stanoviska.

7.1.7 1976–1980

„Hlasovali jsme pro kandidáty na poslance, protože souhlasíme s politikou komunistické strany, protože jsme šťastní v této společnosti, protože milujeme tuto svou zemi, jsme hrdí na úspěchy a přesvědčení o správnosti naší cesty...“⁷⁰⁸ Rudé právo přineslo i roce 1976 tradiční povolební reportáž shrnující průběh a výsledky voleb. Zvláštní pozornost věnoval tentokrát deník příkladnému přístupu zástupců starší generace, kteří vnímali volební den tak, jak byl prezentován médií – jako oslavu socialismu a slavnostní událost vyžadující vhodné

⁷⁰⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/008schuz/s008012.htm>

⁷⁰⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/008schuz/s008016.htm>

⁷⁰⁸ RP 1976, roč. 57., č. 254, s. 1.

oblečení a patřičně radostnou náladu, případně dojetí. Pozoruhodné je, že hlavní roli v reportáži hrály ženy všeho věku. Periodikum zmiňuje stařícké babičky, které ač sotva stály na nohou, hrdě došly do volební místnosti a odmítly se během volebního aktu posadit. Dále to byly matky, které s dětmi na rukou deklarovaly svou věrnost a podporu komunistické straně. Celá slavnostní událost se ani v roce 1976 v ničem neodchýlila od kánonu a tradičního průběhu manifestačních voleb v komunistickém Československu. Volby do zastupitelských orgánů Československa pro období 1976–1981 se konaly ve dnech 22. a 23. října roku 1976. Volební účast byla tradičně vysoká. 99,7 % voličů zvolilo kandidáty do Federálního Shromáždění s vysokým mandátem 99,97 %. S výsledkem dalece přesahujícím 99 % podporu skončily i volby do ostatních zastupitelských orgánů.⁷⁰⁹ Z 350 poslanců zvolených do Federálního shromáždění bylo celkem 96 žen. Jednalo se o do té doby nejvyšší početní zastoupení žen v parlamentu a oproti předcházejícímu volebnímu období přibýlo 6 nových poslankyň. Ženy tak tvořily 27,43 % z celkového počtu poslanců Federálního shromáždění. Celkem bylo znovu zvoleno 201 z poslanců působících v předcházejícím volebním období. Více 57 % zástupců lidu si v parlamentu podrželo svá křesla. V průběhu tohoto volebního období docházelo k vyšší fluktuaci poslanců, než tomu bylo v období přecházejícím. Poslanci opouštěli své pozice z různých důvodů, mezi nimiž vévodily příčiny zdravotní, případně odchod z důvodu preference jiné funkce.⁷¹⁰

Předsedou Federálního shromáždění se stal opět Alois Indra. Mezi místopředsedy bychom stejně jako v předcházejícím volebním období hledaly ženu jen marně. Ve funkcích řadových členek předsednictva se vystřídalo 11 žen, z nichž mnohé byly na tento post voleny opakovaně.⁷¹¹

Charakter práce poslanců po volbách roku 1976 se v ničem zásadním nelišil od předchozích dvou posrpnových volebních období. Můžeme mluvit o zcela nekonfliktním jednání se zásadně jednomyslnou shodou na všech předem připravených legislativních návrzích. Projevy zcela postrádaly konfrontační tón. Práva interpelace nebylo využíváno. „Otázky“ na ministry sice bývaly během rozpravy formulovány, ovšem povětšinou nevykazovaly znaky otázky, tj. vyjádření očekávajícího reakci, dovysvětlení či přímou odpověď.⁷¹²

⁷⁰⁹ RP 1976, roč. 57., č. 254, s. 2.

⁷¹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/rejstrik/jmenny/sl/index.htm>;

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/rejstrik/jmenny/sn/index.htm>

⁷¹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/rejstrik/predsedn.htm>

⁷¹² <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/003schuz/s003010.htm>

Velmi častým motivem projevů bylo poukazování na benefity socialismu ve srovnání se Západem. Dělo se tak bez ohledu na téma přednášené zprávy nebo příspěvku, k němuž byla rozprava vedena. Setkáváme se s upozorněním na práci dětí v Mexiku, nezaměstnanost ve Velké Británii, Itálii nebo ve Spolkové republice Německo.⁷¹³ Poslankyně Vacková poukázala například na to, že občané Československa neznají obtíže spojené s nezaměstnaností, jelikož: „Socializmus bezo zvyšku odstránil z našich rodín biedu a veľké rozdiely v životnej úrovni. Socialistické výrobné vzťahy, dostatok práce pre všetkých, plná zamestnanosť mužov, vysoká zamestnanosť žien a úspešný rozvoj našej ekonomiky, odrážajúci sa v cenovej politike, to sú hlavné základy vysokej životnej úrovne našich rodín.“⁷¹⁴

Socialistické Československo se mělo v očích poslankyň stát inspirací a vzorem hodným následování i pro Mezinárodní organizaci práce. Při jednání o textech úmluv a doporučení přijatých na 62. zasedání Mezinárodní konference práce v Ženevě v roce 1976 vyjádřila poslankyně Králíčková jasně svou představu, v níž je účast Československa v této organizaci výhodná, jelikož vedle inspirace pro ostatní přináší její vlastní příležitost soustavně propagovat přednosti vyspělé socialistické společnosti. Zároveň se vymezila vůči údajně nespravedlivým kontrolním praktikám této organizace, která záměrně volí taková hodnotící kritéria, díky nimž jsou v mezinárodním srovnání socialistické státy znevýhodněny.⁷¹⁵

Více prostoru než v předcházejícím volebním období věnovaly poslankyně bezpečnostním hrozbám ze strany vnitřních i vnějších nepřátel. Je možné předpokládat, že impulzem k vyšší frekvenci takto laděných projevů u mužů, ale zejména u žen ve Sněmovně, byl kauza Charty 77.

Většina projevů poslankyň se nesla v duchu ochrany míru jako nejvyšší ženské hodnoty proti západním válečným štváčům. Poslankyně Doležalová mluvila o potřebě odzbrojení a míru ve světě na 5. schůzi Federálního Shromáždění. Odkázala se přitom na Klementa Gottwalda a jeho údajné heslo "Buduj vlast – posílíš mír!", jímž apelovala na všechny občany Československa, aby za účelem míru ještě usilovněji pracovali na plnění hospodářského plánu.⁷¹⁶ Dle mnohokrát opakované floskule, tentokrát vyřčené poslankyní Vávrovou, byl mír základní podmínkou budování socialismu. Bez míru a socialismu by lidé a zejména děti v Československu nemohli žít s takovým pocitem bezpečí, s jakým žijí.⁷¹⁷ Poslankyně

⁷¹³ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/003schuz/s003007.htm>

⁷¹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/004schuz/s004010.htm>

⁷¹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/010schuz/s010014.htm>

⁷¹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/005schuz/s005010.htm>

⁷¹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/013schuz/s013013.htm>

Humajová vnímala mír jako tradičně ženské téma a Československé ženy označila za přední bojovnice za mír. „Nie je nič strašnejšieho, ako osud matky, ktorá pochováva so svojim dieťaťom všetky svoje nádeje, alebo musí bezmocne hľadiet' na jeho utrpenie.“ Takový osud chystal mnohým matkám obávaný americký imperializmus, který se, dle jejího mínění, pokoušel podněcovat nárůst mezinárodního napětí v souvislosti se sovětským angažmá v Afganistánu.

Poslankyně Dvořáková označila protisocialistickou kampaň Západu za psychologickou válku, která měla být charakteristickým produktem studené války. Nástroji této války byly dle jejího soudu zejména „štvavé rozhlasové stanice tzv. Svobodná Evropa a Svoboda.“ Řečnice považovala, za naprosto provokační, když západní země požadovaly, aby Československo nebránilo jejich činnosti. „My se samozřejmě nebojíme. Jde nám však o něco jiného. Jde o to, že tyto prakticky jsou zaměřeny proti détente, proti zmírňování napětí, proti míru a bezpečnosti, a proto i proti nejživotnějším zájmům lidu socialistických a kapitalistických zemí.“⁷¹⁸ Poslankyně Čáslavská pro změnu rozvratným vlivům Západu přičítala zodpovědnost za rostoucí hospodářskou kriminalitu v Československu. Neodpovědný vztah Čechoslováků k socialistickému vlastnictví byl tak v jejích očích přímo ovlivněn štvavou antisocialistickou kampaň a uplatňováním diverze. Tyto negativní vlivy byly o to závažnějším problémem, že navíc bránily v efektivní výchově dalších generace socialistických občanů.⁷¹⁹

Proti západní ideologické válce a jejím negativním dopadům na smýšlení obyvatelstva mělo být působeno na všech frontách. Jedním z nástrojů pozitivní motivace občanů k věrnosti socialistickému režimu bylo zřízení nové medaile Za obětavou práci pro socialismus a Řádu přátelství. Ve zprávě k návrhu tohoto zákona poslankyně Čermáková zmiňuje, že medaile má být impulzem, aby se stále větší počet pracujících zapojil v ještě větší míře do veřejné práce pro společnost a socialismus. Řádem přátelství měli být oceňováni ti jedinci, kteří vystoupí proti štvavým kampaň a provokacím. Řád byl určen těm, kdo soustavně usilovali o mír a rozvoj přátelských vztahů vedoucích k uvolnění mezinárodního napětí.⁷²⁰

S vlivem prozápadní ideologie bylo třeba bojovat i mezi ženami. Svaz žen jako členská organizace národní fronty tak mezi lety 1976 a 1981 měla podle poslankyně Vackové čelit nesprávným názorům, které ženy slyšely třeba z nepřátelských rozhlasových stanic. Svaz měl vést všechny ženy ke správnému chápání myšlenek socialismu a internacionalismu. Poslankyně apelovaly na Svaz žen, aby výchovně působil na ženy a vedl je prokazování

⁷¹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/005schuz/s005009.htm>

⁷¹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/011schuz/s011011.htm>

⁷²⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/002schuz/s002015.htm>

„pracovního hrdinství“.⁷²¹ Vedle toho se významnou měrou podílel na výstavbě centra Mezinárodní federace žen v Hanoji. Skrze mezinárodní organizaci žen se poslankyně a Svaz podílely na humanitární péči zaměřené na ženy ve Vietnamu i v dalších východoasijských a afrických státech. Vedle této humanitární mise měl v daném místě Svaz na tamní ženy působit také ideologicky a představit jim socialismus jako východisko z jejich nouze.⁷²²

Poslankyně přímo spojené se Svazem žen také nejobširněji charakterizovaly politiku státu vůči ženám a v duchu dobového diskurzu mluvily i o vztahu žen vůči režimu. Tento vztah měl být založen na hluboké důvěře v politiku KSČ. Dle poslankyně Kabrhelové si strana tuto ženskou podporu získala znovu až od dubna roku 1969, kdy bylo zvoleno nové vedení s Gustavem Husákem. Předsrpnová politika strany byla interpretována jako protiženská, reakční a antisocialistická. Obrozená strana ženám dala jasně najevo, že bude nadále jednat dle tradiční marxisticko-leninské politiky, čímž ženám zajistí naprostou rovnoprávnost a sociální jistoty.⁷²³ Důkazem toho měl být, jak vysoký počet žen zvolený do Federálního shromáždění, tak program strany na toto volební období.

Agenda týkající se jakýmkoli způsobem československých žen byla i v tomto volebním období na půdě Federálního shromáždění svěřována výhradně ženám. Už na druhé schůzi Sněmovny věnovala poslankyně Lipianska celý svůj projev chvále na růst životní úrovně žen v socialistickém Československu. Zvlášť vyzdvihla starost o rodiny a děti, které společně se zaopatřením důchodců označila za kvality, které potěší zvlášť ženy. Zájem státu o děti a staré lidi stejně jako třeba rozšíření provozní doby prodejen v jejím chápání usnadňují v duchu marx-leninské politiky život československým ženám. Je tedy třeba konstatovat, že na konci 70. let v Československu stále pařily tyto povinnosti k genderové roli ženy a mužů se tedy tento balíček služeb netýkal.⁷²⁴

Zajímavou novinkou z hlediska studia agendy československých poslankyň, byl zájem o jednu zcela konkrétní právní kauzu a její obširné projednávání na půdě Federálního shromáždění. Šlo o případ manželů Gabrielových z roku 1972. Otec rodiny Bedřich Gabriel emigroval po sovětské invazi i se svými dětmi čtyřletým synem Bedřichem a šestiletou dcerou Vlastou do USA. Jejich matka do USA neodcestovala a několik měsíců po odchodu manžela se s ním rozvedla a znovu se vdala za občana Sovětského svazu Žludkyna. Otec dětí však v emigraci poměrně záhy zemřel na rakovinu a děti tak byly na jeho přání svěřeny rodinným přátelům manželům Smithovým a jejich kalifornské babičce. Matka dětí po smrti manžela

⁷²¹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/002schuz/s002009.htm>

⁷²² <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/013schuz/s013010.htm>

⁷²³ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/002schuz/s002009.htm>

⁷²⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/002schuz/s002012.htm>

žádala o navrácení Vlasty a Bedřicha do vlasti. Kalifornský soud rozhodl ve prospěch přání manžela a s ohledem na skutečnost, že děti si už nepamatují ani jazyk ani matku, zamítl jejich požadovaný návrat do Československa. Případ byl široce medializován. Zároveň byl využit jako protiargument vůči kritice, které čelilo Československo kvůli bránění slučování železnou oponou rozdělených rodin. Poslankyně Vacková řekla, že „Případ pani Gabrielovej-Žludkynovej sa veľmi citlivo dotýka nás všetkých, preto s veľkým záujmom sledujeme, čo urobí americký prezident, čo odpovie jeho matka, na ktorú sa obrátil i Ústredný výbor Československého zväzu žien, aby v záujme ľudskosti prispela k vyriešeniu práva matky, ktoré bolo pošliapané nespravodlivým rozsudkom americkej justície.“ Nepodloženě rovněž informovala o údajně nuzných podmínkách, v nichž byly Československé děti USA nuceny pobývat. Celou argumentaci vedla v duchu „pošlapání přirozených práv matky“ na dítě. Ta měla být rozhodnutím amerického soud znevážena a je tedy úkolem zástupců Československa uvedená „ženská práva“ hájit.⁷²⁵

Vztahy mezi rozvedenými rodiči působily problémy nejen v případech přeshraničního styku. Poslankyně Pilátová mluvila o neplacení výživného a problematice svěřením dítěte do péče jednoho z rodičů. V druhé polovině 70. let setrvale stoupal počet uzavřených manželství, ale i rozvodovost. Prevenci tohoto negativního jevu měly zajistit vedle výchovného působení škol také manželské poradny. O formování odpovědného vztahu k rodině a dětem měly podle představ žen v parlamentu souborně usilovat média, krásná literatura, filmová tvorba a výtvarné umění. „Mnoho můžeme v tom učinit i my, poslanci ve volebních obvodech, národní výbory a zejména společenské organizace. (...) Například v mém volebním obvodu v okrese Mladá Boleslav svědčí o rostoucím zodpovědném a svědomitém přístupu soudců na tomto citlivém úseku agendy dosažené výsledky. Zatímco v roce 1972 bylo povoleno 224 rozvodů, v minulém roce jen 211. Tento příznivý trend je v souladu s celostátním vývojem, který v roce 1976 taktéž zaznamenal určitý pokles.“⁷²⁶ Přesto bylo v roce 1979 zaznamenáno 32 tis. rozvodů a ze dvou třetin v těchto manželstvích bylo třeba soudně rozhodnout o svěřením nezletilých dětí do péče matky nebo otce. Mnohdy se jednalo o několikaleté spory mezi rodiči, což velmi negativně působilo jak na děti, tak na zahlcení systému institucí činných v rozvodovém řízení.⁷²⁷ Podobně přetížené byly ústavy náhradní rodinné péče, kam se dostávaly děti, které přišly o oba rodiče nebo děti, které byly rodičům

⁷²⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/004schuz/s004010.htm>

⁷²⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/003schuz/s003007.htm>

⁷²⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/019schuz/s019007.htm>

z různých důvodů odebrány.⁷²⁸ Obě tyto skutečnosti vrhají příslovečný stín na jinak velmi štedrou a široce mediálně propagovanou rodinnou politiku normalizačního Československa.

Po jisté odmlce se v malých náznacích navracel také zájem žen ve Federálním shromáždění o environmentální problematiku. Na rozdíl od kritiky konce 60. let se však žádné apely ani tlak na řešení problémů znečištěného životního prostředí zatím neobjevily. I tato tematika byla značně ideologizovaná. Při projednávání návrhu zákona o ochraně lesního půdního fondu a jeho využívání mluvila poslankyně Plíšková o tom, že lesní půda a její dřevní porosty byly v období první republiky nástrojem vykořisťování dělnické třídy i zemědělských dělníků, drobných zemědělských pachtýřů a chalupníků. Únorové vítězství pracujícího lidu v roce 1948 a po něm IX. sjezd Komunistické strany Československa dle jejích slov otevřely cestu pro racionální využívání lesního a půdního fondu a cestu k tomu, aby lesní půda patřila těm, kdož na ní pracují.⁷²⁹

K únorovému převratu se ženy vztahovaly zejména během roku 1978, kdy bylo na celorepublikové úrovni slaveno třicetileté výročí této historické události. Během slavnostních projevů se poslankyně kladně vyjádřily mimo jiné i k procesu kolektivizace. Nepřekvapivě byl proces kolektivizace interpretován s jednoznačně kladným znaménkem. Nečekaně velký prostor je v projevech věnován boji proti diverzním skupinám, kulakům a antisocialistickým živlům, kteří kolektivizaci mařili nebo ideologicky nevhodně ovlivňovali sedláky. Slovník, který není k rozeznání do projevů vedených v polovině 50. let byl plný citací Lenina a Gottwalda. Během proslovu použila řečnice události 50. let jako příklady vhodné následování a praktiky užití během kolektivizace se nezdráhala proti narušitelům socialistického řádu užit ani v budoucnosti „Chcem tu spomenúť, že po roku 1948 sa dali do boja proti socializmu západné antikomunistické centrály, diverzné strediská, zahraniční emigranti, miestni kulaci s cieľom rozvrátiť poľnohospodárstvo a postaviť roľníkov proti robotníkom a Komunistickej strane Československa. Rovnako v rokoch 1968–1969 nepriateľské vnútorné a vonkajšie sily sa usilovali o likvidáciu marxisticko-leninskej politiky Komunistickej strany Československa a o rozbitie robotnícko-roľníckeho zväzku. (...) Pod vedením KSČ zlikvidujeme pokusy o narušovanie nášho socialistického vývoja.“⁷³⁰ Kritiku nebo vymezení se vůči zločinům poválečných let v žádném z projevů žen ve Federálním shromáždění nenajdeme.

O něco kritičtější hlasy se ozývaly při jednání o otázkách plánu, a především o nedostatku pracovníků a některých typů zboží. Již od začátku 70. let setrvale ubývalo zájmu

⁷²⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/019schuz/s019008.htm>

⁷²⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/005schuz/s005017.htm>

⁷³⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/007schuz/s007010.htm>

studentů o dělnické a technické obory, proto se podnikům nedostávalo pracovníků pro strojírenství, energetiku a těžký průmysl obecně. Naopak strmě narůstal počet zaměstnanců na administrativních postech. Z obav o ztrátu zaměstnance upouštěli prý vedoucí pracovníci od ukládání kárných opatření, což navíc vedlo k nízké pracovní morálce.⁷³¹ Poslankyně Ridzиковá navrhovala řešit tuto situaci skrze přísnější regulaci zaměstnanosti a plánovitě rozmísťování pracovních sil. Další z možných cest bylo zavedení větší směnnosti do výroby.⁷³² Růst počtu pracovních míst byl rychlejší než vzestup zaměstnanosti a s nedostatkem pracovních sil se potýkala řada závodů. Negativně působila i dlouhá mateřská dovolená a nevhodně matek pracovat na směny. „Tyto rodinné důvody jsou jistě vážné a společnost je také plně uznává. Přesto je skutečností, že obvykle vyšší směnnost je v závodech a v provozech s větší zaměstnaností žen. Myslím, že to není správné... Přesvědčit pracovníky o společenské nutnosti pracovat ve dvou nebo třech směnách není vždy jednoduchou záležitostí.“⁷³³ Navíc většina podniků nebyla schopna zajistit matkám ani zákonem danou úroveň hygienického a sociálního zařízení. Kontrola provedená v 81 závodech, o které referovala poslankyně Hájková, ukázala, že jen 13,5 % podniků této úrovně úplně vyhovovaly. Jen asi 20 % organizací poskytovalo takové služby nápomocné pracujícím ženám, jako byly prádelny, školky, ledničky nebo prodejny. „Pak se nemůžeme divit, že ženy nejsou spokojeny v některých závodech a odcházejí jinam, a to i za cenu, že si tam méně vydělají, ale kde jsou vytvořeny podmínky pro to, aby mohly pečovat i o děti.“⁷³⁴ Federální shromáždění kritizovalo bezdůvodnou fluktuaci zaměstnanců nejen u žen. Výpověď z kvalifikovaných důvodů dávaly ale dle statistik častěji ženy než muži. Počet výpovědí u žen z důvodu péče o děti činil v průměru téměř 35 % z celkového počtu. Poslankyně kritizovala takové ženy, které zneužívaly výhody poskytované jim zákoníkem práce ke změně zaměstnání, aby získaly větší plat.⁷³⁵ Jedná se o další z příkladů rozporu mezi legislativou nastavenými normami či postupy a žitou praxí. Je zřejmé, že vymahatelnost zákonů upravujících pracovní podmínky a úvazky československých žen byla jen velmi malá.

Chybějící pracovní síly spolu s nevhodně sestaveným plánem výroby byly jednou z příčin setrvalého nedostatku některých typů spotřebního zboží. Ženy ve Sněmovně svorně poukazyvaly na to, že např. užitný textil, ručníky, utěrky a běžné porcelánové zboží, nitě, otvíráky, kamna a náhradní díly se vlastně ani nenakupují, ale spíše shánějí. Poslankyně

⁷³¹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/006schuz/s006004.htm>

⁷³² <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/002schuz/s002025.htm>

⁷³³ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/010schuz/s010008.htm>

⁷³⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/006schuz/s006004.htm>

⁷³⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/006schuz/s006004.htm>

Flösslerová si stěžovala, že ředitelé a vedoucí podniků necítí společenskou odpovědnost za zásobovací situaci u zboží, které vyrábějí.⁷³⁶ Nešlo však jen o vedení podniků. Podle poslankyně Tenglerové problém začínal už u nezodpovědného plánování výroby, které nebylo v souladu s požadavkem trhu a poptávkou po výrobcích.⁷³⁷ Vedle nedostatku některých typů zboží se Československu podobně jako v předcházejícím volebním období potýkalo také s nízkou kvalitou výrobků, především v oblasti oděvů a obuvi.⁷³⁸ Ilustrativní je statistika, z níž vyplývá, že zhruba 60% všech stížností, které národní výbory ročně řešily se týkalo kvality výrobků, a to především u průmyslového zboží. Poslankyně Cabalková navrhovala řešit nedostatek kvalitní obuvi zavedením širší výměny zboží s NDR.⁷³⁹

V dalším tradičně ženském resortu – vzdělávání – došlo během let 1976–1980 k přípravě široké přestavby školského systému. Projekt nové československé vzdělávací soustavy měl přizpůsobit celý systém novým společenským potřebám. Ačkoli se bezpochyby jednalo o reformu, která ovlivní celou společnost bez ohledu na gender, byly zpravodajské pozice a projevy na plénu obsazeny výhradně ženami. Poslankyně o projektu referovaly jako o soustavě vzdělávacích zařízení působících v duchu hlubokého socialistického humanismus a demokratičnosti. Realizace školské reformy měla zasáhnout jak do obsahu a forem výuky, tak do složení učitelských sborů. Na učitele měly být kladeny větší nároky zejména v otázkách jejich ideového ukotvení. Při výběru pedagogů se měla věnovat větší péče právě jejich ideové průpravě. V práci socialistického pedagoga nemělo ani na okamžik být možné oddělit proces vzdělávání a výchovného působení. Schopnost pedagogů předávat žákům ideologicky korektní hodnoty a věrnost straně mělo zajistit studium na pedagogických školách. Vstupenkou za katedru se stala povinnost absolvovat učitelské studium. Toto opatření mělo také odstranit poměrně širokou vrstvu nekvalifikovaných pedagogů, jichž bylo v některých okresech až 30 %. Řešena byla i feminizace školství. Poslankyně uvedla, že kvůli naprosté převaze žen ve vzdělávací soustavě je tento rezort značně ovlivněn výpadky pracovníků v důsledku mateřských dovolených. Pro školy je vždy velmi obtížné najít za učitelky kvalifikovanou náhradu. Poslankyně si stěžovaly, že v menších obcích, do nichž pedagožky mnohdy zavedou umístěnky, je pro svobodné učitelky velmi obtížné najít si partnera. Problém feminizace školství měl být řešen skrze zvýšení kvót pro chlapce na gymnáziích. V důsledku toho by se i na pedagogických školách mohlo začít objevovat více mužů. V zájmu resortu by byl i vznik častějších učitelských manželství, protože by se tím odboural problém učitelek, které

⁷³⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/020schuz/s020010.htm>

⁷³⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/006schuz/s006007.htm>

⁷³⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/010schuz/s010010.htm>

⁷³⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/012schuz/s012007.htm>

se stěhovaly spolu s manželem jiné profese za jeho pracovním umístěním.⁷⁴⁰ Jedním z deklarovaných cílů byla společnost s co nejvyšším počtem absolventů úplného středoškolského vzdělání. Nová školská soustava tak měla, dle zprávy XV. sjezdu KSČ, poskytnout všestrannou socialistickou výchovu mladé generace, při pěstování jejich vysokých mravních kvalit, socialistického vlastenectví a internacionalismu, při jejich ztotožnění s ideály socialismu a komunismu." a měla produkovat ideologicky jasně vyhraněné kvalifikované budovatele socialismu. Celý projekt počítal s aktivním zapojením rodin, zejména v otázkách „morální a ideové“ výchovy.⁷⁴¹ Dle poslankyně Rozsypalové byla reforma i jistou reakcí na Valným shromážděním OSN vyhlášený rok dítěte. Ten měl připadat na rok 1979 a kladl si za cíl upozornit na problémy dětí zejména v rozvojových státech.⁷⁴² Vedle odkazů na mezinárodní dění a internacionální solidaritu se poslankyně při projednávání návrhu zákona přímo vztahovaly k tradici Zákona o jednotné škole. Dílo Zdeňka Nejedlého, znamenalo pro poslankyni Seidlovou nejen demokratizaci vzdělání, ale také správné zdůraznění političnosti československých škol a mezi jejich úkoly prvně zařadil i socialistickou výchovu mládeže.⁷⁴³

Reforma se měla zásadním způsobem dotknout i vysokých škol. Nově měly být soustava studijních oborů i obsah studia na jednotlivých vysokých školách stanoveny vládou. Za účelem posílení výchovného účinku vysokých škol byl do školního řádu zařazena dvě nová výchovná opatření, a to napomenutí a podmíněčné vyloučení ze studia.⁷⁴⁴ Ani vysokoškolským pedagogům nesměla chybět hluboká stranickost. Základním kritériem pro výběr vysokoškolského pedagoga byla jeho bezvýhradná věrnost věci socialismu a bezchybný kádrový profil. Pro adekvátní ideologickou přípravu vysokoškolských učitelů byly připraveny povinné pedagogicko-psychologické a ideově-politické semináře. Podobně ideologicky disciplinačně měly působit i vědecké stáže a pobyty na univerzitách v socialistických zemích.⁷⁴⁵

Výchovným rezortem byla po celé sledované období i kultura, která rovněž stála v centru pozornosti československých poslankyně řádově více než tomu bylo u jejich mužských kolegů. Podobně jako v předcházejících volebních obdobích bylo umění součástí celostního komunistického indoktrinačního programu. Poslankyně si osobovaly právo hodnotu umění poměřovat dle jeho „kvality“. Kvalita uměleckého projevu spočívala (dle jejich slov)

⁷⁴⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/008schuz/s008020.htm>

⁷⁴¹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/002schuz/s002024.htm>

⁷⁴² <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/011schuz/s011008.htm>

⁷⁴³ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/008schuz/s008018.htm>

⁷⁴⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/015schuz/s015020.htm>

⁷⁴⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/015schuz/s015021.htm>

v jeho obsahu, myšlenky a světovém názoru, který prosazoval. Kvalitní umění bylo jen takové umění, které vychovávalo socialistického člověka kanonickými postupy. Více než kdy dříve se v polovině 70. let stalo umění také nástrojem boje proti režimu. Protirežimní nebo ideologicky neodpovídající tzv. nežádoucí kultura musela být podle žen ve Sněmovně jako škodlivá a rozvratná potlačována všemi dostupnými prostředky. Poslankyně Seidlová se ve svém vystoupení věnovala případu zakázané kapely Plastic People of the Universe. To, že režim nedovoluje působení takovému druhu „umělců“ považovala Seidlová nejen za správné, ale dokonce za nezbytné pro rozvoj toho „kvalitního“ umění. „A jestliže nám na Západě vytýkají, že nedovolujeme rozvíjet se podle libosti takovému "umění" a takové "kultuře", jakou představují např. soubory Dg 307, nebo Plastic People, s jehož výplody nás seznámila nedávno naše televize, je nám to jen ke cti!“.⁷⁴⁶

Kulturní politika 70. let je charakteristická snahou o co největší omezení kontaktů se západním kulturním okruhem a západní produkcí. Přesto na základě oficiální politiky détente se např. některé ideologicky nezávadné západní filmy do československých kin dostaly. Poslankyně si pak ve Sněmovně stěžovaly na fakt, že tato kulturní „výměna“ není reciproční a v mnoha případech prý šlo ze strany západních zemí o nápadnou a záměrnou disproporci. Za závadné rovněž považovaly skutečnost, že s nálepkou československé literatury jsou v zahraničí vydávána díla emigrantů nebo umělců, kteří nesměli publikovat v Československu. Vadilo jim to zejména proto, že se jistě jednalo o díla pochybné umělecké hodnoty, jelikož autoři prokázali svou protisovětskou a protisocialistickou orientaci.⁷⁴⁷

Více než kdy dříve se ženy vyjadřovaly k zahraničně politickým otázkám. Alfou a omegou československé zahraniční politiky bylo úsilí o rozvoj a prohlubování vztahů se Sovětským svazem a zeměmi Varšavské smlouvy. Poslankyně Fialová považovala úzké sepětí států uvnitř Varšavské smlouvy proti hrozbám Západu za stále aktuální. „Jsme svědky toho, že v politice imperialistických států se prolínají realistické tendence a prvky dobrodružnosti, které jsou markantní právě v horečném zbrojení, posilování vojenského agresivního potenciálu NATO, jako integrované síly namířené proti socialismu.“⁷⁴⁸ V zájmu uvolňování napětí mezi západním a východním blokem a v duchu závěrů Helsinské konference docházelo v průběhu 70. let k podpisům mnoha smluv a deklarací zavazujících státy k mírovému postupu a odzbrojování. V průběhu let 1976–1980 bylo mezi Československem

⁷⁴⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/004schuz/s004008.htm>

⁷⁴⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/013schuz/s013009.htm>

⁷⁴⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/008schuz/s008023.htm>

a různými státy západní Evropy podepsáno více než 40 takových dohod a ve Sněmovně o nich informovaly téměř výhradně ženy.⁷⁴⁹

Nepřekročitelné problémy v procesu odzbrojování působily zejména zahraniční akce Sovětského svazu a USA ve sporných sférách vlivu. V očích poslankyň bylo zahraniční angažmá Sovětského svazu zcela jiným počinem, neboť: „Je tu jeden celkom podstatný rozdiel: my pomáhame, keď sme o to požiadaní a keď je to v našich silách, spoločnému pokroku, veci mieru, bránime spoločné záujmy krajín, ktoré sa dali socialistickou cestou. Nepriatelia pokroku však konajú v záujme malej, aj keď ešte nemálo vplyvnej a mocnej menšiny vykorisťovateľov, o čom svedčia a bohato ilustrujú dejiny po druhej svetovej vojne.“ Sovětský svaz jako garant a zastánce míru zůstal v dobovém diskurzu neotřesitelným narrativem.⁷⁵⁰

7.1.8 1981–1986

Volby do zastupitelských orgánů Československa pro první polovinu 80. let 20. století se konaly ve dnech 5. a 6. června roku 1981. „Spontánním hlasováním“ vyjádřilo více než 99,9 % Čechoslováků důvěru kandidátům Národní Fronty do obou Sněmoven Federálního shromáždění. Zároveň tím měli voliči prezentovat svůj čestný závazek „uvědoměle a svědomitě podporovat naplňování této linie vlastní každodenní prací.“ Ve volebních místnostech se redaktoři referující o volbách setkávali s pocitů hrdosti z občanské sounáležitosti ke společné socialistické vlasti a se všeobecnou slavnostní náladou. Složení Národní fronty mělo být výrazem jednoty komunistů, příslušníků dalších politických stran a nestraníků, rovnoprávného postavení žen a aktivní úlohy mládeže. Znovuzvoleno bylo celých 239 poslanců, kteří ve Federálním shromáždění zasedali v minulém volebním období. Více než dvě třetiny poslanců (68 %) tak zůstalo na svých pozicích. Z 350 zvolených poslanců bylo 93 žen. Ženy tvořily cca 26,6 % poslanců, což procentuálně znamenalo mírný pokles oproti volbám roku 1976. Post předsedy Federálního shromáždění stále držel Alios Indra a podobně stabilní bylo i čistě mužské složení místopředsedů. Mezi řadovými členy předsednictva zasedalo opět 11 žen a ani zde nedošlo k zásadní obměně funkcionářek.⁷⁵¹

Na plénech Sněmovny byly po roce 1981 nebyvale aktivní jak ženy se zkušeností z předcházejícího volebního období, tak poslankyně, které byly ve Federálním shromáždění nové. Vyjadřovaly se zejména k tradičně ženským tématům, jakými po celé více než 40 let trvající období komunistické nadvlády patřilo vzdělávání, zdravotnictví, kultura a zejména

⁷⁴⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/008schuz/s008007.htm>

⁷⁵⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/015schuz/s015008.htm>

⁷⁵¹ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/rejstrik/predsedn.htm>

sociální rodinná politika. Další novinkou, kterou přinesla do Federálního shromáždění 80. léta 20. stol, bylo zapojení mužů poslanců do dříve striktně ženské agendy týkající se genderové rovnosti. O pozici žen v Československu mluvili v tomto volebním období i muži. Konkrétně poslanec Urban rozebíral ve svém příspěvku na 10. schůzi obou Sněmoven problematiku mezipohlavní rovnosti. Poprvé na půdě Federálního shromáždění problematizoval rozdílný přístup právního řádu k mužům a ženám v otázkách péče o děti. Navrhoval, aby některé výhody, které připadají dle právního řádu výhradně ženám, byly dostupné i mužům. Zdůraznil sice fyziologickou odlišnost mužů a žen, která v souladu s diskurzem jasné dělení rolí předurčovala, explicitě ale hovořil o kategorii „mužů s povinnostmi k rodině“. Měl na mysli muže samostatně pečující o dítě, nebo muže, kteří o děti pečují „místo matky“. Ačkoli je z projevu jasné, že tyto případy vnímá jako zcela výjimečné, je jeho vystoupení z hlediska dobového diskurzu revoluční.

„V našem právu stále určitá ustanovení, jež zvýhodňují výlučně ženy s povinnostmi k rodině, nikoli však obdobně též muže. Pracovnice, nikoli však pracovník, může dát výpověď bez prodloužení výpovědní lhůty, jestliže pečuje o dítě atp. Sám tzv. "mateřský příspěvek" by mohl být po určité době po narození dítěte vyplácen muži, pokud by pečoval o novorozené místo matky.“ S tím souhlasila i poslankyně Gogová a poukázala na vůli vlády zohlednit v budoucnu právní postavení obou rodičů při řešení některých oblastí sociální politiky.⁷⁵² O uzákonění možnosti poskytnout mateřský příspěvek za určitých podmínek také muži referovala poslankyně Pekařová na 14. schůzi Federálního shromáždění. Mělo jít o případy, kdy z různých důvodů osamělý muž bude celodenně a řádně pečovat aspoň o jedno dítě do dvou let. V situaci, kdy mělo dítě oba rodiče, připadal příspěvek automaticky matce a otec na jeho čerpání nárok neměl. Nelze tedy mluvit o zásadním přehodnocení rolí mužů a žen.⁷⁵³

Celkově ale lze na základě projevů poslankyň konstatovat, že se náhled na úlohu žen postupně měnil. Procházel však spíše znatelným příklonem k tradičnímu obrazu ženy v domácnosti. Ta část role ženy, která byla situována do domácí sféry, se postupně stávala také více doceňovanou. Dle poslankyně Vacková sehrávaly ženy v každé fázi výstavby socialismu významnou úlohu v pozici pracovnic, které se podílely na tvorbě materiálních a duchovních hodnot a „zároveň sú to spravidla ženy, ktoré v rodine a domácnosti rozhodujú o kvantitatívnom a kvalitatívnom zameraní osobnej spotreby celých rodín.“ Takový stav je označován za „přirozený“.⁷⁵⁴ Stále více však bylo poukazováno na neúměrné zatížení československých žen. Na zaměstnané ženy dle poslankyň dopadalo mnoho starostí a často

⁷⁵² <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/010schuz/s010024.htm>

⁷⁵³ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014016.htm>

⁷⁵⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/002schuz/s002011.htm>

zápasily s časem, protože být dobrou matkou, manželkou, pracovnící a funkcionářkou byly role jen složitě laditelné. Poslankyně uváděly i příklady z osobních zkušeností ze svých pracovišť. Např. poslankyně Králíčková, která pracovala v téměř čistě ženském kolektivu jako tkadlena v n. p. Kolora v Semilech, mluvila o pracovitosti a obětavosti žen. „Na mém pracovišti pracují většinou ženy. Přesto, že na ně doma obvykle čeká ještě tak zvaná "druhá směna", a to je péče o rodinu a vedení domácnosti, je na ně plně spolehnutí při plnění národohospodářského podnikového plánu. Nevyhýbají se pracím na směny, a když je třeba a vyžaduje to plnění náročných úkolů, přijdou pracovat i v sobotu a v neděli.“⁷⁵⁵

Jako zvlášť nezastupitelnou vnímaly „přirozenou“ úlohu žen/matek při výchově a upevňování rodiny. Ono „upevňování“ se mělo dít zejména skrze svědomitou péči o domácnost. Úloha ženy v domácnosti a její působení jako šetrné hospodyně v tomto volebním období minimálně v projevech poslankyň nabíraly na důležitosti.⁷⁵⁶ Explicitně se těmto rolím ženy dostalo vysokého uznání i na XVI. Sjezdu KSČ.⁷⁵⁷

Jiné z obrazů žen setrvaly stabilní, zejména mluvíme-li o úloze socialistických žen v boji za mír. Poslankyně Nemcsová konstatovala, že jsou to právě ženy – dárkyně života, kdo zvlášť hluboce vnímá nebezpečí, které vyplývá z „imperialistických plánů“. Snaha o zachování světového míru v dobovém diskurzu spojovala všechny ženy v rámci jejich „přirozenosti“ a jakési myšlené „ženskosti“. Svaz žen inicioval velké množství pacifisticky zaměřených masových ženských aktivit. Např. v roce 1981 mělo více než 4,2 milionu československých žen podepsat mírové pohlednice, které byly následně zaslány prezidentovi USA Reaganovi a generálnímu tajemníkovi OSN. K MDŽ roku 1983 pro změnu československé ženy v dopisech a rezolucích adresovaných generálnímu štábu NATO protestovaly proti rozmístování nových amerických raket v západní Evropě. Podobně měly působit i akce podporující mezinárodní spolupráci směrem do států Varšavské smlouvy. Jedním ze způsobů boje žen za mír mělo být třeba i předání z „lásky zhotovených a odovzdaných darčkov pro zahraničních delegátov.“⁷⁵⁸

Československý svaz žen byl celkově v dobovém diskurzu o ženách stabilním prvkem, který si ve svých stanovách jako tradičně bral za cíl především osvětu mezi ženami. Ta měla vyústit v co nejširší podporu politiky strany. Dále měl dle poslankyň Svaz usilovat o co nejširší zapojení žen do socialistického soutěžení. Sám sebe Svaz vnímal jako pevnou a aktivní součást Mezinárodní demokratické federace žen, jejíž internacionální úlohu v zachování míru plně

⁷⁵⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/009schuz/s009023.htm>

⁷⁵⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014008.htm>

⁷⁵⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014008.htm>

⁷⁵⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014008.htm>

podporoval a podílel se na ní.⁷⁵⁹ Do úkolů MDFŽ patřilo i odstraňování diskriminace žen ve všech oblastech lidské činnosti a úsilí o jejich všestranné zrovnoprávnění. Obojí mohla v diskurzu socialistického parlamentu ženám přinést jedinečně socialistická společnost a československé ženy díky ní už plně rovnoprávnosti dosáhnout.⁷⁶⁰ Tato teze, která byly po otřesech roku 1968 jako nezpochybnitelná znovu nastolena normalizačním diskurzem, neprošla zásadnější revizí až do naprostého závěru 80. let. I proto Federální shromáždění, jak referovala poslankyně Gogová, neratifikovalo smlouvu č. 156, o rovných příležitostech a zacházení s pracovníky obou pohlaví.⁷⁶¹ Československý svaz žen měl hned na podzim roku 1981 příležitost prokázat svou aktivní pozici v rámci Mezinárodní demokratické federace žen. Československá socialistická republika se u příležitosti VIII. sjezdu MFDŽ stala hostitelskou zemí delegátek ženských organizací ze všech kontinentů. Jednalo se o důležitou propagační akci. Ženám se mělo dostat příležitosti poznat všechny sociální jistoty a benefity žité československé socialistické skutečnosti. Měly se přesvědčit o tom čeho žena v ČSSR za 36 let svobodného socialistického života dosáhla. Ve zprávě k přípravám sjezdu poslankyně proklamativně zdůraznila, že: „V našich podmínkách nejde jen o deklarativní zrovnoprávnění ženy, ale ve všech sférách společenských činností je ženě umožněno rovnoprávně se na těchto spolupodílet.“ Cílem akce bylo především ukázat, že „proženské“ právní normy nezůstávají nenaplněné, ale v denní praxi se v Československu už dávno realizuje to, o co ženy v kapitalistických státech stále jen marně bojují.⁷⁶² Přitom právě ono prosazení deklarované rovnosti a uplatňování legislativou nastolených práv byly v Československu dlouhodobě problematické.

S politikou přímo spojenou s postavením ženy v Československu úzce souvisela i politika rodinná. Poslankyně věnovaly pozornost novým úpravám zákona o rodině, které měly prohloubit kvalitu výchovy dětí. Například úpravou § 68 se zkrátila stanovená roční lhůta, po kterou se dosud hodnotil projevený zájem rodičů o dítě a urychlil se tím adopční proces. Dále pak nové znění § 74, umožňovalo osvojení i jednotlivci, který nežil v manželském svazku. Zákon se dotkl i povinností rozvedených manželů. Nově ukládal bývalému manželovi povinnost platit samostatně nevydělavajícímu z bývalého páru příspěvek na přiměřenou výživu, a to bez omezení doby. Tato úprava měla v duchu socialistické morálky odrazovat od využívání rozvodu k řešení manželských problémů.⁷⁶³ Rodina, tak jak ji definoval zákon

⁷⁵⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014008.htm>

⁷⁶⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/003schuz/s003026.htm>

⁷⁶¹ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/010schuz/s010024.htm>

⁷⁶² Vlasta 1981, roč. 35, č. 10, s. 3.

⁷⁶³ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/006schuz/s006018.htm>

o rodině, měla „napomáhat harmonickému rozvoji svých členů a současně vytvářet uvnitř rodiny optimální podmínky pro zdárný výchovný proces dětí.“ Novelizace zákona měla přinést i účinnější prevenci negativních sociálních jevů v rodinách a měla zabránit dalšímu nárůstu konstantně stoupající rozvodovosti. Na výchově k žádoucímu poměru vůči rodinnému životu se měl podílet i vzdělávací systém. Ve vystoupení ke stavu školství poslankyně Rozsypalová zdůraznila přínos škol k výchově socialistické osobnosti. Školství se mělo také zaměřit na budování vědomí sounáležitosti k mezinárodní dělnické třídě i světovým protiimperialistickým silám.⁷⁶⁴

Dle poslankyně Veselé měla společnost usilovat o takovou výchovu, ale i zájmovou činnost, která by vycházela z ideově politických hledisek a stávala se významným prostředkem v utváření kladného vztahu mládeže k marxisticko-leninskému světovému názoru. Socialistická škola se měla aktivně účastnit na realizaci politiky KSČ.⁷⁶⁵ To vše bylo v očích političek doslova příkazem doby, jelikož právě mládež byla v polovině 80. let nejnáchylnější na přijetí nežádoucích západních vlivů. Bylo třeba usilovat o to, aby mládež vyrůstala v uvědomělé budovatele a obránce socialistického zřízení. Mládež neměla podléhat hrubosti a agresivitě na jedné, ani „bezbřehému a netřídnímu pacifismu“ na druhé straně.⁷⁶⁶

Mladým lidem se mělo dostat kvalifikované, politicky i odborně dokonale podložené odpovědi na množství otázek a problémů vnitropolitického života v Československu i mezinárodního dění. „Ne vždy jsou však ti, kteří je vychovávají a vyučují, schopni odpovídat na potřebné úrovni, ale i s potřebným vnitřním zaujetím a přesvědčením. Zejména u středoškoláků a vysokoškoláků se setkáváme s objektivistickými postoji i v těch otázkách a názorech, kde by namísto bylo jednoznačné přesvědčení a názorová vyhraněnost.“ Proti tomuto jevu měly působit např. i hnutí záloh BSP, které vedly výchovnou akci "Učit se socialisticky pracovat a žít".⁷⁶⁷ V tomto směru kromě kvalifikovaných a ideologicky spolehlivých pedagogů, školských orgánů a sdělovacích prostředků měly kladně působit i ROH a SSM. Zejména měly usilovat o politicko-výchovné působení a podnícení zájmu o dělnická povolání, jejichž prestiž a obliba stále upadala.⁷⁶⁸

Poslankyně Seidlová ve zprávě vlády Československé socialistické republiky o plnění jejího programového prohlášení řešila otázky výchovy a vzdělávání dospělých. Dlouhodobým cílem vlády bylo vybudování systému celoživotního permanentního vzdělávání,

⁷⁶⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/012schuz/s012010.htm>

⁷⁶⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/012schuz/s012021.htm>

⁷⁶⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/019schuz/s019019.htm>

⁷⁶⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/004schuz/s004012.htm>

⁷⁶⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/012schuz/s012021.htm>

tj. celoživotního formování osobnosti pracujících. Poznamenala, že díky celoživotní ideové výchově stoupá vedle mravních vlastností i význam výchovy k socialistickému vlastenectví a proletářskému internacionalismu. Tato výchova měla být zabezpečena obsahem samotného učiva, učebními texty a pomůckami. Všem typům škol byly za tímto účelem na školní rok 1984 poskytnuty dispozici jasně metodické návody, tzv. Programy komunistické výchovy.⁷⁶⁹ V 80. letech se také stále více pozornosti věnovalo mezinárodním vzdělávacím programům. V Československu studovalo v roce 1983 celkem 4844 studentů ze spřátelených rozvojových zemí. Na tyto studenty plynulo každoročně značné množství peněz. Poslankyně Seidlová dále uvedla, že si v Československých podnicích zvyšovalo kvalifikaci 31 700 mladých dělníků, z toho 26 500 z Vietnamské socialistické republiky, 4700 z Kubánské republiky, 300 z Mongolské lidové republiky a 200 z Laoské lidově demokratické republiky.⁷⁷⁰ Československo se tak aktivně podílelo na internacionálně solidární spolupráci socialistických a „potenciálně socialistických“ rozvojových států.

Také kultura stále sehrávala v očích politiků obdobnou úlohu. Jako součást „nadstavbových rezortů“ byla setrvale ženskou doménou.⁷⁷¹ Dle výjimečně aktivní poslankyně Rozsypalové bylo nejdůležitějším posláním socialistické kultury formovat a umocňovat duchovní potřeby člověka a aktivně působit na jeho ideový, politický a morální profil osobnosti.⁷⁷² Platforem pro takové působení nebylo v ČSSR málo. Stabilně v režimu poplatné kulturní sféře v Československu působilo přes 90 scén, na nichž pracovalo přes 100 souborů. Vedle toho fungovalo na 20 státních symfonických orchestřích, 12 500 knihoven, přes 500 muzejí, více než 1200 kin, a přes 40 galerií. Celý tento v parlamentu primárně ženami komentovaný rezort uskutečnil ročně kolem 3 500 koncertů a více než 2 500 výstav. Dle statistik se v 80. letech natočilo přes 50 hraných celovečerních filmů a bylo vyrobeno přes 12 500 000 gramofonových desek.⁷⁷³ Navzdory všem těmto aktivitám zaznamenal rezort kultury rapidní pokles zájmu svou produkcí. Od začátku 80. let stagnovala návštěvnost divadel a domácích filmů v kinech. Jen velmi pomalu rostl zájem o koncerty a nerostla ani návštěvnost výstav. Dělo se tak úměrně rostoucímu zájmu o zahraniční produkci nebo o umění režimem

⁷⁶⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/016schuz/s016008.htm>

⁷⁷⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014011.htm>

⁷⁷¹ Autorem ústřední koncepce teze o základně a nadstavbě je K. Marx. Jedná se o základní pojmy marxistického chápání společnosti. Základna je hierarchicky nadřazena nadstavbě. Marx věřil v určující působení hospodářského řádu na veškeré další oblasti lidského života. Hospodářství tedy determinuje kulturu jako celek – tj. normy, ideje, instituce, hierarchii společnosti, vztahy, rituály atd. MARX, Karl – ENGELS, Friedrich. *Ke kritice politické ekonomie*. Praha, 1953, s. 5–10.

⁷⁷² <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/002schuz/s002014.htm>

⁷⁷³ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/012schuz/s012010.htm>

⁷⁷³ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/013schuz/s013008.htm>

označené jako nežádoucí. Nejznatelněji se tyto trendy projevovaly v hudbě a u mladé generace. „V tomto žánru se nejvíce projevuje nekritické přejímání cizích vlivů, estetických názorů i životního stylu, jejichž politické aspekty nejsou vždy v souladu s naší socialistickou morálkou. Z uvedeného hlediska by proto měly projevit více politické odpovědnosti především instituce a organizace, které se podílejí na masovém šíření tohoto hudebního žánru.“⁷⁷⁴

Poslankyně se více než v předcházejícím volebním období věnovaly problémům v zásobování a otázkám hospodářského plánu obecně. poslankyni Železniaková kritizovala stabilní nedostatek sortimentu v menších prodejnách a úplnou sezónní nedostupnost některých typů zboží. Podobně jako v období předcházejícím mluvily poslankyně z vlastní zkušenosti a poukázaly na přebytek některých druhů zboží, zejména toho nekvalitního a nevkusného spotřebního.⁷⁷⁵ V bezprostředním okolí žen ve Federálním shromáždění se hromadily stížnosti na nedostatečný sortiment, kvalitu a módnost ženské a dětské konfekce, bot i pleteného zboží. Zejména na zimu byl problém děti teple obléct, což zvyšovalo nemocnost ve školách a školkách. Poněkud úsměvně působí zprávy o řešení této situace. Z iniciativy pracovních kolektivů žen kolem mateřské školky v Rakovníku, se začaly děti místo teplého oblékání denně sprchovat studenou vodou. To údajně u dětí zvýšilo jejich otužilost, snížilo nároky na oblékání a nemocnost poklesla až o 50 %.⁷⁷⁶

Poslankyně Ivaničová viděla příčinu nastíněných problémů v nedodržování plánovací nebo rozpočtové kázně. Další zanedbávanou oblastí, která se dotýkala technické úrovně výrobků, jejich exportního potenciálu a atraktivnosti na vnitřním trhu, byla péče o design. Aby se zboží na trhu uplatnilo a bylo exportně atraktivní musel se dle jejího soudu stát design nezbytnou součástí konstrukce, projekce a vývoje nových výrobků.⁷⁷⁷ Cílem příslušné pětiletky se měla stát především co největší intenzifikace výroby a zvyšování kvalitativních norem jednotlivých výrobků. Samostatnou kapitolou byli pracující. Poslankyně Flosslerová ve svém příspěvku řešila otázku osobní zainteresovanosti pracovníků ve výrobě, častých absencí, nežádoucí fluktuaci a problematický poměr dělníků k zaváděným inovacím. Jedním z nástrojů měla být diferenciací mzdy dle zásluhovosti a výkonu.⁷⁷⁸ Poslankyně Ridziková také otevřela problematiku bezpečnosti práce a kvality pracovních podmínek, která se měla v plném rozsahu rozvinout až na konci 80. let. Ve zprávě k vládnímu návrh zákona o změnách zákona o sociálním zabezpečení a předpisů o nemocenském pojištění mluvila o situaci horníků.

⁷⁷⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/013schuz/s013008.htm>

⁷⁷⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/011schuz/s011009.htm>

⁷⁷⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/011schuz/s011001.htm>

⁷⁷⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/005schuz/s005004.htm>

⁷⁷⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/012schuz/s012007.htm>

Ti kvůli vyšší prašnosti, hluku, vibracím a mizerným hygienickým podmínkám trpěli vyšší nemocností a celou škálou nemocí z povolání. Práce horníků byla sice společensky vysoce potřebná a oceňovaná, ale navzdory relativně vysokým platům se toto povolání stávalo stále méně atraktivním. S nedostatkem kvalifikovaných pracovních sil s neúměrně vysokou fluktuací a nemocností ostatně zápasila většina podniků průmyslové výroby.⁷⁷⁹ Za jednu z příčin nemocnosti a v důsledku té i zvýšené absence pracovníků označila poslankyně Pekařová „nesocialistický“ přístup lékařů. Ti měli napomáhat ve zneužívání vymožeností socialistického zdravotnictví tím, že udělovali pracovní neschopnost občanům s předstíraným onemocněním. Lékařům vytkla i další nežádoucí vlivy na pracovní morálku pracovníků. Jestliže byl lékař s principy socialistické společnosti vnitřně v rozporu, přenášel prý své postoje i na nemocného. Za politicky škodlivý jev označila i preferování zahraničních léků z devizové oblasti před léky domácí výroby.⁷⁸⁰ Naproti tomu poslankyně Salvová ve své zprávě zmínila, že naprostá většina pracujících Čechoslováků svými činy dokazuje, „že prvořadým smyslem jejich života je přinášet prospěch společnosti“. Na ústupu prý byl nežádoucí z dob kapitalismu zděděný individualismus a ve stále větší míře byla uznávána i svrchovaná autorita KSČ. Bylo tomu tak nejen kvůli zostření mezinárodní situaci, ale také díky činnosti nového posrpnového vedení strany. „Krizový vývoj ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ zároveň názorně ukázal, že jakékoli podléhání pokusům rozbít tuto jednotu, tento svazek, vede k vážnému nebezpečí pro celou společnost. Vývoj od nástupu nového vedení strany v čele s generálním tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem ČSSR soudruhem Gustávem Husákem zároveň potvrdil, že v této jednotě je síla, schopná odstraňovat všechny překážky na naší cestě vpřed.“⁷⁸¹

To ovšem neznamenalo, že by negativní sociální jevy a protirežimní činnost ze společnosti zcela vymizely. Poslankyně Silvánová se poprvé ve sledovaném období širěji věnovala alkoholismu a toxikomanii. Alkoholismus označila za příčinu nežádoucího chování mnoha Čechoslováků. Vedl dle jejího soudu k prostituci, parazitismu, byl příčinou častých absencí, fluktuace a rozvodovosti. Alkoholismus v dobovém diskurzu podporoval také úplatkářství, spekulantství a celou škálu trestné činnosti zejména u mladistvých.⁷⁸² Té se blíže věnovala její kolegyně poslankyně Rozsypalová, která konstatovala, že se od roku 1980 počet přestupků páchaných mladistvými více než zdvojnásobil a velká část jich je páchána pod vlivem alkoholu.⁷⁸³ Alkoholismus nebyl jediným novým tématem, které se v 80. letech

⁷⁷⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/005schuz/s005011.htm>

⁷⁸⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/007schuz/s007008.htm>

⁷⁸¹ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014011.htm>

⁷⁸² <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/019schuz/s019018.htm>

⁷⁸³ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/019schuz/s019019.htm>

objevilo. Stále výrazněji se poslankyně vztahovaly k environmentálním problémům. Např. poslankyně Kontríková mluvila o potřebě technicky modernizovat výrobu, jelikož zastaralé výrobní procesy mají velmi negativní vliv na životní prostředí a zpětné řešení těchto potíží stojí státní kasu značné finance. „Dnes, pri tejto príležitosti, by som chcela poukázať aj na to, že náhrady uložené za znečisťovanie vody dosiahli značnú sumu 1309 mil. Kčs a za znečisťovanie ovzdušia vyše 91 mil. Kčs.“⁷⁸⁴

Prominentní oblast zahraniční politiky byla setrvale až do konce sledovaného období svěřována výhradně ženám s delší politickou praxí a poslankyním, které vedle této funkce, zastávaly i další posty např. v ÚV KSČ, odborech nebo Svazu žen. Například poslankyně Kabrhelová, členka ÚV KSČ, funkcionářka Svazu žen i ÚRO mluvila o prodloužení platnosti Varšavské smlouvy k 26. dubna roku 1985 o dalších dvacet let. Ve svém vystoupení jako mluvčí blíže nespecifikovaného „lidu“ vyjádřila společně s ním upřímný souhlas a podporu tomuto aktu. Varšavskou smlouvu označila za nejdůležitější stabilizující prvek mezinárodních politických vztahů. „Díky vysoké politické a morální autoritě, ekonomické a vojenské síle členských států, především Sovětského svazu, díky přitažlivosti a vlivu její mírové politiky Varšavská smlouva plní v mezinárodním životě dějinné poslání garanta míru, garanta tužby stamiliónů lidí na právo žít a pracovat ve světě bez válek i bez strachu z válek.“⁷⁸⁵ Svým prohlášením de facto označila vojenský pakt za nástroj míru a tím pádem v dobovém diskurzu i primární zájem československých žen. Podobně vnímala prodloužení platnosti Varšavské smlouvy i poslankyně dělnické profese Horečná, která řekla, že „ako príslušníčka robotníckej triedy chcem jednoznačne vyhlásiť, že predĺženie Varšavskej zmluvy plne zodpovedá želaniu nášho ľudu, jeho životnému záujmu o udržanie a upevnenie svetového mieru.“⁷⁸⁶

Zahraněně politických otázek se poslankyně jinak dotkly jen u příležitosti oslav výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Dle poslankyně Humajové byl den vzniku Sovětského svazu i československým svátkem a bylo třeba si připomínat historické zásluhy Sovětského svazu o existenci Československa. Připomněla i oficiální dobovou dějinnou interpretaci, v níž stál v období ostudné mnichovské zrady Sovětský svaz neochvějně po boku Československa. Následně to byl opět Svaz, kdo přinesl Čechoslovákům svobodu a umožnil jim nastoupit „socialistickou cestu“.⁷⁸⁷

⁷⁸⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/005schuz/s005005.htm>

⁷⁸⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/018schuz/s018003.htm>

⁷⁸⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/018schuz/s018005.htm>

⁷⁸⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/006schuz/s006006.htm>

7.1.9 1986–1990

"V naší zemi znovu zazněl jednotný hlas – hlas pro socialismus a mír." Tímto jednotným hlasem bylo ve dnech 23. a 24. května roku 1986 zvoleno všech 350 navrhovaných poslanců Federálního shromáždění. Voleb se zúčastnilo 99,39 % ze všech oprávněných voličů. 99,94 % voličů hlasovalo „s vědomím odpovědnosti za budoucnost své země“ pro kandidáty Národní fronty. Schválili tím i program vypracovaný na XVII sjezdu KSČ.⁷⁸⁸ Ze všech 350 zvolených poslanců bylo celých 102 žen. Jednalo se o nejvyšší počet poslankyň v historii Československa. Ženy tak v parlamentu tvořily téměř třetinu poslanců, konkrétně 29,14 %.⁷⁸⁹ Předsedou Federálního shromáždění byl opět zvolen Alois Indra, který byl v průběhu roku 1989 nahrazen nejprve 12.12.1989 Stanislavem Kukrálem a nakonec 28.12. 1989 Alexandrem Dubčekem. Pozice místopředsedů obsazovali v průběhu volebního období i v průběhu turbulentního roku 1989 opět pouze muži. Mezi řadové členy předsednictva bylo zvoleno jen 9 žen. Další 5 zástupkyň přibýlo po 12.12.1989 a během 24. schůze FS k nim přibyla ještě Dana Němcová.⁷⁹⁰ Mezi lety 1986 a 1990 zasedalo Federální shromáždění na 28 schůzích, z nichž poslední 4 byly vícedenní a trvaly i 5 nebo 6 dní.⁷⁹¹

Poslední volby v historii existence socialistického Československa se konaly v roce dynamického geopolitického vývoje. Hned v únoru roku 1986 byl na XXVII. sjezdu KSSS tehdejším generálním tajemníkem ÚV KSSS přednesen program, který měl za cíl komplexní hospodářskou a společenskou reformu v Sovětském svazu. Dvě hesla nového Gorbačovem definovaného politického směru byla „glasnost“ („otevřenost“) a „perestrojka“ („přestavba“). Program perestrojky měl vyřešit zásadní potíže, s nimiž se potýkaly nejen sovětská ale i československá ekonomika. Již dříve často zmiňována neefektivní výroba, zastaralost strojového parku, nedostatečná modernizace služeb, přezaměstnanost, nezajímavost podniků do udržování kvality, byrokratické a neflexibilní řízení atd. zapříčinily vleklou ekonomickou stagnaci a zaostávání za Západem. Gorbačovův reformní program počítal se širokou demokratizací společnosti a řízení ekonomiky. V zájmu reformy provedl Gorbačov široké personální změny v dlouhodobě téměř neměnném státním a stranickém aparátu a nahradil stávající funkcionáře mladšími soudruhy. Nejhmotnějšími změnami z hlediska řízení ekonomiky bylo úsilí o přenesení více pravomocí a odpovědnosti na podniky.

⁷⁸⁸ RP 1986, roč. 66–67, č. 121, s. 1.

⁷⁸⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

⁷⁹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/rejstrik/predsedn.htm>

⁷⁹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/index.htm>

V omezené míře mělo být podporováno i podnikání.⁷⁹² Glastnost' se odrazila zejména ve vyhlášené svobodě slova, která v Sovětském svazu otevřela dveře kritice režimu.

S tímto nastíněným vývojem se měl v popisovaném volebním období vyrovnat i Československý ÚV KSČ a poslanci Federálního shromáždění. Předseda Federálního shromáždění sdělil poslancům hned během úvodní schůze, že „hlavnou úlohou v nadcházejícím období bude důsledně realizovat' linii XVII. zjazdu KSČ, udržet' a d'alej upevnit' důveru, ktorú pracujúci vo voľbách tak výrazným spôsobom vyjadrili politike našej strany.“⁷⁹³

Je zřejmé, že poslanceká funkce měla rovněž ve druhé polovině 80. let projít jistou redefinicí. Více než v kterémkoli předcházejícím volebním období se po roce 1986 setkáváme s projevy poslankyň, v nichž ženy mluví o svém pohledu na pozici a úlohu poslance, případně komentují svou vlastní práci. Velmi obecně shrnula svůj náhled roli poslanců Federálního shromáždění poslankyně Borisová. Poslanci a poslankyně byli dle jejího soudu rozhodujícími státněpolitickými činiteli, kteří prosazují politická rozhodnutí o směrech dalšího společenského rozvoje ve všech oblastech společenské výstavby. Poslanci se měli se svými voliči radit o otázkách, o kterých se jedná v zákonodárném sboru a informovat je o činnosti Shromáždění.⁷⁹⁴ Na 4. schůzi Sněmovny úlohu žen ve Federálním shromáždění povšechně definovala poslankyně Vávrová. Poslankyně měly dle jejího mínění přijímat takové návrhy zákonů, které povedou ke zkvalitnění života Československého lidu. Poukázal přitom na nezbytnost omezování značného množství předpisů a směrnic, z nichž mnohé nepomáhají ani výrobě ani společnosti, ale naopak věci a život zbytečně komplikují. Za prvořadý úkol normotvorby označila sjezd a přípravu nové ústavy ČSSR.⁷⁹⁵

Poslankyně Bartošková na 14. schůzi Sněmoven tvrdila, že poslanec by měl být jakýmsi prostředníkem, který umožňoval pracujícím podílet se na řízení společnosti na všech organizačních stupních. Poprvé od roku 1968 se aspoň opatrně otvírala i problematika reálného vlivu poslance na chod společnosti i jeho hlasu v rozhodovacích procesech. Samy poslankyně vymezovaly svá práva a povinnosti jako přímo závislá na zákonodárné, kontrolní a iniciativní činnosti Federálního shromáždění. Využívat svého rozhodujícího hlasu i hlasu poradního směli poslanci vždy jen v mezích zákona. A sama poslankyně Bartošková se ani jiných, než dosud zavedených pravomocí nedomáhala.⁷⁹⁶ Jistých změn doznal charakter

⁷⁹² GORBAČEV, Michail Sergejevič. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha, 1987, s. 5–71.

⁷⁹³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/001schuz/s001001.htm>

⁷⁹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013012.htm>

⁷⁹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/004schuz/s004009.htm>

⁷⁹⁶ www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013014.htm

praktického výkonu poslanecké funkce a jeho práv v rámci jednacího řádu až na jaře roku 1989. Jak řekla poslankyně Borisová, stalo se tak s ohledem na požadavky společenského vývoje. Dosavadní právní úprava postavení, práv a povinností poslanců Federálního shromáždění již nebyla dostačující a dlouhodobě zaostávala za demokratizačními tendencemi ve zbytku východního bloku. Měla být zvýrazněna úloha poslanců jako volených představitelů lidu a jejich odpovědnost za plnění úkolů nejvyššího zastupitelského sboru Československé socialistické republiky.⁷⁹⁷

Novelizace jednacího řádu umožnila poslancům podávat interpelace nejen písemnou formou, ale i ústní. Dle poslankyně Bartoškové to značně zvyšovalo nároky na schopnosti poslanců a na jejich přípravu a informovanost a stejnou měrou zvyšuje náročnost jednání ve Federálním shromáždění i pro členy vlády a ústředních orgánů. Návrh zákona upravoval také možnosti poslanců sdružovat se podle své stranické příslušnosti v poslaneckých klubech dle politických stran, ovšem pouze uvnitř Národní fronty.⁷⁹⁸

Na základě stenoprotokolových záznamů z jednání Federálního shromáždění nelze tvrdit, že by se změny v jednacím řádu udály v reakci na iniciativu, stížnosti či podněty ze strany poslanců. Nebyly iniciovány „zdola“. Na druhou stranu se jistá opatrná vyjádření poslankyň poukazující na neflexibilní, těžkopádný a mnohdy zcela nefunkční legislativní proces objevovaly ve zvýšené míře už od roku 1987. Skutečná kritika se ovšem začala na plénu Federálního shromáždění ozývat až po listopadových událostech. Celkově se poslanci a poslankyně novým společenským poměrům za okny Sněmovny přizpůsobovali jen se značným zpožděním. K rychlosti zákonotvorného procesu se opatrně vyjádřila poslankyně Vávrová, když na 4. schůzi Sněmoven uvedla několik případů zákonných úprav, které byly projednávány více než 6 let. Svůj příspěvek uzavřela. S tím, že dle jejího názoru by bylo třeba zrychlit práce zejména na novelizaci trestního práva hmotného a procesního a na novelizaci zákona o výkonu trestu odnětí svobody.⁷⁹⁹

O poznání ostřeji mluvila na schůzi 29. listopadu 1989 poslankyně Frýbortová. Poukázala na to, že se jako poslankyně potýkala se spoustou problémů a spoustou potřeb, které neměla zajištěné. „Již při vstupu do Federálního shromáždění si poslanec, o kterého se nestará žádná strana (jsem bezpartijní, tudíž nemohu říci, jak je postaráno o poslanec jednotlivých stran), musí vše sehnat sám. Musí sám přijít na to, kam se kterým zákonem, co dělat, na koho se obracet, musí si sám vytvořit tým odborníků. Je proto třeba, aby poslanci při vstupu měli školení, ale ne takové formální školení, kde by nám někdo předčítal zákony, které si můžeme

⁷⁹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013012.htm>

⁷⁹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013015.htm>

⁷⁹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/004schuz/s004009.htm>

přečíst sami, ale konstruktivní, věcné a neformální. Zároveň je třeba, aby poslanci měli kolem sebe tým odborníků, kteří jim budou pomáhat, budou s nimi spolupracovat, aby to nebylo jako dosud. Dostanu totiž zákon v jednom provedení v obálce z Federálního shromáždění, jdu do podniku s tím, že prosím o připomínky, o vyjádření, ale hned jim oznámím, že si zákon musí okopírovat, protože ho hned potřebuji odnést jinam.“⁸⁰⁰

Nejdříve se jistá změna v diskurzu Federálního shromáždění objevila v případě projednávání hospodářských poměrů v Československu. Mnohá z vyjádření jako už v minulosti přímo reagovala na osobní zkušenosti žen ve Sněmovně. Konkrétní příklady uváděné poslankyněmi ilustrovaly každodennost socialistické ženy. "Sháněli jsme kuchyňský plynový sporák. Nikde nebyly – po dotazu na podnikovém ředitelství Domácích potřeb Praha jsme se jednak dověděli, že výrobce Moravia Mariánské Údolí neplní plán, a tak dodává méně – nyní dodali 75 sporáků – které jsou ve skladu Domácích potřeb ve Staré Boleslavi – a tam mají inventuru, která bude trvat čtrnáct dnů – takže do prodejen budou dodány až koncem června nebo počátkem července. No a zákazník, ty musíš počkat!“⁸⁰¹ Nárůst poptávky po nedostupném nebo jednoduše kvalitnějším zboží byl zapříčiněn mimo jiné i růstem mezd. Poslankyně Kancírová ve Sněmovně referovala o neúměrně rychlému růstu mezd vůči stagnující efektivitě práce. Nerovnováhu ekonomické účinnosti a mezd mělo vyřešit důsledné vymáhání a dodržování nových mzdových programů dle jednotlivých rezortů.⁸⁰²

Poslankyně Králová v debatě nad kvalitou zboží kritizovala stav strojového parku v závodech automatizační a výpočetní techniky v Praze. Míra opotřebení základních prostředků dosahovala 60 %, u strojních základních prostředků 63 %. Průměrné stáří strojů bylo celých 25 let. Pro kontext – stanovená fyzická životnost obráběcích strojů byla v té době stanovena na 14 let. Podíl strojů starších 30 let přitom přesahoval celou třetinu strojního parku. Většina budov využívaných pro výrobu byla také více než 70 let stará.⁸⁰³

S podobnými problémy se potýkal i textilní průmysl, s nímž měla osobní zkušenost poslankyně Vávrová. V důsledku katastrofálních nedostatků investičního kapitálu se strojový park neobnovoval ani v tomto odvětví a když, tak jen dovozem z nesocialistických zemí. Taková praxe vyžadovala značné jednorázové finanční investice. Chybějící finance vytvářely tlak na efektivitu a výdělečnost provozu. Za účelem rychlého dosažení návratnosti investice byl zaváděn trojsměnný provoz. V textilním průmyslu byly v naprosté většině zaměstnávány ženy, takže to byly právě ony, kdo musel nepopulární noční směny obsluhovat. Textilnictví bylo

⁸⁰⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016003.htm>

⁸⁰¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/014schuz/s014013.htm>

⁸⁰² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/003schuz/s003009.htm>

⁸⁰³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/005schuz/s005005.htm>

z genderového hlediska čistě ženským oborem do té míry, že se v jednotlivých oborech mluvilo v ženském přechýlení. Mužský rod pozice „tkadlena“, „šička“ nebo „přadlena“ např. v názvech studijních oborů vůbec neexistoval. I muž se pochopitelně mohl vyučit a pracovat jako „tkadlec“, nastoupil však na výuční obor pod názvem „tkadlena“. Jednalo se přitom o náročnou práci se zcela nevyhovujícím pracovním prostředím. „Noční práce žen na rizikových pracovištích v hlučném a prašném prostředí, práce velice intenzivní je zákonem zakázána. Špičková technika pro textil je tedy získávána za cenu opakovaně vyžadované výjimky ze zákona, za cenu vysoké nemocnosti, za cenu nespokojenosti v rodinách. Třísměnný provoz totiž netrvá pouze po dobu splátek devizově návratného úvěru, ale při indexové metodice plánování zůstává trvalým jevem v organizacích, které bez těchto investic nemohou modernizovat. Že perspektiva třísměnného pracovního režimu není lákavá pro rodiče, textiláky, přihlásit své dcery na základní profese přadlena a tkadlena, nemusím rozvádět. Jsou problémy s náborem mládeže do odborných učilišť.“⁸⁰⁴

Cestou z nastíněného trendu a dalších četných negativních důsledků stagnující socialistické ekonomiky měl být zákon o státním podniku. Zákon měl svým charakterem následovat sovětský vzor. Československá verze zákona o státním podniku prošla několika úpravami a do jeho schválení v roce 1987 byl projednáván ve více verzích.⁸⁰⁵ Ve finální podobě zákona se zásadním způsobem projevil opatrných konzervativní přístup československé vlády a KSČ, motivovaný zejména zkušeností s reformami roku 1968 a obavami z opakování společenských změn, které tyto reformy způsobily. V nejobecnější míře mělo Československé vedení strany a vlády za cíl přebrat z Gorbačovova sovětského programu jen úpravy ekonomické. Ve své opatrnosti zůstávalo Československo konzervativní a nepřipravovalo nic podobného souboru demokratizačních a cenzuru likvidujících opatření maximální otevřenosti informační a minimálního potlačování svobod souhrnně označovaných jako *glasnost*.⁸⁰⁶

Zákon o státním podniku byl tedy v očích poslankyň ústředním, hmatatelným a největším výdobytkem československé přestavby. Jak na 10. schůzi Shromáždění zmínila poslankyně Hyková, měl zákon především „umožnit přestavbu našeho národního hospodářství směrem k intenzifikaci a zvýšení efektivnosti socialistické ekonomiky, prohloubení socialistické demokracie a zvýšení účasti pracujících na řízení a správě společnosti.“⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/002schuz/s002005.htm>

⁸⁰⁵ Zákon č. 88/1988 Sb. Zákon o státním podniku, 01.07.1988, částka 17.

⁸⁰⁶ Více k tématu např.: PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, 2011.

⁸⁰⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010009.htm>

Dle zákona byl podnik charakterizován jako „socialistický výrobce zboží“ a měl by být řízen na základě ekonomických tržních zákonitostí nabídky a poptávky. Stát se neměl podílet na řízení vnitřních záležitostí podniku, ponechával si ale konečnou rozhodovací pravomoc na úrovni nejširších opatření, jakými byly tvorba cen nebo mzdová politika. Pouze stát také mohl podnik založit nebo zrušit. Novinkou byl například vznik volených podnikových rad s pravomocí volit a odvolávat vedení podniku.

Podobně se zákonem zakotvila i, jak řekla poslankyně Stránská, „kontroverzní“ možnost zakládat na československém území podniky, jejichž spolujednatel bude kapitalistická firma nebo občan z kapitalistického státu. Zákon také povoloval zahraničnímu účastníkovi držet i více než padesátiprocentní podíl na takto založeném podniku. Tato úprava měla do Československa přinést nejen zahraniční kapitál ale i západní knowhow. Navzdory své nesporné prospěšnosti pro ekonomický rozvoj Československa se při jeho projednávání na plénu poslankyně obávaly, že ne všichni lidé pochopí potřebnost takové úpravy.⁸⁰⁸

Z jednotlivých vyjádření na půdě Sněmoven je zřejmé, že se poslankyně ve svých volebních obvodech potýkaly s jistým odporem vůči zaváděným novotám. Změnami procházelo i celostní uvažování poslankyň o československé společnosti. Ve vztahu k přístupu k reformám charakterizovala poslankyně Vítězové tři typy lidí. Do těchto tří kategorií bylo dle jejího soudu možné rozřadit všechny občany Československa. První skupinou byly jakési lidské „lokomotivy“ – iniciativní, novátorští a setrvalé se vzdělávající strůjci pokroku. Druhou skupiny tvořily vykonávací příkazů – „nákladní vagóny“ na, které bylo možné naložit úkoly. Byli to lidé, se kterými bylo dle jejích slov třeba stále manipulovat a neustále je kontrolovat. Do třetí skupiny patřili lidé „typu vagónového podvozku bez ložné plochy se zadřenými brzdami“. Ti hledali důvody, proč se úkoly nedají plnit a brzdily rozvoj společnosti. „Patřičnost člověka do nějaké skupiny z těch tří ovlivňují nejen vlastnosti, s jakými se narodí člověk, ale také stopy z mládí, ze školních let, z období přípravy pro budoucnost. Nikomu nesmí být lhostejné, která skupina lidí v naší společnosti je v převážné většině. Budoucnost je v našich rukou. Je v zájmu nejen resortů školství, ale také podniků a celé společnosti, aby výsledkem naší výchovy byl co největší počet "tažných lokomotiv".⁸⁰⁹

Předpokladem modernizace ekonomiky byla i kvalifikovaná pracovní síla, jejíž stabilní produkci měla zajistit vzdělávací soustava Školství se však jako rezort potýkalo s vleklými problémy. Ty spočívaly zejména v přeplněnosti škol. Budovy byly kapacitně nedostačující a technicky ve velmi špatném stavu. Řešení takových potíží ztěžovalo i dlouhodobé krácení

⁸⁰⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/011schuz/s011014.htm>

⁸⁰⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010011.htm>

rozpočtu tohoto „ženského“ rezortu.⁸¹⁰ Málo peněz ve školství se odrazilo nejen na stavu budov, ale i na mzdách a na vybavení škol. Zejména přístroje pro vysoké školy, nebo stroje pro průmyslové střední školy byly zbožím často finančně nedosažitelným a nedostatkovým.⁸¹¹ Školy na všech stupních měly navíc ve spojitosti s přestavbou nový úkol, a to vysvětlovat potřebu reforem. Podle poslankyně Lefflerové bylo také třeba, aby školství zvýšilo své úsilí v argumentačním boji s kapitalistickými vlivy uvnitř společnosti. „Človeka treba zapojiť do aktívneho boja za socializmus primerane veku. Aktivizovať ho, učiť ho formulovať a ujasňovať si názor na veci okolo – to musí robiť učiteľ a rodičia a potom zväzacka a pionierska organizácia.“⁸¹²

Přestavba se měla svým specifickým způsobem projevit i v zemědělství. Zákon o podniku se vztahoval i na podniky zemědělské a podporoval zejména růst tzv. přidružené výroby. Soustava reforem upravovala i práva a povinnosti družstev. Měla poskytnout větší samostatnost a odpovědnost jednotným zemědělským družstvům. Zároveň měl ale dle znění zákona být v družstvech soustavně uplatňován demokratický centralismus, plné respektování funkcí státu a dodržování vedoucí úlohy Komunistické strany Československa.⁸¹³ V jistém smyslu měl být dopad reforem menší, protože principy samostatnosti a samofinancování se uplatňovaly v zemědělském družstevnictví s určitými modifikacemi právě díky přidružené výrobě již delší dobu.⁸¹⁴ Tato činnost se stávala stále významnějším zdrojem financí zemědělských podniků. Např. jestliže v roce 1985 činil u družstevních organizací v okrese Přerov zisk z přidružené výroby 11 %, potom v plánu roku 1988 měl zabírat celých 39 %. Podle poslankyně Moltašové se však mnohé zemědělské podniky v důsledku změn potýkaly s poklesem zisků a hrozilo, že v novém částečně tržním prostředí neuspějí.

Podobně často, jako byly na plénech zmiňovány ekonomické potíže v zemědělství, byly akcentovány i ekonomické nedostatky ve zdravotnictví. Např. poslankyně Slivanová se otevřeně kriticky věnovala setrvalé špatnému stavu československého zdravotnictví. Poukázala na dlouhé čekací lhůty na vyšetření, zastaralé vybavení většiny zdravotnických zařízení, nedostatečné vybavení ordinací praktických lékařů, zastaralý technický park nemocnic a zaostávání za Západem např. v kontextu metodických postupů u moderních diagnostických přístrojů (např. rentgeny se dodávaly zcela stejné již více než 15 let bez reflektování nových vědeckých pokroků).⁸¹⁵ V jiném svém příspěvku mluvila také o nové hrozbě, již byla nemoc

⁸¹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/014schuz/s014014.htm>

⁸¹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/005schuz/s005006.htm>

⁸¹² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/003schuz/s003009.htm>

⁸¹³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010017.htm>

⁸¹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010013.htm>

⁸¹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/004schuz/s004010.htm>

AIDS. Bylo třeba zajistit výrobu nebo dovoz diagnostických a léčebných přípravků na prevenci sérové žloutenky a přípravky na diagnostiku AIDS, kterých se dříve v Československu nedostávalo. Zejména šlo o přístroje, které měly prověřit krev dárců a nepřipustit transfuzi infikované krve.⁸¹⁶

Z hlediska rozvržení agendy československých poslankyň bylo volební období 1986–1990 specifické výrazně zvýšeným zájmem žen o environmentální otázky. Nový přístup k tomuto tématu předvedla poslankyně Řehková ve svém vystoupení akcentujícím tristní stav životního prostředí v Českoslovesku. Zdůraznila, že se negativní důsledky znečištěného ovzduší projevují na zdraví obyvatelstva a neekologické chování podniků likviduje přírodní zdroje nezbytné pro chod hospodářství. Odhady škod dosahovaly na konci roku 1986 několika miliard Kčs ročně, přičemž zejména kvantifikace zdravotních dopadů byla velmi obtížná. V oblastech postižených exhalacemi navíc žila a pracovala celá čtvrtina obyvatel Československa. Vzhledem k produkovanému množství znečišťujících látek byla dle jejích slov ČSSR významným znečišťovatelem ovzduší a vody i v celoevropském měřítku. Kvalita vody v řekách Lučina, Ostravice a Odra byla tak špatná, že byly všechny tyto řeky zcela bez jakéhokoliv života a voda nebyla použitelná ani pro technické účely.⁸¹⁷ Ženy ve Federálním shromáždění aktivně a samostatně vystupovaly v zájmu zastavení znečišťování životního prostředí nejen na půdě Sněmoven, ale i ve svých volebních obvodech. Poslankyně Bartošková obsírně mluvila o tom, jak složité pro ni bylo při výstavbě nového průmyslového podniku prosadit ekologičtější konstrukční řešení s nižší produkcí zplodin.⁸¹⁸

Ve vztahu k ženám v Československu byl rok 1986 přelomový zejména kvůli schválení zákona č. 66/1986 Sb. o umělém přerušení těhotenství. Žena mohla nyní podstoupit umělé přerušení těhotenství bez argumentace před potratovou komisí vždy, jestliže o to do 12 týdnů těhotenství písemně požádala a nebránily tomu zdravotní důvody. Paradoxem je, že žádná z poslankyň k tomuto zákonu ve Sněmovnách nepromluvila. Agenda spojená s ženskou otázkou se oproti předcházejícím volebním obdobím nijak zásadně nezměnila. Poslankyně neusilovaly o zásadní přehodnocení státní politiky vůči ženám ani nijak nevystupovaly proti diskriminaci žen v Československu. Bylo tomu tak navzdory stále čtenějšímu skloňování genderové nerovnosti v ženském tisku. Zdá se tedy, že na konci 80. let dochází v československé společnosti k jistému posunu ve vnímání některých diskriminačních postupů. V celkové populaci Československa bylo k roku 1987 o 400 tisíc více žen než mužů. Ženy odcházely do důchodu v průměru v 55 letech a průměrná délka jejich života byla vyšší

⁸¹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/004schuz/s004009.htm>

⁸¹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/004schuz/s004009.htm>

⁸¹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013015.htm>

než u mužů. Ženám se poslankyně jako tradičně věnovaly jen v kontextu sociálního zabezpečení, růstu populace, péče o děti a pracovních právních otázek. Pokud byly příspěvky vůči postavení žen kritické, bylo to podobně jako v předcházejícím volebním období v kontextu vysoké pracovní vyčerpání nebo práce žen ve směnném provozu. Poslankyně kladně hodnotily odbourání pracovních sobot. Dle slov poslankyně Pleskotové mohly ženy den víkendu navíc využít hlavně pro péči o děti a domácnost, což bylo zcela v souladu s neměnným dobovým parlamentním diskurzem, v němž byla uklizená domácnost a starost o děti de facto jediným zájmem a volnočasovou aktivitou pro ženy.⁸¹⁹

Na rozdíl od babyboomu, který probíhal v první polovině 70. let, byl populační vývoj 80. let „nepříznivý“. Podle poslankyně Mikundové, měla společnost zájem na vývoji zdravé a dostatečně početně silné populace. Zatímco v roce 1974 se narodilo 292 000 dětí, pak v roce 1985 již jen 225 000. Podle predikcí Federálního statistického úřadu by se mělo v roce 1990 narodit jen něco přes 200 000 dětí a trend měl zůstat stále sestupný.⁸²⁰ Podpořit porodnost se poslanci snažili i skrze mateřský příspěvek, který měl po roce 1987 preferovat zejména rodiny se 3 dětmi.⁸²¹ V jistém rozporu s podporou porodnosti zůstával problém nedostatku zaměstnanců ve feminizovaných oborech. Ženy, které odcházely na mateřskou dovolenou způsobovaly výpadky a bylo těžké zajistit za ně náhradu. návratnost žen z mateřské dovolené zpět do zaměstnání se také v průběhu 80. let snižovala.⁸²²

Podle poslankyně Michlová si ale byly československé ženy vědomy toho, co všechno socialismus ženám přinesl a byly navzdory všemu odhodlány přispívat k dalšímu rozvoji socialistické společnosti.⁸²³

Z nastíněných změn uvnitř politiky Sovětského svazu a celého východního bloku vyplývaly i jisté tendence uvolnit mezinárodní napětí. Odráželo se to i v komentářích poslankyň k zahraničněpolitickému vývoji. Poslankyně Salvová referovala zejména o benefitech úsilí o dobré sousedské vztahy na linii dotyku Západu s východem. Vztahy Československa s Rakouskem a dalšími západními státy mohou pozitivně přispívat k utváření příznivého klimatu v Evropě. V únoru roku 1988 vystoupil generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš s návrhem na vytvoření „pásma důvěry“ právě na linii dotyku mezi státy Varšavské smlouvy a NATO. Salvová hovořila o výhodách, jež mělo ono pásmo důvěry přinést ve spolupráci na poli ekonomiky ale také environmentální politiky. Druhým dechem za slovy o spolupráci

⁸¹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/012schuz/s012013.htm>

⁸²⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/005schuz/s005011.htm>

⁸²¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/005schuz/s005011.htm>

⁸²² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/005schuz/s005011.htm>

⁸²³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/005schuz/s005011.htm>

se zeměmi NATO však dodává, že si jako československá žena nesmírně váží žen, které ve Velké Británii bojují proti rozšiřování jednotek NATO a budování amerických vojenských základů.⁸²⁴ Vedle pokusů o navázání vztahu se Západem se pochopitelně stále budovala zejména spolupráce se socialistickými zeměmi. Například internacionální spolupráce mládeže měla upevňovat přátelství, přispívat k internacionální výchově mládeže, posilovat světonázorovou výchovu a paralyzovat ideodiverzní vliv Západu na myšlení mladého pokolení.⁸²⁵ Mezi tyto ideodiverzní vlivy Západu patřila i idea lidských práv. Úvahy o povaze a náplni termínu „lidská práva“ se staly jedním z ústředních motivů událostí roku 1989. O tom, zda a do jaké míry Československo porušuje lidská práva, mluvily ženy ve Federálním shromáždění už dříve. Situaci vnímaly jako komplikovanou, jelikož nebyly schopny stanovit meze mezi legitimní debatou a zabezpečováním lidských práv a vměšováním Západu do vnitřních věcí Československa.⁸²⁶ Poslankyně Leflerová chápala politiku lidských práv jen jako nástroj ideologického boje užívaný v protičeskoslovenských a protisovětských kampaních.⁸²⁷ Poslankyně Marešová uvedla, že mezinárodní spolupráce v oblasti lidských práv, obdobně jako spolupráce na jiných úsecích, musí probíhat podle určitých pravidel. Zejména měly všechny státy respektovat právo Československa zvolit si vlastní politické, hospodářské, sociální a kulturní zřízení, jakož i práva stanovit si vlastní zákony, předpisy a de facto i definici lidských práv. Debaty o lidských právech se částečně dotkla i poslankyně Gálová, když mluvila o zájmu státu na volnosti pohybu občanů, zejména s ohledem na cestování. To se mělo v budoucnu stát záležitostí finančně dostupnou neomezovanou administrativním procesem ani devizovými omezeními a překážkami.⁸²⁸ Definice lidských práv se stala ve Federálním shromáždění zvláště palčivou po listopadových událostech roku 1989.

7.1.10 Poslankyně v listopadu 1989 a po něm

Od počátku roku 1988 se československá společnost a zejména komunistická strana nacházely ve stavu jisté nejistoty a rozkladu. Rozpory uvnitř vedení KSČ a rozpor mezi dosud prosazovaným konzervativním kurzem Československa a progresivními tendencemi ze strany SSSR vedly k nepříjemné situaci vyžadující kompromisní řešení a novou politickou

⁸²⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013004.htm>

⁸²⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/014schuz/s014027.htm>

⁸²⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013007.htm>

⁸²⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/006schuz/s006009.htm>

⁸²⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013007.htm>

koncepti.⁸²⁹ Uvolňování otěží režimu ve vztahu ke svobodě slova a názorové pluralitě se odrazilo i na náladě československé společnosti. Vznikaly nové nezávislé občanské iniciativy jako např. Demokratická iniciativa, Nezávislé mírové sdružení, Iniciativa sociální obrany, Společnost T. G. M., České děti, Hnutí za občanskou svobodu, Sdružení katolických laiků Pokoj na zemi, Společnost přátel USA, Československý Helsinský výbor, Kruh přátel Československo polské solidarity, Klub Obroda a další.⁸³⁰

Právě Obroda měla mezi všemi nezávislými iniciativami zvláštní postavení. Klub složený z reformních komunistů vyloučených ze strany po srpnu roku 1968 a v průběhu normalizace byl nejvěrnějším zastáncem důsledného následování nové perestrojkové politiky Svazu, tolik podobné programu československého socialismu s lidskou tváří z konce 60. let. V důsledku toho nemohla být obroda označena za jednoznačného nepřítele, ačkoli vznášela požadavky československým autoritám přinejmenším nepříjemné. Svým způsobem se tak vzpírala dobovém diskurzu a neměla v jazyku Československa pozdního socialismu jasně vymezenou škatulku.⁸³¹

Spolu se vznikem zmíněných protirežimních a nezávislých iniciativ se rozšiřoval i okruh jejich následovatelů a bujel samizdat. Podobně jako i v dalších zemích východního bloku, docházelo od roku 1988 v Československu k veřejným protirežimním manifestacím. Prvním masovým protestem bylo připomenutí 20. výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy. Další manifestace následovala hned v říjnu téhož roku, a to u příležitosti 70. výročí vzniku Československé republiky v Den české státnosti. Všechny tyto protesty i další plánované akce byly sledovány StB a potírány bezpečnostními složkami.⁸³² Pro účinnější boj s opozicí vznikla v září téhož roku uvnitř StB samostatná Hlavní správa StB pro boj s vnitřním nepřítelem. Pro boj se samizdatem, petičními akcemi a veřejným vystupováním opozice bylo poté na jaře 1989 zřízeno navíc samostatné oddělení kontrapropagandy při ÚV KSČ.⁸³³

Vzrůstal i vliv katolické církve, zejména okruh křesťanských aktivistů kolem Augustina Navrátila.⁸³⁴ V tomto prostředí se také rozvinula do té doby největší petiční akce. Na podzim

⁸²⁹ Více např. ŠTEFEK, Martin. *Za fasádou jednoty: KSČ a SED po roce 1985*. Červený Kostelec, 2014.

⁸³⁰ https://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1236_02.htm

⁸³¹ Dokumenty ilustrující činnost klubu vyšly tiskem v: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav. *Obroda – klub za socialistickou přestavbu: dokumenty*. Praha, 1996.

⁸³² Více např. RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu: 1945–1989*. Praha, 2022, s. 310–317.

⁸³³ Rozkaz ministra vnitra ČSSR č. 12 „Zřízení útvarů federálního ministerstva vnitra a útvarů podřízených federálnímu ministerstvu vnitra“ z 22. 7. 1988. *Ústav pro studium totalitních režimů*[online]. [cit. 2022-10-07]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/listopad-1989/organizace-a-personalie/sprava-kontrarozvedky-pro-boj-proti-vnitrnimu-nepriteli-x-sprava-fmv-snb/>

⁸³⁴ Více např. KORDÍKOVÁ, Marta. *Augustin Navrátil a jeho disidentská činnost*. Diplomová práce. 2012. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce Hlavačka, Milan.

roku začala být šířena a masově podepisována petice nazvaná Podněty katolíků k řešení situace věřících, jinak známá jako tzv. Moravská výzva. V březnu roku 1988 proběhla v celkově religióznější slovenské části republiky velká bratislavská demonstrace později zvaná „svíčková“.⁸³⁵ Významným impulzem pro aktivisty i řadové věřící bylo svatořečení Blahoslavené Anežky České papeže sv. Janem Pavlem II, dne 12. listopadu 1989.⁸³⁶

V prosinci se v den 40. výročí vyhlášení všeobecné deklarace lidských práv na Škroupově náměstí sešla první povolená manifestace. Na demonstraci vystoupil mimo jiné i nedávno propuštěný Václav Havel a další osobnosti českého disentu jako Václav Malý, Rudolf Battěk, Petr Placák, nebo zpěvačka Marta Kubišová. Stalo se tak na nátlak Západu i pobídky ze sovětského Svazu. Svou roli sehrála i nedávná návštěva francouzského prezidenta Mitteranda.⁸³⁷

Začátek roku 1989 významně poznamenaly události spojené s pietními akcemi konanými u příležitosti 20. výročí upálení Jana Palacha. Tzv. Palachův týden a demonstrace naplánované na 15.1–20.1 skončily sérií tvrdých zásahů policie vůči demonstrantům a širokou vlnou zatýkání. Mezi zatčenými byl i Václav Havel obratem odsouzený na 10 měsíců odnětí svobody. Bezprecedentní tvrdost zásahu vůči demonstrujícím a narychlo provedené rozsudky vedly k další radikalizaci i dosud neaktivních Čechoslováků a masovému šíření řady petic za propuštění zatčených.⁸³⁸ V červnu roku 1989 se míra všeobecného pohoršení jasně ukázala na bezprecedentním množství podpisů pod peticí Několik vět.⁸³⁹ Stejně široká byla i účast na manifestacích připomínajících srpnové události roku 1968 a založení republiky 28.9.⁸⁴⁰ Valná většina manifestací se odehrávala doslova pod okny budovy Federálního shromáždění. Poslanci se fyzicky nacházeli v centru dění. Cestou na zasedání procházeli kolem transparentů, skandujícího davu a potkávali se demonstranty. Během schůzí mohli slyšet zvuky manifestace. Přesto se dynamická atmosféra a široká společenská změna neodrazily ani v programech schůzí a projednávaných tématech, ani v projevech jednotlivých zástupců lidu. Poslanci se před 17. listopadem naposledy sešli na 15. schůzi ve dnech 14. a 15. 11. Na programu byly namátkou třeba zpráva o plnění programového prohlášení vlády ČSSR, Vládní návrh zákona o rozpočtové soustavě ČSSR, Vládní návrh zákona o Státní bance československé apod. Žádný

⁸³⁵ Více např: JAŠEK, Peter, ed. et al. *Sviečková manifestácia*. Bratislava, 2015.

⁸³⁶ PITHART, Petr. *Devětaosmdesátý: vzpomínky a přemýšlení: krédo*. Praha, 2009, s. 68–76.

⁸³⁷ PLACÁK, Petr. *Fízl*. Praha, 2007, s. 203–206.

⁸³⁸ Tamtéž, s. 207–209.

⁸³⁹ Text petice Několik vět. *Totalita* [online]. [cit. 2022-10-07]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_nvett.php

⁸⁴⁰ PLACÁK, Petr. *Fízl*. Praha, 2007, s. 265–273.

z bodu jednání se netýkal požadavků opozičních skupin.⁸⁴¹ Z poslankyň promluvily na této schůzi např. poslankyně Martinčíčová, Kancírová, Kantorová a Pekařová. Jejich projevy se týkaly vesměs problémů se zásobováním, či špatné dostupnosti služeb.⁸⁴² Tato témata patřila ke stálícím ženské agendy po celé volební období. Změna atmosféry ve společnosti, tolik patrná už od konce roku 1988 se v oficiálně nejvyšším reprezentačním sboru nijak nezrcadlila ani dva dny před osudným 17. listopadem.

Stále sílící sebevědomí a reálný vliv nezávislých iniciativ a disidentských skupin vedl k tomu, že se opozice dále neomezovala jen na veřejné manifestace. Příkladem může být činnost iniciativy MOST. MOST usiloval o zprostředkování přímé komunikace opozice s československou vládou. Disent měl jednat záměrně pouze s oficiální vládní reprezentací, nikoli s čelními představiteli komunistické strany, kteří byli reálnými držiteli moci v Československu. Vláda Ladislava Adamce byla členy iniciativy MOST považována za potenciálního partnera dialogu. Skrze přímou komunikaci s členy vlády, mělo dojít k jejímu aspoň částečnému odpoutání od Jakešovy KSČ. V ideálním případě by pak vláda jednala jako autonomní jednotka a skutečný představitel státu. Čelní představitelé MOSTu Michal Horáček a Michael Kocáb se v průběhu listopadu významně zasadili o přímé setkání Ladislava Adamce s Václavem Havlem.⁸⁴³

Ačkoli vedle vlády mělo významnou úlohu v reprezentaci státu sehrávat i Federální shromáždění, nebylo s touto institucí do potenciálního vyjednávání a dialogu s opozicí vůbec počítáno. Lze usuzovat, že aura loutkového orgánu a čistě divadelního reprezentativního sboru provázela FS tak intenzivně, že opozice zprvu nepovažovala za účelné se Federálním shromážděním vůbec zabývat. V průběhu jara a léta roku 1989 sehrával parlament roli prodloužené ruky komunistické strany. Ve vztahu k sílící opozici zaujalo shromáždění stejně ofenzivní pozici jako Jakešova KSČ. Předsednictvo FS vydalo dne 14.2. zákonné opatření „k ochraně veřejného pořádku“. Za účast na demonstracích byla nově zvýšena trestní sazba ze 3 na 6 měsíců odnětí svobody a pokuty za vyhotovení, umožnění vyhotovení nebo šíření tiskoviny, „která svým obsahem narušuje zájem socialistického státu na zachování veřejného pořádku.“ byly zvýšeny pokuty z 5000Kčs na 20 000 Kčs.⁸⁴⁴

Ani toto opatření a ani zatýkání a stále častější zásahy bezpečnostních složek proti demonstrantům nevedly k zásadní stabilizaci situace. V atmosféře revolucí bujících v Polsku,

⁸⁴¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/015schuz/s015016.htm>

⁸⁴² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/015schuz/obsah.htm>

⁸⁴³ Více např. KOCÁB, Michael. *Vabank: 1989–1991: sametová revoluce: odsun sovětských vojsk*. Praha, 2019, s. 68–69.

⁸⁴⁴ Opatření č. 10/1989 Sb. Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění Československé socialistické republiky k ochraně veřejného pořádku, 14.02.1989, částka 2.

NDR a Maďarsku byla 17.11.1989 v 16:00 na Albertově zahájena povolená demonstrace ke dni studentstva. Po ukončení oficiální akce v 18:30 na Vyšehradě, pokračoval průvod demonstrantů dále do centra, kde proti nim bylo složkami SNB zakročeno s bezprecedentní brutalitou.⁸⁴⁵ Následující den se sešla řada studentských a opozičních skupin. Studentky Věra Krincvajová a Klára Pospíšilová navštívily 18.11 ve 14.30 předsedu vlády Ladislava Adamece v jeho bytě, aby jej informovaly o násilí spáchaném na demonstrantech na Národní třídě. Toto historicky první jednání po osudném večeru 17.11 skončilo bez větší odezvy. Den poté se Ladislav Adamec sešel s představiteli iniciativy MOST a byl konfrontován s požadavkem na vznik parlamentní komise pro vyšetření událostí. Ve stejný den vzniklo činoherním klubem Občanské Fórum, které se napříště společně se slovenskou Veřejností proti násilí stalo zásadním hráčem revolučního dění. OF definovalo 4 základní požadavky. Odstoupení osobností, kteří „jsou bezprostředně spojeni s přípravou intervence pěti států Varšavské smlouvy z r. 1968 a kteří jsou odpovědní za mnohaletou devastaci všech oblastí společenského života u nás.“ Jmenovitě šlo o Gustáva Husáka, Miloše Jakeše, Jana Fojtíka, Miroslava Zavadila, Karla Hoffmanna a Aloise Indru. Dále požadovali okamžité odstoupení prvního tajemníka ÚV KSČ v Praze Miroslava Štěpána a federálního ministra vnitra Františka Kincla, kteří byli odpovědní za zásahy policie proti manifestujícím 17.11., Třetím z bodů bylo ustavení komise k vyšetření událostí 17.11 s personální účastí zástupců Občanského fóra. Posledním z požadavků bylo propuštění všech politických vězňů včetně těch, kteří byli zadrženi v souvislosti s posledními manifestacemi.⁸⁴⁶

20.11 propukla studentská stávková.⁸⁴⁷ Týž den se poprvé od zásahu na Národní třídě sešla vláda na mimořádné schůzi za účelem projednání událostí a vzniklé situace. Mimořádně se sešlo také předsednictvo České národní rady, které ústy předsedy Josefa Kempného odsoudilo stávku studentů a divadelníků. Pozici ČNR vůči studentským a nezávislým iniciativám ilustruje i návrh bývalé poslankyně FS a místopředsedkyně ČNR Marie Jarošové, která chtěla veškeré studentské aktivity zásadně omezit a brzdit zpřísněním represí vysokých škol vůči studentům.⁸⁴⁸ 21.11 navázala svým mimořádným setkáním pražská KSČ, která ve svém prohlášení mimo jiné uvádí, že se stávkující mládež stala nástrojem v rukou

⁸⁴⁵ Více např. BECK, Michal et al. *Ten den: 17. listopad 1989*. Praha, 2019.

⁸⁴⁶ *Přepis diskuze z úvodního shromáždění Občanského fóra v pražském Činoherním klubu*. In: KOUTSKÁ, Ivana, ed.–RIPKA, Vojtěch, ed.–ŽÁČEK, Pavel, ed. *Občanské fórum, den první: vznik OF v dokumentech a fotografiích*. Praha, 2009, s. 25–82.

⁸⁴⁷ KOCÁB, Michael. *Vabank: 1989–1991: sametová revoluce: odsun sovětských vojsk*. Praha, 2019, s. 68–86.

⁸⁴⁸ APS, Česká národní rada – V. volební období, inv. č. 63, k. 36, Předsednictvo, 36. (mimoř.) schůze, 20. 11. 1989, stenozáznam a usnesení.

rozvratníků, a že celá situace je bezpečnostní hrozbou pro režim. Dle mínění pražských komunistů došlo ke zneužití nálad veřejnosti ze strany opozičních skupin. Pět dní po osudném zásahu SNB se poprvé sešly výbory Federálního shromáždění. Členové zahraničních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů jednali o současné bezpečnostní situaci v Československu. Poprvé se do programu výborů dostalo explicitní řešení nárůstu vlivu opozice a negativní vliv nezávislých iniciativ na mládež. Výbory přijaly společné prohlášení, v němž shodně konstatovaly, že aktuální situace měla poneciál ohrozit stabilitu československé společnosti a vyzvaly k občanské odpovědnosti.⁸⁴⁹ Zásah bezpečnostních složek a případná potřeba stanoviska k postupu SNB nebyla diskutována. Mezitím se sešli zástupci studentů s reprezentanty OF a vydali společné prohlášení o vyhlášení generální stávky plánované na 27.11.⁸⁵⁰ Nová hrozba generální stávky se promítla i do jednání mimořádného zasedání ÚV KSČ. Toto zasedání probíhalo znatelně odlišně než setkání zahraničního výboru Federálním shromáždění a setkání pražské KSČ, která se veskrze držela zaběhnuté nesebekritické linie a naprosté loajality vůči dosavadnímu konzervativnímu postupu. Ústřední výbor se distancoval od současného vedení KSČ. V reakci na kritiku celé předsednictvo včele s Milošem Jakešem dalo své funkce k dispozici. Novým tajemníkem ÚV KSČ se stal Karel Urbánek.⁸⁵¹ 26.11 se v Obecním domě v Praze uskutečnil historicky první dialog mezi delegací OF a reprezentací vlády a Národní Fronty. Výsledkem byl slib propuštění všech politických vězňů. Předseda vlády Adamec navíc přislíbil promluvit na manifestaci na Letenské pláni.⁸⁵² Na konci listopadu i díky pravidelně konaným demonstracím a široce manifestované podpoře ze strany veřejnosti a umělců jednalo OF s vládou z pozice síly a se silným mandátem. Požadavkům OF bylo vesměs vycházeno vstříc. Vzhledem k platné ústavě – navzdory tomu, že žitá praxe byla zcela jiná – muselo o změnách, které OF požadovalo, rozhodnout Federální shromáždění. FS bylo komunistickou stranou, vládou i opozicí vnímáno jen jako hlasovací mašina bez vlastní iniciativy a vlastních mocenských ambicí.⁸⁵³ Opozice ale Federální shromáždění potřebovala, pokud chtěla ústavních změn dosáhnout ústavní cestou.

⁸⁴⁹ GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992*. Praha, 2018, s. 29–59.

⁸⁵⁰ AÚSD, Soudobá dokumentace. Plakát Generální stávka 27.11.; Zpravodaj československého filmu. Praha, 1989, roč. 15, č. 24, s. 3.

⁸⁵¹ *Karel Urbánek* [online]. Ústav pro studium totalitních režimů [cit. 2022-10-07]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20090101013038/http://www.ustrcr.cz/cs/karel-urbanek>

⁸⁵² HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání představitelů státní moci s delegacemi hnutí Občanské fórum a Veřejnost' proti násilí v listopadu a prosinci 1989*. Praha, 1991, s. 10–36.; RP 1989, roč. 69–70, č. 279, s. 6.

⁸⁵³ SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad–prosinec 1989*. Praha, 1997, s. 98.

Dosud zcela opomíjená instituce bez reálného vlivu tak de facto nabyla na důležitosti. Proto byla na čtvrtek 29.11 svolána první schůze Federálního shromáždění od události na Národní třídě.⁸⁵⁴ Mezi poslankyněmi se často objevoval názor, že se Shromáždění sešlo nepřiměřeně pozdě a poslanci nebyli dostatečně informováni o požadavcích studentů a Občanského fóra. Dle názoru poslankyně Frýbortové měl zákonodárny sbor zasedat bezprostředně po událostech a dát k situaci jasné stanovisko.⁸⁵⁵ Poslankyně Hyková šla ještě dál když tvrdila, že za vzniklou situaci nesou odpovědnost také poslanci Federálního shromáždění. Dle jejího názoru nebylo FS pod svým tehdejším vedením a v tehdejším složení schopno plnit svou funkci.⁸⁵⁶

Schůze byla z hlediska dějin československého parlamentu v mnohém revoluční. Předně je z proslovů poslanců patrné, že si již tehdy všichni uvědomovali nevyhnutelnost změn, které zásadně transformují život, úlohu, práci a podobu Federálního shromáždění. Parlament měl napříště být autonomním mocenským centrem státu se skutečnou rozhodovací pravomocí.

Poslanci si rovněž uvědomovali, že jejich mandáty už nebudou za zásluhy udělenými funkcemi, ale posty, které budou vyžadovat intenzivní pracovní nasazení, specifické schopnosti a kvalifikaci. Mnozí se obávali obtížné práce v prostředí politické plurality. Postoj nekomunistických poslanců k novému konkurenčnímu parlamentnímu prostředí byl vesměs kladný. Poslankyně Hyková za ČSSD k návrhu zákona, jehož důsledkem by měla být právě parlamentní konkurence politických stran, poznamenala, že k plné demokracii patří i plný rozvoj a vznik nových politických stran. Tato právní norma umožnila okamžitou registraci nových politických stran a hnutí.⁸⁵⁷ Brzy se ale poslanci v Československém parlamentu začali potýkat se všemi negativními aspekty konkurenčního boje politických stran. Poslankyně Klůzová jako členka ČSS vyjádřila krajní znepokojení nad některými metodami, které se staly běžnými na politické scéně státu. Dle jejího názoru docházelo k opakovaným útokům na ČSS a ČSL. Dále kritizovala používání různých nečistých metod politického boje, mezi něž patřilo i podávání trestních oznámení na kandidáty. Vnímala také jisté tendence, které dle jejího soudu směřovaly nové totalizaci a centralizaci moci v rukou některých politických stran a vlivových skupin.⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016001.htm>

⁸⁵⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016003.htm>

⁸⁵⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016003.htm>

⁸⁵⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022009.htm>

⁸⁵⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028049.htm>

Druhým důsledkem společenských změn, jehož se poslanci obávali, byl stálý dohled médií a možnost bezprostřední kritiky poslanců jak ze strany novinářů, tak opozičních stran.⁸⁵⁹ Poslanci a poslankyně se shodovali, že v nově utvářeném pořádku bude mít Federální shromáždění silnou pozici v legislativním procesu a zároveň také velkou zodpovědnost. Na čtvrtední schůzi se parlament nacházel na rozhraní dvou časů. Stále ještě přetrvávaly postupy starého režimu. Program setkání byl nalinkován dle potřeb vlády a opozice. Hlasování se odehrávalo až na malé výjimky zcela jednomyslně. Federální shromáždění v tento den opět jen plnilo úkoly, které mu byly zadány. Z pozice předsedy Federálního shromáždění odešel Alois Indra.⁸⁶⁰ Z ústavy byl odstraněn článek o vedoucí úloze KSČ, a to změnou ústavního zákona č. 100/1960 Sb.⁸⁶¹ Vznikla požadovaná parlamentní komise k prošetření událostí 17.11. s účastí zástupců OF. Účast zástupců Občanského fóra na jakémkoli jednání na půdě parlamentu nebo jakékoli parlamentní iniciativě nebyla ničím samozřejmým a mnozí z poslanců proti přítomnosti OF v komisi zásadně protestovali. Poslankyně Klúzová za ČSSD se jako jedna z mála v rozpravě vyjádřila pro doplnění reprezentace OF do parlamentní skupiny.⁸⁶² Během schůze přenášené v přímém přenosu zazněly projevy v jazyku tradičních československých socialistických funkcionářů. U řečnických pulťků se ale vystřídali poslanci různých politických proudů a mnohé z proslovů se od zaběhnutého socialistického parlamentního koncensu značně odlišovaly jak tématy a otevřeností, tak jazykem. Na jedné straně zejména starší komunističtí poslanci a poslankyně následovaly donedávna nalinkovanou konzervativní politiku. Na straně druhé se však zejména členové lidové a československé socialistické strany již zcela distancovali od frází volajících po dalším rozvoji socialismu.⁸⁶³

Poslanci přijali oficiální usnesení vztahující se k listopadovým událostem.⁸⁶⁴ I toto usnesení se zdá být v liminární fázi a jaksi na přelomu doby. Federální shromáždění se v něm na jednu stranu „hlásí ke všem progresivním požadavkům, které směřují k dalšímu rozvoji socialistických společenských vztahů, ke zdokonalení socialistické demokracie a k zlepšování životních podmínek obyvatelstva.“ a „vysoce oceňuje úsilí dělníků, rolníků i pracujících inteligence při hledání nových cest rozvoje naší socialistické společnosti.“

Na stranu druhou vyjadřuje politování nad nepřiměřeným zásahem SNB na Národní třídě. Největší část usnesení byla věnována závazkům k urychlenému projednání zákona

⁸⁵⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016002.htm>

⁸⁶⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/rejstrik/predsedn.htm>

⁸⁶¹ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Ústava Československé socialistické republiky, 11.07.1960, částka 40.

⁸⁶² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016006.htm>

⁸⁶³ https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2019/10/PD_3_19_s3-10.pdf

⁸⁶⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/usneseni/u0106.htm>

o právu shromažďovacím, zákona o právu sdružovacím, návrhu zákona o petičním právu a tiskového zákona. Sami poslanci se nacházeli ve velmi obtížném postavení. Byli zvoleni procesem, který se v novém diskurzu kvalifikoval jako nelegitimní. Skutečnost, že OF usilovalo o převzetí moci ústavní cestou přes schvalování jednotlivých změn tradičním legislativním procesem za účasti Federálního shromáždění, ale pozici FS de facto legitimizovalo. Dění v ulicích však dokládalo, že veřejnost vnímala Federální shromáždění odlišně.

Poprvé za 40 let byli poslanci veřejností otevřeně vyzíváni k rezignacím. Tlak na odstoupení zkompromitovaných poslanců vyvíjeli zejména studenti, a to především formou petic a letáků.⁸⁶⁵ Zaměříme-li se na práci poslanců po 11. listopadu můžeme o tehdejších poslancích mluvit jako o aktérech, kteří v dynamickém čase revoluce nechtěli být jen pasivně přihlížejícími kývači. Přinejmenším u poslanců aktivních rozpravách se objevují tendence podílet se na vývoji a uplatňovat práva daná Federálnímu shromáždění ústavou. Poslankyně Klůzová kupříkladu poukázala na nový vztah vlády a parlamentu v procesu určování zásadní linie politiky, v níž měla být vláda do budoucna pouhým realizátorem závislým na vůli parlamentu.⁸⁶⁶ Poslanci nechtěli být pouze použiti a odhozeni a usilovali o to, stát se součástí změn.

OF ale potřebovalo spíše podřízený a spolupracující parlament a potřebovalo jej i na co nejrychlejší volbu nového prezidenta. Otázka, kdo by se měl stát novou hlavou státu, byla otevřená již od začátku prosince roku 1989, přičemž oficiální rezignace dosavadního prezidenta Gustava Husáka byla předsednictvu Federálního shromáždění doručena jako dopis ze dne 10. 12. 1989.⁸⁶⁷ Poslankyně se v rozpravě k volbě prezidenta staly hlasem zejména studentských skupin, jejichž názory a přání na plénu přednášely. Domnívaly se, že poslanci jsou nyní povinni přenést do Federálního shromáždění právě názory svých voličů a občanů Československa, protože byly pouze parlamentem „dočasným“ určeným pouze k zajištění ústavnosti do svobodných voleb.⁸⁶⁸ Diskuze se vedla zejména o formátu volby. Prezident mohl být zvolen parlamentem nebo přímou volbou, přičemž ve Federálním shromáždění zaznívaly argumenty pro obě varianty.

⁸⁶⁵ RP 1989, roč. 69–70, č. 279, s. 2.

⁸⁶⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017004.htm>

⁸⁶⁷ APS, fond Spisy Kanceláře FS, inv. č. 6, 31/1, Prezident. Rezignace Gustava Husáka na prezidentskou funkci.

⁸⁶⁸ Po svém zvolení vyjádřil podobný postoj i Václav Havel, který se vyjádřil v tom smyslu, že úkolem poslanců není suverénně rozhodovat, ale sloužit duchu nové doby. <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022005.htm>

Například poslankyně Stýblová tlumočila prohlášení Koordinačního stávkového výboru studentů v Praze, kteří požadovali okamžité obsazení prezidentské funkce bez dalšího odkládání. „Požadujeme, aby na místo prezidenta kandidoval člověk, který nikdy nebyl členem žádné politické strany a jehož morální profil je nám zárukou, že naše požadavky budou splněny. Pro nás je takovým kandidátem Václav Havel.“⁸⁶⁹ Oproti tomu poslankyně Frýbortová přednesla návrh okresního národního výboru Praha-západ, který preferoval volbu prezidenta republiky formou všelidového hlasování.⁸⁷⁰ Poslankyně Veselá předložila plénu petici kutnohorského Občanského fóra se 6182 ověřenými podpisy podporujícími kandidaturu Václava Havla na funkci prezidenta ČSSR. Signatáři dle jejích slov považovali Václava Havla za jediného občana, který byl zárukou svobody a demokracie Československu.⁸⁷¹ Jeden z mála osobních postojů poslankyň k volbě prezidenta přednesla poslankyně Stýblová, která podpořila volbu Václava Havla. „úctu si zaslouží zejména osobní statečnost Václava Havla jako člověka i jako spisovatele. Vím totiž, jak je hořký pocit být umlčován jako spisovatel.“⁸⁷²

Poslankyně Stýblová, která za KSČ zasedala ve Federálním shromáždění od roku 1981 měla jako spisovatelka sama ke kultuře blízko. Věnovala se jí i na půdě parlamentu. Její postoje však byly před rokem 1989 značně odlišné a proti „umlčování“ se rozhodně nestavěla. Je také otázkou, o jaké umlčování mělo v jejím případě jít, protože knihy Valji Stýblové vycházely nepřetržitě od roku 1957 a některé byly v průběhu 70. let dokonce zfilmovány.⁸⁷³ Sama v roce 1981 hovořila o objemu peněz vynakládaných na podporu umění a kultury. Snažila se definovat ono žádoucí společensky přínosné umění a zdůraznila potřebu zabránit „extenzivnímu rozvoji kultury“. Přičemž v souvislosti „s podrobnější analýzou a zhodnocením kulturních cílů socialistické společnosti.“ doplnila svůj projev výrokem soudruha Gottwalda ze sjezdu národní kultury v roce 1948.⁸⁷⁴ Ještě v roce 1986 sílu kultury a umění definovala jako „schopnost přesvědčivě a působivě vyjasňovat ideály socialismu a jeho pozitivní životní hodnoty a ve schopnosti formovat vědomí člověka, jeho postoje a jednání a vytvářet vnitřní impulsy k aktivní a tvůrčí účasti na uskutečňování revolučních společenských přeměn.“⁸⁷⁵ Jednání poslankyně Stýblové a nejen její se přinejmenším v kontextu parlamentních projevů radikálně proměnilo po listopadu roku 1989.

⁸⁶⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017006.htm>

⁸⁷⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017021.htm>

⁸⁷¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018016.htm>

⁸⁷² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018011.htm>

⁸⁷³ Např. STÝBLOVÁ, Valja. *Mne soudila noc*. Praha, 1957.; STÝBLOVÁ, Valja. *Až bude padat hvězda*. Praha, 1966; STÝBLOVÁ, Valja. *Nenávidím a miluji*. Praha, 1973.; zfilmovaný román STÝBLOVÁ, Valja. *Skalpel, prosím*. Praha, 1981.

⁸⁷⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/008schuz/s008008.htm>

⁸⁷⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/002schuz/s002008.htm>

Volba Václava Havla proběhla 29. prosince. Na schůzi bylo přítomno 323 poslanců, kteří svorně hlasovali pro. Nikdo z přítomných nehlasoval proti navrženému kandidátovi a nikdo se hlasování nezdržel.⁸⁷⁶

Pokud ale mělo Federální shromáždění fungovat jako legitimní součást legislativního procesu a pokud měl prezident zvolený touto institucí mít skutečně silný mandát, bylo třeba zásadním způsobem pozměnit personální složení této instituce. Mnozí z poslanců se zkompromitovali svou účastí na invazi sovětských vojsk i během roku 1989. Nejen Alois Indra, ale i mnozí další byli pro OF a Veřejnost proti násilí neakceptovatelní. V legitimním parlamentu odpovídajícím požadavkům nové doby navíc musely mít zastoupení i nezávislé iniciativy. Rovněž naprostá početní převaha komunistických poslanců byla nyní nepřijatelná. Očistný proces ve Federálním shromáždění se měl řídit kooptačním zákonem – Ústavním zákonem o volbě nových poslanců zákonodárných sborů – inspirovaným procesem kooptací poslanců užitým v roce 1969. Zákon byl přijat a účinnosti nabyl 28. prosince.⁸⁷⁷ Samovolně však obměna složení parlamentu začala již o 16 dní dříve. Mnozí z poslanců rezignovali sami, nebo je z funkcí odvolala jejich strana. Na 17. schůzi Federálního shromáždění byla např. přijata rezignace bývalého generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeš.⁸⁷⁸ 19.12 rezignovali třeba Alois Indra, Vasil Biľak a rovněž první žena – komunistka Jaroslava Šimůnková.⁸⁷⁹ Na každé následující schůzi rezignovaly stále vyšší počty poslanců. Na nátlak vlastní strany rezignovala i poměrně široká skupina prominentních poslankyň. Tyto ženy patřily ke skupině “zkompromitovaných” poslanců, jejichž odstoupení požadovala opozice. Poslankyně, které do této skupiny řadíme, zastávaly nyní neakceptovatelnou konzervativně komunistickou pozici. Mezi nimi byly i Mária Dubová, Hana Králíčková, Eva Železníková a Marie Kabrhelová, které všechny patřily k poslankyním držícím svůj mandát jako reprezentantky konzervativního směru instituce už od začátku normalizace. Vedle poslankyň komunistek rezignovaly nebo byly odvolány i poslankyně bezpartijní, často ženy, které byly ve funkcích až od roku 1986, vykonávaly dělnické profese, ve Sněmovně byly nevýrazné a mnohdy ani jednou nevystoupily v rozpravě.⁸⁸⁰ Tyto poslankyně na svých funkcích nelpěly. Zejména ve velmi psychicky náročném období na konci roku 1989 se jim mohla politická angažovanost jevit spíše jako přítěž. Jednoduše neměly zapotřebí snášet neustálý tlak

⁸⁷⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/021schuz/s021001.htm>

⁸⁷⁷ Ústavní zákon č. 183/1989 Sb. Ústavní zákon o volbě nových poslanců zákonodárných sborů, 28.12.1989, částka 37.

⁸⁷⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017001.htm>

⁸⁷⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm>

⁸⁸⁰ Např. Anna Salvová, Marcela Vrábelová, Judita Gálová nebo Štefánia Michalková.

veřejnosti, nebo nechtěly být součástí nového Federálního shromáždění se všemi změnami, které tuto instituci čekaly.⁸⁸¹

První kolo kooptací proběhlo ještě v den schválení zákona, tedy 28. prosince.⁸⁸² Kooptováno bylo celkem 23 nových poslanců, 21 za OF a Veřejnost proti násilí, jeden komunista a jeden zástupce strany lidové. Mezi nově přichozími nebyla ani jedna žena. Do funkce nastoupil kromě jiných i představitel pražského jara Alexander Dubček.⁸⁸³

Alexander Dubček byl i jako oficiálně bezpartijní poslanec vnímán skrze jeho politické cíle a názory, které zastával v roce 1968. Poslankyně spatřovaly jistou podobnost mezi společenským vývojem po listopadu a obdobím Dubčkovy vlády. Poslankyně Řehková k osobnosti Alexandra Dubčeka poznamenala, že „s jeho jménem je spjat obrodný proces, který tak krásně začal před 21 lety a který tak náhle a násilně byl přerušen vstupem vojsk Varšavské smlouvy. Vše souvisí se vším, kořeny dnešní revoluce, její podhoubí, nacházíme právě v onom překrásném roce 1968, roce, kdy jméno Dubček vyslovovaly s nadějí milióny našich občanů, ale i celý civilizovaný demokratický svět.“⁸⁸⁴ Právě pro tuto Dubčkovu auru byl následně bez komplikací zvolen předsedou Federálního Shromáždění. Ten se následně na koci ledna roku 1990 zasloužil o zřízení komise pro rehabilitaci poslanců, kteří byli nuceni vzdát se svých mandátů v souvislosti s událostmi Pražského jara a jejich proti normalizačními postoji.⁸⁸⁵ Mezi rehabilitovanými byly vedle dalších žen také Božena Fuková a posmrtně rehabilitovaná Gertruda Sekaninová-Čakrtová.⁸⁸⁶

Alexandr Dubček byl navzdory všem jeho iniciativám i po roce 1989 vnímán především jako reformní komunista ateistického přesvědčení. Proto požadovala např. lidovecká poslankyně Věra Bartošková, aby místopředsedou sněmovny byl zvolen představitel křesťanské strany a nemarxistického světového názoru jako zástupce 5–6 miliónů věřících v Československu.⁸⁸⁷ Lidová strana celkově po listopadových událostech velmi nabyla na sebevědomí a zásadním způsobem navýšila svou aktivitu ve Sněmovně.

V následujícím období do konce ledna 1990 nastoupilo v dalším kole kooptací do poslanceckých funkcí dalších 99 mužů a žen. Na základě ústavního zákona č. 14/1990 Sb. pak bylo odvoláno celkem 35 zastupitelů. Dohromady tak kooptace vedly do konce ledna

⁸⁸¹ ROUBAL, Petr. *Starý pes, nové kousky: kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha, 2013, s. 24–25.

⁸⁸² https://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0217_00.htm

⁸⁸³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/020schuz/s020001.htm>

⁸⁸⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/020schuz/s020001.htm>

⁸⁸⁵ APS, fond Spisy kanceláře, inv. č. 181, Rehabilitace poslanců NS a FS. Zápis z 1. schůze.

⁸⁸⁶ APS, fond Spisy kanceláře, inv. č. 181, Rehabilitace poslanců NS a FS. Setkání rehabilitovaných poslanců a poslankyň.

⁸⁸⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/020schuz/s020001.htm>

1990 k výměně 157 poslanců z 350 členů Federálního shromáždění. V drtivé většině šlo o straníky KSČ. Těch bylo stranou odvoláno téměř 100. Zákon, kterým se celá výměna osazenstva řídila obsahoval pro poslankyně velmi problematickou skutečnost – zbavil společenské organizace, tedy i Svaz žen, možnosti navrhnout kandidáty. V důsledku toho mezi nově kooptovanými poslanci znatelně ubylo žen. Pro poslankyně byl tedy na zákonu problematický zejména proces doplňování. Nové ženy nepřicházely a výrazně tedy ubývalo celkového počtu poslankyň nejen ve Federálním shromáždění, ale ve všech zastupitelských sborech. Otevřeně se k tomu vyjádřila třeba poslankyně Slovenské národní rady a členka Slovenského svazu žien Darina Kulinová.⁸⁸⁸ Nově nominované poslankyně a poslanci byli osobnostmi velice odlišnými od žen a mužů zvolených do funkcí v roce 1986. Kooptanti byli do pozic vybíráni dle okresů odcházejících poslanců. Požadavky na profil kandidáta byly zásadním způsobem odlišné od charakteristik poslance v posledních volbách. Naprosto zásadní byl pro výběr záporný vztah kandidáta k režimu. Kandidát nesměl být členem KSČ. Přednost měli lidé režimem prokazatelně perzekuovaní. Každý z kandidátů se měl rovněž vyznačovat vysokou společenskou prestiží nebo aspoň vysokoškolským vzděláním. Totéž platilo i pro první polistopadové volby⁸⁸⁹

Příchodem kooptantů došlo také ke značnému omlazení parlamentu. Před kooptacemi byl průměrný věk poslance 58 let. Největší podíl přitom tvořila skupina poslanců nad 60 let. Průměrný věk 157 nových poslanců byl oproti tomu jen 45 let a největší zastoupení měla skupina poslanců kolem 30 a zcela nově se v parlamentu objevila skupina poslanců dvacátníků.⁸⁹⁰ V tomto bodě lze shledávat jistou podobnost s také velmi překotnou obměnou parlamentu po únoru 1948. Omlazení parlamentu se zdá být v obou případech průvodním jevem velkých společenských změn. Obměnilo se také profesní složení. Výrazně přibýlo vysokoškolsky vzdělaných poslanců. Poslanecký post nabyl v novém diskurzu zcela nových charakteristik. Spolu se zlomem způsobeným událostmi roku 1989 ustala zaběhnutá praxe udělování poslaneckých mandátů za zásluhy. Komunistická strana ztratila svou dominanci a přišla tak o možnost jmenovat do poslaneckých křesel významné komunistické funkcionáře. Poslanecký post přestal fungovat jako svého druhu titul do sbírky. Funkcionáři OF už funkce nekumulovali. Do parlamentu byla za opozici nominována početná skupina regionálních kooptantů, kteří nezastávali žádnou významnější pozici uvnitř OF nebo Veřejnosti proti násilí. FS nemělo nově představovat reprezentativní průřez společností se zástupci všech sociálních skupin ve státě. Mělo se stát plénem pro reprezentanty zájmových politických skupin. Zásadně

⁸⁸⁸ <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74860>

⁸⁸⁹ AÚSD, archiv KC OF, karon 36, Kandidáti pro volby 1990.

⁸⁹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

se změnilo i tempo a charakter práce parlamentu. Rapidně přibýlo schůzí a průběh jednání byl naplněn skutečnou diskusí a častými vstupy jednotlivých poslanců. Navzdory očekávání a přání svazu československých žen se poslankyně kooptované do parlamentu neprofilovaly, jako reprezentantky ženských zájmů. Nebyly vyslankyněmi zájmové skupiny žen a nijak výrazně nerazily feministickou politiku. Ve chvíli, kdy se přeci jen poslankyně vyjadřovaly k problémům žen v parlamentu nebo v Československu celkově, pravidelně své projevy doprovázely vypovídající formulkou „Nejsem feministka, ale...“⁸⁹¹ Jako již několikrát v československé historii i během roku 1989 a v následujících letech ustoupily feministické a proženské politické aktivity do pozadí. Ačkoli se během závěru 80. let jevily československá ženská organizaci i některé poslankyně jako nakloněné aktivním zásahům proti diskriminaci žen v Československu, s nástupem revoluční demokratizační atmosféry tyto tendence téměř úplně vymizely. Společenská a ekonomická transformace kolonizovaly agendu poslankyň a téměř vytlačily problematiku žen v Československu. Nedošlo ani ke vzniku nové silné ženské loby ani k rehabilitaci pojmu „feminismus“.

Celkem z Federálního shromáždění odešlo 29 žen. Jednalo se o 19 % ze všech poslanců, kteří byli odvoláni nebo rezignovali. Vesměs šlo o dělnice, členky JZD a nižší úřednice. Byly mezi nimi i profesionální funkcionářky, jedna ředitelka gymnázia a jedna vedoucí pracovnice JZD. Do parlamentu bylo kooptováno pouze 6 žen – Božena Fuková, Dana Němcová, Magdaléna Kačicová, Vlasta Parkanová, Jana Petrová a Elenora Sandorová. Malý počet žen kooptantek byl řešen i na schůzi OF z 3. února.⁸⁹² Příčina tohoto stavu byla velice prostá. Ačkoli byla úloha žen v disentu zejména jako řadových přepisovatelek samizdatu a šířitelek zakázaných tiskovin nesporná, jen málo žen se pohybovalo ve vyšších patrech disentu, a ještě méně jich mělo politické ambice. Velice úzká skupina žen zastávala v OF oficiální pozice a obecně jen málo žen bychom našli oficiálních pozicích v československých disidentských organizacích.⁸⁹³ Funkcionářkou Občanského fóra byla jen Jana Petrová.

Všechny výše uvedené procesy vedly v přechodném období do předčasných voleb k zásadní rozpolcenosti parlamentu. Pozice poslanců, kterých se nedotklo odvolávání a kooptace, byla nezávidění hodná. Byli do funkcí zvoleni v nesvobodných volbách a bylo jim to opakovaně připomínáno. Poslankyně poukazovaly na to, že veřejnost nemá důvěru k poslancům národních výborů ani poslancům zastupitelských sborů vyšších stupňů, kteří byli

⁸⁹¹ Např. Stenografická správa o 20. schůzi SNR, 12. 1. 1990. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74860>

⁸⁹² AUSD, archiv ks of, Zápis ze sněmu OF 3. 2. 1990.

⁸⁹³ ROUBAL, Petr. *Starý pes, nové kousky: kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha, 2013, s. 57.

do funkcí zvoleni v roce 1986. Do svých funkcí byli vyzdviženi nesvobodným a direktivním způsobem, kdy se voliči často ani nezajímali o osoby, které volili za své poslance. Jejich podpora, která byla původně formálně potvrzena více než 99 % voličů byla nyní bezcenná. Docházelo i k případům, kdy např. poslankyně Bartošková referovala o tom, že Čechoslováci zpochybňují právo těchto poslanců jednat o některých typech zákonů např. zákonu volebním.⁸⁹⁴ Již na konci roku 1989 vnímaly poslankyně velmi intenzivně rozpor mezi zájmy KSČ a zájmy voličů.

Dělicí linie se ale objevovaly nejen mezi starou gardou a nově příchozími poslankyněmi. Je patrná na mnoha úrovních i mezi „starými“ poslankyněmi různých politických stran.

Nejznatelnější rozpor je možné identifikovat už v samotných reakcích poslankyň na listopadové a prosincové dění v republice. Např. komunistická poslankyně Pekařová zůstávala věrnou své straně. Věřila, že si vedoucí úlohu získala po právu bojem za zájmy pracujících. Dle jejích slov k tomu KSČ „nepotřebovala ústavu“. Věřila, že většina členů strany zůstane komunistickým myšlenkám navzdory revolučnímu dění věrná a stále budou přicházet noví. Na základě paragrafu 102 a 103 trestního zákona se vymezila proti hanobení republiky a jejího představitele a vůči snižování vážnosti prezidenta republiky, které dle jejího soudu bylo „v nové době“ na denním pořádku. Odsoudila také „agresivní chování, hrubá osočování a výzvy k perzekucím.“ jejích stranických kolegů. Rovněž poslankyně Návratová tvrdila, že se ani jako občanka, ani jako poslankyně nemám za co stydět. „Byla jsem vychována touto společností, stojím si za svým slovem a dál se budu hrdě hlásit ke KSČ a dál budu obhajovat její zájmy, její myšlenky.“⁸⁹⁵ O deset let mladší bezpartijní Dagmar Frýbortová zaujala už zcela odlišnou pozici. Kritizovala jak nefunkčnost Federálního shromáždění, tak pozici komunistické strany. Dle vlastních slov pocítovala silný rozpor v tom, co sama považuje za čestné jednání v zájmu voličů a co podle ní požaduje komunistická strana od svých poslanců.⁸⁹⁶ Poslankyně Hyková za ČSSD viděla příčinu tragických událostí v dlouhodobém uzurpování veškeré moci ve státě v rukou jedné strany. Manifestace a protesty byly dle jejího mínění logickou a přiměřenou reakcí neboť: „každý člověk této země, byť úplně apolitický, musel ihned

⁸⁹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022003.htm>; Tento zákon byl projednáván a schválen na 24. schůzi FS. Žádná z komunistických poslankyň v rozpravě k tomuto zákonu nehovořila. Poslankyně Hyková a její kolegyně z dalších stran viděli v zákonu záruku skutečně svobodných voleb. Zákon byl prezentován jako legislativní opatření navazující na tradici demokratického volebního zákonodárství první republiky.
<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024014.htm>

⁸⁹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016006.htm>

⁸⁹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016003.htm>

pochopt, proč a proti komu byla tato síla použita. Ano, občané to pochopili a rozhodně proti této zvůli vystoupili.“⁸⁹⁷

Nejsilnější napětí panovalo mezi komunisty a socialistickou stranou. Poslankyně Klůzová tvrdila, že při projednávání prohlášení Federálního shromáždění byli poslanci Československé strany socialistické považováni za lidi, kteří chtějí očernit praktiky režimu. ČSSD totiž trvalo na tom, že Federální shromáždění musí vyslovit politování nad hrubým zásahem bezpečnostních sil proti nenásilné a pokojné demonstraci. Stěžovala si, že když se 29.11 vracela do poslanecké lavice, slyšela výrazy jako "Za koho tady jsi? Komu ČSSD slouží? Apod. Kritizovala komunistické poslance i celé Federální shromáždění za to, že "I dnes mezi námi sedí poslanci, kteří mají pocit, že je jaksi vše při starém, kteří znovu budou hovořit o nutnosti podpory vlády. Celých 40 let parlament nedělal nic jiného, než podporoval jakoukoli vládu. A jsme tam, kde jsme.“⁸⁹⁸ Z některých projevů zazníval i jistý údiv či prožření. V kontextu brutálního zásahu SNB poslankyně Bartošková například polemizovala nad tím „až kam jsme mohli pod pláštěm nějakého obhajování socialismu – nebojím se to tak nazvat – dojít.“⁸⁹⁹

Mnohé z projevů žen v parlamentu se v krizovém období prosince a ledna nějakým způsobem vztahovaly k mládeži. Na jedné straně zaznívaly projevy uznání. Na straně druhé mnohé poslankyně následovaly diskurz konzervativního křídla československé komunistické strany a mluvily o „zmanipulované mládeži“ případně o jejím zneužití reakcí. Hned po sobě tak bylo možné vyslechnout, že „Obdivujeme naši vyspělou mládež, ano, já se stydím za to, že naše generace to nedokázala udělat sama, že to musely dělat naše děti. Děkuji z této tribuny učitelům této republiky, kteří se také velkou měrou podíleli na tom, že v těchto krutých dnech se naše mládež chovala tak, jak se chovala.“⁹⁰⁰ a tvrzení, že se „v posledních dnech začaly, když to řeknu velice obecně, nabalovat (na iniciativy mládeže pozn. autora) síly, které s mladými lidmi nemají co dělat.“⁹⁰¹

Zájem o mládež byl nejen v listopadu 1989 úzce spojen s agendou československých poslankyň. K problematice mládeže přistupovaly z pozice matek a nejenak tomu bylo v otázce zásahu SNB vůči demonstrujícím. Slovy poslankyně Kontríkové: „Sme všetci rozhorčení takým zachádzaním s našou mládežou, ktorá svojou manifestáciou a pietným aktom chcela uctiť 50. výročie Opletalovej smrti. Som matka a hovorím za všetky matky svojho volebného

⁸⁹⁷ Tamtéž.

⁸⁹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017004.htm>

⁸⁹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017006.htm>

⁹⁰⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016002.htm>

⁹⁰¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016006.htm>

obvodu. Velmi tvrdě odsuzujeme také počínání s našou mládeží, pro kterou sme i my, matky, robili všetko, aby sa mala lepšie, aby život v mladosti nemali taký, aký ho mali ich babičky a často i jej rodičia.“⁹⁰² Ostatně někteří z členů parlamentu měli s děním na demonstracích téměř osobní zkušenost. Poslankyně lidovců Bartošková, která byla součástí komise pro vyšetření událostí 17.11, měla k zadanému úkolu dle vlastních slov dvojí vztah. Jednak jako poslankyně, představitelka parlamentu, a politická pracovnice a ve druhé řadě jako matka, která byla o událostech 17. listopadu na Národní třídě informována bezprostředně vlastními syny.⁹⁰³ Táž poslankyně podala na schůzi 19. prosince námět ministrovi práce a sociálních věcí Millerovi, aby se jeho resort zaměřil na tvorbu legislativního podkladu pro řešení případů občanů, kteří utrpěli při zásazích 17. listopadu a také na všech ostatních předchozích demonstracích újmu na zdraví s trvalými následky nebo byli pro své „demokratizační úsilí a boj za svobodu a lidská práva“ perzekuováni. Tito občané měli obdržet morální a hmotné odškodnění. „Jsme ale názoru, že ti, kteří v uplynulých letech usilovali o návrat demokracie, spravedlnosti a občanských práv do naší společnosti a naší země by měli být v sociální oblasti hodnoceni stejně jako bojovníci za naši národní svobodu z minulosti.“⁹⁰⁴ Jednalo se o první návrh na legislativní ošetření odškodnění odpůrců komunistického režimu, který svým obsahem de facto legalizoval a glorifikoval to, co komunistické autority označovaly za protistátní činnost. Svým projevem potvrdila definitivní změnu diskurzu ve Federálním shromáždění. Komplexní náhled na praktiky komunistického režimu a na jeho odpůrce prodělal kopernikovský obrat. Podobný návrh přednesla i poslankyně Mikundová, která požadovala změnu zákona o důchodovém zabezpečení tak, aby již neznevýhodňoval osoby, které byly na počátku 50. let ve výkonu trestu.⁹⁰⁵ Táž poslankyně se rovněž vyjádřila k zákonu o soudních rehabilitacích. Ten jako první právní akt formuloval skutečnost, že Čechoslováci opravdu žili v totalitním režimu a že boj proti jakémukoliv totalitnímu režimu není zločinem, ale právem každého člověka. Kladně také ohodnotila skutečnost, že do tvorby zákona se mohli zapojit i lidé, na které „pěst totality přímo a tvrdě dopadla.“⁹⁰⁶

Se změnou postoje vůči účastníkům „třetího odboje“ a disidentům přišla i potřeba vypořádat se s komunistickou stranou a osobami spojenými s útlakem touto stranou instalovaným. V duchu jaksi intuitivního souhlasu poslanců s Havlovským heslem „nejsme

⁹⁰² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017005.htm>

⁹⁰³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017006.htm>

⁹⁰⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018007.htm>

⁹⁰⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022009.htm>

⁹⁰⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027039.htm>

jako oni“ nežádal nikdo z členů Federálního shromáždění politické procesy nebo tvrdé tresty ani pro ty nejvýše postavené a nejzkompromitovanější jedince. Komunistická strana však byla označena za původce všech problémů, s nimiž se tehdejší Československá společnost potýkala. Stagnace národního hospodářství, devastace životního prostředí, neefektivní a zastaralý školský systém, zoufalý stav technického parku ve zdravotnictví, nevyhovující domovy důchodců a dětské domovy a mnohé další oblasti podléhaly v prvních měsících roku 1990 otevřené kritice. „Pokud ovšem celý náš národ chce být velkorysý a nevyčítat komunistické straně oněch 42 let útlaku a zneužívání moci, měla by být tato komunistická strana přinejmenším stejně velkorysá a snažit se alespoň částečně napravit nenapravitelné škody, které svým řízením naší společnosti způsobila.“⁹⁰⁷ Komunistická strana se měla v nové době jasně distancovat od kroků a praktik komunistické strany z dob, kdy byla samozvanou vedoucí silou společnosti. Samostatnou otázkou pak bylo nakládání s majetkem komunistické strany nahromaděným mnohdy nezákonným jednáním po roce 1948. Na základě prověrky nemovitého majetku politických stran přednesené ministryní Květoslavou Kořínkovou pocházela většina nemovitého majetku strany z konfiskátů státu věnovaných straně k trvalému užívání bez nutnosti investice. Dále se jednalo o nemovitosti zabrané přímo stranou jako konfiskáty nebo nemovitosti pořízené z neúměrných státních dotací.⁹⁰⁸ Jelikož poslankyně svorně označovaly převrat roku 1989 za „revoluci slušných lidí“⁹⁰⁹ nepožadovaly ani v tomto případě žádný represivní zásah státu vůči straně. Naopak vyzývaly samotnou KSČ k převzetí odpovědnosti a odevzdání majetku.

Poslankyně Bartošková navrhovala, aby se KSČ dobrovolně vzdala svého majetku ve prospěch obětí režimu nebo stranou zdevastovaného hospodářství.⁹¹⁰ Poslankyně Parkanová pak ponechání majetku strany v jejím držení označila za vysoce amorální. Na podporu svého tvrzení předložila parlamentu petici zaměstnanců podniku Kovosvit Sezimovo Ústí, která požadovala předání majetku KSČ státu.⁹¹¹ Zcela opačného názoru byly z pochopitelných důvodů členky komunistické strany. Poslankyně Kocinová se k požadavkům předneseným jejími parlamentními oponentkami vyjádřila v tom duchu, že jestliže má někdo rozhodovat o majetku její strany, měli bychom to být řadoví členové KSČ, kteří straně odváděli členské příspěvky. „Mimo členských příspěvků jsme se také snažili jako dělníci poctivě pro stranu pracovat, ať se jednalo o brigády nebo o jakoukoliv práci v místě bydliště, v závodě atd. Vždy

⁹⁰⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024020.htm>

⁹⁰⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028062.htm>

⁹⁰⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026026.htm>

⁹¹⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024020.htm>

⁹¹¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026026.htm>

jsme se snažili, aby na nás, jako na členy strany, nikdo nemohl poukázat a abychom nepošpinili naši stranu. Myslím, že takto byste s námi měli jednat. Mít také trochu citu vůči nám, vůči dělnické třídě, která skutečně byla jádrem komunistické strany.“⁹¹² Ve Federálním shromáždění přišly na přetřes i personální otázky spojené s výměnou vedoucích osobností zejména ve velkých podnicích. Mnozí z ředitelů podniků se do těchto pozic dostali především na základě jejich stranické příslušnosti a z hlediska odbornosti nesplňovali nově nastavená kritéria. Poslankyně Parkanová mluvila o nutných personálních změnách ve státních organizacích resortu ministerstva zemědělství a výživy. Sami pracovníci těchto podniků nebyli prý spokojeni se stávajícím nekvalifikovaným a mnohdy nedostatečně vzdělaným vedením a žádali jeho výměnu.⁹¹³

Symbolickou tečkou za útlakem komunistického režimu se v očích poslankyně Jany Petrové mělo stát vypořádání s StB. StB chápala jako nástroj strany určený k potlačování odpůrců totalitního režimu. Šlo o organizaci řízenou přímo z ÚV KSČ bez jasně vymezené funkce a bez definovaného vztahu k vládě či Federálnímu shromáždění. Nové tajné služby měly zabezpečovat zájmy státu uvnitř i proti vnějšímu nepříteli a měly být postaveny na zcela nových základech akceptovatelných v demokratickém právním státu.⁹¹⁴

Federální shromáždění se v roce 1990 stalo intenzivně pracujícím orgánem, který převzal zodpovědnost za legislativní zázemí všech změn, které měly vést k vytvoření demokratického, svobodného a právního státu ukotveného v Evropě a patřícího na geopolitický Západ. Jednou ze zásadních symbolických otázek, kterou bylo třeba bezodkladně vyřešit, byl nový název státu. Název státu měl dle mínění poslankyň vyjadřovat pozitivní historické tradice. Měl respektovat mezinárodní tradice a musel také splňovat i určitá jazyková a estetická hlediska.⁹¹⁵ Do jednání zasahovala řada vlivových skupin a celá tato problematika se neobešla bez emocí. Zásadní roli hrála především pozice Slovenska. Z žen v parlamentu se v jednání o novém názvu republiky nejvýrazněji projevovaly zástupkyně ČSSD, které zastávaly stranické stanovisko preferující název „Československá republika“. Slovenská strana přitom preferovala název ve znění „Česká a Slovenská Federativní Republika“. Poslankyním ČSSD bylo dokonce naznačováno, že jejich stanovisko má potenciál rozbít republiku. Separatistické tendence na Slovensku sílily a nepřijetí nového názvu bylo v parlamentu považováno za vhodnou záminkou pro vyhlášení samostatného Slovenského státu. Poslankyně Hyková se následně vyjádřila i k situaci na Slovensku. Mimo jiné řekla, že se: “nemůžeme zbavit dojmu,

⁹¹² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/025schuz/s025017.htm>

⁹¹³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027052.htm>

⁹¹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028053.htm>

⁹¹⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026030.htm>

že jde stále více o hledání záminky a že jsou v běhu procesy, které skutečně nemají na mysli nic jiného než rozdělení našeho státu. Tak jako Sarajevský atentát nezapříčinil první světovou válku, tak ani nepřijetí nového názvu nemůže být vlastní příčinou pro rozpad země. Chtěli bychom v této souvislosti zdůraznit, že pro Čechy, Moravany a Slezany by rozpad Československé republiky byl nepochybně bolestivý. Domnívám se však, že pro naše bratry Slováky by byl ještě bolestnější. Právo svobodné volby jim však nikdo nemíní vzít.“⁹¹⁶ Slovenská část republiky odmítala akceptovat tradiční název státu pro jeho přímé spojení s prvorepublikovou tradicí a státní teorií čechoslovakismu. Ten slovenští poslanci považovali za umělý konstrukt, který vedl k potlačování slovenské národní identity.

Ve Sněmovně se nakonec střetly dva návrhy na znění názvu republiky, prezidentský návrh „*Republika česko-slovenská*“ a poslanecký návrh „*Československá federativní republika*“. Na jednání 20. dubna byl ve Federálním shromáždění přijat ústavní zákon č. 101/1990 Sb., s účinností od 23. dubna, jenž nakonec zavedl kompromisní název státu – *Česká a Slovenská Federativní Republika* (ČSFR).⁹¹⁷

Poslankyně se ve Sněmovně vyjadřovaly k řadě zákonů, které byly zásadní pro přestavbu směrem ke svobodné společnosti a likvidaci totalitní legislativy. Mluvíme zejména o zákonech věnujících se právu na shromažďování svobodu slova a tisku. Poslankyně Vargová jako matka vztáhla potřebnost zákona o právu shromažďovacím k mládeži a dětem, kterým legislativa dá jistotu, že proti nim nebude policií násilně zakročeno a nebudou proti nim použité „nezákonné prostředky“.⁹¹⁸ Poslankyně Hornáčková podpořila zrušení Federálního úřadu pro tisk a informace, který dle jejího soudu měl zásadní podíl na uplatňování cenzury tisku. Dle nově platné legislativy bylo periodikum, jeho založení, zrušení a řízení zcela v kompetenci vydavatele. Tisk neměl na přístě plnit úlohu šířitele politicko-ideového programu strany.⁹¹⁹ V souladu s ústavně zaručenou svobodou projevu, slova a tisku měli občané využívat periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků k tomu, aby jejich prostřednictvím získávali informace a veřejně vyjadřovali své názory.⁹²⁰ S nově instalovanou svobodou slova a médií souvisela i nová úloha televize a sdělovacích prostředků. Federální shromáždění se muselo vypořádat s pověstí bezvýznamné hlasovací mašiny. Poslankyně si už na konci roku 1989 ztěžovaly, že žádali mnohokrát, aby televize přenášela přímé přenosy

⁹¹⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027035.htm>

⁹¹⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027034.htm>

⁹¹⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026016.htm>

⁹¹⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028039.htm>

⁹²⁰ Zákon č. 86/1990 Sb. Zákon, kterým se mění a doplňuje zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-86>

ze zasedání Federálního shromáždění, a nejen ty situace, kdy poslanci jednomyslně hlasují. Poslankyně chtěly, aby reportéři chodili do výborů a viděli, jak poslanci pracují, jak diskutují, jaké podněty přinášejí.⁹²¹ Poslanci se chtěli mediálně prezentovat jako docela jiná instituce. Televize měla veškeré dění nejen popisovat, ale také měla nutit Čechoslováky k formulaci jejich vlastních názorů. Média se měla stát hlídacím psem demokracie a měla neustále kontrolovat politiky v jejich práci.⁹²²

Mnoho pozornosti zejména u kooptovaných poslankyň bylo věnováno transformaci státního aparátu a institucí do podoby, kterou dnes nazýváme právním státem. Předně bylo třeba zbavit veřejnost nedůvěry vůči justici, která do značné míry pramenila i z přítomnosti nevyměňených komunistických soudců spojených s dobou před listopadem. O jak závažné téma šlo, ilustruje i množství anonymních dopisů, které poslankyně dostávaly od Čechoslováků, kteří se obávali, nedostatečně přísného postupu vůči soudcům spojeným s minulým režimem. Lidé, kteří kandidáty znali, poskytovali poslankyním v těchto anonytech dodatečné informace, které se patrně neobjevovaly v parlamentu předložených charakteristikách jednotlivých kandidátů na zvolení do soudcovské funkce.⁹²³

Poslankyně Vlasta Parkánová se z pozice právníka věnovala mimo jiné právě také transformaci soudnictví a volbě nových soudců, kteří nebudou spojeni s totalitní justicí. Navrhovala zvolení nezávislé komise, která by podrobně rozebrala charakteristiky jednotlivých kandidátů na místa soudců. Charakteristiky navrhovaných kandidátů předložené Federálnímu shromáždění, navíc bez uvedení stranické příslušnosti adeptů, byly dle jejího názoru povrchní a plné fráží ze „starých časů“. Dle takových informací nemohli poslanci odpovědně rozhodnout.⁹²⁴ Její kolegyně Jana Petrová patřila k poslancům, kteří požadovali, aby před zvolením soudců do funkcí prošli přinejmenším vojenští soudci jakýmsi pohovorem. Poslanci se nakonec skutečně rozhodli pozvat budoucí soudce z povolání k osobním rozhovorům a seznámit se s nimi jinak než přes krátký odstavec s charakteristikami.

Výbor branný a bezpečnostní, kde ony rozhovory probíhaly, následně nedoporučil ke schválení např. plk. Jiřího Brunclíka a plk. Miloše Horáčka.⁹²⁵

Žádná z komunistických poslankyň se k otázkám soudnictví ani vojenským soudům nevyjadřovala. Jinak tomu bylo například v otázkách transformace armády. Komunistka Pavla Čáslavská se vymezila vůči ustanovení § 9 odst. 2 a ustanovení § 9 odst. 1 novely branného

⁹²¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016002.htm>

⁹²² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024025.htm>

⁹²³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026022.htm>

⁹²⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024047.htm>

⁹²⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026022.htm>

zákona, kterým se zdůrazňuje, že po dobu výkonu vojenské služby jsou vojákům zachována ústavní práva a svobody. Zvláště se uvádí svoboda projevu náboženského vyznání. Z jejího příspěvku vyplývá, že nepovažuje ponechání občanských práv v armádě v plném rozsahu za účelné.⁹²⁶

Ve Federálním shromáždění vykristalizovala v průběhu roku 1990 celá řada nových témat, která buď dosud byla komunistickým diskurzem vytlačena z veřejného prostoru nebo byla produktem nadcházející doby a nové společenské organizace.

Zcela novou pozici zaujaly v dobovém diskurzu církve. Zejména poslankyně lidové strany se intenzivně věnovaly přípravě legislativy, která měla novou pozici církví podpořit a usnadnit existenci těchto společenských institucí. Duchovní, působící ve státem uznaných náboženských společnostech už nepotřebovali pro svou činnost oficiální povolení. Nově mohli v Československu působit i zahraniční duchovní a zcela se upustilo od kontrol jejich „státní spolehlivost“. Stačila jejich trestní bezúhonnost.⁹²⁷

Novým tématem, které se stalo součástí agendy československých poslankyň, byla problematika sebeurčení menšin uvnitř republiky. Poslankyně Vítězová konstatovala, že i když byla poslankyní ještě před listopadem, nikdy nedostala prostor pro akcentování specifických problémů národnostních minorit. Přitom tvrdila, že o řešení těchto otázek na půdě Federálního shromáždění usilovala. „Lebo napr. kto protestoval proti zrušeniu národnostných škôl a proti potlačovaniu práva používať materinský jazyk, dostal sa do väzenia, ako napríklad dr. Duray Miklós, ktorý je tu teraz medzi nami.“ Národnostním menšinám bylo po roce 1990 legislativně přiznáno právo na svobodné užívání mateřského jazyka jak v soukromém životě, tak v úředním styku. Zajištěno jim bylo také právo na vzdělávání v mateřském jazyce od základních škol až po univerzity. Minority měly rovněž nárok na zastoupení v parlamentu.⁹²⁸ Poslankyně maďarské národnosti Eleonóra Sándorová jménem poslanců Maďarské nezávislé iniciativy apelovala na všechny politické strany, aby vypracovaly své vlastní národnostní programy a aby na svých volebních listinách zajistily pro kandidáty z řad národních menšin a etnických skupin takové místo, které jim dává šanci na získání mandátu. V novém parlamentní diskurzu měla zájmy a práva všech menšin obhajovat především většina.⁹²⁹ Eskalovaná byla také už před sametovou revolucí zmiňovaná problematičtá situace příhraničních regionů. Poslankyně Hadačová si na plénu stěžovala, že Jihočeši byli vždy stavěni „až na poslední místo“. Dle jejího soudu to za minulého režimu byla zcela záměrná politika strany, kterou KSČ postupovala proti

⁹²⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/025schuz/s025003.htm>

⁹²⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022010.htm>

⁹²⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024013.htm>

⁹²⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024014.htm>

kraji bohatých sedláků a živého protikomunistického odboje. V roce 1990 byly jižní Čechy krajem s nejnižší životní úrovní. Pro poslankyně z chudých nebo příhraničních regionů byl typický velmi silný regionální patriotismus. Tyto ženy se stávaly reprezentantkami svých krajů a většina jejich agendy byla vyplněna právě těmito otázkami. Jako zástupkyně Jihočechů pak např. poslankyně Hadačová deklarovala, že její kraj chce být rovnocenným partnerem ostatním krajům nejen ve volbách, ale ve všech ostatních oblastech.⁹³⁰ Poslankyně sborově usilovaly o co nejširší pomoc v rozvoji zanedbaných příhraničních regionů. Že tato podpora nebyla pro Federální shromáždění a vládu zcela samozřejmá je patrné z některých vystoupení zástupkyň periferií. Poslankyně Freiiová za okres Domažlice, na který se přímo vztahovalo usnesení vlády ČSSR č. 43/86 k rozvoji příhraničních oblastí, na svém jediném vystoupení na plénu horovala za ponechání této úpravy z předlistopadového období, protože kraje v západních Čechách tuto formu podpory i nadále potřebovaly a obávaly se, že od ní Federální shromáždění ustoupí.⁹³¹

S regionální tematikou úzce souviselo i řešení environmentálních otázek, které bylo doménou žen už před revolucí. V novém parlamentním prostředí se příspěvky věnující se neutěšenému stavu životního prostředí v Československu znatelně vyostřily. Poslankyně otevřeně referovaly o příčinách znečištění, zastaralých neekologických výrobních postupech, bezohledném jednání podniků a vlivu, který má znečištění na lidské zdraví.⁹³² Například poslankyně Moltašová se věnovala problematice kampani hnutí greenpeace, zaměřené proti československému jadernému programu. Zdůrazňovala, že tato činnost významně ovlivňovala názory veřejnosti na jádro jako zdroj energie. Jaderné elektrárny by přitom měly být součástí poslankyněmi podporované „zelenější“ energetické politiky Československa.⁹³³

Řešení otázek životního prostředí bylo také jednou z oblastí, v níž se Federální shromáždění opakovaně ohrazovalo vůči vládní nečinnosti nebo nedostatečně rychlému jednání. Ministryně Květoslava Kořínková, jejíž rezort byl nařčen z nečinnosti, se na 28. schůzi obou Sněmoven hájila a mimo jiné dodala, že federální vláda nepodléhá diktátu Federálního shromáždění, ale spolupracuje s ním. Nejedná se o ojedinělý incident. Potřeba na plénu Sněmovny vysvětlit pozici parlamentu v struktuře řízení republiky vyplývala z nejasné hierarchie institucí a nově nastavených kompetencí jednotlivých složek politické správy státu. V čase do voleb federální vláda nekonala žádné razantní kroky k prosazení ekologičtějších postupů v průmyslu a ochraně přírody. Vše, co tato přechodná vláda a jediný rezort vedený

⁹³⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024014.htm>

⁹³¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024028.htm>

⁹³² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018007.htm>

⁹³³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024030.htm>

ženou stihly, bylo zpracování kontroly týkající realizace ekologických investic, která obsahovala období od r. 1986 do r. 1990 a příprava návrhu ekologických investic pro období 1991/92.⁹³⁴ To československé poslankyně jako ambasadorky ekologické politiky nepovažovaly za dostatečně flexibilní a rychlý postup.

Mnoho témat a problematických situací přinesla Federálnímu shromáždění ekonomická transformace státu. Ačkoli ekonomické otázky nebyly ve Federálním shromáždění doménou žen, dopady přechodu na tržní ekonomiku byly natolik všeobjímající, že se ani poslankyně zcela nevyhnuly řešení jejich důsledků. Nejčastěji se poslankyně věnovaly důsledkům omezeného financování některého z rezortů. Poslankyně Moltašová například mluvila o soustavném snižování státních nákladů na vědu. Snaha financovat vědu a výzkum z hospodářské sféry mohla dle jejího názoru vést k postupné deformaci činnosti organizací vědecko-výzkumné základny a jejich tvůrčího potenciálu, případně k rozpuštění dlouhodobě formovaných vědecko-výzkumných kolektivů a odchodu nejkvalifikovanějších pracovníků do zahraničí.⁹³⁵ Vědu a instituce spojené s výzkumem bylo navíc, podobně jako mnohé další dosud ideologicky deformované rezorty, třeba reformovat a přehodnotit jejich úlohu. Poslankyně Šmehlíková referovala o nutnosti provést zásadní změny v uspořádání a činnosti v Československé akademii věd. Šlo zejména o demokratizační opatření a odstranění administrativně byrokratického pojetí řízení vědecké práce. Podstatné změny byly provedeny také ve složení valného shromáždění akademie, složení prezidia a definici úlohy vědeckých rad akademie. Věda měla být napříště ideologie prostá, svobodná a zcela demokratická. Počítalo se také s intenzivní spoluprací s vědeckými institucemi na Západě a širokým sdílením vědeckých poznatků se světem.⁹³⁶

Nejobširnější hospodářskou transformaci a její dopady na život Čechoslováků popsala poslankyně Klůzová. Mluvila mimo jiné i o tom, jak nájezdy turistů deformují trh a využívají mnohonásobně výhodnějších cen, které byly produktem pokřivené ekonomiky minulého režimu. Přizpůsobovat ceny, zvláště u potravin, světovým cenám nebylo možné vzhledem k nižší kupní síle domácího obyvatelstva. Otevřeně také kritizovala nedostatečnou komunikaci záměrů ze strany ministerstva financí „Musím konstatovat, že záměry, především ministerstva financí jsou pro průměrného občana i pro nás poněkud mlhavé. Jestliže si toto ministerstvo dělá nárok na koncentraci ekonomické moci, jak napovídají určité signály, mělo by alespoň informovat veřejnost, jak se budou do chystaných změn konkrétně promítat sociální aspekty. Již samotná koncentrace je nežádoucí, poučili jsme se o tom v minulých letech, co si ale,

⁹³⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028044.htm>

⁹³⁵ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026003.htm>

⁹³⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028038.htm>

proboha, má myslet prostý občan, jestliže mu pan ministr financí s úsměvem sdělí, že kompenzace zvýšení cen je možná, ale že není vyřešena technika této kompenzace.“⁹³⁷

O poznání aktivnější byly ženy během jednání o problematice zdravotnictví a školství. Ačkoli, jak bylo uvedeno výše, přibylo poslankyním mnoho zcela nových témat, ústřední body ženské agendy zůstaly tematicky totožné s obdobím před listopadem. Nejčastěji se vyjadřovaly k problematice, která jim byla v dobovém kontextu ženám z genderového hlediska přisouzena jako „přirozeně ženská“. Školství procházelo podobně jako další rezorty velmi zásadními organizačními změnami. Poslankyně přednesly příspěvky k novele zákona č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol, kterou byly do vzdělávací soustavy zahrnuty i školy soukromé a církevní, u nichž se nově umožňovalo, aby vzdělání poskytovaly za úplatu. Podobně mohl střední odborná učiliště nebo střediska praktického vyučování zřídit i státní podnik nebo státní organizace.⁹³⁸ Političky se vyjadřovaly také ke zkrácování povinné školní docházky z dosavadních deseti let na devět. Povinná školní docházka byla nově plněna v celém rozsahu na základních školách. V důsledku toho byla prodlouženo vzdělávání na základních školách. Povinná školní docházka byla ukončena uzavřením devátého ročníku základní školy a dosažením věku 15 let.⁹³⁹ Poslankyně Stránská přednesla příspěvek ke vzniku a důležitosti pedagogicko-psychologických poraden z důvodu nárůstu výchovných a výukových obtíží dětí a mládeže v souvislosti s jejich nižší zdravotní a psychickou odolností. Považovala za nezbytné posílit postavení pedagogicko-psychologických poraden, jejichž komplexní činnost nemohly nahradit ani případné soukromě poskytované služby.⁹⁴⁰

Nejzásadnější však byla definitivní proměna ideologicky deformovaného totalitního komunistického školství ve školství „demokratické a apolitické“. Cílem Federálního shromáždění i celé společnosti se stalo vybudování nové školské soustavy, která by vychovávala mladou generaci „v duchu zásad vlastenectví, humanity a demokracie, je však úkol obsahově, organizačně i ekonomicky náročný, jehož řešení a realizace si vyžádá delší dobu a všestrannou spolupráci s odbornou i občanskou veřejností.“ Za tímto účelem bylo třeba i přehodnotit roli učitelů, jejichž pozice byla dle mínění poslankyně Vítězové degradována na nástroj ideologické demagogie.⁹⁴¹

Podobně jako výše nastíněné rezorty zůstávala i ženská otázka čistě v gesci žen poslankyň. Vystoupení na plénu Federálního shromáždění se specificky ženskou

⁹³⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026004.htm>

⁹³⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028012.htm>

⁹³⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028013.htm>

⁹⁴⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028014.htm>

⁹⁴¹ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028015.htm>

problematikou však ve srovnání s obdobím před sametovou revolucí výrazně ubylo. Poslankyně evidentně nepřicházely do parlamentních lavic jako feministky či reprezentantky žen jako oslyšené zájmové skupiny. Pokud už poslankyně o ženách a potažmo rodinných otázkách hovořily, jednalo se vždy o velmi konkrétní témata. Jejich proslovy na rozdíl od projevů poslankyň před listopadem, postrádaly jakoukoli ideologickou linku. V projevech se nesakralizuje role matky, ani není ženám přisuzován žádný povinný podíl na rozvoji společnosti či nápomocná role při budování nového Československa, jak tomu bylo dříve. Poslankyně Silvanová se ve Sněmovně přimlouvala za manželky mladých vojáků, jimž dlouho vojenská služba nedovolovala navázat úzký vztah s jejich malými dětmi. Ve svém vystoupení opakovaně zdůraznila důležitost role otce pro výchovu a větší potřebu zapojení československých mužů do výchovy už od nejujtějšího věku dítěte. U mladých rodin mělo větší podíl otce na péči o novorozence zajistit také zkrácení vojenské služby.⁹⁴²

Poslankyně Vávrová pak v parlamentu otevřela téma, které bylo na stole přinejmenším od poloviny 60. let. Šlo o zkracování pracovní doby a státní podporu částečných úvazků, o které československé ženy usilovaly už skutečně dlouho.⁹⁴³

Pokud byla v agendě Federálního shromáždění oblast, které by se žena skutečně nevěnovaly, byla to zahraniční politika státu. I v této skutečnosti lze hledat jisté kontinuity s prací poslankyň za minulého režimu. Jedinou ženou, která vystoupila se zahraničně politickým tématem byla poslankyně Moltašová, která vznesla dotaz na Jiřího Dienstbiera ministra zahraničních věcí. Jednalo se o požadavky některých politiků Německé spolkové republiky na omluvu Československa za odsun části německé menšiny po druhé světové válce. Poslankyně argumentovala tím, že odsun proběhl v souladu se závěry Postupimské konference, která přijala zásadu všeobecného odsunu německého obyvatelstva z území Československa, Maďarska a Polska jako jeden z výsledků druhé světové války. Ptala se na názor ministerstva zahraničí k tomuto dosud nevídanému požadavku.⁹⁴⁴

Jak již bylo uvedeno výše, poslanci sami své působení v parlamentu mezi lety 1989 a 1990 vnímali především jako přechodné. Federální shromáždění mělo dovést společnost k v listopadu tolik požadovaným svobodným volbám. Shromáždění v průběhu svého funkčního období přijalo řadu zákonných úprav, které měly zajistit demokratický průběh voleb a upravit pozici poslance tak, aby nebyla deformována zastaralou komunistickou legislativou. Aby k volbám mohlo dojít už v létě roku 1990 byl 27. února 1990 přijat Ústavní

⁹⁴² <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/025schuz/s025002.htm>

⁹⁴³ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018010.htm>

⁹⁴⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018005.htm>

zákon č. 45/1990 Sb., o zkrácení volebního období zákonodárných sborů.⁹⁴⁵ Federální shromáždění zvolené v roce 1986, tak nemělo dokončit plné pětileté volební období. Poslanci pozbyli svých funkcí už o rok dříve. Zároveň bylo pro nový ze svobodných voleb vzešlý parlament stanoveno kratší volební období pouze na 2 roky. Tento krok byl odůvodňován zejména specifickou situací, v níž se volby měly konat. Po 40 letech bez stranického systému a života pod vládou jedné strany nebyly společnost ani politická hnutí na reálné svobodné volby připraveny. Strany neměly definované konkrétní programy a voliči se neuměli ve výběru ze stran orientovat. Rovněž bylo třeba nejprve vytvořit stabilní ekonomickou, zahraničně politickou a sociální situaci ve státě a definovat si cíle a postupy transformace.⁹⁴⁶ Volby v roce 1990 byly vnímány spíše jako referendum o změně politického režimu, které mělo potvrdit a legitimizovat polistopadový vývoj. Vzhledem ke dlouhému více než 490 let trvajícimu období, kdy voliči nemuseli a ani nemohli přilnout k některé z politických stran nebo některému z politických proudů, byl vztah voličů vůči politickým subjektům velice volný a na srovnání voleb v letech 1990 a 1992 je patrná i široká „volativita“ voličů.⁹⁴⁷ 27. února roku 1990 se novým ústavním zákonem také zásadně změnila povaha poslanecké funkce.⁹⁴⁸ Odráží se to i ve změně poslaneckého slibu, v němž nově poslanci už neslibovali věrnost Československé socialistické republice. Poslanci byli ze zákona povinni vykonávat svůj mandát osobně, podle svého svědomí a nejlepšího přesvědčení. Zaveden byl namísto dosavadního imperativního mandátu tzv. volný mandát, takže poslanci nebyli zcela vázáni stanoviskem strany ani příkazy, které se týkaly výkonu mandátu. Dále zákon stanovil, že výkon poslaneckého mandátu je neslučitelný s výkonem poslaneckého mandátu národní rady a s výkonem funkcí soudce, prokurátora, státního arbitra, vojáka z povolání, příslušníka Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy. Tímto zákonem se také snižoval počet poslanců Sněmovny lidu na 150 a celé Federální shromáždění tedy čítalo rovných 300 poslanců. Týž den byl odsouhlasen také zákon č. 47/1990 Sb., o volbách do Federálního shromáždění, ve kterém došlo k odstranění deformovaného většinového volebního systému a byl prosazen v Československu systém poměrného zastoupení, ačkoli některé strany, zejména komunisté, usilovali o prosazení většinového volebního systému.⁹⁴⁹

⁹⁴⁵ Ústavní zákon č. 45/1990 Sb. Ústavní zákon o zkrácení volebního období zákonodárných sborů, 01.03.1990, částka 11.

⁹⁴⁶ Více k polistopadovému politickému stranicí např.: GJURIČOVÁ, Adéla et al. *Rozdělení minulosti: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha, 2011.

⁹⁴⁷ Výsledky voleb a referendum 1990–2022. *Volby.cz* [online]. Český statistický úřad [cit. 2022-10-08]. Dostupné z: <https://www.volby.cz>

⁹⁴⁸ <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/obsah.htm>

⁹⁴⁹ Zákon č. 47/1990 Sb. Zákon o volbách do Federálního shromáždění, 1. 3. 1990, částka 11.

První svobodné volby po pádu komunismu, které ukončily období „přechodného Federálního shromáždění“, se konaly 8.–9. června 1990. Volby do Federálního shromáždění proběhly zároveň s dalšími volbami do ostatních zákonodárných orgánů. Nově obsazeny tak byly lavice ve Sněmovně lidu Federálního shromáždění, Sněmovně národů Federálního shromáždění, České národní radě a Slovenské národní radě.

Z celkem 150 mandátů ve Sněmovně lidu jich připadalo 101 českým a 49 slovenským poslancům. Na české části republiky se o přízeň voličů ucházelo 16 stran a hnutí, z nichž 9 dostalo své zástupce do parlamentních lavic. Ve volbách získalo nejvíce (celkem 68 mandátů) Občanské fórum, Komunistická strana byla zastoupena 23 poslanci, Veřejností proti násilí držela 19 křesel, Křesťanskodemokratické hnutí získalo 11 mandátů, o dva méně pak Hnutí za samosprávnou demokracii následované Lidovou stranou a Slovenskou národní stranou, které získaly shodně po 6 poslancích. Pět poslanců zasedlo ve Sněmovně za Spolužitie a 3 mandáty obdržela Křesťanskodemokratická strana. K volbám přišlo celých 96,79 % voličů.

I ve volbách do Sněmovny národů získaly jasnou převahu strany, které lze označit za svého druhu symboly sametové revoluce. V české části republiky zvítězilo s jasnou převahou Občanské fórum se ziskem 49,96 % a plných 50 poslanců. Komunistická strana Československa získala 13,80 % hlasů a 12 poslaneckých mandátů. Třetí nejvyšší počet hlasů připadl Hnutí za samosprávnou demokracii, které s 9,10 % delegovalo do Sněmovny 7 poslanců. Poslední stranou, která přesáhla hranici 5 % byla Křesťanská a demokratická unie se ziskem 8,75 % a 6 poslanců. Na Slovensku získala nejvíce hlasů Verejnost' proti násiliu s 37,28 % a 33 poslanci. Následovaná byla Křesťanskodemokratickým hnutím s 16,66 % a 14 křesly. Komunistickou stranu Československa volilo 13,43 % Slováků a do Sněmovny vyslala 12 poslanců. Hranici 5 % překročily ještě Slovenská národní strana s 11,44 % a ziskem 9 poslanců a strana Spolužitie s 8,49 % a 7 poslanci.⁹⁵⁰

Do celého Federálního shromáždění bylo po roce 1990 zvoleno pouze 35 žen. Z celkem 300 mandátů tak obsadily pouhých 11, 67 %.⁹⁵¹ V parlamentu tak bylo mezi lety 1990 a 1992 nejméně žen od voleb roku 1946, přičemž po roce 1992 jejich počet ještě poklesl na pouhých 25, tedy na 8,33 %.⁹⁵² Do Sněmovny lidu mělo po volbách směřovat 16 a do Sněmovny národů 19 žen. Do poslaneckých lavic po volbách roku 1990 nakonec zasedlo pouze 32 žen. Některé z poslankyň se vzdaly svých mandátů bezprostředně po svém zvolení a další k nim přibýly ještě v průběhu dvouletého funkčního období. Poslankyně zvolené

⁹⁵⁰ Výsledky voleb a referend 1990–2022. *Volby.cz* [online]. Český statistický úřad [cit. 2022-10-08]. Dostupné z: <https://www.volby.cz>

⁹⁵¹ <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

⁹⁵² <https://www.psp.cz/eknih/1992fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

v prvních svobodných volbách se od žen, které zasedly v parlamentu po volbách 1986, lišily jak sociálním složením, dosaženým vzděláním, věkem a schopnostmi, tak motivací k nástupu do funkce. Jednalo se o ženy se skutečným zájmem o politiku. Jen dvě z 35 žen byly komunistky. Většina poslankyň měla vysokoškolský titul. Našli bychom mezi nimi i veřejně známé osobnosti jako např. zpěvačku Martu Kubišovou, herečky Emílii Vašáryovou a Janu Hlaváčovou⁹⁵³ nebo televizní hlasatelku Martu Skarlandtovou. Součástí Federálního shromáždění zůstaly i představitelky disentu jako např. Vlasta Parkanová, Jana Petrová, Dana Němcová nebo Ruth Šormová. Těmto ženám nebyla funkce udělena za zásluhy ani za důsledné naplňování genderového ideálu ženy, jak tomu bývalo před rokem 1989. Ty ženy, které nastoupily do poslaneckých křesel, byly součástí veřejného života a o politické funkce samy usilovaly. Ačkoli mnohým z nich dlouhodobé a aktivní podílení na aktivitách disentu a s tím spojené osobní kontakty jistě pomohly ke vstupu do politiky, nelze hovořit o udělení „česné funkce“. Poslankyně vstupovaly do politiky s programem a byly na půdě Sněmovny aktivní. Odstoupily-li v průběhu volebního období, nebylo to z nezájmu o to, co poslanecký mandát představoval. Odcházely buď ze zdravotních důvodů, nebo kvůli jisté deziluzi z dosud neznámého a formujícího se parlamentního prostředí. V mnohém byly poslankyně po volbách roku 1990 skupinou žen podobnější spíše ženám v prvorepublikové Poslanecké sněmovně než ženám zasedajícím v tomto reprezentativním sboru před listopadem. Podstatný rozdíl mezi političkami předválečné republiky a ženami v prvním demokraticky zvoleném federálním shromáždění však tkvěl v jejich motivacích pro vstup do politiky a tématech, jimž se na půdě parlamentu věnovaly.

Zmíněných 32 žen rozhodně nebylo v první řadě feministkami nebo političkami bojujícími za rovnoprávnost československých žen. Politická orientace i motivace k politickému angažování žen v novém parlamentu byla velmi odlišná od poslankyň socialistického Československa i od političek působících v parlamentu během první republiky, na jejíž tradice chtěl nově vznikající stát navazovat. Tak jako již několikrát v historii odsunuly i nyní samy ženy ženskou otázku za v tu chvíli aktuálnější problematiku svobody, demokracie, environmentálních problémů a nové budoucnosti státu. Ženská emancipace byla také příliš spojena s komunistickou propagandou. Společnost měla hluboce zakořeněnou onu dosud jedinou možnou verzi zaměstnávací marxistické emancipace vedenou jako součást komunistické státní politiky a ideologie. Jiné např. západní nebo feministické formy ženské rovnoprávnosti nehledaly a neakcentovaly. Feminismus byl v dobovém diskurzu rovněž spojen

⁹⁵³ Marta Kubišová a Jana Hlaváčová na své mandáty rezignovaly bezprostředně po volbách. <https://www.psp.cz/eknih/1990fs/rejstrik/jmenny/snck.html>

s jistou pejorativní linkou a v důsledku 40 let odsuzování nesl i konotace nežádoucí ideologie. Ženy navíc mnohdy věřily, že nerovné postavení žen v československé společnosti se v důsledku komplexní společenské a ekonomické transformace vyřeší samo. V potaz je nutné vzít i prvek aktivního občanství, který v myšlenkovém světě žen s disidentskou zkušeností figuroval a v jehož sílu tyto ženy nesporně věřily. Nejen ženy věřily, že koncept angažovaného/aktivního občana, možnost volného zakládání spolků, svobodná média a necenzurovaný veřejný prostor odstraní mnohé ze zamlčovaných problémů mužů i žen. Nově nabytá svoboda projevu k tomu měla poskytnout ideální platformu. S demokracií ženy spojovaly mnoho svých nadějí. Skutečná rovnoprávnost a odstranění diskriminace žen tak měly „přijít samy“ jako důsledek demokratizace společnosti. Další velmi široká skupina otázek vnímaných poslankyněmi jako součást specificky ženských problémů měla být odbourána přechodem na tržní ekonomiku. Šlo zejména o praktické každodenní potíže jako např. dlouhé fronty v obchodech, čas ztracený při shánění nedostatkového zboží, šití oděvů, které se nedaly sehnat apod. S tržní ekonomikou si ženy spojovaly i rychlý růst životní úrovně, který měl s sebou přinést i skutečnou, nikoli vnucenou, emancipaci. Věřily také ve větší svobodu názorovou a svobodu slova. Oceňovaly modernizační procesy ve školství i ve zdravotnictví, stejně jako značné zprůchodnění státní byrokracie. Pozitivně vnímaly také změny v parlamentu, jeho omlazení a demokratizaci, profesionalizaci i fakt, že se Federálnímu shromáždění navrátil jeho vliv na řízení republiky i úloha v zákonodárství. Demokraticky zvolené poslankyně se také většinou věnovaly rezortům řešícím to, co dobový diskurz chápal jako ženská témata. Postupně se však ženy co do agendy profilovaly jako výrazně diferencovanější skupina, než tomu bylo před listopadem. Zahraniční politika, ekonomické otázky, doprava ani např. obrana státu nezůstaly zcela bez ženské účasti. Poslankyně byly političkami věnujícími pozornost komplexnímu programu strany, nejen výběrovým tématům. Od roku 1992 až do současnosti měl počet žen zvolených do československého a později českého parlamentu (s malými výkyvy) spíše stoupající tendenci. V roce 2021 bylo v Poslanecké sněmovně celých 25 % žen. Ženy se stávaly ministryněmi i dříve ryze mužských rezortů a přebíraly vedoucí funkce uvnitř politického aparátu. Genderová determinace témat, jimž se ve Sněmovně věnovaly a věnují je nyní výrazně méně znatelná, než tomu bylo před listopadem a jejich politické angažmá není ve srovnání s poslanci muži žádným směrem označitelné za méně profesionální.

8. MDŽ JAKO PLATFORMA GENDEROVÉ PERFORMATIVITY V LETECH 1948–1989

Pro studium genderových vztahů a ženské role v československé socialistické společnosti je velice přínosné věnovat pozornost podobám oslav Mezinárodního dne žen. Státní svátek věnovaný ženám jako sociální skupině byl nejlepší platformou pro artikulaci strategií režimu ve vztahu k ženám a odhalení toho, jak československý státní socialismus ženu vnímal. U příležitosti MDŽ se navíc neodhalovaly jen komunistickou stranou nastavené předobrazy ženského ideálu. Přímou, či v opatrných náznacích, se odkrývaly z patriarchálního systému vyplývající problémy běžných žen, nedostatky socialistické společnosti, skutečná povaha oné deklarované „rovnosti“, genderové stereotypy a celý komplex dobového diskurzu o ženách.

Analýza praktického provedení oslav a srovnání recepce svátku ve společnosti mezi muži a ženami může unikátním způsobem zprostředkovat taktiky, s nimiž společnost ke svátku přistupovala. Zároveň má potenciál odkrýt skutečný vztah k ženské emancipaci v Československu. Od ženy jako matky, tedy producenta pracovní síly, přes ženu jako dosud nevytěženou a nyní potřebnou pracovní sílu, až ke vše zvládající superbylosti, která rodí děti, pracuje 8 hodin denně, vzorně se stará o manžela i domácnost, svou rodinu vychovává politicky uvědoměle a sama se účastní veřejného života jako členka Svazu žen a Národního výboru. Předobrazy socialistických ideálů, tak často označované za „stagnující“, nesetřávaly zcela neměnné. Vedle již dříve zmíněných kontinuit se některé požadavky na socialistické ženy během 40 let komunistické diktatury dynamicky proměňovaly. To, jak režim ženskou genderovou roli konstruoval, bylo nejpatrnější právě během MDŽ.

Pro pochopení významu a povahy Mezinárodního dne žen v socialistickém Československu je nezbytné nastínit jeho historii a vznik. Za počátek úvah o Mezinárodním dni žen bývá označována demonstrace newyorských švadlen z roku 1857. Motivace žen pro manifestování však nebyla zcela v souladu s ideologickou podstatou požadující mezipohlavní občanskou rovnost. Protest byl veden proti nevhodným pracovním podmínkám, dlouhé dvanáctihodinové pracovní době a nízkým mzdám.⁹⁵⁴ Ženy neprotestovaly proti nadvládě mužů, ale proti hospodářskému útlaku, který je možné interpretovat (stejně jak to později činila i komunistická ideologie) jako třídní boj. Aktivní ofenzivní vystupování žen v zájmu žen bez třídního rozlišení však nebylo v USA nebo ve Velké Británii žádnou

⁹⁵⁴ Srov např. KAPLAN, Temma. *On the Socialist Origin of International Women's Day*. In: *Feminist Studies*. 1985, roč. 11, č. 1.

výjimkou ani v polovině 19 století.⁹⁵⁵ V roce 1908 pak socialistická strana USA uspořádala demonstraci na podporu ženských práv v den výročí pochodu z roku 1857. Americké socialistky soustavně usilovaly už o zcela jiná ženská práva než o ta, která vedla k demonstraci švadlen. Demonstranti se snažili připomenout policejní brutalitu, se kterou se manifestující dělnice údajně setkaly.⁹⁵⁶ První Den ženy s tímto názvem se konal 28. února 1909 a ústřední postavou celé akce byla (v českém prostředí často opomíjená) americká feministická spisovatelka Charlotte Perkins Gilman.⁹⁵⁷ Myšlenka pravidelných akcí na podporu ženského volebního práva byla diskutována v prostředí socialisticky orientovaných žen již dříve, nejpozději od roku 1907. Za tímto účelem uspořádaly zástupkyně levicově orientovaných ženských organizací, vzniknuvších povětšinou jako vedlejší odnože socialistických stran v období tzv. Druhé internacionály, tři Mezinárodní konference socialistických žen. Je nutno poznamenat, že i tyto ženy chápaly ženské volební právo jako neoddělitelné od požadavku všeobecného a rovného volebního práva. Diskuse byla nejživěji vedena socialistickými ženskými představitelkami, a to zcela v intencích socialistických myšlenek a marxistické ideologie třídního boje. Právě pro ideologické rozpory mezi západními „buržoazními feministkami“ a představitelkami socialistických ženských organizací nebyla v dalších letech účast nelevicových feministek vítaná.⁹⁵⁸ Na mezinárodních konferencích převládla socialistická orientace již před první světovou válkou a po druhé světové válce už můžeme pokračovatele této mezinárodní žensky solidární organizace chápat jako čistě komunistické a komunistickou stranou centrálně korigované.⁹⁵⁹

K ustanovení Mezinárodního dne žen došlo ve dnech 26.–27. srpna 1910 na druhém setkání socialistických žen. Za hlavní iniciátorku zavedení každoročních manifestací a oficiálního dne na podporu ženského volebního práva je právem považována německá novinářka a pozdější poslankyně parlamentu Výmarské republiky Klára Zetkinová.⁹⁶⁰

⁹⁵⁵ RUPP, Leila J. *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*, Princeton 1997, s. 13–40; Např. WOLLSTONECRAFT, Mary. *Obrana práv žen*, Praha, 1904.; HORSKÁ Pavla, *Naše prababičky feministky*, Praha, 1999, s. 90–100.

⁹⁵⁶ KAPLAN, Temma. *On the Socialist Origin of International Women's Day*. In: *Feminist Studies*. 1985, roč. 11, č. 1, s. 164.

⁹⁵⁷ Více. GILMAN, Charlotte P. *The Living of Charlotte Perkins Gilman: An Autobiography*. Madison 1991.

⁹⁵⁸ "International Socialist Congress, 1910; Second International Conference of Socialist Women". Retrieved March 7, 2020, s. 21. Dostupné z: <https://archive.org/details/InternationalSocialistCongress1910SecondInternationalConferenceOf/page/n15/mode/2up>.

⁹⁵⁹ CHATTERJEE, Choi. *Celebrating Women: Gender, Festival Culture, and Bolshevik Ideology, 1910–1939*. Pittsburg 2002.

⁹⁶⁰ Srov. HONEYCUTT, Karen–ZETKIN, Clara. *A Socialist Approach to the Problem of Woman's Oppression*, In: *Feminist Studies* 1976, roč. 3, č. 3/4, s. 131–144.

Formálně se mezinárodním svátkem MDŽ stal 8. 3. 1975, kdy ho Organizace spojených národů v rámci Mezinárodního roku ženy přijala za svůj oficiální svátek.^{961 962}

Mezinárodní den žen byl i v Československu od počátku svátkem s jasnými levicovými konotacemi. Jeho připomínání nebylo v období první republiky nijak masovou záležitostí a ženské organizace ho vnímaly spíše okrajově. Byl ovšem integrálně spojen s jeho původními myšlenkami – podporou rovnoprávného postavení žen doma i ve světě.⁹⁶³

Po druhé světové válce došlo k radikální změně podoby MDŽ skrze jeho transformaci do pozice státního svátku. Od roku 1946 byla organizátorkou MDŽ komunistická strana a již v roce 1947 nabyly tyto akce na masovosti. Jak následně ukáží, nestály ženy v novém diskurzu MDŽ v pozici opomíjené zájmové skupiny a jejich nerovné postavení, požadavky a potřeby již nebyly centrální myšlenkou celé akce.

Společně s postátněním a kolonizací 8. 3. komunistickým režimem se svátek výrazněji spojil s bojem za mír a socialismus. Zároveň byl, v rozporu s původní všeženskou podstatou svátku, až do druhé poloviny 60. let prezentován jako svátek výlučně „pracujících žen“ nikoli žen jako celku. Jednoznačně byl nový charakter tohoto původně pro ženského svátku zakotven na sjezdu MFŽ v Moskvě roku 1950.⁹⁶⁴ Federace žen jasně deklarovala že „Mezinárodní den žen stane se výchovnou akcí ve prospěch osvobozené práce“.⁹⁶⁵ Původní feministické přístupy a myšlenka ženských práv tak doslova z roku na rok zmizely a nevrátily se až do roku 1989. Jak již bylo uvedeno, MDŽ byl ve svých počátcích úzce spojen s podporou ženských hnutí a podporou ženské emancipace. Společně s redefinicí obsahu pojmu „ženská emancipace“ se v socialistickém Československu vytratily z oslav MDŽ všechny feministické myšlenky.

MDŽ v Československu se svým každoročním opakováním stal lakmusovým papírkem pro identifikaci změn ve společenském chápání pojmu „emancipace“ a změn v recepci role žen ve společnosti. Diskurz slavnosti dokonale kopíroval stranické strategie ve vztahu k ženám. Jelikož se jednalo o státní svátek, který měl být v ideálním případě slavený celou socialistickou

⁹⁶¹ "International Women's Day History | International Women's Day | The University of Chicago". [iwd.uchicago.edu](https://www.internationalwomensday.com/Activity/15586/The-history-of-IWD). Dostupné z:

<https://www.internationalwomensday.com/Activity/15586/The-history-of-IWD>

⁹⁶² Jednalo se o krok navazující na dlouhý proces začleňování deklarace k odstranění diskriminace žen mezi další proklamace lidských práv vyhlášené Valným shromážděním OSN. Na podnět Mezinárodní demokratické federace žen byl po přijetí této deklarace Valným shromážděním v roce 1972 rok 1975 stanoven Mezinárodním rokem ženy, tj. obdobím soustředěného úsilí o odstranění diskriminace žen ve světě. FREEMAN, Marsha (ed). *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: A Commentary*. Oxford, 2012.

⁹⁶³ Např. Ženský list 1911, roč. 20, č. 11, s. 6.

⁹⁶⁴ RP 1947, roč. 27, č. 30, s. 2.; RP 1947, roč. 27, č. 30, s. 3.

⁹⁶⁵ RP 1950, roč. 30, č. 57, s. 4.

společností, odrážely se na jeho podobě i některé měnící se nálady československé veřejnosti. Mluvíme především o vztahu Čechoslováků k mezipohlavní rovnosti nebo ke komunistické verzi ženské emancipace. Veškerá symbolika spojovaná s ideálem socialistické ženy byla nejintenzivněji akcentovaná právě během oslav 8. 3 a prezentovaná ideální žena se měnila dle změn požadavků strany na československé ženy. Navzdory tomu zůstávala podoba oslav konaných 8. 3 po celé sledované období nezávisle na změnách politických nálad zcela neměnná.

Od počátku sledovaného období byly koordinačními centry celé akce masové ženské organizace.⁹⁶⁶ Během příprav byly především v 50. letech z centra do místních odborů ČSZ, okresních NV nebo i přímo do vedení podniků zasílány velice detailní instrukce o tom, jak má den probíhat a jak má být připraven prostor pro případnou kulturní akci nebo sál pro projevy k ženám.⁹⁶⁷ Nedílnou součástí oslav MDŽ byla rovněž hesla, transparency. Dle interpretací pořadatelek bylo vhodné heslo zárukou strhnutí masy. Je příznačné, že po celé sledované období se ona hesla prakticky neměnila nebo se přeformulovala jen minimálně.⁹⁶⁸ Kromě pozornosti a úsilí bylo na přípravu vynakládáno i značné množství peněz. Kupříkladu v roce 1950 bylo alokováno 60 000 Kč jen na 13 000 nástěnek o ženách pracujících ve výrobě.⁹⁶⁹ Nově nabyté postavení ženy mělo být oslavováno na všech frontách. U příležitosti MDŽ vycházela zvláštní čísla měsíčníků věnující se ženám. Výjimkou nebyly ani známky vydávané k MDŽ.⁹⁷⁰ Nejen hradní akci, ale i celému MDŽ byl každoročně věnován značný prostor v médiích i tisku. Propagace a výzvy k účasti na MDŽ byly centrálně řízeny a skrz média organizovány vedením ČSZ. Např. Rozhlas v Brně měl už od 1. března věnovat každé ráno v 10 hodin relaci o MDŽ a od 5. 3. měl své posluchače k účasti několikrát denně vyzývat.⁹⁷¹ Na základě analýzy ženského tisku, Rudého práva a Lidové demokracie, je možné shrnout témata a trendy, s nimiž média v tento den pracovala od roku 1948 až do března 1989. V Rudém právu na tento den pravidelně vycházela první dvoustrana celá věnovaná

⁹⁶⁶ Např. NA, fond 22 (*Mezinárodní den žen*), inv. č. 16.

⁹⁶⁷ Např., NA, fond 21 (*Mezinárodní den žen v Brně*), inv. č. 18.; NA, fond 21 (*Porada se s. Boušovou 24.1.1951*), inv. č. 18.

⁹⁶⁸ NA, fond 20 (*Hesla k Mezinárodnímu dni žen 1949*), inv. č. 17.

⁹⁶⁹ Např., NA, fond 21 (*Mezinárodní den žen v Brně*), inv. č. 18.; NA, fond 21 (*Porada se s. Boušovou 24.1.1951*), inv. č. 18.

⁹⁷⁰ Oblíbené byly i různé soutěže sloužící k propagaci ženské práce. Za tímto účelem vypsala ČSZ u příležitosti 8.3 literární soutěž. Ženy měly zaslat filmový námět, hru, báseň nebo píseň o nové roli ženy. Výherkyně pak byla slavnostně vyhlášena následující rok.

⁹⁷¹ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 9. února 1950, list 2, a. j. 21.; NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Organizace MDŽ 1951, list 30, a. j. 21.

tomuto svátku.⁹⁷² Vlasta se, jakožto nejprodávanejší ženský časopis, věnovala Mezinárodnímu dni žen nejvíce.

U příležitosti tohoto svátku se každoročně setkávaly delegace žen z východního bloku a delegace žen zastupitelek socialisticky smýšlejících západních organizací.⁹⁷³ Při těchto setkáních ženy „sdílely své zkušenosti se zapojením žen do práce“ a případně opakovaně manifestovaly internacionální spolupráci na budování socialismu. Hlavním přínosem delegací měla být politická agitace mezi ženami a předvedení sovětské ženy jako vzoru pro další vývoj v Československu.⁹⁷⁴ Zároveň mělo vždy dojít k předávání praktických zkušeností z konkrétních výrobních odvětví. V žádném z četných přátelských prohlášení vydávaných u příležitosti internacionálního družení se neseťkáváme se závazkem zlepšování kvality života žen v Československu nebo narovnáváním genderových nerovností. Co naopak na podobných setkáních socialistických žen nikdy nechybělo, bylo společné deklarování vděčnosti politice strany a SSSR.⁹⁷⁵ K významu delegace sovětských žen z roku 1950 poslankyně Hodinová-Spurná napsala: „Přítomnost sovětských žen v Československé republice měla hlavně ten význam, že bylo v praxi na živých lidech ukázáno, co znamená heslo Sovětská žena – náš vzor“.⁹⁷⁶ Vždy, když dorazila delegace žen do Československa, jednalo se o událost mezinárodního významu. Program pro každou z delegací byl vždy dlouhodobě a pečlivě připravován. Ženy strávily v Československu povětšinou dva týdny v březnu kolem 8. 3. Část jejich působení byla soustředěna v Praze na oficiálních akcích a setkáních s prezidentem a komunistickými funkcionáři. V dalších dnech se ženy vydávaly do dalších měst v Čechách i na Slovensku. Navštěvovaly univerzity, významné podniky i běžná JZD. Členky delegace vedly přednášky a na připravených setkáních s pracujícími měly rozmlouvat o každodenních problémech. Organizátorky chápaly úspěšný průběh sovětské návštěvy jako doklad loajality k Sovětskému svazu. Návštěva se měla v ideální případě všude setkat se vřelým přijetím a měla být zcela odstíněna od společenských neladů. Jak dokládá zpráva o průběhu mezinárodní delegace, která do Čech dorazila u příležitosti MDŽ v roce 1950, ne vždy se takový průběh podařilo zajistit. Například přijetí na univerzitě v Bratislavě bylo dle slov účastnic chladné až nepřátelské. Na brněnské lékařské fakultě nikdo neměl zájem se ženami rozmlouvat, a dokonce je nechtěli ani vpustit do třídy, protože tam probíhala běžná přednáška. Podobně

⁹⁷² Pokud MDŽ nevycházal na neděli, obvykle obsadil vydání následující.

⁹⁷³ NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva o delegaci sovětských žen k MDŽ 1951 a. j. 21.

⁹⁷⁴ NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva o delegaci sovětských žen k MDŽ 1951 a. j. 21.

⁹⁷⁵ RP 1947, roč. 27, č. 30, s. 2.

⁹⁷⁶ Tamtéž list 77.

rozpačité přijetí je čekalo i na vesnicích, kde o besedu se ženami nebyl žádný zájem a sami pracující se žen stranili i během prohlídky JZD.⁹⁷⁷

Významným rituálem bylo také každoroční setkávání prezidenta, ministrů, generálního tajemníka, premiéra a dalších významných vládních a stranických funkcionářů s delegací oceňovaných vybraných žen a představitelk ženských organizací. Konalo se většinou 7. 3. nebo případně přímo na MDŽ. Prezident či premiér vždy přednesli slavnostní projev. O této tradici můžeme mluvit až od roku 1949.⁹⁷⁸ Ještě v březnu roku 1948 se v Rudém právu k připomenutí MDŽ objevil jen krátký článek tendenčně shrnující historii tohoto dne.⁹⁷⁹ MDŽ byl jediným svátkem, při němž významné politické osobnosti explicitně a nahlas mluvily o úloze ženy. Charakter těchto vyjádření byl vesměs konstantní. Řečníci se vždy obraceli výlučně k ženám a zcela opomíjeli apelovat v kontextu ženské emancipace i na československé muže. V prvních letech sledovaného období pak řečníci explicitně promlouvali k „pracujícím ženám“.⁹⁸⁰ V pozdějších projevech byl už okruh adresátů rozšířen i o matky v domácnosti⁹⁸¹. Během funkčních období prezidentů Gottwalda, Zápotockého a Novotného se tradičně akcentovaly zásluhy žen na rozvoji země a zvyšující se zaměstnanost žen. V projevech Ludvíka Svobody se častěji objevovaly náznaky některých problémů, které se týkaly žen v Československu. Za univerzální řešení považovali řečníci zlepšení kvality a dostupnosti služeb, které měly ženám uchránit starost o domácnost. Péče o děti a domácnost byla navzdory deklarované rovnosti mužů a žen v dobovém diskurzu záležitostí čistě ženskou, což lze vyčíst i z textů publikovaných a přednášených během oslav.⁹⁸² Ačkoli od poloviny 60. let prezidenti vždy ve svých projevech problémy československých žen zmiňovali, zabíral tento motiv pouze malou část projevu. Floskule ubezpečující o zlepšení poměrů se také vcelku monotónně opakovaly. Recept a soubor řešení byl vždy stejný a se znalostí historických skutečností je možné tvrdit, že neměl reálné výsledky.⁹⁸³ Od konce šedesátých let se prezidenti také kriticky vyjadřovali k „vytržení ženy z domácnosti“. Ludvík Svoboda i Gustav Husák se zaměřovali také na roli ženy jako matky a vychovatelky. „Nechceme přitom odvádět ženy od péče o děti. Zanedbání výchovy dětí by se vymstilo jak rodině, tak celé společnosti.

⁹⁷⁷ NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Program sovětské delegace 1951 a. j. 21.

⁹⁷⁸ NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva krajským sekretariátům KSČ k MDŽ 1949 a. j. 20.

⁹⁷⁹ RP 1948, roč. 28, č. 57, s. 3.

⁹⁸⁰ RP 1949, roč. 29, č. 57, s. 1, projev prezidenta.

⁹⁸¹ RP 1975, roč. 55, č. 57, s. 1.

⁹⁸² RP 1969, roč. 49, č. 57, s. 1, projev prezidenta.

⁹⁸³ Např. s poukázáním na nedokonalou infrastrukturu a problémy, znepríjemňující ženám život se v projevech prezidentů setkáváme každoročně obzvláště v 70. a 80. letech např. RP 1972, roč. 52, č. 57, s. 2.; RP 1974, roč. 54, č. 57, s. 2.; RP 1975, roč. 55, č. 57, s. 1.; RP 1979, roč. 59, č. 57, s. 1.

Je naopak žádoucí, aby se dětem mohly více a důkladněji věnovat.⁹⁸⁴ V otázkách volného času žen explicitně vystávalo na povrch jakési spojení volného času ženy s časem na výchovu dětí. Mateřská role byla zdánlivě odkázána do pozice „volnočasové aktivity“. Na druhou stranu měla z hlediska pronatalitní politiky 70. let již od poloviny 60. let nezastupitelnou funkci. Šťastná žena byla v dobových představách taková žena, která se mohla věnovat svým dětem a rodině. O roli matky se pak nejen na 8. 3. referovalo jako „svatém poslání“, přičemž role otce tyto „sakrální“ konotace nenesla. S časem na seberozvoj se u žen příliš nepočítalo a nárok bezdětných na volný čas stál zcela mimo zájem strategií režimu i diskurzu MDŽ.

Společným jmenovatelem všech celostátních slavností v období státního socialismu byla snaha o propagaci režimu. V případě MDŽ byla ideologická linka přítomná neustále a markantně. Pokud navíc vycházelo na příslušný rok nějaké významné výročí, byl tím ovlivněn i Mezinárodní den žen. Nejčastěji se to projevilo právě na obsahu prezidentských či premiérských projevů. V promluvě k ženám byl zvláštní prostor věnován připomenutí slavného výročí. Např. v roce 1975 premiér Štrougal apeloval na ženy, aby si připomněly 30. výročí osvobození ČSR Rudou armádou Sovětského svazu, který přinesl „nejen svobodu, ale i reálnou naději, že je konec starým pořádkům a nadchází doba v níž bude lid konečně pánem ve své zemi“.⁹⁸⁵

Zvláštní úlohu měly během MDŽ manželky prezidentů. Představa přirozené vnitřní sounáležitosti mezi ženami zde vedla k vytvoření unikátního prostoru pro ženy, které stály po boku hlavy státu. Ačkoli nebylo pravidlem, aby zde první dámy řečnily (Marta Gottwaldová na druhou stranu vždy připojila aspoň krátký projev směrem k ženám)⁹⁸⁶, vždy účastnily neformální části ceremoniálu. První dámy se ženami rozmlouvaly a případně „udělovaly cenné rady“.⁹⁸⁷

Kromě projevů politiků a manželek prezidentů se součástí programu stala i děkovaná vyjádření předsedkyň Svazu žen. Představitelky žen vždy nejprve poděkovaly prezidentovi za příležitost setkat se na Hradě. Následně promluvily o situaci žen v Československu.⁹⁸⁸ Zcela v duchu projevů vedených u příležitosti všech velkých komunistických svátků se i v projevu představitelky Svazu žen objevovala veskrze pochvalná vyjádření a slova díků. Zvykem bylo rovněž poukázat na nutnost boje za mír, socialismus a internacionální ženskou solidaritu.⁹⁸⁹

⁹⁸⁴ Např. *RP* 1969, roč. 49, č. 57, s. 1 projev prezidenta *RP* 1972, roč. 52, č. 57, s. 1, projev prezidenta.

⁹⁸⁵ *RP* 1975, roč. 55, č. 57, s. 2.

⁹⁸⁶ Např. *Vlasta* 1949, roč. 2, č. 11, s. 2, projev Marty Gottwaldové.

⁹⁸⁷ Např. *RP* 1950, roč. 30, č. 57, s. 2.

⁹⁸⁸ Jednalo se o každoroční neměnný úzus. Např. *Vlasta* 1954, roč. 34, č. 12, s. 2–3.

⁹⁸⁹ Je tomu tak po celé sledované období. Nenajdeme projev, který by tuto obsahovou linku postrádal. Pro ilustraci např. *RP* 1950, roč. 30, č. 57, s. 1; *RP* 1975, roč. 55, č. 57, s. 1.

Obzvlášť v letech vypjatých globálních krizí (např. 1949, 1950, 1985, atd.) se velká část projevů věnovala hrozbám imperialismu. Ve všech z výše zmíněných proslovů nacházíme prvek zhodnocení genderové rovnosti. Vždy se ovšem jednalo především o poukázání na dosažené úspěchy. Postavení ženy bylo srovnáváno s časy dávno minulými. Zároveň byl integrální součástí textů také příslib lepších zítřků. Cesta za „společným cílem“, jímž se měla stát komunistická nebo aspoň dokonale fungující socialistická společnost, je všudypřítomným narativem.⁹⁹⁰ Ostatně u příležitosti MDŽ je právě za tímto účelem apelováno na ženy, aby ještě více pracovaly pro stát a socialismus.⁹⁹¹ Motivační charakter měl mít i oceňovací ceremoniál. Předváděné ženy svůj úkol plnily dobře, byly za to náležitě odměněny a měly motivovat další příslušnice téhož pohlaví.⁹⁹²

Ústředním aktérem popisované slavnosti byla ona delegace vybraných žen. Počty vyslankyň na Hrad se v čase měnily a povětšinou oscilovaly mezi 150 a 250 ženami.⁹⁹³ Delegátky byly na Hrad pozvány, aby se zde setkaly s prezidentem a aby byly jako příkladné socialistické ženy za svou práci odměněny. Podoba delegace rovněž procházela během sledovaného období obměnami a odrážela dobový ideál socialistické ženy. Delegace žen se nemusela vždy sestávat jen z oceňovaných. K oceněným ženám se tak např. v roce 1967 přidaly zahraniční studentky a jindy s nimi prezidenta navštívily třeba delegace žen ze SSSR nebo několik veteránek druhé světové války, případně vdov po válečných hrdinech.⁹⁹⁴ Výběr žen hodných ocenění byl v kompetenci Československého svazu žen. První nominace měly poskytnout okresní výbory a následně měla být kandidátka posouzena místními stranickými orgány. Zásadou bylo, aby v delegaci byly zastoupeny ženy ze všech krajů republiky. Dále se mělo jednat jak o členky strany, tak i o ženy bezpartijní, které ovšem vždy tvořily menšinu.⁹⁹⁵ Ženy musely splňovat jasně stanovená kritéria. Všechny návrhy na ocenění musely obsahovat medailonek nominované ženy.⁹⁹⁶ Tradičně se jednalo o krátký odstavec

⁹⁹⁰ Např. *Vlasta* 1950, roč. 3, č. 11, s. 2.

⁹⁹¹ S tímto motivem se setkáváme především v průběhu budovatelských 50. let jak na stranách ženských časopisů (např. *Vlasta* 1950, roč. 3, č. 11, s. 2; *Vlasta* 1951, roč. 4, č. 10, s. 2.), tak v projevech prezidentů.

⁹⁹² Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis okresním výborům KSČ, 30.1.1950, s. 1.; Národní archiv, fond KSČ ÚV 02/4 (*Ideové zaměření a politicko-organizační zabezpečení MDŽ, 1982*), inv. č. S25/82.

⁹⁹³ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Krajským a okresním komisím žen KSČ, 26.1.1949, s. 6.; NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis všem krajským sekretariátům KSČ 1950, s. 2 a. j. 20.

⁹⁹⁴ RP 1985, roč. 65, č. 106, s. 8.

⁹⁹⁵ Např. NA, fond KSČ ÚV 02/4 (*Ideové zaměření a politicko-organizační zabezpečení MDŽ, 1982*), inv. č. S25/82.

⁹⁹⁶ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis Marie Tůmové referentkám krajských výborů KSČ 28.1.1950, a. j. 20, list 19–20.

vyzdvihující její kvality. Kromě jména a data narození z textu vyčteme, zda byla dotyčná vdaná, jaký měla poměr ke státnímu zřízení, kolik měla dětí a následně, za co konkrétně měla být oceněna. Při komparaci profilů žen, které byly pro danou událost vybrány, narážíme na několik zásadní trendů. Věkové složení oceňovaných žen bylo po celé sledované období poměrně stabilní, ačkoli je možné zejména od poloviny 60. let zaznamenat tendence oceňovat i ženy mladší. Nejčastěji byly vybírány ženy nad 40 let, ale poměr mladších v čase rostl na úkor dam nad 60 let. S mladými oceňovanými ženami také televize nejčastěji vedla rozhovory. Vlasta o těchto ženách referuje především jako o vzorech pro mladou generaci. Jelikož dlouhodobým cílem Svazu žen bylo co nejefektivněji působit na všechny generace žen a ty mladé zejména, došlo ve druhé polovině 60. let (tj. v období generační výměny na pozicích komunistických autorit), ke změnám v „oceňovací strategii“. Oceňovaná neměla být jen vzorem ideální socialistické ženy, ale také vzorem ideální příslušnice generace, k níž patřila. Zejména od mladých dělnic se očekávalo široké zapojení do údernického hnutí a pochopitelně především mladé ženy se měly stávat funkcionářkami SSM. Od šedesátých let až do listopadu 1989 se funkcionáři strany potýkali se stále se snižující afinitou mladých lidí ke straně a státu. Je to jasně patrné i z frekvence projevů, v nichž poslankyně akcentují nedostatečnou angažovanost mládeže v té či o oné aktivitě, údernickém aktivu, pracovním zapojení nebo veřejné činnosti. Zdá se, že Svaz vnímal prezentování žen o dvě generace starších jako pro mládež nedostatečně aktivizující impulz. Přiklonil se tedy k revizi výběru oceňovaných žen a od poloviny 60. let nebylo výjimkou ocenit velmi mladou údernici, sportovkyni či činovnici Svazu mládeže.⁹⁹⁷

Požadavky na socialistickou „superženu“ se v průběhu sledovaného období pochopitelně měnily. V roce 1972 o výběru vhodných žen referovalo Rudé právo tak že, „Při jejich výběru se nehodnotily jen pracovní zásluhy, ale i skromnost, dobrý přístup k lidem, obětavost, příkladný rodinný život, správná výchova dětí, důslednost v jednání, moudrost, ochotné předávání zkušeností mladším.“⁹⁹⁸ Tyto povahové rysy jsou přitom spojovány s tradičním obrazem ženy a jsou součástí genderové role „jemnějšího pohlaví“. Ženy tak byly mimo jiného oceňovány za to, že jsou nositelkami „ženských vlastností“ po stránce genderové. K těmto aspektům obrazu ideální delegátky se v medailoncích vztahovaly formulky jako

⁹⁹⁷ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 9. února 1950, list 3, a. j. 21.

⁹⁹⁸ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ oddělení že, 27.2.1951, list 128, a. j. 22.

„je prostá dobrá žen“⁹⁹⁹, „svědomitě pečuje o domácnost“¹⁰⁰⁰, „své děti dobře vychovává“¹⁰⁰¹, „matka tří synů, všichni horníci“¹⁰⁰², „svobodná, stupňuje svůj výkon prověřené a zaručené normy na 231 %. Svoje zkušenosti přenáší na spoluzaměstnance“.¹⁰⁰³ Škála zásluh, za které si daná žena zasloužila stát se následování hodným oceněným modelem, se v čase poněkud rozšířila. V delegacích přicházejících na hrad bychom zpočátku našli především dělnice, zlepšovatelky, pracovnice z JZD a zasloužilé matky. Od 60. let se mnohem častěji setkáváme s vědkyněmi a sportovkyněmi, i když ženy zastupující pracující třídu tvořily stále naprostou většinu delegace. Zajímavým a snadno sledovatelným aspektem je vizuální podoba slavnosti. Jedná se zejména vizuální prezentaci žen v delegaci. Výzdoba prostředí se navzdory trendům v dobové reklamě a designu znatelně neměnila a zůstala v zásadě stejná po celé sledované období. Kromě koberce a květin se sál Pražského hradu pro danou událost nijak neupřisobil. Květiny, konkrétně karafiáty, jako symbol ostatně provázely celou slavnost na více úrovních. Jinak tomu bylo se ženami. Na první pohled můžeme při komparaci jednotlivých delegací zaznamenat rozdíly v jejich upravenosti. V prvních letech sledovaného období se slavnostní charakter události v účesech ani v odění žen zásadně neprojevil. Ženy v delegaci svou vizualitou reprezentovaly spíše ideál pracovnice než ženu jako erotický objekt. Zejména ve druhé polovině 60. let a následně (s přestávkou po roce 1970) od začátku let 80., se ženy na zmíněnou příležitost upravovaly zcela jinak. Do vizuální prezentace žen se promítala dobová móda. Byla zde už jasně patrná snaha „vypadat dobře“ a být slavnostně upravená. Tento trend je možné interpretovat jako posun od reprezentace toho, za co je žena oceněná, k pozici reprezentace osobností daných žen a jejich představ o tom, jak má žena vypadat. Taková změna zahrnovala i snahu „působit přitažlivě“ nebo „žensky“ v dobovém vnímání obsahu tohoto termínu s jasně genderovaným podtextem. Ke konci sledovaného období byla ona delegace bez nadsázky přehlídkou dobových módních trendů. Ty byly pochopitelně přizpůsobeny oficiálnímu charakteru příležitosti. Můžeme mluvit o veskrze aktérském zásahu do podoby této festivity. Ačkoli aranžmá, program i ideologická podstata zůstávala zcela neměnná a stagnující, aktérky vizuální podobu akce aspoň částečně pozměnily.

⁹⁹⁹ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ k rukám s Holečkové, 26.2.1951, list 183, a. j. 22.

¹⁰⁰⁰ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Charakteristika zasloužilé pracovnice v ČSZ v okrese dačickém, list 96, a. j. 22.

¹⁰⁰¹ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ k rukám s Holečkové, 26.2.1951, list 155, a. j. 22.

¹⁰⁰² Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ, Kraj Gottwaldov, list 169, a. j. 22.

¹⁰⁰³ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ, Kraj Gottwaldov, list 179, a. j. 22.

Ženy, které byly určeny jen „k ukázení“ a žádná aktivní spolupráce na podobě oslavy se od nich neočekávala, nezáměrně částečně korigovaly prezentaci akce. Tato taktika byla svého druhu ukázkou jednání „bezmocných“ v intencích možného. Ačkoli můžeme o motivacích těchto žen jen spekulovat, jeví se jako nejpravděpodobnější již zmíněná snaha o čistě osobní prezentaci. Oceňované chtěly vypadat dobře, slavnostně a „žensky“ z čistě soukromých důvodů nikoli s myšlenkou na zdárný průběh a společenský dopad oslavy. Dle dostupných pramenů se jeví tento posun jako autoritami zcela nereflektovaný. Lze tvrdit, že pokud oslavy procházely jistým vývojem dělo se to spíše v malém měřítku, nereflektovaně a zejména díky neúmyslným zásahům aktérů „zdola“.

Celá akce si vždy vyžádala značnou pozornost médií. Televize, rozhlas i tištěná periodika vždy velmi podrobně referovaly o průběhu akce a jejích okolnostech. V reportážích se objevovala konkrétní jména oceňovaných žen společně se specifikací jejich zaměstnání či důvodu ocenění.¹⁰⁰⁴ Rozhovory se ženami vesměs odkazovaly k emocím, kterými jsou ženy v osudný den naplněny. Během 50. let byl narativ vždy téměř předpisově totožný. Obyčejná žena, která až do února 1948 znala jen bídu, byla nyní pozvána na Hrad k panu prezidentovi.¹⁰⁰⁵ „Když mně listonoš přinesl obálku s pozváním k prezidentu Gottwaldovi, zůstala jsem celá zkoprnělá. Já venkovská ženská a najednou mám jet na návštěvu k hlavě státu.“¹⁰⁰⁶

Kromě samotného hradního ceremoniálu se z médií dovídáme i o dalším programu, který byl pro delegátky připraven. Jednalo se zpravidla o nějaký kulturní zážitek. Ten se odehrával den před rituálem na Hradě. Šlo povětšinou o koncert či divadelní představení zorganizované funkcionářkami Svazu žen.¹⁰⁰⁷ Během neformálnější části akce na Hradě se pak mohly ženy nejen občerstvit, ale také měly příležitost rozmlouvat s politiky o svých potížích.¹⁰⁰⁸ Televizní reportáže explicitně vyzdvihovaly četné zdravice z podniků a pracovišť, které delegátky vyřizovaly prezidentovi.¹⁰⁰⁹

Dochované záznamy rozhovorů s oceňovanými dokumentují štěstí, pocit zadostiučinění, nadšení z nečekaně prokázané pocty a dobrou náladu dominující atmosféře

¹⁰⁰⁴ Např. Vlasta 1950, roč. 3, č. 11, s. 2.

¹⁰⁰⁵ RP 1950, roč. 30, č. 30, s. 1.

¹⁰⁰⁶ RP 1949, roč. 29, č. 30, s. 1.

¹⁰⁰⁷ Např. Vlasta 1981, roč. 34, č. 12, s. 2–3.

¹⁰⁰⁸ Např. Vlasta 1972, roč. 25, č. 12, s. 2–3.

¹⁰⁰⁹ Např. Nejstarší, v archivu českého rozhlasu dochovaný, záznam z přijetí žen na hradě, 7.3.1962, Rozhovor s delegátkou z Nové vsi nad Popelkou, dostupné z: Mezinárodní den žen za socialismu: budovatelky, matky i hospodyňky | Plus. Český rozhlas Plus [online]. Copyright © 1997 [cit. 31.10.2021]. Dostupné z:

<https://plus.rozhlas.cz/mezinarodni-den-zen-za-socialismu-budovatelky-matky-i-hospodynky-7781058>

celého rituálu. Ženy mluvily o zážitcích, jichž se jim díky dobrotě socialistického režimu dostalo. Ve Vlastě a Rudém právu se rovněž setkáváme s odkazy na prvek sounáležitosti, který tato slavnost ženám na Hradě přináší.¹⁰¹⁰ Ženy měl spojovat nejen společný cíl, jímž byla socialistická společnost a světový mír. Spojovala je i jistá myšlená „ženskost“, která byla stejná pro krmičku prasat i jadernou inženýrku.¹⁰¹¹ Od užívání tradičních neměnných frází socialistického slovníku se neustoupilo ani v případě posledního typu projevů, jímž byla řeč některé z delegátek. Tradičně byly vybírány ženy starší a ženy z dělnických profesí. Charakterem se od sebe tyto povětšinou kratší projevy lišily ještě méně než proslovy zmíněné výše. Obsahem se omezovaly na soubor zdravic a slov díky.¹⁰¹²

Prvních oceněných 150 žen se na pražský hrad dostalo 8. 3. 1949. Poslankyně Anežka Hodinová-Spurná celou akci v časopisu Vlasta velmi podrobně popisovala. Zvláště vyzdvihla některé symbolické momenty zmíněného rituálu. „Již na vstupním schodišti zažily prvé radostné překvapení. Členky Sboru národní bezpečnosti zde tvořily čestnou stráž jako živé svědectví toho, že v dnešní republice není povolání, kde by žena nemohla sloužit vlasti.“¹⁰¹³ Ženy měly být oceněny za svou každodenní činnost především na dělnických pozicích. Mezi ženami byly údernice, zlepšovatelky, mnohačetné matky, venkovské ženy, aktivní členky strany i mladé funkcionářky. Mezinárodní den žen byl užit k rozsáhlé manifestaci změny poměrů v republice. Pražský Hrad, který byl spojován s jistou elitářskou morálkou, měl být nadále přístupný všem, i těm nejprostším ženám. „Nebývalo za dřívějších dob zvykem, aby slavnostní Matyášovou branou vstupoval do hradních síní jako host pracující lid. Teprve za lidově demokratické republiky, teprve prezident, který sám vyšel z dělnické třídy, vítá u svého stolu představitelky pracujících žen, který si vydobily tuto čest tím, že plní dobře svůj úkol, třeba by to bylo v práci zdánlivě nejprostší.“¹⁰¹⁴ Motiv odstraněných bariér byl živý ještě přinejmenším v polovině 70. let, kdy právě tento symbolický moment akcentovaly ve svých výpovědích ženy přítomné během MDŽ na Pražském hradě.¹⁰¹⁵ Naprosté odstranění sociální bariér se mělo odrážet i ve skladbě ženské delegace, kde vedle sebe stály dělnice a vědkyně jako zcela sobě rovné. „Již ta skutečnost, že složení vaší delegace, ve které stojí vedle sebe nejlepší představitelky všech pracujících vrstev našeho lidu, svědčí o tom, za jak odlišných podmínek slavíte dnes svůj svátek, než za jakých jej slavily ženy v předmnichovské republice

¹⁰¹⁰ Např. Vlasta 1956, roč. 9, č. 12, s. 3.

¹⁰¹¹ Např. RP 1950, roč. 30, č. 30, s. 1.; RP 1972, roč. 52, č. 57, s. 1.; RP 1975, roč. 55, č. 57, s. 1.

¹⁰¹² Např. Vlasta 1956, roč. 9, č. 12, s. 2–3.

¹⁰¹³ RP 1949, roč. 29, č. 30, s. 1.

¹⁰¹⁴ RP 1949, roč. 29, č. 30, s. 2.

¹⁰¹⁵ RP 1975, roč. 55, č. 57, s. 1.

(...) Dnes vám naše ústava i celý lidově demokratický řád poskytuje neomezené možnosti uplatnit všechny své schopnosti na kterémkoli úseku veřejného dění.”¹⁰¹⁶

Jedním z tradičních leitmotivů úlohy ženy, zmiňovaných především na MDŽ, byl boj za mír.¹⁰¹⁷ Mírové akcenty a jaksi intuitivní označování žen za patronky míru se postupně vytrácejí během 60. let, aby se začaly ve větší míře navracet v první polovině 70. let.¹⁰¹⁸ Vytoužený mír byl na všech frontách spojován s bojem proti „angloamerickému imperialismu“. „Angloamerický imperialismus zastrahuje národy a vyděračskou politiku svými opatřeními na úseku vojenskostrategickém, hospodářském i bojem na ideologické frontě (...) Ale demokratické národy vidí, že ani ten nejsilnější americký imperialismus není s to, aby zadržel neustálý růst sil demokracie a míru. Dokumentuje to nejlépe ohromný pokrok sovětského svazu po válce...”¹⁰¹⁹ Solidární mírové ženské hnutí bylo nejhlasitěji akcentováno v 50. a následně ve druhé polovině 80. let. V roce 1951 u příležitosti MDŽ označila poslankyně Machačová Dostálová otázku boje za mír za „nejpalčivější otázku, která se dotýká srdcí našich žen a matek.“ Protože „(...) Jejich mateřská srdce nemohou zůstat chladná, když slyší o zvěrstvech páchaných americkými vojáky na nevinných dětech a ženách.“¹⁰²⁰ Právě k Mezinárodnímu dni žen se nejčastěji sepisovaly petice proti válečným konfliktům nebo petice na podporu dětí ve Španělsku.¹⁰²¹ Za účelem manifestace internacionálního pacifistického sepětí žen byly Radou žen a později Svazem československých žen organizovány mohutné manifestace a pochody. Jejich plánování byla věnována značná pozornost. Dbalo se na vhodnost hesel a transparentů, které byly vyráběny pod kontrolou v místních organizacích ČSŽ. Spontánnost akce byla i v tomto případě omezena na minimum a mělo ji nahradit striktní centrální řízení. Ani po tak zásadních přípravách se akce nevyhnuly zmatkům s organizačním selháním. Např. během manifestačního průvodu konaného 8. 3. 1951 v Praze se některým větvím průvodu nepodařilo „najít“ zbytek pochodujících žen. Následně nebyly ženy vpuštěny do Průmyslového paláce, kde měla celá akce vyvrcholit. Ve stížném listu předsedkyně místní odbočky ČSŽ poznamenává, že mnoho „zablácených“ a otrávených žen opustilo akci

¹⁰¹⁶ Např. RP 1950, roč. 30, č. 33, s. 1.

¹⁰¹⁷ Srov. NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast – posílíš mír!: ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno 2011.

¹⁰¹⁸ RP 1987, roč. 67, č. 57, s. 1–2.

¹⁰¹⁹ RP 1949, roč. 29, č. 30, s. 2.

¹⁰²⁰ RP 1951, roč. 31, č. 56, s. 1.

¹⁰²¹ Např. Vlasta 1952, roč. 6, č. 12, s. 11.

předčasně, protože neslyšely nic z mírového projevu. Zároveň podotýká, že obzvláště starší ženy, matky a ženy zaměstnané prý tento exces zcela odradil od účasti na dalších MDŽ.¹⁰²²

Tisk se v březnových dnech také pravidelně soustředil na výčet již dosažených výsledků ženské emancipace, jak ji vykládal socialistický režim. Každý Mezinárodní den žen měl předem jasně dedikovaný ústřední motiv, jehož se měla veškerá propagační a osvětová činnost držet. Např. k MDŽ roku 1957 řekla poslankyně Černá: „Tento den boje za mír a rovnoprávnost žen, vzpomínaný všemi ženami světa, je pro československé ženy každoroční přehlídkou dosažených úspěchů a nástupišť k novým úkolům. Letošní MDŽ bude mobilizací žen k plnění úkolů hospodářského plánu na závodech i v zemědělství v souvislosti s přípravou III. sjezdu jednotných zemědělských družstev. Pro všechny ženy pak bude nástupem k přípravě voleb do národních výborů.“¹⁰²³

Jak zaznělo i z projevu prezidenta Gottwalda: „Chtěl bych zejména vyzdvihnout cifru, že počet pracujících žen vzrostl v posledním období na 32,7 % z celkového počtu pracujících. Tato cifra dokazuje lépe než většina prohlášení, že rovnoprávnost žen je u nás skutečností nejskutečnější.“¹⁰²⁴ Emancipace žen se z pohledu československého státu po většinu sledovaného období téměř eliminovala jen na zapojení ženy do pracovního procesu, řešení obtíží s tím spjatých a vytváření podmínek k tomu nezbytných.¹⁰²⁵ Neměla nic společného s mezipohlavní rovností, nezávislostí a svobodou rozhodování o vlastním osudu tak, jak ji vykládá původní humanistická filozofie nebo jak ji chápal západní feminismus¹⁰²⁶. Na Mezinárodní den žen se můžeme z tisku dozvědět především o množství žen, které se aktivně zapojily do práce. „Mezinárodní den žen bude nám přehlídkou toho, jak se československé ženy zapojily do socialistické výstavby. Zprávy, které denně docházejí z továren a vesnic dokazují, že československá žena nechce zůstat zpět. V továrních závodech a podnicích rozvíjí se hnutí úderek. Ženy v textilních závodech přecházejí na stále větší a větší počet stavů, a kladou si stále větší úkoly (...) Do socialistické soutěže se zařazují i ženy venkovské. Nedávno se konaly téměř ve všech krajích konference zemědělských žen, na nichž se venkovské ženy zavázaly, že budou soutěžit ve zvýšení produkce těch výrobků, které na venkově obhospodařují ženy.“¹⁰²⁷

¹⁰²² Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Stížný list předsedkyně místní odbočky ČSZ Praha-Strašnice M. Podlipské a jednatelky V. Jindrové k průběhu a organizaci MDŽ 1951, 14.3.1951, list 34, a. j. 22.

¹⁰²³ Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016005.htm>

¹⁰²⁴ RP 1951, roč. 31, č. 56, s. 1, Projev prezidenta Gottwalda.

¹⁰²⁵ Více k pojetí ženské emancipace ve východním bloku PENN, Shana a MASSINO, Jill, vyd. *Gender politics and everyday life in state socialist East and Central Europe*. New York 2009.

¹⁰²⁶ Více k problematice viz. kapitola Feminismus v Československu.

¹⁰²⁷ RP 1949, roč. 29, č. 30, s. 2.

Od roku 1948 až do druhé poloviny 60. let se v tisku nesetkáváme s texty a projevy reagujícími na fakticky existující problémy žen a na jejich nerovné společenské postavení. Vzhledem ke slavnostnímu charakteru události se akcent na objektivně existující problémy a kontroverze socialistické společnosti v projevech na MDŽ neobjevoval. Ačkoli genderový profil ženy ovlivňovaly fenomény jako proměna potratové politiky a stále se zvyšující rozvodovost, nebyla tato témata probírána u příležitosti MDŽ. Na všech frontách byl především připomínán význam socialismu pro ženu. Mezi lety 1967 a 1969 se ale MDŽ stal dnem, kdy se na stránkách časopisů jistá kritická zhodnocení pozice československých žen přeci jen objevovala.¹⁰²⁸ Nejostřejší byla potom vyjádření reformního proudu v řadách ženských funkcionářek.¹⁰²⁹ Akcentovalo se nepřiměřené zatížení ženy v práci i v domácnosti a nedostatek času na děti a osobní rozvoj. Obraz ženy tak nabýval v diskurzu MDŽ roku 1968 „tradičnějších“ kontur, přičemž role matky byla vyzdvihována nikoli v kontextu boje, ale v kontextu výchovy. Žena je matkou a má mít na svou přirozenou úlohu čas.¹⁰³⁰ Poprvé a naposledy bylo MDŽ využito k otevřené kritice Svazu žen. Dle autorek článků měl Svaz žen ženám na různých pozicích napomáhat v účinném řešení jejich potíží a starat se o ženy jako o zájmovou skupinu.

V období normalizace 70. a 80. let se články v tisku i projevy u příležitosti MDŽ znovu nesly v duchu oslavy socialismu jako jediného režimu, který může ženám přinést emancipaci.¹⁰³¹ Zároveň byl integrální součástí všech projevů závazek dalšího zapojování žen do jeho budování. S podobnou rétorikou se setkáváme po celé sledované období, a to až do roku 1989. Ještě v projevu Miroslavy Němcové z března roku 1989 čteme „Proto ženy – matky, vychovatelky, učitelky, mistrové – se budou ze všech sil snažit ovlivňovat životní pracovní postoje mladých lidí, pěstovat v nich vztah k hodnotám a k socialistické vlasti“.¹⁰³²

Zatímco elity o nerovném postavení československých žen mlčely, bylo ve vyjádřeních běžných Čechoslováků (a v 60. letech dokonce i v režimních ženských časopisech) možné vysledovat subversivní výklad emancipace jako břemene (resp. sebeobětování). U příležitosti

¹⁰²⁸ Vlasta 1968, roč. 21, číslo 13, s. 2–3.

¹⁰²⁹ Větší revize postoje ČSSŽ byla umožněna až po personálních změnách v dobu 1968, kdy na poradě OV ČSSŽ v reakci na kritiku konzervativního postupu ČSSŽ rezignovala dosavadní předsedkyně Heleny Leflerová. NA ČR, fond ÚV ČSSŽ, karton 75, Porada předsedkyň a tajemnic OV ČSSŽ a českých krajů dne 25. dubna 1968.

¹⁰³⁰ Jak již bylo zmíněno, v průběhu roku 1968 se Vlasta opakovaně věnovala problematice nerovných platů, vysoké pracovní vytíženosti žen, malému zastoupení ve žen ve vedení a vysokých funkcích, atd. např. Vlasta 1968, roč. 21, č. 6, s. 2.

¹⁰³¹ Např. RP 1988, roč. 69, č. 56, s. 2.

¹⁰³² RP 1989, roč. 69, č. 57, s. 1.

MDŽ se v televizi i rozhlasu pravidelně vysílaly nejrůznější přání a zdravice směřující k ženám. Velice často je zde onen těžký úděl zmiňován.¹⁰³³ Není ovšem chápán jako něco hodného kritiky. Vzhledem k ekonomickým poměrům domácností bylo podílení ženy na finančním zajištění rodiny nezbytné. Propaganda usilovala o to, aby se žena přinucená vyjít z domácí sféry v očích veřejnosti nejevila k tomuto kroku jako okolnostmi dotlačena. Žena si v dobovém podání svou nesmírně těžkou úlohu volila sama a činila tak zcela svobodně. Objektivní nutnost přinášet do rodiny peníze se ve škále režimem prezentovaných argumentů vůbec neobjevovala. V dotaznících se tato motivace naproti tomu zmiňovala s naprostou převahou nejčastěji.¹⁰³⁴ Zaměstnání mělo být nejen na MDŽ prezentováno jako seberealizace každé ženy, kterou umožnil až socialismus, pro který musí po boku mužů pracovat.¹⁰³⁵ Toto podání situace prezentované v oficiální politice a tisku bylo však v ostrém rozporu s výsledky dotazování statistického úřadu i podáním pamětnic.¹⁰³⁶ Dvojí směna v práci a v domácnosti nebyla fenoménem, proti němuž se dalo bojovat. Nejde o něco, co by se snad dalo změnit. Muži tak ženám přáli „Aby se aspoň na jeden den zapomnělo, že jsou emancipované“.¹⁰³⁷ Motiv emancipace jako něčeho pro ženy škodlivého a zatěžujícího, tak je zde koncipován, se dle diskusí v tisku držel přinejmenším do roku 1989.¹⁰³⁸ Zdá se, že právě zde můžeme hledat kořeny rezervovaného až odmítavého přístupu českých žen k feminismu a současným ženským hnutím.¹⁰³⁹ Emancipace prováděná shora bez podpory subjektů této společenské změny se jeví jako v očích českých žen 80. let poněkud degradující a nebyla vnímána jako „úspěch“ společenského vývoje. Zdá se, že ony benefity, které proemancipační opatření přinesla

¹⁰³³ Např. Vlasta 1967, roč. 20, č. 10, s. 3.

¹⁰³⁴ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha, 2017, s. 91.

¹⁰³⁵ Např. Vlasta 1978, roč. 31, č. 10, s. 3.; Vlasta 1952, roč. 4 č. 12, s. 2.

¹⁰³⁶ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha, 2017, s. 94.

¹⁰³⁷ Např. záznam přání herce Petra Kostky v pořadu Kolotoč. Dostupné z: Mezinárodní den žen za socialismu: budovatelky, matky i hospodyňky | Plus. Český rozhlas Plus [online]. Copyright © 1997 [cit. 31.01.2021]. Dostupné z:

<https://plus.rozhlas.cz/mezinarodni-den-zen-za-socialismu-budovatelky-matky-i-hospodynky-7781058>.

¹⁰³⁸ Více k problematice viz. kapitola Feminismus v Československu.

¹⁰³⁹ Srov. Např. BLATEK, Bohuslav. *Bariéry feminismu v Čechách na konci 20. století*. In: CHŘIBKOVÁ, Marie. *Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha, 1999, s. 193–203.; RATZER-FARLEY, Kirstie. *Feminism Movement in Czech Republic*. In: Running head: Feminism in Czech Republic [online]. Ohio 20170 [cit. 19. 11. 2021]. Dostupné z: <<http://kentinprague.com/wpcontent/uploads/2013/09/The-Czech-Feminist-Movement.pdf>>; ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic*. In: Social Research 1997, roč. 64, č. 2, s. 258–280.; ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Má feminismus v Čechách šanci?* In: Nová Přítomnost 1998, roč. 3, č. 1: s. 8–10.; ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Why Western Feminism Isn't Working in the Czech Republic*. Feminism in Czech Republic [online] [cit. 19. 10. 2021]. Dostupné z: <<http://www.cddc.vt.edu/feminism/cz4.html>>

(např. dostupná předškolní zařízení), vnímaly v tomto období ženy již jako zcela samozřejmé a spíše negativně hodnotily, když se jim těchto služeb např. z kapacitních důvodů nedostávalo.

Vedle již popsaného státního rozměru dne žen se oslavy MDŽ odehrávaly především na úrovni jednotlivých podniků. V tento den mělo být pracoviště řádně uklizeno a případně vyzdobeno květinami. V podnicích bylo zvykem vyvěšovat fotografie nejlepších pracovnic.¹⁰⁴⁰ Oslavy MDŽ na pracovišti se však i v 50. letech, kdy by na řádné provedení slavnosti kladen největší důraz, většinou omezovaly na „předání kytice bez kontextu“.¹⁰⁴¹ Navzdory tomu právě podniky měly být dle instrukcí ČSŽ hned po státních oficialitách tím hlavním oslavujícím subjektem. Takový přístup byl zcela v souladu s představou ženy jako pracovní síly a byl přímým důsledkem československých státních emancipačních strategií.

Ze vzpomínek respondentek jasně vyplývá, že patrně existovaly podniky, v nichž bylo MDŽ slaveno „ve velké stylu“, o takových podnicích referoval i tisk.¹⁰⁴² Setkáváme se tedy s pořádáním koncertů, společenských večerů, výletů, plesů, osvětových besed atd.¹⁰⁴³ V některých případech mohlo pásmo akcí spojených s MDŽ trvat i několik dní. Oblíbenými se staly např. lampionové průvody organizované zpravidla na 7. 3.¹⁰⁴⁴ Toto kulturní vyžití nebylo, zejména v případě podnikových akcí, vnímáno jako obtěžující ani nevhodné. Stalo se však fenoménem v mnohém zcela odpoutaným jak od původní podstaty svátku, tak od dobového ideologického chápání festivity. Ples či koncert byl často vítaným společenským vytržením z rutiny, ale přímé spojení dané akce s právy žen se buď omezovalo jen na datum konání a název nebo se odrazilo jen na povinné ideologicky laděné uvítací řeči. To je patrné i z publikovaných programů jednotlivých podnikových oslav.

Pokud jde o podíl žen na organizaci jejich mezinárodního dne, docházelo v průběhu sledovaného období k zajímavému přenosu iniciativy. Zatímco v 50. letech pořádaly v obcích a podnicích MDŽ především ženy pro ženy, s postupem času přebrali tuto pozici muži a v normalizačním období už se nacházely ženy nejčastěji výlučně v pozici „diváků“. Tuto změnu je možné vysvětlit jako důsledek dvou ústředních faktorů – generační výměny v řadách žen pohybujících se v nejvyšších patrech československé politiky a přerodu charakteru samotné komunistické strany. Iniciátorkami se skutečně hlubokým zájmem na organizaci MDŽ byly v 50. letech především ženy s předválečnou politickou zkušeností, vdovy po významných komunistech a ženy, které byly součástí strany již v období první republiky. Svou roli zde hrála

¹⁰⁴⁰ NA, fond 21, Dopis všem krajským sekretariátům KSČ, 30.1 1950, inv. č. 18.

¹⁰⁴¹ Např. *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 15, s. 15.

¹⁰⁴² Např. *RP* 1971, roč. 51, č. 56, s. 2.

¹⁰⁴³ *RP* 1971, roč. 51, č. 56, s. 2.

¹⁰⁴⁴ Např. NA, 1564 1261/1/17, plakát „Kam po práci v týdnu od 5 do 11 marca 1951, Banská Bystrica, a. j. 22.“

skutečnost, že osobnosti jako Anežka Hodinová Spurná, Gusta Fučíková nebo Marie Švermová se těšily všeobecné úctě ze strany svých mužských kolegů a spolustraníků. To se projevovalo i jejich přítomností v nejvyšších patrech politického řízení republiky v UV KSČ. Onen zmíněný zájem se projevoval na dlouhých diskusních setkáních. Ženy kolem Marie Švermové a dalších předválečných komunistek vypracovávaly obsáhlé soubory propozic k průběhu MDŽ, navrhovaly vhodná hesla, sháněly finanční i lidské zdroje, zasazovaly se o šíření MDŽ do všech koutů Československa a obecně věnovaly celé akci nesmírné množství času a úsilí. Spolu s odchodem těchto žen do důchodu se vytratily i výše uvedené aktivity. Rozesílané propozice zůstávaly rok od roku stejné a povaha MDŽ se ustálila, hesla, vizuál ani program akce se neměnily a provedení akce vesměs přebírali vedoucí pracovníci jednotlivých podniků a institucí. Zároveň se zásadně proměnilo i složení UV KSČ.¹⁰⁴⁵

Na IX. sjezdu v roce 1949 byly opět zvoleny Švermová a Jankovcová, přičemž Švermová byla ze svého postu v důsledku politických procesů odvolána k 21. 2. 1951.¹⁰⁴⁶ Po sjezdu z roku 1954 se Ludmila Jankovcová objevuje už jen v pozici kandidáta politického byra KSČ. Na této pozici setrvala i po sjezdu z roku 1958 a 1962.¹⁰⁴⁷ Na sjezdu roku 1966 nebyla do předsednictva zvolena žádná žena.¹⁰⁴⁸ Po mimořádném sjezdu strany, konaném 22. 8. 1968 ve Vysočanech, se v předsednictvu objevila Libuše Hrdinová, která na své pozici vydržela do dubna roku 1969.¹⁰⁴⁹ Až po XV. sjezdu v dubnu 1976 se v nejvyšších patrech UV KSČ opět objevuje žena, i když „jen“ jako členka sekretariátu – Marie Kabrhelová. Zabýváme-li se obdobím mezi lety 1948 a 1989, nemůžeme mluvit o reálném podílu žen na vládě, to platí zejména od 60. let.

Specifickou ženskou činností u příležitosti 8. 3. byly v 50. letech ženské socialistické pracovní závazky.¹⁰⁵⁰ Časté byly podnikové iniciativy, při nichž se skupina žen zavázala v nadcházejícím roce zvýšit svůj výkon v zájmu míru a socialismu. Dalším specifikem 50. let

¹⁰⁴⁵ Jak již bylo zmíněno, do nejvyšších pater UV KSČ se za celou dobu dostaly pouze dvě ženy. Na VIII. sjezdu byla zvolena do předsednictva UV KSČ jen Marie Švermová a od 27. 6. 1948 po sloučení KSČ s ČSSD byla do předsednictva kooptována ještě Ludmila Jankovcová. Dostupné z: <https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/>

¹⁰⁴⁶ <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmenny/sb.htm>; Více k procesu např.: LÓŽI, Marián. *Hledání nepřátel uvnitř KSČ Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace v regionální perspektivě (podzim 1950–jaro 1951)*, In: *Securitas imperii* svazek 32/1, 2018.

¹⁰⁴⁷ Dostupné z:

<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/vysledky-vyhľadavania/?priezvisko=Jankovcov%C3%A1&meno=Ludmila>

¹⁰⁴⁸ <https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/zobraz/zjazd?id=6>

¹⁰⁴⁹ K sjezdu více např. CVRČEK, Lukáš. *Vysočany 1968: mimořádný XIV. sjezd KSČ*. In: *Securitas imperii*, sv. 15/1, 2009, s. 138–183.

¹⁰⁵⁰ Např. *Vlasta* 1953, roč. 7, č. 11, s. 14.; *Vlasta* 1955, roč. 9, č. 7, s. 10.; *Vlasta* 1956, roč. 10, č. 4, s. 10.

bylo odměňování nejlepších pracovníků i na podnikové úrovni. Oceňování žen v socialistickém Československu bylo obecně chápáno jako efektivní forma motivace žen k práci. Zejména v prvních letech sledovaného období narážíme na nespočet různých diplomů, cen, uznání apod., které mohly pracovníce za svou vzorně vykonávanou práci obdržet.¹⁰⁵¹

Vedení podniků bylo, jak již bylo zmíněno, o požadované podobě připomenutí MDŽ instruováno přímo z centra Svazu žen. Předseda závodní rady či jiný zástupce podniku měl na úvod přednést projev, který mu předem připravily členky místního ČSZ. Nejčastěji však podnik učinil jen nezbytné minimum. Došlo k prostému předání květiny z rukou některého z vedoucích pracovníků. Vzhledem k tomu, jak nízké bylo zastoupení žen ve vedoucích funkcích, byl předávajícím téměř vždy muž. Apriorní očekávání, že ve vedoucí pozici v podniku bude muž, nalzáme i v instrukcích zasílaných k organizaci MDŽ z ČSZ nebo z ženských odborů KSČ. Nejen tímto předpokladem byl muž stavěn do nadřazené pozice. Práce ženy byla oceněna jako nápomocná a muž, jakožto výše postavená osobnost, jí symbolicky předal květinu.¹⁰⁵² Právě onen akt předání květiny je možné spojovat s relativně tradičním pojetím ženy jako něžného pohlaví, v dobových médiích byl tak i prezentován. Dle oficiálního vyjádření předsedkyně Svazu žen byla květina předávána ženám na MDŽ „Výrazem díky za hodnoty, které ženy vytvářejí pro naši společnost“.¹⁰⁵³ Ženy však většinou chápaly onen akt jako něco, „co se musí“.¹⁰⁵⁴ MDŽ pro participanty nebyl zvnitřněnou potřebou prezentace osobního přesvědčení o potřebě slavit ženské zásluhy o společnost. K účasti na oslavách byli motivováni státem a režimem ztělesněným ve vedení podniku či místě příslušné instituce. Tomu odpovídá i postesknutí uveřejněné ve Vlastě v roce 1968 „Většinou to známe z vlastní zkušenosti: 8. března dostaneme kytíčku, případně pohoštění, řeknou nám, jak jsme ohromné a důležité a tím nás mají naši muži kolegové a konec konců i závody na rok “z krku”. Aby si na nás vzpomněli také jindy, to z devadesáti devíti procent nikoho ani nenapadne.“¹⁰⁵⁵

V případě oslav ve větším podniku mělo zejména v 50. letech následovat slavnostní předávání údernických knížek, případně veřejné „povýšení“ úspěšných žen na dříve čistě mužské pozice.¹⁰⁵⁶ Oceněny měly být rovněž ženy obzvláště úspěšné, zlepšovatelky a ženy, které předávaly své zkušenosti ostatním zaměstnancům. Zhodnocen měl být počet nově zaměstnaných a přeškolených žen. Neopominutelnou součástí byla rovněž deklarace závazků,

¹⁰⁵¹ Např. Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Návrh na znění diplomu, list 10, a. j. 22.

¹⁰⁵² Např. Instrukce k organizaci MDŽ v NA, fond 21, Mezinárodní den žen v Brně, inv. č. 18.

¹⁰⁵³ RP 1989, roč. 69, č. 57, s. 1.

¹⁰⁵⁴ Vlasta 1979, roč. 33, č. 6, s. 18.

¹⁰⁵⁵ Vlasta 1968, roč. 22, č. 15, s. 15.

¹⁰⁵⁶ S touto praxí se ovšem od poloviny 60. let už nesetkáváme.

kteře si ženy daly. Jedním z hlavních bodů programu bylo buď přímo slavnostní otevření některého z míst infrastruktury napomáhající ženám (např. podnikové prádelny, jeslí, jídelny), nebo měl být učiněn závazek k vybudování takového zařízení. Podobně tomu bylo i v případě vybudování nové linky, nové součásti JZD, parku nebo hřiště.¹⁰⁵⁷

Další z možných ženských iniciativ praktikovaných v březnových dnech bylo dočasné převzetí vedení obce či podniku. Např. v týdnu kolem 8. 3. převzaly vedoucí funkce ženy v kladenském podniku Kablo. Ze způsobu, jakým bylo o akcích tohoto typu referováno, jasně vyplývá, jak exotickou záležitostí byly ženy ve vedení podniku a jak byla daná výměna rolí chápána. Takové dočasné nahrazení mužů ve funkcích působilo až karnevalově. Ženy tím sice naoko dostávaly příležitost prokázat své schopnosti, zároveň se s nimi do vedení napříště nepočítalo jinak než jako s atrakcí.¹⁰⁵⁸ Tyto akce byly shora právě pro svoje ambivalentní vyznění a nulový dopad kritizovány již v roce 1952 a od jejich organizování se upustilo. Slovy poslankyně Hodinové-Spurné „Chceme, abychom měly na vedoucích místech celý rok a stále ženy“.¹⁰⁵⁹ Další analogickou výměnou rolí pořádanou v padesátých letech na Den žen bylo předání vedení místních Národních výborů do rukou žen.¹⁰⁶⁰ Nejčastěji šlo o manželky funkcionářů nebo o ženy aktivní v Československém svazu žen. Ačkoli oficiální diskurz usiloval o větší zapojení žen do politiky, byl psychologický efekt ženských Národních výborů zcela opačný. Výměna byla vždy koncipována jako dočasná. Byla organizována muži jako „hra na veřejné působení“, která byla určena ženám. Samy ženy to prezentovaly vždy jako zajímavou zkušenost, po které si povětšinou více vážily veškeré práce, kterou Národní výbor dělal. Ženy samy konstruovaly svou pozici během této výměny jako „nápomocnou“ a krátkodobou. Jejich působení mělo charakter výjimečného a nezvyklého vytržení z každodenní normy společenského uspořádání. Z hlediska chápání pozice ženy v socialistické společnosti byly tyto akce názornou ukázkou patriarchálního pojetí genderového řádu. Příkladem takové akce může být třeba převzetí místního Národního výboru v Sovinkách. Ženy zde řídily obec 14 dní. Za zmínku stojí, že se ženy z nově a dočasně nabytých pozic nepřekvapivě nepokusily o žádné změny ani zásahy do zaběhlých pořádků. Neformulovaly ani žádné zprávy o vedení dané instituce, závěry či prohlášení. Během svého funkčního období si „vyzkoušely“, co dělají jejich muži na schůzích a, jak samy referovaly ve Vlastě, „důkladně vydrhly a uklidily kanceláře“.¹⁰⁶¹ Ačkoli iniciování podobných akcí mělo motivovat ženy

¹⁰⁵⁷ Např. Vlasta 1960, roč. 14, č. 9, s. 12.

¹⁰⁵⁸ Vlasta 1950, roč. 4, č. 14, s. 16.

¹⁰⁵⁹ Např. NA, 1564 1261/1/17, Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 7. února 1952, list 3, a. j. 22.

¹⁰⁶⁰ Vlasta 1950, roč. 3, č. 16, s. 7.

¹⁰⁶¹ Vlasta 1950, roč. 3, č. 16, s. 8.

k většímu zapojení do veřejného života, požadovaného efektu nebylo docíleno. Ještě v roce 1989 se na stránkách Vlasty objevil rozsáhlý článek vztahující se k ženám ve veřejných funkcích či ve vedení podniků jako k anomáliím.¹⁰⁶²

Motivace k participaci na MDŽ byly dle výpovědí respondentek i dle analýzy příslušných dobových textů různé. Přestože, zejména v 70. a 80. letech, respondentky často shodně hodnotily MDŽ jako trapné a bezobsažné¹⁰⁶³, „účast“ na skupinovém „slavení“ byla masová. Dokládají to i dobové zprávy o průběhu MDŽ, např. v roce 1951 se na Slovensku oslavy MDŽ konaly ve 3318 obcích a 1093 závodech. Celkově se oslav zúčastnilo 971 891 občanů. Že účast byla skutečně všeobecná, dokládá např. i tvrzení organizátorek, že o míru a ženách kázal v neděli 8. 3. rovněž jistý kněz na Moravě.¹⁰⁶⁴ Tlak na všeobecnou participaci byl společným rysem všech komunistických svátků. Účast nebyla dobrovolná, nýbrž neoficiálně povinná. Paradoxně to byly spíše ženy než muži, kdo vyjadřoval odpor ke svému vlastnímu svátku. „Před lety jsem si brávala na tento den raději dovolenou, ale bylo mi vedoucím vytknuto, že mám maloměšťácké chování, když se straním kolektivu.“¹⁰⁶⁵ Nejpozději od druhé poloviny 70. let respondentky nezářídka hodnotily oficiální celostátní rozměr MDŽ spojený s oceňováním žen jako veskrze neautentický, nezajímavý, a rozhodně předváděné ženy nepovažovaly za vzor či inspiraci. V rozporu s projevy, které na MDŽ každoročně pronášely významné politické osobnosti, ženy v Československu nenabýly dojmu, že by jim stát v tento den skládal nějakou zvláštní poctu.

V období pozdního socialismu byla vyprázdňenost oslav MDŽ zřejmá a odpovídá i dosavadním výzkumům vztahujícím se k jiným socialistickým rituálům. Organizátoři MDŽ zpravidla nepřicházeli s ničím novým ani tento den nevyužívali ke společenské kritice. Především kvůli nulové reflexi sociálních trendů ve vývoji společnosti a slepotě vůči problémům a diskriminaci socialistických žen, ztratil postupně svátek v očích československých žen svůj význam i potenciál ovlivňovat genderové reprezentace a předávat kódovaný genderový obsah. Podobně jako u jiných svátků byl i den žen nutnou každoroční rutinní záležitostí, a to jak pro organizátory (od počátku 70. let zpravidla muže), tak pro „diváky“ (zpravidla ženy). Mezi pamětníky se však setkáváme s poměrně širokou škálou přístupů k oslavám mezinárodního ženského svátku. Pověštinou je však spojuje

¹⁰⁶² Vlasta 1989, roč. 44, č. 25, s. 22.

¹⁰⁶³ Srov. např. DAŇKOVÁ, Klára. *Mezinárodní den žen v paměti jedné rodiny*. Praha, 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Pracoviště Orální historie-soudobých dějin. Vedoucí práce Wohlmuth Markupová, Jana.

¹⁰⁶⁴ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva o průběhu MDŽ 1951, 14. 3. 1951, list 113, a. j. 22.

¹⁰⁶⁵ Vlasta 1979, roč. 32, č. 6, s. 18.

explicitní odpor k oficiální podobě svátku.¹⁰⁶⁶ Vztahy státního aparátu a vedení podniků lze interpretovat jako vztahy „strategie a taktiky“ filozofa Michela de Certeau.¹⁰⁶⁷ Autor využívá pojmy „strategie“, která označuje praktiky silných, a „taktika“, tj. termín odkazující ke každodenním a mnohdy ani neuvědomovaným činnostem slabých. Zatímco strategie jsou určeny vlastním prostorem, taktiky upřednostňují dimenzi času a spoléhají se na jeho šikovné využití s cílem obalamutit systém. Strategie je formální direktivní strukturou jednání – tedy to, co je vysíláno z centrální autority směrem k jedincům. Naopak taktika je reálně zažívaná každodennost podřízených. Podnikové vedení i běžní jednotlivci si v direktivně řízeném prostoru ovládaném stranou a vládou hledali cesty, jak se se situací vyrovnat.

Mnohé podnikové oslavy byly společensky vnímány spíše jako příležitost pobavit se či opít bez jasné spojitosti s oslavou žen a jejich zásluh. Od 70. let se ale i v oficiálním ženském tisku setkáváme s jasným odklonem od vůle MDŽ slavit a jeho oslav se účastnit. Ženám vadila již zmíněná neautentičnost státních oslav i podoba svátku v podnicích. Ženy ve svých vyjádřeních zmiňovaly „nudnost“ a „koženost“ hradních oficialit. Na základě publikovaných rozhovorů a anket je možné konstatovat, že oslavy MDŽ v ženách nezbuzovaly žádnou vnitřní sounáležitost se všemi ženami jako sociální skupinou spojenou společnými zájmy a potížemi. Jinak tomu bylo v případě na Hradě oceňovaných žen, které se od řadových Čechoslovaček lišily onou privilegovanou pozicí s příležitostí účastnit se ceremoniálu na pozici aktérky celonárodní linie MDŽ. Svou roli hrála už jen příležitost „být v televizi“ a (soudě dle dobových reportáží) také možnost navštívit onen symbolický prostor. Pokud se tedy žena neocitla v této VIP pozici, byla její afinita ke státním oslavám MDŽ často velmi nízká nebo vůbec žádná. V případě podnikových oslav explicitně reagovaly na některé negativní jevy jako na opilství účastníků, či na skutečnost, že MDŽ už vlastně vůbec není svátkem žen a ženských práv či zásluh, ale jedná se spíše o příležitost uspořádat „mejdan“ pro muže. Hodnocení povahy MDŽ ilustrují komentáře jako: „U nás se z tohoto svátku stal den pití“ či „Popíjet s kolegyněmi zřejmě mužům víc chutná. A co z toho může být jiného než nevěry. Proto bych podnikové oslavy MDŽ, jak se provozují poslední dobou úplně zrušila“¹⁰⁶⁸ Často si ženy stěžovaly, že se večerní části oslav nemohou kvůli starosti o domácnost zúčastnit, zatímco jejich muž se o domácnost ani v tento den nepostará, do kuchyně nevkročí a ani o děti se nepostará, aby ony mohly svůj ženský svátek oslavit jinak než u plotny. „Pochopitelně, že večerní části oslav se mohou účastnit především ženy bezdětné

¹⁰⁶⁶ K tomuto fenoménu krom přímých výpovědí pamětníků odkazují i některé fejetony v dobovém tisku, např. NEPIL, František. *K mezinárodnímu dni žen*. In: *Vlasta* 1984, roč. 37, č. 11, s. 23.

¹⁰⁶⁷ CERTEAU, Michel de. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley 1984.

¹⁰⁶⁸ *Vlasta* 1979, roč. 32, č. 4, s. 18.

a svobodné, které toho o rodinných starostech ještě mnoho nevědí a bez zábran okouzlují ženaté muže.”¹⁰⁶⁹ Žitá praxe podnikových oslav MDŽ v mnoha případech potvrzovala tradiční genderový řád nejen aktem blahopřání, ale i následným veselím. „Ženy musí jako dík za blahopřání vybrat mezi sebou peníze a připravit pohoštění pro muže. A zase jsme „kuchtičky“ i v práci a muži se veselí”¹⁰⁷⁰

Pokud šlo o slavení MDŽ v rodině, není rozhodně možné pracovat s masovým přijetím tohoto svátku v soukromé/domácí sféře. Jeho přenos do rodinného kalendáře a spojení s tradicí nákupu květiny manželce ve většině nepřestál pád režimu a vymizení všudypřítomné propagandy zavazující muže k obdarovávání jejich žen a ženy k přijímání darovaných květin. Naopak oslavy MDŽ byly nejpozději od 70. let spojovány s některými negativními vlivy na rodinný život. Často zmiňované byly příležitostné nevěry i dlouhodobé rozvraty v manželství způsobené nevázanou zábavou u příležitosti MDŽ. Sami muži se pak na stránkách ženského tisku v rubrice Dialog oslavy MDŽ obhajovali, a tvrdili, že „Bránit se obdivu spolupracovnic není pro muže typické, ba naopak, jen málokterý touží být pod pantoflem vlastní ženy”¹⁰⁷¹ Oslavy MDŽ se, patrně i z výše zmíněných důvodů, ve větší míře nestaly součástí svátků realizovaných v kruhu rodinném. Rovněž nikdy nedošly zvnitřnění, kterého dosáhl za první republiky např. svátek matek.¹⁰⁷² Ten byl navzdory malému zájmu prvorepublikové propagandy i propagandy poválečného Československa v rodinách slaven a zakořeněn do té míry, že se jeho odstraněním a vymazáním z kalendáře dlouho a intenzivně zaobíraly i vedoucí funkcionářky poúnorových ženských organizací. Od roku 1949 se pak svátek matek s MDŽ spojil.¹⁰⁷³ Tradice dětských přáníček maminkám vzpomínaná již v předválečném Československu se integrovala do „rodinných“ oslav dne žen. Tímto způsobem byla do akcí 8. 3. zapojena i škola. Děti vyráběly maminkám a učitelkám přáníčka. V první polovině 50. let se ve školách pod dohledem pedagogů psaly děkovné dopisy úderníci a vzorným rolníci.¹⁰⁷⁴ Oslavy Mezinárodního dne žen měly v socialistickém Československu na všech úrovních jasně stanovená pravidla a postupy. Každý z participantů svou účastí na akci oslavující socialistickou ženu potvrzoval ideologické ukotvení stávajícího genderového režimu a měl být spolustvořitelem obrazů ideálních mužů a žen. Jasná definice

¹⁰⁶⁹ Vlasta 1979, roč. 32, č. 6, s. 18.

¹⁰⁷⁰ Soudě dle postesknutí publikovaných ve Vlastě nedocházelo vždy k plnému financování podnikových oslav z pokladen ROH. Vlasta 1979, roč. 32, č. 4, s. 18.

¹⁰⁷¹ Vlasta 1979, roč. 32, č. 6, s. 18.

¹⁰⁷² Např. Národní listy, 1925, roč. 65, č. 121, s. 4.; Národní listy, 1927, roč. 67, č. 126, s. 3.; Národní listy, 1928, roč. 68, č. 102, s. 2.

¹⁰⁷³ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 9. února 1950, list 3, a. j. 21.

¹⁰⁷⁴ Např. NA, 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954.

genderových rolí byla integrální a neopominutelnou součástí ideové i vizuální podoby festivity. Úzkou vazbu na komunistický režim a jeho představy o ženě dokládá i skutečnost, že se celý, až do převratu tak masový svátek, bez lítosti vytratil s listopadem 1989.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁵ Srov. např. DAŇKOVÁ, Klára. *Mezinárodní den žen v paměti jedné rodiny*. Praha, 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Pracoviště Orální historie-soudobých dějin. Vedoucí práce Wohlmuth Markupová, Jana.

9. POTRATOVÁ POLITIKA

Jedním z témat, které můžeme z hlediska politické agendy označit za navýsost „ženské“, byla legalizace potratů. Mluvíme zde o zvláštní kategorii témat, která se bezprostředně týkají specifické biologické podstaty ženy. Jedná se veskrze o rozpor mezi právem každé ženy rozhodovat o reprodukčním potenciálu svého těla a o právech společnosti zasahovat do něj. Tato kategorie, která je i v současnosti chápána evropskou společností ambivalentně, vede k častým kontroverzím vyplývajícím z různé míry uplatnění státní biopolitiky.¹⁰⁷⁶ Politická vyjednávání a veřejná či vědecká diskuse se nenesou jen v duchu rozporů mezi muži a ženami. Dělicí čáry jsou ze společenského hlediska mnohem klikatější. Z podstaty věci zde totiž nemluvíme o rovnosti práv ve smyslu jejich faktické stejnosti, jako je tomu v případě, kdy ženy jen usilují o nabytí toho, co muži již mají. Mluvíme o legislativě, která nemůže být pohlavně neutrální. Není tedy možné dosáhnout onoho kýženého stavu, kdy nebudou zákony rozlišovat mezi muži a ženami a přiznají jim stejná práva na všech úrovních. Nejde zde o bourání patriarchálního nadřazení prováděné cestou narovnání legislativy. Tak tomu je u otázek pracovně právních, otázek rovného přístupu ke vzdělání, rovných práv v rodině atd. Otázky artikulované v tomto okruhu přímo vychází z biologické odlišnosti mezi ženou a mužem. Ženy v tomto případě neusilují o redefinice či upozadění rozdílů mezi mužem a ženou. Reprodukční schopnosti žen zkrátka nejsou na muže přenositelné. Mluvíme tedy o diskusi nad právy zcela novými. Tyto legislativní úpravy by měly ženě přiznat něco, co se mužů, vzhledem k jejich biologickému ustrojení, netýká a není zde tedy žádný historický precedens, na nějž by bylo možné navázat.

Potraty a antikoncepce jsou zářným příkladem, u nichž je dodnes shledávána jistá kontroverze směrem k míře individuálních práv ženy na rozhodování o jejím těle. Potraty patřily během první republiky k několika zcela výjimečným tématům, na nichž se ženy v Poslanecké sněmovně neshodovaly.¹⁰⁷⁷ Potraty byly tématem natolik výbušným, že, jak uvedla Luisa Landová-Štychová¹⁰⁷⁸, bylo poslankyním navrhuje dekriminálníci tohoto

¹⁰⁷⁶ Biopolitika je termín proslavený filosofem Michelelem Foucaultem. Jedná se o složku biomoci, která reguluje život národa jako celku. Usiluje o co největší vytěžení lidských zdrojů pro zájmy státu. Snaží se regulovat délku a kvalitu života, porodnost, výkonnost atd. Základem jsou určité techniky moci, jako např. demografie, vzdělání, zdravotnictví apod. Člověk je v perspektivě biopolitiky jejím „nástrojem“. To může vést k rozšíření radikálních forem biomoci v praxi se projevujících v rasové politice, eugenice nebo etnické diskriminaci. FAUCAULT, Michele. *Zrození biopolitiky*. Praha, 2010. S. 24–25.

¹⁰⁷⁷ Vis. např. KOPŘIVOVA, Štěpánka, *Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin.s. 130–140.

¹⁰⁷⁸ Luisa Landová-Štychová (1885–1969), byla poslankyní Národního shromáždění za Československou stranu národně socialistickou a později za Socialistické sjednocení

zákroku dokonce vyhrožováno fyzickým napadením. „Ovšem, že došlo i k velmi ostrým, až i osobním útokům vůči navrhovatelce a zejména od odpůrců ze strany lidové, což by bylo málem vedlo k násilnickým projevům, zejména na Opavsku a Moravsko-Ostravsku, kde část žen v důsledcích naprosto nesprávných informací z referátu lidového poslance pana R. Rýpara byla velmi rozhořčena a vyhrožovala autorce násilím v případě setkání.“¹⁰⁷⁹

Právo na potrat nebylo tím, co by poslankyně svorně označovaly za „ženský zájem“ a podpora legalizace interrupce se rozhodně nezdála být intuitivně správným postupem. Od vzniku Československa a faktického vstupu žen na politické hřiště, se za legalizaci potratů stavěly téměř výlučně jen poslankyně levicových stran.¹⁰⁸⁰

Prvorepublikové poslankyně usilovaly především o změnu zákona č. 117 platného trestního zákona z roku 1852, který odsuzoval ženu podstoupivší potrat až k 5 letům vězení.¹⁰⁸¹ „Vyhnání plodu“ bylo tedy zákonem kvalifikováno jako trestný čin, a to bez výjimky. Historicky první legislativní návrh, který reflektoval změnu nahlížení na potraty, přednesla v roce 1920 národně socialistická (a později komunistická) poslankyně Luisa Landová-Štychová¹⁰⁸², která se problematice interrupcí věnovala po celou dobu svého aktivního politického působení. Pod textem návrhu byla kromě několika dalších poslankyň (např. Františka Zeminová¹⁰⁸³ nebo Ludmila Pechmanová-Klosová¹⁰⁸⁴) podepsána také dvojice

a Komunistickou stranu Československa. Působila jako česká novinářka, popularizátorka vědy. Patřila k radikálnímu feministicky smýšlejícímu křídlu československých poslankyň. Již před první světovou válkou byla úzce navázána na středoevropské anarchistické kruhy. Dostupné z:

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2483&org=295>. Více o Luise Landové-Štychové např.: HOLUBEC, Stanislav. *Nešťastná revolucionářka: myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969)*. Praha, 2021.

¹⁰⁷⁹ https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

¹⁰⁸⁰ Vis. např. KOPŘIVOVÁ, Štěpánka. *Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, s. 130–140.

¹⁰⁸¹ Zákon č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích, ze dne 27. května 1852.

¹⁰⁸² <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2483>

¹⁰⁸³ Františka Zeminová (1882–1962) byla jedinou poslankyní Národního shromáždění, která zastávala svou funkci nepřerušeně po celou dobu jeho fungování až do roku 1948. Zastupovala stranu národně socialistickou a byla významnou představitelkou ženského emancipačního hnutí. Byla odsouzena k 20 letům vězení během procesu s Miladou Horákovou. Dostupné z:

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=4680&org=289>

¹⁰⁸⁴ Ludmila Pechmanová-Klosová (1885–?), byla v letech 1920–1935 poslankyní Národního shromáždění za Československou stranu národně socialistickou. Dostupné z:

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=3174&org=293>

národních socialistů – dr. Bohuslav Vrbenský¹⁰⁸⁵ a dr. Theodor Bartošek¹⁰⁸⁶. Změna zákona počítala s absolutní beztrestností pro ženy podstupující potrat před dovršením 3. měsíce plodu. Žena zde měla tu nejširší rozhodovací pravomoc. Zákrok nesměl být proveden proti její vůli. V takovém případě by trestnímu řízení čelil ten, kdo zákrok provedl. Stejně tak by tomu bylo v případě, že by zákrok nebyl proveden lékařem v patřičných podmínkách. Argumentační linie se nesla v duchu svobodného rozhodnutí každé ženy. V odůvodnění legislativního návrhu se nejčastěji akcentovala neutěšená sociální situace některých československých žen. Nízkopříjmové skupiny byly chápány jako ty, jimž měla zákonná úprava prospět nejvíce. Luisa Landová-Štychová v rozpravě mimo jiné uvedla, že „Ženy nezámožné jsou vlivem stoupající drahoty nuceny omezit počet svých dětí, a to nejen v zájmu svého zdraví, neboť většina jich trpí podvýživou (plicními chorobami, viz statistiky Masarykovy ligy proti tuberkulóze), ale i v zájmu svých žijících dětí. Je nutno uvážit, že bytová krize, nedostatek mléka a nepoměrná drahota živin, které pro tělesný vývoj dětí jsou nevyhnutelnou podmínkou (vejce, máslo, krupice atd.) přímo brání svědomité matce, aby dala život novému dítěti, když nemůže řádně vyživit a vychovat děti, které tu už jsou. Každé nové dítě znamená zhoršení hospodářské situace beztak zoufalé a není tudíž divu, že ženy ve své bezradnosti uchylují se k pokoutním manipulacím, jimiž se mrzačí, a tak jsou zbaveny možnosti mateřství i pro případ zlepšení hospodářské situace.“¹⁰⁸⁷ Navzdory zdánlivě jasné orientaci na nízkopříjmové skupiny obyvatelstva se navrhovatelka, dle jejích vlastních slov, považovala za zástupkyni všech žen jako sociální skupiny bez třídního rozlišení. Takový přístup je pro celé období mezi lety 1918–1938 typický. S výjimkou komunistek se poslankyně většinou cítily být především zástupkyněmi žen a až v druhém řádu členkami politických stran nebo příslušnicemi jasně vymezené třídy.¹⁰⁸⁸

Poslankyně Landová-Štychová se v odůvodnění rovněž vyrovnávala s argumenty, které stály proti uzákonění interrupcí. Poukázala na fakt, že beztrestnost pro ženy podstupující potrat

¹⁰⁸⁵ Bohuslav Vrbenský (1882–1944) byl ministr zdravotnictví (1921–1922), veřejných prací (1920) a výživy (1918–1919) a poslanec Národního shromáždění za Československou socialistickou stranu a později člen Komunistické strany Československa. Byl blízkým přítelem Luisy Landové-Štychové, se kterou ho pojilo členství v anarcho-komunistickém hnutí. Dostupné z:

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=4554&org=295>

¹⁰⁸⁶ Theodor Bartošek (1877–1954) byl poslancem Národního shromáždění za sociální demokracii, Národní socialisty a později za Komunistickou stranu. Byl známým propagátorem volnomyšlenkářství a ateismu. V roce 1953 byl zvolen korespondentem Československé akademie věd. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=573&org=295>

¹⁰⁸⁷ Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

¹⁰⁸⁸ Vis. např. KOPŘIVOVA, Štěpánka. *Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, s. 130–150.

neměla souvislost se snížením porodnosti. Štychová chápala mateřství jako „přirozenou“ potřebu většiny žen. „Mateřství je jednou z nejposvátnějších funkcí v životě, vyžaduje velikých obětí a sebezapření a přes to je touha po mateřství vrozena téměř každé ženě. Je tudíž každý zákon, donucující k mateřství bez ohledu na její zdravotní a hospodářské poměry jednak urážkou ženy, neboť jí degraduje jako člověka a za druhé zhoršuje situaci na místě, aby ji zlepšil, neboť vrhá ženy v záhubu ať tak, či onak.“¹⁰⁸⁹

Luisa Landová-Štychová podala během své politické kariéry ještě další dva návrhy, které s jistými úpravami vyšly z tisku z roku 1920.¹⁰⁹⁰ Mezi zásadní změny patřilo přesné vymezení okolností, za kterých bylo provedení interrupce legitimní. Zatímco návrh první omezoval potenciální přerušování těhotenství jen stářím plodu, návrh druhý přiznával ženě právo na potrat jen za jasně stanovených okolností. Žena mohla beztrestně podstoupit „vyhnání plodu“ v případě, že byla mladší 16 let, otěhotněla v důsledku znásilnění, plod byl prokazatelně poškozen, těhotenství zdravotně ohrožovalo matku nebo se matka nacházela v těžké sociální situaci a dítě by tak přišlo do nevyhovujících sociálních podmínek. „První návrh, tisk čís. 694 byl zpracován podle zásady sebeurčovacího práva žen vůbec. Neboť ženy vrstev zámožných toto právo si jednoduše dávno již přisvojily a pomocí svých hmotných prostředků dávno už ho bez ohledu na zákon uplatnily.“¹⁰⁹¹ Zároveň bylo pevně stanoveno, že nejedná-li se o urgentní a na životě ohrožující případ, musel interrupci provést lékař a musela být provedena „v ústavu k tomu stanoveném“. Ženina vláda nad vlastním tělem byla tedy oproti prvnímu návrhu potratového zákona značně omezena. Právo na potrat bylo podkládáno zdravotní a sociální indikací. Konečná rozhodovací pravomoc byla fakticky přenesena z ženy jako svébytné bytosti na lékaře jako státem stanovenou autoritu. Argumentace směřovala k narovnání nerovných poměrů mezi ženami bohatými a chudými, přičemž ona chudoba byla chápána jako okolnost zamezující správné výchově potenciálního dítěte a faktické důstojné existenci celé rodiny.¹⁰⁹² Třetí návrh poslankyně Landové-Štychové přišel k projednávání v roce 1927 a byl obohacen o zvlášť vyčleněný apel na nutnost ženina výslovného souhlasu se zákrokem. Zároveň ukládal ošetřujícímu lékaři povinnost nabídnout ženě sterilizaci, která by zamezila dalším nechtěným těhotenstvím. Text posledního návrhu oproti dvěma předchozím

¹⁰⁸⁹ Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

¹⁰⁹⁰ Např. tisk č. 535 z roku 1926, který svým rozsahem a širokým polem argumentace dalece překračoval první verzi návrhu zákona. Dostupné z:

https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm; Podrobněji viz. HOLUBEC, Stanislav. *Nešťastná revolucionářka: myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969)*. Praha, 2021, s. 95–99.

¹⁰⁹¹ https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

¹⁰⁹² https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3851_00.htm

vyzníval znatelně více eugenicky. Navrhovatelé poukazují na „zdraví“ národa v kontextu eliminace množství dětí s postižením. Takoví jedinci, kteří jak z odůvodnění vyplývalo, nebyli národu k užtku, měli být v národním zájmu díky včasnému přerušeni těhotenství odstraněni. „V dalších odstavcích a kapitolách zabývá se Mendelovými doklady o dědičnosti u choromyslných a slabomyslných, jichž potomstvo nezbytně končí v blázinci, v káznicích, v ústavech pro idioty a v chorobincích. S hlubokým pochopením zmiňuje se autor o případu, kdy kretén znásilnil svou ošetřovatelku a nesmyslný zákon jí hrozí 5 lety žaláře za to, že zbavuje sebe i společnost hrozného plodu. Přimlouvá se nejen za možnost potratu, ale vůbec za sterilizaci žen epileptických, paranoických, idiotských a stejně by měla být přikázána kastrace mužů podobně nemocných, aby lidstvo bylo dokonale chráněno před zrůdným potomstvem. Vždyť početí a donošení jejich plodů znamená zrození neštěstí a utrpení pro ně, stále nebezpečí a hrůzu pro všecku ostatní společnost.“¹⁰⁹³

Kromě poslankyně Landové-Štychové se tímto tématem dlouhodobě zabývaly i poslankyně za stranu sociálně-demokratickou Marie Jurnečková-Vorlová¹⁰⁹⁴ a Betty Karpíšková¹⁰⁹⁵. Ty v roce 1933 vydaly k analýze nutné změny v legislativě brožuru, která bránila právo ženy na rozhodování o vlastním těle. Rozhodnutí o narození či nenarození potomka mělo spočívat plně v kompetenci potenciální matky. Mateřství zde nevystupovalo jako povinnost, obzvlášť v případě, kdy ekonomická situace rodiny nedovolovala výchovu dalšího dítěte.¹⁰⁹⁶

Poslankyně německé sociální demokracie v roce 1926 vypracovaly legislativní návrh, který se co do diskurzu poněkud vymykal.¹⁰⁹⁷ Poslankyně Blatny¹⁰⁹⁸, Deutsch¹⁰⁹⁹ a Kirpal¹¹⁰⁰

¹⁰⁹³ https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

¹⁰⁹⁴ Marie Jurnečková-Vorlová (1894–1970) byla mezi lety 1929–1939 poslankyní Národního shromáždění za Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou. V letech 1940–1945 byla členkou exilové Státní rady Československé. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1906#>

¹⁰⁹⁵ Betty Karpíšková (1881–1942) byla v letech 1920–1929 poslankyní a později senátorka Národního shromáždění za Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou. Roku 1941 byla zatčena gestapem a zemřela v plynové komoře v Osvětimi. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1985&org=293>

¹⁰⁹⁶ KARPÍŠKOVÁ Betty–JURNEČKOVÁ–VORLOVÁ Marie, *Novelisace trestního zákona: potratové paragrafy*, Praha, 1933.

¹⁰⁹⁷ Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0219_00.htm

¹⁰⁹⁸ Fanni Blatny (1873–1949) byla v letech 1920–1935 poslankyní Národního shromáždění za Německou sociálně demokratickou stranu dělnickou v ČSR. Během války byla činná v londýnském exilu. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=691>

¹⁰⁹⁹ Maria Deutsch (1882–1969) byla v letech 1920–1925 poslankyní Národního shromáždění za Německou sociálně demokratickou stranu dělnickou. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1011>

¹¹⁰⁰ Irene Kirpal (1886–1977) byla československá politička německé národnosti a mezi lety 1920–1938 poslankyně Národního shromáždění za Německou sociálně demokratickou stranu dělnickou. Byla činná v německém ženském hnutí a v období druhé světové války byla členkou Rady československých žen. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2024>

předávaly ve svém textu veškerou rozhodovací pravomoc státu, který byl reprezentován pověřenou komisí složenou ze dvou lékařů a jedné sociální pracovnice. Rozhodnutí matky nehrálo žádnou roli. Byla zcela zbavena vlády nad svým tělem a fakticky se tak její reprodukční schopnosti staly výlučným majetkem společnosti. Pokud by se žena rozhodnutí komise zprotivila a interrupci podstoupila, měla být společně s provádějícím odsouzena až na 6 měsíců tuhého žaláře. Stejně jako v návrzích předchozích se v odůvodnění německého návrhu objevila kritika současných poměrů. Navzdory platné legislativě, která chápala potrat jako trestný čin, docházelo ročně k „mnoha tisícím“ případům vyhnání plodu a zákon sám o sobě se tedy naprosto míjel účinkem.

Odpor vůči legalizaci potratů vycházel z mnoha názorových a zájmových skupin uvnitř československé společnosti. Opoziční argumentace se nesla v duchu nemorálnosti potratu jako aktu a interpretovala jej dle některých katolických zásad jako vraždu. Součástí odmítavých postojů byla i obava ze snížení natality a následného vymírání národa. Jak již bylo uvedeno, potratové zákony byly kritizovány i uvnitř ženského poslaneckého tábora. Poslankyně za agrární stranu, Anna Chlebounová, prezentovala petice a postoje Svazu katolických žen a stála tak radikálně v opozici vůči všem prointerrupčním návrhům.¹¹⁰¹

Po roce 1948 se přístup k legalizaci potratů stejně jako veškerá další politika řídily sovětským vzorem. V Sovětském svazu došlo dne 18. listopadu 1920 z rozhodnutí lidového komisariátu k uzákonění bezplatného umělého přerušení těhotenství.¹¹⁰² Mělo být prováděno do 3 měsíců stáří plodu v nemocnicích nebo léčebných ústavech. Rozhodnutí o přerušení těhotenství tak zůstávalo zcela v rukou ženy. Pravomoc ženy byla omezena až novelizací z roku 1935.¹¹⁰³ Ta povolovala potrat jen ze zdravotních důvodů. Nezákonné provedení interrupce se trestalo veřejným pokáráním a při opakování pokutou 300 rublů. Zákaz potratů měl prospět upevňování sovětské rodiny. Zároveň se v sovětské i československé ústavě objevila formulka, která ukládala státu starost a zodpovědnost za výchovu a život dítěte. Dítě se tedy de facto stalo státním zájmem. O necelých dvacet let později, pak přišla další změna, která znamenala návrat k předchozímu stavu věcí. V roce 1955 tedy vstoupil v SSSR v platnost

¹¹⁰¹ Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/071schuz/s071001.htm>

¹¹⁰² SOLOMON, Susan Gross. *The Demographic Argument in Soviet Debates over the Legalization of Abortion in the 1920's*. In: *Cahiers Du Monde Russe Et Soviétique* 1992, roč. 33, č. 1, s. 59–81. Dostupné z: *JSTOR*, www.jstor.org/stable/20170808. Accessed 30 June 2021, s. 59.

¹¹⁰³ HEER, David M. *Abortion, Contraception, and Population Policy in the Soviet Union*. In: *Soviet Studies*, 1965, roč. 17, č. 1, s. 76–83. Dostupné na: *JSTOR*, www.jstor.org/stable/149588. Accessed 30 June 2021, s. 76.

nový potratový zákon.¹¹⁰⁴ Legislativa se pak postupně měnila i v dalších východoevropských zemích.

K realizaci změny trestního zákona v ČSR došlo až v roce 1950.¹¹⁰⁵ Byl součástí rozsáhlého přepracování a kodifikace celého československého právního řádu, které probíhaly mezi lety 1949–1950. Tehdy byla v hlavě 6 pod paragrafem 216 do trestního zákona zanesena úprava legalizující potrat v případě, že by těhotenství ohrožovalo zdraví matky, nebo by plod byl prokazatelně poškozen (např. v případě dědičných chorob rodičů). „Usmrcení lidského plodu lékařem ve zdravotním ústavu se souhlasem těhotné ženy není trestné, je-li jiným lékařem, a to úředním, zjištěno, že by donošení plodu nebo porod vážně ohrozily život těhotné ženy nebo že by jí způsobily těžkou a trvalou poruchu zdraví anebo že některý z rodičů trpí těžkou dědičnou nemocí; souhlas těhotné ženy může být nahrazen souhlasem jejího zákonného zástupce jen tehdy, je-li těhotná žena zcela zbavena svéprávnosti nebo není-li schopna se vyjádřit.“¹¹⁰⁶ Stíhána měla být žena, která by dítě během porodu či těsně po něm úmyslně usmrtila. Stejně tak hrozil trest odnětí svobody každému, kdo by se souhlasem ženy nezákonný potrat provedl, nebo k němu potenciálně matku nutil. Trest mohl dosáhnout 3–10 let, pokud by následkem zákroku žena utrpěla újmu na zdraví. Zákon tedy ženě neumožňoval potrat podstoupit na základě vlastního rozhodnutí. Zároveň se mezi indikacemi umožňujícími interrupci poprvé neobjevila otázka ekonomické situace potenciální matky. Příčinu můžeme hledat v jistém obecném přesvědčení, že v socialistické společnosti neexistují závažné sociální problémy ani faktická chudoba. Proto není důvod takové indikace artikulovat nebo je zohledňovat. Zákon sám o sobě dle dobových kritik neměl patričnou účinnost a vedl jen k nárůstu nezákonných potratů. Od nabytí účinnosti zákona z roku 1950 až do jeho novelizace o sedm let později mělo být provedeno více než 100 000 nezákonných interrupcí, přičemž v důsledku neprofesionálně provedených zásahů umíraly ročně desítky žen.¹¹⁰⁷

V letech 1956 a 1957 byly ve většině zemí východního bloku a o rok později také v Československu novelizovány interrupční zákony.¹¹⁰⁸ Dle výpovědí autorů návrhu nového zákona, který v Československu vešel v planost 1.1. 1958, je třeba legislativu novelizovat hned z několika důvodů. Prvním z nich byla faktická neúčinnost interrupčního zákona z roku 1950. Poslanci mluvili o tom, že čísla zaznamenávající potraty byla nepřesná a neodpovídala skutečnému stavu ve společnosti. Nový zákon následoval změny provedené v potratových

¹¹⁰⁴ Tamtéž, s. 77.

¹¹⁰⁵ Trestní zákon č. 86/1950 Sb., 1.8.1950, částka 39, hlava šestá, Trestné činy proti životu a zdraví, § 218. Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=86&r=1950>

¹¹⁰⁶ Tamtéž, odst. 4.

¹¹⁰⁷ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023003.htm>

¹¹⁰⁸ DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice: Zápas o ženská těla*. Praha, 2012, s. 37.

legislativách v SSSR, Bulharské lidové republice a Maďarské lidové republice. Všechny tyto změny obsahovaly zavedení absolutní beztrestnosti ženy za umělé přerušování těhotenství. Legalizoval také umělá přerušování těhotenství ze zdravotních a sociálních důvodů, provedená ve zdravotnických zařízeních k tomu určených. Československá verze zákona o umělém přerušování těhotenství rušila § 218 trestního zákona č. 86/1950 Sb. a umožňovala provedení umělého přerušování těhotenství nejen ze zdravotních důvodů, ale z jiných důvodů „zvláštního zřetele hodných“. Zajišťovala, že k umělému přerušování těhotenství bude docházet beztrestně jen v lůžkové části zdravotnických zařízení a se souhlasem komise k tomu zřízené. Nově stanovovala úplnou beztrestnost těhotných žen i v případě, že si nechají potrat provést bez souhlasu komise a neodborně. Nadále hrozil přísný postih „pokoutníkům a návodcům“, kteří potrat provedli nebo k němu ženu nutili. Poslankyně zároveň upozornila, že novelou nedochází k úplnému uvolnění potratů. Mezi důvody k regulaci potratů uvedla zdravotní rizika, která není možné zcela vyloučit ani u interrupcí provedených v nemocnicích. Druhým důvodem byla obava z poklesu počtu porodů, protože ročníky, které zakládaly v polovině 50. let rodiny, byly početně slabé a zpřístupnění potratů by mohlo mít negativní vliv na porodnost.

Poslankyně Šťastná chápala nový zákon jako účinný zásah do oblasti nesprávného chápání společenského postavení ženy. O ženách, jejich touhách a potřebách se vyjadřovala ve velmi tradičním duchu. Většina žen si dle jejího uvážení přála stát se matkou. Ženy věděly, jak důležitá je mateřská úloha pro socialistickou společnost, a byly si vědomy toho, že stát a strana si role matky váží. To se údajně odráželo i v nově zavedených čestných odznacích udělovaných mnohačetným matkám. Ženy vychované socialistickou společností si proto plně zasloužily důvěry státu, aby o svém mateřství rozhodovaly v souladu s osobními potřebami a potřebami celé společnosti.¹¹⁰⁹

Poslankyně Šťastná zároveň upozornila, že pokoutných potratů meziročně znatelně přibývalo a např. v roce 1956 se s následky neodborně provedeného potratu do nemocnice dostalo více než 34 000 žen. Dle závěrů zdravotnické komise mohly následky pokoutně prováděných potratů zapříčinit neplodnost ženy a tím negativně působit na kýžený růst obyvatelstva. „V zájmu dalšího rozšíření péče o zdravý vývoj rodiny, ohrožované škodami způsobovanými při umělém přerušování těhotenství na zdraví a životech žen zákroky nesvědomitých osob a mimo zdravotnická zařízení, upravuje tento zákon umělé přerušování těhotenství.“¹¹¹⁰ Nový zákon jasně stanovoval, že těhotenství lze uměle přerušit

¹¹⁰⁹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023004.htm>

¹¹¹⁰ Zákon č. 68/1957 Sb. „O umělém přerušování těhotenství“. 30.12.1957, částka 33. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgu3v6nry>

jen se souhlasem těhotně ženy, nebo v případě její nesvéprávnosti, se souhlasem jejího zákonného zástupce. Na podání žádosti o interrupci měla nárok žena mezi 16 a 45, pokud od případného předchozího potratu uplynulo aspoň 6 měsíců. Interrupce musela být provedena lékařem v lůžkovém zařízení. Zároveň se v tomto návrhu objevila komise složená z lékařů a „osob života znalých“, která má o oprávněnosti ženina návrhu rozhodnout. Za oprávněné důvody k přerušení těhotenství jsou stejně jako v zákoně předchozím považovány zdravotní a eugenické indikace. Nově pak mohla žena o potrat požádat i v případě, kdy ji k tomu vedly důvody „zvláštního zřetele hodné“. „Povolení k umělému přerušení těhotenství lze udělit jen ze zdravotních důvodů nebo z jiných důvodů zvláštního zřetele hodných.“¹¹¹¹ Konkrétní vymezení takových indikací v návrhu zákona však neshledáváme. Alena Wagnerová ve své sociologické studii z roku 1974 mezi tyto indikace řadí otěhotnění v důsledku znásilnění, rozpad rodiny, úmrtí manžela, materiální nouzi matky a selhání nitroděložního tělíska. Na žádost mělo být nahlíženo jako na oprávněnou také v případě čtvrtého těhotenství, pokud má matka již tři žijící potomky.¹¹¹² Jakékoli jiné než povolené a lékařem provedené přivodění potratu však stále zůstávalo trestným činem. V rozmezí 1–5 let měl být potrestán každý, kdo potrat provede, nebo k němu ženu navádí. Sazba 3–10 let se udělovala v případě, kdy žena během zákroku utrpěla újmu. Oproti zákona z roku 1950 neměla nově za potrat být trestána sama žena, pokud si potrat přivodila nebo jej podstoupila jinak, než jak jí ukládal zákon. V odůvodnění se opět setkáváme s poukázáním na přínosy socialistického režimu pro matky a důrazem na dosaženou eliminaci sociálních indikací pro přistoupení k potratu. „Socialistická soustava péče o blaho pracujících a systém ochrany mateřství, rodiny a dětí spolu s vysokou uvědomělostí a kulturností našich žen vytvářejí příznivě podmínky pro vzestupný, rovnoměrný rozvoj populace. Tyto skutečnosti zároveň umožňují podstatně omezit počet potratů, k nimž dochází v důsledku dosud existujících přežitků minulosti a které způsobují značně škody na životě, zdraví a plodnosti žen a tím i růstu populace“.¹¹¹³ Vládní návrh tak předpokládal, že československá společnost díky socialismu a dostatečnému rozvoji nové socialistické morálky dospěla do fáze, kdy bylo možné potraty legalizovat.

„Naše lidově demokratické státní zřízení nastolilo nové socialistické výrobní vztahy a vytvořilo tak příznivé podmínky pro neustálý růst obyvatelstva. Rozvoj národního hospodářství vytváří tak trvalé podmínky pro vzestup hmotné a kulturní úrovně

¹¹¹¹ Tamtéž, § 3.

¹¹¹² WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha, 2017, s. 157.

¹¹¹³ https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0191_00.htm

pracujících.“¹¹¹⁴ Zároveň návrh zákona předpokládal, že k nim nebude ve velké míře docházet. Z jazyka odůvodnění lze vyčíst, že jen neuvědomělá žena by vzhledem k veškerému komfortu, který jí socialistická společnost přinášel, mohla žádat o potrat, který by nebyl odůvodněn zdravotně, nebo se nejednalo o případ jinak nespecifikovaně výjimečný.

Cílem společnosti pak mělo být snížení potratů, a to především cestou osvěty „snížení počtu potratů může být zabezpečeno dalším zlepšováním sociálních a kulturních podmínek pro šťastné mateřství, rozšiřováním státních opatření k povzbuzení mateřství, osvětové výchovným působením na nastávající matky a ostatní členy společnosti a posilováním ochrany mateřství...“.¹¹¹⁵ V duchu socialistické výchovy a domluvy měla působit i ona komise, na níž spočívala konečná rozhodovací pravomoc. Práva potenciálních matek se tak oproti předchozímu zákonu značně rozšiřovala, ovšem stále nejednalo o svobodnou volbu a individuální vládu ženy nad vlastním tělem. Potratová politika v Československu v porovnání s přístupem na Západě zdánlivě působila poměrně uvolněně. Osudy matky a dítěte však fakticky jen vystoupily ze soukromé sféry a staly se oficiálně proklamovaným zájmem socialistické společnosti. Stát nad nimi uplatňoval svou moc prostřednictvím již zmíněné komise. Dle zákona z roku 1957 měla komise být tříčlenná. O jejím složení se vedla debata mezi na návrhu zákona spolupracujícími resorty. V připomínkách ke konečnému znění se objevila doporučení zdravotnických odborů, aby třetím členem potratové komise byl místně příslušný pracovník Úřadovny péče o mládež, který by údajně měl být znalý situace v rodině a měl tak být kompetentní k ohodnocení sociálních a ekonomických poměrů v ní. Resort spravedlnosti doporučoval třetí pozici postoupit kvalifikovanému lékaři. Komise byla nakonec ustálena ve složení – gynekolog, vedoucí místně příslušného lékařského zařízení a „žena zkušená životem“. Ona žena měla fungovat jako „mateřský“ prvek v komisi a měla mít vůči potenciální matce tu nejsilnější přesvědčovací úlohu. Komise příslušela vždy k okresnímu ústavu národního zdraví. Tam také putovala každá žádost o potrat, kterou musel na přání ženy vypracovat její osobní lékař. Pokud byla ženina žádost okresní komisí zamítnuta, mohla se odvolat ke krajské komisi, která zasedala v analogickém složení. Resort spravedlnosti rovněž protestoval proti v zákoně zahrnuté beztrestnosti matky, jež si potrat nezákonně přivodí. Na tyto námitky však nebyl brán zřetel a proti trestní odpovědnosti ženy se postavila např. poslankyně Šťastná v odpovědi na připomínky ke znění zákona.¹¹¹⁶

Je třeba si uvědomit, že rozhodnutí o legalizaci potratů v Československu patrně nevyvěralo z obecného přesvědčení žen o jeho prospěšnosti a šlo především o následování

¹¹¹⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023003.htm>

¹¹¹⁵ https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0191_00.htm

¹¹¹⁶ https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0203_00.htm

sovětského vzoru bez většího důrazu na např. v dobovém tisku publikované diskuse žen. Ve společnosti prokazatelně neexistovala žádná silná nátlaková skupina nebo obecná poptávka volající po změně zákona. Ilustrativní je v tomto smyslu anketa časopisu *Vlasta* z roku 1969. Ženy měly u 3 konkrétních případů rozhodnout, zda by 3 ženám v různých životních situacích potrat povolily. Předkládané výsledky, jasně ukazují, že respondentky časopisu by se na vhodnosti schválit potrat shodly jen v případě zdravotního ohrožení matky nebo dítěte. „I v raném těhotenství jde vlastně o zabíjení živých nemluvňat. Pro takové počínání může být omluvou jen to, když se tím odstraní větší nebezpečí a zlo hrozící samotné matce. Je zřejmé, že v tomto směru bude potřebné mnohé vysvětlování a diskuse.“¹¹¹⁷ Mezi lety 1950–1957 se o potřebě zákona debatovalo jen v okruhu politických špiček a několika málo odborníků z lékařské sféry. V polovině 50. let sice proběhla v *Literárních novinách* anketa pod názvem "Hovoříme o společenských vztazích"¹¹¹⁸ a výsledky analogického dotazování nacházíme i ve "*Vlastě*"¹¹¹⁹. Vliv takových dotazovacích akcí na legislativní změny ovšem není nijak průkazný. K liberalizaci legislativy ve finále došlo rozhodnutím strany a vlády, a to především za účelem přiblížení se normám Sovětského svazu. Liberální přístup komunistických špiček v SSSR tak ve svém důsledku napomohl řešení problému nechtěných těhotenství československých žen. Na znění zákona se kromě vlády podíleli rovněž odborníci z řad lékařů a právníků. Na půdě Sněmovny však otevřeně neproběhla žádná živá diskuse, která by se zabývala více odlišnými návrhy zákona, argumentovala pro novelizaci či relativizovala potřebnost zákona. Výrazný, a na půdě Národního shromáždění neobvyklý, feministický přístup reflektující rozporný vztah mužů a žen k problematice projednávaného zákona zvolila poslankyně Trpíková. Mimo jiné upozornila na rozdílný náhled československých žen a mužů na problematiku. „Bude jistě i závažný poměr mužů k této otázce a velmi mne překvapilo, že mezi těmi, kdo v dopisech *Literárním novinám* psali a žádali ponechání dosavadního stavu zákona, byli většinou muži. Vždyť jsou to často oni, kteří svým bezohledným chováním vůči ženě ji hnali přímo do náručí andělíčkářky. Mnohdy opět se jejich spoluzití obráží pouze na vysokém počtu dětí a pro "zdánlivý nedostatek času" ostatní starosti o výchovu dětí přenechávají klidně na bedrech své ženy. Není proto možné mluvit o uvědomělém mateřství, nýbrž o uvědomělém rodičovství. Je k této intimní záležitosti potřeba vždy dvou lidí a jejich dobré vůle, postižena je ovšem vždy více žena, ať její těhotenství skončí nežádoucím porodem či potratem.“ Jako jediná se tak ve své argumentaci navrátila k prvorepublikové rétorice československých poslankyň, které tak často reflektovaly úsilí žen prosadit své nároky vůči

¹¹¹⁷ *Vlasta* 1969, roč. 23, č. 23, s. 16.

¹¹¹⁸ *Literární noviny: Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky* 1957, roč. 6, č. 27, s. 9.

¹¹¹⁹ *Vlasta* 1957, roč. 11, č. 11, s. 11.; *Vlasta* 1957, roč. 11, č. 11, s. 12.

mužům. V důsledku tak interpretovala muže a ženy jako dvě skupiny s protichůdnými zájmy nebo jako dvě strany sporu.¹¹²⁰ Jedná se o naprosto výjimečnou argumentační linii, a to nejen v kontextu jednání o potratové legislativě. Poslankyně Trpíková de facto přinášela na půdu komunistického parlamentu prvky prvorepublikového feministického diskurzu, ačkoli sama nikdy nebyla nijak zapojena do prvorepublikového ženského hnutí nebo vrcholných pater prvorepublikové politiky. Poslankyně chápala uvolnění potratové legislativy jako krok ženám prospěšný a v intencích západního feministického diskurzu považovala právo na potrat za „lidské právo“, které je úzce spojené s rovnoprávností žen a mužů v otázkách svobodného nakládání s vlastním tělem. O úplné svobodě rozhodování žen ve věci jejich reprodukčního potenciálu však rozhodně hovořit nelze.

V převážně mužském prostředí rozhodujících špiček tak na dlouhou dobu převládl názor, že by žena neměla o svém těhotenství rozhodovat sama a neomezeně. Z odůvodnění legislativního návrhu je zřejmé, že cílem zákonné úpravy byla především lepší kontrola růstu obyvatelstva.¹¹²¹ Stát o kontrolu a zvýšení porodnosti soustavně usiloval na mnoha frontách. Uzákonění interrupcí bylo interpretováno jako opatření, které spolu s další legislativou pozitivně přispěje k populačnímu růstu. „Ze zkušenosti nejen u nás, ale i v některých ekonomicky vyspělých státech víme, že demografický vývoj společnosti je ovlivňován i řadou neekonomických vlivů, jako je například výchova k uvědomělému rodičovství, kvalitně a dobře organizované služby, vyhovující obchodní síť s odpovídající úrovní obsluhy, dostatek míst v jeslích a mateřských školkách, dobře vedené družiny mládeže, zdravotní péče a co hlavního, vhodné společenské klima, které by správně ocenilo ženu jako matku, ale i ženu, která se podílí svou prací na tvorbě společenského bohatství.“¹¹²²

Potraty měly být prováděny jen výjimečně a rukou odborníka. Ženy by v ideálním případě zůstaly bez zdravotních následků a po potratu mohly znovu otěhotnět.

Od roku 1953 se také vedla evidence československých žen s problémovým těhotenstvím, jejímž cílem bylo soustavné mapování všech případů, které by mohly končit samovolným potratem, nebo se u nich vyskytovaly zdravotní indikace pro interrupci. Podkladem pro evidenci byl seznam chorob, při jejichž diagnostikování měl být potrat vyhodnocen jako odůvodněný. Každá nemocnice musela rovněž zaznamenávat všechny provedené potraty a pravidelně analyzovat motivace žen pro žádost o interrupci stejně jako důvody, které vedly k jejímu provedení. Zároveň se měla legalizace potratu pozitivně promítnout na poklesu neodborně provedených přerušení těhotenství. Tím pádem by měl

¹¹²⁰ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023004.htm>

¹¹²¹ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023001.htm>

¹¹²² <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/003schuz/s003007.htm>

rovněž být radikálně snížen počet žen, které v důsledku takového zákroku zůstaly neplodné a pro další růst populace tedy zcela nepoužitelné. Dle vyjádření některých politiků se mělo už jen faktem, že žena předstoupí před pověřenou komisi, docílit snížení potratovosti obecně. Tvůrci zákona věřili, že komise ženě pomůže, poradí, domluví jí a informuje jí o veškeré pomoci, kterou jí stát jako matce poskytne. Budoucí matka měla následně sama z vlastního rozhodnutí od potratu upustit. „Veliký důraz bude třeba klást v komisích na přesvědčování žen, aby od své žádosti, jsou-li důvody neopodstatněné, upustily a hledaly jiné řešení z obtížné situace způsobené těhotenstvím. Komise budou přímo pomáhat při odstraňování těchto potíží.“¹¹²³ Pokud matce nakonec nebyl potrat povolen, měla komise rovněž působit tak, aby se matka na své dítě upřímně těšila. „Komise bude mít za úkol nejen rozhodnout, avšak v případech, kdy opravdu nenajde důvod k přerušení matku přesvědčit, že jí není možno vyhovět. A nejen to, avšak najít všechny důvody pro to, aby dítě čekala s láskou.“¹¹²⁴

Žena měla také být obšírně informována o rizicích spojených s pokoutním, ale i s lékařsky provedeným potratem. Zákrok byl zpoplatněn částkou 200-500 korun, přičemž výše poplatku mohla být upravena a komise měla pravomoc poplatku žadatele zcela odpustit. Vzhledem k průměrnému platu 1400 Kčs měsíčně se totiž nejednalo o zrovna malou částku. Ačkoli byla plánovaná cenová dostupnost legálního potratu navrhovateli jmenována jako jedna z nutných podmínek účinnosti zákona, není možné chápat potrat jako všeobecně dostupnou službu. Přiznání či nepřiznání práva na potrat je navrhovateli zákona z roku 1957 interpretováno jako lakmusový papírek vyspělosti lidské společnosti. V odůvodnění zákona a rovněž na stránkách ženského tisku se často setkáváme s explicitním poukázáním na nerovné postavení ženy v minulosti nebo na kapitalistickém Západě. Onen prezentovaný ideální typ ženy v kapitalistické společnosti trpěl mimo jiného také tím, že nemohl svobodně rozhodovat o svém mateřství.¹¹²⁵

Recepce zákona ve společnosti byla jistě ovlivněna dobovým diskurzem o potratech. Na stránkách ženských časopisů se o prospěšnosti či správnosti legalizace potratu nevedla žádná diskuse. Ve veřejném prostoru ani v odborných časopisech neshledáváme po schválení zákona polemiku nad jeho podobou či nad jeho možnými důsledky. Alena Wagnerová uvádí, že dle průzkumu z roku 1959 se pro možnost potratu vyslovilo 73 % vdaných československých žen. Téměř 40% z nich pak schvalovalo naprostou svobodu ženina rozhodnutí o narození či nenarození dítěte. Naopak na Slovensku s potraty v žádné podobě zásadně nesouhlasilo 31,4 % žen, přičemž v Čechách jen 20 %. Wagnerová větší rezervovanost

¹¹²³ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023004.htm>

¹¹²⁴ <https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023004.htm>

¹¹²⁵ Např. Vlasta 1950, roč. 4, č. 17, s. 8.; Vlasta 1977, roč. 31, č. 28, s. 4–5.

vůči interrupcím ve východní části Československa interpretuje jako důsledek vlivu katolické církve. Samotná katolická církev se však na listech svých periodik v roce 1957 ani později k zákonům o interrupcích nevyjadřovala.¹¹²⁶ Ačkoli se postoj církve a papeže k potratům ve světě v 50. letech zásadně nezměnil, neodrážela se očekávaný odpor v československých církevních hnutích. Je tomu tak patrně v důsledku soustavně probíhajících represí vůči představitelům katolické církve a dalších náboženských hnutí v Československu. Ústřední postava kolaborující katolické církve v Československu Josef Plojhar, a Mírové hnutí katolického duchovenstva, pak zcela v duchu důsledné podpory a následování sovětských vzorů pochopitelně vůči uvolnění potratů nijak nevystupovali.¹¹²⁷

Nejčtenější ženský časopis *Vlasta* poskytoval značný prostor varovným článkům, v nichž lékaři upozorňovali na zdravotní rizika neodborně i odborně provedených interrupcí. Jako zvláště nebezpečné byly chápány potraty prvorodiček, které by pak v důsledku gynekologických zánětů či jiných poškození nemohly porodit už ani jedno dítě. „90 % sterilních žen je neplodných po prvním potratu, a že 15–20% manželství nemůže mít děti, protože se žena rozhodla odstranit své první dítě“¹¹²⁸ Taková žena byla v diskurzu časopisu z principu nešťastná, nenaplněná, její manželství nefungovalo a doslova si tak zkazila život.¹¹²⁹ Článek neuvádí jen děsivé statistiky ukazující až ¾ neplodnost mladých žen po potracení prvního dítěte. Obšírně akcentuje i škody na socialistické hospodářství zapříčiněné ženami, které podstoupily pokoutný potrat a následně šly do pracovní neschopnosti.¹¹³⁰ Problematika potratů se odrážela i v povídkové tvorbě tištěné na stránkách ženských periodik. Např. v povídce *Budeš žít* staví autorka Milena Majorová hlavní hrdinku do pozice ženy potýkající se s nechtěným těhotenstvím. Ačkoli má hrdinka nejprve zcela “sobecké pnutí” ilustrované monologem “Nenechám si to, za žádnou cenu si to nenechám! Mám právo na svůj život a já ho chci využít k větším věcem, než k praní plenek!” Následně se hrdinka, těsně před tím, než postoupí pokoutně provedenou interrupci, správně rozhodne dítě si ponechat a nerozbíjet tak vztah se svým partnerem.¹¹³¹ Dle statistických šetření se většina žen

¹¹²⁶ O potratech mezi lety 1956 a 1958 setrvaly mlčely jak Katolické noviny, tak časopis *Lidová demokracie*.

¹¹²⁷ Více k pozici církví v komunistickém Československu např. HARMANN, Jan – SVOBODA, Bohumil – VAŠKO, Václav. *Kardinál Tomášek, Svědectví o dobrém katechetovi, bojácném biskupovi a statečném kardinálovi*. Praha, 1994; BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Josef. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno, 2013.; DEMEL, Zdeněk. *Pod dohledem církevních tajemníků, Omezování činnosti katolické církve v Československu 1945–1989 na příkladu jihočeského regionu*. Brno, 2008.

¹¹²⁸ *Vlasta* 1957, roč. 10, č. 40, s. 12.

¹¹²⁹ Např. *Vlasta* 1957, roč. 11., s. 11.

¹¹³⁰ Tamtéž.

¹¹³¹ *Vlasta* 1956, roč. 9, č. 42, s. 5.

k legalizaci potratů stavěla kladně, obzvláště v případě, kdy bylo možné tímto způsobem regulovat počet členů domácnosti. V průběhu sledovaného období se snižoval počet dětí na jednu ženu, přičemž tři a více dětí shledáváme v rodinách čím dál tím méně.¹¹³² Setrvalý pokles porodnosti a růst počtu potratů nezabrzdl ani v polovině 60. letech uzákoněné prodloužení mateřské dovolené na celých 22 týdnů a trvá až do přelomu 60 a 70. let.

Zákon o interrupcích, účinný od roku 1958, byl několikrát novelizován. Úpravy v zákoně opět sledovaly státní zájmy, které akcentovaly potřebu vysokého populačního růstu. Legalizace interrupcí, která zapříčinila téměř dvojnásobný nárůst počtu potratů, byla zcela v rozporu se snahou o konstantní růst populace v socialistickém Československu. Na druhé straně ve vládě i u odborné veřejnosti panovala obava, že restriktivnější přístup k interrupcím by opětovně vyvolal vždy jen nárůst pokoutních potratů.¹¹³³ S analogickým problémem nízké porodnosti se přitom potýkal téměř celý východní blok a v mnoha zemích docházelo v 60. a 70. letech k zásadním restriktivním změnám v interrupčních zákonech. Jediným novým omezením se v Československu mělo stát paušální odmítání potratů v případě prvního těhotenství vdané ženy bez zdravotních indikací. Vyhláška ministerstva zdravotnictví z roku 1960 nově upravovala případy těhotných dívek mladších 15 let, které v původním interrupčním zákoně nebyly vůbec řešené.¹¹³⁴ Komise byla vyzývána k důkladnému zvážení každého takového případu a byla oprávněna o těhotenství informovat rodinu žadatelky a přizvat si k řízení muže, který těhotenství způsobil.¹¹³⁵ To mělo od roku 1961 platit i pro všechny dívky mladší 18let. Právě od uvedení tohoto opatření v platnost se ve výsledcích statistického dotazování častěji objevovala obava z indiskrece komise. Dále byl touto vyhláškou zrušen poplatek za provedení přerušování těhotenství, čímž se de facto staly interrupce dostupnější i těm nejchudší ženám. Poplatek byl však hned po dvou letech opět zaveden.¹¹³⁶ V Československu největších změn doznala komise posuzující oprávněnost požadavku potenciální matky. Dle novelizace č. 104/1961 Sb. již neměla tříčlenná komise zahrnovat dva lékaře a jednu „žena

¹¹³² Např. Vlasta 1968, roč. 22, č. 3, s. 4.

¹¹³³ Čísla, která jasně ukazují rapidní nárůst provedených potratů, jsou bezesporu znatelně ovlivněna přechodem části potenciálních matek z rukou ilegálních potratářů do rukou lékařů. Lze předpokládat, že reálný počet všech provedených interrupcí před rokem 1957 nebyl výrazně nižší. Jen se odehrával v šedé zóně mimo oči statistiky.

¹¹³⁴ "Komise po zvážení všech okolností projednávaného případu rozhodne, zda je nutno vyrozumět rodiče ženy mladší 15 let o tom, že žádá o umělé přerušování těhotenství." <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=129&r=1960>

¹¹³⁵ Vyhláška ministerstva zdravotnictví č. 129/1960 Sb., o změně vyhlášky, kterou se provádí zákon o umělém přerušování těhotenství. [online]. [cit. 2015-08-18]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=129&r=1960>

¹¹³⁶ Vyhláška č. 104/1957, „Vyhláška ministerstva zdravotnictví, kterou se provádí zákon o umělém přerušování těhotenství“. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-104>

životem zkušenou“.¹¹³⁷ Vedle lékařů měl zasednout poslanec okresního národního výboru. Členstvo mohlo být v případě nutnosti doplněno o čtvrtý poradní hlas pověřence z lékařského prostředí. Úprava byla v podstatě ústupkem kritice ze strany lékařské obce, která onu „ženu z lidu“ nepovažovala za dostatečně kompetentního posuzovatele žádostí. Z reakcí ve Vlastě je možné vyčíst, že v roce 1961 bylo mateřství pokládáno za ženin úkol a závazek vůči socialistické společnosti. Bezdětnost je tedy interpretována jako svého druhu provinění. „Znamená-li nový zákon osvobození ženy od obtíží nežádoucího mateřství, neznamená, že ji zbavuje povinnosti k mateřství vůbec. Žena musí být svobodná jako člověk, musí být však ukázněná – stejně jako muž – jako člen socialistického společenství, a musí plnit přirozeně i své úkoly v této společnosti a k této společnosti. Nejpřednějším jejím úkolem je dávat národu děti. (...) nový zákon nesmí působit protipopulačně.“¹¹³⁸

Od šedesátých let můžeme v novelách shledávat snahu o ústup od striktně lékařského nahlížení na úkol komise. Dle novely z roku 1962 se měla komise sestávat převážně z poslanců okresního národního výboru, přičemž lékař byl jen třetím poradním hlasem do počtu. Celá instituce pak měla nově spadat pod okresní národní výbor.¹¹³⁹ Je třeba si uvědomit, že čelní představitelé národních výborů byli v drtivé většině muži. To celou tuto striktně ženskou záležitost de facto vrací do rukou mužů. Důvode pro reorganizaci komise byla víra ve větší obeznámenost komunálních politických představitelů s možnostmi posouzení a řešení sociálních indikací vedoucích ženu k potratu.¹¹⁴⁰ Např. sehnáním bytu se měl důvod žadatelky odstranit a interrupci pak bylo možné prohlásit za neopodstatněnou. Ženské časopisy o potratu v kontextu novely referovaly jako „zlu“, ke kterému můžou vedle důvodů zdravotních vést jen důvody sociální, které jsou ale v socialistickém státu řešitelné jinak než interrupcí.¹¹⁴¹ Mezi lety 1962 a 1973 je výše uvedené složení komise nejhlasitěji kritizováno. Vytykána je mu především nekompetentnost a neodbornost.¹¹⁴² V odborných gynekologických časopisech se obecně s kritikou komisí setkáme poměrně často a v 70. letech se mezi kritické

¹¹³⁷ Tamtéž, § 3.

¹¹³⁸ Vlasta 1961, roč. 14, č. 23, s. 11.

¹¹³⁹ „Okresní národní výbory, obvodní národní výbory v Praze a městské národní výbory v Bratislavě, v Brně, v Ostravě a v Plzni (dále jen "okresní národní výbory") zřizují okresní interrupční komisi jako užší komisi při zdravotnické komisi a pověřují ji působností ve věci provádění řízení o umělém přerušování těhotenství. Podle potřeby mohou zřídit i více takových interrupčních komisí, a to zpravidla pro každou nemocnici s poliklinikou.“ <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=126&r=1962>

¹¹⁴⁰ Vlasta 1963, roč. 17, č. 6, s. 2.

¹¹⁴¹ Obhajoba potřebnosti regulace potratů ze strany komisí se objevuje zejména v první polovině 70. let také ve Vlastě. Žena, která se stále chce svého nenarozeného potomka vzdát, ačkoli její žádost komise neshledá relevantní, je pak vykládána jako patologická a nemorální. Rovněž samotné nechtěné těhotenství je v tomto diskurzu interpretováno jako „mravní hřích nezodpovědnosti“ Vlasta 1972, roč. 26, č. 39, s. 23.

¹¹⁴² Např. Vlasta 1964, roč. 18, č. 51, s. 1–2; Vlasta 1989, roč. 43, č. 25, s. 6.

body přidává rovněž rovina zhodnocení „úspěšnosti“ potratových komisí. D. Fukalová se staví vůči nátlaku na žadatelku a zmiňuje chybný postup ministerstva zdravotnictví při evaluaci jednotlivých komisí dle počtu zamítnutých žádostí.¹¹⁴³

Po zpřísnění postupu komisí a reorganizaci jejich složení se počet legálně prováděných interrupcí sice snížil, ale dle analýz uveřejněných v odborném časopisu československé gynekologie se naopak o 13 % zvýšil počet samovolných a podomácku provedených potratů, stejně jako počet sebevražd těhotných žen.¹¹⁴⁴ Podle zprávy státní populační komise se při dotazování k roku 1969 pro úplné zrušení komisí vyslovilo 43 % žen v Čechách a téměř 39 % žen na Slovensku. Podporu komisím obecně vyjadřovaly spíše ženy starší a ženy s nižším vzděláním.¹¹⁴⁵ Komise měla zajistit maximální kontrolu státu nad porodností a měla eliminovat jak potraty obecně, tak potraty ilegální. Komise sice mezi lety 1957 a 1971 povolovala 85 % – 92 % všech žádostí, ale ani tento relativně „benevolentní“ přístup nezaručil, že každé z dětí, které se v důsledku zamítnutí žádosti mělo narodit, opravdu přišlo na svět. Ženy patrně nesdílely racionální přístup komise.

Je jistě na místě se ptát, jak široká byla pravomoc poslanců v potratové komisi právě vzhledem k řešení sociálních obtíží žadatelek např. bytové krizi. Ministerstvo zdravotnictví při vyhodnocování pravidelných zpráv potratových komisí navíc uvádí jen několik málo případů, kdy byl ženě potrat „rozmluven“ na základě poskytnutí bytu.¹¹⁴⁶ Rozhodování komise se dle jejího zadání odvíjelo jen ze zhodnocení sociální situace potenciální matky a nezohledňovalo její postoj k vlastnímu tělu. Funkce člena interrupční komise byla v ženském tisku prezentována jako obtížná a záslužná. Často to byly právě dlouholeté členky potratových komisí, kdo se k otázkám přerušování těhotenství vyjadřoval. Většinou se jednalo o vyjádření odsuzující žadatelku a interpretující samotný potrat jako velké zlo. Např. v roce 1974 se k umělému přerušování těhotenství stavěla předsedkyně interrupční komise v Novém Jičíně jako k velkému sobectví. Zároveň kritizuje ženy, které o své situaci před komisí nevypovídají pravdivě, aby jim byl povolen potrat.¹¹⁴⁷

Dle demografického sborníku patřily v celém sledovaném období k nejčastěji uváděným důvodům pro předčasné přerušování těhotenství vysoký počet dětí, skutečnost, že žena

¹¹⁴³ FUKALOVÁ, Drahoslava. *Znovu k problematice rozhodování interrupčních komisí*. In: Československá gynekologie. 1979, roč. 44, č. 10, s. 752.

¹¹⁴⁴ ČERNOCH, Antonín. *Symposion o problémech interrupce a antikoncepce*. In: Československá gynekologie. 1964. roč. 29, č. 10, s. 594.

¹¹⁴⁵ PROKOPEC, J. *Postoje k interrupci*. In: Zprávy státní populační komise 1969, č. 1.

¹¹⁴⁶ NA ČR, Praha. Fond ministerstva zdravotnictví, Podklady pro 8. zasedání kolegia ministra zdravotnictví ČSR dne 16. 12. 1976 v 9 hodin, Zprávy o zkušenostech interrupčních komisí a vývoji potratovosti za rok 1975, rejstřík 1644, karton 27. [paginace není].

¹¹⁴⁷ Vlasta 1974, roč. 28, č. 2, s. 7.

je samoživitelkou, bytová nouze a rozpad rodiny. Až do poslední novely v roce 1973 bylo nejvíce žadatelek mezi ženami vdanými. Od druhé poloviny 60 let narůstal počet žadatelek pod 25 let a žen prvorodiček.¹¹⁴⁸

Jedním z možných způsobů, jak eliminovat potratovost bylo zpřístupnění antikoncepce. Mezi hlasité podporovatele antikoncepčních pilulek dostupných v Československu od 60.let patřil MUDr. Vojta. Ženy by s jejich pomocí mohly ovlivňovat početí a zároveň by se vyhnuly nepříjemnému řízení potratové komise i zákroku samotnému. Vůči antikoncepčním pilulkám ovšem vystupoval poměrně široký zástup žen, který je na jedné straně kritizoval za nemorálnost, a na druhé straně se obával, že sex bez rizika otěhotnění (tj. zodpovědnosti a následků) udělá z žen jen sexuální otrokyně mužů.¹¹⁴⁹ V roce 1972 se v dalším novelizačním návrhu na ministerstvu zdravotnictví explicitně řešily jak antikoncepční pilulky, tak otázka sterilizace žen. Diskuse se točila kolem eugenického termínu „zkvalitnění obyvatelstva“. Sterilizace měla napomoci omezení porodů zdravotně a mentálně postižených dětí. V tomto kontextu byly zmiňovány především ženy romského původu, u nichž docházelo ke sterilizaci i bez jejich vědomí.¹¹⁵⁰

Další novela pak roku 1973 v reakci na četnou kritiku za členy komise stanovuje lékaře, sociologa a psychologa. Přítomnost psychologa měla pozitivně působit na mateřské pudy žadatelky. Ty byly v dobovém diskurzu chápány jako „přirozené“ a byly esenciální součástí každé ženy. Psycholog měl ženě pomoci v těžké situaci a měl v ní touhu po mateřství „probudit“. ¹¹⁵¹ Praktiky potratových komisí byly široce diskutovány především na stránkách odborných časopisů. V České gynekologii z roku 1974 je explicitně zmiňován případ, kdy necitlivé jednání se žadatelkami u žen způsobuje dlouhodobé depresivní stavy. ¹¹⁵² Zdá se, že Drahoslava Fukalová se problematice působení komisí věnovala dlouhodobě. Její kritický postoj byl veskrze ojedinělý. Potratové komise kritizovala za přístup k ženě, za jejich nátlakové jednání a za zavádějící přesvědčování žen o zdravotních rizicích zásahu. Fukalová

¹¹⁴⁸ PROKOPEC, J. *Zkušenosti interrupčních komisí a současná prováděcí praxe zákona o umělém přerušení těhotenství*. In: Demografie 1964, roč. 6, č. 3, s. 242–247; VANĚK, Antonín. *Příznaky krize manželské rodiny*. Praha, 1971, s. 291.

¹¹⁴⁹ Vlasta 1969, roč. 23, č. 15, s. 19.

¹¹⁵⁰ *Souhrnná zpráva z konference Nedobrovolná a nucená sterilizace romských žen: Spravedlnost a odškodnění obětem v České republice* [online]. Varšava, 2016 [cit. 2022-10-17]. Dostupné z: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/7/288621.pdf>

¹¹⁵¹ FUKALOVÁ, Drahoslava. *Psychologické aspekty interrupce*. In: Československá gynekologie. 1974, roč. 39, č. 3, s. 204–206.

¹¹⁵² Tamtéž.

se jasně stavěla za právo ženy rozhodnout o svém těle, a vymezovala se proti dobovému diskurzu, v němž žena vystupovala jako stvoření s přirozenou potřebou mateřství.¹¹⁵³

Navzdory babyboomu první poloviny 70. let počet interrupcí dále setrval stoupal. Potratovost rapidně rostla především u žen s vyšším vzděláním, které měly obecně děti později a měly jich méně. Nejčastějšími žadatelkami o předčasné přerušování těhotenství se po roce 1974 staly ženy do 30 let. Tímto trendem se hluboce zabýval Ústav národní výchovy. Dle údajů ústavu bylo první polovině 70. let průměrně každé třetí těhotenství ukončeno potratem.¹¹⁵⁴ Novela zákona jasně stanovila konkrétní diagnózy duševních i fyzických chorob, které měly být považovány za relevantní vzhledem k provedení interrupce. Zároveň byl dle vyhlášky každý gynekolog povinen nahlásit Veřejné bezpečnosti každý případ, kdy žena potratila jinak než řízeně pod dohledem lékaře. Analogicky měl lékař postupovat, také pokud potrat zanechal na ženě trvalé následky nebo pokud žena na následky amatérsky provedeného přerušování těhotenství zemřela. Dle vyhlášky neměly na potrat na území Československa právo ženy jiné než české či slovenské národnosti, vyjma těch, které zde setrvaly dlouhodobě. Velice striktně měla komise postupovat vůči žadatelkám bezdětným nebo matkám jen jednoho dítěte. Nebyly-li u těchto žen shledána zdravotní rizika, měl být potrat povolován jen zcela výjimečně. Aby se zastavil setrvalý růst počtu interrupcí, byl minimální interval mezi dvěma zákroky stanoven na dobu jednoho roku.¹¹⁵⁵

V sedmdesátých letech se poprvé za sledované období rovněž ve větší míře setkáváme s diskusí nad pojetím sociální a psychologické povahy samotného nechtěného těhotenství. Dle D. Fukalové, se zamítnutí interrupce ze strany komise jeví jako „trest“ za nezodpovědné chování žadatelky. Zvláštní „morální apel“ byl pak přikládán zákazům potratů v případech, že žena otěhotněla se ženatým mužem v mimomanželském styku. Takové chování totiž zásadním způsobem narušovalo instituci socialistické rodiny, která tvořila základní stavební jednotku lidově-demokratické republiky. Udržování manželství v chodu bylo v dobovém diskurzu státním zájmem a jakékoli narušování funkcí této instituce vnímaly autority jako útok vůči socialistické morálce.¹¹⁵⁶

Další z mnoha novel vešla v platnost roku 1980.¹¹⁵⁷ Zásadní změnou bylo zohlednění selhání masového rozšíření hormonální antikoncepce. V osmdesátých letech se rovněž měnila i povaha samotného zákroku a přistoupilo se k aplikování metody tzv. miniinterrupce, která

¹¹⁵³ FUKALOVÁ, Drahoslava. *Znovu k problematice rozhodování interrupčních komisí*. In: Československá gynekologie. 1979, roč. 44, č. 10, s. 752–754.

¹¹⁵⁴ ŠRÁČEK, Jiří. *Ženám po umělém přerušování těhotenství*. Ústav zdravotní výchovy. Praha, 1988, s. 6.

¹¹⁵⁵ Vyhláška č. 71/1973 Sb. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-71>

¹¹⁵⁶ Např. Vlasta 1967, roč. 21, č. 21, s. 6–7.

¹¹⁵⁷ Vyhláška č.80/1980 Sb. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1980-80>

byla výrazně méně riziková a méně invazivní. Jistý vliv měly i nově publikované psychologické studie věnující se dětem, které přišly na svět neplánovaně, tj. mnohdy následkem nepovolených potratů.¹¹⁵⁸ Společně s diskusí nad praktickou podobou potratu se přehodnocovala i podoba jeho schvalování. Potratové komise nebyly společností fakticky nikdy akceptovány. Problematičnost jejich složení, kompetence, působení i reálného vlivu zapříčinila výše zmíněné mnohačetné novelizace a opakované projednávání na stránkách odborného tisku. Články lékařů a gynekologů, ač kritické ke stávajícím poměrům, byly i v 80. letech stále zcela v souladu s dobovým diskurzem. O potratech nereflektují jako o ženském právu a žena nebyla v těchto textech jedincem, který mohl se svým tělem svobodně a autonomně nakládat. Žena byla interpretována jako objekt lékařské péče podléhající disciplinaci.¹¹⁵⁹

Kritika existence komisí dospěla svého vrcholu ve druhé polovině 80. let. V pozdním socialismu se debata nad působením komisí stále častěji přesouvala i na stránky ženského tisku. V časopise *Vlasta* narážíme dokonce na veskrze feministický a individualistický diskurz, který relativizoval legitimitu rozhodnutí komise nad osudem žadatelky. Takový typ veřejné diskuse naprosto neodpovídal definici autoritativního režimu ani totalitnímu charakteru socialistického Československa. Ve druhé polovině 80. let se tak ve věci potratů aspoň navenek rozvíjel střet vlivových struktur i názorů. Ve veřejné (nikoli odborné) diskusi můžeme hovořit o jisté individualizaci tématu ženské reprodukce. Svůj vliv mohly mít i jisté průsaky západních feministických ideologií. Zásahy do ženina soukromého práva rozhodovat o jejím těle prováděné v zájmu státu a socialistické společnosti byly čím dál častěji chápány jako neoprávněné.¹¹⁶⁰ To narušilo jak kontinuitu diskurzu o potratech, tak kontinuitu institucí s tím spojených. Jedním z podněcujících faktorů mohla být i vzrůstající se vlna diskusí o právu na potrat a uvolňování této legislativy v západní Evropě. Západ, který byla autoritami v socialistickém Československu vždy prezentován jako zpátečnický a vůči ženským právům nepřátelský, nyní předbíhal „pokrokový“ východní blok na jeho vlastním „hřišti“. Zajímavý je v tomto ohledu postoj ministerstva zdravotnictví, který (zdá se) musel tlaku odborné veřejnosti čelit. Vláda v polovině 80. let dospěla k názoru, že je třeba zákon zásadně novelizovat. Chybovost nebo kontroverzi komisí však návrh zákona ani jeho připomínkování nikterak nepřiznaly. Návrh byl odůvodňován scientistickým diskurzem, který jednoduše a bez reflexe minulého zdůrazňoval postup vědy. Možnost širšího používání neinvazivních

¹¹⁵⁸ MATĚJČEK, Zdeněk–DYTRYCH, Zdeněk–SCHÜLLER, Vratislav. *Pražská studie o dětech z nechtěného těhotenství*. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa* 1976, roč. 11, č. 2, s. 99–112.

¹¹⁵⁹ DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. Praha, 2012, s. 69–70.

¹¹⁶⁰ ŠRÁČEK, Jiří. *Antikoncepce – Ano, či ne?* In: *Vlasta* 1984, roč. 38, č. 5, s. 10.

miniinterrupcí byl tak nadřazena všem dalším důvodům pro přepracování zákona. Navrhovatelé se rovněž vymezili vůči obavám ze snížení porodnosti.¹¹⁶¹ Strach z poklesu natality je jakousi červenou linií, která se táhne již od roku 1950 všemi diskusemi nad potraty. „Je potřeba aby u nás žilo dostatek lidí, aby osadili továrny, a hlavně obdělali všechnu půdu. Je potřeba, aby množství lidí na 1 km² bylo v souladu s poměry evropskými (...) Chybějí nám lidé v hornictví, stavebnictví a zemědělství.”¹¹⁶² Zdá se, že argument poklesu populace a potřeby lidských zdrojů byl v socialistické společnosti mnohem silnější než argument zahrnující morální kontroverze kolem samotného zákroku. „Vražda“ nenarozeného dítěte byla v těch patrech politiky, kde se o potratové legislativě skutečně rozhodovalo, záležitostí buď vůbec nereflektovanou nebo striktně ideologicky odsuzovanou. Jedná se o zvláštní paradox. Zaměříme-li se na vztah nejširší veřejnosti k potratu jako takovému, byla právě morální stránka přerušení těhotenství spojená s jistým vnitřním morálním rozporem. Otázka, zda se jedná o „vraždu“ či nikoli se zdá být ve skutečnosti tou nejproblematičtější především u starších generací a u věřících.¹¹⁶³ Respondentky dotazované autorkou disertační práce se v tomto ohledu vůči interpretaci interrupce jako usmrcení dítěte vymezovaly. Respondentka Alena však připustila, že kdyby se o jejím potratu dozvěděla „mamka“ patrně by jí za „vražedkyni“ považovala.¹¹⁶⁴ Respondentka Violeta dále upozorňovala na velice silně vnímané riziko sociálního vyloučení. Potrat chápala jako poklesek, a pokud k němu přeci jen došlo tak „Se o tom nemluvilo“.¹¹⁶⁵

Legislativní iniciativa se ani v období perestrojového uvolňování nevázala na reflexi oněch velmi různých názorů na akt interrupce. Apriori odmítavý přístup k možné diskusi byl u politických špiček v pozdním socialismu zcela v souladu s komplexním totalitním a ideologickým diskurzem socialistického Československa. Přesto byl zákon z roku 1986 zcela revolučním krokem k osvobození ženy od jejích reprodukčních závazků vůči společnosti.¹¹⁶⁶ Možnost podstoupit interrupci měla nově mít každá žena do 12 týdnů stáří plodu. Komise byly zcela zrušeny a žadatelka nově nemusela uvádět žádné důvody pro své rozhodnutí. Žena byla zbavena nutnosti vyjednávat o právu na své tělo se státem a společností. Rok 1986 je tak zásadním mezníkem. Reprodukce se svým způsobem posunula zpět do soukromé sféry ženy, a ačkoli byla vysoká natalita stále státním zájmem, vzdával se stát legislativních

¹¹⁶¹ Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1986cnr/tisky/t0023_00.htm

¹¹⁶² Vlasta 1957, roč. 10, č. 46, Dopis V. Čtvrtečka.

¹¹⁶³ WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha 2017.

¹¹⁶⁴ Archiv autorky, nahrávka Alena.

¹¹⁶⁵ Archiv autorky, nahrávka Violeta.

¹¹⁶⁶ https://www.psp.cz/eknih/1986cnr/tisky/t0012_00.htm

forem nátlaku. Z tohoto úhlu pohledu bylo zrušení komisí typickým příkladem modernizační individualizace společnosti a je jedním z nejdůležitějších emancipačních zákonů vůbec. Celá záležitost se měla dle zákona z roku 1986 řídit jasným a rychlým postupem. „Žena písemně požádá o umělé přerušování těhotenství ženského lékaře zdravotnického zařízení příslušného podle místa jejího trvalého pobytu nebo místa pracoviště nebo školy. Lékař je povinen poučit ženu o možných zdravotních důsledcích umělého přerušování těhotenství i o způsobech používání antikoncepčních metod a prostředků. Jestliže žena na umělém přerušování těhotenství trvá a zjistí-li lékař, že jsou splněny podmínky pro jeho výkon, určí zdravotnické zařízení, kde se výkon provede.“¹¹⁶⁷ Umělé přerušování těhotenství nemělo být prováděno cizinkám, které se v České socialistické republice zdržovaly pouze přechodně.

Bezprostředně po tom, co zákon nabyl platnosti, došlo v Československu k rapidnímu nárůstu počtu uměle přerušovaných těhotenství.¹¹⁶⁸ Důvodem k růstu počtu přerušovaných těhotenství však patrně nebyla jen větší dostupnost zákroku. V „perestrojkových letech“ se spolu s celou ekonomickou podobou řízení státního hospodářství měnil i přístup ke štědré pronatalitní politice. Dobový diskurz se od 70. let zásadním způsobem proměnil. Dlouhá mateřská dovolená byla v odborných kruzích vnímána jako neefektivní a státní rozpočet zatěžující nadstavba, která nebyla v koherenci s reformní metodou řízení a přerozdělování státních financí.¹¹⁶⁹ Zároveň bylo z četných vyjádření lékařské obce patrné, že ačkoli bylo na nedostatečnou dostupnost antikoncepčních prostředků soustavně upozorňováno již více než dvě desítky let, nedošlo na farmaceutickém trhu k významnějším změnám. Interrupce se tak patrně staly rozšířeným a dostupným prostředkem obrany před nechtěnými porody. Rapidní nárůst potratů ve druhé polovině 80. let je patrně možné interpretovat i jako reakci na „otevřené dveře“ k ulehčení starosti o domácnost. Ze statistických šetření a dotazování, která po celé sledované období probíhaly, se soustavně ukazuje neovladatelnost předepsané role řádné socialistické ženy při vyšším počtu dětí. Pokud měla žena 3 a více dětí, ukazovalo se jako přinejmenším obtížné zvládat vedle domácnosti ještě zaměstnání, a o veřejné angažovanosti pak nemohla být vůbec řeč.¹¹⁷⁰ Dokladem toho byl i velmi nízký počet funkcionářek s více než dvěma dětmi. Potřeba podpory ze strany rodiny a pomoc babičky s péčí i o jedno či dvě děti je zmiňována také téměř v každém publikovaném rozhovoru s poslankyněmi. Dítě by rovněž ekonomicky nepříznivě ovlivnilo rodinný rozpočet.

¹¹⁶⁷ Zákon č. 66/1986 Sb. Zákon české národní rady o umělém přerušování těhotenství. 3.11. 1986, částka 22. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1986-66>

¹¹⁶⁸ Vlasta 1989, roč. 43, č. 45, s. 7.

¹¹⁶⁹ Více např.: ŠVEC, Luboš. *Perestrojka, Pobaltské Republiky a Československo 1988–1991*. Praha, 2013.

¹¹⁷⁰ Např. Vlasta 1987, roč. 41, č. 39, s. 6.

Neměla-li ženy k dispozici antikoncepci, řešila nechtěné těhotenství potratem. Taková praxe byla v přímém rozporu s oficiálně proklamovanou komunistickou ideou o režimu, v němž mohlo v důstojných podmínkách vyrůst každé dítě.

Nejvyššího poměru mezi porody a potraty bylo dosaženo v roce 1989. V tomto roce připadalo dle dat ČZSO na 100 porodů celých 98 potratů. Vlasta v květen 1989 informovala dokonce o poměru 111 interrupcí na 100 porodů. Článek také varoval před snižováním věkového průměru rodiček a hrozbou AIDS.¹¹⁷¹ Od začátku devadesátých let pak potratovost nabyla stabilně klesající tendenci. Ještě v roce 1990 připadalo na 100 narozených dětí celých 96,2 potratů, což bylo v porovnání s evropským průměrem obrovské číslo. Obdobím s historicky nejvyšší potratovostí v Československu tedy byla právě druhá polovina osmdesátých let minulého století. Na přelomu 80. a 90. let končilo potratem každé druhé těhotenství a na začátku tisíciletí každé třetí těhotenství. Po roce 1990 se však trend obrátil a pokračuje setrvalým úbytkem potratů až do dnešních dní. Dle ČZSO skončilo ještě v roce 1990 interrupcí celých 43 % těhotenství. O deset let později už jen 25 % a v roce 2012 bylo předčasně ukončeno jen 16% těhotenství.¹¹⁷² Za rychlým poklesem počtu potratů nestojí zpřísnění legislativy ani jiná státně direktivní politika, ovlivňující svobodné rozhodování žen. Nejzásadnější vliv na omezení počtu interrupcí má dostupnost antikoncepčních prostředků.

S ohledem na vyjádření respondentek k tomuto ožehavému tématu je zřejmé, že po celé sledované období byl potrat (bez ohledu na legislativní úpravy jeho dostupnosti) společensky diskvalifikující a morálně problematickým základem. O značném rozšíření této formy zamezení nechtěnému těhotenství v socialistickém Československu zcela jasně svědčí také četné statistiky.

¹¹⁷¹ Vlasta 1989, roč. 43, č. 19, s. 15.

¹¹⁷² <https://www.czso.cz/csu/czso/52002eb1aa>

10. FEMINISMUS V ČESKOSLOVENSKU

Pro komplexní uchopení problematiky proženských aktivit a emancipační politiky v socialistickém Československu je nezbytné se pozastavit nad vzájemným vztahem socialistické „emancipace shora“ a feminismu. Až anekdoticky, ale velmi výmluvně k obecnému povědomí o tom, co si sledovaná společnost představovala pod pojmem feminismus, působí definice feminismu ve slovníku jazyka českého z roku 1952. Ten definuje feminismus jako „hájení rovnoprávnosti žen s muži za kapitalismu“ nebo „ženský ráz, uměleckou zálibu pro ženské postavy“¹¹⁷³. Spojení feminismu se zálibou v ženských postavách není zdaleka jediným nepřesným narativem, který v dobovém diskurzu o feminismu panoval. Termíny „feminismus“, „feministický“ nebo „feministka“ měly po celé sledované období jasné pejorativní podtext. Nesloužily k označení aktivit a kroků, které by sloužily ke zkvalitnění života žen v Československu. Celé hnutí bylo spojováno s buržoazními vrstvami a v důsledku toho spadalo do kategorie nepřátelských ideologií. Feminismus byl označován také za cizorodý prvek ze Západu, případně ideologii spadající do minulosti.¹¹⁷⁴

Rudé právo přiznávalo feminismu jeho historickou úlohu. V minulosti byl tento „buržoasní přežitek“, slovy periodika, „chtě nechtě“ součástí revolučního hnutí dělnického třídy.¹¹⁷⁵ Za feministické bylo označováno i předválečné ženské hnutí, jehož protagonistky také samy sebe nazývaly feministkami.¹¹⁷⁶ V encyklopedii moderní ženy se dočteme, že feminismus byl vlastní nejen buržoazním ženských organizacím ale i socialistům.¹¹⁷⁷ Právě zrada sociálně demokratických vůdců měla přispět k tomu, že do západoevropského ženského hnutí začal pronikat buržoazní feminismus, který ženy odpoutával od třídních úkolů proletariátu.¹¹⁷⁸ Luisa Landová Štychová, bývalá poslankyně prvorepublikového parlamentu za národní socialisty a komunistickou stranu, sama sebe před druhou světovou válkou označovala za feministku. V roce 1965 se v jednom z jejích článků pro časopis *Vlasta* dočteme, že „feminismus je revoluční názor na tzv. ženskou otázku.“ Vykládala jeho význam v opozici vůči tzv. maskulinismu, který byl dle jejího soudu reakčním úsilím udržet „nadprávi mužů v rodině

¹¹⁷³ TRÁVNÍČEK, František. *Slovník jazyka českého*. Praha, 1952, s. 350. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7f4b0e80-61bf-11e3-8c6a-005056825209>

¹¹⁷⁴ *Vlasta* 1968, roč. 22, č. 25, s. 16–17.

¹¹⁷⁵ RP 1948, roč. 27, č. 267, s. 4.

¹¹⁷⁶ HORÁKOVÁ, Milada. *Jak jsem se stala feministkou?. Ženská národní rada*. Únor 1940.

¹¹⁷⁷ *Encyklopedie moderní ženy*. Praha, 1966, s. 476. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b7a39f90-b813-11e3-b74a-5ef3fc9ae867>

¹¹⁷⁸ BREJCHOVÁ, Jiřina– HOLEČKOVÁ-DOLEJŠÍ, Božena – KOŠNAROVÁ, *Vlasta*. *Postavení žen v ČSSR*. Praha, 1962, s. 22. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:18cc41f0-dfcc-11e5-9f76-5ef3fc9bb22f>

i ve státě“.¹¹⁷⁹ Sama se však už k tomuto hnutí nehlásila. Feminismus byl tak odsunut do pozice zastaralé ideologie. Bylo tomu tak mimo jiné i proto, že jej již dle oficiálního výkladu ženské otázky nebylo třeba a „Socialismus byl povýšen nad feminismus, protože toho pro ženy mnoho vykonal.“¹¹⁸⁰ Feminismus se označuje za slepou uličku ženského hnutí a následování falešné vize odstranění patriarchátu.¹¹⁸¹

Feminismu byly vyčítáno zejména jeho domnělé podněcování nepřátelství mezi muži a ženami. Ti měli v socialistické ideologii postupovat společně proti společnému nepříteli, jímž byl kapitalismus. Slovník vědeckého komunismu o feminismu tvrdí, že “často podněcuje nepřátelství mezi pohlavími, aniž se dotýká základů kapitalistického zřízení.”¹¹⁸² To bylo zcela v rozporu s ideou ženské emancipace uvnitř socialistického zřízení, která chápala odstranění třídního útlaku jako nezbytný předpoklad úspěšné ženské emancipace. Proto spolu mohly, navzdory často striktně levicové orientaci západních feministek, ženské organizace východního bloku a západní feministky jen obtížně spolupracovat.

Specifická podoba emancipace shora, někdy nazývaná „socialistický feminismus“, neměla se západním feminismem nic společného.¹¹⁸³ Vládnoucí marxisticko-leninská třídní ideologie nepracovala se ženami jako se třídně nerozlišenou specifickou zájmovou skupinou. Ústřední emancipační myšlenkou byla emancipace dělnické třídy bez rozlišení pohlaví. Tradiční marxismus se od feminismu distancoval. Neuznával specifické podrobení ženy v patriarchální společnosti ani možný rozpor mezi zájmy žen a mužů. Zaměřoval se pouze na útlak žen kapitálem a zcela přehlížel podřízenost žen mužům v beztřídní společnosti.¹¹⁸⁴

V důsledku likvidace občanské společnosti, zejména spolkového života a samostatně fungujících ženských organizací získal stát monopol na výklad, artikulaci a řešení ženské otázky. Situace po únoru 1948 fakticky neumožňovala vznášení vlastních požadavků ze strany žen. Emancipace probíhala, jak již bylo zmíněno, zcela v režii státní ideologie a zejména ve prospěch a v zájmu režimu. Vyvázání ženy z domácí sféry by bylo možné označit za účelové. Nebylo motivováno tlakem „zespodu“ – ze strany československých žen. Kroky, které prováděl stát, fakticky vedly k dosažení mnoha bodů programu západních feministických organizací. Nebraly ovšem ohled na specifické individuální požadavky a zájmy žen. Režim

¹¹⁷⁹ Vlasta 1965, roč. 19, č. 39, s. 2.

¹¹⁸⁰ Vlasta 1947, roč. 1, č. 51, s. 15.

¹¹⁸¹ Vlasta 1988, roč. 42, č. 15, s. 10.

¹¹⁸² RUMJANCEV, Aleksej Matvejevič – OBORSKÁ, Jarmila. *Slovník vědeckého komunismu*. Praha, 1978, s. 307–308. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:1d45fa02-a5d1-11e3-a597-5ef3fc9bb22f>

¹¹⁸³ VALDROVÁ, Jana, FORMÁNKOVÁ, Lenka – RYTÍŘOVÁ, Kristýna. *ABC feminismu*. Brno, 2004, s. 204.

¹¹⁸⁴ Více např. BEHREND, Hanna. *Marxismus und Feminismus – inkompatibel oder verwandt?* In: UTOPIE kreativ 1999, roč. 1, č. 109/110, s. 162–173.

v důsledku tlaku na ekonomické osamostatnění žen povýšil status žen jakožto skupiny. Ženy však zůstaly pouze subjektem státní politiky a nebyly svobodné na individuální úrovni.

Vedle prosazení nástupu žen do práce, zvyšování jejich kvalifikace, prodlužování mateřské dovolené a zajišťování služeb kolektivní výchovy (tj. vedle autoritami prosazených legislativních opatření), napomohl narovnání pozic mezi muži a ženami i proces znárodnění. Společenské postavení mužů se zakládalo mimo jiné na jejich ekonomickém statusu. Vzhledem k faktu, že ženy tvořily jen marginální skupinu vlastníků znárodněných majetků, zasáhla nivelizace společnosti a zchudnutí bohatých především muže. Ti ztratili své výsadní postavení živitelů rodiny. Navzdory tomu však muži v Československu nepřišli o svou ekonomickou hegemonii, s níž se pojila i hegemonie politická a kulturní. Mužské vlastnosti byly chápány jako výchozí společenská norma. Muž byl pro režim i ženy vzorem emancipované entity a ženy se v rámci emancipace snažily těmto vzorům přiblížit. Prvky a charakterové vlastnosti spojované s maskulinitou byly určující pro úspěch. Objevovaly se ve výčtech žádoucích charakteristik socialistických žen zejména (ale nejen) v 50. letech v ženských časopisech. Zaměstnané ženy musely naplňovat tyto charakteristiky za účelem pracovních úspěchů a zisku společenského kapitálu. Spolu s označením práce ženy v domácnosti za neproduktivní, klesla i společenská hodnota ženy v domácnosti. V rozporu s tím jsou soustavné výsledky sociologických dotazování, které, jak již bylo zmíněno, ukazují, že většina mužů by, pokud to finanční situace rodiny dovolí, preferovala, aby jejich partnerka zůstávala v domácnosti a do zaměstnání nedocházela.

Náhled mužů na tuto maskulinizaci ženské role, přinejmenším v období pozdního socialismu, ilustruje například rubrika Dialog v časopise Vlasta, kde se na konci 80. let začaly zvolna prezentovat různé názory čtenářů na společenská témata, zejména z oblasti rodinného života a života žen. Diskuse staršího data na podobné téma se v dobovém tisku neobjevovaly a prostor jim byl poskytnut až s perestrojkovým uvolňováním. Ohlasy mužských respondentů se přitom vždy nesly v jednoznačně antiemancipačním duchu. Jeden ze čtenářů například tvrdil, že „Ženy mají emancipaci a teď nevědí co s ní.“ Dotazovaní tvrdili, že emancipace dělá z žen bytosti, s nimiž již není možné manželské soužití. Cítí se nadřazeny mužům a neuznávají je. Další autor příspěvku pro tuto rubriku by se rozvedl z podobného důvodu a soudí, že ženy se po rozvodu mají nesrovnatelně lépe než muži, kteří musí platit výživné. Čtenářům starší generace pro změnu vadí, že „ženy změnilly rovnoprávnost za rovnost pohlaví.“ Přejímají zvyky mužů, kouří a pijí. Slovy příspěvku anonymního autora „Když už naplňujete školy, fabriky, úřady a jiné instituce, nesmíte se divit, že jsou vám muži nevěrní, že chodí z práce pod parou a zrovna vás doma neobskakují. Mají toho dost ze zaměstnání. Nedivte se také,

že zrovna k vám, ženám, moc úcty nemáme – zdaleka ne tolik, jako měli naši rodičové a prarodičové, kteří o emancipaci nic nevěděli! Jsme totiž takoví, jaké jste si nás udělaly!“ Taková vyjádření jsou dokladem skutečnosti, že jistá a vzhledem k mediálnímu prostoru, který jí byl poskytován, nikterak marginální, skupina mužů neakceptovala socialistický model emancipované ženy. Vzhledem k téměř celospolečenskému odmítnutí feministických myšlenek v 90. letech lze předpokládat, že tento odpor k ženské emancipaci nebyl po revoluci nijak importován, ale naopak existoval přinejmenším mezi československými muži již před listopadem. Přítomnost kontinuity tohoto přinejmenším rezervovaného vztahu k ženské emancipaci je až pozoruhodně jednoznačná. V mediálním prostoru byla sice patrná až na konci 80. let, ale rozhodně nemůžeme mluvit o její nepřítomnosti v předcházejícím období. Odpor mužů vůči zaměstnání žen a vůči ženám ve vedoucích funkcích byl často řešen nejen na půdě Národního a Federálního shromáždění. Svědčila o něm i dobová dotazníková šetření. Muži se ve Vlastě v poslední třetině 80. let nejčastěji shodovali, že nemohou obdivovat ženu emancipovanou, ani jí vyjadřovat lásku a něhu. Emancipovaná žena pro tyto respondenty ztrácela svou ženskost. Některá vyjádření pak vyznívala nejen ostře kriticky ale dokonce pejorativně. Je otázkou, proč bylo v ženském tisku věnováno tolik prostoru právě těmto z povahy konfrontačním mužským názorům. Snažila se Vlasta přitáhnout více čtenářek nebo vyvolat diskusi? Souviselo zpřístupnění této rubriky širokému spektru názorových skupin s perestrojkovou liberalizací a očekávaným uvolněním? Příkláněla se redakce Vlasty k feministickému diskurzu tím, že otevřela prostor pro střet mužů a žen jako dvou protichůdných zájmových skupin? Svůj význam při čtení těchto slov má i skutečnost, že sama redakce byla označována ze „přesvědčené feministky“, ačkoli Vlasta rozhodně ani na konci 80. let nevykazovala snahu o redefinici své pozice loajálního režimního média.¹¹⁸⁵ Sama redakce se k feminismu jako ideologickému směru ještě v roce 1988 vyjadřovala veskrze negativně. Feminismus, dle mínění Vlasty, sice nastavil zrcadlo diskriminaci žen, ale ukázal jí křivě. Dle vyjádření redakce totiž neřešil problémy nezaměstnaných žen a pomíjel třídní útlak.¹¹⁸⁶

Ženy se ve sledovaném období označování za feministky otevřeně bránily. Rudé právo například referuje o tom, že tímto pejorativním přízviskem jsou neprávem častovány ženy, které chtějí volno v práci kvůli dětem. Nebo chtějí předat starost o domácnost muži.¹¹⁸⁷ Ostatně slovy „nejsem feministka, ale“ uváděly ženy aktivní ve veřejném prostoru své projevy před listopadem a mnohdy je uvádí tak i po něm. Nejedná se přitom o československé specifikum,

¹¹⁸⁵ Vlasta 1988, roč. 42, č. 9, s. 22.

¹¹⁸⁶ Vlasta 1988, roč. 42, č. 15, s. 11.

¹¹⁸⁷ RP 1981, roč. 61–62 č. 240, s. 2.

neboť stejnou frází užívaly podle reportáže Rudého práva i delegátky světového kongresu žen ze zemí východního bloku.¹¹⁸⁸ Ministryně Ludmila Jankovcová už na konci 40. let tvrdila, že není feministkou, jelikož jako socialistka zahrnuje feminismus pod socialismus. Rovněž v souladu s dobovým diskurzem přislíbila, že ač je ženou, její hlavní starostí nebude feministická politika, ale namísto toho se bude starat „aby úsek dvouletého plánu, byl pořádně plněn“.¹¹⁸⁹

Naprosté odstřížení od západních myšlenkových proudů vedlo v Československu k nerefektování vývoje feminizmu jako takového. Téměř vždy, když se (i po revoluci 1989) veřejnost, politická reprezentace či média vztahovaly k feminizmu, reagovaly výhradně na myšlenkový základ jeho první vlny. Počátky první vlny feminizmu, která zasáhla i československou společnost, můžeme v našem prostředí spojovat s aktivitami Elišky Krásnohorské a vznikem gymnázia Minerva, počátkem boje za volební právo žen nebo už s o půl století starší tradicí českých ženských spolků. Aktivity označitelné za feministické každopádně vycházely z tradice ženského hnutí před vznikem republiky.¹¹⁹⁰ První vlna feminizmu v důsledku společenského a geopolitického vývoje odezněla v průběhu 30.let. V Československu i v mnoha zemích západního světa bylo dosaženo většiny cílů, které si feministické hnutí stanovilo. Ženy v Československu měly legislativně zajištěnou rovnost pohlaví, získaly volební právo, přístup na vysoké školy, právo na majetek atd. Ve druhé řadě se o ústup samotných českých feministek od jejich programu zasloužila hospodářská krize a na ní navazující krize válečná. Poslankyně a veřejně aktivní ženy se v dobách ekonomické krize začaly věnovaly zaopatření nezaměstnaných, řešení neutěšené hospodářské situace a posléze se zasazovaly o zachování státu a národa čelícího hrozbě nacismu.¹¹⁹¹

První i druhá světová válka, stejně jako ekonomický krach 30. let, znamenaly pro ženy emancipační impulz. Situací vynucený nástup žen do zaměstnání a nepřítomnost mužů vedly u žen, které byly do té doby uzavřené v domácí sféře a ekonomicky závislé na manželovi, k dosud nepoznanému finančnímu osamostatnění a vzrůstu s tím spojeného sebevědomí.¹¹⁹² V západním světě se situace zásadně proměnila v 50. letech, kdy v důsledku hospodářského rozmachu nebyl již ženin příjem pro udržení rozpočtu domácnosti nutný. Mnohdy vzdělané

¹¹⁸⁸ RP 1981, roč. 61–62, č. 240, s. 2.

¹¹⁸⁹ Vlasta 1947, roč. 1, č. 51, s. 15.

¹¹⁹⁰ Více např. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha, 1999.

¹¹⁹¹ KOPŘIVOVÁ, Štěpánka. *Od žen v politice k politice. Společná činnost československých poslanců v letech 1918–1948*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Katedra hospodářských a sociálních dějin, s. 86–100.

¹¹⁹² FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh, 2006, s. 11–40.

a kvalifikované ženy tak v souladu s dobovou představou o ideálním fungování rodiny odcházely do role matek a manželek v domácnosti. Tato pozice však zejména vzdělané ambiciózní ženy nenaplňovala. Frustrace z méněcennosti, a zároveň pocit, že by přece měly být ve své přirozené mateřské roli zcela šťastné, byl jedním z příčin rozvoje tzv. druhé vlny feminismu. Hnutí je spojováno s autorkou Betty Friedan a její knihou *Mystika ženství*.¹¹⁹³ Feministky 60. let formulovaly soubor zcela nových zásad a požadavků. Svět, v němž žily, označovaly za patriarchální. Byl vytvořen muži pro muže. Muž a jeho maskulinní vlastnosti byly normou, ke které se ženy vždy vztahovaly jako „ty druhé“. Řád byl udržován nejen muži, kteří drželi většinu ekonomické síly a moci ve státě. Na stabilitě sociálního uspořádání se podílely i ženy. Ženy tento režim přijímaly a samy na sobě prováděly kulturní kontrolu. Feministky předně usilovaly o plné právo žen rozhodovat o svém osudu samostatně. Požadovaly rovný přístup ke všem profesím a vyvázání se z nevděčných, časově náročných a stereotypních prací v domácnosti. Součástí jejich úsilí byla i snaha o to, aby se mateřské roli ženy dostalo více společenského uznání. Reprodukční úloha ženy neměla být chápána jako samozřejmost, ale měla ženám zajistit rovnoprávné postavení ve veřejném prostoru. Chtěly také získat větší kontrolu žen nad vlastním tělem, s čímž se neoddělitelně pojilo zajištění práva na potrat.¹¹⁹⁴

Druhá vlna feminismu se také věnuje psychologické podstatě genderové diverzity. Táže se po podstatě maskulinity a feminity, jejich kulturní podmíněnosti a společenské reprodukci těchto vzorů. Feministky už neusilovaly o narovnání pozice žen do pozice mužů. Neusilovaly o stejnost. Heslem druhé vlny je „rovnost v rozdílnosti“ – snaha o uznání rozdílnosti mužů a žen bez nadřazování jednoho či druhého na základě těchto odlišností.¹¹⁹⁵

Předmětem zájmu feministek se v důsledku toho stala i mužská identita a vzory a vlivy, které ji formují. Všechny tyto myšlenky, i společenské dění s jejich prosazováním spojené, zůstaly v Československu zcela nereflktovány. Jediným otevřenějším „průsakem“ feministických myšlenek spojovatelných s druhou vlnou feminismu byl překlad stěžejního díla *Druhé pohlaví* francouzské filozofky a feministky Simone de Beauvoir.¹¹⁹⁶ Ačkoli se jedná o knihu publikovanou v originále již v roce 1949¹¹⁹⁷ její první překlad do češtiny vyšel až v roce 1966. Jednalo o významně zkrácenou verzi doplněnou o doslov Jana Patočky.¹¹⁹⁸

¹¹⁹³ FRIEDAN, Betty. *Feminine mystique*. New York, 1970.

¹¹⁹⁴ Např. GREER, Germaine. *Eunuška*. Praha, 2001.

¹¹⁹⁵ Např. GREER, Germaine. *The Whole Woman*. Michigan, 1999.

¹¹⁹⁶ Více k osobnosti Simone de Beauvoir např.: ZEHL ROMERO, Christiane. *Simone de Beauvoir*, Hamburg, 1978.

¹¹⁹⁷ BEAUVOIR, Simone de. *Le deuxième sexe. T. I, Les Faits et les mythes*. Paris, 1949.

¹¹⁹⁸ BEAUVOIR, Simone de a PATOČKA, Jan, ed. *Druhé pohlaví: [výbor]*. Praha, 1966.

Kompletní překlad vyšel o rok později ve slovenštině.¹¹⁹⁹ Tato kniha vzbudila bouřlivé diskuse a setkala s odezvou jak ze strany odborníků, tak široké veřejnosti. Simone de Beauvoir nahlíží na svět mužů a žen očima filozofie. V této práci předložila čtenářům nejen docela nový způsob uvažování o ženské otázce, ale i celou řadu nesmírně vlivných a pro prostředí socialistického Československa zcela revolučních tezí. Nejvýznamnější diskuze nad Druhým pohlavím proběhla na stránkách Literárních novin. Debata ukázala, že se díky de Beauvoir v českém prostředí objevil zcela nový typ debaty o otázkách genderu a emancipace žen, odlišné od té, která byla vedená tzv. shora na základě politického programu státního socialismu. V jednom ze svých komentářů vyzdvihuje filosof Jan Patočka přínos práce a schopnost autorky „spatřit svět jinak“. Vymezil se vůči kritikům a psal, že „můžeme se rozházet v řešení, nevidíme-li její problém, nevíme nic o ženské otázce dnešního dne. Ženská otázka není vyřešena a může být vyřešena v budoucnosti několika vědecko-technickými hmaty.“ Takové vyjádření bylo zcela v rozporu s dobovou představou o ženské otázce vyřešené již dávno prostým instalováním socialismu. Zároveň tak předznamenal i myšlenkový obrat, který prodělal Svaz žen i ženy v Národním shromáždění o dva roky později. Tvrdil také, že společnost s naprostou samozřejmostí nadržuje mužům. Zmiňoval i některé konkrétní projevy těchto patriarchálních rysů společnosti. Mluvil o neoblíbenosti ambiciózních a úspěšných žen u mužů, nesprávném nadřazování mateřské role nad jakoukoli jinou realizaci ženy o existenci jistého „numerus clausus“ pro přijímaných žen na střední a vysoké školy i do pracovních pozic. Kritizoval posílání žen k hrncům, jakmile se objevil nedostatek pracovních pozic, nebo ty lukrativní pozice obsazovaly ženy.¹²⁰⁰ Navzdory skutečnosti, že uvolňování v období Pražského jara umožnilo otevřenější kritiku postavení žen v Československu i diskusi nad řešením ženské otázky, nedalo větší prostor feministickým myšlenkám. Feminismus si ponechal auru nežádoucí buržoazní ideologie, pro kterou není v Československu místo. Poslankyně a čelní představitelky Svazu žen, které se po invazi sovětských vojsk staly pro své politické postoje nežádoucími, byly označovány za feministky. Celá nová podoba Svazu žen, o kterou ženská organizace na konci 60. let usilovala, byla nálepkována jako feministická a tudíž chybná. Feministické myšlenky se v ženských časopisech neobjevovaly a až na naprosté výjimky je nerefletovaly ani odborná veřejnost či tisk. Na konci 80. let byl tzv. druhé vlně feminismu věnován krátký článek ve Vlastě. Tento myšlenkový proud byl interpretován jednoduše jako frustrace hmotně zajištěných žen, které nechtěly hledat seberealizaci v rodině.¹²⁰¹

¹¹⁹⁹ BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Bratislava, 1967.

¹²⁰⁰ Literární noviny: Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky. Praha, 1967, roč. 16, č. 12, s. 3. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7e0eea31-b951-41c8-9296-7554e6c7a847>

¹²⁰¹ Vlasta 1988, roč. 42, č. 15, s. 10.

Myšlenky feminizmu začaly do československého veřejného prostoru pronikat až po roce 1989. Mezi tím na Západě prošly feministické myšlenky zásadní revizí a prodělaly několik dalších „vln“. Feminismu se jako myšlenkovému směru začala věnovat seriózní pozornost až po roce 1991, kdy vzniklo Centrum pro Gender Studies. Postoj československých žen a mužů k nově přichozí ideologii byl více než rezervovaný. Důvodů a předpokladů k nepřijetí feministických myšlenek bylo hned několik. Předně se jednalo o ideologii hlásící se k myšlenkám ženské emancipace. Ta byla v dobovém diskurzu neoddelitelně spojena s ideologií minulého režimu, jehož komplexní odmítnutí v 90. letech ve společnosti dominovalo. Ženská zkušenost se státem řízenou emancipací také nebyla vnímána jednoznačně pozitivně. Československé ženy byly znalé všech úskalí, které dvojí role zaměstnané „emancipované ženy“ přináší. Československé ženy byly komunistickým emancipačním programem tlačeny do zaměstnání, kde se jim ale nedostávalo ani rovných platů ani rovného přístupu ke kariéernímu růstu. Zároveň jim nebylo mateřských povinností a muži se s nimi ve větší míře nedělili o moc a vlivové pozice. Emancipace tak nenaplnila jejich očekávání. Mnohé ženy, a ještě častěji muži, vnímali emancipaci jako něco, co ženám škodí, zbavuje je ženskosti a přidává starostí. Nezanedbatelné procento žen se ve chvíli, kdy to bylo z hlediska hospodaření domácnosti možné, vrátilo k roli ženy v domácnosti. Necháply tedy feministické myšlenky jako pro ženy přínosné. Neopominutelný je i fakt, že v situaci, kdy byla zaměstnaná žena vnímána jako ideál socialistické ženy, bylo odmítnutí této role součástí odporu proti režimu.¹²⁰²

Feminismus byla negativně přijímán i pro jeho levicovou orientaci. Proti západním feministkám se hojně vyjadřovali i emigranti a Čechoslováci navracející se z exilu do vlasti. Velmi významnou roli tedy sehrála média, která bezprostředně po revoluci prezentovala feminismus jako radikální hnutí a ženy-feministky prezentovala dle tradičních stereotypů jako ošklivé mužatky neúspěšné v osobním i profesním životě.¹²⁰³

Svou roli i hrála i negativní zkušenost žen s organizací žen za předchozích 40.let. V paměti společnosti byl Československý svaz žen na komunistický režim přímo navázanou organizací s politickým programem. Svaz nebyl vnímán jako organizace, která by ženám pomáhala. Na jednu stranu byl spíše prodlouženou rukou komunistické ideologie, na straně druhé byl Svaz považován za spolek žen důchodového věku organizující vedle politických školení jen „pečení perníčků a háčkování“.¹²⁰⁴

¹²⁰² OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Discourses of gender in pre- and post- 1989 Czech culture*. Pardubice, 2002, s. 195.

¹²⁰³ Např. *Vlasta* 1995, roč. 49, č. 10, s. 7.; *Vlasta* 1995, roč. 49, č. 31, s. 7.

¹²⁰⁴ *Vlasta* 1990, roč. 44, č. 10, s. 10–11.

V důsledku otevření společenské diskuse i zavedení svobody slova se ve veřejném prostoru feministické myšlenky západního stříhu přeci jen v jisté velmi malé skupině žen prosadily. Feminismus se však rozhodně nestal v uvažování o postavení žen dominantním elementem. Ve Vlastě se v rozhovorech se ženami aktivními v proženské politice můžeme dočíst mnohé o jejich vidění světa. Na druhou stranu i tyto ženy odmítaly feminismus jako zvrácený ve srovnávání žen s muži. Žena se dle jejich mínění nemohla vyrovnat muži v jeho mužském světě a v jeho mužských kategoriích. Žena byla vnímána jako jemnější pohlaví. Proto se měla i v zájmu spokojeného rodinného života, podle toho chovat a nechat se mužem „ochraňovat“. Odsuzovaly také glorifikaci mužských rysů u žen, kterou spojovaly s tlakem minulého režimu. V diskurzu ženského tisku 90. let byla orientace žen na kariéru vykládána jako zásadně problematická a měla mít negativní vliv zejména na děti a rodinný život celkově. Československé ženy, které se v zájmu kariérních úspěchů snažily chovat jako muži, neměly dostatečné pouto k dětem a nechtěly s nimi být doma. V rozhovoru byly také kritizovány československé ženy, které ztrácely v očích dotazovaných žen svou feminitu a nevážily si mateřské dovolené. Oproti tomu mateřská dovolená pro otce byla dle mínění respondentek nemyslitelnou, jelikož „Dítě potřebuje matku“ a pobyt na mateřské dovolené by byl pro muže traumatický. Kalkulovaly s představou o mužské a ženské přirozenosti. Konkrétně to byli muži, kdo neměl schopnost se do dítěte vcítit. Jeho výhradní kontakt s potomkem by také nutně vedl k frustraci dětí. V jistém rozporu s nastíněným tradicionalistickým viděním ženy, je úsilí těchto aktivistek o prosazení co nejširšího zastoupení žen v československé politice. Mluvily také o tom, jak prospěšná by byla existence samostatné politické strany žen. Zejména jim však vadilo malé množství žen v parlamentní politice. „Muž o některých věcech rozhoduje falešně, protože nemá určitou zkušenost, určitý pohled na svět. Nemůže ho ani mít, je jinak vybaven. Jestli v zákonodárných sborech nebude aspoň třetinová účast žen, může to skončit nějakou nepravostí. Mezi ženami je málo tribunů. Bylo tomu tak vždy.“¹²⁰⁵ Jediný dohledatelný pokus o vstup „strany žen“ do Československého parlamentu souvisí s neúspěšným úsilím Hnutí za rovnoprávné postavení žen v Čechách a na Moravě, které v koalici se Spojenectvím zemědělců a venkova kandidovalo ve volbách roku 1990. Přední pozice na kandidátce zaujímaly např. a hl. město Prahu do Sněmovny lidu JUDr. Olga Knoblochová a do ČNR MUDr. Eva Mráčková.¹²⁰⁶

¹²⁰⁵ Tamtéž.

¹²⁰⁶ AÚSD, fond soudobá dokumentace, Volební plakáty. Hnutí za rovnoprávné postavení žen v Čechách a na Moravě.

11. POSLANKYNĚ A POLITICKÉ PROCESY

Politické procesy 50. let byly nástrojem útlaku komunistického režimu. Cílem politických procesů bylo stabilizovat a utvrdit pozici komunistické strany. Procesy měly zastrašit a potlačit veškerý odpor vůči nově zavedenému lidově demokratickému zřízení. V duchu teorie zostrujícího se třídního boje a hledání nepřitele ve vlastních řadách bylo v průběhu let 1949–1955 vyneseno 95 000 rozsudků z politických důvodů. Celkem padlo 232 trestů smrti, z nichž celých 178 bylo vykonáno.¹²⁰⁷ S mašinerií politických procesů jsou spojeny i některé československé poslankyně. Ženy z Národního shromáždění se objevovaly jak na pozici vyšetřovatelů, tak mezi odsouzenými. Sovětský svaz s Josipem Vissarionovičem Stalinem v čele zažil první vlnu monstrprocesů už ve 30. letech 20. století.¹²⁰⁸ Tato forma likvidace politických a ideologických odpůrců a případně konkurentů se stala inspirací pro sérii vykonstruovaných procesů, která v průběhu 50. let zasáhla všechny státy východního bloku. Jejich oběťmi se stali představitelé zbytků politické opozice, třídní nepřátelé i vrcholní komunističtí politici. Po Albánii, Bulharsku a zejména Maďarsku byla vlna monstrprocesů sovětského stříhu odstartována i v Československu. Na podzim 1949 dorazili do Prahy sověští bezpečnostní poradci, aby zaručili korektní průběh těchto justičních inscenací po sovětském vzoru.¹²⁰⁹ Ideologem a ústřední autoritou nastíněného dění v Československu byl Václav Kopecký. Legislativní oporu politických procesů tvořil zejména velmi kreativně vyložitelný Zákon na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb. z 8. října roku 1948.¹²¹⁰ Oběťmi prvních politických procesů v Československu se stávali především členové opozičních politických stran, političtí odpůrci, kulaci a církevní představitelé. Po zinscenovaném maďarském justičním řízení s Laczo Rajkem se pak v duchu stalinské doktríny o hledání „vnitřního nepřitele“ na místech obžalovaných začali objevovat vysoce postavení komunisté.¹²¹¹ Jedním z nejznámějších a nejvýznamnějších politických procesů 50. let v Československu byl proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice, jinak známý jako „proces s Miladou Horákovou“. Mezi odsouzenými bychom našli hned tři bývalé československé poslankyně – Miladu Horákovou, Fráňu Zemínovou a Antonii Kleinerovou. Hlavní soudní řízení probíhalo od 31. května do 8. června 1950. Tento ústřední

¹²⁰⁷ Převzato z: VLČEK, Tomáš. *Seznam popravených pro politické trestné činy v období 1948–1989*. Totalita.cz [online]. [cit. 2022-08-15]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/seznamy/poprawy.php>

¹²⁰⁸ Více např. CONQUEST, Robert. *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*. Oxford, 1968.

¹²⁰⁹ KAPLAN, Karel. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha, 1992, s. 13–50.

¹²¹⁰ Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010-2022 [cit. 15. 8. 2022]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-231>

¹²¹¹ KAPLAN, Karel. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha, 1992, s. 53–80.

a nejsledovanější proces, v němž figurovali převážně poslanci bývalých opozičních stran, skončil 4 rozsudky smrti. V průběhu následujících let byla vedena celá řada návazných menších procesů s celkem 639 obviněnými. Dle Karla Kaplana tak bylo uděleno celkem 10 trestů smrti, 48 doživotních trestů a další tresty odnětí svobody v souhrnné délce 7830 let.¹²¹²

Milada Horáková, narozená roku 1901, byla, stejně jako Fráňa Zeminová a Antonie Kleinerová členkou Československé strany národně socialistické, a to od roku 1929. Mezi lety 1945 a 1948 byla poslankyní Národního shromáždění. Už před válkou se intenzivně věnovala práci v ženském hnutí. Byla blízkou spolupracovnicí Františky Plamínkové, čelní představitelkou prvorepublikové Ženské národní rady a poválečné Rady žen. Během druhé světové války byla i s manželem aktivní v protinacistickém odboji. 2. srpna 1940 byla společně s manželem zatčena.¹²¹³ Důvodem pro její zatčení však nebyla práce v Petičním výboru nebo Politickém ústředí, ale práce v ŽNR. Pro nacistické okupační autority byly tedy nepřijatelné zejména její feministicky orientované proženské aktivity. Po únorovém převratu se stala nepohodlnou jako opoziční politička i jako feministka a představitelka opozičního „buržoazního“ proudu ženského hnutí.

Františka Zeminová, narozená roku 1888, byla rovněž členkou Národně socialistické strany a se stranou jakou takovou byla také nejvíce svázána. Byla nejdéle působící poslankyní a v předválečném parlamentu setrvala po celou existenci republiky.¹²¹⁴ Ještě před první světovou válkou se intenzivně věnovala feministické práci a stala se čelní osobností socialistického ženského hnutí. Byla známá svými protikomunistickými výroky a otevřenou někdy až zesměšňující kritikou Gottwalda.¹²¹⁵ Ostrými antikomunistickými vyjádřeními nešetřila ani těsně před únorem.¹²¹⁶ Fráňa Zeminová byla výraznou a známou osobností české politiky. Po únoru 1948 se vzdala své funkce v Národním shromáždění.¹²¹⁷

Oproti tomu Antonie Kleinerová se začala politicky angažovat až po druhé světové válce. Ve třicátých letech byla spolupracovnicí stejně staré Milady Horákové na ministerstvu sociální péče. Za druhé světové války se spolu s manželem rovněž zapojili do odboje. Ona i její muž Jaroslav Kleiner byli roku 1941 je zatčeni. Kleiner byl roku 1942 popraven a Antonie byla

¹²¹² KAPLAN, Karel. *Politický proces s Miladou Horákovou a spol.: komentované dokumenty*. Praha, 2019, s. 9–12.

¹²¹³ Více k osobnosti Milady Horákové např.: IVANOV, Miroslav, *Justiční vražda, aneb, Smrt Milady Horákové*. Praha, 2008.

¹²¹⁴ <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=296&id=4680>

¹²¹⁵ ŠANTRŮČEK, Bohuslav, *K jubileu 35 letů veřejné práce a bojů poslankyně Fráni Zeminové*. Praha, 1932, s. 7.

¹²¹⁶ RP 1947, roč. 27, č. 172, s. 2.

¹²¹⁷ <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=296&id=4680>

vězněna v Ravensbrücku.¹²¹⁸ Mezi lety 1946 a 1948 působila jako poslankyně za národně socialistickou stranu.¹²¹⁹

Celá skupina 13 obžalovaných, z nichž 11 bylo předválečnými a poválečnými poslanci,¹²²⁰ byla obviněna z přípravy protistátního puče, snahy zvrátit politický vývoj v republice, spolupráce se západními tajnými službami a nenávisti k lidově demokratickému režimu. První soudní přelíčení začala 31. května 1950. Konkrétní přepis i podrobnou reportáž z průběhu procesu přineslo Rudé právo.¹²²¹ Za vůdčí osobnost celého vykonstruovaného spiknutí byla označena Milada Horáková. Ta, dle obžaloby, ve Vinoři na faře založila s dalšími obžalovanými „spikleneckou organizaci“ usilující o likvidaci lidově demokratického zřízení a obnovu kapitalismu.¹²²² Skupina měla pracovat ve spojení s emigrací. Žalobce tvrdil, že měla úzké styky se stranickými kolegy a emigranty Hubertem Ribkou, Petrem Zenklem. Kromě toho, že oběma napomohla k odchodu na Západ, jim také měla předávat špionážní zprávy o hospodářské situaci, politické situaci, církevních poměrech v ČSSR a obchodních stycích se SSSR.

Obrovská mediální pozornost a přímé přenosy z přelíčení zapříčinily velký ohlas veřejnosti k celé kauze. Komunistická propaganda soustavně manipulovala veřejným míněním a podporovala nenávist vůči obžalovaným. Rudé právo poskytovalo prostor pro publikování „názoru veřejnosti“. Vybraní Čechoslováci deklarovali souhlas s tvrdým postupem proti obžalovaným. Nejvyšší trest pro Horákovou žádali mimo jiné mladí havíři z dolu Václava Noska v Ostravě, 3000 občanů Gottwaldova, slovenští rolníci a zaměstnanci Škodovky z Hradce Králové. Je pozoruhodné, že nejen mediální prezentace procesu s Miladou Horákovou, ale i dalších procesů 50. let, se značně lišila dle toho, zda šlo o obžalované muže či o ženy. Ženy byly, kromě všech provinění, jichž se dopustili i muži, navíc nařčeny ze ztráty ženskosti. Svou údajnou proválečnou činností se zprotivily všemu, co v dobovém kontextu znamenalo být ženou. Ženy zradily nejen národ, ale i svou ženskost a všechny ostatní ženy. „Stovky rozhořčených dopisů žen a matek seskupily se v naší redakci a všechny píší stejným způsobem. Odsuzují zejména ženy-zrádkyně, které pracovaly pro novou válku. Byly odsouzeny nejen soudem, ale zejména ženami a matkami.“¹²²³

¹²¹⁸ FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr, *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha, 2008, s. 143.

¹²¹⁹ <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2043&org=286>

¹²²⁰ Osm bylo bývalých funkcionářů strany národně socialistické (Horáková, Zemínová, Kleinerová, Buchal, Hejda, Nestával, Pecl, Přeučil), dva sociální demokraté (Peška, Dunder), dva funkcionáři strany lidové (Hostička, Křížek) a jeden obviněný z trockismu (Kalandra).

¹²²¹ RP 1950, roč. 30–31, č. 129, s. 3.

¹²²² RP 1950, roč. 30–31, č. 128, s. 3.

¹²²³ RP 1950, roč. 30, č. 141, s. 5.

Zajímavá je i skutečnost, že naprostá většina řečnic na manifestacích a autorek odsuzujících vyjádření byly ženy. Respondentky byli dělnice, případně členky JZD. Výběr běžných žen do role zástupců lidu, kteří odsoudí zrádce, byl zcela záměrný. Nejednalo se jen o proces s politickou opozicí, ale také o proces, který měl likvidaci jeho představitelk udělat definitivní tečku za předválečným feministickým ženským hnutím. Údernice Řeháčková tak pro Rudé právo řekla, že „Odsuzujeme válečné přípravy imperialistů a smeteme z cesty všechny jejich pomahače, mezi nimi i ty, kteří stojí před soudem v Praze. Žádáme jejich nejpřísnější potrestání“. Růžena Holubová z Prahy 12 se k osobnosti obžalované Milady Horákové vyjádřila ze specificky ženské pozice: „Jako žena těžko mohu pochopit, jak je možné, že matka šestnáctileté dcery si přeje novou válku a účastní se příprav k této válce. Myslím, že všechny naše ženy – matky budou se mnou souhlasit, že špionka Horáková se svými činy zařadila mezi nejhorší zločince, kteří nemají místo v lidské společnosti (..) Nám pracujícím ženám je příklad špionky Horákové výstrahou a pobídnutím, abychom se ještě pevněji semkly v boji za mír a budování socialismu v naší vlasti, kterou si nikým rozvracet nedáme“. Motiv války byl silným apelem pro veřejné odsouzení, nejen, ale především u žen mezi obviněnými. Žena/matka, v dobovém diskurzu tak silně spojená s ochranou míru, se v případě působení ve prospěch válečného rizika zásadně zprotivila genderovému předobrazu. Smyšlené spiknutí bylo spojováno i s rizikem užití atomové bomby. Horáková dle článků publikovaných v Rudém právu „počítala i s tím, že ve válce může být bombardována Praha a vražděny ženy a děti. Je nějaký rozdíl mezi touto Horákovou a pověstnou Elsou Kochovou v Buchenwaldu? Lidský cit nemá ani jedna, ani druhá. Nezáleží jim na životech žen a dětí, jejich přáním bylo krveprolití, vraždění, válka.“¹²²⁴ Dělnice, které se přímo účastnily přelíčení s odsouzenými se shodovaly, že „I ten vyšší trest je pro ně malý“. Reakce na proces nezůstaly jen v rovině petic a prohlášení. Soudružka Božena Svobodová ze závodu Karosa například jako dík státní bezpečnosti za odhalení protistátní organizace „zpevnila normu na položení ruberoidu ze 6,5 na 4 hodiny.“¹²²⁵

Propaganda konstruovala u každé z obžalovaných lehce odlišný příběh. Fráňa Zeminová byla tiskem nálepkována především jako známá nepřítelkyně pracujícího lidu, rozbíječka jeho jednoty a stará služebnice kapitalistů. Konkrétně osoba Zeminové pak byla obviněna z velezrady a špionáže ve spojení s agenty CIC.¹²²⁶ Jako zrádkyně byla prezentována i ve vztahu k ženským hnutím. Tisk psal o její pomoci „těm, kdo ve Vietnamu vraždí ženy

¹²²⁴ RP 1950, roč. 30, č. 130, s. 5.

¹²²⁵ RP 1950, roč. 30, č. 132, s. 1.

¹²²⁶ RP 1950, roč. 30, č. 131, s. 3.

a děti“, čímž se její pozice představitelky hlasu žen zcela zdiskreditovala.¹²²⁷ Její práce v ženském hnutí byla znehodnocena. „Antisociálně smýšlející“ Zeminová se dle Rudého práva starala jen o buržoazní paničky. Jako feministka navíc napomáhala kapitalismu a na potřeby dělníků nemyslela. „dělnické ženy měla ráda jen potud, pokud nic nechtěly. Nejednou se rozčílila, když dělníci nebo ženy kategoricky žádali, aby se jako místopředsdkyně strany přičinila o změnu politické koncepce. [...] Ale přitom se v únoru ve znamení nesouhlasu s vítězstvím tohoto pracujícího lidu vzdala poslaneckého mandátu a postavila se do řady s představiteli kapitalismu a zrádci, aby jim pomáhala ve zločinné protilidové a protinárodní činnosti.“¹²²⁸

Rozsudky nad všemi 13 protagonisty byly vyneseny 8. června. Milada Horáková byla odsouzena k trestu smrti, Antonie Kleinerová na doživotí a Fráňa Zeminová na 20 let. Rozsudek byl vykonán 27. června 1950. Antonie Kleinerová byla postupně vězněna ve Znojmě, Kutné Hoře, v Praze na Pankráci a v Chrudimi. Několik let strávila v pracovním táboře v Pardubicích. Ve vězení měla dle velký vliv na další vězeňkyně a na protest proti nelidským podmínkám uspořádala roku 1954 hromadnou hladovku.¹²²⁹ Na základě šetření tzv. Barákovy komise jí byl roku 1955 doživotní trest snížen na dvacet pět let. V roce 1960 byla ve věku 59 let propuštěna na základě Novotného amnestie.¹²³⁰ Fráňa Zeminová prošla věznicemi v Praze, Jihlavě a v Plzni. Vzhledem k jejímu pokročilému věku a špatnému zdravotnímu stavu byla propuštěna na amnestii roku 1960.¹²³¹

I mezi poúnorovými poslankyněmi bychom našli oběti komunistické justice. Ve vykonstruovaném procesu s krajskými tajemníky, jinak známém jako tzv. Proces s pomahači protistátního spikleneckého centra, byly odsouzeny hned dvě. Jednalo se o jeden ze série československých monstr procesů vedených za účelem nalezení a likvidace „vnitřního nepřítele“ ve straně. Procesy byly namířeny zejména proti vysokým stranickým funkcionářům. Prvním skutečně významným zatčeným byl brněnský krajský tajemník Otto Šling. I na základě jeho výpovědí pak byly pozatýkány desítky významných osobností komunistické strany např. bývalý ministr zahraničí Vlado Clementis, náměstek ministra zahraničních věcí Artur London, náměstek ministra národní obrany generál Bedřich Reicin, předseda sboru slovenských pověřenců Gustáv Husák nebo člen ÚV KSS a pověřenec pro školství a osvětu

¹²²⁷ Tamtéž.

¹²²⁸ Svobodné slovo 8. 6. 1950, roč. 6., č. 133, s. 5.

¹²²⁹ BURSÍK, Tomáš. *Ženy v čs. vězeňských zařízeních v 50. a 60. letech*. Totalita.cz [online]. [cit. 2022-08-17]. Dostupné z: https://www.totalita.cz/vez/vez_hist_zeny.php.

¹²³⁰ *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice, Horáková a spolčníci*. Praha, 1950, s. 275.

¹²³¹ *kol. aut.: Politické strany, 1938–2004*. Brno 2005, s. 1273.

Ladislav Novomeský. Mezi prvními zatčenými byla i poslankyně a komunistická funkcionářka Marie Švermová. Švermová byla velmi oblíbenou političkou a spolu Anežkou Hodinovou-Spurnou také patrně nejvlivnější ženou ve veřejném prostoru na začátku 50. let. Napomohla tomu i její pozice národní vdovy po komunistickém funkcionáři a novináři Janu Švermovi. Po únoru se stala ústřední postavou ženské agendy strany a vlády. Sama byla na v práci s československými ženami nesmírně aktivní a iniciativní. Po IX. Sjezdu KSČ se stala zástupkyní generálního tajemníka ÚV KSČ. Jednalo se o patrně nevyšší pozici udělenou v socialistickém Československu ženě.¹²³² Marie Švermová vystupovala v mnoha otázkách jako jistý opoziční hlas uvnitř strany a neshodovala se s Gottwaldovým vedením. Stála proti tvrdým zákrokům vůči podnikatelům i kulakům. Postavila se proti pro socialistické Československo typickému kumulování funkcí, zejména proti tomu, aby se předsedy strany a vlády Klement Gottwald¹²³³ stal také prezidentem.¹²³⁴

Proces, v němž byla odsouzena, se točil kolem osobnosti Rudolfa Slánského a jednalo se patrně o nejkrvavější proces 50. let v celé východní Evropě. Před soudem stanulo 14 bývalých vysokých stranických a státních funkcionářů a padlo pro ně 11 rozsudků smrti. Jednou ze záminek k zatčení Marie Švermové byl i milostný vztah s již uvězněným Ottou Šlingem. Její již zmíněný opoziční postoj vůči Gottwaldovské stranické politice byl patrně také impulzem pro zakomponování její osobnosti do vykonstruovaného vlastizrádného spikleneckého uskupení. Jistý vliv měly i její časté konflikty s vůdčí osobností všech monstrprocesů – Václavem Kopeckým. Dříve oblíbená politička se rázem stala nepřitelem celého zřízení.

Rudé právo o ní psalo jako o „maloměšťáckým úchylářstvím zatížené“ zrádkyni.¹²³⁵ Byla jí vyčítána i podpora specifické československé cesty k socialismu a zanášení nacionalistických prvků do československé politiky. Sdělovací prostředky ji spojovaly s podporou vesnických boháčů. Boj o zatlačování vesnických boháčů měl dle Rudého práva být hlavním úsilím československých rolníků a Švermová se snažila „znemožňovat boj proti vesnickému boháči“. Zcela proti stranické linii chtěla využít znalostí statkářů a vesnických boháčů a usilovala o to, „aby se rozlišovali vesničtí boháči na „dobré“ a „zlé“ (ačkoli každý vesnický boháč je úhlavní nepřítel rolníků, JZD a republiky), aby byli připouštěni do JZD a tam

¹²³² PERNES, Jiří. *Komunistky s fanatismem v srdci*. Praha, 2006, s. 88.

¹²³³ V premiérské funkci až do 14. 6. 1948. Dostupné z:

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1341&org=285>

¹²³⁴ Na fond KS4- úv- 100\4 svazek 94, a. j. 509, s. 9; Na fond KS4- úv- 100\4 svazek 94, a. j. 507 s. 5.

¹²³⁵ RP 1951, roč. 31–32, č. 56, s. 3.

pouštění i do vedoucích funkcí.“¹²³⁶ Pro tyto své názory tak v dobovém diskurzu de facto přestala být komunistkou a stala se nepřitelem.¹²³⁷

Společně se svým milencem Ottou Šlingem údajně usilovala o převzetí moci nad krajskými organizacemi.¹²³⁸ Její pozice oblíbené „národní vdovy“ byla zdiskreditována odhalením již zmíněného milostného vztahu se Šlingem a zpochybněním její věrnosti manželově odkazu. Jako doklad její nevěry bylo užíváno skutečnosti, že po smrti manžela příležitostně užívala svého rodného příjmení. Právě její „nečistý“ profil nemravné ženy, nevěrné nejen straně a vlasti, ale i mrtvému manželovi, se stal ústředním genderově zatíženým narativem, s nímž byla v mediální prezentaci procesu spojována. Na základě milostné aférky se stranickým kolegou byla spojována s pro socialistickou ženu nepřijatelnými „lehčími mravy“. Její provinění proti genderovému ideálu ženy se tak de facto stalo součástí jejího soudního obvinění a bylo důvodem pro všeobecné odsouzení ze strany československé veřejnosti. Švermové byl také vyčítán údajný úzký vztah s dříve odsouzenými ženami, zejména s Miladou Horákovou. Švermová a Horáková se skutečně prokazatelně znaly, a dokonce si tykaly. Švermová však na schůzi strany při jednání o osudu Horákové proti rozsudku smrti neprotestovala a nebyla s ní v užším styku. Později uvedla, že svého mlčení ve věci Miladiny justiční vraždy lituje. Údajně již tehdy cítila rozpolcení mezi potřebou stanovit spravedlivý trest pro nepřitele a bránit Horákovou pro jistou ženskou sounáležitost, kterou pocítovala.¹²³⁹ Proces, v němž nakonec Švermová vypovídala jako svědkyně probíhal od 20. listopadu do 27. listopadu 1952.¹²⁴⁰ Rozsudek nad Švermovou byl vynesen až 4 roky po jejím zatčení. Byla označena za vůdčí osobnost spiklenecké skupiny Slánského pomocníků. Údajně aktivně pomáhala Slánskému uskutečňovat jeho protistátní plány. Zasahovala prý v jeho zájmu do obsazování funkcí a záškodnický působila v různých sektorech hospodářského a státního aparátu. Po soudním přelíčení konaném mezi 26. a 28. lednem roku 1954 byla odsouzena na doživotí.¹²⁴¹ V průběhu 5 let, které nakonec strávila ve vězení prošla věznicí v Ruzyni a nechvalně známými improvizovaným sklepními celami zřízenými v Kolodějích. Dva roky po vynesení rozsudku byla roku 1956 rehabilitována.¹²⁴² V atmosféře revize některých politických procesů jí byl roku 1968 udělen Řád republiky. Švermová otevřeně podporovala

¹²³⁶ Tamtéž.

¹²³⁷ RP 1951, roč. 31–32, č. 59, s. 1.

¹²³⁸ RP 1951, roč. 31–32, č. 137, s. 3.

¹²³⁹ BARTOŠEK, Karel. *Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Litomyšl, 2001, s. 51–85.

¹²⁴⁰ RP 1952, roč. 32–33, č. 314, s. 1.

¹²⁴¹ RP 1954, roč. 34–35, č. 29, s. 2.

¹²⁴² NA, f. Komise I, sv. 14, a. j. 235, Bohumil Doubek: Vylíčení tzv. Akce Koloděje, s. 6.

demokratizační proces Pražského jara, a proto byla znovu politicky persekvována v průběhu normalizace. Roku 1977 se stala jednou ze signatářek charty 77.¹²⁴³

Se zinscenovaným procesem kolem Otty Šlinga a Marie Švermové jsou spojeny další dvě československé komunistické poslankyně a stranické funkcionářky – Jarmila Taussigová a Anna Baramová. Jarmila Taussigová byla dlouholetou členkou komunistické strany a významnou funkcionářkou. Ve funkci poslankyně působila jen v roce 1951, ačkoli byla zvolena již o 3 roky dříve. Do Národního shromáždění nastoupila s odkladem až na jaře roku 1951 a ještě téhož roku byla odvolána.¹²⁴⁴ Byla blízkou přítelkyní Rudolfa Slánského. Bezprostředně po válce se stala vedoucí disciplinárního oddělení ÚV KSČ. Od roku 1947 byla členkou sekretariátu ÚV KSČ. Na VIII. sjezdu KSČ byla zvolena členkou Ústředního výboru Komunistické strany Československa a ve funkci setrvala i po IX. sjezdu.¹²⁴⁵ Nejvýznamnější bylo její působení v Komisi stranické kontroly. Z této pozice vyšetřovala své stranické kolegy a angažovala se i v tzv. Brněnském případě Otty Šlinga a Marie Švermové. O zatčení a odsouzení Marie Švermové se tak v lednu a v únoru roku 1951 do značné míry zasloužila právě Taussigová. Je paradoxní, že tyto dvě ženy byly nakonec odsouzeny ve stejném vykonstruovaném procesu. Politická kariéra Jarmily Taussigové skončila na podzim roku 1951. Byla zatčena a vyloučena z KSČ.¹²⁴⁶ Taussigové se vymstil její úzký vztah s Rudolfem Slánským. V procesu se Slánským byla označena za jeho přímou spolupracovnici. Její vinu mělo mimo jiné dokládat i to, že se při oznámení o zatčení Slánského na schůzi rozplakala. Dle obžaloby měla působit v zájmu Slánského zejména z funkce v Komisi stranické kontroly. Údajně cíleně zabraňovala odhalování zrádců a kryla je nedůsledným vyšetřováním jejich prohřešků.¹²⁴⁷ Dle výpovědí svědků osnovala sesazení Gottwaldova vedení. Taussigová měla skupině napomáhat také s ovládnutím bezpečnostního aparátu. Za tyto vykonstruované prohřešky byla v lednu roku 1954 odsouzena na 25let.¹²⁴⁸ Jarmila Taussigová-Potůčková se z vězení dostala až mezi posledními odsouzenými ve Slánského procesu. Na svobodu vyšla v roce 1960 na základě amnestie.

Působení Taussigové v Komisi stranické kontroly údajně nepřinášelo kýžené výsledky a závěry Taussigové následně prověřovala ještě jedna kádrová komise vedená Annou

¹²⁴³ *Informace o Chartě 77*. Praha, 1978.

¹²⁴⁴ <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=4189&org=285>

¹²⁴⁵ Přehled funkcionářů ústředních orgánů KSČ 1945 – 1989. *Www.cibulka.net* [online]. [cit. 2022-08-18]. Dostupné z: https://www.cibulka.net/nnoviny/nn2000/nn10_1100/obsah/02.htm

¹²⁴⁶ RP 1951, roč. 31–32, č. 288, s. 2.

¹²⁴⁷ RP 1952, roč. 32–33, č. 339, s. 4.

¹²⁴⁸ RP 1954, roč. 34–35, č. 29, s. 2.

Barmanovou.¹²⁴⁹ Anna Baramová se členkou KSČ se stala v roce 1929. Působila v Moskvě a během druhé světové války se angažovala v Bulharsku. Z Bulharska se vrátila v roce 1946 a stala se členkou aparátu ÚV KSČ. Od začátku padesátých let působila v kádrovém oddělení ÚV KSČ. Mezi lety 1951 a 1953 stála v čele mezinárodního oddělení. V lednu 1953 byla zvolena tajemnicí ÚV KSČ. Na přezkoumání výsledků Komise stranické kontroly byla angažována spolu se svým druhým manželem Bruno Köhlerem. Do Brna byli alokováni v září 1950. Seznamy a zprávy, které zde vypracovala byly podkladem pro zatýkání osob spojených se Slánským a Šlingem. Dle její zprávy 3. ledna 1951 prozkoumala Anna Baramová a její komise 6000 spisů.¹²⁵⁰ Později se zájem její komise rozšířil i na komunisty se zkušeností s působením v západním exilu a na španělské interbrigadisty.¹²⁵¹ Politickou kariéru Anny Baramové neukončil žádný monstrproces, ale milostná aféra. Do vysoké politiky se již nevrátila. Odchodem Anny Baramové se z vedoucích funkcí aparátu komunistické strany až do konce 60. let vytratily ženy.

¹²⁴⁹ KAPLAN, Karel. *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha, 1992, s. 98.

¹²⁵⁰ NA Praha, f. 100/4, sv. 32, a. j. 217, l. 116.

¹²⁵¹ ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti, sign. 310-92-8, s. 92, Zpráva z 11. května 1951.; NA, f. Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, sv. 370–371, arch. j. 465, schůze PB ÚV KSČ dne 27. listopadu 1962, bod 26, Výsledky přešetření nejdůležitějších politických procesů proti osobám, které zastávaly významné politické funkce, tiskopis „Souhrnná zpráva o politických procesech a s nimi souvisejících okolnostech v období 1949–1954“, s. 2.

12. ZÁVĚR

Komunistický režim v Československu soustavně usiloval o výchovu a disciplinaci tzv. nového socialistického člověka, resp. nových socialistických mužů a žen. Užíval k tomu celou škálu dostupných nástrojů. Na výchově se měla podílet státem řízená kultura, školství, osvětové aktivity v rámci organizovaného volného času a media. Ústřední roli měla sehrávat uvědomělá výchova nové generace v socialisticky smýšlející rodině. Mluvíme-li o výchově nových socialistických žen, rozumíme tím nejen cízelování morálního profilu a světového názoru, ale také produkci genderu. Jak prokázala analýza směrnic ÚV KSČ k volbám v Československu, ženského tisku a pramenů z APS, jedním z nástrojů, který byl k tomuto účelu komunistickými autoritami využíván, byly i československé poslankyně. Ačkoli československý parlament mezi lety 1948 a 1989 nehrál zásadní politickou roli ani fakticky nedisponoval mocí efektivně se podílet na řízení státu, byla jeho existence pro KSČ nezbytná. Formální existence této instituce poskytovala navenek zdání zachování demokratických principů v Československu. Parlament se stal platformou, na níž byly formálně reprezentovány všechny dobovým diskurzem rozeznávané sociální skupiny Čechoslováků (ženy, národnostní a socio-profesní skupiny atd). Poslanci tedy nebyli pro režim bezvýznamní. Byli nástrojem disciplinace a výchovy nových socialistických mužů a žen. Dokládá to pozornost, kterou věnovala strana jejich vyberu. Úloha žen poslankyň byla v tomto smyslu podstatně významnější. Poslankyně prezentována jako „skutečná“ či „pravá“ žena byla funkcionářka vybrána komunistickými autoritami právě pro tuto svou „ženskost“ a ne pro své politické schopnosti. Měla být obrazem vhodným následování a měla se svým chováním na půdě parlamentu i ve volebních obvodech podílet na tom, aby ženy v Československu byly z hlediska strategie ÚV KSČ co nejprínosnější pro stát a komunistickou stranu.

Jedním z cílů práce byla charakteristika profilu ideálně typické československé poslankyně a zachycení jeho případné proměny v čase. Skrze analýzu souboru charakteristik československých parlamentních političek je možné poodhalit i ideál oné „nové socialistické ženy“. Onu analýzu můžeme rámcově rozdělit na dva typy charakteristik. Jakou osobností daná poslankyně byla? Jaká témata a jazyk byly těmto ženám na politickém jevišti přisuzovány?

Některé z charakteristik, které jsou v příslušné kapitole uvedeny, jsou společné pro muže i ženy v NS a FS a jsou přímým důsledkem specifické povahy této instituce. Skutečnost, že poslanecká funkce nebyla plnohodnotným zaměstnáním ani prostorem pro profesionální politiky, vedla krom jiného ke kumulování jedinců bez politických zkušeností, ambicí i předpokladů. Funkce poslance byla mužům i ženám udělována a sami

poslanci ji vnímali jako funkci čestnou a svého druhu ocenění. O působení na půdě parlamentu přitom poslanci před udělením postu nijak neusilovali a většinou o něm ani neuvažovali. Reálná moc této instituce byla značně omezena a až na několik výjimečných okamžiků nepřinášela osazenstvu Sněmoven žádnou zásadní zodpovědnost. parlament v prostředí socialistického Československa měl být obsazen poměrně tak, aby v jeho osazenstvu byly zastoupeny všechny relevantní a dobovým diskurzem rozeznávané skupiny Čechoslováků. Počítalo se i s širokým zastoupením žen, které se po celé sledované období pohybovalo kolem 25 %. Počty zástupců jednotlivých skupiny byly nastavovány instrukcemi ÚV KSČ a jak práce ukazuje, bylo tomu tak zcela bez reflexe zájmu samotných žen o působení v NS a FS. Značné procento žen nominovaných do poslaneckého křesla příliš netoužilo po působení v této veřejné funkci. Funkce byla neplacená a časově náročná, což bylo, dle vyjádření poslankyň, hlavní příčinou tohoto nezájmu. Svůj vliv mohla mít i ve skutečnosti spíše divadelní role bezmocného parlamentu nebo naopak obava žen z nedostatečné kvalifikace pro výkon poslanecké funkce. Nedostatek času však zůstal po celou dobu nejčastějším důvodem uváděným u poslaneckých rezignací.

Obraz ideální socialistické ženy si navzdory revoluční socialistické ideologii zachovával i mnohé aspekty „tradiční“ feminity, z nichž některé byly součástí ideálního typu poslankyně soustavně, jiné se objevovaly a zase ustupovaly do pozadí. Některé charakteristiky oné ideálně typické poslankyně stejně jako obrazu ideální československé socialistické ženy setrvaly stabilní a jiné se dynamicky měnily. Žena byla vnímána jako bytost konsenzuální. Režim neadoroval průrazné konfliktní osobnosti, ale spíše smířlivé členky kolektivu. Politika v předválečném a západním slova smyslu byla interpretována jako nepřátelské svárlivé pole, kde ženy nemohou prosazovat svá práva. Poslanecké funkce v NS nebo FS naproti tomu nikdy nebyly spojována s „politikou“. Skutečnou politickou moc ani tato funkce neskýtala. Navzdory tomu se v parlamentu pohybovaly ženy, které reálnou politickou moc měly. parlamentní křeslo těmto výjimečným poslankyním však poskytovalo jen jisté formální krytí pro uplatňování onoho vlivu tam, kde se moc soustředila, tj. v horních patrech aparátu komunistické strany. V některých výjimečných okamžicích se pro změnu vyprofilovaly ženy, které o nabytí reálného vlivu parlamentu usilovaly. Tyto osobnosti se v mnohém vymykaly obecnějším charakteristikám a následující výčet vlastností pro ně mnohdy neplatí. Samy poslankyně, ale i ženský tisk, o poslanecké funkci referují jako o „práci pro lidi“ nebo práci „s lidmi“, tj. o práci pro ženy vhodnou, a o práci, pro kterou má ideální socialistická žena všechny předpoklady.

Část charakteristik měla ovšem v čase zřejmý vývoj a procházela změnami. Tento vývoj odpovídal vývoji požadavků vládnoucích elit na československé ženy i změnám v obrazu ideální socialistické ženy. Změnami procházelo i prostředí a životní situace v nichž byly poslankyně zobrazovány. Rovněž ženský časopis *Vlasta* následoval tyto trendy. Články i témata rozhovorů se přizpůsobovaly tomu o jaké ženy byl právě zájem. Onen preferovaný typ žen vybíraných do poslanecké funkce se měnil i v kontextu toho, jaké ženy bylo aktuálně třeba aktivizovat. Jinak řečeno byly např. vybírány odlišné ženy podle toho, zda bylo žádoucí, aby se s poslankyněmi ztotožnily spíše mladé dosud bezdětné ženy a po vzoru poslankyň téže generace zakládaly početné rodiny nebo aby se v osobnostech starších a zkušenějších pracovnic našly spíše ženy, jichž bylo třeba jako dosud nevyužité a v domácnosti setrvávající pracovní síly středního věku.

Kupříkladu věkové složení žen v parlamentu začalo jako nástup veskrze mládim kypících poslankyň v 50. letech, kdy strana preferovala nové tváře a potřebovala zaplnit místa odstraněných opozičních poslankyň z předúnorového období. Oproti tomu od poloviny 60. let, kdy směrnice preferovaly poslance s politickou zkušeností z předcházejících volebních období, započalo setrvalé stárnutí žen volených do poslaneckých lavic. Celý trend vrcholil v normalizačních 70. a 80. letech, kdy se složení parlamentu po každých volbách obměnilo jen nevýrazně. Až perestrojkový závěr 80. let měl v podobě nových osobností přinést také nový vítr. To už ale socialistický parlament nestihl a o značné omlazení se místo plánovaných směrnic postaraly polistopadové kooptace.

Vedle věku to bylo i preferované profesní a sociální složení žen. Tam kde v 50. letech dominovaly mladé dělnice, údernice, pracovnice JZD a ženy s nižším vzděláním se po roce 1964 začaly ve větší míře objevovat učitelky, lékařky, právničky a ženy s obecně vyšším vzděláním. Tento vývoj druhé poloviny 60. úzce souvisel s úsilím o profesionalizaci role poslance a s rozšířením reálného vlivu a pravomoci NS. Jistý zlom přišel po sovětské invazi, kdy na posty odstraněných, Dubčekovu demokratizaci podporujících, poslankyň nastoupily opět dělnice a „jezeďačky“, které se v očích normalizátorů nenechaly oklamat falešnou lživou pravicově oportunistickou politikou pražského jara. Pro tyto ženy, které povětšinou nebyly před vstupem do FS nijak veřejně aktivní a disponovaly pouze základním či nižším vzděláním, působil demokratizační proces roku 1968 a s ním spojené reformy jako „narušování“ zaběhlých pořádků a nežádoucí relativizace zažitých pravd a ideálů.¹²⁵² Opětovný tlak na profesionalizaci

¹²⁵² Lze polemizovat i nad tím, do jaké míry pro ně byly nežádoucí i některé plánované ekonomické reformy. Tyto reformy by měly potenciál odstranit prostředí, kde se i zaměstnanci JZD často relativně snadno pokoutně obohacovali např. na stavebním materiálu z přidružené výroby JZD a mohly tak jít vlastně proti jejich zájmům.

parlamentního osazenstva lze vysledovat znovu až po roce 1988. Definitní přerod přinesl polistopadový převrat, který zcela transformoval parlament jako instituci a vrátil mu jeho politická práva. Po něm už měla naprostá většina žen v FS vysokoškolský titul a reálné politické ambice.

Snad nejzajímavější vývoj je ale patrný v samotné prezentované podstatě poslankyně. Jak již bylo zmíněno průměrná, nevýrazná, obyčejná žena z lidu a součást kolektivu, bez větších ambicí či průraznosti byla zcela majoritním narativem. Existuje však několik nezpochybnitelných výjimek. Za jejich příčinu je možné označit dobovou vnitropolitickou atmosféru.

Přibližně mezi lety 1948 a 1960 bychom v parlamentu našly dva typy poslankyň. Nevýrazné, v NS málo aktivní, pracovnice oborů typicky mužských prezentovaly majoritní předobraz žen, které režim aktuálně potřeboval. Často šlo o dělnice v průmyslu, řidičky městské dopravy členky JZD, které byly prezentovány ne jako političky, ale jako ženy, matky a pracovnice. Nejčastěji byly foceny v pracovním oděvu a v jejich pracovním prostředí. Jejich obraz byl často zbaven tradiční femininity. Nebyly nijak zvlášť upravené, neušily líčidla, vlasy měly pod šátkem nebo stažené a rozhodně nebyly oblečené podle poslední módy. Nemluvily o poslanecké funkci ale o svém občanském zaměstnání nebo o péči o děti a domácnost. Jelikož strana kladla ve své strategii vůči ženám důraz na jejich zapojení do československého hospodářství, zejména do lehkého průmyslu a dopravy, dominoval i u poslankyň obraz ženy pracovnice. Druhým typem byly ony již několikrát zmíněné výjimečné poslankyně. Tyto ženy měly předválečnou zkušenost s politikou a byly součástí nejvyšších pater komunistické strany. Jejich zaměstnáním byla politika a jako funkcionářky byly také prezentované. Do politiky vstoupily se zájmem o politiku a na poslanecké funkce nebyly dosazeny, nýbrž si je ještě před únorem vybojovaly. Na fotografiích nestály u tramvají ani výrobních linek či teletníků ale u řečnického pultíku či na podiu při projevu. Také často nenesly ony atributy nových socialistických žen, jelikož mnohdy neměly děti, nebyly údernicemi a někdy nebyly ani vdané. Co do povahových vlastností měly blíže k předválečným poslankyním. Byly ambiciózní, průbojné, odhodlané a samostatné. Po odchodu těchto žen z politiky, zapříčiněném prostou generační výměnou, je možné zaznamenat podobné povahové rysy i způsob jejich prezentace už jen dvakrát ve velmi výjimečných situacích a vždy jen na velmi krátkou dobu.

Během krátkého období Pražského jara měl parlament aspoň částečně nabýt zpět vliv a podíl na moci, který mu přínáležel v Ústavě. Spolu s plánovaným ziskem autonomnějšího postavení NS se mělo i osazenstvo této instituce stát profesionálnější a pro výkon zodpovědné funkce kompetentnější. Poslankyně začaly být prezentovány jako političky usilující o řešení

skutečných problémů lidí v Československu. V rozhovorech reflektovaly mnohé nedostatky a byly ukazovány během politických jednání a na výjezdech do problémových podniků či regionů. Média o nich mluvila jako o neúnavných a obětavých „myslících bytostech“. Mladé reformní poslankyně samy často kritizovaly nedostatečnou kvalifikovanost svých kolegyň pro výkon funkce. Spolu s potlačením demokratizačních tendencí však zmizely jak snahy o emancipaci parlamentu, tak i zmíněné Dubčekovu politiku podporující ženy. V poslaneckých lavicích je nahradily konzervativně smýšlející nevýrazné matky a pracovnice. Jejich prezentace akcentovala především jejich mateřskou úlohu a nikdy neopomněla roli, kterou sehrávala žena na pracovišti. Pokud přišla řada na referování o práci, kterou odváděla v poslanecké funkci, mluvila taková poslankyně zejména o organizování akcí pro mládež nebo pro ženy. Nikdy nebyla primárně spojována s politickou prací a normotvorbou. V mnohém tak šlo o návrat k ideálu 50. let, ovšem již bez přítomnosti oněch aktivních „výjimečných poslankyň“. Absence tohoto výrazného „ženského prvku“ v parlamentní politice vedla ke snižující se aktivitě, značné redukci kritických vystoupení a čím dál oportunističtějšímu jednání poslankyň. Poslankyně, které se do politiky dostaly s nástupem normalizace, postrádaly onu předválečnou zkušenost z prvorepublikového parlamentu a z období vzniku samotné KSČ, která nesporně zformovala politický styl „výjimečných komunistických poslankyň“. Byly do svých pozic dosazeny a nemusely se do funkce prosadit, tak jako poslankyně, které dominovaly pounorové politice. Normalizační političky už neznaly dynamiku politického boje a konfrontační politiku v prvorepublikovém Národním shromáždění a neusilovaly o prosazování žádné vlastní agendy. Změnu přinesl až závěr 80. let. Nové, mladé poslankyně a funkcionářky Svazu žen vystupovaly na velmi krátký čas těsně před revolucí znovu jako silné a cílevědomé političky. Bojovaly tentokrát, stejně jako v roce 1968, proti byrokracii a systémovým překážkám, které ztrpčovaly lidem život. Dynamické roky a okamžiky očekávání velkých změn vždy vyžadovaly silné osobnosti. Poslankyně proto také v roce 1968 i v perestrojkových letech vystupovaly jako silné, cílevědomé ženy. Symbolizovaly onu změnu a motivovaly běžné ženy k podílu na ní. Nově přichozí mladé poslankyně stejně jako mladé reformní poslankyně v roce 1968 měly představovat mladistvý vítr dynamických změn, které přijdou. V dobách politické stagnace a „klidu“ naopak poslankyně vystupovaly jako o změnu neusilující, nevýrazné, obyčejné ženy bez politických ambicí. Události po listopadu 1989 učinily de facto přítrž jakémukoli využívání poslankyň coby genderových předobrazů. Nově přichozí poslankyně nebyly genderovými předobrazy ideální ženy, dobovému chápání feminity v mnoha aspektech neodpovídaly a ani mu fakticky odpovídat nemohly. Následná mediální prezentace politiků se již odvíjela ve zcela novém diskurzu.

Obecně lze tvrdit, že předpoklady pro výkon poslanecké funkce v socialistickém Československu byly v mnohém diametrálně odlišné pro muže a pro ženy. Na ženy byly kladeny zcela jiné nároky, které se vesměs týkaly jejich povahových vlastností a osobního života. Takové požadavky na muže kladeny nebyly. Jak práce ukazuje, ideální nebo typická poslankyně byla po většinu času bytostí dokonale průměrnou, nevýraznou, skromnou, loajální a klidnou. Byla mírovou a smířlivou ve všech smyslech toho slova. Prezentovala se jako chápající, obětavá a mateřská. Pochopitelně šlo vždy o příkladnou pilnou pracovníci, dokonalou manželkou, šetrnou hospodyní a skvělou matkou. Všechny tyto charakteristiky se mimo jiného přímo odrážely i v agendě, která byla ženám na plénu přidělována.

V následujících řádcích podá práce také shrnutí agendy československých poslankyň za všechna sledovaná volební období. V průběhu času docházelo v oné agendě k různým změnám. Tyto změny téměř vždy vycházely z proměny požadavků na československé ženy nebo ze změny politického kurzu a státní politiky vůči ženám.

První volební období bylo v mnohém značně poznamenané překotným revolučním pouťorovým vývojem. parlament se potýkal s řadou rezignací, někdy dobrovolných jindy vynucených. Sama instituce se proměnila z významného politického hráče v bezmocný parlament komunistický. Mnoho charakteristik typických pro jednání na půdě NS a FS se ustanovilo právě během prvních dvou let po únorovém puči. Zcela se setřely rozdíly v jazyku a hodnotové orientaci, agendě a cílech poslankyň z různých politických stran. Existence jednotlivých stran byla i v tomto ohledu jen zcela formální. Rozdíly mezi komunistkami a příslušnicemi ostatních stran se projeví až po listopadových událostech roku 1989. Záhy po volbách 1948 se také ustanovily jisté stálice agendy běžných československých poslankyň. Po celé sledované období byly středobodem práce přidělované v NS a FS poslankyním rezorty školství, zdravotnictví, kultury a také oblasti sociální péče, přímo související s rodinnou politikou. Naprostou ženskou doménou pak bylo to, co dobový diskurz nazýval „ženskými problémy“ a mírová politika. Po valnou většinu sledovaného období bychom jako ženské problémy chápali soubor čistě praktických důsledků nedostatečného zásobování některými potravinami, textilem a spotřebním zbožím, nevhodné otevírací doby obchodů, nedostatek jeslí, rozvodovost, potíže spojené s péčí o děti, mateřskou dovolenou atd. Existenci specificky ženských problémů tzv. ženské otázky, které by pramenily z genderového rozlišení mužů a žen a vedly k diskriminaci, poslankyně popíraly. Genderová nerovnost byla v dobovém diskurzu chápána jako vyřešená. Nerovné postavení žen vůči mužům mělo být odstraněno spolu s odstraněním soukromého vlastnictví a tržní ekonomiky. Pokud se poslankyně nějak kriticky vyjadřovaly k pozici žen ve společnosti, bylo to zejména v kontextu velkého zatížení žen

tzv. druhou směnou. Starost o domácnost a péče o děti byly po celé sledované období chápány jako doména žen a ženská zodpovědnost. Velmi kladně se hodnotilo, když se děti nebo partner zapojovali do domácích prací, nebylo to však (zejména na mužích) vyžadováno. Navzdory vysoké zaměstnanosti žen to byl, zejména v prvních dvou třetinách sledovaného období, stále muž, kdo byl poslankyněmi vnímán jako živitel rodiny a nemohl být v dobovém diskurzu uvažován jako možná výraznější pomocná síla v domácnosti.

V závěru 40. a v 50. letech procházela republika širokou ekonomickou a sociální transformací. Kolektivizace zemědělství, zavedení centrálního plánování, změny v družstevnictví i měnová reforma byly také tématy přednášenými ženami na půdě NS. Spolu s otázkami smluv o zahraniční spolupráci se tato závažná témata stávala doménou oněch poslankyň, které jsou v práci označovány jako „výjimečné“. Naproti tomu řadové poslankyně buď nebyly na plénu aktivní vůbec nebo jim byly přidělovány projevy s menší sdělovací hodnotou. Všechny vystoupení na plénu sněmovny se v průběhu prvních dvou volebních období vyznačovaly silným ideologickým zabarvením. Deklarování věrnosti socialismu, odkazům Stalina a Lenina a Sovětskému svazu byly integrální součástí téměř všech sdělení.

Po roce 1960 začala frekvence takto ideologicky laděných proslovů bez obsahu slábnout, ale nikdy se zcela nevytratila a např. mezi lety 1969 a 1974 opět nabyla na síle. Specifikem prvního a druhého volebního období bylo silně ofenzivní až bojovné ladění části projevů poslankyň. Ženy brojily proti domácí opozici i západním „válečným štváčům“, představitelům prvorepublikové buržoazie, kulakům, sabotérům a všem dalším nepřátelům socialismu. Vymezení se vůči předválečné republice bylo skutečně všeobecné. Specifickou oblastí, kterou akcentovaly výhradně ženy v NS bylo odvržení všech předválečných ženských hnutí a jejich představitelů. Dotklo se to nejen tradičně buržoazních ženských feministických spolků, ale např. také Červeného kříže. Další významnou kategorií proslovů byly projevy agitační. U poslankyň šlo téměř výhradně o projevy směřované k československým ženám. Poslankyně v první polovině 50. let apelovaly především na co nejširší zapojení žen do chodu hospodářství. Motivovaly ženy k nástupu do zaměstnání a k participaci na údernickém hnutí.

V prvním volebním období zcela dominující ideál ženy pracovnice zůstal podobně intenzivní i v období druhém. Byl však poněkud doplněn o větší důraz na mateřskou roli ženy. Prim hrály konkrétně mnohačetné matky. To se odráželo nejen v projevech poslankyň a v rodinných poměrech žen zvolených do NS po roce 1954. Praktickým důsledkem bylo na jaře roku 1958 zavedené oceňování matek pěti a více dětí Řádem mateřství. Reprodukční schopnosti žen byly dobovým diskurzem a komunistickou stranou zejména interpretovány jako

společenská povinnost. Vedle motivování žen k co nejaktivnější participaci na růstu počtu obyvatel, mluvily ženy po roce 1954 ve zvýšené míře také o potřebě radikálního postupu proti „zlým jazykům a pomlouvačům“. Četné stížnosti na systémové chyby ve vedení podniků, plánování výroby, nedostupnost služeb či nefunkční zemědělskou soustavu poslankyně ve Sněmovně buď jen okrajově zmínily nebo je rovnou vyvracely jako neopodstatněné či dokonce lživé. Pokud přeci jen přednášely kritiku vždy ji doplnily o pozitivní zprávy o růstu toho či onoho odvětví či jiných úspěších socialistického hospodářství. Tento způsob prezentování jakékoli kritiky dominoval s jistou přestávkou během roku 1968, až do perestrojkových let. Pokud poslankyně referovaly o konkrétních praktických problémech běžného života československých žen, potížích z jejich regionů či problémech spojených s oblastí, v níž v občanském zaměstnání působily, je možné předpokládat, že danou problematiku vnímala poslankyně skutečně osobně jako závažnou či vyžadující řešení. S tím souvisí otázka primární identifikace československých poslankyň. Je patrné, že žádná široká a silná ženská sounáležitost mezi poslankyněmi nepanovala. Poslankyně rovněž v rozhovorech nezmiňovaly, že by byly zástupkyněmi žen, nebo že se chtějí věnovat problémům československých žen. Častěji se vnímaly jako zástupkyně konkrétního průmyslového odvětví či konkrétního podniku nebo regionu, jehož specifické potíže chtěly řešit. Analýza stenoprotokolových záznamů ukázala, že ženy byly na půdě komunistického parlamentu průkopnicemi v otázkách kritiky zmíněného druhu hospodářských nedostatků, obzvláště nedostatečného zásobování spotřebním zbožím, především potřebami pro domácnost a textilem. Taková forma kritiky se v projevech jejich mužských kolegů vůbec nevyskytovala. Jedná se o genderově vymezenou agendu, která přímo poukazuje na to, co musely běžné ženy v Československu řešit a co se československých mužů příliš nedotýkalo. Další z témat jako alkoholismus, rozvodovost, environmentální témata, bezpečnost práce, školství, kultura a vzdělávání byla jako témata akcentovaná ženami rovněž chápána a poslankyněmi také prezentována jako přirozeně především ženský zájem.

Volební období započaté rokem 1960 přineslo jisté změny. Už složení NS bylo na první pohled pestřejší, a to zejména národnostně. Mezi československými poslanci bychom našli také Maďary, Poláka, Němce a Ukrajince. Dříve velmi výrazné a aktivní „výjimečné poslankyně“ se vzhledem k věku přestaly tak často objevovat u řečnického pultíku a z parlamentu postupně mizely. Většina témat agendy československých poslankyň zůstala neměnná. Nově ale poslankyně častěji referovaly o konkrétních problémech z jejich regionů či problémech spojených s oblastí, v níž v občanském zaměstnání působily.

V tomto volebním období byl schválen nový občanský zákoník, a hlavně nová socialistická Ústava. Na významné schůzi svolané za tímto účelem bylo proneseno celkem 14 projevů. Jen jeden z nich vedla žena. Celá její řeč byla věnována, v souladu s představou o zájmech socialistických žen, popisu správné výchovy nových socialistických jedinců od mateřské školky až po nástup do pro společnost přínosného zaměstnání.

Rok 1964 pak znamenal bezprecedentní upřednostnění mateřské role žen. Toto přehodnocení vztahu státu k ženám se odráželo i v sociálním zvýhodňování matek oproti ženám bezdětným a např. mateřská dovolená byla prodloužena na 22 týdnů. Nově byla rovněž funkční a soudržná rodina označena za svého druhu státní zájem. Stále častější rozvody byly interpretovány jako akt směřující proti společnosti a podle nového zákona o rodině se na upevnování manželství a na výchově dětí měli podílet nejen rodiče, ale také stát a státem řízené společenské organizace.

Druhá polovina 60. a začátek let 70. byly v kontextu poměru státu k ženám patrně nejzajímavějším a nejdynamičtějším obdobím. Ve druhé polovině 60. let se u řečnického pultíku vystřídal nejvíce poslankyň a ženy byly na půdě NS celkově výrazně aktivnější než v letech předchozích. Zásadně odlišný byl i jazyk, který poslankyně v projevech užívaly. Nekonkrétní a ideologicky laděná vyjádření do značné míry ustoupila projevům, které se věnovaly reálným problémům Čechoslováky a aktuálním tématům. Osazenstvo Národního shromáždění začalo využívat všech svých Ústavou stanovených pravomocí, včetně poslanecké legislativní iniciativy, interpelací, dotazů na vládu nebo možnosti vrátit zákon k přepracování. Za účelem co nejšířšího provázání života NS s veřejností četly poslankyně v parlamentu petice a stížnosti občanů a zvýšená byla i aktivita poslankyň v jejich volebních obvodech.

Nejhmatalejší proměnou prošla sama agenda žen v NS vedle proslavů k plošnému zrušení předběžné cenzury, k zákonu o soudních rehabilitacích a celému procesu postupného otevírání temných kapitol socialistického Československa mluvily poslankyně nově také o problémech pohraničních oblastí a environmentálních otázkách. V tomto volebním období se na půdě Sněmovny poprvé setkáváme s otevřeným konstatováním reálné existence genderové diskriminace. Poslankyně a ženský tisk poukazyvaly na nevěli přidělovat ženám vedoucí pozice, na genderovou diferenciaci studijních oborů, na nízké platy žen, těžkou práci, nevěli přidělovat zkrácené úvazky i nerovné rozdělení povinností v domácnosti. K řešení těchto potíží byla zřízena specializovaná komise přímo pod Sněmovnou lidu.

Poslankyně na půdě NS však nečelily jen problémům plynoucím z emancipační strategie socialistického Československa. Poslankyně a funkcionářky Svazu žen se v uvolněné atmosféře roku 1968 vyjadřovaly i k „zpátečnickým“ společenským tendencím preferujícím

„tradiční“ genderové uspořádání a zpochybňujícím ekonomickou rentabilitu ženské emancipace. V důsledku toho vykazovaly projevy žen v NS jasně feministické tendence a užívaný jazyk byl nápadně podobný jazyku západních feministek.

Snaha o osamostatnění NS a nárůst sebevědomí poslanců se odrazily i v jejich jednání během invaze vojsk Varšavské smlouvy. V krizových srpnových a zářijových dnech projevil nejen poslankyně Miková, Jirásková, Malecká, Fuková a Sekaninová-Čartová nemalé odhodlání vytrvat a nepodlehnout nátlaku okupantů. Provolání jedné z nich „Než aby mne národ odsoudil za zradu, raději se nechám odsoudit okupanty“ je více než výstižné a přinejmenším pozoruhodné vzhledem ke skutečnosti, že všem těmto ženám byla funkce udělena a prokazatelně před nominací žádné politické ambice neměly. Ony krizové dny ukončila smlouva o setrvání sovětských vojsk. Z 242 přítomných poslanců nakonec po nebývalé krátkém jednání hlasovali proti návrhu jen 4. Mezi nimi 2 ženy – Gertruda Sekaninová-Čakrtová a Božena Fuková.

Následný vývoj ještě během zimy a jara roku 1969 zdánlivě skýtal možnost pokračovat v Dubčekovském demokratizačním procesu. Nejpozději v květnu roku 1969 však došlo k zásadnímu obratu, který se odrážel v názorovém ukotvení projevů ve Sněmovně a překvapivě tak předcházel finální výměně špiček uvnitř KSČ. FS se proti vývoji před srpnovou okupací ostře a bez výjimky vymezilo. Poslankyně spojené s Dubčekovským socialismem rezignovaly a byly nahrazeny soudružkami, které stály v období Pražského jara i v čase posrpnovém na pozicích marxismu-leninismu a proletářského internacionalismu či aktivně bojovaly na různých úsecích politického života proti „pravicovému oportunistu.“ Završením očisty parlamentu od reformně naladěných poslanců byly volby roku 1971, kdy došlo k téměř kompletní výměně osazenstva obou Sněmoven. Většina z těch, kdo setrvali na svých postech po volbách roku 1971, vydržela ve funkci až do roku 1990. parlament se stal konzervativní oporou normalizačního režimu a jeho osazenstvo následně určovalo i velmi rezervovaný vztah Sněmoven k pokusům o reformy na konci 80. let. Nejvýraznější ženou v FS na začátku 70. let byla předsedkyně Sněmovny lidu MUDr. Soňa Penningerová. Jediným reliktem období Pražského jara byla federalizace Československa. Na fungování FS se však mnoho nezměnilo. Ačkoli měly obě Sněmovny jednat samostatně, konala se většina schůzí společně. Reálně se změna projevila jen na snížení počtu sněmovních setkání a poněkud slavnostnějším rázu těchto zasedání.

V přechodném období mezi lety 1969 a 1971 se jazyk i témata projevů, které poslankyně přednášely, nápadně podobaly proslovům závěru 40. a začátku 50. let. Vedle boje s vnitřním i vnějším nepřítelem, zlými jazyky a „nepřátelskou“ propagandou se znovu objevily

i některé konkrétní emoce vzbuzující motivy. Nečekaně často jsme na začátku 70. let slyšeli o mnichovské zradě Západu, srovnávání západního Německa s Hitlerovskou říší, označování Západu za válečného štváče i vzpomínání na těžký boj s nepřáteli kolektivizace a vnitřními rozvraceči státu. I potřeba utužení vztahů se Sovětským svazem byla často spojována s druhoválečnou zkušeností a např. smlouvy o spolupráci přirovnávaly ženy k válečné smlouvě o přátelství se SSSR podepsanou 12. prosince roku 1943.

Pozoruhodné je, že se stejnou vervou, s jakou se v roce 1968 poslankyně pouštěly do kritiky genderových poměrů, brojily nové poslankyně na počátku normalizace proti demonstrantům, opozici i feministickým myšlenkám, které se v závěru 60. let objevily jak na půdě parlamentu, tak v ženské organizaci. Ostře kritizovaly zejména předsrpnové „antisocialistické“ a „feministické“ jednání žen v parlamentu a ve vedení Výboru žen. Označení za feministky mělo přitom jednoznačně pejorativní význam a pojilo se s vyvoláváním nežádoucího antagonismu mezi muži a ženami. Předsrpnové „intelektuálky“ v interpretaci normalizačních poslankyň bezohledně prosazovaly zájmy žen vůči KSČ a socialistickému státu a ukazovaly Českoslovačky jako udřené. To mělo údajně za cíl vytlačit ženy z veřejných funkcí a ze zaměstnání, čímž by se zpomalil celkový rozvoj socialistické společnosti. Vedle feministických postojů poslankyň na jedné straně se v 70. letech. Stejně jako proti feministickým postojům se vymezily ženy také vůči antiemancipačním společenským tendencím závěru 60. let, ačkoli právě role ženy matky, hospodyně a „duše domova“ byla integrální součástí pronatalitní politiky. Role otců se v repertoáru parlamentu přitom vůbec neobjevuje.

Ve vztahu k ženám se sedmdesátá léta nesla v duchu intenzivní podpory mateřství, mladých rodin a adorace rodiny jako instituce. Sociální opatření podporující rodiny byla v parlamentu výhradně ženskou doménou, stejně jako agitace za široké zapojení žen do veřejného života. Poslankyně samy tvrdily, že musí především „vyvíjet úsilí hlavně při ovlivňování našich žen, aby svým pracovním úsilím, dobrou výchovou dětí, péčí o rodinu, jakožto základ našeho státu, prací ve veřejném, politickém i kulturním životě, byly příkladem při politicko-ekonomické konsolidaci naší země.“ Soustřední na mateřskou roli žen s sebou přinášelo i poukazování některé potíže v ladění soukromého a pracovního života žen. Kritika však nebyla nikdy ostrá, neměla za cíl přenést část ženských povinností na muže a ani nepřinášela konkrétní řešení těchto situací.

Po volbách roku 1976 zasedlo ve Sněmovně historicky nejvíce žen. Navzdory nárůstu počtu se stejně jako v předcházejícím období nu řečnického pultíku objevovaly stále dokola ty samé osobnosti a značná část poslankyň zůstávala neaktivní. I ve druhé polovině 70. let

se velká část agendy československých poslankyň soustředila na boj s domácí opozicí, protirežimní kulturou, samizdatem a činností emigrantů. Nárůst příspěvků vztahujících se k ideologickému „neukotvení“ mládeže a žen byl mimo jiné ovlivněn akcemi Charty 77. Šíření antisovětských a antisocialistických myšlenek označovaly ženy za jeden z nástrojů Západu v ideologické válce. Veškeré tyto aktivity pro ně byly potenciálním nebezpečím pro udržení míru, který byl stále připomínán jako největší zájem všech žen. Poslankyně mluvily zejména o potřebě správné ideologické výchovy mládeže a žen, které následně tento světonázor svým dětem předají.

Více než kdy jindy se poslankyně, zejména ty, které byly zároveň funkcionářkami Svazu žen, věnovaly mezinárodní spolupráci socialistických ženských organizací a propagování socialistických myšlenek, jako nejlepšího režimu pro ženy. Činily tak nejen na Dálném východě ale i v dalších rozvojových zemích.

Řadové poslankyně nejčastěji vystupovaly s projevy vztahujícími se k otázkám rodiny a sociální péče, které vždy označovali za přirozený „ženský zájem“. Čím dál častěji akcentovaným problémem byla setrvale stoupající rozvodovost, kterou rovněž řešily na plénu Sněmovny jako ženskou problematiku pouze ženy. V dalším tradičně ženském resortu školství byla během let 1976–1980 připravována široká přestavba vzdělávacího systému. Navzdory skutečnosti, že měla tato rozsáhlá reforma ovlivnit život Čechoslováků bez ohledu na gender, byly zpravodajské pozice a projevy na plénu obsazeny výhradně ženami. Stále se opakovalo také upozorňování na nevalnou kvalitu oděvů a spotřebního zboží. Také setrvalé problémy s dostupností zboží, některých potravin a služeb byl poslankyněmi velmi často zmiňovány jako záležitost komplikující život československých žen nikoli Čechoslováků jako celku.

Začátek 80. let přinesl nárůst počtu vystoupení nejen u poslankyň se zkušeností z předcházejícího volebního období, ale i těch, které byly ve Federálním shromáždění nové. Nové bylo i aspoň okrajové zapojení mužů poslanců do dříve striktně ženské agendy týkající se genderové rovnosti. Rovněž se v parlamentu poprvé problematizoval rozdílný přístup právního řádu k mužům a ženám, konkrétně v otázkách péče o děti. Nelze však hovořit o zásadní změně diskurzu nebo přehodnocení rolí mužů a žen v rodině. Pokud v tomto ohledu k nějakému posunu docházelo, byl to bezpochyby příklon k tradičnímu obrazu ženy v domácnosti. Konkrétně poslankyně akcentovaly nezastupitelnou a „přirozenou“ úlohu žen/matek při výchově a upevňování rodiny. Upevňování se mělo realizovat zejména v příkladné péči o domácnost a mělo být svého druhu prevencí tolik problematické rozvodovosti. Na intenzitě v ženské agendě opět nabyla i mírová politika, která byla vzhledem ke geopolitické situaci velmi aktuální. Novou kapitolou ženské agendy se stala problematika

bezpečnosti práce a pracovních podmínek v podnicích. Další z témat, které dosud nebylo na půdě parlamentu akcentováno, a stalo se jako nežádoucí sociální jev součástí ženských témat, byl alkoholismus a toxikomanie. Intenzivněji a o poznání kritičtěji mluvily poslankyně také o otázkách hospodářského plánu a o problémech s kvalitou a dostupností zboží. Často se také věnovaly potížím, na které samy narazily ve svých podnicích nebo oborech, v nichž působily.

Poslední sledované volební období v závěru 80. let bylo již od počátku obdobím změn a reforem. Již v únoru roku 1986 byla odhalena nová politika Sovětského svazu prováděná pod hesly perestrojka a glasnost'. To se mělo analogicky promítnout i do politického a hospodářského směřování dalších států východního bloku. Vlna reforem zasáhla všechny oblasti společenského, politického a hospodářského života společnosti a našla svou odezvu i na půdě parlamentu. Mělo dojít k většímu provázání činnosti FS s reálnými problémy lidí v Československu. Zároveň se měla aspoň částečně profesionalizovat samotná poslanecká funkce a na osobnost poslance měly být kladeny vyšší nároky a zodpovědnost. Postupně a opatrně začal být reflektován i reálný vliv FS na chod společnosti. Samy poslankyně tuto skutečnost vnímaly a častěji se vyjadřovaly k tomu, co považovaly za úlohu poslance socialistického parlamentu. Jejich vyjádření však zůstávala jen veskrze obecná a shodovala se na tom, že poslanci mají být svého druhu prostředníky mezi občany a státem a musí přijímat takové legislativní úpravy, které povedou ke zkvalitnění života v Československu.

Veškeré reformy parlamentu byly iniciovány z pozic UV KSČ a prováděly se jen velmi opatrně a pomalu. Jistá opatrná vyjádření poslankyň poukazující na pomalý, těžkopádný, přebyrokratizovaný a mnohdy zcela nefunkční legislativní proces se objevovala ve zvýšené míře nejen v ženském tisku, ale i na půdě FS už od roku 1987. Jakékoli změny v jednacím řádu ale přišly na přetřes až na jaře roku 1989. Právní úprava postavení, práv a povinností poslanců v Československu před reformou byla ve srovnání se zbytkem východního bloku velmi konzervativní a omezující. Nejdůležitější změnou vyplývající z nového jednacího řádu byla možnost vytvářet poslanecké kluby dle stran, které byly součástí Národní fronty. Rozšířena byla také možnost podávat interpelace ústní formou, což se ale na charakteru jednání FS projevilo až na konci téhož roku po listopadových událostech. Dříve než přímé důsledky změny v jednacím řádu se projevila jistá změna společenského diskurzu v jazyce a otevřenosti kritiky hospodářských poměrů v Československu. To je zcela v souladu s nevlí Čkoslovenských komunistických špiček naplňovat jiné než hospodářské reformy. Obavy z toho, co by přineslo uvolnění společenské a kulturní se odrážely i v projevech zejména starších normalizačních poslankyň. Apelování na zvýšení úsilí v boji s kapitalistickými vlivy uvnitř společnosti a potřeba soustavného propagování socialistického světového názoru u některých

z nich v agendě jednoznačně dominovaly. Mezi nové impulzy v souboru témat, jimž se na půdě FS poslankyně věnovaly, patřila třeba nemoc AIDS, a především bezprecedentní důraz kladený na environmentální otázky. Ve vztahu k ženám v Československu byl rok 1986 přelomový zejména kvůli schválení zákona č. 66/1986 Sb. o umělém přerušení těhotenství. Paradoxem je, že žádná z poslankyň k tomuto zákonu, který nesporně byl navýsost “ženskou záležitostí“, na jednání nepromluvila. Ve společnosti a lze usuzovat, že patrně ani ve nejvyšších patrech politiky, nepanoval soulad v tom, jaký postoj by k této novele měla ideální socialistická žena zaujmout. Proto zůstal potratový zákon z roku 1986 bez komentářů a projevů československých poslankyň. Navzdory mnoha změnám, které závěr 80.let československé společnosti přinesl, neprošel způsob referování o postavení žen v Československu žádnou zásadní proměnou. Nezintenzívněla se ani kritika genderové diskriminace, která ve společnosti prokazatelně panovala. Samy poslankyně neusilovaly o zásadní přehodnocení státní politiky vůči ženám ani nijak nevystupovaly proti diskriminaci žen v Československu. Bylo tomu tak navzdory stále častějšímu skloňování genderové nerovnosti v ženském tisku. Motivy, které byly v kontextu československých žen poslankyněmi nejvíce zmiňovány, byly nepříznivý populační vývoj, nárůst počtu interrupcí a stále se zvyšující počty rozvedených manželství.

Jarní ani letní demonstrace se navzdory prostorové blízkosti budovy FS k dění v pražských ulicích nijak neodrazily v shromážděním projednávaných tématech. Ani k událostem 17.11 se Sněmovny bezprostředně nevyjádřily. Pět dní po událostech na Národní třídě se poprvé sešly výbory Federálního shromáždění. Toto jednání historicky poprvé řešilo nárůst vlivu opozice a vliv nezávislých iniciativ na mládež. Celá schůze však měla jednoznačně antireformní vyznění a nesla se spíše v duchu jednání o výběru adekvátní formy represí vůči studentům. První schůze Federálního shromáždění od událostí na Národní třídě byla svolána až na čtvrtek 29.11. Nečinnost parlamentu pak na prvním zasedání po osudném zásahu SNB kritizovaly pouze ženy. Poslankyně se během argumentace stylizovaly do diskurzem nejuznávanější role ženy – do role matek. Z této pozice pak volaly po vyšetření událostí na Národní třídě. Ve srovnání s jejich mužskými kolegy byl jazyk užívaný ženami na konci listopadu a v prosinci nesrovnatelně ostřejší a projevy vypjatější. Některé ženy dokonce přisuzovaly parlamentu částečnou zodpovědnost za vzniklou situaci a relativizovaly oprávněnost parlamentu k jejímu objektivnímu zhodnocení. Svým způsobem tak odstartovaly reálný přerod této instituce z „hlasovací mašiny“ na multinázorovou konfrontační politickou platformu. Dění v FS bylo ve vleku jednání opozice s vládou, parlament se do centra dění dostal až ve chvíli, kdy bylo třeba dohodnuté ústupky strany a vlády posvětit ústavní cestou. V tom okamžiku se poslanci zachovali přesně tak, jak se od socialistického poslance

očekávalo. Shromáždění dostalo nalinkovaný program schůze a téměř jednomyslně schválilo, co mělo schválit.

Změny, které přinesla ona osudná schůze, transformovaly tuto instituci od základů. Zrušení vedoucí úlohy komunistické strany de facto znamenalo osamostatnění FS jako instituce podílející se na moci ve státě. Poslanci se měli stát politiky na plný úvazek. Funkce měla mít veskrze prestižní postavení. Na své nositele měla klást značné profesionální nároky a velkou zodpovědnost. Z prostoru pro legitimizaci totalitního režimu jedné strany se měl stát prostor pro volnou soutěž politických stran. Komunistická strana ztratila svou dominanci a přišla tak i o možnost jmenovat do poslaneckých křesel významné komunistické funkcionáře. Funkce již nemohla fungovat jako výkladní skříň ideálních genderových předobrazů a nebyla obsazována pečlivě vybranými jedinci, kteří by odpovídali ideálu nového socialistického člověka či jakkoli konvenovali stranickým strategiím. FS již nemělo představovat reprezentativní průřez společností se zástupci všech sociálních skupin ve státě. První změny ve fungování schůzí i jazyka proslovů se projevíly bezprostředně, a to zejména v případě mladších poslankyň za sociální demokracii a lidovou stranu. V závěru tohoto funkčního období zásadně přibylo parlamentních zasedání. Průběh jednání byl naplněn skutečnou diskusí a častými vstupy jednotlivých poslanců. Na druhou stranu si svůj jazyk a konzervativní víru v zachování zaběhlých pořádků socialistického státu komunistické poslankyně uchovaly ještě relativně dlouho až do jara roku 1990.

Transformace FS v legitimní politickou instituci použitelnou k volbě demokratického prezidenta s sebou nesla i nutnou širokou obměnu personální. Značná část poslanců do začátku roku 1990 opustila své posty, protože byli neoddelitelně spjati s potlačením Pražského jara a normalizačními represemi, stejně jako se zásahem na Národní třídě. Vedle normalizačních komunistek rezignovaly nebo byly odvolány i ženy, které byly ve funkcích až od roku 1986, vykonávaly dělnické profese, ve Sněmovně byly nevýrazné a mnohdy ani jednou nevystoupily v rozpravě. Tyto ženy na svých postech nelpěly, neměly zájem o působení v zodpovědné politické funkci a politická angažovanost se jim zejména v takto dynamické době mohla jevit spíše jako přítěž. Na jejich místa byly kooptovány osobnosti, které nesly úplně jiné a mnohdy dokonale protikladné charakteristiky, než jaké shledáváme u osazenstva socialistického parlamentu. Jednalo se o vesměs mladší vysokoškolsky vzdělané a protikomunisticky orientované jedince. Část z nich byla navázána na opoziční nezávislé iniciativy nebo studentské hnutí. Transformační proces probíhající do jara roku 1990 poslankyně často spojovaly s reformním postupem roku 1968. Tuto analogii ještě podpořil nástup Alexandra Dubčeka do pozice předsedy FS. Dohromady vedly kooptace výměně 157 z 350 členů Federálního

shromáždění. Již v důsledku kooptací v FS výrazně ubylo žen. Tento trend následně potvrdily volby roku 1990, kdy do poslaneckých lavic zasedlo jen 32 žen. Navzdory očekávání a přání Svazu československých žen se poslankyně kooptované do parlamentu ani v roce 1990 zvolené ženy neprofilovaly jako reprezentantky ženských zájmů. Nebyly vyslankyněmi zájmové skupiny žen a nijak výrazně nerazily feministickou politiku. Jako již několikrát v československé historii, i během roku 1989 a v následujících letech, ustoupily feministické a proženské politické aktivity do pozadí. Ačkoli se během závěru 80. let jevily československé ženská organizace i některé poslankyně jako nakloněné aktivním zásahům proti diskriminaci žen v Československu, s nástupem revoluční demokratizační atmosféry tyto tendence téměř úplně vymizely. Společenská a ekonomická transformace kolonizovaly agendu poslankyň a téměř vytlačily problematiku žen v Československu. Nedošlo ani ke vzniku nové silné ženské loby ani k rehabilitaci pojmu „feminismus“. To se zásadně neproměnilo ani po volbách.

Volby však znamenaly definitivní odchod poslankyň, které byly do role genderových předobrazů dosazeny před listopadovou revolucí. Ženy v politice 90. rozhodně neměly mnoho společného s dobovým ideálem ženy. Nové poslankyně o tyto politické funkce samy usilovaly a musely se o ně porvat ve volbách i na kandidátní listině. I před nástupem do funkce byly součástí veřejného života. Více než svým socialistickým předchůdkyním se podobaly ženám v prvorepublikové Poslanecké sněmovně. Od žen z předlistopadových reprezentačních sborů se lišily jak sociálním složením, dosaženým vzděláním, věkem a schopnostmi, tak motivací k nástupu do funkce. Jen 2 ze zvolených žen byly komunistkami.

Už s ohledem na povahu poslanecké funkce demokratického parlamentu je jasné, že se nemohlo jednat o předobrazy ryze femininních osobností. Politické prostředí soutěže politických stran vznikalo jako prostor utvářený téměř výhradně muži. Úspěch na tomto poli vyžaduje přizpůsobení se takovým formám jednání, které je možné označit za maskulinní. Rozhodně se tedy nejednalo o nevýrazné, smířlivé a průměrné ženy. Jednalo se o nositelky takových atributů, kterých musí nabývat každý schopný politik. Byly sebevědomé, ambiciózní, odhodlané a průbojné. Podstatný rozdíl mezi političkami předválečné republiky a ženami v prvním demokraticky zvoleném Federálním shromáždění však tkvěl v jejich motivacích pro vstup do politiky a tématech, jimž se na půdě parlamentu věnovaly. Nebyly primárně zástupkyněmi žen jako zájmové skupiny. Ženská emancipace byla vnímána jako politický projekt úzce spojený s komunistickou propagandou, státní politikou a ideologií. Političky ani československá společnost západní nebo feministické formy ženské rovnoprávnosti nehledaly a nevnímaly jako prospěšné či potřebné. Feminismus byl v dobovém diskurzu spjat s řadou stereotypů a nesl nálepku nežádoucí levicové ideologie a kulturního výstřelku. Samy

poslankyně svým způsobem upozadily ženskou otázku za v tu chvíli aktuálnější problematiku vypořádání s komunistickou stranou, přerod státních institucí do podoby západní demokratické soustavy, environmentální problémy a novou budoucnost státu. Soudě dle projevů poslankyň a ženského tisku navíc mnohdy věřily, že nerovné postavení žen v Československu se vyřeší automaticky jako vedlejší efekt demokratizace společnosti a ekonomické transformace. Ty obtíže, které spadaly před listopadem roku 1989 do škatulky, kterou označovaly socialistické poslankyně jako ženské problémy, se skutečně vyřešily s přechodem na tržní ekonomiku. Ony každodenní potíže, které musely ženy v Československu řešit, jako např. dlouhé fronty v obchodech, čas ztracený při shánění nedostatkového zboží a oděvů, nekvalitní spotřební zboží, přesčasové práce, nevhodné pracovní podmínky a řada environmentálních otázek apod. již ženy skutečně nezatěžovaly. Otázku genderové rovnosti však nevyřešil ani autoritářský socialismus s plánovaným hospodářstvím ani západní forma demokracie s tržní ekonomikou. Mnohé z nešvarů genderově diskriminačního jednání v naší patriarchální společnosti stále čekají na odbourání.

13. ZDROJE

Monografie

ABRAMSOVÁ, Lynn, Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918, Brno 2005.

ALEMANN, Ulrich von. Organisierte Interessen in der Bundesrepublik. Oplanden 1987.

ALEXANDER, Jeffrey C. Performance and Power. Cambridge 2013.

ALEXANDER, Jeffrey – GIESEN, Bernhard – MAST, Jason I. Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics. New York 2006.

ARTWIŃSKA, Anna – Agnieszka MROZIK ed. Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond. New York 2020.

ATTWOOD, Lynne. The New Soviet Man and Woman. Sex-Role Socialization in the USSR. Birmingham 1990.

AUSTIN, John Langshaw. Jak udělat něco slovy. Praha 2000.

BADRAN, Margot. Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences. Oxford 2009.

BAHENSKÁ, Marie. Počátky emancipace v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha 2005.

BACHOFEN, Johann Jakob. Das Mutterrecht: eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart 1861.

BAKER, Catherine. Gender in Twentieth-Century Eastern Europe and the USSR. London 2007.

BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Josef. Katolická církev v Československu 1945–1989. Brno 2013.

BARTOŇ, Jiří. Ženy a Český svaz žen. Praha, 2012.

BARTOŠEK, Karel. Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých. Litomyšl 2001.

BAUEROVÁ, Jaroslava a kol. Problémy zaměstnaných žen. Pardubice 1971.

- BAUEROVÁ, Jaroslava aj. Postavení ženy v rodině, práci a ve veřejném životě socialistické společnosti. Praha 1988.
- BAUEROVÁ, Jaroslava. Žena a současnost. Praha 1987.
- BEAUVOIR, Simone de – PATOČKA, Jan, ed. Druhé pohlaví: [výbor]. Praha 1966.
- BEAUVOIR, Simone de. Druhé pohlaví. Praha 1967.
- BEAUVOIR, Simone de. Druhé pohlavie. Bratislava 1967.
- BEAUVOIR, Simone de. Le deuxième sexe. T. 1, Les Faits et les mythes. Paris 1949.
- BEBEL August, Žena a socialismus. Praha 1962.
- BECK, Michal et al. Ten den: 17. listopad 1989. Praha 2019.
- BEDNÁŘOVÁ, Tetjana – FIŠER, Jiří – ŠTVERÁK, Vladimír. Naděžda Konstantinovna Krupská – pedagogické dílo: určeno pro posl. pedagog. fakult. Praha 1985.
- BÍLEK, Petr A., ed. – ČINÁTLOVÁ, Blanka, ed. Tesilová kavalérie: popkulturní obrazy normalizace. Příbram 2010.
- BOLTANSKI, Luc. De la critique. Précis de sociologie de l'émancipation. Paris 2009.
- BOUDON, Raymond– BESNARD, Philippe. Sociologický slovník. Olomouc 2004.
- BOURDIEU, Pierre. Teorie jednání. Praha 1998.
- BRAUN, Lily. Ženská otázka, její dějinný vývoj a její hospodářská stránka. Praha 1902.
- BURSÍK, Tomáš. Ztratily jsme mnoho času-- Ale ne sebe!: životy politických vězeňkyň v československých věznicích padesátých a šedesátých let dvacátého století. Praha 2006.
- BUTLER, Judith – SCOTT, Joan W. (eds.), Feminists Theorize the Political, New York 1992.
- BUTLER, Judith, Excitable Speech: A Politics of the Performative, New York & Londýn 1997.
- BUTLER, Judith, Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity, New York & Londýn 2007.

- BUTLER, Judith, Trampoty s rodem. Feminizmus a podryvanie identity, Bratislava 2003.
- BUTLEROVÁ, Judith, Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích „pohlaví“, Praha 2016.
- CARLSON, Marvin. Performance: A Critical introduction. Londýn 2004.
- CERTEAU, Michel de. The Practice of Everyday Life. Berkeley 1984.
- CIGÁNEK, František – FELCMAN, Ondřej. Národní shromáždění. Sv. 2 21.–28. srpna 1968. Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Praha 1995.
- CONQUEST, Robert. The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties. Oxford 1968.
- ČERNOCKÝ, Karel. Práce úděl člověka: psychologie práce. Olomouc 1947.
- DAHL, Robert Adam. Democracy and Its Critics. Yale 1989.
- DAHL, Robert Alan. (ed.). Regimes and Oppositions. New Haven 1973.
- DELAP, Lucy. Feminismy: globální dějiny. Brno 2022.
- DEMEL, Zdeněk. Pod dohledem církevních tajemníků, Omezování činnosti katolické církve v Československu 1945–1989 na příkladu jihočeského regionu. Brno 2008.
- DOVI, Suzanne. Political Representation. Stanford 2018.
- DOWNS, Laura, Writing Gender History, London 2004.
- DRATVOVÁ, Albína. Duše dnešní ženy. Praha 1947.
- DUDOVÁ, Radka. interrupce v České republice: Zápas o ženská těla. Praha 2012.
- DURKHEIM, Émile. Elementární formy náboženského života: Systém totemismu v Austrálii. Praha 2002.
- EISMAN, Šimon. Film a kulturní politika 1945 – 1952. Praha 1999.
- EMMERT, František. Rok 1968 v Československu. Brno 2017.
- Encyklopedie moderní ženy. Praha 1966.

- ENGELS, Friedrich. Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. Praha 1950.
- FOUCAULT, Michele. Zrození biopolitiky. Praha 2010.
- FEINBERG, Melissa, Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy in Czechoslovakia, 1918–1950, Pittsburgh 2006.
- FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr, Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol. ÚSTR, Praha 2008.
- FOUCAULT, Michel. Diskurs– Autor– Genealogie: tři studie, Praha 1994.
- FOUCAULT, Michel. Rád diskurzu. Bratislava 2006.
- FOUCAULT, Michel. The archaeology of knowledge. London 1974.
- FOUCAULT, Michel. The Will to Knowledge. The History of Sexuality. London 1990.
- FOURIER, Charles – VOZKA, Jaroslav, ed. Výbor z díla. Praha 1950.
- FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. Volný čas v českých zemích 1957–1967. Praha 2013.
- FRASER, Nancy. Justice interruptus: critical reflections on the "postsocialist" condition. New York 1997.
- FRASER, Nancy. Unruly practices: power, discourse, and gender in contemporary social theory. Minneapolis 1989.
- FREEMAN, Marsha (ed). The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: A Commentary. Oxford 2012.
- FRIEDAN, Betty. Feminine mystique. New York 1970.
- GHODSEE, Kristen Rogheh. Why Women Have Better Sex Under Socialism: And Other Arguments for Economic independence. First ed. New York 2018.
- GILMAN, Charlotte P. The Living of Charlotte Perkins Gilman: An Autobiography. Madison 1991.
- GJURIČOVÁ, Adéla – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992. Praha 2018.

- GJURIČOVÁ, Adéla et al. Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989, Praha 2011.
- GJURIČOVÁ, Adéla, ed. – ZAHRADNÍČEK, Tomáš, ed. Kořeny a tváře národního parlamentu: Česká národní rada 1968–2018: sborník z konference konané 17.–18. května 2018 v Poslanecké sněmovně parlamentu České republiky, Praha 2019.
- GORBAČEV, Michail Sergejevič. Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět, Praha 1987.
- GREER, Germaine, *The Whole Woman*. Michigan 1999.
- GREER, Germaine. Eunuška. Praha 2001.
- GUSTAFSON, Melanie ed. *We Have Come to Stay: American Women and Political Parties, 1880–1960*. Albuquerque 1999.
- HÄBERLEN, Joachim C., et al., editors. *The Politics of Authenticity: Countercultures and Radical Movements across the Iron Curtain, 1968–1989*. New York 2019.
- HALL, Stuart (ed.). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage Publications. London 1997.
- HANÁKOVÁ, Petra et al. *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Vydání první. Praha 2015.
- HANZEL, Vladimír. *Zrychlený tep dějin: reálné drama o deseti jednáních: autentické záznamy jednání představitelů státní moci s delegacemi hnutí Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu v listopadu a prosinci 1989*. Praha 1991.
- HARMANN, Jan – SVOBODA, Bohumil– VAŠKO, Václav. *Kardinál Tomášek, Svědectví o dobrém katechetovi, bojácném biskupovi a statečném kardinálovi*. Praha 1994.
- HAŠKOVÁ, Hana – KŘÍŽKOVÁ, Alena– LINKOVÁ, Marcela (eds.). *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha 2006.
- ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina, ed. – HAVELKOVÁ, Barbara, ed. – ŠPONDROVÁ, Pavla, ed. *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?*. Praha 2020.

- HAWKESWORTH, Mary. *Political Worlds of Women: Activism, Advocacy, and Governance in the Twenty-First Century*. Routledge 2012.
- HEITLINGER, Alena. *Women and State Socialism: Sex inequality in the Soviet Union & Czechoslovakia*, Montreal 1979.
- HOBBS, Thomas – MALCOLM, Noel (ed.). *Leviathan*. Oxford 2014.
- HOLUBEC, Stanislav. *Nešťastná revolucionářka: myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969)*. Praha, 2021.
- HORÁKOVÁ, Milada. *Jak jsem se stala feministkou?*. Praha 1940.
- HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha 1999.
- CHATTERJEE, Choi. *Celebrating Women: Gender, Festival Culture, and Bolshevik Ideology, 1910–1939*. Pittsburg 2002.
- CHLEBORÁD, František Ladislav. *Pomoc chudým dělníkům!: jak se dá za nynějších poměrů nejsnadněji zjednat?*. Praha 1868.
- CHRISTEL, Lane. *The Rites of Rules. Ritual in industrial Society–The Soviet Case*. Cambridge 1981.
- CHYTILEK, Roman et al. *Volební systémy*. Praha 2009.
- IVANOV, Miroslav, *Justiční vražda, aneb, Smrt Milady Horákové*. Praha 2008.
- JAGGAR, Alison – ROTHENBERG, Paula. *Feminist frameworks: alternative theoretical accounts of the relations between women and men*. New York 1978.
- JAGGAR, Alison. *Feminist politics and human nature*. New Jersey, 1983.
- JAŠEK, Peter, ed. et al. *Sviečková manifestácia*. Bratislava 2015.
- JEŽEK, Alexandr. *Naděžda Konstantinovna Krupská*. Praha 1983.
- JUSOVÁ, Iveta, ed. – ŠIKLOVÁ, Jiřina, ed. *Czech feminisms: perspectives on gender in East Central Europe*. Bloomington 2016.
- KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968: studie a dokumenty*. Praha 1993.

- KAPLAN, Karel. Československo v letech 1948–1953. Praha 1991.
- KAPLAN, Karel. Politický proces s Miladou Horákovou a spol.: komentované dokumenty. Praha 2019.
- KAPLAN, Karel. Zpráva o zavraždění generálního tajemníka. Praha 1992.
- KAPLAN, Karel. Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty. Praha. 1993
- KARPÍŠKOVÁ Betty – JURNEČKOVÁ-VORLOVÁ Marie, Novelisace trestního zákona: potratové paragrafy, Praha 1933.
- KARPÍŠKOVÁ, Betty. Žena a socialism. Praha 1922.
- KAY, Rebecca ed., Gender, Equality and Difference During And After State Socialism, London 2007.
- KOCÁB, Michael. Vabank: 1989–1991: sametová revoluce: odsun sovětských vojsk. Praha 2019.
- KOČIAN, Jiří. Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: organizace, program, politika. Brno 2002.
- KOČIŠKOVÁ, Jana. Ženy v politice: role a postavení vrcholných političek v Československu 1948–1968. Praha 2021.
- PTÁČKOVÁ Kateřina, ed. – LENDEROVÁ Milena, ed. – STRÁNÍKOVÁ Jana, ed. Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006). Pardubice 2006.
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav. Obroda – klub za socialistickou přestavbu: dokumenty. Praha 1996.
- KOPEČEK, Michal (ed.). Architekti dlouhé změny: Expertní kořeny postsocialismu v Československu. Praha 2019.
- KOPEČEK, Michal. Hledání ztraceného smyslu revoluce: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960. Praha 2009.

- KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912. Žena v dějinách Prahy. Praha 1996.
- KOUTSKÁ, Ivana, ed.– RIPKA, Vojtěch, ed. – ŽÁČEK, Pavel, ed. Občanské fórum, den první: vznik OF v dokumentech a fotografiích. Praha 2009.
- KUPER, Adam. Culture: The Anthropologists' Account. Harvard 1999.
- KURAL, Václav et al. Československo roku 1968. Obrodny proces. Praha 1993.
- KUŽEL, Petr. Filosofie Louise Althussera: o filosofii, která chtěla změnit svět. Praha 2014.
- LALUHA, Ivan. Alexander Dubček: jeho doba a současnost. Bratislava 2014.
- LANDES Joan B.(ed.), Feminism, the Public and the Private, Oxford 1998.
- LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, Luisa. Žena v manželství: právní postavení čl. občanek v manželství podle dosud plat. občan. zákonů rakouských. Praha 1923.
- LATOURE, Bruno. Stopovat a skládat světy s Brunem Latourem: výběr z textů 1998–2013. Praha 2016.
- LENDEROVÁ, Milen. K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století. Praha 1999.
- LENIN, Vladimir Iljič. Spisy, sv. 29. Praha 1955.
- LENIN, Vladimir Iljič. Vybrané spisy v pěti svazcích. Sv. 1–5, 2. Praha 1975.
- LINKOVÁ, Marcela, ed. – STRAKOVÁ, Nad'a, ed. Bytová revolta: jak ženy dělaly disent. Vydání první. Praha 2017.
- MALÍNSKÁ, Jana. "My byly, jsme a budeme!": české ženské hnutí 1860–1914 a idea českého národa. Praha 2013.
- MALÍŘ Jiří – Pavel MAREK, Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. Brno 2005.
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich. Ke kritice politické ekonomie. Praha 1953.
- MATES, Pavel a kol. Žena a paragrafy: Právní postavení ženy v Československu. Praha 1988.

- McBRIDE, Dorothy E.– MAZUR, Amy G. The Politics of State Feminism: innovation in Comparative Research. Philadelphia 2010.
- MELLOR, Mary. Feminism & Ecology. New York 1997.
- MITCHELL, Juliet. Woman's estate. First american edition. New York 1971.
- MORGAN, Lewis Henry – NAHODIL, Otakar, ed. Pravěká společnost. Praha 1954.
- MUSILOVÁ, Dana. Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky, Hradec Králové 2007.
- NODL Martin – TINKOVÁ Daniela (eds.), Antropologické přístupy v historickém bádání, Praha 2007.
- NEČASOVÁ, Denisa. Buduj vlast – posílíš mír!: ženské hnutí v českých zemích 1945–1955, Brno 2011.
- NEČASOVÁ, Denisa. Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956, Brno 2018.
- KOČIAN, Jiří, ed. – DEVÁTÁ, Markéta, ed. 1948: únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti, Praha 2011.
- NEUDORFOVÁ, Marie. České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci, Praha 1999.
- NORRIS, Pippa. Electoral Engineering-Voting Rules and Political Behavior, Cambridge 2000.
- OAKLEYOVÁ, Ann, Pohlaví, gender, společnost, Praha 2000.
- OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. Discourses of gender in pre-and post-1989 Czech culture, Pardubice 2002.
- PENN, Shana – MASSINO, Jill, vyd. Gender politics and everyday life in state socialist East and Central Europe, New York 2009.
- PERNES, Jiří. Komunistky s fanatismem v srdci, Praha 2006.
- Sborník České, slovenské a československé dějiny 20. století ... Ústí nad Orlicí 2006.*

- PHILLIPS, Anne. *Feminism and Politics*, Oxford 1998.
- PITHART, Petr. *Devětaosmdesátý: vzpomínky a přemýšlení: krédo*, Praha 2009.
- PITKIN, Hannah. *The concept of representation*, Berkeley 1972.
- PLACÁK, Petr. *Fízl*, Praha 2007.
- POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, Praha 2015.
- PTÁČKOVÁ Kateřina – ed., LENDEROVÁ Milena, ed. – STRÁNÍKOVÁ Jana, ed. *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*, Pardubice 2006.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.
- RAAB, Inge. *Antonie Reis – Bohuslava Rajska-Celakovska (1817–1852): ein Frauenleben zur Zeit der tschechischen nationalen Wiedergeburt*, Berlin 2007.
- RAKUŠANOVÁ, Petra. *Česká politika: Ženy v labyrintu mužů?*, Praha 2006.
- REJCHRT, Miloš – PLZÁK, Michal – HÁJEK, Štěpán. *O něco svobodnější: rozhovory*, Praha 2002.
- ROUBAL, Petr. *Starý pes, nové kousky: kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*, Praha 2013.
- ROWBOTHAM, Sheila. *Woman's Consciousness, Man's World*, London 1973.
- RUESCHEMEYER, Marilyn. *Women in the Politics of Postcommunist Eastern Europe*. New York 1998.
- RUMJANCEV, Aleksej Matvejevič – OBORSKÁ, Jarmila. *Slovník vědeckého komunismu*, Praha 1978.
- RUPP, Leila J. *Worlds of Women: The Making of an international Women's Movement*, Princeton 1997.
- RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu: 1945–1989*, Praha 2022.

- RYNEŠ Václav, České politické stranictví a jeho vývoj od 19. století, Praha 2013.
- PHILLIPS, Anne. (eds.). *Feminism and Politics*, Oxford 1998.
- SAWARD, Michael. *The Representative Claim*, New York 2010.
- SCOTT, Hilda. *Does Socialism Liberate Women? Experiences from Eastern Europe*, Boston 1973.
- SCOTT, Joan W. *Feminism and History*, New York 1996.
- SCOTT, Joan W. *Gender and the Politics of History*, New York 1999.
- WIENDL, Jan (ed.). *Obraz člověka v literatuře*, Praha 2010.
- SKALA, Petr, ed. *Československé jaro 1968: naděje, sny, realita*, Praha 2008.
- SOMMER, Vítězslav a kol. *Řídit socialismus jako firmu: Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*, Praha 2019.
- SOUKUP, František. *Revoluce práce: dějinný vývoj socialismu a Československé sociálně demokratické strany dělnické*, Praha 1938.
- SQUIRES, Judith. *Gender in Political Theory*, Cambridge 1999.
- STEHLÍK, Michal. *Babické vraždy 1951*, Praha 2016.
- SUK, Jiří. *Konstituční, nebo existenciální revoluce?: Václav Havel a Federální shromáždění 1989–1990: studie a dokumenty*, Praha 2014.
- SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad–prosinec 1989*, Praha 1997.
- ŠANTRŮČEK, Bohuslav, *K jubileu 35 letů veřejné práce a bojů poslankyně Fráni Zeminové*, Praha 1932.
- ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina– HAVELKOVÁ, Barbara– ŠPONDROVÁ, Pavla, ed. *Mužské právo: jsou právní pravidla neutrální?*, Praha 2020.
- TUČEK, Milan, ed. – OLIVIER, Anne, ed. *Původní a noví vlastníci: strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě*, Praha 1996.

- ŠOLCOVÁ, Miroslava. Postavení ženy v socialistické společnosti, Praha 1984.
- ŠOLCOVÁ, Miroslava. Rodina a její funkce v socialistické společnosti, Praha 1976.
- ŠRÁČEK, Jiří. Ženám po umělém přerušení těhotenství. Praha 1988.
- ŠTEFEK, Martin. Za fasádou jednoty: KSC a SED po roce 1985, Červený Kostelec 2014.
- ŠVEC, Luboš. Perestrojka, Pobaltské Republiky a Československo 1988–1991, Praha 2013.
- ŠVERMOVÁ, Marie. Vzpomínky, Praha 2008.
- TRÁVNÍČEK, František. Slovník jazyka českého, Praha 1952,
- MARX, Kar 1– ENGELS, Friedrich. Komunistický manifest, Praha 1898.
- TŮMA, Oldřich, ed. – VILÍMEK, Tomáš, ed. Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty, Praha 2012.
- KÁRNÍK, Zdeněk a KOPEČEK, Michal (eds.), Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, Praha 2005.
- VALDROVÁ, Jana – FORMÁNKOVÁ, Lenka – RYTÍŘOVÁ, Kristýna. ABC feminismu. Brno 2004.
- VANĚK, Antonín. Příznaky krize manželské rodiny. Praha 1971, s. 291.
- VILÍMEK, Tomáš. "Všichni komunisté do uren!": volby v Československu v letech 1971–1989 jako společenský, politický a státně–bezpečnostní fenomén, Praha 2016.
- VILÍMEK, Tomáš. Solidarita napříč hranicemi: opozice v ČSSR a NDR po roce 1968, Praha 2010.
- VOSÁHLO, Jiří: Splněný závazek, Praha 1954.
- WAGNEROVÁ, Alena. Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm, Praha 2021.
- WEIGAND, Kate. Red Feminism: American Communism and the Making of Women's Liberation. Maryland 2002.

WILLIAMS, Melissa. *Voice, Trust, and Memory: Marginalized Groups and the Failings of Liberal Representation*, Princeton 1998.

WOLLSTONECRAFT, Mary. *Obrana práv žen*, Praha 1904.

WOOD, Elizabeth. *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia*, Indiana 2000.

YOUNG, IRIS Marion – Di QUINZIO, Patrice. *Feminist ethics and social policy*.
Bloomington 1997.

YURCHAK, Alexei. *Everything was forever, until it was no more: The last Soviet generation*, Princeton 2006.

ZALLER, John. *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Los Angeles 1992.

ZEHL ROMERO, Christiane. *Simone de Beauvoir*, Hamburg 1978.

ZETKIN, Clara – ŠTVERÁK, Vladimír. *Klára Zetkinová – revolucionářka a pedagožka*, Praha 1979.

Odborné články

ALTHUSSER, Louis. *Idéologie et Appareils Idéologiques d'État*, in: ALTHUSSER, Louis. *Positions*, Édition Social, Paris 1976, s. 27–186.

BAHENSKÁ, Marie. *Pan učitel a slečna učitelka. Genderové aspekty učitelské profese v českých zemích v 19. století*, in: *Rodový aspekt v interdisciplinárním diskurze*, Košice 2015, s. 83–97.

BALUTAI, Ionela. *(Re)Constructing Democracy without Women. Gender and Politics in Post-Communist Romania*, in: *Clio. Women, Gender, History*, 2015, roč. č. 41, s. 172–84.

BAUEROVÁ, Jaroslava. *Marxismus-leninismus a ženská otázka*, in: *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 1976, roč. 12, č. 1, s. 16–30.

BEHREND, Hanna. *Marxismus und Feminismus – inkompatibel oder verwandt?* in: *UTOPIE kreativ*, 1999, roč. 1, č. 109/110, s. 162–173.

BINNS, Christopher A.P. *Ritual and conformity in Soviet society*, in: *Journal of Communist Studies*, 1989, roč. 5, č. 2, s. 211–219.

- BLATEK, Bohuslav. Bariéry feminizmu v Čechách na konci 20. století, in: CHŘIBKOVÁ, Marie. *Feminismus devadesátých let českýma očima*. Praha 1999, s. 193–203.
- BUTLER, Judith, *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*, in: *Theatre Journal*, 1988, roč. 40, č. 4, s. 519–531.
- CVRČEK, Lukáš. Vysočany 1968: mimořádný XIV. sjezd KSČ, in: *Securitas imperii* 2009, sv. 15/1, s. 138–183.
- ČERNOCH, Antonín. Symposion o problémech interrupce a antikoncepce, in: *Československá gynekologie*, 1964. roč. 29, č. 8, s. 593–644.
- DAVIDOFF, Leonore. *Gender and the Great Divide: Public and the Private in British Gender History*, in: *Journal of Women's History*, 2003, roč. 15, č. 1, s. 11–27.
- DUBSKÁ, Irena. Kdo je žena? (Simone de Beauvoir: Druhé pohlaví), in: *Sociologický časopis*, 1967, roč. 3, č. 3, s. 307–315.
- DUTOYA, Virginie – HAYAT, Samuel Hayat. Making representative claims: The social construction of political representatio, in: *Revue française de science politique (English Edition)*, 2016, roč. 66, č. 1, s. 1–18.
- ERGEJEVOVÁ, G. P., Účast žen ve společenské produktivní práci v soudobé etapě budování socialismu, in: *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 1976, roč. 12, č. 1, s. 31–35.
- Eva UHROVÁ, Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948, in: Zdeněk Kárník – Michal Kopeček (eds.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus*, sv. IV, Praha 2005, s. 88–113.
- FLEMINGOVÁ, Zdenka. Organizace žen do února 1948, in: *Nová mysl*, 1978, roč. 32, č. 5, s. 127–135.
- FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. Volný čas 1957–1967: dobové diskuse a vymezení, in: *Dějiny-teorie-kritika*, 2012, roč. 9, č. 1, s. 33–68.
- FUKALOVÁ, Drahoslava. Psychologické aspekty interrupce, in: *Československá gynekologie*, 1974, roč. 39, č. 3, s. 204–206.

- FUKALOVÁ, Drahoslava. Znovu k problematice rozhodování interrupčních komisí, in: Československá gynekologie, 1979, roč. 44, č. 10, s. 752–757.
- GELNAROVÁ, Jitka. Reprezentace žen v politice z pohledu politické teorie aneb „Co všechno znamená, když se řekne, že ženy jsou v politice podreprezentovány?“, in: Acta Politologica, 2010, roč. 2, č. 2, s. 120–135.
- HAVELKOVÁ, Hana. Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry, in: Sociologický časopis, 1995, roč. 31, č. 1, s. 25–38.
- HAVELKOVÁ, Hana. První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly, in: Abc feminismu. Brno, 2004, s. 172–174.
- HEER, David M. Abortion, Contraception, and Population Policy in the Soviet Union, in: Soviet Studies, 1965, roč. 17, č. 1, s. 76–83.
- HONEYCUTT, Karen – ZETKIN, Clara. A Socialist Approach to the Problem of Woman's Oppression, in: Feminist Studies, 1976, roč. 3, č. 3/4, s. 131–144.
- HORSKÁ, Pavla. K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí), in: Československý časopis historický, 1983, roč. 31, č. 1, s. 711–743.
- JAGGAR, Alison. Sexual Difference and Sexual Equality, in: RHODE, D. L. (ed.) Theoretical Perspectives on Sexual Difference, New Haven 1990, s. 239–254.
- JECHOVÁ, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému, in: Oldřich Tůma – Tomáš Vilímek (eds.), Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945, Praha 2008, s. 69–130.
- KABRHELOVÁ, Marie. Rok 1975 — Mezinárodní rok ženy — Součást světového evolučního procesu, in: Sociologický Časopis / Czech Sociological Review, 1976, roč. 12, č. 1, s. 1–4.
- KAPLAN, Temma. On the Socialist Origin of international Women s Day, in: Feminist Studies, 1985, roč. 11, č. 1, s. 163–171.
- KONEČNÁ KOPŘIVA, Štěpánka. Od ženy v politice k političce. Společné aktivity československých poslankyň mezi lety 1918–1948, in: Moderní dějiny, 2021, roč. 29, č. 2, s. 9–52.

- KOPAL, Petr. Jaká normalizace?: několik poznámek o (ne)normalizaci filmové a televizní tvorby, in: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů, 2013, roč. 7, č. 3, s. 127–134.
- KRÓLAK, Joanna. Žena v české literatuře socialistického realismu, in: Žena v české a slovenské literatuře. Sborník z literárněvědné konference konané v Opavě 14. a 15. září 2004. Opava 2006, s. 111–122.
- LILLA, Joachim. Die Vertretung des „Reichsgaus Sudetenland“ und des „Protektorats Böhmen und Mähren“ im Grossdeutschen Reichstag, in: Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder, 1999, roč. 40, č. 2, s. 436–471.
- LÓRÁND, Zsófia. New Feminism, Women's Subjectivity, and Feminist Politics: Conceptual Transfers and Activist inspirations in Yugoslavia in the 1970s and 1980s, in: HÄBERLEN, Joachim C., et al., editors. The Politics of Authenticity: Countercultures and Radical Movements across the Iron Curtain, 1968–1989, New York 2019, s. 110–130.
- LOVENDUSKI, Joni. Women and politics: Minority Representation or Critical Mass?, in: Parliamentary Affairs, 2001, roč. 54, č. 4, s. 743–758.
- LÓŽI, Marián. Hledání nepřátel uvnitř KSČ Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace v regionální perspektivě (podzim 1950–jaro 1951), in: Securitas imperii, 2018, roč. 32, č. 1, s. 222–249.
- MALČÍK, Petr – ŠLOSAR, Dušan. Totalitní jazyk v československé publicistice na konci roku 1989, in: Časopis Matice moravské, 2014, roč. 133, č. 1, s. 135–144.
- MARCUSE, Herbert. Marxism and Feminism, in: Women's Studies, 1974, roč. 2, č. 3, s. 279–288.
- MATĚJČEK, Zdeněk – DYTRYCH, Zdeněk– SCHÜLLER, Vratislav. Pražská studie o dětech z nechtěného těhotenství, in: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1976, roč. 11, č. 2, s. 99–112.
- MUSILOVÁ, Dana. Ženské hnutí 1945–1948: naděje a zklamání, in: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIÁN, Jiří– KOKOŠKA, Stanislav (eds.), Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, Praha 2005, s. 339–345.

- NEČASOVÁ, Denisa. "Bez žen nic nevybojujeme". Lenin a ženská otázka, in: HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.), *Lenin: kontinuita a/nebo diskontinuita ruských dějin?* Brno 2013, s. 107–117.
- NEČASOVÁ, Denisa. Organizace žen v letech 1948–1989 v historické perspektivě, in: HANÁKOVÁ, Petra et al. *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*, Praha 2015, s. 169–206.
- PROKOPEC, Jaroslav. Deset let práce státní populační komise, *Demografie*, 1968, roč. 10, č. 1, s. 13–15.
- PROKOPEC, Jaroslav. Zkušenosti interrupčních komisí a současná prováděcí praxe zákona o umělém přerušení těhotenství, in: *Demografie*, 1964, roč. 6, č. 3, s. 242–247.
- RATAJOVÁ, Jana. Dějiny ženy a konceptu genderu v české historiografii, in: *Kuděj*, 2005, roč. 7, č. 1–2, s. 159–174.
- RATAJOVÁ, Jana. Pražské májové oslavy 1948–1989. Příspěvek k dějinám komunistické propagandy, in: *Kuděj: časopis pro kulturní dějiny*, Dolní Břežany, 2000, roč. 2, č. 1, s. 52.
- RENDLOVÁ, Eliška. Vědecká Konference „Žena a rodina naší současnosti“. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 1984, roč. 20, č. 4, s. 441–445.
- SCOTT, Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis, in: *The American Historical Review* 1986, roč. 91, č. 5, s. 1053–1075.
- SKINNER, Quentin. Hobbes on representation, in: *European Journal of Philosophy*, 2005, roč. 13, č. 2, s. 155–184.
- SNYDER, R. Claire. What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay, in: *Signs*, 2008, roč. 34, č. 1, s. 175–196.
- SOBOTKOVÁ, Jitka. Slavnosti a oslavy v komunistickém Československu, in: VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha 2009, s. 398–429.
- SOLOMON, Susan Gross. The Demographic Argument in Soviet Debates over the Legalization of Abortion in the 1920's., in: *Cahiers Du Monde Russe Et Soviétique*, 1992, roč. 33, č. 1, s. 59–81.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic, in: *Social Research*, 1997, roč. 64, č. 2, s. 258–280.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. Má feminismus v Čechách šanci? in: *Nová Přítomnost*, 1998, roč. 3, č. 1, s. 8–10.

ŠMÍDOVÁ, Olga. Byty za (post)totality. Osudy hrstky českých sociologů skrze jejich byty, in: *Sociológia*, 1993, roč. 24, č. 6, s. 573–583.

TINKOVÁ, Daniela. „Oddělené sféry“ – tradiční polarita nebo dědictví 19. století?, in: ŘEPA, Milan (ed.), *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 458–470.

TINKOVÁ, Daniela. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století, in: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (eds.). *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006.

WATSON, Peggy. Eastern Europe's silent revolution: Gender, in: *Sociology*, 1993, roč. 27, č. 3, s. 471–87.

Dobová periodika

Literární noviny: Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky 1957, roč. 6, č. 27.

Literární noviny: Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky 1967, roč. 16, č. 12.

Národní listy 1925, roč. 65, č. 121.

Národní listy 1927, roč. 67, č. 126.

Národní listy 1928, roč. 68, č. 102.

RP 1947, roč. 27, č. 30.

RP 1947, roč. 27, č. 172.

RP 1948, roč. 27, č. 267.

RP 1948, roč. 28, č. 132.

RP 1948, roč. 28, č. 57.

RP 1949, roč. 29, č. 30.

RP 1949, roč. 29, č. 57.

RP 1950, roč. 30–31, č. 128.

RP 1950, roč. 30–31, č. 129.

RP 1950, roč. 30, č. 130.

RP 1950, roč. 30, č. 131.

RP 1950, roč. 30, č. 132.

RP 1950, roč. 30, č. 141.

RP 1950, roč. 30, č. 30.

RP 1950, roč. 30, č. 33.

RP 1950, roč. 30, č. 57.

RP 1951, roč. 31–32, č. 288.

RP 1951, roč. 31, č. 30.

RP 1951, roč. 31–32, č. 137.

RP 1951, roč. 31–32, č. 56.

RP 1951, roč. 31–32, č. 59.

RP 1952, roč. 32–33, č. 314.

RP 1952, roč. 32–33, č. 339.

RP 1954, roč. 34–35, č. 15.

RP 1954, roč. 34–35, č. 29.

RP 1954, roč. 34–35, č. 308.

RP 1954, roč. 34–35, č. 317.

RP 1964, roč. 44–45, č. 166.

RP 1966, roč. 46–47, č. 153.

RP 1969, roč. 49, č. 57.

RP 1971, roč. 51, č. 56.

RP 1971, roč. 52, č. 282.

RP 1972, roč. 52, č. 57.

RP 1974, roč. 54, č. 57.

RP 1975, roč. 55, č. 57.

RP 1976, roč. 57., č. 254.

RP 1979, roč. 59–60, č. 51.

RP 1979, roč. 59, č. 57.

RP 1981 roč. 61–62, č. 240.

RP 1985, roč. 65, č. 106.

RP 1985, roč. 65, č. 57.

RP 1986, roč. 66–67, č. 121.

RP 1988, roč. 69, č. 56.

RP 1989, roč. 69–70, č. 279.

RP 1989, roč. 69, č. 57.

Svobodné slovo, 1950, roč. VI., č. 133.

Tribuna 1971, roč. 3, č. 44.

Tvar 1998, roč. 8, č. 1.

Tvorba 1976, roč. 8, č. 52.

Vlasta 1947, roč. 1, č. 51.

Vlasta 1948, roč. 2, č. 17.

Vlasta 1948, roč. 2, č. 24.

Vlasta 1949, roč. 2, č. 11.

Vlasta 1949, roč. 3, č. 37.

Vlasta 1950, roč. 3, č. 11.

Vlasta 1950, roč. 3, č. 16.

Vlasta 1950, roč. 4, č. 13.

Vlasta 1950, roč. 4, č. 14.

Vlasta 1950, roč. 4, č. 17.

Vlasta 1950, roč. 4, č. 20.

Vlasta 1950, roč. 4, č. 27.

Vlasta 1950, roč. 4, č. 30.

Vlasta 1950, roč. 4, č. 35.

Vlasta 1951, roč. 4, č. 10.

Vlasta 1952, roč. 4 č. 12.

Vlasta 1952, roč. 6, č. 12.

Vlasta 1952, roč. 6, č. 17.

Vlasta 1952, roč. 8, č. 41.

Vlasta 1953, roč. 7, č. 11.

Vlasta 1954, roč. 34, č. 12.

Vlasta 1955, roč. 9, č. 7.

Vlasta 1956, roč. 10, č. 4.
Vlasta 1956, roč. 9, č. 12.
Vlasta 1956, roč. 9, č. 42.
Vlasta 1957, roč. 10, č. 40.
Vlasta 1957, roč. 11, č. 11.
Vlasta 1957, roč. 10, č. 46.
Vlasta 1958, roč. 8, č. 41.
Vlasta 1960, roč. 14, č. 9.
Vlasta 1961, roč. 14, č. 23.
Vlasta 1963, roč. 17, č. 6.
Vlasta 1964, roč. 18, č. 18.
Vlasta 1964, roč. 18, č. 21.
Vlasta 1964, roč. 18, č. 51.
Vlasta 1965, roč. 19, č. 39.
Vlasta 1965, roč. 19, č. 49.
Vlasta 1966, roč. 20, č. 44.
Vlasta 1967, roč. 20, č. 10.
Vlasta 1967, roč. 21, č. 21.
Vlasta 1967, roč. 22, č. 22.
Vlasta 1967, roč. 21, č. 23.
Vlasta 1967, roč. 21, č. 29.
Vlasta 1968 roč. 22, č. 3.

Vlasta 1968, roč. 21, č. 13.

Vlasta 1968, roč. 21, č. 6.

Vlasta 1968, roč. 22 č. 16.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 1.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 12.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 14.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 15.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 2.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 21.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 25.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 29.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 36.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 36.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 40.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 46.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 50.

Vlasta 1968, roč. 22, č. 20.

Vlasta 1969, roč. 23, č. 15.

Vlasta 1969, roč. 23, č. 21.

Vlasta 1969, roč. 23, č. 23.

Vlasta 1969, roč. 23, č. 46.

Vlasta 1970 roč. 24, č. 10.

Vlasta 1970, roč. 24, č. 23.

Vlasta 1970, roč. 24, č. 24.

Vlasta 1971, roč. 25, č. 25.

Vlasta 1971, roč. 25, č. 26.

Vlasta 1971, roč. 25, č. 44.

Vlasta 1971, roč. 26, č. 48.

Vlasta 1971, roč. 3, č. 45.

Vlasta 1972, roč. 25, č. 12.

Vlasta 1972, roč. 26, č. 39.

Vlasta 1972, roč. 27, č. 8.

Vlasta 1973, roč. 27, č. 29.

Vlasta 1973, roč. 27, č. 33.

Vlasta 1974, roč. 28, č. 2.

Vlasta 1974, roč. 28, č. 20.

Vlasta 1974, roč. 38, č. 19.

Vlasta 1977, roč. 31, č. 28.

Vlasta 1977, roč. 31, č. 6.

Vlasta 1978, roč. 31, č. 10.

Vlasta 1978, roč. 32, č. 14.

Vlasta 1979, roč. 32, č. 4.

Vlasta 1979, roč. 32, č. 6.

Vlasta 1979, roč. 33, č. 14.

Vlasta 1980, roč. 34, č. 5.

Vlasta 1981, roč. 34, č. 12.

Vlasta 1981, roč. 35, č. 10.

Vlasta 1986, roč. 40, č. 15.

Vlasta 1986, roč. 40, č. 2.

Vlasta 1987, roč. 41, č. 39.

Vlasta 1988, roč. 42, č. 9.

Vlasta 1988, roč. 42, č. 15.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 19.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 17.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 20.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 21.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 25.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 3.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 35.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 36.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 38.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 40.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 45.

Vlasta 1989, roč. 43, č. 50.

Vlasta 1989, roč. 44, č. 25.

Vlasta 1989, roč. 50, č. 43.

Vlasta 1990, roč. 44, č. 1.

Vlasta 1990, roč. 44, č. 10.

Vlasta 1995, roč. 49, č. 10.

Vlasta 1995, roč. 49, č. 31.

Zpravodaj československého filmu. Praha 1989, roč. 15, č. 24.

Ženský list 1911, roč. 20, č. 11.

Akademické práce

BARŠOVÁ Andrea, Emancipace žen, první světová válka a československá národní revoluce 1918/1919, Praha 2015. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav politologie, Vedoucí práce Doc. PhDr. ing. Ondřej Císař, PhD.

DAŇKOVÁ, Klára. Mezinárodní den žen v paměti jedné rodiny, Praha 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Pracoviště Orální historie-soudobých dějin, Vedoucí práce Mgr. Wohlmuth Markupová, Jana, PhD.

ELIÁŠOVÁ, Anežka. Mediální obraz Anežky Hodinové Spurné, Praha 2019. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. Vedoucí práce PhDr. Suk, Pavel, PhD.

KOČIŠKOVÁ, Jana. Postavení žen ve vrcholné politice na konci šedesátých let 20. století a jejich postoje k sovětské okupaci ČSSR, Praha 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav politologie. Vedoucí práce Prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

KOPŘIVOVÁ, Štěpánka. Od žen v politice k politice. Společná činnost československých poslanců v letech 1918–1948. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Katedra hospodářských a sociálních dějin.

KORDÍKOVÁ, Marta. Augustin Navrátil a jeho disidentská činnost. Diplomová práce. Praha 2012. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Vedoucí práce prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

KORYCH, Lukáš. Československý parlament 1945–1992, Praha 2012. Rigorózní práce. Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Katedra právních dějin. Vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík DrSc.

MIZERA, Matěj. Politická reprezentace v demokracii: „konstruktivistický obrat“, Brno 2019. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Doc. Mgr. Pavel Dufek, Ph.D.

NOVÁČKOVÁ, Barbora. Politická participace žen v období státního socialismu: Ženy v Národním shromáždění v letech 1964–1968, Brno 2022. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce doc. Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D.

PEJCHALOVÁ, Jana. Ženské organizace a společenské postavení žen v českém prostředí v letech 1945 – 1989, Brno 2006. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Libor Vykoupil, Ph.D.

POČÁROVSKÁ, Petra. Československý svaz žen v letech 1965–1975, Praha 2018. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce PhDr. Hana Havlůjová, Ph.D.

SLAVÍKOVÁ, Aneta. Femme fatale, matka, budovatelka nebo...? Obraz ženy v literatuře československého socialistického realismu, Praha 2013. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky. Vedoucí práce Prof. PhDr. Petr A. Bílek, CSc.

ŠEVČÍKOVÁ, Tereza. Tři etapy vývoje časopisu Vlasta – reflexe společensko-politické situace, Praha 2013. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Studium humanitní vzdělanosti – Společenskovědní modul. Vedoucí práce PhDr. Miloslava Turková, CSc.

Zákony

§ 218. Trestního zákona č. 86/1950 Sb., 1.8.1950, částka 39.

§ 3. Ústavního zákona č. 117/1969 Sb. 15.10.1969, částka 38.

Opatření č. 10/1989 Sb. Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění Československé socialistické republiky k ochraně veřejného pořádku, 14.02.1989, částka 2.

Usnesení předsednictva Národního shromáždění č. 182/1964 Sb.

Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Ústava Československé socialistické republiky, 11.07.1960, částka 40.

Ústavní zákon č. 143/1968 Sb. Ústavní zákon o československé federaci, 01.01.1969, částka 41.

Ústavní zákon č. 183/1989 Sb. Ústavní zákon o volbě nových poslanců zákonodárných sborů, 28.12.1989, částka 37.

Ústavní zákon č. 43/1971 Sb. Ústavní zákon, kterým se mění čl. 86 Ústavy a čl. 30 a 103 ústavního zákona o československé federaci, částka 14.

Ústavní zákon č. 45/1990 Sb. Ústavní zákon o zkrácení volebního období zákonodárných sborů, 01.03.1990, částka 11.

Vyhláška č. 71/1973 Sb.

Vyhláška č. 104/1957 Sb.

Vyhláška č. 80/1980 Sb.

Vyhláška ministerstva zdravotnictví č. 129/1960 Sb.

Zákon 56/1969 Sb. O jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16.6.1969, částka 21.

Zákon 56/1969 Sb. O jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16.6.1969, částka 21.

Zákon č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích, ze dne 27. května 1852.

Zákon č. 183/1964 Sb., o jednacím a pracovním řádu Národního shromáždění, 24. září 1964), částka 77.

Zákon č. 44/1971 Sb. Zákon o volbách do Federálního shromáždění, 01.08.1971, částka 14.

Zákon č. 47/1990 Sb. Zákon o volbách do Federálního shromáždění, 1. 3. 1990, částka 11.

Zákon č. 56/1969 Sb. Zákon o jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16. 6. 1969, částka 21.

Zákon č. 56/1969 Sb. Zákon o jednacím řádu Federálního shromáždění Československé socialistické republiky, 16.6.1969, částka 21.

Zákon č. 58/1964 Sb. Zákon o zvýšení péče o těhotné ženy a matky, in: Sbírka zákonů, 31. 3. 1964, částka 26.

Zákon č. 62/1954 Sb. Zákon o náhradách poslanců Národního shromáždění, 1. 12. 1954, částka 39.

Zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních, in: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010-2022 [cit. 6. 9. 2022]. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-68>

Zákon č. 68/1957 Sb. „O umělém přerušení těhotenství“. 30.12.1957, částka 33.

Zákon č. 75/1948 Sb. Zákon o volbách do Národního shromáždění.

Zákon č. 86/1990 Sb. Zákon, kterým se mění a doplňuje zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích.

Zákon č. 88/1988 Sb. Zákon o státním podniku, 01.07.1988, částka 17.

Zákon č. 66/1986 Sb. Zákon české národní rady o umělém přerušení těhotenství. 3.11. 1986, částka 22.

Online zdroje

<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/016schuz/s016001.htm>

<http://www.totalita.cz/seznamy/poprawy.php>

<http://www.vhu.cz/exhibit/agitacni-letak-k-ucasti-na-doplnovacich-volbach-do-risskeho-snemu-1938/>

<https://archive.org/details/internationalSocialistCongress1910SecondinternationalConferenceOf/page/n15/mode/2up>

<https://csz.cz/o-nas/o-csz/>.

<https://plus.rozhlas.cz/mezinarodni-den-zen-za-socialismu-budovatelky-matky-i-hospodynky-7781058>.

<https://plus.rozhlas.cz/mezinarodni-den-zen-za-socialismu-budovatelky-matky-i-hospodynky-7781058> http://www.totalita.cz/txt/txt_nvett.php

<https://web.archive.org/web/20090101013038/http://www.ustrcr.cz/cs/karel-urbanek>

https://www.cibulka.net/nnoviny/nn2000/nn10_1100/obsah/02.htm

<https://www.czso.cz/csu/czso/52002eb1aa>

<https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k021.pdf/35970c0a-987a-43fd-9415-50ea0ba8a89c?version=1>.

<https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k021.pdf/35970c0a-987a-43fd-9415-50ea0ba8a89c?version=1.0>

<https://www.czso.cz/documents/10180/35067255/1100251539.pdf/afd4b303-aa1d-42f6-a1e8-8bab1b3f58ae?version=1.1>

<https://www.internationalwomensday.com/Activity/15586/The-history-of-IWD>

<https://www.marxist.com/women-in-the-soviet-union.htm>

<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74860>

<https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74860>

<https://www.osce.org/files/f/documents/2/7/288621.pdf>

https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html

https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.htm

https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0694_00.htm

https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3851_00.htm

<https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/071schuz/s071001.htm>

https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0219_00.htm

https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm

https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0535_01.htm [ejstrik/vlada.htm](https://www.psp.cz/eknih/1946uns/r
<a href=)

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmenny/sb.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/jmenny/sb.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/predsedn.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/rejstrik/vlada.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/009schuz/s009006.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/010schuz/s010012.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/011schuz/s011007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/015schuz/s015001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/016schuz/s016009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/020schuz/s020017.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/029schuz/s029004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/040schuz/s040005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/047schuz/s047014.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/050schuz/s050001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/054schuz/s054009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/056schuz/s056006.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/059schuz/s059004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/060schuz/s060016.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/062schuz/s062027.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/067schuz/s067005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/074schuz/s074021.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/076schuz/s076002.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/079schuz/s079001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/082schuz/s082007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/085schuz/s085003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/003schuz/s003002.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/004schuz/s004019.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/006schuz/s006005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/008schuz/s008001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/010schuz/s010015.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/011schuz/s011011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/013schuz/s013003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/015schuz/s015011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/016schuz/s016012.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/017schuz/s017014.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/018schuz/s018001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/023schuz/s023003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/024schuz/s024018.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/031schuz/s031004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/032schuz/s032009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/038schuz/s038001.htm>

https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0191_00.htm

https://www.psp.cz/eknih/1954ns/tisky/t0203_00.htm

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/005schuz/s005007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/008schuz/s008010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/010schuz/s010007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/012schuz/s012022.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/017schuz/s017014.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/019schuz/s019006.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/020schuz/s020005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/021schuz/s021005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/022schuz/s022008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/025schuz/s025001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/026schuz/s026001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/rejstrik/jmenny/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/002schuz/s002005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/004schuz/s004016.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/006schuz/s006009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/009schuz/s009020.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/010schuz/s010009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/012schuz/s012018.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/013schuz/s013011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/014schuz/s014030.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/018schuz/s018001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/019schuz/s019008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/022schuz/s022005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023015.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/023schuz/s023022.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026101.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026102.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/kniha/s026118.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/027schuz/s027005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/029schuz/s029031.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/predsedn/tisky/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/jmenny/sl/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/rejstrik/predsedn.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/004schuz/s004001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/005schuz/s005001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/007schuz/s007014.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sl/stenprot/008schuz/s008006.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/001schuz/s001001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/003schuz/s003015.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/004schuz/s004007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/006schuz/s006012.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/008schuz/obsah.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/009schuz/s009026.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/slsn/stenprot/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/tisky/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/rejstrik/predsedn.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/001schuz/s001001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/002schuz/s002004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/003schuz/s003007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/005schuz/s005025.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/008schuz/s008006.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/010schuz/s010009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/010schuz/s010025.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/015schuz/s015010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/011schuz/s011004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/013schuz/s013004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/016schuz/s016011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/021schuz/s021019.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/022schuz/s022018.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/rejstrik/jmenny/sl/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/rejstrik/predsedn.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/002schuz/s002009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/003schuz/s003007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/004schuz/s004010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/005schuz/s005010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/005schuz/s005017.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/006schuz/s006004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/007schuz/s007010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/008schuz/s008007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/010schuz/s010010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/010schuz/s010014.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/011schuz/s011008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/011schuz/s011011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/012schuz/s012007.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/013schuz/s013010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/015schuz/s015008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/019schuz/s019008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1976fs/slsn/stenprot/020schuz/s020010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/rejstrik/predsedn.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/002schuz/s002011.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/003schuz/s003026.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/004schuz/s004012.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/005schuz/s005004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/006schuz/s006018.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/007schuz/s007008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/009schuz/s009023.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/010schuz/s010024.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/010schuz/s010024.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/011schuz/s011001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/012schuz/s012010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/012schuz/s012021.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/013schuz/s013008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/014schuz/s014016.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/016schuz/s016008.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/018schuz/s018003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/019schuz/s019019.htm>

https://www.psp.cz/eknih/1986cnr/tisky/t0012_00.htm

https://www.psp.cz/eknih/1986cnr/tisky/t0023_00.htm

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/rejstrik/predsedn.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/001schuz/s001001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/002schuz/s002005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/003schuz/s003009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/004schuz/s004009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/004schuz/s004010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/005schuz/s005005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/006schuz/s006009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/011schuz/s011014.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/012schuz/s012013.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/013schuz/s013004.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/014schuz/s014013.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/015schuz/obsah.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/015schuz/s015016.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/s016003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/017schuz/s017001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/020schuz/s020001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/021schuz/s021001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022005.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022009.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/022schuz/s022010.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/obsah.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/024schuz/s024014.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/025schuz/s025002.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026003.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026026.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/026schuz/s026030.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027034.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028012.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/028schuz/s028039.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/usneseni/u0106.htm>

https://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0217_00.htm

<https://www.psp.cz/eknih/1990fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1990fs/rejstrik/jmenny/snck.html>

https://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1236_02.htm

<https://www.psp.cz/eknih/1992fs/rejstrik/jmenny/index.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/index.htm>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1011>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1906#>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=1985&org=293>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2024>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2043&org=286>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=221&o=2>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2483>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=2483&org=295>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=4189&org=285>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=4554&org=295>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=4680&org=289>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=573&org=295>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?id=691>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=285&id=3852&l=cz>

<https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=296&id=4680>

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=126&r=1962>

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=129&r=1960>

https://www.totalita.cz/vez/vez_hist_zeny.php

<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/>

<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/>

<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/>

<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/vysledky-vyhľadavania/?priezvisko=Jankovcov%C3%A1&meno=Ludmila>

<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/zobraz/zjazd?id=8>

<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/zobraz/zjazd?id=6>

<https://www.ustrcr.cz/uvod/listopad-1989/organizace-a-personalie/sprava-kontrarozvedky-pro-boj-proti-vnitrnimu-nepriteli-x-sprava-fmv-snb/>

https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2019/10/PD_3_19_s.3-10.pdf

<https://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=40051>

<https://www.volby.cz>

ŠIKLOVÁ, Jiřina. Why Western Feminism Isn't Working in the Czech Republic. Feminism in Czech Republic [online] [cit. 19. 10. 2021]. <<http://www.cddc.vt.edu/feminism/cz4.html>>.

Archivní zdroje

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Alenou Růžičkovou vedl Miroslav Vaněk, 25. 8. 2007.

ÚSD, COH, sbírka Rozhovory. Rozhovor s Františkem Lukešem vedla Jana Nosková, 22. 2. 2007.

ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti, sign. 310-92-8, s. 92, Zpráva z 11. května 195.

Akční program KSČ. 1968, 5. duben, Praha.

APS Praha, f. č. 35, Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění 1918–1992, složky jednotlivých poslankyň.

APS Praha, inv. č. 130, k. 8.

APS, Česká národní rada – V. volební období, inv. č. 63, k. 36, Předsednictvo, 36. (mimoř.) schůze, 20. 11. 1989, stenoáznam a usnesení.

APS, f. Spisy Kanceláře FS, inv. č. 6, 31/1, Prezident. Rezignace Gustava Husáka na prezidentskou funkci.

APS, f. Spisy kanceláře, inv. č. 181, Rehabilitace poslanců NS a FS. Zápis z 1. schůze.

APS, f. Spisy kanceláře, inv. č. 181, Rehabilitace poslanců NS a FS. Setkání rehabilitovaných poslanců a poslankyň.

APS, f. Spisy Kanceláře, inv. č. 58, Vláda. Sdělení Klementa Gottwalda předsednictvu Ústavodárného NS.

APS, f. Spisy kanceláře, inv. č. 67, Akční výbor parlamentní Národní fronty. Dopis Antonie Kleinerové.

APS, f. Volby prezidentů republiky, inv. č. 7/1, Volba prezidenta Gottwalda. Návrh poslanců na zvolení Klementa Gottwalda prezidentem.

Archiv hl. m. Prahy, f. Sbíрка výročních zpráv (č. 409), sign. 1660, Jednatelská zpráva Rady československých žen 1945–1946.

AÚSD, archiv KC OF, karton 36, Kandidáti pro volby 1990.

AUSD, archiv ks of, Zápis ze sněmu OF 3. 2. 1990.

AÚSD, f. soudobá dokumentace, Volební plakáty. Hnutí za rovnoprávné postavení žen v Čechách a na Moravě.

AÚSD, Soudobá dokumentace. Plakát Generální stávka 27.11.

Brožura činnost a úkoly výborů žen. Praha 1954.

NA ČR, f. ÚV ČSSĚ, k. 20, Usnesení ČSSĚ, schválené na plenárním zasedání ÚV ČSSĚ dne 26. listopadu 1968.

NA ČR, f. ÚV ČSSĚ, k. 118, Základní stanovy Československého svazu žen, 1975.

NA ČR, f. ÚV ČSSĚ, k. 21, Obsah a zaměření časopisů vydávaných Československým svazem žen.

O ČR, f. ÚV ČSSĚ, k. 37, Podklady pro vystoupení členek ÚV ČSSĚ ze schůze předsednictva ÚV ČSSĚ z 5. listopadu 1968, s. 1.

NA ČR, f. ÚV ČSSĚ, k. 37, Zápis ze schůze české části předsednictva ÚV ČSSĚ z 19. prosince 1968.

NA ČR, f. ÚV ČSSĚ, k. 75.

NA ČR, f. ministerstva zdravotnictví, Podklady pro 8. zasedání kolegia ministra zdravotnictví ČSR dne 16. 12. 1976 v 9 hodin, Zprávy o zkušenostech interrupčních komisí a vývoji potratovosti za rok 1975, rejstřík 1644, k. 27.

NA ČR f. KS4- úv- 100\4 svazek 94, a. j. 507 s. 5.

NA ČR f. KS4- úv- 100\4 svazek 94, a. j. 509, s. 9.

NA ČR, f. 02/2, sv. 256, a. j. 340.

NA ČR, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv.417, a. j. 2468, l.119.

NA ČR, f. 100/4, sv. 32, a. j. 217, l. 116.

NA ČR, f. 1261/2/5, a. j. č. 75, Plán práce komisí žen ÚV KSČ.

NA ČR, f. 22, a. j. č. 109.

NA ČR, f. 22, a. j. č. 2, Zápisy z porad ústřední komise žen KSČ.

NA ČR, f. 22, a. j. č. 48, Zpráva o ustanovení výboru Národní fronty žen.

NA ČR, f. 22, a. j. č. 65, Zápisy ze schůzí Rady československých žen.

NA ČR, f. 22, a. j. č. 67, Vyjádření sekretariátu ÚV KSČ k ČSŽ.

NA ČR, f. 357/2, k. 69, Zpráva o práci výborů žen při MNV.

NA ČR, f. 357/2, k. 81, Směrnice pro činnost AV NF.

NA ČR, f. č. 100/4 – Organizační oddělení Marie Švermová 1945–1951, sv. 74, a. j.408., l. 375.

NA ČR, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv. 417, a. j. 2468, l. 119.

NA ČR, f. 05/1, I. oddělení – akce, sv. 417, a. j. 2468, l. 120.

NA ČR, f.100/4 (ÚV KSČ), sv. 94, a. j. 504, l. 15–16.

NA ČR, f.100/4, sv.9, a. j. 44, l.124–126.

- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Božena Hladíková, Proč jsem se stala údernicí, list 188, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis Marie Tůmové referentkám krajských výborů KSČ 28.1.1950, a. j. 20, list 19–20.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis okresním výborům KSČ, 30.1 1950, s. 1
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ k rukám s Holečkové, 26.2.1951, list 183, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ k rukám s Holečkové, 26.2.1951, list 155, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ, Kraj Gottwaldov, list 169, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis ústřednímu sekretariátu KSČ, Kraj Gottwaldov, list 179, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Dopis všem krajským sekretariátům KSČ 1950, s. 2 a. j. 20.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Charakteristika zasloužilé pracovnice v ČSZ v okrese dačickém, list 96, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Krajským a okresním komisím žen KSČ, 26.1.1949, s. 6.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Návrh na znění diplomu, list 10, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Organizace MDŽ 1951, list 30, a. j. 21.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 9. února 1950, list 3, a. j. 21.

- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 9. února 1950, list 3, a. j. 21.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 9. února 1950, list 2, a. j. 21.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Program sovětské delegace 1951 a. j. 21
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Stížný list předsedkyně místní odbočky ČSZ Praha,-Strašnice M. Podlipské a jednatelky V. Jindrové k průběhu a organizaci MDŽ 1951,14.3.1951, list 34, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva krajským sekretariátům KSČ k MDŽ 1949 a. j. 20.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva o delegaci sovětských žen k MDŽ 1951 a. j. 21
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva o delegaci sovětských žen k MDŽ 1951 a. j. 21.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954, Zpráva o průběhu MDŽ 1951,14.3.1951, list 113, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17 Ústřední komise žen 1945–1954.
- NA ČR 1564 1261/1/17, plakát „Kam po práci v týdnu od 5 do 11 marca 1951, Banská Bystrica, a. j. 22.
- NA ČR 1564 1261/1/17, Ústřední komise žen 1945–1954, Porada u soudr. A. Hodinové–Spurné dne 7.února 1952, list 3, a. j. 22.
- NA ČR f. Komise I, sv. 14, a. j. 235, Bohumil Doubek: Vyličení tzv. Akce Koloděje, s. 6.
- NA ČR f. Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, sv. 370–371, arch. j. 465, schůze PB ÚV KSČ
- NA ČR f. 20, Hesla k Mezinárodnímu dni žen 1949, inv. č. 17.
- NA ČR f. 21 (Mezinárodní den žen v Brně), inv. č. 18.

NA ČR f. 21 (Mezinárodní den žen v Brně), inv. č. 18.

NA ČR f. 21 (Porada se s. Boušovou 24.1.1951), inv. č. 18.

NA ČR f. 21 (Porada se s. Boušovou 24.1.1951), inv. č. 18.

NA ČR f. 21, Dopis všem krajským sekretariátům KSČ, 30.1 1950, inv. č. 18.

NA ČR f. 21, Mezinárodní den žen v Brně, inv. č. 18.

NA ČR f. 22, Mezinárodní den žen, inv. č. 16.

NA ČR f. KSČ ÚV 02/4 (Ideové zaměření a politicko-organizační zabezpečení MDŽ, 1982),
inv. č. S25/82.

NA ČR f. KSČ ÚV 02/4, Ideové zaměření a politicko-organizační zabezpečení MDŽ, 1982,
inv. č. S25/82.